ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ

ΒΙΟΙ ΠΑΡΑΛΛΗΛΟΙ

PLUTARH

VIEŢI PARALELE

VOL. V

Traducere, notiţe introductive şi note
de prof. univ. dr. docent N. I. BARBU

Biblioteca USV
036829

BIBLIOTECA
INSTITUTULUI PEDAGOGIC
DE 3 ANI
SUCEAVA

49.806

EDITURA ŞTIINŢIFICĂ
BUCUREŞTI 1971

BIBLIOTECA INSTITUTULUI
PEDAGOGIC DE 3 ANI SUCEAVA
II-2.661 acu.49.806

PHOCION

NOTIȚĂ INTRODUCTIVĂ

Phocion este unul dintre strategii și oamenii politici care a jucat un rol proeminent în dramaticile evenimente care, în cele din urmă, au dus la căderea Atenei — roasă de certuri între grupări politice, de uri între fruntași politici, de corupție și de cele mai multe ori de nepăsare — în fața lui Filip al II-lea, regele Macedoniei și apoi în fața lui Alexandru, fiul și succesorul său.

Pentru observatorul atent era limpede că Atena nu avea să țină piept pînă la sfîrșit ambițiosului rege, care știa ce voia, era dîrz și hotărît și mînuia la fel de bine și spada, și intriga și corupția.

În contradicțiile care exasperau păturile politice la Atena, Phocion, alături de Eubulos, făcea parte din gruparea politică a cărei idee de bază era înțelegerea pașnică și pe cît posibil onorabilă cu Filip. Evident, această linie politică s-a izbit de împotrivirea dîrză a celorlalte grupări politice, care, în frunte cu Demosthenes, cereau rezistență și luptă cu orice preț, pentru a salva onoarea glorioasei cetăți.

Pozițiile erau clare: de o parte lupta pentru cea mai înaltă valoare care poate împodobi o cetate — moartă în glorie și demnitate — iar pe de alta realismul politic. Judecata rece, cîntărirea lucidă a realităților și posibilităților cu scopul de a se salva cetatea, fără pierderi inutile. Evident istoria a dat dreptate lui Phocion și lui Eubulos în sensul că, în cele din urmă, Atena a sucombat în fața Macedoniei, dar cu atît mai măreață s-a arătat lupta lui Demosthenes, care, de multe ori, în pasionatele sale discursuri, menite să înflăcăreze pe atenieni, a avut accentele bătăliei desperate.

Phocion s-a născut în 402/401 î.e.n. Părinții lui erau destul de bogați, fără să fie printre marii bogătași. A primit o educație îngrijită. În tinerețe, el s-a făcut cunoscut mai ales în timpul carierei militare[1], *luînd parte cu Chabrias la bătălia de la Naxos*[2], *în anul 376. În anul 365/64, a fost ales strateg pentru prima oară. Nu era însă cel mai cu faimă strateg, deoarece, în acel an, primul rang în gloria militară îl deținea Iphicrates, Chabrias și Timotheos. De aici înainte, rînd pe rînd s-a semnalat în serviciul Carianului Idries*[3], *poate prin anul 351/50, apoi în expediția din Megara*[4]. *În anul 340, Filip atacă Byzantionul. Spre a scăpa de un adversar jenant, Demosthenes cere ca Phocion să fie trimis la Byzantion cu patruzeci de nave*[5]. *Cînd se întoarce Phocion din Byzantion, în anul 338, era clar că conflictul cu Filip era inevitabil. În lupta de la Cheroneea, care s-a soldat cu înfrîngerea atenienilor, Phocion era comandant*[6]. *De aici înainte, Phocion, ori de cîte ori a putut, a căutat să îmblînzească mînia dușmanului învingător. Astfel, după dezastrul de la Cheroneea a făcut parte din solia care s-a dus la Filip*[7]. *Cînd Alexandru învingător a cerut să i se predea adversarii atenieni, Phocion a fost șeful soliei și a izbutit să obțină avantaje pentru Atena, prin potențarea setei de răzbunare a tînărului rege*[8].

Incoruptibilitatea lui Phocion ne-o arată și faptul că în afacerea Harpalos, în timp ce Demosthenes a căzut, Phocion, deși era amicul lui Harapalos, n-a fost nici măcar bănuit, necum acuzat[9]. *În anul 323, cînd s-a zvonit despre*

---

[1] Plut., *Phocion*, 2,1; *Aelianus, Variae historiae*, XII, 43; *Idomeneus din Lampsacos* la Plut., *l. c.*
[2] Plut., *Phocion*, 6; Diod. XII, 34, 5.
[3] Diod., XVI, 42, 7.
[4] Plut., *Phocion*, 15.
[5] Nepos, *Phocion*, 2, 3; Plut., *Phocion*, 14.
[6] Plut., *Phocion*, 16, 4.
[7] Plut., *Phocion*, 17, Aischines, III, 227; Demosthenes, XII, 282; Theopomp. frg. 228, Nepos, *Phocion*, 1, 3.
[8] Plut., *Phocion*, 171; Diodor, XVII, 15, 4.
[9] Plut., *Phocion*, 21, 22.

moartea lui Alexandru, grecii s-au revoltat, dar Phocion n-a putut fi de prea mare folos, căci flota dușmanilor era cu mult mai puternică.

Toate aceste exemple ne arată că Phocion a fost un bun strateg, deși nu excepțional, un mare patriot, care a căutat să salveze cetatea și pe concetățeni ori de cîte ori poziția sa politică i-a îngăduit. Înflăcărarea patriotică a lui Demosthenes, care a luptat cu puterea disperării, a constituit un dramatic contrast cu patriotismul lucid și calm al lui Phocion.

Viața *lui Phocion, scrisă de Plutarh, este una dintre cele mai vii și antrenante. Atitudinea biografului față de politica lui Phocion se menține clară și neschimbată de la începutul pînă la sfîrșitul expunerii. Plutarh îl apără neîntrerupt împotriva oricărei critici care i s-ar fi putut aduce și-i justifică la fiecare pas conduita politică.*

Ceea ce constituie savoarea deosebită a biografiei este faptul că Plutarh demonstrează prin fapte și îndeosebi, prin anecdote, deosebit de numeroase, teza formulată la început cu privire la necesitatea pentru orice om politic de a ține seama de împrejurări.

În primele două capitole, slujindu-se de comparații, biograful formulează o teză, a cărei apărare o constituie viața lui Phocion. Această teză este ilustrată de următoarea comparație: „După cum deci matematicienii spun că soarele nu parcurge mereu același drum în mișcarea sa pe cer, dar nici nu face o mișcare contrară și opusă, ci că, deși are o mișcare oblică, face totuși o mișcare circulară, unduioasă și bine curbată, prin care toate lucrurile se păstrează și capătă cea mai bună contopire, tot așa tonul, prea drept și prea opus poporului în toate, în politică este dur și aspru, tot așa cum, iarăși este un lucru periculos și care duce la prăpastie faptul de a se tîrî împreună cu cei care greșesc, în care vedem că se ambalează mulțimea. Dimpotrivă, guvernarea și conducerea care, la îndemnul său, face pe placul celor ce se supun și le acordă favoruri, dar mai apoi le pretinde acțiuni utile, cînd oamenii fac multe lucruri cu calm și cu folos, dacă nu sînt siliți să facă toate lucrurile cu violență și

49.806
BIBLIOTECA ... PEDAGOGIC

despotic, este salvatoare, dar este grea și dă multă bătaie de cap, căci nu amestecă gravitatea cu blîndețea, iar dacă o amestecă, atunci se obține contopirea cea mai armonioasă și cea mai muzicală a tuturor ritmurilor și a tuturor armoniilor, prin care se spune că și zeul conduce lumea fără să o constrîngă, ci motivînd necesitatea prin convingere și rațiune" (cap. 2, 4). Biograful susține deci că conducătorii nu trebuie să cedeze pasiunii celor pe care îi conduc, ci să găsească cele mai bune căi de a-i feri de dezastre, fără să le biciuiască nervii exasperați de contradicții, suferințe și nenorociri. În capitolul următor, Plutarh vorbește de Cato și de Phocion, care, oferă, cu toate deosebirile cele mai de amănunt și invizibile, un singur caracter, formă și culoare comună a caracterului, contopite la un loc, ca și cînd ar fi fost măsurate cu aceași măsură umanitatea și severitatea, bărbăția cu prudența, grija de soarta altora și neînfricarea pentru sine, fuga de rușine și statornicia în dreptate" (cap. 3, 3).

De aici înainte începe demonstrația acestor idei prin viața și linia politică a lui Phocion. Mai întîi biograful nu pierde nici o ocazie de a arăta că Phocion era modest în îmbrăcăminte (cap. 4) concentrat și serios (cap. 5), incoruptibil (cap. 18, 20, 30), uman față de aliați (cap. 7), neînduplecat în convingeri (cap. 10). Dar marile lui virtuți s-au făcut văzute în activitatea lui politică. O apreciere generală asupra politicii lui Phocion o face Plutarh, între altele, cînd scrie: „Văzînd el deci Phocion că fruntașii politici de atunci își împărțeau, parcă prin tragere la sorți comenzile militare și tribuna publică, și că unii se limitează să vorbească numai și să propună decrete, așa cum făceau Eubulos, Aristophon, Demosthenes, Lycurgos și Hyperides, iar Diopeithes și Menestheus și Leosthenes și Chares își sporeau resursele, deținînd comenzi militare și purtînd război, Phocion și-a propus să ia asupra sa și să transmită politica lui Pericles, Aristides și Solon, ca pe un întreg îmbinat armonios din cele două" (cap. 7, 3). Așadar Plutarh îl situează pe Phocion pe aceeași treaptă cu Solon și Pericles. Trebuie recunoscut că Phocion a dus o politică lucidă, că și-a iubit cetatea și că a cunoscut defectele atenienilor, a căutat să-i scape de nenorocirile în care de multe ori i-a dus ușurința și mai ales rapiditatea cu care-și schimbau părerile, însă a-l așeza pe Phocion pe picior de egalitate cu Pericles este o exagerare. Dacă ne-am gîndi numai la faptul că Pericles — prin refuzul de a se supune injoncțiunii spartane, în fond, de a suprima decretul cu privire la megarieni — a provocat în ultimă instanță declanșarea războiului peloponesiac, și am avea una dintre importantele dovezi care îi deosebește pe cei doi bărbați.

Biograful abia-și ascunde bucuria cînd relatează modul cum a știut Phocion să-l atragă pe Alexandru: „Phocion l-a sfătuit pe Alexandru, spunîndu-i să renunțe la război, dacă vrea binele, iar dacă este dornic de glorie, să se îndrepte spre barbari, îndepărtîndu-se de eleni. Phocion, spunînd multe lucruri cu dibăcie, potrivite cu firea și cu intențiile lui Alexandru, în așa fel l-a schimbat și l-a îmblînzit, încît acesta a spus că atenienii trebuie să fie cu luare-aminte la evenimentele politice, pentru că, dacă lui i se va întîmpla ceva, lor li se cade să dețină puterea între eleni. Pe Phocion și l-a făcut prieten al său și oaspete și i-a acordat atîta cinstire de care puținii dintre prietenii săi intimi se bucurau" (cap. 17, 3—4). Această laudă o aduce Plutarh lui Phocion, după ce, cu cîteva rînduri mai sus, biograful relatează vorbele aspre adresate de Phocion lui Demosthenes. Acesta arunca insulte împotriva lui Alexandru, care se apropia de Teba, dar Phocion i-a zis: „Nebune, de ce vrei să iriți pe un om feroce și care este pornit să dobîndească o mare glorie? Sau vrei să arunci și cetatea noastră într-un rug atît de mare, care arde în apropiere? Dar noi, care sîntem strategi, ca să salvăm viața concetățenilor noștri, nu-i vom lăsa să piară, chiar dacă ar voi ei" (cap. 17, 1). Aceste două citate ilustrează cît se poate de clar că, în această biografie, între politica de luptă pentru demnitate și onoare, susținută cu pasiune de Demosthenes, și politica de pace, prudență, adaptare la împrejurări și salvare dusă de Phocion — Plutarh este de partea celui din urmă.

Cititorul va găsi singur și celelalte pasaje în care biograful aprobă cu căldură linia politică a lui Phocion. Este vrednic de remarcat că în Viața lui Demosthenes[10], *biograful laudă patima pe care a pus-o oratorul pentru apărarea gloriei și demnității cetății. În capitolul al patrusprezecelea al acelei biografii, Plutarh aduce vorba și de Phocion, dar se limitează la a spune că acesta din urmă duce o politică deosebită de-a lui Demosthenes și care nu era pe placul atenienilor. Biograful evită o comparație și o judecată în paralela acelor două linii politice. Totuși, nici cînd laudă pe Demosthenes, nici cînd aduce elogii lui Phocion Plutarh nu greșește, căci fiecare a luptat pentru cetatea lui: Demosthenes pentru gloria cetății, iar Phocion pentru cruțarea unor jertfe inutile. Demosthenes, în entuziasmul lui, a crezut că este totuși posibil să scoată pe atenieni din inerție, nepăsare și ușurătate. Iluziile pe care și le-a făcut el în această privință au fost amarnic plătite. Phocion nu și-a făcut iluzii, dar fără lupta lui Demosthenes, Atena ar fi părut că acceptă de bunăvoie jugul învingătorului.*

Așa cum am spus la începutul acestei notițe, prin mulțimea anecdotelor pe care le cuprinde, biografia lui Phocion este una dintre cele mai interesante pe care le-a scris Plutarh.*

---

[10] Plutarh, *Vieți paralele*, vol. IV, Editura Științifică, 1969.

* De văzut și: R. Cohen, *La Grèce et l'hellénisation du monde antique*, Paris, 134; H. Bengtson, *Griechische Geschichte von den Anfängen bis in die römische Kaiserzeit, in Handbuch der Altertumwissenschaft München*, 1960; P. Bamm, *Alexander der Grosse*, München, 1965; R. H. Crum, *Philip of Macedon and the city-state*, New York, 1966; N. G. L. Hammond, *A history of Greece to 322 B.C.*, Oxford, 1967.

1 Retorul Demades[1] avea o mare trecere la Atena, deoarece făcea politică pe placul macedonenilor și pe placul lui Antipatros[2]. Fiind constrîns să scrie și să spună multe lucruri împortiva demnității și obiceiurilor cetății, a zis că merită iertare [pentru acțiunile sale politice] deoarece administrează resturile naufragiului cetății. Aceste cuvinte, deși se pare că au fost spuse cu prea multă îndrăzneală de către retor, fac impresia că exprimă adevărul, dacă se referă la politica lui Phocion. De altfel, Demades însuși era un rest al naufragiului cetății, deoarece ducea o viață și activitate politică atît de sfruntată, încît Antipatros a spus despre el, cînd era bătrîn, următoarele: „Din el n-a mai rămas decît limba și pîntecele, ca dintr-un animal jertfit". Dimpotrivă, virtutea lui Phocion a rămas ștearsă și lipsită de strălucirea gloriei din pricina vicisitudinilor Eladei, care i-au hărăzit timpul [în care a trăit] ca un adversar violent și greu. Căci nu trebuie să dăm ascultare lui Sofocle, care înfățișează virtutea lipsită de putere, cînd spune:

> „O rege, nici chiar cînd este în plină creștere și forță
> Mintea nu rămîne statornică cînd oamenii o duc rău, ci
> își iese din fire".

Totuși trebuie să admitem că soarta are atîta putere împotriva oamenilor buni încît în loc de cinstea și recunoștința meritată, încarcă pe unii de critici și de acuzații nedrepte și prin aceasta face mai slabă încrederea în virtute.

2 Desigur se pare că popoarele cînd se află în clipe de fericire devin mai violente față de bărbații buni și mai

exaltate de mari succese şi de putere, dar se întîmplă şi contrariul. Căci împrejurările adverse fac pe oameni să fie morocănoşi în comportările lor, iritabili şi gata să se mînie pentru cele mai mici motive, iar auzul este iritat şi supărăcios la orice discuţie şi vorbă spusă cu ton. Cel care dojeneşte pe cei care greşesc pare că le batjocoreşte nefericirea, iar cel care le vorbeşte cu îndrăzneală pare că-i dispreţuieşte. (2) Şi, după cum mierea irită părţile rănite şi ulcerate ale corpului, tot aşa, de multe ori, cuvintele adevărate şi cu raţiune muşcă şi irită pe cei care o duc rău, dacă nu sînt spuse cu dulceaţă şi condescendenţă, fiindcă de aceea poetul [Homer] a numit dulcele menoeikes, pentru că se supune plăcerii sufletului şi nu se luptă cu el, nici nu contrazice. (3) Aşa cum un ochi inflamat se complace foarte mult în tovărăşia culorilor umbrite şi care nu au strălucire, şi resping pe cele care au lumină şi strălucire, tot aşa o cetate care se află în împrejurări nedorite se teme de zgomot şi din cauza slăbiciunii este neputincioasă să suporte vorbele tari, pentru că se teme foarte mult, doarece situaţia nu îngăduie ridicarea unui om în urma unei greşeli. De aceea este foarte primejdioasă activitatea politică în astfel de împrejurări, căci o astfel de politică prăpădeşte pe cel care vorbeşte spre a face pe plac şi distruge mai dinainte pe cel care nu face pe plac. (4) După cum deci matematicienii spun că soarele nu parcurge acelaşi drum în mişcarea sa pe cer, dar nici nu face o mişcare contrară şi opusă, ci că, deşi are o mişcare oblică, face totuşi o mişcare circulară, unduioasă şi bine curbată, prin care toate lucrurile se păstrează şi capătă cea mai bună contopire, tot aşa tonul, prea drept şi prea opus poporului în toate, în politică este dur şi aspru; tot aşa cum, iarăşi, este un lucru periculos şi care duce la prăpastie faptul de a se tîrî împreună cu cei care greşesc, în care vedem că se ambalează mulţimea. Dimpotrivă, guvernarea şi conducerea care, la rîndul său, face pe placul celor care se supun şi le acordă favoruri, dar apoi le pretinde acţiuni utile, cînd oamenii fac multe lucruri cu calm şi cu folos, dacă nu sînt siliţi să facă toate lucrurile cu violenţă şi despotic, este salvatoare, dar este grea şi dă multă bătaie de cap, căci nu amestecă gravitatea cu blîndeţea, iar dacă o amestecă, atunci se obţine contopirea cea mai armonioasă şi cea mai muzicală a tuturor ritmurilor şi a tuturor armoniilor, prin care se spune că şi zeul conduce lumea fără să constrîngă, ci motivînd necesitatea prin convingere şi raţiune.

3 Aceste lucruri s-au întîmplat şi lui Cato cel tînăr. Într-adevăr nici el nu avea un caracter prea apt să convingă şi nici prea înclinat spre a face pe placul poporului, şi nici nu şi-a dobîndit faima în politică, făcînd hatîruri. Iar Cicero[3] zice că tînărul Cato face politică ca în constituţia lui Platon[4] şi nu ca în drojdia lui Romulus[5], şi de aceea a căzut de la consulat. Eu socotesc că el a păţit ceea ce păţesc fructele care nu apar la timpul lor. Căci, după cum oamenii admiră astfel de fructe şi le privesc cu plăcere, dar nu le folosesc, tot aşa felul vechi de a se comporta al lui Cato, apărînd după ce multă vreme oamenii duceau un fel de viaţă destrămată, iar moravurile erau corupte, a avut desigur o mare faimă şi glorie, dar nu s-a putut acorda cu folosul din cauza greutăţii şi măreţiei virtuţii care era nepotrivită cu împrejurările. (2) Într-adevăr, deşi el şi-a dus ca Phocion activitatea politică nu cînd patria se înclina, ci cînd era pradă unei mari furtuni şi frămîntări, încercînd să pună mîna pe pînze şi pe catarguri, deşi a fost dat la o parte de la cîrmă şi de la conducere, totuşi a dat o mare luptă cu soarta. (3) Într-adevăr, soarta a distrus şi a suprimat republica cu ajutorul altora, dar a răsturnat-o încet cu greu şi după mult timp, cînd era cît pe ce să supravieţuiască datorită virtuţii lui Cato, pe care o comparăm cu al lui Phocion, dar fără să arătăm asemănările, ca unii care au fost bărbaţi buni şi cu dragoste de patrie.

Astfel, există desigur o deosebire între o bărbăţie şi altă bărbăţie, cum este bărbăţia lui Alcibiades[6] faţă de bărbăţia lui Epaminondas[7], şi există o deosebire între o prudenţă şi alta, cum este prudenţa lui Themistocles[8] comparată cu prudenţa lui Aristides[9], şi există o deose-

bire între dreptate și dreptate, cum este dreptatea lui Numa[10] față de aceea a lui Agesilaos[11]. Dar virtuțile acestor bărbați oferă, cu toate deosebirile cele mai de amănunt și indivizibile, un singur caracter, formă și culoare comună a caracterului, contopite la un loc, ca și cînd ar fi fost măsurate cu aceeași măsură umanitatea și severitatea, bărbăția cu prudența, grija de soarta altora și neînfricarea pentru sine, fuga de rușine și statornicia în dreptate. În acest fel, este nevoie de o rațiune foarte fină [de care să ne servim] pentru a distinge și a afla deosebirile.

4 Se recunoaște că neamul din care se trage Cato a fost strălucit, așa cum vom arăta, iar despre Phocion am impresia că n-a fost urmașul unui neam fără onoare și decăzut. Căci, dacă ar fi fost fiul unui meșter de piloni, cum zice Idomeneus[12], atunci Glaucippos[13], fiul lui Hyperides[14], care, în cuvîntarea pe care a rostit-o împotriva lui, a strîns și i-a zvîrlit nenumărate răutăți, n-ar fi trecut cu vederea obscuritatea neamului, iar Phocion n-ar fi avut parte de o astfel de viață de om liber și echilibrată, încît să ia parte, încă tînăr fiind [la discuțiile filozofice], cu Platon în Academie[15] și apoi mai tîrziu cu Xenocrates[16] și să se dedea din cea mai fragedă vîrstă la cele mai bune studii. (2) Astfel pe Phocion nici un atenian nu l-a văzut nici rîzînd, nici plîngînd ușor, nici îmbăindu-se în baia publică, după cum istorisește Duris[17] și nici ținîndu-și mîna în afara mantalei, dacă era îmbrăcat. Astfel el mergea și la țară, și la armată neîncălțat și neîmbrăcat, dacă frigul nu era prea mare și de nesuportat, încît comandanții de oști în glumă spuneau cînd îl vedeau pe Phocion îmbrăcat că este „semnul unui mare ger".

5 Deși avea un caracter foarte comunicativ și foarte uman, totuși, judecînd după fața lui, părea un om sever și morocănos, astfel încît cu greu l-ar fi putut aborda cineva, care nu-i era cunoscut. De aceea și lui Chares[18] care vorbea despre sprînceana lui, iar atenienii rîdeau,

Phocion i-a zis: „Sprînceana asta nu v-a supărat cu nimic, dar rîsul ăstora a făcut de multe ori cetatea să plîngă". (2) Tot așa într-un fel și vorba lui Phocion era salvatoare prin norocoasele gînduri exprimate, care comportau o concizie imperioasă, gravă și brutală. După cum a spus Zenon[19] că filozoful trebuie să exprime cuvintele înmuiate în gîndire, tot așa cuvîntul lui Phocion exprima foarte multe idei în foarte puține cuvinte. Se pare că de acest lucru a ținut cont Polyeuctos din Sphettos[20] cînd a spus că cel mai bun orator este Demosthenes[21], dar cel mai viguros Phocion. Căci după cum valoarea unei monede are cea mai mare putere în cel mai mic volum, tot așa tot și puterea cuvîntului părea că arată multe lucruri în puține cuvine. (3) Și se spune desigur că odată, cînd teatrul era înțesat de lume, Phocion se plimba foarte concentrat în sine în josul scenei. Un prieten i-a zis: „Se pare că meditezi, Phocion?". „Da, pe Zeus, a răspuns meditez să văd cum aș putea suprima ceva din discursul pe care am să-l țin atenienilor." Demosthenes disprețuia tare pe ceilalți oratori, dar cînd se ridica Phocion obișnuia să spună încet către prieteni: „S-a ridicat securea discursurilor mele". Dar poate că acest lucru trebuie raportat la firea lui, deoarece o singură vorbă, un singur gest al unui bărbat bun are valoarea a mii de perioade și entimeme.

6 Cînd era tînăr, Phocion s-a alăturat strategului Chabrias[22] și-l urma îndeaproape și a dobîndit multe foloase în arta războiului, iar uneori a corectat firea aceluia care era inegală și nestăpînită. Astfel, deși Chabrias era, de felul său, leneș și zăbavnic, la lupte se însuflețea, se înflăcăra și se arunca în primejdii cu cea mai mare îndrăzneală fără să ia seama, ca și cînd nu-i păsa de nimic; așa și-a pierdut viața la Chios, avîntîndu-se cel dintîi cu trirema spre uscat încercînd să forțeze debarcarea. (2) Arătîndu-se deci Phocion prevăzător și harnic, înflăcăra și pe Chabrias, care era zăbavnic și-i tăia avîntul, pornit la timp nepotrivit. De aceea Chabrias, care era un om binevoitor și bun, ținea foarte mult la Phocion și-l ajuta

la săvîrşirea unor fapte mari şi-i dădea comandamente, făcîndu-l astfel cunoscut elenilor şi folosindu-se de ajutorul lui în cele mai de seamă fapte. (3) O mare glorie şi faimă i-a procurat lui Phocion în bătălia de la Naxos, încredinţîndu-i comanda flancului stîng, în care bătălia a cunoscut cea mai mare înverşunare şi care a adus şi rapida decizie. Atena, dînd atunci ea singură prima bătălie, după ce fusese cucerită, împotriva elenilor şi dobîndind izbîndă, a şi îndrăgit la maximum pe Chabrias iar pe Phocion l-au socotit vrednic de a fi comandant. Victoria au dobîndit-o cînd se celebrau marile mistere, iar Chabrias le oferea atenienilor în fiecare an o cantitate de vin în ziua a şaisprezecea a lunii Boedromion[23].

7 După aceea Chabrias l-a trimis în insule spre a încasa contribuţii şi i-a dat douăzeci de corăbii. Dar Phocion i-a răspuns că, dacă îl trimite la aliaţi, este îndeajuns o singură corabie. Plutind deci numai cu corabia sa, o triremă, şi pornind discuţii cu cetăţile şi avînd convorbiri amicale şi cuviincioase cu comandanţii, s-a întors cu multe corăbii pe care le trimiseseră aliaţii, ca să aducă bani la Atena. (2) Phocion n-a cinstit şi n-a cultivat pe Chabrias numai cînd trăia, dar, şi după moarte, s-a îngrijit îndeaproape de rudele lui şi se străduia să facă din Ctesippos, fiul lui Chabrias, un om bun. Deşi vedea că este însă uşuratic şi nesupus, nu a renunţat de a-l corija şi de a-i ascunde defectele lui urîte. Numai o dată se spune că tînărul îl sîcîia cu întrebări nelalocul lor, îl agasa şi făcea pe omul care poate să aducă îndreptări şi să joace rolul de comandant. Atunci, Phocion a zis: „Chabrias, Chabrias, scump plătesc eu pentru prietenia ta, răbdîndu-ţi fiul!“ (3) Văzînd el deci că fruntaşii politici de atunci îşi împărţeau parcă prin tragere la sorţi comenzile militare şi tribuna publică, şi că unii se limitează să vorbească numai şi să propună decrete, aşa cum făceau Eubulos[24], Aristophon[25], Demosthenes[26], Lycurgos[27], şi Hyperides, iar Diopeithes[28] şi Menestheus[29] şi Chares îşi sporeau resursele, deţinînd comenzi militare şi purtînd război Leosthenes[30]/, Phocion şi-a propus să ia asupra sa

şi să transmită politica lui Pericles[31], Aristides[32] şi Solon[33] ca pe un întreg, îmbinat armonios din cele două. Căci într-adevăr fiecare dintre acei bărbaţi se vedea că fusese, aşa cum spune Arhiloh[34],

> Pe amîndouă ştiindu-le să fie şi slujbaş al vijeliosului Ares
> Dar şi dulcele daruri ale Muzelor

văzător că zeiţa Atena este în acelaşi timp şi războinică, şi politică, şi este şi se spune că este.

8 Pregătindu-se el deci în acest fel, făcea neabătut politică pentru pace şi linişte şi a comandat cele mai multe expediţii nu numai în comparaţie cu contemporanii săi, dar şi cu cei care trăiseră înaintea lui, fără să candideze la comandamente şi fără să facă propagandă pentru a le obţine, dar şi fără să fugă de ele sau să le respingă cînd cetăţenii i le ofereau. Astfel, se spune de către toţi, că Phocion a deţinut patruzeci şi cinci de comenzi, dar n-a fost niciodată prezent la alegerile de comandant, ci cetăţenii îl alegeau în absenţă şi-l chemau. De aceea, oamenii care nu dădeau dovadă de prea multă inteligenţă se mirau că poporul se comportă astfel faţă de Phocion, deşi el îi contrazicea de cele mai multe ori şi nu spunea şi nu făcea nimic ca să le fie pe plac. Poporul proceda aşa cum fac regii cu linguşitorii, după ce s-au aşezat la masă: de demagogii eleganţi şi veseli se folosea ca să se amuze, dar cînd era vorba de dregători, acţionînd întotdeauna treaz şi serios îl alegea pe cel mai auster şi mai judecat cetăţean, care singur, sau cel mai mult, era în stare să se împotrivească dorinţelor şi pornirilor lui pasionale. (2) Citindu-se odată, în adunare, un oracol adus de la Delfi, care spunea că, în timp ce toţi cetăţenii sînt de acord, unul singur gîndeşte cu totul împotrivă, Phocion, păşind în faţa adunării, le-a spus să fie liniştiţi căci el este cel căutat, deoarece lui singur nu-i plac cele ce se fac. Odată Phocion îşi exprima părerea în faţa poporului şi vedea că toţi îl ascultă cu atenţie şi-l aprobă, atunci s-a întors către prieteni şi le-a zis: „Nu cumva mi-a scăpat vreo vorbă care nu trebuia?“

9 Odată atenienii cereau contribuții pentru o jertfă și toți cetățenii dădeau. Phocion, fiind și el invitat de mai multe ori să dea, a arătat spre zaraful Callicles, zicînd: „Cereți la bogații ăștia, căci eu m-aș rușina să nu-i dau lui datoria și să vă dau vouă". Atenienii continuau să strige și să vocifereze, iar Phocion le-a zis: „Un om fricos a pornit la război, dar cum niște ciori au început să croncăne, el și-a pus armele jos și ședea liniștit. Apoi, luîndu-le iarăși, a pornit, dar ciorile iarăși au început să croncăne, el iar s-a oprit. La sfîrșit a zis: „Voi croncăniți cît puteți, dar din mine n-o să gustați". (2) Odată atenienii îl îndemnau să pornească împotriva dușmanilor, dar el nu voia, iar atenienii îi strigau că este laș și lipsit de bărbăție. Phocion a zis: „Nici voi nu mă puteți face viteaz pe mine, nici eu pe voi lași. Doar noi ne cunoaștem bine unii pe alții". (3) În niște împrejurări grele, poporul era mîniat împotriva lui și-i cerea socoteală pentru comenzile deținute. Phocion a zis: „Salvați-vă, fericiților, cei dintîi!". (4) O dată, în timpul războiului, atenienii erau umili și înfricoșați, iar cînd s-a făcut pace, au început să prindă curaj și să strige împotriva lui Phocion că le răpise victoria. Phocion le-a zis: „Sînteți fericiți că aveți un comandant care vă cunoaște, căci altfel ați fi pierit de mult". (5) Atenienii nu voiau să se judece cu beoțienii pentru un ținut, ci să poarte război, dar Phocion i-a sfătuit să se bată cu beoțienii cu vorbele în care sînt mai tari, nu cu armele în care le sînt inferiori. (6) Atenienii nu-i dădeau atenție și nu voiau să-l asculte cînd vorbea, dar Phocion le-a zis: „Voi mă puteți sili să fac ceea ce nu vreau, dar nu puteți să mă siliți să spun ceea ce nu trebuie împotriva convingerilor mele". (7) Demosthenes, unul dintre oratorii care făceau o politică contrară lui, i-a zis: „Te vor ucide atenienii, Phocion, dacă vor înnebuni". Iar Phocion i-a răspuns: „Și pe tine dacă vor fi în toate mințile".

Phocion văzînd că Polyeuctos din Sphettos sfătuiește cu multă căldură pe atenieni să pornească războiul împotriva lui Filip și că este tot o apă din cauza efortului mare și că gîfîie, căci era foarte gras, a zis: „Merită să

începeți războiul, dînd crezare acestui om, căci ce credeți voi că va face el, cînd va fi îmbrăcat cu platoșă și va purta scutul la apropierea dușmanilor, dacă acum cînd citește în fața voastră ceea ce a pregătit riscă să se sufoce?"

Lycurgos îi aduce injurii în adunarea poporului, aruncîndu-i multe în față, în prezența tuturor, și-i reproșează că, la cererea lui Alexandru de a i se da zece cetățeni, el fusese de acord. Phocion i-a răspuns: „Multe sfaturi bune și folositoare v-am dat eu, pentru aceștia, dar nu mă ascultați".

10 Era un oarecare Archibiades, supranumit „laconicul", care avea o barbă uriașă, purta mereu mantaua și era posac. Odată în adunarea poporului Phocion, fiind tulburat și luîndu-l martor, îl ruga să-i vie în ajutor. Acela s-a ridicat și a dat sfatul care era pe placul atenienilor, iar Phocion, apucîndu-l de barbă, i-a zis: „Archibiades, de ce nu te-ai tuns?" (2) Aristogeiton sicofantul era foarte belicos în adunări și îndemna poporul la fapte, iar în timpul recrutării se apropia sprijinit pe un baston cu picioarele legate. Phocion, văzîndu-l de departe de pe tribună, a strigat „Scrie și pe Aristogeiton, schiop și rău!" (3) În acest fel este de mirare cum este cu putință ca un om atît de dificil și de posac să capete porecla de „bun". Eu socotesc că este un lucru greu, dar nu imposibil, așa cum se întîmplă cu vinul, ca același om să fie în același timp și dulce și auster, așa cum alții, părînd că sînt dulci, sînt foarte neplăcuți pentru cei care au de-a face cu ei și foarte vătămători. Se spune că o dată Hyperiades a spus către popor: „Atenienilor, nu cercetați numai dacă sînt acru, ci dacă sînt acru fără motiv". Prin aceasta voia să arate că poporul se teme și acuză mai mult pe cei care sînt nesuferiți din cauza avariției, dar nu pe aceia care se folosesc de putere la violență, invidie, mînie și ambiție. (4) Phocion n-a făcut rău nici unui concetățean din dușmănie, nici nu l-a socotit dușman, dar în toată viața a fost iute la mînie de neînduplecat și de neclintit atît cît era nevoie pentru cei care se împotriveau

celor ce făcea el pentru patrie, dar în restul vieții s-a arătat binevoitor și comunicativ cu toți și a venit în ajutorul celor loviți și celor care erau în primejdie în fața curților de judecată. (5) Unii prieteni îl acuzau că vine în ajutorul unui om rău care era dat în judecată, dar Phocion le-a răspuns că cei buni nu au nevoie de ajutor. Aristogeiton sicofantul, după ce a fost osîndit, a trimis la Phocion și l-a rugat să vină la el, iar Phocion a pornit spre temniță. Dar cum prietenii nu-l lăsau să se ducă, Phocion le-a zis: „Lăsați-mă, dragi prieteni, căci unde aș putea să mă întîlnesc cu mai mare plăcere cu Aristogeiton?“

11 Iar aliații și insularii, ori de cîte ori se ducea un alt comandant atenian la ei, socoteau că vin dușmanii, închideau porțile cetății, astupau porturile cu pămînt, aduceau de pe ogoare în cetate vite și sclavi și copii și soții, dar dacă sosea Phocion, îl întîmpinau de departe cu corăbiile lor, purtînd cununi pe cap și plini de bucurie îl duceau în cetatea lor.

12 Cînd Filip a năvălit în Eubeea și transporta armate din Macedonia și-și supunea cetățile cu ajutorul tiranilor, iar Plutarh din Eretreea[35] chema pe atenieni și-i ruga să elibereze insula ocupată de macedoneni, a fost trimis comandant Phocion, dar nu cu o armată prea mare, în nădejdea că locuitorii de acolo vor trece de bunăvoie de partea sa. (2) Găsind însă peste tot cetățile pline de trădători, bolnave și bîntuite de mituiri, a avut de înfruntat o mare primejdie: a ocupat o colină ascunsă de o mare prăpastie, în cîmpia de la Tamynai, și acolo ținea în mînă partea cea mai bună de luptă. Aici cei mai dezordonați flecari și răi ostași au fugit din tabără și s-au îndepărtat, dar Phocion a spus comandanților să nu fie îngrijorați, căci dezertorii și acolo vor fi o piedică pentru luptători din cauza dezordinii și nestăpînirii lor și aici la el vor fi conștienți de cele întîmplate și nu vor mai calomnia și nu vor mai striga împotriva comandantului.

13 Iar cînd dușmanii au început să se apropie, a dat poruncă ostașilor să rămînă nemișcați pînă ce va termina el sacrificiul, dar a zăbovit mai mult timp, fie că nu terminase sacrificiul, fie că voia ca dușmanii să se apropie mai mult. De aceea Plutarh, socotind mai întîi că lui Phocion îi este frică și ezită, a dat iureș cu aliații, apoi călăreții, văzîndu-l, n-au putut să se stăpînească, ci au năvălit îndată împotriva dușmanilor, revărsîndu-se din tabără în dezordine și în cete inegale. După ce primii atacatori au fost înfrînți, s-au împrăștiat cu toții, iar Plutarh a fugit. Unii ostași, ajungînd la tabăra dușmanilor, încercau s-o dărîme și să o pustiască, gîndind că toți dușmanii sînt înfrînți. În acest timp, terminîndu-se sacrificiul, atenienii au ieșit din tabără și pe unii îi resping, iar pe cei mai mulți îi ucid găsindu-i refugiați la întărituri; Phocion a poruncit falangei să stea la pîndă să se așeze în ordine și să ia în primire pe aceia care fugiseră în dezordine, iar el, luînd cu sine un corp de ostași aleși, a pornit împotriva dușmanilor. (2) Dîndu-se o mare bătălie cu toții au luptat cu mult avînt și fără să se cruțe, iar Thallos, fiul lui Cineas[36], și Glaucos[37], fiul lui Polymedes, luptînd în jurul comandantului, au dobîndit lauda vitejiei. Totuși și Cleophanes s-a dovedit a fi de mare preț în acea luptă. Într-adevăr, chemînd pe călăreții care fugiseră și îndemnîndu-i și strigînd să vină în ajutorul comandantului care era în primejdie, i-a determinat să se întoarcă și să întărească victoria pedestrașilor. (3) După aceea a scos și pe Plutarh din Eretreea. Apoi, punînd stăpînire pe fortăreața Zaretra[38] care avea o așezare foarte prielnică — se afla acolo unde cîmpia se îngustează foarte mult, ca un istm, fiind ca o insulă strînsă de cele două mări — a dat drumul tuturor prizonierilor eleni, temîndu-se de oratorii atenienilor, ca nu cumva aceștia să împingă poporul să ia vreo hotărîre prea grea împotriva lor.

14 După ce Phocion a terminat toate acestea și a plecat, pe mare, atunci au început aliații să dorească bunătatea și dreptatea lui și repede și-au dat seama și atenie-

nii de experiența și de curajul lui. Într-adevăr, Molossos, comandantul care i-a urmat, în așa fel a purtat război, încît a ajuns viu în mîinile dușmanului. (2) Apoi Filip, nutrind nădejdi mari, a pornit la Hellespont cu toată oastea, cu gîndul de a cuceri în același timp Chersonesul și Byzantionul și Perinthosul[39]. Atenienii au pornit să le vină în ajutor celor de acolo, iar oratorii au luptat ca să fie trimis Chares în calitate de comandant. Acela a pornit, dar n-a săvîrșit nici o faptă, pe măsura forțelor de care dispunea, și nici cetățile nu primeau flota, astfel că fiind bănuit de toți, rătăcea cerînd bani de la aliați și era disprețuit de dușmani, în timp ce poporul fiind atîțat de oratori se umplea de mînie și se căia că trimisese ajutor byzanților. Phocion, ridicîndu-se în adunarea poporului, a zis că atenienii nu trebuie să se mînie pe aliați că nu au încredere, ci pe comandanții care nu inspiră încredere. „Căci ei vă fac de temut și pentru aceia care nu se pot salva fără ajutorul vostru". Poporul, fiind impresionat de aceste cuvinte ale lui Phocion și schimbîndu-și părerea, a poruncit să se pună el în fruntea altei armate și să dea ajutor aliaților la Hellespont. Această decizie a avut o mare greutate în salvarea cetății Byzantion. (3) Într-adevăr, mare era prestigiul lui Phocion, căci Leon, un fruntaș al byzanților, coleg cu Phocion în Academie, luîndu-l pe garanție, în fața cetății, a determinat pe byzanți să nu-i lase să-și așeze tabăra în afara cetății, ci să-i deschidă porțile și să-l primească, iar atenienii să ia legături cu cetățenii din Byzantion. Atenienii nu numai că s-au arătat ireproșabili în comportarea lor, dar au luptat cu foarte mult avînt în bătălii, datorită încrederii pe care le-o arătaseră. (4) În acest fel a fost respins atunci Filip de la Hellespont și era disprețuit, deși mai înainte se părea că este de neînfrînt și irezistibil. Phocion a capturat cîteva nave de-ale lui Filip și a ocupat cîteva cetăți deținute de garnizoane, a debarcat în multe locuri, făcînd incursiuni cu prădăciuni pînă cînd, fiind rănit de cei care au sărit în ajutor, a pornit spre patrie.

15 Megarienii l-au chemat pe ascuns, dar Phocion temîndu-se ca nu cumva beoțienii să prindă de veste și să-i distrugă ajutorul, a convocat adunarea poporului în zori și a adus la cunoștința atenienilor propunerea megarienilor. De îndată ce atenienii au votat, Phocion a dat semnalul cu trîmbița și din adunare a pornit în fruntea celor care purtau armele. Megarienii l-au primit cu mare însuflețire, iar el a fortificat Nisaia[40], înconjurînd-o cu zid și a construit două ziduri de la cetate pînă la șantierul naval și a unit cetatea cu marea în așa fel încît Megara, sinchisindu-se prea puțin de dușmanii de pe uscat, să depindă acum cu totul de Atena.

16 Atenienii porniseră cu toate forțele război împotriva lui Filip și, pentru că Phocion lipsea, aleseseră alt comandant care să ducă lupta împotriva lui Filip. Cînd s-a întors din insule Phocion a început să sfătuiască poporul să primească învoielile cu Filip, care era înclinat spre pace și se temea tare de primejdie. Atunci unul dintre cei care de obicei se tîrau pe la heliaia[41] și practicau meseria de sicofanți[42] se împotrivi lui Phocion și-i zise: „Cum, Phocion, îndrăznești tu să întorci de la luptă pe atenieni cînd au armele în mîini?" — „Da, i-a răspuns Phocion, deși știu că în timp de război tu ești în puterea mea, iar în timp de pace eu sînt în puterea ta". Dar cum Phocion nu izbutea să convingă pe atenieni, ci victoria era a lui Demosthenes, care sfătuia pe atenieni să dea lupta cît mai departe de Atica, Phocion i-a zis „Ascultă omule, nu trebuie să cercetăm unde să dăm lupta, ci cum să învingem, căci numai așa războiul va fi departe, iar dacă vom fi învinși, toată primejdia va fi mereu aproape". (2) Suferind însă atenienii înfrîngerea, iar gălăgioșii și dornicii de lucruri noi din cetate trăgînd pe Charidemos[43] la tribună și cerînd să fie ales comandant, aristocrații au fost cuprinși de teamă și, rugînd sfatul din Areopag, pe care-l aveau în mijlocul poporului, și vărsînd lacrimi, cu greu au convins poporul să încredințeze comanda lui Phocion. (3) Acesta credea că trebuie să primească propunerile umane și binevoitoare ale lui

Filip, iar cînd Demades a prezentat în fața poporului propunerea ca cetatea Atena să ia parte la pacea comună și la Sfatul elenilor[44], Phocion n-a fost de acord cu el, spunînd că nu trebuie să facă acest lucru mai înainte de a ști ce va cere Filip să i se acorde de la ceilalți eleni. Phocion a fost înfrînt, din cauza împrejurării, dar cînd a văzut îndată pe atenieni schimbîndu-și părerea, deoarece Filip le cerea corăbii și cai, Phocion a zis: M-am împotrivit fiindcă știam că așa va fi. Dar, după ce v-ați învoit, nu trebuie să suferiți din greu și nici să vă descurajați, ci să vă amintiți că și strămunii voștri, cînd fiind învingători și comandînd, cînd fiind învinși și ascultînd, au făcut bine aceste lucruri și au salvat și cetatea și pe eleni". (4) Cînd s-a vestit că Filip a murit, Phocion nu i-a lăsat pe atenieni să aducă un sacrificiu pentru buna veste, pentru că nu este nobil să te bucuri de moartea cuiva, iar armata care fusese rînduită la Cheroneea împotriva lor fusese mai mică numai cu un singur om [cu Filip].

17 Demosthenes arunca insulte împotriva lui Alexandru, care se apropia de Teba, dar Phocion i-a zis: „Nebune, de ce vrei să iriți pe un om feroce și care este pornit să dobîndească o mare glorie? Sau vrei să arunci cetatea noastră într-un rug atît de mare care arde în apropiere? Dar noi, care sîntem strategi, ca să salvăm viața concetățenilor noștri, nu-i vom lăsa să piară, chiar dacă ar voi ei". (2) Dar după ce Teba a căzut, iar Alexandru cerea pe Demades, Lycurgos, Demosthenes și Charidemos, iar adunarea poporului privea spre Phocion, și-l chema de mai multe ori pe nume să vorbească acesta s-a ridicat și, aducînd lîngă sine pe unul dintre prieteni, pe care-l iubea și în care avusese încredere toată viața, a zis: „Aceștia au adus cetatea în așa situație, încît eu aș îndemna pe cetățeni să predea chiar pe acest Nicocles, dacă cineva l-ar cere. Eu m-aș socoti fericit dacă ar trebui să mor pentru voi toți, eu deplîng și pe aceia care au fugit de la Teba aici. Ajunge elenilor să deplîngă Teba. De aceea este mai bine să rugăm pe învingători și în interesul lor și în interesul nostru decît să luptăm" (3) Se spune că Alexandru, cînd a primit prima hotărîre a poporului, s-a împotrivit și a zvîrlit-o. Cînd a primit însă hotărîrea din partea lui Phocion, după ce auzise și de la bătrîni că Filip admirase pe Phocion, Alexandru a consimțit nu numai să-l întîlnească, dar i-a și ascultat ruga, cu multă bunăvoință. Phocion l-a sfătuit pe Alexandru, spunîndu-i să renunțe la război, dacă vrea liniște, iar dacă este dornic de glorie, să se îndrepte spre barbari, îndepărtîndu-se de eleni. A mai spus multe lucruri cu dibăcie, potrivite cu firea și cu intențiile lui Alexandru, și în așa fel l-a schimbat și l-a îmblînzit, încît acesta a spus că atenienii trebuie să fie cu luare-aminte la evenimentele politice, pentru că, dacă lui i se va întîmpla ceva, lor li se cade să dețină puterea între eleni. (4) Pe Phocion și l-a făcut prieten și oaspete și i-a acordat atîta cinstire de care puțini dintre prietenii lui intimi se bucurau. Duris spune că Alexandru, ajungînd mare și înfrîngînd pe Darius, a suprimat din scrisorile sale cuvîntul „salutare", în afară de acelea pe care le scria lui Phocion. Numai pe el ca și pe Antipatros, îl întîmpina [în scrisoare] cu cuvîntul „salutare". Acest lucru îl istorisește și Chares.

18 În ceea ce privește banii, se recunoaște de toți că Alexandru i-a trimis lui Phocion în dar o sută de talanți.

Cînd acești talanți au fost aduși la Atena, lui Phocion, Phocion a întrebat pe cei care-i aduseseră de ce, cînd sînt atît de mulți cetățeni atenieni, Alexandru îi trimite numai lui atîția talanți. Aceia au răspuns: „Fiindcă numai pe tine te socotește un om bun și drept". Deci, a răspuns Phocion, să mă lase și să par că sînt și să fiu așa".

Aceia l-au urmat pe Phocion acasă și, cînd au văzut ce mare simplitate domnește acolo, cînd i-au văzut soția frămîntînd pîine, iar pe el scoțînd apă din puț și spălîndu-și picioarele, au început să insiste și mai mult; ei erau tare mîhniți și ziceau că este un lucru de nesuportat ca el, prieten al regelui, să ducă o viață atît de rea. Văzînd însă Phocion un bătrîn sărac mergînd îmbrăcat într-o haină zdrențuită, i-a întrebat cine cred ei că o duce

mai rău, el sau bătrînul acela. Aceia l-au rugat să spună vorbe de bun augur, dar Phocion le-a zis: „Ei bine, acest om are mai puține venituri decît mine și-i sînt de ajuns. În general însă, nu-l voi întrebuința, zadarnic voi avea atîta aur, iar dacă-l voi folosi și pe mine mă voi acuza și pe rege îl voi acuza în fața cetății". În acest fel banii s-au întors în patria lor de la Atena, arătînd elenilor că este mai bogat cel care nu are nevoie de acești bani decît acela care-i oferă. (2) Dar Alexandru s-a supărat și i-a scris iarăși lui Phocion spunîndu-i că nu socotește prieteni pe aceia care nu au nevoie de el, dar nici așa Phocion n-a primit banii, dar a cerut să fie eliberați: sofistul Echecratides[45], Athenodor din Imbros[46] și doi cretani, Demaratos și Sparton[47], care fuseseră arestați pentru anumite învinuiri și deținuți la Sardes. Alexandru i-a eliberat imediat și a trimis pe Crateros în Macedonia poruncindu-i ca din următoarele patru cetăți: Chios, Gergethos, Mylasai[48], Elaia[49], una să i-o dea lui Phocion, pe care și-o va alege el, afirmînd cu tărie ca și mai înainte că, dacă nu va primi niciuna, se va supăra pe el. Dar nici Phocion n-a primit, iar Alexandru a murit curînd după aceea. Casa lui Phocion se vede și acum la Melite[50], împodobită cu lamele de bronz, în rest fiind simplă și lipsită de ornamente.

19 În ceea ce privește soțiile lui, despre prima nu se povestește nimic, în afară de amănuntul că Cephisodoros era fratele ei, iar în ceea ce privește pe cea de a doua, printre atenieni se vorbea tot atît de mult despre simplitatea și cumpătarea ei, cît se vorbea despre bunătatea lui Phocion. Odată atenienii priveau niște actori noi. Actorul care avea să iasă pe scenă, ca să joace rolul unei regine, a cerut coregului[51] mai multe însoțitoare împodobite cu multă strălucire. Dar cum coregul nu i le oferea, actorul ținea teatrul în loc și nu voia să iasă. Atunci coregul Melanthios l-a tras în mijlocul scenii și i-a strigat: „Nu vezi cum soția lui Phocion merge întotdeauna însoțită de o singură sclavă, dar tu faci pe fălosul și corupi gineceul?" Vorbele acestea, fiind auzite de toți cîți se

aflau în teatru, au produs puternice aplauze și strigăte. Soția lui Phocion însuși, cînd o ioniană care-i venise în vizită îi arăta coliere și lănțișoare de aur împodobite cu pietre prețioase, a zis: „Pentru mine podoabă este Phocion, ales pentru a douăzecea oară strateg al atenienilor".

20 Cînd fiul său dorea să se prezinte la întrecerile Panatenee Phocion a făcut pe apobatul[52] lui, nu fiindcă viza să obțină victoria, dar fiindcă voia ca fiul său, exercitîndu-se cu grijă, să se facă mai bun, căci tînărul era cam băutor și dezordonat. După ce a obținut victoria, mulți prieteni voiau să sărbătorească victoria repurtată, dar Phocion i-a refuzat pe toți, cu excepția unuia singur, căruia i-a acordat această favoare. Cînd s-a dus la cină și a văzut multe pregătiri deosebite și mai ales că invitaților li se aduce, ca să-și spele picioarele, vin în care erau puse aromate, Phocion a chemat pe fiul său și i-a zis: „N-o să oprești pe acest prieten să-ți prăpădească victoria cu atîta lux?" (2) Dorind să-l sustragă cu totul unei astfel de vieți, Phocion a trimis pe fiul său la Sparta și l-a introdus în ceata tinerilor care primeau o educație certă. Acest fapt a supărat pe atenieni, care ziceau că Phocion se uită cu dispreț și nesocotește obiceiurile de acasă. Demades oratorul i-a zis: „De ce nu convingem, Phocion, pe atenieni să instituie regimul politic spartan? Dacă tu poruncești, eu sînt gata să propun în scris și să-mi susțin oral propunerea". Phocion i-a răpuns: „Foarte bine, bine ți-ar sta ție, care miroși atît de tare a parfum și ești îmbrăcat cu o astfel de hlamidă, să sfătuiești pe atenieni să meargă la phiditii[53] și să primească constituția lui Lycurgos".

21 Alexandru le scrisese atenienilor să-i trimită trireme, iar oratorii[54] se împotriveau; sfatul atenienilor îi cerea lui Phocion să ia cuvîntul, iar el a răspuns: „Vă sfătuiesc sau să învingeți cu armele sau să fiți prietenii învingătorilor". (2) Pytheas[55], care era de altfel flecar și impertinent, încerca să vorbească atunci cel dintîi atenienilor, dar Phocion i-a zis: „N-o să taci în fine, cînd

eşti atît de proaspăt cumpărat de popor?“ (3) Harpalos[56] a fugit din Asia, de la Alexandru cu o mare sumă de bani, şi a debarcat în Atica, iar oratorii dădeau fuga la el şi se întreceau în a se lăsa corupţi. Harpalos le arunca din marea sumă de bani pe care o aveau prea puţini, ca să-i momească, dar lui Phocion i-a trimis şapte sute de talanţi şi s-a încredinţat pe sine, cu toate ale sale, acestuia. Phocion i-a răspuns aspru că Harpalos o să regrete, dacă nu va înceta de a corupe cetatea, iar acesta s-a oprit şi a renunţat, dar mai pe urmă, sfătuindu-se cu atenienii, vedea cum cei care luaseră bani de la el se schimbă şi-l acuză ca să nu fie daţi în vileag, dar Phocion, dimpotrivă, care nu primise nimic de la el, o dată cu apărarea interesului public, ţinea seama şi de viaţa lui. Pornind deci iarăşi Harpalos să-l cultive, a constatat, cînd îl asedia, că este ca o fortăreaţă de necucerit prin aur. Făcîndu-şi însă Harpalos prieten pe Charicles, ginerele lui Phocion, l-a umplut de o faimă rea, căci îi încredinţa toate şi se folosea în toate de ajutorul lui.

22 Murind Pythonice, hetaira pe care o iubise Harpalos şi de la care avea o fiică, a voit să-i facă un mormînt fastuos şi i-a încredinţat lui Charicles această sarcină. Lipsa de noblеţe a acestei sarcini, îndeplinită de Charicles, a fost mai mult urîţită cînd mormîntul a fost terminat. Într-adevăr mormîntul există şi acum la Herme, pe drumul care duce de la Atena la Eleusis, neavînd nimic pe măsura celor treizeci de talanţi pe care se spune că i-a plătit Harpalos lui Charicles pentru acea lucrare. (2) Dar, după moartea lui Harpalos, fetiţa a fost luată de Phocion şi de Charicles şi crescută cu toată grija. Charicles a fost dat în judecată pentru cele săvîrşite în legătură cu Harpalos şi l-a rugat pe Phocion să-l ajute şi să-l asiste la judecată, dar Phocion a refuzat, spunîndu-i: „Eu te-am făcut ginere, Charicles, în condiţii cinstite“. (3) Cînd Asclepiades[57], fiul lui Hipparchos, a anunţat că Alexandru a murit, Demades a spus să nu i se dea crezare, căci dacă ar fi murit, cadavrul lui ar mirosi pe tot pămîntul. Phocion, văzînd că poporul este înflăcărat şi pregătit să schimbe starea de lucruri, încerca să-l liniştească şi să-l stăpînească, dar, cum mulţi atenieni se urcau pe tribună şi strigau că Asclepiades spune adevărul şi că Alexandru este cu adevărat mort, Phocion a zis: „Ei bine, dacă a murit şi este mort astăzi, va fi mort şi mîine şi poimîine, încît noi putem delibera în linişte şi fără teamă“.

23 După ce Leosthenes aruncase cetatea în războiul elenic, văzînd pe Phocion că este indignat, l-a întrebat în batjocură: „Ce bine ai făcut cetăţii fiind atîţia ani strateg?“ Phocion i-a răspuns: „Un mare bine, căci şi-au înmormîntat concetăţenii în propriile lor morminte“. Leosthenes spunea multe cu îndrăzneală şi făloşie, în faţa poporului, dar Phocion i-a zis: „Cuvintele tale, tinere, se aseamănă cu chiparoşii, căci, deşi sînt înalţi şi mari, nu aduc totuşi fructe“. (2) Hyperides s-a ridicat şi l-a întrebat: „Cînd deci eşti de părere, Phocion, ca atenienii să poarte război?“ Phocion a răspuns: „Cînd voi vedea pe tineri că voiesc să reziste în linia de bătaie, pe bogaţi că vor să contribuie cu bani, iar pe oratori că se abţin de la furtul avutului obştesc“. (3) Mulţi atenieni admirau forţa armată strînsă de Leosthenes şi-l întrebau pe Phocion cum i se pare că este pregătită, iar Phocion a răspuns: „Sînt bine pregătiţi oamenii pentru stadiu[58], dar mă tem de dolichul[59] războiului, căci cetatea n-are nici aliaţi buni, nici alte corăbii, nici hopliţi“. (4) Dreptate i-au dat şi faptele. Astfel la început Leosthenes s-a încărcat de strălucire în fapte, învingînd pe beoţieni şi alungînd pe Antipatros în Lamia[60]. Se spune că atunci cetatea, plină de mari nădejdi, era în sărbătoare şi aducea sacrificii pentru bunele veşti, iar unii care voiau să-l acuze pe Phocion l-au întrebat dacă n-ar fi voit el să săvîrşească acele fapte, iar Phocion a răspuns: „Aş fi voit să le fac, dar să fi dat acele sfaturi“. Apoi alte veşti bune se aduceau peste veşti bune din tabără, iar Phocion a spus: „Cînd deci vom înceta de a fi învingători?“.

24 După moartea lui Leosthenes, atenienii, care se temeau ca nu cumva Phocion să fie trimis strateg și să pună capăt războiului, au pregătit un om de rînd ca să se ridice în adunare și să spună că este prieten cu Phocion și îl cunoaște bine și-i îndeamnă să cruțe pe un astfel de om și să-l păzească deoarece nu mai au un altul la fel cu el și să trimită la oaste pe Antiphilos[61]. Atenienii erau de acord cu propunerea, iar Phocion s-a ridicat și a spus că nici nu fusese coleg de școală cu el, nici nu-l cunoscuse în alt fel, și nu-i era prieten, dar: „din această zi te fac prieten apropiat pentru că ai dat atenienilor un sfat care era în interesul meu". (2) Pornind deci atenienii cu armată împotriva beoțienilor, Phocion la început s-a împotrivit, iar prietenii îi atrăgeau atenția că va fi ucis, dacă va ofensa pe atenieni. Phocion a răspuns: „Voi fi ucis pe nedrept dacă voi face ce este în interesul cetății, iar dacă voi trece peste interesul cetății, voi fi ucis pe drept". Dar cum vedea că atenienii nu cedează, ci continuă să strige, a îndemnat pe crainici să poruncească ca toți cetățenii pînă la vîrsta de șaizeci de ani să ia hrană pe cinci zile și să-l urmeze îndată din adunare. Producîndu-se o mare zarvă și cei bătrîni sărind în sus și strigînd, Phocion a zis: „Nu este nimic grav, căci eu, care sînt în vîrstă de optzeci de ani voi fi strategul vostru". În acest fel i-a făcut să se liniștească și să înceteze.

25 Cum țărmul mării era devastat de Micio[62], care, venind cu mulți macedoneni și mercenari, debarcase la Ramnous[63] și pustia ținutul, Phocion a dus armata ateniană împotriva lui. Dar cum la el veneau care mai de care și făceau pe strategii, sfătuindu-l: unul să ocupe colina de acolo, altul să așeze dincoace cavaleria, iar altul să dea atacul în cutare parte, Phocion a zis: „Heracle! ce mulți strategi și ce puțini ostași văd!" (2) După ce și-a așezat el ostașii în linie de bătaie, unul dintre hopliți a pornit cu mult înaintea celorlalți, și apoi, la apariția unui dușman, iarăși s-a retras în linia de bătaie. Phocion a zis: „Băiete, nu ți-e rușine că ai părăsit două linii de

bătaie, aceea în care te-a așezat comandantul tău și aceea în care te-ai așezat tu însuți?". Apoi Phocion, atacînd cu toată puterea pe dușmani și respingîndu-i, a ucis și pe Micio, și pe alții. (3) Armata elenă din Tesalia, deși Antipatros se unise cu Leonnatos și cu macedonenii din Asia, a ieșit învingătoare și Leonnatos a căzut, în timp ce falanga o conducea Antiphilos, iar cavaleria Menon[64] din Tesalia.

26 Nu peste mult timp Crateros a trecut din Asia în Europa cu multă oaste și s-a dat o bătălie la Cranon[65], unde elenii au fost învinși, dar n-au suferit un dezastru și n-au fost mulți uciși: înfrîngerea s-a produs fiindcă ei nu aveau încredere în comandanți, care erau tineri și indulgenți și pentru că, în timp ce Antipatros îi îndemna la părăsirea luptei, ei s-au împrăștiat și au renunțat în chip rușinos la libertate. (2) Antipatros deci și-a pornit îndată armata spre Atena, iar Demosthenes și Hyperides au plecat din cetate. Demades însă, care nu putea să plătească cetății nici o parte din amenda la care fusese condamnat, fusese osîndit pentru că de șapte ori făcuse propuneri contra legii și, notat fiind cu infimia, i se interzisese de a mai vorbi — atunci este absolvit Demades de pedeapsă și propune un decret prin care se prevedea să se trimită la Antipatros soli cu puteri depline. (2) Dar poporul se temea și chemînd pe Phocion îi spuse că numai în el are încredere. La aceasta Phocion răspunde: „Dacă mi s-ar fi acordat încredere cînd vă dădeam sfaturi, n-ar fi nevoie să deliberăm acum pentru lucruri atît de importante". Fiind deci votat decretul, Phocion a fost trimis la Antipatros, care își avea tabăra în Cadmeia[66] și se pregătea să năvălească de îndată în Atica. (4) El îi cerea un singur lucru: să rămînă pe loc și să facă pace. Dar Crateros[67] i-a răspuns: „Phocion nu propune lucruri drepte, anume să ședem în țara prietenilor și să le facem rău, cînd putem foarte bine să tragem foloase din țara dușmanilor". Dar Antipatros, luîndu-l de mînă, i-a zis: „Trebuie să-i facem lui Phocion această favoare". În cele-

lalte privinţe a poruncit ca atenienii să le acorde lor dreptul de a dispune, căci aşa se înţelesese Leosthenes în Lamia.

27 Cînd deci s-a întors Phocion în cetate, atenienii au luat această hotărîre şi, de nevoie, Phocion a pornit de îndată la Teba cu alţi soli, între care fusese ales şi filozoful Xenocrates.

Într-adevăr atît de mare era prestigiul, faima şi gloria virtuţii lui Xenocrates în faţa tuturor, încît se socotea că nu există nici violenţă, nici cruzime, nici patimă înnăscută într-un om, care, la simpla vedere a lui Xenocrates, să nu se umple de respect în faţa lui. Dar lucrurile s-au petrecut împotriva aşteptărilor din cauza nerecunoaşterii şi urii pe care a arătat-o Antipatros pentru bunătatea lui Xenocrates. (2) Astfel, mai întîi nu l-a salutat pe Xenocrates deşi celorlalţi le-a întins mîna. La acest gest al lui Antipatros, Xenocrates a zis: „Frumos face Antipatros că se ruşinează numai de mine, cînd se gîndeşte la nedreptăţile pe care are să le facă cetăţii". Apoi Antipatros nu a îngăduit lui Xenocrates să vorbească, ci, împotrivindu-i-se şi contrazicîndu-l, l-a silit să tacă. După ce a vorbit Phocion, Antipatros a răspuns că va încheia pace şi alianţă cu atenienii, dacă vor preda pe Demosthenes şi pe Hyperides, dacă vor conduce cetatea alegînd un conducător după sens, dacă vor primi o garnizoană în Munichia[68], dacă vor plăti învingătorului cheltuielile şi o amendă pentru război. Phocion a cerut să fie scutiţi atenienii de garnizoană, dar Antipatros a zis: „Phocion, noi dorim să-ţi acordăm totul, în afară de lucrurile care ne-au pierdut şi pe noi, şi pe tine". (4) Unii zic că lucrurile nu s-au petrecut aşa, ci că Antipatros l-a întrebat pe Phocion dacă, suprimînd el introducerea unei garnizoane la Atena, Phocion garantează că atenienii vor păstra pacea şi vor înceta să mai pună ceva nou la cale. Phocion a tăcut şi a ezitat, dar Callimedon Carabos[69], un om sfruntat şi care ura poporul, a sărit şi a zis: „Antipatre, mai eziţi să faci ceea ce ai hotărît cînd acesta glumeşte"?

28 În acest fel, atenienii au primit garnizoana comandată de Menyllos, un om moderat şi prieten cu Phocion. Dar această poruncă a părut mai degrabă făloasă şi dovada unui abuz de putere decît o ocupaţie impusă de împrejurări. Dar însuşi momentul s-a adăugat şi a sporit urîţenia faptei. Astfel garnizoana a fost introdusă în a douăzecea zi a lunii Boedromion, cînd se sărbătoreau misterele, iar Dionysos era dus cu pompă de la Atena la Eleusis. Astfel încît, producîndu-se învălmăşeală în cortegiu, mulţi se gîndeau cum fuseseră ceremoniile vechi şi cum sînt cele de acum. În timpurile vechi, în cele mai fericite timpuri ale cetăţii, spectacolele şi glasurile mistice fuseră văzute şi auzite de către duşmanii care rămăseseră impresionaţi şi cutremuraţi, dar acum, în timpul aceloraşi ceremonii, zeii privesc la cele mai crunte suferinţe ale Eladei şi văd cum este pîngărit cel mai sfînt şi mai plăcut pentru ei, care a devenit acum semnul celor mai mari nenorociri. (2) Cu puţini ani mai înainte, Dodonidele[70] dăduseră un oracol care poruncea atenienilor să păstreze neatinse extremităţile cetăţii pentru Artemis, ca să nu le ocupe alţii, dar în acele zile panglicile cu care se leagă cistele sacre[71] au fost vopsite în culori palide şi la fel cu ale morţilor, în loc de purpură şi apoi aduse şi, ceea ce era şi mai important, panglicile particularilor fuseseră vopsite în culoare obişnuită.

Un chit a prins un iniţiator care spăla un porc în portul Cantaros[72] şi i-a devorat partea de jos a corpului pînă la pîntece, semn prin care zeitatea le arăta că vor fi lipsiţi de partea cetăţii de la mare, dar că vor păstra pe cea de sus. (3) Garnizoana, datorită lui Menyllos, n-a produs în nici un fel mînia oamenilor, iar dintre cei peste douăsprezece mii de cetăţeni care fuseseră excluşi şi de la conducerea cetăţii, din cauza sărăciei, şi cei care rămăseseră pe loc, se vedea că duc o viaţă mizerabilă şi dezonorantă, dar şi cei care emigraseră în Tracia — căci Antipatros le dăduse pămînt şi un oraş — făceau impresia unor oameni asediaţi.

29 Moartea lui Demosthenes în Calauria[73] şi moartea lui Hyperides la Cleonai[74], despre care am scris în alte locuri[75], au determinat pe atenieni aproape să dorească pe Alexandru şi pe Filip. Şi acest lucru a fost asemănător cu ceea ce s-a întîmplat mai tîrziu cînd, după uciderea lui Antigonos[76], ucigaşii lui începuseră să supună oamenii la multe suferinţe. Un ţăran oarecare, în Frigia, care făcea o groapă într-un ogor a fost întrebat de cineva ce face, iar el a răspuns gemînd: „Caut pe Antigonos".

Tot aşa le venea atunci oamenilor să zică, cînd îşi aminteau că mînia acelor regi pe cît de generoasă şi mare fusese, pe atît era de uşor de potolit nu ca Antipatros care, luînd o figură de om simplu, îmbrăcîndu-se cu o hlamidă ieftină şi ducînd o viaţă simplă, încerca să înşele puterea şi prin aceasta dovedindu-se un tiran şi despot şi mai de nesuferit pentru cei care răbdau. (2) Totuşi Phocion a scăpat pe mulţi de exil, intervenind pe lîngă Antipatros şi a făcut în aşa fel ca să nu fie alungaţi din Elada, întocmai ca aceia care se duseseră dincolo de munţii Ceraunia şi de Tainaron[77], ci să locuiască în Pelopones; printre aceştia era şi sicofantul Hagnonides. (3) Tratînd cu bunătate şi blîndeţe pe cei care rămăseseră în cetate, pe cei care erau civilizaţi şi liberali i-a ţinut mereu în dregătorii iar pe cei care erau turbulenţi şi dornici de înnoiri, care lincezeau din cauză că nu luau parte la conducere şi nu se agitau, i-a obişnuit să-şi iubească locul de baştină şi să se ocupe cu agricultura.

Văzînd pe Xenocrates[78] că plăteşte metoicionul[79], a voit să-l înscrie în listele cetăţenilor, dar el a refuzat, spunînd că n-ar putea să ia parte la un regim politic pentru care a pledat ca sol să nu se instituie.

30 În timp ce Menyllos îi oferea daruri şi bani a răspuns că nici el nu va fi mai bun decît Alexandru, dar nici cel care a refuzat atunci nu va avea un mai bun motiv de a primi acum. Dar cum Menyllos îl ruga să ia pentru fiul său, Phocion i-a răspuns: „Pentru Focos, dacă se va schimba, şi va fi cumpătat, îi vor fi de ajuns cele ce-i pune la îndemînă tatăl său, dar cum este acum nu-i

va fi nimic de ajuns". Antipatros îi cerea să-i acorde ajutor într-un lucru necinstit, dar Phocion i-a răspuns cam tare: „Nu poţi, în acelaşi timp, Antipatros, să mă ai şi prieten şi linguşitor". (2) Se spune că Antipatros însuşi a zis că dintre cei doi prieteni pe care-i avea atunci la Atena, Phocion şi Demades, pe unul nu l-a convins să primească daruri, iar pe celălalt nu l-a putut sătura dîndu-i daruri. Şi într-adevăr, Phocion a arătat că din sărăcie făcuse o virtute, sărăcie în care a îmbătrînit deşi fusese de atîtea ori strateg al atenienilor şi avusese regi prieteni, iar Demades se fălea cu bogăţia şi cu călcările de lege. Astfel existînd atunci la Atena o lege care prevedea ca nici un străin să nu danseze, iar dacă se va întîmpla aşa coregul să plătească o amendă de o mie de mine, Demades a adus o sută de dansatori străini şi a plătit la teatru pentru fiecare, drept amendă, cîte o mie de mine[80]. (3) La căsătoria fiului său Demea, Demades a zis: „Cînd am luat eu în căsătorie pe mama ta nici vecinii n-au ştiut, iar la căsătoria ta contribuie şi regi, şi dinaşti". Cînd atenienii îi cereau cu insistenţă să convingă pe Antipatros ca să retragă garnizoana, Phocion, fie că socotea că Antipatros nu se va lăsa convins, fie că vedea că poporul este cumpătat şi duce o politică impusă de frică, a amînat mereu solia care trebuia să meargă la Antipatros. L-a convins totuşi să nu ia banii , ci să amîne încasarea lor. Atenienii deci s-au dus la Demades şi i-au făcut aceeaşi rugăminte. Demades a promis cu tot avîntul şi, luînd pe fiul său, a pornit spre Macedonia, fiind dus de un daimon[81] tocmai în momentul cînd Antipatros era bolnav, iar puterea o deţinea de fapt Crateros, care tocmai găsise o scrisoare trimisă de Demades lui Antipatros, prin care-l îndemna să apară cu armata în Asia şi să pună mîna pe putere, căci aceasta atîrna de un fir vechi şi putred; era vizat în batjocură Antipatros. (4) Cînd deci Casandros l-a văzut venind, l-a arestat şi, aducînd aproape pe fiul lui, l-a ucis, astfel încît tatăl şi-a umplut pieptul cu sîngele fiului său iar după aceasta, insultîndu-l şi batjocorindu-l mult pentru trădare, l-a ucis şi pe el.

31 Dar după ce Antipatros, proclamînd pe Polysperchon comandant iar pe Casandros[82] hiliarh, a murit, Casandros a început să se ridice și să pună mîna pe putere. Pe Nicanor l-a trimis să-i urmeze lui Menyllos la comanda garnizoanei, cu poruncă să ocupe Munichia mai înainte de a se vesti moartea lui Antipatros. (2) Făcîndu-se deci aceasta și după puține zile, aflînd atenienii că Antipatros murise, Phocion a fost acuzat pe motiv că aflase de moartea lui Antipatros dar tăcuse, spre a face pe placul lui Nicanor. Dar Phocion nu a dat atenție unor astfel de calomnii, a întîmpinat pe Nicanor și, vorbind cu el în multe privințe, l-a făcut mai binevoitor față de atenieni și mai accesibil și l-a convins să suporte anumite liberalități și cheltuieli în calitate de agonotet[83].

32 În acest timp, avînd procura regală și luptînd împotriva lui Casandros, a trimis o scrisoare celor din cetate, prin care spunea că regele le acordă democrația și dă poruncă ca toți atenienii să se conducă după obiceiul strămoșesc. (2) Aceasta era un complot împotriva lui Phocion. Într-adevăr, Polysperchon, pregătindu-se, așa cum a arătat mai tîrziu cu fapta, să-și atragă cetatea de partea sa, nu s-a așteptat că va putea face ceva, dacă nu va înlătura pe Phocion, iar Phocion nu va cădea, dacă nu vor fi readuși exilații la administrarea treburilor publice, cînd iarăși tribuna publică va fi deținută de demagogi și sicofanți. (3) În acest timp, atenienii au început să se miște, iar Nicanor a voit să-i întîmpine și, ținîndu-se o ședință a sfatului la Pireu, s-a prezentat în fața adunării încredințînd viața sa lui Phocion. În acest timp, Dercyllos, care era comandant al ținutului Atenei, a pus la cale să-l aresteze pe Nicanor, dar acesta a prins de veste, a sărit ca ars și era evident că avea să pedepsească cetatea. Phocion, fiind acuzat că eliberase pe Nicanor și nu-l reținuse, a spus că are încredere în Nicanor și că nu se așteaptă la nici o faptă rea din partea lui, iar, dacă nu va fi așa, preferă să fie dovedit că i s-a făcut un rău decît că a fost el rău. (4) Acest lucru ar părea că este spus cu noblețe și cinste, dacă se are în vedere numai Phocion, dar cel

care aduce în primejdie salvarea cetății și face aceasta în calitate de strateg și conducător, nu știu dacă nu cumva violează o datorie mai sfîntă și mai mare față de concetățeni. (5) Nu se poate face nici afirmația că Phocion a lăsat pe Nicanor liber, fiindcă se temea să vîre cetatea în război, dar că a pretextat respectarea cuvîntului dat și dreptatea, pentru ca Nicanor să se rușineze și să nu facă nici un rău atenienilor. În realitate se pare că Phocion avea o puternică încredere în Nicanor, de vreme ce, deși mulți îl denunțau și-l acuzau că ocupă Pireul și că trimite la Salamina străini și corupe pe mulți locuitori din Pireu, Phocion nu le-a dat ascultare și nici crezare, dar cînd Philomelos Lampetrensis[84] a scris o hotărîre ca atenienii să fie în arme și să dea ascultare lui Phocion ca strateg, a trecut totul cu vederea pînă cînd Nicanor a adus armele de la Munichia și a început să înconjure Pireul cu șanțuri.

33 În acest timp, Phocion era pradă unui mare zbucium și, voind să ducă pe atenieni împotriva dușmanului, era luat în rîs și atunci a venit Alexandros, fiul lui Polysperchon, cu armată, sub pretext că voiește să vină în ajutor celor din cetate împotriva lui Nicanor, în realitate însă ca să ocupe el cetatea Atena, care suferea ea însăși din cauza sa însăși. Într-adevăr, exilații au pătruns în cetate împreună cu el și, după ce mulți străini și condamnați la atimie[85], s-au unit cu ei, s-a convocat o adunare a poporului cu mare amestecătură și neorînduială, în care, scoțîndu-l pe Phocion de la comandă, au ales pe alții. Iar dacă Alexandros n-ar fi intrat în vorbă singur cu Nicanor și n-ar fi fost văzut lîngă zidul cetății și dacă n-ar fi făcut acest lucru de mai multe ori și n-ar fi trezit bănuiala atenienilor, cetatea n-ar fi scăpat de primejdie.

(2) Iar după ce retorul Hagnonides a început să atace pe prietenii lui Phocion, iar pe el să-l acuze de trădare, Callimedon și Charicles[86], temîndu-se, au fugit din oraș, iar Phocion și prietenii lui care au rămas în cetate s-au dus la Poliysperchon. Și s-au adunat acolo, de dragul lui Phocion, Solon din Plateea[87] și Deinarchos din Corint[88],

părînd că sînt prieteni și apropiați lui Polysperchon. Deinarchos, fiind bolnav, a petrecut cîteva zile la Elateia, unde, la stăruințele lui Hagnonides și la propunerea scrisă a lui Archestratos, poporul a trimis o solie care să-l acuze pe Phocion. (3) În același timp, deodată amîndoi s-au unit cu Polysperchon. Polysperchon mergea cu regele, iar întîlnirea a avut loc într-un sat din Focida, Pharygas, așezat la poalele muntelui Acrourios, care acum se numește Galates. Aici, Polysperchon punînd cortul de aur și așezînd sub el pe rege și pe prieteni, a poruncit să-l aresteze imediat pe Deinarchos, pe cînd venea, și să fie chinuit și ucis, iar atenienilor le-a dat cuvînt de apărare. (4) Dar cum strigau și vociferau, căci se acuzau unii pe alții în adunare, Hagnonides s-a apropiat și a zis: „Aruncați-ne pe noi toți într-o cușcă și trimiteți-ne atenienilor ca să dăm socoteală". Regele a început să rîdă, dar macedonenii care stăteau în jurul sfatului și străinii păstrau tăcere sau îndemnau pe soli, făcîndu-le semn să înceapă acuzarea. (5) Dar nimic nu se potrivea, ci Polysperchon a contrazis pe Phocion cînd vorbea, pînă cînd acesta, lovind pămîntul cu bastonul, a plecat în tăcere. Hegemon a spus că Polysperchon este martor al bunăvoinței pe care o nutrește el poporului, iar Polysperchon a răspuns: „Încetează de a mai minți împotriva mea în fața regelui". Atunci regele a sărit și a luat lancea ca să-l lovească pe Hegemon, dar repede Polysperchon l-a cuprins cu brațele și astfel sfatul s-a împrăștiat.

34 În timp ce o gardă ședea în jurul lui Phocion și al celor care erau cu el, prietenii lor care nu se aflau în apropiere, cînd au văzut ce se întîmplă, și-au acoperit capul și au fugit. Pe ei i-a dus la Atena Cleitos[89], sub pretext că vor avea să fie judecați, în realitate însă ca să fie uciși ca fiind osîndiți (2) Iar înfățișarea transportării lor era cu totul supărătoare, căci erau duși în căruțe spre teatru prin Ceramicos[90].

Cleitos i-a dus acolo și i-a ținut pînă ce dregătorii au ținut adunarea, fără să mai distingă dacă în adunare erau sclavi sau străini sau cetățeni înfierați cu atimia, ci

le oferea tuturor tribuna și teatrul. (2) Iar după ce s-a citit scrisoarea regelui, care spunea că știa că acei bărbați erau trădători, dar că acelora le dă puterea de a judeca și libertatea și autonomia, iar Cleitos a introdus pe acuzați. La vederea lui Phocion, aristocrații și-au ascuns fața și, privind în jos, au început să plîngă, dar unul, ridicîndu-se, a îndrăznit să spună că, dacă regele a dat poporului puterea aceasta de a judeca, este bine ca sclavii și străinii să se retragă din adunare. (3) Cum însă poporul n-a îngăduit, ci striga să fie aruncați în prăpastie oligarhii și cei care urăsc poporul, nimeni altul n-a mai încercat să vorbească în apărarea lui Phocion, iar cînd a început el să vorbească fiind ascultat cu multă greutate și cu neplăcere, a întrebat: „Cum vreți să ne ucideți; pe drept sau pe nedrept?" Unii au răspuns: „Pe drept". „Atunci, a răspuns Phocion, cum veți cunoaște lucrurile fără să ascultați?" Dar cum nu ascultau întru nimic mai mult, s-a apropiat mai mult și a zis: „Eu recunosc că sînt vinovat și că sînt vrednic să fiu omorît pentru politica mea. Dar pe acești oameni, de ce-i veți ucide, atenienilor, cînd n-au făcut nimic?". Cînd unii au răspuns: «Pentru că sînt prietenii tăi», Phocion s-a resemnat și a stat liniștit. Hagnonides, avînd la el o propunere scrisă, a citit-o, iar propunerea spunea că poporul trebuia să voteze prin ridicarea de mîini dacă sînt vinovați, iar dacă vor fi declarați vinovați, să fie uciși.

35 După ce a fost citită propunerea scrisă, unii au cerut ca Phocion să fie ucis prin torturare, să fie adusă roata de tortură, să fie chemați slujitorii. Hagnonides, văzînd și pe Cleitos îndurerat și socotind că această faptă este barbară, și crudă, a zis: „Cînd vom lua, atenienilor, pe Callimedon, holda de bice, îl vom chinui, dar pentru Phocion eu nu fac o astfel de propunere scrisă". Atunci unul dintre cetățenii cu vază a zis: „Drept faci tu asta, dar dacă vom chinui pe Phocion, cu tine ce vom face?" Cum propunerea a fost aprobată și s-a trecut la vot, nimeni nu ședea, ci cu toții, stînd în picioare, iar cei mai mulți purtînd cununi pe cap, i-au condamnat la moarte.

Cu Phocion se mai aflau: Nicocles, Thoudippos, Hegemon și Pythocles. Demetrios din Phalerai, Callimedon și Haricles au fost condamnați la moarte în absență.

36 După ce adunarea s-a împrăștiat, unii dintre ei au pornit să ducă pe acești bărbați în temniță. În timp ce prietenii și rudele mergînd îi înconjurau, plîngînd și jeluind, ei se uitau la Phocion și îi vedeau fața tot așa ca și cînd ar fi fost condus acasă după alegerea ca strateg și se minunau de impasibilitatea și tăria de caracter de care dădea dovadă. Dușmanii lui însă, dînd tîrcoale în jurul lui, îi zvîrleau vorbe urîte, iar unul dintre ei, ieșindu-i în față, l-a scuipat. Se spune că atunci Phocion a privit către dregători și le-a zis: „Cine va face pe ăsta să înceteze de a mai fi așa de nerușinat?“ (2) Thoudippos, în închisoare, cînd vedea că se zdrobește bulgărele de otravă, se revolta și își plîngea nenorocirea, sub cuvînt că nu este drept să moară o dată cu Phocion. Acesta l-a întrebat: „Deci nu-ți place să mori cu Phocion?“ Cînd un prieten l-a întrebat pe Phocion dacă are ceva să-i spună fiului său Focos, el i-a răspuns: „Da, să nu-și amintească de nedreptatea pe care i-o fac atenienii“. Nicocles, care-i era cel mai credincios prieten, l-a rugat să-l lase pe el să bea mai întîi otrava, iar Phocion i-a răspuns: „Grea și supărătoare este pentru mine cererea ta, Nicocles, dar deoarece nu ți-am făcut nici un hatîr toată viața mea, mă învoiesc și la asta“. (3) După ce au băut toți ceilalți, iar otrava se terminase, călăul a spus că nu va mai zdrobi altă otravă, dacă nu va primi douăsprezece drahme, costul unei măsuri de otravă[91]. Pierzîndu-se un timp din această cauză, Phocion a chemat pe unul dintre prieteni și i-a zis: „La Atena nu se poate nici să mori pe gratis?“ Apoi l-a îndemnat să dea banii omului.

37 Era ziua a nouăsprezecea a lunii Munychion[92] și tocmai cavalerii treceau în alaiul cu care celebrau pentru Zeus. Unii dintre ei și-au scos cununile de pe cap, iar alții au privit în lacrimi spre ușile închisorii. Dar cei care nu erau cu totul striocați la suflet din cauza mîniei

și indiviei, sufereau că se săvîrșise o faptă foarte nelegiuită, prin aceea că nu se puțuseră abține în ziua aceea și nu putuseră păstra cetatea care era în sărbătoare, nepătată de o ucidere publică. (2) Totuși, dușmanii, ca și cînd nu triumfaseră destul, au hotărît ca corpul lui Phocion să fie scos în afara cetății și ca nici un atenian să nu aprindă focul ca să-l ardă. De aceea, nici un prieten al lui Phocion n-a îndrăznit să se apropie de cadavrul lui, dar un oarecare Conopion[93], obișnuit să fie plătit ca să facă astfel de lucruri ducînd cadavrul dincolo de Eleusis, a luat foc din casa unei femei din Megara și l-a ars. Femeia megariană care era de față cu sclavele, a săpat un mormînt aici și a făcut libații, iar rămășițele lui Phocion le-a pus în sîn și le-a dus noaptea în casa sa și a făcut o groapă lîngă vatră și a zis: „Ție dragă vatră, îți încredințez aceste rămășițe pămîntești ale unui om bun, iar tu să le restitui gliei strămoșești cînd atenienii își vor veni în minți“.

38 Și, într-adevăr, scurgîndu-se puțin timp și evenimentele arătînd ce paznic al înțelepciunii și dreptății prăpădise poporul, i-au ridicat o statuie de bronz și l-au înmormîntat pe cheltuiala statului. Pe acuzatorul lui, numit Hagnonides, l-au condamnat ei la moarte și l-au ucis, iar pe Epicuros și Demophilos, care fugiseră din cetate, i-a aflat fiul lui Phocion și i-a ucis. (2) Despre fiul lui Phocion se spune că n-a fost de fel un om virtuos, dar că, pe lîngă asta, era îndrăgostit de o sclavă al cărei stăpîn era un codoș. Se zice că a asistat la un cuvînt pe care-l ținea Theodoros, zis ateul, în felul următor: „Dacă nu este urît lucru să eliberezi pe un prieten, nu este urît să eliberezi nici pe prietena lui. Dacă nu este urît să eliberezi pe hetair nu este urît s-o eliberezi nici pe hetairă“. Focos a pus acest cuvînt al lui Theodoros, sprijin patimii sale, și a eliberat sclava. Cele întîmplare cu Phocion i-a făcut pe atenieni să-și amintească de Socrate, zicîndu-și că acea greșeală și nenorocire a fost cu totul asemănătoare acestei greșeli si nenorociri.

CATO MINOR

NOTIȚĂ INTRODUCTIVĂ

Viața[1] *și activitatea lui Marcus Porcius Cato, supranumit Uticensis, poreclă derivată de la cetatea Utica, din Africa, unde s-a sinucis, pune încă o dată în lumină adevărul că constituția republicană era învechită și nu mai putea face față gravelor contradicții economice, sociale, politce, juridice, morale, în care se zbătea societatea romană.*

Cato s-a aflat, de-a lungul întregii sale activități, pe linia apărării sistemului de guvernămînt republican. În senat, în for, în fața curților de judecată, el s-a afirmat ca cel mai activ reprezentant al grupului intransigent al aristocrației senatoriale. Cu cît lupta lui împotriva grupului „popularilor" era mai dîrză, cu atît mai clar apăreau slăbiciunile regimului pe care-l apăra. Pentru a lupta cu mai multă eficacitate împotriva adversarilor săi politici, Cato a încercat să se comporte el însuși ireproșabil în viața publică. Astfel corectitudinea sa în îndeplinirea sarcinilor publice și, mai ales, incoruptibilitatea sa au fost de fapt trăsăturile care l-au distins net de tovarășii de luptă[2]*. Dar, așa cum a constatat el însuși, corupția era atît de înrădăcinată în diferitele pături ale aristocrației, încît, de multe ori, a venit în conflict cu propriii lui prieteni.*

Multe au fost împrejurările în care Cato și-a manifestat intransigența sa politică, dar două momente politice au pus-o în lumină cu cea mai mare putere: discursul rostit

---

[1] Cu privire la viața lui Cato, vezi și Titus Livius, *Periocha* 114; Cicero, *Ad familiares,* XVI, 22 și Valerius Maximus, III, 1, 2.

[2] Plut., *Cato,* 10, 2, *Sulla,* 31, 6; Dio Cassius, XLVII, 6, 4; Cicero, *Pro Murena,* 58, 81; *Pro Sestio,* 61.

în senat la 5 decembrie 63, cînd a cerut pedeapsa cu moartea a partizanilor lui Catilina[3] *și după înfrîngerea republicanilor la Pharsalus, cînd a continuat lupta în Africa, unde s-a sinucis la Utica, în anul 46. Nu mai vorbim despre lupta dusă de el împotriva triumviratului, de dojanele pe care i le-a făcut adesea lui Pompeius, care, în concepția lui Cato, nu era destul de activ în apărarea republicii, de discordiile sale cu Cicero, care adesea se arăta șovăielnic. Aproape în orice împrejurare el s-a arătat un înflăcărat luptător al intereselor aristocrației senatoriale.*

În intransigența sa politică, el n-a văzut însă că în Italia, printre marile latifundii, se aflau mici proprietari de pămînt, care, nemaiputînd face față cheltuielilor, veneau la Roma, unde îngroșau marea masă a celor fără de lucru, care cereau legi agrare. La 5 decembrie 63, el a fost acela care, în ultima instanță, a determinat senatul șovăitor să voteze pedeapsa cu moartea, dar — se pare — el nu s-a întrebat o clipă dacă nu cumva printre partizanii lui Catilina se aflau și oameni care-și pierduseră nădejdea de a mai putea face față cheltuielilor muncind cinstit. Cicero spusese în a doua Catilinară tocmai despre oamenii cinstiți, care nu mai puteau ieși din încurcăturile financiare de tot soiul, deși ar fi dorit-o „si stare non possunt, corruant" (dacă nu pot sta în picioare, să se prăbușească). Cato a dus pînă la capăt aceste atitudini de represiune a conjurației, cerînd condamnarea la moarte a conjuraților, iar senatul l-a urmat. Dar evenimentele au demonstrat cît se poate de repede că altul era mersul istoriei: la începutul anului 58, înainte de a pleca în Gallia, Caesar — prin partizanii lui și în special prin Clodius — l-a trimis pe Cato într-o misiune diplomatică în Cipru, iar pe Cicero în exil. Executarea fără judecată a partizanilor lui Catilina, cerută de Cato și adusă la îndeplinire în prezența lui Cicero, s-a dovedit că n-a fost în măsură să rezolve gravele probleme economice la ordinea zilei.

[3] A se vedea: Cicero, *Catilinare*, I—IV; Plut., *Cicero*.

Pe cîmpul de bătaie de la Pharsalus[4] *s-a dovedit că armata republicană a luptat cu mai slabă eficiență decît armata lui Caesar — călită în lupte și însuflețită de gîndul recompenselor — nu mai vorbim de infatuarea lui Pompeius, pe care guvernatorul gallilor l-a surprins cu mobilizarea nefăcută.*

După dezastrul de la Pharsalus, Cato a continuat lupta. Războiul din Africa a dovedit încă o dată că republica era condamnată și sortită pieirii. Cato a tras consecințele intransigenței sale și s-a sinucis. Figura lui, în secolele următoare, a constituit tipul ideal al romanului care luptă pentru libertate. În regimul imperial, cîțiva scriitori au făcut din Cato eroul principal al creațiilor lor dramatice, printre care și Curiatius Maternus, unul dintre personajele din Dialogus de oratoribus *al lui Tacitus.*

Pentru Plutarh, care în toate Viețile paralele *— explicit sau implicit — se dovedește un adversar al monarhiilor de orice fel, figura lui Cato era cu deosebire făcută să ilustreze pe omul care a luptat pentru cinste și libertate.*

În privința caracterului, Plutarh arată cu multă simpatie că Marcus Porcius Cato era hotărît, neînduplecat, serios, adversar lingușirii (cap. 1); curajos, auster, iubitor de frate (cap. 3); uman și îngăduitor, deși adesea aspru (cap. 11); n-a primit daruri de la dinaști (cap. 11, 15). Biograful nu precupețește laudele nici cînd este vorba de activitatea militară a lui Cato, despre care spunea că a fost curajos și echilibrat în războiul cu sclavii (cap. 8), auster ca tribunus militum *în Macedonia, unde a modelat pe soldați, făcîndu-i disciplinați și războinici (12).*

Dar laudele substanțiale pe care le aduce Plutarh lui Cato se referă la activitatea politică a intransigentului

[4] Plut., *Cato*, 55 și urm.; Cicero, *De divinatione;* Lucan, *Pharsala*, IX, 23; Dio Cassius, XLII, 10, 2; Velleius Paterculus, II, 54, 3; *Bellum Africum*, 36, 1; Appian, *Războaiele civile*, II, 98, 406; Cicero, *Orator*, 35, *Ad familiares*, XII, 4; *Ad Att.* XIII, 4; Macrobius, *Saturnale*, VI, 12, 33; Valerius Maximus, VIII, 7, 2.

republican. Astfel biograful aprobă revolta lui Cato împotriva „măcelăriei de oameni", așa cum o numește el, a regimului instaurat de Sulla (cap. 3). Aprobă din toată inima renunțarea la farsa sclavilor nomenclatori, care, urmînd pe stăpîn îndeaproape, îi șopteau numele persoanei cu care se întîlneau, mai ales în timpul propagandei electorale, iar stăpînul îi strîngea mîna, spunîndu-i pe nume, ceea ce constituia pentru persoana întîlnită o mare măgulire (cap. 8). Cu aceeași căldură relatează Plutarh și alte acțiuni ale lui Cato, precum: măsurile luate de el, în calitate de cvestor, împotriva scribilor necinstiți (cap. 15—17), tragerea în judecată a partizanilor lui Sulla (cap. 17), punctualitatea la ședințele senatului (cap. 1). Dar elogiul devine mai vibrant atunci cînd biograful arată atitudinea adoptată de Cato cu privire la conjurația lui Catilina.

După ce arată, în cap. 22, că Caesar a vorbit împotriva executării partizanilor lui Catilina, Plutarh continuă: „Discursul lui Caesar a schimbat atît de mult părerile senatorilor, care se temeau de popor, încît însuși Silanus și-a retractat părerea și a declarat că nici el nu propusese pedeapsa cu moartea, ci întemnițarea, pentru că pentru un cetățean roman aceasta este pedeapsa supremă".

„Producîndu-se această schimbare de opinii și toți senatorii înclinînd spre blîndețe și umanitate, Cato, ridicîndu-se să-și spună părerea, îndată și-a început cuvîntarea cu mînie și patimă și a acuzat pe Silanus că-și schimbase părerea și a atacat pe Caesar. I-a spus că, sub o înfățișare populară și în cuvinte umanitare, răstoarnă republica și înspăimîntă senatul cu lucruri de care ar trebui să se teamă el însuși. Ar trebui să fie mulțumit că a scăpat el însuși teafăr în urma celor petrecute și fără să fie bănuit, dacă cu atîta claritate și nerușinare încearcă să scape pe dușmanii comuni mai ales că declară că nu-i este milă de patria atît de mare și de strălucită, care este în primejdie de moarte, ci spune că deplînge pe aceia care ar fi trebuit să nu se nască nici să existe, pentru că aceia prin moartea lor vor elibera cetatea de mari măceluri și primejdii. (2) Se spune că numai acest discurs din cele rostite de Cato se păstrează, pentru că Cicero, în calitatea sa de

consul, după ce învățase pe cei mai distinși scribi ca prin semne mici și scurte să cuprindă multe cuvinte, îi răspîndise în diferite locuri ale senatului. Se spune că pînă atunci nici nu pregăteau nici nu aveau pe așa-zișii semeiografi, ci că aceasta este prima dovadă a acestui fapt. Așadar Cato a învins și a determinat schimbarea părerii tuturor acelora care au votat pedeapsa cu moartea" (cap. 23).

Acest pasaj grăiește prin el însuși și nu mai are nevoie de comentarii, spre a evidenția aprobarea pe care o dă biograful atitudinii adoptate de Cato în anul 63 î.e.n. Dar încuviințarea atitudinii politice a lui Cato o face Plutarh și indirect, criticînd pe Caesar. Iată ce spune biograful în capitolul 27, referindu-se la evenimente politice petrecute în anul 62 î.e.n.

„După ce Lentulus și tovarășii săi au fost uciși, iar Caesar, determinat de învinuirile care i se aduseseră în fața senatului, a dat fuga în mijlocul poporului și a început să tulbure și să atragă la sine categoriile sociale vicioase și corupte, Cato, temîndu-se, a convins senatul să ajute populația săracă și care n-avea pămînt prin distribuiri de grîu, al căror preț anual era de o mie două sute cincizeci de talanți și, în mod evident, prin această distribuție omenoasă, a îndepărtat acea amenințare (2). După aceea, Metellus, fiind ales tribun al plebei, ținea adunări ale poporului pline de tulburare și a propus un proiect de lege care cerea ca Pompeius Magnus să vină în grabă cu oștile în Italia, să ia în primire cetatea și s-o scape de amenințarea lui Catilina. Acest cuvînt era un pretext frumos, dar esența și scopul legii erau să-i încredințeze lui Pompeius puterea și să-i confere conducerea cetății. (3) Ținîndu-se deci ședința senatului, Cato n-a atacat violent pe Metellus, — — — care a făcut întotdeauna politică aristocratică, Metellus atunci s-a aprins și mai mult și a început să disprețuiască pe Cato, avînd impresia că ceda și se făcea mic, apoi a trecut la amenințări fățișe și la vorbe pline de îndrăzneală nesăbuită, lăsînd să se înțeleagă că va face totul forțînd senatul. (4) Atunci Cato și-a schimbat și fața, și vocea, și cuvintele în așa fel, încît, la

cele ce spusese cu toată tăria, a adăugat că, atîta timp cît el va fi în viaţă, Pompeius nu va intra cu armele în cetate. Senatul a avut impresia că nici unul dintre ei nu este în toată firea şi cu gînduri sănătoase, dar că politica lui Metellus este o nebunie, care a întrecut culmea răutăţii, spre pieirea şi amestecul tuturor lucrurilor, iar entuziasmul lui Cato era acela care lupta pentru bine şi frumos".

Pasajul este cît se poate de interesant, deoarece, pe lîngă simpatia biografului pentru Cato, ne arată clar şi contradicţiile şi gîndirea politică a amîndurora. Într-adevăr, dacă existenţa unei pături sărace la Roma şi necesitatea de a o ajuta erau o realitate — recunoscută de Cato prin îndemnul făcut senatului de a lua măsuri ca să se distribuie grîu — de ce intransigentul republican se împotrivea măsurilor luate de alţii care aveau acelaşi scop? În partea a doua a capitolului se vede deplina aprobare dată de Plutarh luptei duse de Cato împotriva tribunului Metellus, care nu făcea altceva decît să contribuie la conferirea de puteri dictatoriale lui Pompeius. Încă o dată din partea biografului se vede adversitatea împotriva popularilor şi a aspiranţilor la dictatură.

Cu acelaşi ton de deplină aprobare arată Plutarh şi alte momente ale activităţii lui Cato, precum: adversitatea faţă de Crassus şi Pompeius, care au întărit triumviratul în anul 56 (cap. 42); sprijinul pe care l-a dat Cato lui Pompeius în anul 52, ca să fie ales consul fără coleg şi să reprime tulburările, stăruinţele lui Cato, în timpul războiului civil, ca să se cruţe viaţa cetăţenilor romani.

Toate aceste exemple sînt suficiente spre a arăta cu cîtă căldură aprobă biograful linia politică a lui Cato în cea mai mare parte a activităţii lui.

Criticile pe care le aduce Plutarh lui Cato sînt puţin numeroase. Astfel, în cap. 11, biograful subliniază că personajul său n-a suportat moartea fratelui său cu tăria cu care ar fi trebuit. De asemenea (cap. 24), biograful relatează cu amărăciune comportările lui Cato faţă de femei, care au constituit un rău pentru el. Nici faptul că M. Porcius Cato a refuzat să se înrudească cu Pompeius nu este

pe placul biografului. Plutarh nu aprobă nici comportarea lui Cato, care mergea desculţ cînd era pretor, ceea ce, după părerea lui, a contribuit la umilirea magistratului (cap. 44). Dar toate aceste critici pe care le aduce Plutarh lui Cato sînt prea slabe pentru a putea umbri entuziasmul abia reţinut cu care biograful relatează viaţa şi activitatea lui Cato. Fără îndoială, Cato constituie o întrupare a idealurilor politice, ale lui Plutarh, chiar dacă nu perfectă, în orice caz cu multe calităţi. Istoria însă a dat un verdict cu totul deosebit de ideile lui Cato şi ale biografului său.*

---

* De văzut şi: A. Piganiol, *La conquête romaine*, 5-e édition, Paris, 1967; Chr.-Meyer, *Zur Chronologie und Politik Caesars ersten Consulat*, în „Historia", X, 1961; J. P. V. D. Balsdon, *Iulius Caesar and Rome*, London, 1967; P. Pecchiura, *La figura di Catone Uticense nella letteratura latina*, Torino, 1965; G. V. Sumner, *Cicero, Pompeius and Rullus*, TAPhA, XCVII, 1966, 569—582.

1 Neamul lui Cato şi-a luat începutul vazei şi faimei de la străbunicul Cato, care s-a bucurat de trecere şi renume printre romani datorită virtuţilor sale, aşa cum am scris în *viaţa lui*[1]. A rămas orfan de părinţi cu fratele său Caepion şi cu sora sa Porcia. Cato mai avea şi o soră din aceeaşi mamă, Servilia. Şi toţi aceştia au fost crescuţi şi educaţi de Livius Drusus[2], care le era unchi după mamă şi care atunci era la conducerea statului, căci era foarte bun orator, în celelalte privinţe cumpătat iar în ceea ce priveşte mărinimia nu era întrecut de nici unul dintre contemporanii săi. (2) Se spune că încă de copil Cato a arătat şi prin modulaţia vocii, şi prin priviri, şi prin îndeletnicirile copilăreşti caracterul său, care era neînduplecat, rigid şi statornic în toate. Într-adevăr, pornirile lui aveau o putere de acţiune peste firea vîrstei sale şi era aspru cu linguşitorii şi le era adversar. Şi prin aceasta încă şi mai mult înfrîngea pe cei care încercau să-l înfricoşeze. Era cu totul nemişcat la rîs şi rar îşi destindea faţa să surîdă. Nu se mînia repede şi nici nu era înclinat spre mînie, dar, cînd se mînia, era neînduplecat. (3) La şcoală cînd a început să înveţe era greoi şi întîrzielnic la pricepere, dar, cînd înţelegea, le cuprindea bine pe toate şi le păstra în memorie. Vedem de altfel că şi cei care sînt dotaţi de la natură îşi amintesc uşor de un lucru, dar cei care învaţă cu multă străduinţă şi sudoare au o foarte bună memorie, căci în sufletele lor fiecare învăţătură este parcă întipărită cu fierul ars. (4) Se pare că şi greutatea cu care se lăsa Cato convins era aceea care-l făcea să înveţe mai greu, căci cu adevărat a învăţa înseamnă a fi afectat de ceva, iar convingerea se produce repede pentru cei care nu pot să se împotrivească.

De aceea se lasă convinşi mai uşor tinerii decît bătrînii şi bolnavii mai repede decît sănătoşii şi, îndeobşte, cei care au cele mai slabe ezitări primesc mai uşor cele ce li se spun. Se spune despre Cato că se supunea pedagogului şi făcea tot ceea ce i se poruncea, dar cerea explicaţii fiecărui lucru şi voia să afle mereu de ce. Avea şi un pedagog plăcut, numit Sarpedon, care avea la îndemînă mai mult cuvîntul decît nuiaua.

2 Pe cînd Cato era copil, aliaţii romanilor luptau ca să dobîndească drepturi de cetăţeni. Atunci un oarecare Pompedius Silo[3], bărbat războinic şi cu mare prestigiu printre ai săi, prieten cu Drusus, a şezut la el cîteva zile, în care s-a împrietenit cu copiii. El le-a spus: „Hai, să rugaţi pe unchiul să lupte cu noi pentru dobîndirea drepturilor de cetăţean". Caepion, surîzînd, a acceptat, dar Cato n-a răspuns nimic, ci a rămas ameninţător cu privirile aţintite la oaspete, iar Pompedius i-a zis: „Dar tu, tinere, ce zici? Nu vrei şi tu, ca fratele tău, să intervii pe lîngă unchiul tău pentru oaspeţi?" Cato n-a scos nici un cuvînt, ci după tăcerea pe care o păstra şi după faţă se vedea că respinge rugămintea. Pompedius l-a ridicat peste fereastră, simulînd că vrea să-l arunce şi i-a spus să consimtă, sau, dacă nu, are să-l arunce pe fereastră şi, în acelaşi timp, a vorbit cu un ton aspru şi cu mîinile i-a făcut vînt, ca şi cum avea să-l azvîrle. Dar, cum Cato a rămas mult timp în aceeaşi atitudine, neimpresionat şi fără frică, Pompedius l-a pus jos şi, cu glas liniştit, a zis către prieteni: „Ce noroc pentru Italia că acest copil este aşa! Dacă ar fi bărbat, cred că noi n-am putea obţine nici un vot în adunarea poporului!" (2) Iarăşi, odată o rudă la ziua de naştere a chemat la cină mai mulţi copii, printre care şi pe Cato. Copiii cei mai mari se jucau cu cei mai mici într-o parte a casei, ei între ei; jocul consta din acuzarea, la proces, şi ducerea în carceră a celor osîndiţi. Unul dintre copiii osîndiţi, cu un chip distins, a fost dus de unul mai mare într-o cămăruţă şi închis acolo, în timp ce îl chema pe Cato în ajutor. Cato, înţelegînd repede ceea ce se întîmplase, s-a dus la uşa cămăruţei

şi, dînd la o parte pe cei care stăteau acolo şi încercau să-l împiedice, a luat copilul şi l-a dus mîniat acasă, în timp ce ceilalţi îl urmau.

3 Era aşa de vestit Cato, încît, cînd Sulla pregătea o reprezentaţie sacră şi ecvestră jucată de tineri[4], numită Troia, a chemat pe copiii nobili şi a ales doi conducători, pe unul l-au acceptat copiii, căci era fiul Metellei, soţia lui Sulla, dar pe celălalt, care era fiul fratelui lui Pompeius[5], numit Sextus, nu l-au acceptat şi nici nu voiau să se joace cu el şi nici să-l urmeze. Atunci Sulla a întrebat pe cine vor, iar ei au strigat cu toţii: „Pe Cato!". Sextus însuşi a cedat lui Cato întîietatea ca fiind mai cu prestigiu. (2) Sulla moştenise de la tatăl său prietenia cu ei şi adesea îi chema şi stătea de vorbă cu ei, favoare pe care o acorda la foarte puţini, din cauza importanţei şi strălucirii magistraturii şi puterii pe care o deţinea. Sarpedon, socotind că acest fapt are o foarte mare importanţă pentru cinstea şi securitatea copilului, îl ducea adesea pe Cato acasă la Sulla ca să-l salute, cînd casa lui Sulla nu se deosebea cu nimic de o ceată de nelegiuiţi, din cauza celor care erau duşi şi crucificaţi[6]. Cato avea atunci 13 ani. Văzînd deci Cato capetele unor iluştri bărbaţi cum sînt duse de acolo iar pe cei de faţă observîndu-i cum gem pe ascuns, a întrebat pe pedagog, de ce nimeni nu omoară pe acest om. Pedagogul i-a spus: „Fiindcă mai mult se tem de el decît îl urăsc". Atunci, Cato i-a zis, „de ce nu-mi dai un pumnal ca să scap eu patria de sclavie?" Sarpedon, auzind aceste vorbe şi văzîndu-i în acelaşi timp privirea şi faţa plină de mînie şi ură, atît de mult s-a temut, încît din acel moment îl observă şi-l păzea cu atenţie ca nu cumva să îndrăznească să facă o astfel de faptă. (3) Tot băieţaş fiind încă, a fost întrebat pe cine iubeşte mai mult, el a răspuns „Pe fratele meu". Cînd l-a întrebat pe cine iubeşte în al doilea rînd, de asemenea a răspuns că pe fratele său, tot aşa şi a treia oară, pînă cînd, tot aşa mereu, cel care îl întreba, obosit, a încetat de a-l mai întreba. Şi cînd a ajuns la adolescenţă, Cato a arătat o deosebită dragoste fratelui său.

În timp ce Caepion întrebuința unsoarea, Cato o respingea. Și în celelalte aspecte ale vieții, Cato a fost tot așa de chibzuit și îngrijit. (4) Caepion, fiind admirat pentru cumpătarea și înțelepciunea lui, recunoștea că este așa dacă este comparat cu alții, dar, a zis el: „cînd compar viața mea cu a lui Cato, mi se pare că nu mă deosebesc întru nimic de Sippius", numind pe un oarecare, renumit pentru viața lui de destrăbălare și moliciune.

4 Cato, cînd a fost învestit cu slujba de preot al lui Apollo, împărțind averea părintească și luînd o parte în valoare de o sută două zeci de talanți, a părăsit casa și și-a restrîns și mai mult cheltuielile zilnice. S-a împrietenit apoi cu Antipatros[7] din Tir, filozof stoic, și căuta să-și însușească mai ales ideile morale și politice. El era parcă inspirat de un fel de gîndire către orice fel de virtute, dar mai ales iubea cu deosebire frumosul și binele, îl iubea cu intensitate și fără oboseală, fără să cedeze cumva blîndeții sau trecerii. (2) A exercitat și instrumentul cuvîntului public, gîndind că într-o cetate mare este bine ca filozofiei politice să i se adauge ceva și de luptă. Dar nu-și făcea exercițiile cu ceilalți, nici nu-l auzea cineva vorbind, iar cînd un prieten i-a zis: „Cato, oamenii îți reproșează tăcerea", Cato a răspuns: „Numai să nu-mi reproșeze viața! Voi începe cînd voi putea să spun lucruri demne de tăcerea mea".

5 Basilica Porcia[8] era un monument ridicat de Cato cel Bătrîn cînd era censor. Tribunii plebei obișnuiau să-și împlinească acolo sarcinile slujbei lor și o coloană părea că-i împiedică, ridicîndu-se în fața scaunelor lor și atunci au hotărît s-o ridice sau s-o mute. Acesta a fost primul motiv care l-a dus pe Cato în for. Astfel Cato s-a împotrivit hotărîrii lor și, dînd dovadă de tăria cuvîntului și mărinimie, și-a atras admirație. (2) Într-adevăr cuvîntarea lui nu avea nimic nou, nimic căutat, ci era directă, îmbelșugată și aspră. Ba chiar el adăuga și un fel de farmec asprimii gîndirii, iar firea lui, vădindu-se în timpul vorbirii, aducea și un fel de plăcere și surîs

seriozității ideilor sale. Vocea lui era amplă și putea să fie auzită de o mulțime atît de mare a poporului, mai mult avea putere și timbru neobosit și nesecătuit, deși a vorbit deseori toată ziua, fără întrerupere. (3) Atunci însă, cîștigînd procesul, iarăși s-a concentrat în tăcere și exercițiu. El își exercita și corpul în pregătiri aspre, obișnuindu-se să suporte și căldurile, și zăpada cu capul descoperit și să meargă pe stradă în orice anotimp pe jos. Prietenii săi mergeau împreună cu el călare. De multe ori Cato mergea pe lîngă ei discutînd cu ei, el pe jos, în timp ce ei se aflau în căruțe. Minunată era și rezistența lui împotriva bolilor. Astfel cînd avea temperatură, el singur ședea cu sine neapropiindu-se de nimeni, pînă ce nu se simțea ușurat, după alungarea bolii.

6 Fiind obiceiul ca la cină să se tragă la sorți porțiile, cînd nu-i cădea sorțul, prietenii îl îmbiau totuși să ia cel dintîi, dar el spunea că nu este frumos să facă acest lucru fără voia Afroditei. La început el bea o singură dată în tot timpul mesei, dar cu trecerea timpului s-a dedat mai mult la băutură, astfel că, de multe ori, petrecea timpul bînd pînă în zori. Prietenii lui spuneau că motivul acestor obișnuințe ale lui Cato erau activitatea lui politică și treburile publice, cu care Cato își petrecea toată ziua și era împiedicat să discute și atunci se întreținea cu filozofii noaptea, la băutură. Cînd un oarecare Memmius a spus în adunarea poporului că Cato se îmbată în fiecare noapte, Cicero i-a zis: „Nu adaugi că joacă toată ziua zaruri". (2) Îndeobște, Cato, socotind că trebuie să meargă pe o cale potrivnică felurilor de viață și obiceiurilor de atunci, pentru că gîndea că sînt netrebnice și au nevoie de o mare schimbare, cînd vedea că porfira saturată de roșu și strălucitoare era preferată de mulțime, el purta porfira neagră. De multe ori după prînz se ducea în public desculț și fără tunică, nu fiindcă ar fi căutat să dobîndească glorie din astfel de manifestări, ci fiindcă voia să se obișnuiască să nu se rușineze decît de faptele urîte, iar pe cele care nu aveau apreciere bună să le disprețuiască. (3) Revenindu-i o moștenire a vărului său,

în valoare de o sută de talanți, Cato a transformat-o în bani și-i împrumuta pe prietenii care aveau nevoie, fără dobîndă. Unii se angajau chiar față de tezaurul public cu ogoarele și sclavii pe care-i oferea el.

7 Cînd a venit vremea să se căsătorească, mai înainte nu cunoscuse nici o femeie, s-a hotărît să i-a în căsătorie pe Lepida, care fusese logodită cu Scipio Metellus[9], dar care era liberă deoarece rupsese logodna. Totuși înainte de efectuarea căsătoriei, Scipio, răzgîndindu-se și punînd totul la cale, a luat fata în căsătorie. (2) Cato, mîniindu-se și aprinzîndu-se foarte tare, a pus la cale să-l tragă în fața justiției, dar cum prietenii l-au împiedicat, cu mînia și avîntul tinereții a recurs la iambi și a atacat amarnic pe Scipio, păstrînd veninul lui Archiloch[10], dar lăsînd la o parte lipsa de rușine și glumele s-a căsătorit cu Atilia, fiica lui Soranus, și pe ea a cunoscut-o mai întîi, nu singura, așa cum a făcut prietenul lui, Scipio Laelius[11], care a fost mai fericit din acest punct de vedere, căci, în lunga lui viață, a cunoscut o singură femeie, aceea cu care s-a căsătorit.

8 Izbucnind războiul cu sclavii, pe care-l numeau spartac[12], Gellius[13] era comandant, iar Cato lua parte la expediție ca voluntar, datorită fratelui său, care era tribun militar. Și n-a putut să-și arate atît de mult avîntul și să se exercite în virtute atît cît ar fi voit, nu pentru că războiul nu era bine condus, ci datorită faptului că în comparație cu aceia care erau acolo în armată, leneși și lași, el s-a arătat echilibrat și stăpîn pe sine, curajos și inteligent în toate, încît părea că nu se deosebește întru nimic de Cato cel Bătrîn. Gellius a decretat pentru el premii și răsplătiri deosebite, dar Cato nu le-a primit și nici nu s-a atins de ele, zicînd că nu a făcut nimic vrednic de aceste onoruri. (2) De atunci se socotea că este cu totul aparte și, promulgîndu-se o lege care interzicea folosirea sclavilor nomenclatori[14] de către candidații la magistraturi, cînd a candidat la tribunatul militar numai el s-a supus legii. Și, luîndu-și asupra sa sarcina de a saluta

și de a sta de vorbă cu cei pe care-i întîlnea, nu era fără supărare nici pentru cei care-l lăudau, căci cu cît înțelegeau și reflectau la binele practicilor lui, își dădeau seama că nu puteau să le imite.

9 Ales tribun militar a fost trimis în Macedonia la guvernatorul Rubrius care era proprietar. Se spune că atunci soția lui Cato era supărată și plîngea, iar unul dintre prieteni, Munatius, i-a zis: „Fii pe pace Atilia, căci am să ți-l păzesc eu". „Foarte bine" a zis Cato, și după ce au mers ei cale de o zi, Cato a zis după cină „Hai, Munatie, ca să-ți ții făgăduiala făcută Atiliei, să nu te depărtezi de mine nici ziua, nici noaptea". După aceea a poruncit să se așeze două paturi în aceeași cameră, iar Munatius dormea mereu așa, fiind păzit de Cato. (2) Au luat cu ei cincisprezece sclavi, doi liberți și patru prieteni. Aceștia erau călări, iar Cato mergea pe rînd pe lîngă fiecare dintre ei, vorbind cu ei. (3) Iar cînd a ajuns în tabără, unde erau mai multe legiuni, el a fost ales comandantul uneia de către pretor. A socotit însă că nu este mare lucru și nici regesc să demonstreze virtutea lui care era una singură, dar, avînd ambiția să-i facă pe ostașii de sub comanda sa cît mai asemănători cu el înșiși, nu a îndepărtat teama pe care o inspira puterea sa, ci îi lămurea și încerca să convingă sau să învețe pe fiecare după care urmau onoruri sau pedepse, și era greu de spus dacă-i făcuse mai pașnici sau mai războinici, mai avîntați sau mai drepți, așa de înfricoșători apăreau dușmanilor, blînzi aliaților, fără curaj la săvîrșirea nedreptății, sprinteni la dobîndirea laudelor. (4) Cato se îngrijea foarte puțin de un lucru, anume de glorie și de trecere și de o nemaivăzută cinstire și dragoste din partea ostașilor, dar le-a dobîndit cu prisosință. Într-adevăr, aplicînd el însuși ordinele pe care le dădea altora și asemănîndu-se și la port și la felul de viață și la marșuri mai mult cu ostașii decît cu comandanții și întrecînd prin moravuri, prin mărinimie și prin cuvînt pe toți cei numiți dictatori sau comandanți, nu s-a băgat de seamă că prin ei el își atrage afecțiunea ostașilor. Căci nu există o adevărată

dorință de a practica virtutea dacă nu există o foarte mare afecțiune și cinste pentru cel care o arată. Iar alții chiar dacă nu iubesc pe cei buni îi laudă și se rușinează de gloria lor, dar nu se minunează de virtute, nici n-o imită.

10 Aflînd deci Cato că Athenodor, supranumit Cordilion[15], om cu mare experiență în doctrina stoică, își petrece viața la Pergam, — era bătrîn și se împotrivise din răsputeri la orice fel de relații și de prietenii cu puternicii și cu regii — a socotit că nu va face nici un rău dacă-i va scrie și va trimite soli la el. Avînd însă legal îngăduința de a lipsi timp de două luni de la Roma, a pornit pe mare în Asia, ca să-l întîlnească, și, bazîndu-se pe virtuțile lui, socotea că nu-i va scăpa prada. (2) Întîlnindu-se deci cu el și dînd lupte de opinii, l-a făcut să-și schimbe hotărîrea și l-a dus în tabără. Cato era nespus de vesel și mîndru, socotind că el făcuse cea mai frumoasă cucerire și mai strălucită decît acelea pe care le dobîndiseră atunci Pompeius și Lucullus, supunînd neamuri și regate și străbătînd lumea cu armele.

11 Cînd Cato era încă în expediție, fratele său, pe cînd se îndrepta spre Asia, a căzut bolnav la Ainos, în Tracia. Îndată a sosit o scrisoare la Cato. Deși o puternică furtună bîntuia pe mare și nu se găsea o corabie destul de mare, Cato s-a îmbarcat pe o holcadă, luînd cu el doi prieteni și trei sclavi și a pornit din Tesalonic. Și fiind gata să se scufunde, a fost scăpat ca prin minune, dar, cînd a ajuns, tocmai Caepion murise. Cato a arătat că suportă această durere cu prea multă patimă și nu cu filozofie, nu numai pentru că vărsa lacrimi și îmbrățișa corpul fără viață al fratelui său, dar și prin cheltuielile făcute cu înmormîntarea, cu procurările costisitoare ale mirodeniilor și hainelor scumpe, care au fost arse împreună cu corpul și cu monumentul de marmură din Tasos, pe care l-a ridicat în centrul pieței orașului Ainos. (2) Pentru aceste acțiuni îl calomniau unii fără să ia în seamă modestia lui și fără să se gîndească ce mare duioșie

și dragoste erau în rigiditatea și inflexibilitatea pe care le arăta el față de plăceri, față de teamă și de rugămințile lipsite de onestitate. (3) Pentru aceea multe cetăți și dinastii i-au trimis multe daruri spre cinstirea defunctului, dar Cato a refuzat banii, dar a primit mirodeniile și celelalte podoabe, restituind costul celor care le trimiseseră. Caepion a lăsat moștenitor pe Cato și pe fiica sa. La împărțirea moștenirii, el n-a lăsat nimic pentru cheltuielile făcute cu înmormîntarea. (4) Și pe cînd făcea el acestea, s-a găsit totuși cineva care să scrie despre el că a cernut cenușa mortului, căutînd aurul care fusese ars împreună cu corpul. Atît de multă neobrăzare și lipsă de răspundere a acordat acela nu numai sabiei, ci și condeiului.

12 Cînd s-a sfîrșit tribunatul militar, Cato a fost însoțit la plecare nu cu urări de bine și cu laude, așa cum este obiceiul, ci cu lacrimi și cu îmbrățișări fără soț, în timp ce unii îi așterneau haine, pe unde avea să treacă și-i sărutau mîinile, lucruri pe care le făceau cu greu atunci romanii pentru comandanți. Dar, înainte de a se înapoia la activitatea politică, dorind să cutreiere Asia, spre a o cerceta, din dorința de a cunoaște moravurile, felul de viață și puterea fiecărei provincii, mai ales că, în același timp, și Deiotarus[16], care îi era oaspete și prieten din părinți, îl rugase să nu-l lipsească de plăcerea de a-l vizita, a pornit în această călătorie. (2) În fiecare dimineață, el trimitea pe brutar și pe bucătar acolo unde avea să petreacă noaptea. Aceștia se duceau în liniște și ordine în cetate și, dacă nu găseau acolo pe nimeni care să aibă legături de ospeție din părinți sau prieteni, îi pregăteau cina într-o casă de oaspeți, fără să supere pe nimeni. Dacă nu era pe acolo nici o casă de oaspeți, se duceau la dregătorii cetății și cereau un loc unde să petreacă noaptea și se mulțumeau cu ceea ce le ofereau dregătorii. (3) Adeseori, nefiind crezuți pe cuvînt și fiind priviți cu dispreț de către dregători, pentru că ei nu se foloseau nici de amenințări nici de zarvă, erau ajunși din urmă de Cato, cînd încă ei nu pregătiseră nimic. Dar

și el era și mai mult nebăgat în seamă, și, șezînd la bagaje în tăcere, făcea și mai mult impresia unui om umil și timorat. Totuși adesea chema pe dregătorii cetății la el și le zicea: „Răilor, dezbărați-vă de această rea ospitalitate. Nu toți cei care vor veni la voi vor fi Cato. Îmblînziți prin amabilitatea voastră puterea acelora care au nevoie de un pretext, numai, spre a lua cu forța ceea ce nu pot obține de bunăvoia acelor de la care cer".

13 Se spune că în Siria i s-a întîmplat un lucru amuzant. Astfel, cînd era pe punctul să intre în Antiohia, a văzut în afara porților cetății o mulțime de oameni așezați de o parte și de cealaltă a drumului, printre care se vedeau și efebi osebit îmbrăcați în hlamide, copiii ședeau de o parte și de alta în rînduială, iar unii purtau haine curate și cununi, fiind preoți ai zeilor sau dregători. Cato a socotit mai mult decît orice că lui i se face o cinste și o primire deosebită de către cetate și se supără pe cei pe care-i trimisese el mai înainte că nu împiedicaseră această manifestație și a poruncit prietenilor să coboare de pe cai și să meargă pe jos cu el. (2) Și cînd s-au apropiat cetățeanul care rînduise toate și pusese mulțimea în rînduială, un bărbat mai în vîrstă care avea în mînă un toiag și o cunună l-a întîmpinat pe Cato înaintea celorlalți și, fără măcar să-l salute, l-a întrebat unde l-a lăsat pe Demetrios și cînd va sosi. Demetrios era un libert al lui Pompeius și pentru că toți oamenii se uitau numai la Pompeius atunci, ca să zicem așa, și Demetrios era cinstit peste măsură pentru trecerea pe care o avea la acesta. Ei bine, pe prietenii lui Cato i-a podidit un astfel de rîs, încît nu-și mai puteau reveni, mergînd prin mulțime, iar Cato, fiind foarte tulburat, atunci n-a spus decît următoarele cuvinte: „O, oraș nenorocit"! dar mai tîrziu obișnuia și el să rîdă cînd își amintea de această întîmplare și o povestea.

14 Totuși Pompeius însuși le-a arătat oamenilor pe acela pe care nu-l băgaseră în seamă din cauza neștiinței. Astfel, cînd Cato s-a dus la Efes, ca să-l salute ca

pe unul care era mai în vîrstă și se distingea cu mult mai mult prin faima sa și era în fruntea unei mari armate, cînd l-a văzut Pompeius, n-a stat pe loc și nici nu a îngăduit să vină la el, iar el să șadă, ci, ca și cînd ar fi întîmpinat pe unul dintre cei puternici, a sărit de pe scaun și i-a dat mîna dreaptă. Și multe laude i-a adus Pompeius și atunci cînd îl îmbrățișa și îl saluta, dar și după ce au plecat de acolo îi lăuda virtutea, încît toți oamenii s-au întors și au dat toată atenția lui Cato și mult admirau cuviința și mărinimia lui față de disprețul pe care i-l arătaseră ei mai înainte. (2) Dar cu tot zelul pe care-l arăta Pompeius lui Cato n-a trecut neobservat faptul că este mai degrabă zelul unui om care-l cultivă mai mult decît îl iubește, ci oamenii și-au dat seama că Pompeius îl admiră pe Cato cînd este de față, dar se bucură cînd pleacă. Într-adevăr pe ceilalți tineri care se duceau la el, Pompeius îi reținea cu mare plăcere, dar lui Cato nu i-a făcut o astfel de rugăminte, ci ca și cum ar fi fost împiedicat de prezența lui să-și exercite prerogativele, l-a trimis de acolo cu plăcere, încredințîndu-i numai lui dintre toți cei care pluteau spre Roma soția și copiii. Era de altfel și rudă cu el. (3) După aceea printre cetățI a început o luptă pentru faimă, un zel și o întrecere pentru el dorind care mai de care să-l invite și să-i ofere ospeție. La aceste ospețe a poruncit prietenilor să-i dea toată atenția, spre a vedea dacă el însuși confirmase o vorbă spusă de Curio. Într-adevăr, Curio, neputînd suporta austeritatea lui Cato, cu care era prieten apropiat, l-a întrebat dacă nu dorește ca, după terminarea sarcinii militare, să viziteze Asia. Cato i-a răspuns că dorește chiar foarte mult. Atunci acesta i-a zis: „Bine spui, Cato, căci de acolo te vei întoarce mult mai plăcut și mai simpatic". Curio a spus chiar aceste vorbe.

15 Deiotarus al Galatiei, care era mai în vîrstă decît Cato, dorind să-i încredințeze copiii și casa, l-a invitat la el și, odată sosit, i-a oferit tot felul de daruri, l-a rugat și a încercat în tot felul să-l convingă să primească, dar l-a iritat în așa fel, încît după ce venise

seara şi petrecuse noaptea la el, a doua zi, pe la ora a treia[17], a plecat. (2) Mergînd el cale de o zi, la Pesinus[18] a găsit şi mai multe daruri decît îi oferise mai înainte, care-l aşteptau cu o scrisoare din partea lui Deiotarus, prin care-l ruga să le primească. Îi spunea că, dacă el nu voieşte să le primească, atunci să îngăduie prietenilor să le ia, căci merită să primească o binefacere de la el, deoarece Cato nu putea să le ofere atîtea daruri din averea sa. (3) Dar Cato n-a cedat nici acestei scrisori, deşi vedea că unii dintre prietenii săi erau convinşi să primească şi erau supăraţi pentru atitudinea lui, ci a spus că pentru orice corupţie se găseşte un pretext, dar că prietenii vor dobîndi o parte din lucrurile pe care Cato le va cîştiga cu dreptate şi cinste, după care a înapoiat darurile lui Deiotarus. (4) Cînd era gata să se îmbarce pentru a ajunge la Brundisium, prietenii săi erau de părere să pună rămăşiţele pămînteşti ale lui Caepio în altă corabie. Cato a răspuns că mai bine va renunţa la viaţă decît la ele şi a plecat. Şi se spune că din întîmplare a avut parte de o traversare a mării foarte primejdioasă, în timp ce ceilalţi navigau foarte liniştiţi.

16 Întorcîndu-se la Roma, îşi petrecea timpul acasă cu filozoful Athenodor sau în for, asistînd pe prieteni. Cînd i-a venit timpul să candideze la cvestură, nu a făcut-o mai înainte de a citi legile care se refereau la această magistratură, de a discuta cu cei care aveau experienţă şi de a-şi forma o concepţie despre puterea acestei magistraturi. (2) De aceea, de îndată ce a intrat în funcţie a adus o mare schimbare în personalul administratorilor şi scribilor, care, avînd în mînă mereu registrele şi legile, luau în primire pe dregători care, din pricina neştiinţei, aveau ei înşişi nevoie de dascăli şi de pedagogi. Scribii şi administratorii nu se supuneau puterii dregătorilor, ci erau ei înşişi dregători, pînă cînd Cato, luînd treburile în mînă, deoarece el nu avea numai numele şi cinstirea unui dregător, ci şi mintea şi raţiunea, şi socotea că trebuie să se folosească de scribi ca de nişte slujitori aşa cum şi erau, dojenindu-i cînd făceau

rele şi învăţîndu-i cînd greşeau din neştiinţă. (3) Dar cum ei erau nerușinaţi şi se duceau pe la alţii şi-i linguşeau, iar cu el purtau un adevărat război, pe primul dintre ei, dovedindu-l că săvîrşise o fraudă în legătură cu o moştenire, l-a îndepărtat din cvestură, iar celui de-al doilea i-a intentat un proces de falsuri. (4) Lutatius Catulus[19], cenzorul, a venit atunci în ajutorul acuzatului. Catulus se bucura de un mare prestigiu pe care i-l conferea slujba, dar avea un foarte mare prestigiu şi pentru virtuţile sale, ca unul care se deosebea de toţi romanii prin dreptate şi prin moderaţie. Era şi prieten şi-l lăuda pe Cato pentru felul lui de viaţă. Dar, deoarece Catulus, văzînd că nu are cîştig de cauză în faţa legilor, cerea să i se facă favoarea ca vinovatul să fie iertat, Cato nu-l lăsa să facă acest lucru. Dar cum Catulus insista, Cato i-a zis: „Este ruşinos Catule, ca tu, care eşti cenzor şi trebuie să pui le examen modul nostru de viaţă, să te cobori de la demnitatea ta din cauza slujbaşilor noştri". Spunînd Cato aceste cuvinte, Catulus l-a privit ca şi cum ar fi voit să-i răspundă, dar n-a spus nimic, şi fie de mînie, fie de ruşine a plecat încurcat. (5) Totuşi împricinatul n-a fost osîndit, dar, cînd s-a văzut că voturile care osîndeau întreceau la număr cu unu pe cele care-l achitau, iar Marcus Lollius[20], un coleg al lui Cato, era absent, fiind bolnav, Catulus trimite la el, rugîndu-l să vie în ajutorul împricinatului. Acesta, sosind după ce se terminaseră dezbaterile, a depus în urnă votul salvator. Totuşi Cato nu s-a mai folosit de acel scrib, nu i-a mai acordat salariul şi nici n-a mai ţinut seama de votul lui Lollius.

17 Umilind el în acest fel pe scribi şi făcîndu-i supuşi şi administrînd treburile aşa cum voia el, a arătat că cvestura era mai cu prestigiu decît senatul, iar toţi oamenii şi gîndeau şi spuneau că Porcius Cato conferise cvesturii prestigiul consular. (2) Astfel, mai întîi, constatînd că mulţi datorau de mult bani vistieriei publice şi vistieria publică datora multora, a făcut să înceteze ca cetatea să mai fie nedreptăţită şi de a mai nedreptăţi, căci de la

datornici a încasat cu străşnicie şi fără cruţare, iar celor cărora le datora cetatea le-a dat repede şi cu mult zel, astfel că poporul a fost cuprins de ruşine cînd a văzut cum cei care credeau că nu vor restitui nimic, plăteau, iar ceilalţi încasau banii la care nu se mai aşteptau. (3) Apoi deoarece cei mai mulţi duceau în vistierie registre întocmite contra cuviinţei, iar cei dinaintea lui obişnuiau să primească decrete false, spre a face pe placul şi a da ascultare rugăminţilor (prietenilor), Cato n-a lăsat să-i scape nimic din toate acestea, dar, avînd îndoieli cu privire la autenticitatea unui decret, deşi mulţi depuneau mărturie că este autentic, nu le-a dat crezare şi nu l-a rînduit printre cele autentice, mai înainte de a chema pe consuli şi a le lua jurămîntul. (4) Fiind mulţi cetăţeni cărora faimosul Sulla le dăduse cîte douăsprezece mii de drahme drept răsplată că uciseseră oameni proscrişi, toţi cetăţenii îi urau ca pe nişte nelegiuiţi şi pîngăriţi, dar nimeni nu îndrăznea să se răzbune pe ei. Cato însă, chemînd pe fiecare dintre cei care deţineau pe nedrept banii publici, i-a luat înapoi, şi în acelaşi timp, a criticat cu pasiune într-o cuvîntare nelegiuirea şi nedreptatea faptei lor. Cetăţenii care erau în această situaţie, erau de fapt acuzaţi de ucidere şi într-un fel chiar osîndiţi şi traşi în faţa judecătorilor şi condamnaţi, în timp ce toată cetatea se bucura şi socotea că fusese stearsă tirania şi într-un fel Sulla însuşi fusese osîndit.

18 Pe mulţi îi fermeca şi continua stăruitoarea şi neobosita lui strădanie. Căci nimeni dintre colegii lui Cato nu se ducea înaintea lui la cvestură, nici nu pleca după el.

N-a lipsit de la nici o şedinţă a poporului şi senatului şi de teamă pîndea pe cei care erau gata să facă hatîruri şi să acorde scutiri de datorii şi de dări, şi daruri oricui. Arătînd deci vistieria inaccesibilă şi neatinsă de demagogi şi plină de bani, a dovedit cetăţii că poate să se îmbogăţească, dacă nu i se fac nedreptăţi. (2) La început era greoi şi de nesuferit pentru unii dintre colegi, dar mai tîrziu a fost iubit, expunîndu-se duşmăniilor pe care şi le atrăgea prin faptul că nu linguşea poporul şi nu judeca nedrept; se expunea pentru toţi şi oferea multora ocazia să se apere în faţa celor care-i rugau şi-i presau, zicînd că nu pot să le facă pe plac din cauză că se împotriveşte Cato. (3) În ultima zi a slujbei sale, fiind el petrecut acasă, a aflat că mulţi prieteni şi oameni cu influenţă se năpustiseră asupra lui Marcellus în vistierie şi, înconjurîndu-l, îl sileau să voteze anularea unei datorii către stat. Marcellus era prieten din copilărie cu Cato şi, împreună cu el, foarte bun dregător, dar acesta în sinea lui era împins de un fel de sfială şi înclinat să facă pe placul celor care-l rugau. Cum a aflat deci Cato, pe loc s-a întors din drum şi l-a găsit pe Marcellus silit de prieteni să scrie anularea cerută. A cerut condeiul şi a şters, în prezenţa lui Marcellus, care tăcea. Făcînd el asta, l-a scos pe Marcellus din vistierie şi l-a dus cu sine acasă, fără să se supere nici atunci nici mai tîrziu, ci a rămas pînă la sfîrşit în vechea prietenie. (4) Totuşi Cato nici după ce a părăsit cvestura n-a lăsat-o fără pază, ci în fiecare zi erau de pază sclavi de ai săi care notau actele de administraţie, iar el însuşi cumpărînd pe cinci talanţi registrele în care erau scrise conturile publice de pe vremea lui Sulla pînă în vremea lui, le avea întotdeauna în mînă.

19 În senat intra primul şi ieşea cel din urmă. De multe ori, în timp ce ceilalţi se adunau încet, el citea în linişte, punînd toga peste carte. N-a călătorit niciodată cînd senatul ţinea şedinţe. Dar mai tîrziu Pompeius, văzîndu-l cît este de neînduplecat şi de neconvins în cele ce întreprindea, a pus la cale pe nedrept să-l înlăture, ocupîndu-l cu apărarea prietenilor, cu arbitraje şi cu alte treburi. Cato însă, înţelegînd repede conspiraţia care se urzea în jurul său, a refuzat toate propunerile şi s-a hotărît ca în timpul şedinţelor senatului să nu facă nimic altceva. (2) Fiind pus să se ocupe de treburile cetăţii nu ca să-şi cîştige glorie, nici ca să se îmbogăţească, nici la întîmplare şi în voia soartei, aşa cum făceau alţii, ci, alegîndu-şi viaţa politică pentru că o considera activitatea proprie unui bun cetăţean. El socotea că trebuie să se

ocupe de treburile obștești mai mult decît se ocupă albina de fagure, astfel încît a făcut în așa fel ca toate faptele și decretele și sentințele judecătorești și faptele cele mai importante ale provinciilor să-i fie aduse la cunoștință prin prietenii și oaspeții pe care-i avea din fiecare loc. (3) Împotrivindu-se demagogului Clodius[21], care tulbura cetatea, punînd la cale începuturile unor mari înnoiri, și care acuza în fața poporului preoți și preotese, printre care era și Fabia, sora Terenției, soția lui Cicero, Cato, compleșindu-l pe Clodius de oprobriu, l-a silit să se retragă din cetate, iar cînd Cicero i-a mulțumit, Cato a spus că trebuie să-i mulțumească cetății pentru că de dragul ei a făcut toate acestea. (4) De atunci Cato era nimbat de o mare glorie, ceea ce a făcut pe un pretor să zică, la un proces în care era un singur martor, că nu este bine să se încreadă unui singur martor chiar dacă ar fi el Cato, și de atunci înainte mulți, cînd era vorba despre lucruri neclare și de necrezut, ziceau, ca într-un proverb, că acel lucru era de necrezut, chiar dacă l-ar fi spus Cato. Odată un om rău și risipitor ținea un discurs în senat despre cumpătare și frugalitate, iar Limnaeus s-a ridicat și a zis: „Omule, cine va răbda să te audă vorbind tu, care iei masa la fel ca și Crassus, îți construiești vile luxoase ca și Lucullus și ne vorbești la fel ca și Cato?“[22]. Și pe alți oameni care erau netrebnici și nestăpîniți, dar cu vorba erau austeri și severi, îi numeau în batjocură „Catoni“.

20 În timp ce mulți îl îndemnau să candideze la tribunatul plebei, a socotit că nu este bine să întrebuințeze puterea unei dregătorii, care are tăria unui medicament puternic, în lucruri nenecesare. Apoi îndată, fiind o pauză în activitatea publică, a luat cu sine cîțiva filozofi și cîteva cărți și a plecat în Lucania, unde avea niște ogoare care-i ofereau ocupații demne de un om liber. Pe drum a întîlnit un convoi mare de animale de tracțiune, de bagaje și de sclavi și, aflînd că Metellus Nepos[23] se duce la Roma ca să candideze la tribunatul plebei, s-a oprit, a stat puțin pe gînduri și, rămînînd cîteva clipe

în cumpănă, a poruncit oamenilor săi să se întoarcă. (2) Prietenii au fost plini de nedumerire, dar el le-a zis: „Nu știți că Metellus din fire este de temut din cauza prostiei, iar acum îndemnat de Pompeius, ca să se prezinte la candidatură va cădea ca un trăsnet, avînd să tulbure toate lucrurile? Deci nu este momentul prielnic răgazului și călătoriei, ci trebuie sau să-l ținem în frîu, sau să mor luptînd pentru libertate“. Totuși, la îndemnul prietenilor, a continuat drumul spre ogoare și s-a întors la Roma nu după multă vreme. (3) Intrînd la Roma seara, a doua zi de dimineață s-a dus în for și și-a depus candidatura la tribunatul plebei, cu gîndul de a se împotrivi lui Metellus. Această magistratură are o mare putere mai mult spre a opri acțiunea cuiva decît spre a acționa. Și chiar dacă toți, în afară de unul singur, votează pentru, puterea hotărîtoare o are cel care se opune.

21 La început puțini prieteni erau împreună cu Cato. Dar cînd s-a făcut cunoscută hotărîrea lui, în scurtă vreme toți oamenii de bine și cu faimă au dat fuga la el, îndemnîndu-l și încurajîndu-l nu ca să primească un serviciu, ci ca să facă cel mai mare serviciu patriei și celor mai buni cetățeni, pentru că adesea nu voise să fie inactiv în dregătorie cînd era de față, dar acum el candidează cu intenția de a lupta înfruntînd primejdii pentru libertatea statului. Se spune că, în timp ce mulți dădeau fuga la el din pricina puternicelor sentimente de afecțiune, cu greu și cu primejdia de a fi strivit de mulțime a ajuns în for. (2) Fiind declarat tribun al plebei, împreună cu alții și cu Metellus a criticat aspru poporul cînd a văzut că se lasă corupt la alegerile consulare. Și după ce a terminat cuvîntarea a jurat că va acuza pe cel care se va face vinovat de corupție, oricare va fi el, exceptînd pe unul singur, pe Silanus, care-i era rudă: avea Silanus de soție pe Servilia, sora lui Cato. De aceea pe Silanus l-a trecut cu vederea, dar pe Lucius Murena[24] l-a dat în judecată pentru că încercase să ajungă la consulat, mituind poporul. (3) Dar legea dădea acuzatului dreptul de a pune un paznic pentru acuzator; spre a vedea cele ce

strînge și pregătește pentru acuzare. Paznicul dat lui Cato de către Murena îl urmărea și-l pîndea la tot pasul, dar cînd a văzut că nu face nimic pe ascuns, nici pe nedrept, ci cu multă noblețe și iubire de oameni mergea pe o cale simplă și dreaptă a acuzării, așa de mult i-a admirat caracterul și mărinimia, încît, ducîndu-se în for sau acasă la Cato, îl întreba dacă în ziua aceea are de gînd să pună ceva la cale în legătură cu acuzarea și cînd spunea că n-are nimic pleca cu toată încrederea. (4) Iar cînd s-a dezbătut procesul, Cicero, care era consul și-l apăra pe Murena, a luat în bătaie de joc pe Cato și pe stoici, și mai ales a ironizat așa-numitele paradoxuri și a făcut pe judecători să rîdă. Se zice că atunci Cato, surîzînd, a zis către cei de față: „Ce consul ridicol avem, oameni buni!" Murena, fiind achitat la proces, n-a avut față de Cato sentimentele unui om rău și pătimaș, ci l-a avut drept sfetnic pentru cele mai importante treburi și n-a încetat de a-l onora și de a-i acorda încredere. Motivul acestui comportament al lui Murena era Cato însuși, care în for și în senat era aspru și inspira teamă cînd apăra dreptatea, dar apoi cu toții se purta cu multă umanitate și iubire de oameni.

22 Mai înainte de a intra în slujba de tribun al plebei, cînd Cato era consul, l-a ajutat în multe lupte pe Cicero, dar mai ales în acțiunile întreprinse împotriva lui Catilina, foarte importante și frumoase, Cato a adus un frumos sfîrșit. Astfel Catilina, dovedit fiind de Cicero că pregătește să aducă o schimbare radicală și ucigătoare în situația politică la Roma și că pune la cale răscoale și tulburări, a plecat din Roma. Dar Lentulus și Cethegus și cu ei alții, mulți, care erau părtași la conjurație, îl acuzau pe Catilina de lașitate și meschinărie și s-au gîndit să dărîme ei înșiși din temelie cetatea cu foc și să răstoarne puterea romană prin răzvrătirile popoarelor supuse și prin războaie externe. (2) Dar, dîndu-se în vileag uneltirile lor, așa cum am arătat în Viața lui Cicero, cînd s-a dezbătut problema în senat, cel dintîi care a luat cuvîntul, Silanus[25], și-a exprimat părerea că conjurații

trebuie să sufere pedeapsa supremă. Cei care au urmat la cuvînt au fost de aceeași părere pînă cînd a venit rîndul lui Caesar. (3) Ridicîndu-se, Caesar, care era dibaci la vorbă și dorea să vadă că schimbarea și mișcarea pe care le voia el să fie substrat pentru planurile sale sporesc mai mult decît se sting, a făcut și alte declarații frumoase și aparent umane, dar a spus că conjurații nu trebuie să fie executați fără să fie judecați, ci a propus să fie păziți în temniță. Discursul lui Caesar a schimbat atît de mult părerile senatorilor, care se temeau de popor, încît însuși Silanus și-a retractat părerea și a declarat că nici el nu propusese pedeapsa cu moartea, ci întemnițarea, pentru că pentru un cetățean roman aceasta era pedeapsa supremă.

23 Producîndu-se această schimbare de opinii și toți senatorii înclinînd spre blîndețe și umanitate, Cato, ridicîndu-se să-și spună părerea, îndată și-a început cuvîntarea cu mînie și patimă și a acuzat pe Silanus că-și schimbase părerea și a atacat pe Caesar. I-a spus că, sub o înfățișare populară și în cuvinte umanitare, răstoarnă republica și înspăimîntă senatul cu lucruri de care ar trebui să se teamă el însuși. Ar trebui să fie mulțumit că a scăpat el însuși teafăr în urma celor petrecute și fără să fie bănuit, dacă cu atîta claritate și nerușinare încearcă să scape pe dușmanii comuni, mai ales că declară că nu-i este milă de patria atît de mare și de strălucită, care este în primejdie de moarte, ci spune că deplînge pe aceia care ar fi trebuit să nu se nască nici să existe, pentru că aceia prin moartea lor vor elibera cetatea de mari măceluri și primejdii. (2) Se spune că numai acest discurs din cele rostite de Cato se păstrează, pentru că Cicero, în calitatea sa de consul, după ce învățase pe cei mai distinși scribi ca prin semne mici și scurte să cuprindă multe cuvinte, îi răspîndise în diferite locuri ale senatului. Se spune că pînă atunci nici nu pregăteau nici nu aveau pe așa-zișii semeiografi[26], ci că aceasta este prima

dovadă a acestui fapt. Aşadar Cato a învins şi a determinat schimbarea părerii tuturor, care au votat pedeapsa cu moartea.

24 Şi dacă nu trebuie să trecem cu vederea nici cele mai mici manifestări ale caracterelor, de vreme ce noi zugrăvim chipul lui Cato, se zice că, în timp ce Caesar ducea o astfel de luptă împotriva lui Cato şi întreg senatul era atent la ei, i s-a adus de afară lui Caesar un bilet. Cato a bănuit că este un lucru necurat şi a început să-l acuze pe Caesar şi atunci unii dintre senatori au început să se mişte şi a cerut să citească biletul. Caesar a dat biletul lui Cato, care nu era departe de el. Cato, după ce a citit scrisoarea indecentă a Serviliei, sora sa, adresată lui Caesar, care o sedusese, i-a aruncat-o lui Caesar şi i-a zis: „Triumfă, beţivule!“ şi şi-a dus cuvîntarea la sfîrşit.

Se pare că femeile au fost pentru Cato o nenorocire. Căci Servilia şi-a auzit rău cu Caesar, iar faptele celeilalte Servilii, sora lui Cato, au fost şi mai ruşinoase. Într-adevăr fiind ea căsătorită cu Lucullus, un roman care era primul în ceea ce priveşte faima, şi avea un fiu, a fost alungată de acasă din pricina nestăpînirii. Dar ceea ce este mai ruşinos este faptul că nici Atilia, soţia lui Cato, n-a rămas neatinsă de astfel de păcate, ci, deşi Cato avea cu ea copii, a fost nevoit s-o alunge din cauza desfrîului.

25 Apoi a luat în căsătorie pe Marcia, fiica lui Philippus, despre care circulau foarte multe zvonuri. Şi, ca într-o piesă de teatru, această parte a vieţii a fost problematică şi plină de încurcături. Lucrurile s-au petrecut în felul următor, aşa cum spune Thrasea[27], luînd ca temei cele spuse de Munatius, un prieten intim al lui Cato. (2) Printre mulţii admiratori şi ataşaţi lui Cato, care se întreceau să-şi arate sentimentele, era şi Quintus Hortensius[28], un om cu o mare faimă şi cu un caracter frumos. Dorind el să-i fie lui Cato nu numai prieten şi tovarăş, ci într-un fel să-şi unească toată casa prin rudire, şi casa

şi neamul, a început să încerce să-l convingă, ca să-i dea lui în căsătorie pe Porcia, fiica lui Cato, care era atunci căsătorită cu Bibulus[29] şi cu care avea doi copii, sub cuvînt că este un bun ogor şi să-i facă copii. Hortensius spunea că propunerea sa pare absurdă după părerea oamenilor, dar că din fire lucrul acesta este şi bun şi potrivit cu interesele cetăţii, anume că trebuie ca o femeie care se găseşte în floarea vîrstei să nu ardă putinţa de a naşte copii, dar că nici nu trebuie să nască mai mulţi decît se cade tulburînd şi reducînd la sărăcie pe bărbat, ci să ofere posibilitate de a se uni cu mai mulţi bărbaţi, demni să-şi înmulţească virtutea şi s-o reverse asupra mai multor neamuri, iar cetatea să se amestece înlăuntrul ei prin înrudirea neamurilor. Iar dacă Bibulus ţine neapărat la soţie i-o va reda după ce-i va face un fiu, şi va fi mai apropiat şi de Bibulus, şi de Cato. (3) Cato i-a răspuns că-l iubeşte şi-l socoteşte vrednic de înrudire, dar că socoteşte că este cu totul neobişnuit să vorbească despre căsătoria fiicei sale care este măritată. Atunci Hortensius, schimbînd ideile, n-a şovăit să-şi dea gîndurile pe faţă şi să ceară chiar pe soţia lui Cato, care era la vîrsta cînd putea să aibă copii, iar Cato avea destui copii. Şi nu se poate spune că Hortensius a făcut asta fiindcă ar fi ştiut că Marcia este neglijată de Cato, căci şi atunci era gravidă, după cum se spune. Cato, văzînd dorinţa arzătoare a lui Hortensius, nu l-a refuzat, ci i-a răspuns că la acest lucru trebuie să consimtă şi Philippus, tatăl Marciei. Philippus cînd a fost rugat de Hortensius, a căzut de acord, şi Cato nu i-a dat pe Marcia lui Hortensius în căsătorie decît prezentîndu-se el însuşi ca garant. Deşi aceste fapte s-au petrecut mai tîrziu, totuşi pentru că mi-am amintit de problema femeilor în viaţa lui Cato, am socotit că este bine să le expun aici.

26 După ce Lentulus[30] şi tovarăşii săi au fost ucişi, iar Caesar, determinat de învinuirile care i se aduseseră în faţa senatului, a dat fuga în mijlocul poporului şi a început să tulbure şi să atragă la sine categoriile sociale vicioase şi corupte, Cato, temîndu-se, a convins senatul

să ajute populaţia săracă şi care n-avea pămînt prin distribuiri de grîu, al căror preţ anual era de o mie două sute cincizeci de talanţi şi, în mod evident, prin această distribuţie omenoasă, a îndepărtat acea ameninţare. (2) După aceea, Metellus[31], fiind ales tribun al plebei, ţinea adunări ale poporului pline de tulburare şi a propus un proiect de lege, care cerea ca Pompeius Magnus să vină în grabă cu oştile în Italia să ia în primire cetatea şi s-o scape de ameninţarea lui Catilina. Acest cuvînt era un pretext frumos, dar esenţa şi scopul legii erau să-i încredinţeze lui Pompeius puterea şi să-i confere conducerea cetăţii. (3) Ţinîndu-se deci şedinţa senatului, iar Cato fără să atace violent pe Metellus, aşa cum făcea de obicei, i-a făcut multe şi cumpănite îndemnuri şi, în cele din urmă, a recurs chiar la rugăminţi şi a lăudat familia lui Metellus care a fost întotdeauna aristocratică; Metellus atunci s-a aprins şi mai mult şi a început să-l dispreţuiască pe Cato, avînd impresia că ceda şi se făcea mic, apoi a trecut la ameninţări făţişe şi la vorbe pline de îndrăzneală, nesăbuite, lăsînd să se înţeleagă că va face totul forţînd senatul. (4) Atunci Cato şi-a schimbat şi faţa, şi vocea, şi cuvintele în aşa fel, încît, la cele ce spusese cu toată tăria, a adăugat că, atîta timp cît el va fi în viaţă, Pompeius nu va intra cu armele în cetate. Senatul a avut impresia că nici unul dintre ei nu este în toată firea şi cu gînduri sănătoase, dar că politica lui Metellus este o nebunie care a întrecut culmea răutăţii, spre pieirea şi amestecul tuturor lucrurilor, iar entuziasmul lui Cato era o virtute care lupta pentru bine şi frumos.

27 Poporul avea să dea votul pentru lege, iar pentru sprijinirea lui Metellus erau rînduiţi în for arme şi străini, şi gladiatori, şi sclavi. Dragostea pentru Pompeius cuprinsese o mare parte din popor din dorinţa de schimbare. Era mare şi forţa lui Caesar, care era atunci pretor, şi, în timp ce fruntaşii cetăţii erau mai mult cuprinşi de mînie şi sufereau mai mult împreună cu Cato, şi multă jale şi teamă cuprinsese casa lui, încît unii dintre prietenii lui vegheau împreună fără să mănînce şi-şi făceau

gînduri învălmăşite despre el, iar soţia şi surorile se jeluiau şi plîngeau, Cato îi întîmpina pe toţi curajos şi neînfricat şi, după ce a cinat după cum obişnuia şi apoi a adormit adînc, a fost trezit de unul dintre colegi, Minucius Thermus. Şi au coborît în for, în timp ce puţini îl însoţeau, dar mulţi îl întîmpinau şi-l îndemnau să se păzească. (2) Cînd s-a oprit deci Cato, a văzut templul Dioscurilor[32] înconjurat de arme, scările păzite de gladiatori, iar pe Metellus şezînd cu Caesar, s-a întors către prieteni şi a zis: „Crud şi laş om, care a pus o armată atît de mare împotriva unui om neînarmat şi lipsit de toate!“ Apoi a pornit direct spre ei împreună cu Minucius Thermus. Cei care păzeau scările s-au dat la o parte şi le-au făcut loc numai lor, şi nimănui altuia, iar pe Munatius cu greu l-a tras Cato, întinzîndu-i mîna. Şi mergînd drept aşa cum era, s-a aşezat vîrîndu-se la mijloc între Caesar şi Metellus, astfel că i-a împiedicat să mai vorbească în taină între ei. Caesar şi Metellus erau încurcaţi, iar ceilalţi priveau cu bucurie însufleţirea şi curajul lui Cato şi s-au apropiat de ei şi au început să îndemne pe Cato să aibă curaj iar pe el însuşi să rămînă pe loc şi să reziste împreună şi să nu trădeze libertatea şi pe cel care lupta pentru libertate.

28 Atunci slujitorul i-a întins textul legii, dar Cato nu i-a îngăduit să-l citească, iar cînd Metellus l-a luat şi a început să-l citească Cato i-a smuls textul, iar Thermus, în timp ce Metellus ştia pe dinafară textul legii şi-l spunea, i-a pus mîna pe gură şi i-a curmat glasul. În cele din urmă văzînd Metellus că oamenii dau o luptă fără ieşire, iar poporul este înfrînt în ceea ce priveşte interesele sale, a poruncit cu multe strigăte şi vîrînd groaza în toţi să vie de acasă oameni înarmaţi. (2) Făcîndu-se acest lucru şi cu toţii fiind împrăştiaţi, în timp ce Cato rezista singur şi era împroşcat cu pietre şi bucăţi de lemn, de sus, Murena, care fusese dat în judecată de Cato şi acuzat, n-a rămas indiferent, ci i-a întins toga şi a poruncit celor care aruncau să se oprească şi, în cele din urmă, l-a convins şi l-a învăluit pe Cato însuşi şi l-a dus în templul

Dioscurilor. (3) Iar cînd Metellus a văzut că nu este nimeni la tribună şi că adversarii fug prin for, fiind convins că învinsese cu certitudine, a poruncit oamenilor înarmaţi să se retragă şi, păşind el însuşi la tribună, a făcut, cu rînduială, cele ce trebuie în legătură cu legea. Dar adversarii, reculegîndu-se îndată după fugă, iarăşi au pornit la atac strigînd cît îi ţineau puterile, aşa că cei din jurul lui Metellus au fost cuprinşi de teamă şi tulburare şi se gîndeau că adversarii îşi procuraseră arme de undeva şi-i atacă, n-a mai rămas nimeni, ci toţi au fugit de la tribună. (4) În timp ce ei se împrăştiau în acest fel, Cato le striga încurajînd şi lăudînd poporul iar mulţimea se pregătea să suprime prin orice mijloace pe Metellus. Atunci senatul s-a întrunit şi a dat un decret, prin care cerea să i se vină în ajutor lui Cato şi să dea lupta contra legii, căci aducea cetăţii tulburare şi război civil.

29 Metellus era neînduplecat şi plin de curaj încă, dar cînd a văzut pe cei din jurul său că sînt cu toţii impresionaţi adînc de Cato şi socoteau că este de neînfrînt şi de neclintit, dintr-odată a dat fuga în for şi, chemînd poporul în adunare, a început să spună multe şi multe împotrivă lui Cato şi să îndemne cu strigăte lumea să fugă de tirania lui şi de conjuraţia împotriva lui Pompeius, de a cărui dezonorare se va căi, cetatea, zicea el, a pornit îndată în Asia cu gîndul de a-i aduce la cunoştinţă aceste lucruri acuzatoare. (2) Mare era deci gloria lui Cato, care îndepărtase o atît de mare nelinişte, pe care o produsese puterea tribuniciană şi într-un fel frînsese puterea lui Pompeius în Metellus. Încă şi mai bună faimă şi-a dobîndit prin aceea că n-a lăsat pe Metellus, senatul, care şi pornise, să-l dezonoreze şi să-l scoată din slujbă, ci s-a împotrivit şi s-a rugat pentru el. Într-adevăr şi poporul considera că este un gest de bunătate şi moderaţie faptul de a nu te năpusti asupra duşmanului şi nici să-l insulţi cînd este înfrînt cu putere, iar oamenii mai chibzuiţi socoteau că este drept şi potrivit să nu-l irite pe Pompeius. (3) După aceea Lucullus s-a întors din

expediţia, al cărei sfîrşit glorios se părea că îl şi înăbuşise Pompeius şi era cît pe ce să nu obţină triumful, deoarece Caius Memmius[33] l-a atacat în adunarea poporului şi i-a intentat procese, mai mult ca să facă pe placul lui Pompeius decît din ură personală. Atunci Cato, care era rudă cu Lucullus, căci avea în căsătorie pe Servilia, sora lui, socotind că situaţia este primejdioasă, s-a împotrivit lui Memmius şi a suportat multe calomnii şi acuzaţii. În cele din urmă, Cato a fost îndepărtat din slujbă ca dintr-o tiranie, dar a izbutit să determine pe Memmius să renunţe la procese şi să scape de luptă. Lucullus deci, intrînd în triumf, încă şi mai mult şi-a întărit prietenia cu Cato, avîndu-l ca un parapet şi un scut împotriva lui Pompeius.

30 Pompeius, întorcîndu-se cu mare prestigiu din expediţie şi, datorită avîntului cu care fusese primit, socotind că va obţine orice de la cetăţeni, a trimis o scrisoare senatului cerîndu-i să amîne alegerile consulare, pentru ca, fiind de faţă, să poată şi el candida împreună cu Piso[34]. În timp ce cea mai mare parte a senatului era de acord, Cato a socotit că importanţa problemei nu stă în amînarea alegerilor şi voind să împiedice încercarea şi nădejdea lui Pompeius, s-a opus şi a determinat senatul să-şi schimbe părerea, astfel că a respins cererea lui Pompeius. (2) Acest lucru nu l-a tulburat puţin pe Pompeius, ci, socotind că va avea un obstacol în Cato, dacă nu-i va fi prieten, a chemat pe Munatius[35], prietenul lui, la el. Dintre cele două nepoate de soră de vîrsta căsătoriei, pe care le avea Cato, pe cea mai mare a cerut-o pentru el în căsătorie, iar pe cea mai mică de ani pentru fiul său. Unii autori spun că nu nepoatele, ci fiicele lui Cato au fost cerute în căsătorie. (3) După ce Munatius a spus acestea lui Cato, soţia şi surorile lui au primit cu foarte mare plăcere propunerea de înrudire, avînd în vedere prestigiul şi faima lui Pompeius, dar Cato, fără să stea în cumpănă şi fără să chibzuiască, ci, impresionat, a răspuns pe loc: „Du-te, Munatie, şi spune-i lui Pompeius că Porcius Cato nu poate fi capturat prin femei, ci

iubește bunăvoința și va oferi celui care face dreptate o prietenie mai puternică decît orice legătură de rudenie dar nu va da ostateci gloriei lui Pompeius împotriva patriei". (4) La acest răspuns femeile s-au supărat, iar prietenii lui Cato au socotit răspunsul și lipsit de umanitate, și plin de mîndrie. Apoi mijlocind ca să i se acorde consulatul unui prieten, Pompeius a trimis bani în comiții și corupția era evidentă, pentru că banii au fost numărați în parcul lui. Cînd Cato a spus femeilor că de aceste lucruri ar fi trebuit să se facă și el vinovat și părtaș, dacă s-ar fi înrudit cu Pompeius, femeile au recunoscut că mai bine făcuse el cînd respinsese propunerea. (5) Iar dacă trebuie să judecăm după cele ce s-au întîmplat, se pare că el a greșit întru totul neprimind înrudirea cu Pompeius, pentru că acesta s-a îndreptat spre Caesar și a contractat o căsătorie, care, concentrînd puterea lui Caesar și a lui Pompeius, a răsturnat toate lucrurile la Roma și a suprimat constituția. Nimic din acestea nu s-ar fi întîmplat, dacă Cato nu s-ar fi temut de micile păcate ale lui Pompeius și n-ar fi trecut cu vederea cel mai important lucru, pentru că Pompeius, asociindu-se cu el, i-a mărit puterea.

31 Dar aceste lucruri s-au întîmplat mai tîrziu. Lucullus a intrat în dezbinare cu Pompeius în privința rînduielilor stabilite de ei în Orient, căci fiecare cerea să se ratifice cele statornicite de el însuși. Cato a luat apărarea lui Lucullus, care era nedreptățit. Pompeius, fiind înfrînt în senat și căutînd să-și atragă poporul, a îndemnat pe veterani să ceară împărțiri de pămînt. Dar și aici, la împotrivirea lui Cato, legea a fost respinsă. Atunci Pompeius s-a întors spre Clodius care era atunci cel mai îndrăzneț demagog și l-a atras și pe Caesar, de vreme ce într-un fel Cato făcuse începutul. (2) Astfel Caesar întorcîndu-se de la expediția din Spania dorea să se prezinte candidat la consulat, dar în același timp cerea să intre și în triumf. Dar deoarece, după lege, trebuia ca cei care candidau să fie de față, iar cei care aveau să intre în

triumf să rămînă în afara zidurilor, Caesar a cerut senatului să prezinte candidatura prin intermediul altora. Mulți dintre senatori erau de acord, dar Cato s-a opus, căci, simțind că mulți sînt de acord cu Caesar, vorbind a făcut să treacă toată ziua și, în acest fel, a împiedicat luarea unei hotărîri. Ei bine, Caesar, renunțînd la consulat, a început să se ocupe de Pompeius și de triumf. (3) Fiind ales consul, a dat pe fiica sa lui Pompeius și, unindu-și puterile împotriva cetății, Caesar a adus legi care prevedeau împărțiri de loturi de pămînt săracilor, iar celălalt era de față ca să sprijine legea. Iar Lucullus și Cicero grupîndu-se în jurul lui Bibulus, celălalt consul, se împotrivea legii. Cea mai mare opoziție o făcea însă Cato, care se uita cu ochi răi la prietenia și unirea lui Caesar cu Pompeius, care nu se întemeiase în vederea nici unui lucru bun, și zicea că el nu se teme de împărțirea de pămînturi, dar de plata pe care o cer pentru aceasta cei care fac pe placul poporului și-l momesc.

32 Cînd Cato spunea aceste vorbe și senatul era de aceeași părere, mulți dintre cei dinafara senatului se alăturau senatului, iritați de manevrele lui Caesar. Într-adevăr, Caesar, învestit cu putere consulară vîrîndu-se în sufletul poporului în chip rușinos și abject, făcea lucruri pe care numai cei mai nerușinați și netrebnici tribuni ai plebei le puneau la cale. Cuprinși fiind deci adversarii lui Caesar de teamă, au pornit la folosirea violenței și, mai întîi, asupra lui Bibulus, care cobora în for, au aruncat un coș de bălegar, apoi, năpustindu-se asupra lictorilor lui, le-au rupt fascele. În cele din urmă aruncîndu-se săgeți și mulți fiind răniți, au fugit din for toți ceilalți iar cel din urmă, Cato a plecat pe jos, întorcîndu-se spre cetățeni și luîndu-i de martori. (2) Așadar partizanii lui Caesar au izbutit nu numai să promulge legea, care prevedea împărțiri de pămînturi, dar au și votat ca senatul să depună jurămînt întreg că va respecta legea și că, dacă cineva se va ridica împotrivă, va veni în ajutorul ei. Se prevedea o mare pedeapsă pentru cei care nu vor depune jurămînt. Au depus deci cu toții jurămînt, avînd în minte

pățania lui Metellus cel bătrîn[36], pe care poporul l-a lăsat să fie exilat, fiindcă nu voise să depună jurămînt că va respecta o lege similară. (3) De aceea și femeile acasă, plîngînd, îl implorau pe Cato să cedeze și să depună jurămîntul cerut, dar multe rugăminți îi făceau și prietenii apropiați. Cel care a izbutit să-l convingă cel mai mult și să-l ducă la depunerea jurămîntului a fost Cicero, care l-a îndemnat și i-a arătat că poate nici nu este drept ca singur să se împotrivească celor decretate în comun, iar atunci cînd este cu neputință să se schimbe ceva din cele ce s-au întîmplat, a-și risca viața este cu totul lipsit de rațiune și chiar nebunesc. Cea mai mare nenorocire constă în a se lăsa și arunca în brațele celor care atacă, renunțînd la orice luptă, de bunăvoie pentru cetatea în folosul căreia el își duce întreaga activitate. Căci dacă Cato nu are nevoie de Roma, atunci are Roma de Cato și au și prietenii nevoie de el cu toții, dintre care face parte, a zis Cicero, el însuși, care este atacat de Clodius, care cu ajutorul tribunatului se îndreaptă direct împotriva lui. Se spune că de aceste vorbe și rugăminți și de altele de acest fel a fost înduplecat Cato și acasă, și, în for, și a fost parcă forțat și, cel din urmă, și cu greu s-a dus să depună jurămînt, ultimul dintre toți, în afară de un oarecare Favonius[37], unul dintre prietenii lui apropiați.

33 Ei bine, Caesar, înflăcărat, a depus a doua lege prin care se prevedea împărțirea aproape a întregii Campanii oamenilor lipsiți și săraci. Nimeni în afară de Cato nu s-a împotrivit. Dar și pe el Caesar a poruncit să-l ducă la închisoare. Cato nu-și pierdea de loc îndrăzneala, ci, pe cînd mergea la închisoare, vorbea despre lege și îndemna pe cetățeni să înceteze de a mai aduce astfel de legi. (2) Senatul precum și cea mai bună parte a cetățenilor îl urmau în tăcere, cuprinși de mînie și durere. În acest fel Caesar și-a dat seama că cetățenii sînt mîniați, dar, ambițios cum era, el se aștepta la o chemare a tribunilor plebei de către Cato și de aceea continua. Dar cum era evident că nu avea să se producă o astfel de

chemare în ajutor din partea lui Cato, Caesar, învins de jenă și de sentimentul relei faime pe care și-o dobîndea, el însuși a îndemnat în ascuns pe un tribun al plebei ca să-l elibereze pe Cato. (3) Ei bine, prin acele legi și daruri au lingușit poporul și au pus să voteze pentru Caesar guvernămîntul Illiricum-ului și al întregii Gallii, precum și patru legiuni pe timp de cinci ani, în timp ce Cato prezicea că ei înșiși își instalează prin propriile voturi un tiran pe Capitoliu. Trecînd apoi în rîndurile plebei pe Publius Clodius, un patrician împotriva legii, l-au ales tribun al plebei cu condiția să-l alunge pe Cicero în exil, spre a le face lor pe plac. Consuli au fost aleși Lucius Calpurnius Piso, tatăl soției lui Caesar, și Aulus Gabinius[38], un om din apropierea imediată a lui Pompeius, după cum spun aceia care-i cunosc viața și caracterul.

34 Deși triumvirii luaseră atît de puternic treburile în mînă și supuseseră o parte a cetății, făcînd servicii oamenilor, iar cealaltă ținînd-o în frîu de teamă, totuși se temeau de Cato. Într-adevăr victoria pe care o obținuseră împotriva lui, nu fără rușine, dar cu multă greutate și multe eforturi, fiind dovediți că întrebuințează violența, le producea o stare grea și penibilă. (2) Iar Clodius nici măcar pe Cicero nu spera să-l exileze, dacă se va împotrivi Cato. De aceea, de cum a intrat în slujbă, a chemat pe Cato și i-a spus că este gata să-i dea o dovadă că-l socotește cel mai cinstit om dintre romani. Astfel, în timp ce mulți cer și se roagă să fie trimiși în Cipru și la Ptolemeu[39] cu putere, el îl socotește numai pe Cato vrednic de această misiune și-i oferă cu plăcere s-o primească. (3) Cato a strigat că aceasta este o cursă și o insultă, nu o favoare, iar Clodius i-a răspuns mîndru și disprețuitor: „Ei bine, dacă aceasta nu-ți face plăcere, vei pluti spre Cipru fără voie!“ Prezentîndu-se apoi în fața poporului, a propus legea prin care Cato era trimis în Cipru. Iar cînd Cato a pornit spre Cipru nu i-a dat nici corabie, nici ostaș, nici slujitor, ci numai doi scribi, dintre care unul era hoț și rău, iar celălalt era clientul lui Clodius. Clo-

dius, gîndindu-se apoi că Ciprul şi Ptolemeu nu erau lucruri prea importante, i-a ordonat să readucă pe exilaţii byzantiilor, dorind ca, în timpul tribunatului său, Cato să fie cît mai departe, cît mai mult timp.

35 Fiind silit de o astfel de necesitate, Cato a sfătuit pe Cicero, care fusese trimis în exil, să nu pornească răscoale şi să nu vîre cetatea în război şi sînge, ci să cedeze împrejurării şi apoi să fie iarăşi salvatorul patriei. Apoi, trimiţînd pe Canidius[40], unul dintre prieteni, în Cipru, a convins pe Ptolemeu să cedeze fără luptă, pentru că va duce o viaţă nelipsită de bani şi de onoruri, căci poporul roman îi va da sacerdoţiul zeiţei Afrodita din Paſos.

El însuşi îşi petrecea timpul la Rhodos şi aştepta răspunsurile. (2) În acelaşi timp, Ptolemeu[41], regele Egiptului, din cauza unei certe şi dezbinări cu poporul, părăsise Alexandria şi plutea spre Roma în nădejdea că Pompeius şi Caesar îl vor repune pe tron. Dorind să întîlnească pe Cato, a trimis să-l anunţe, crezînd că va veni el la sine. Din întîmplare, tocmai atunci Cato luase un purgativ şi i-a trimis vorbă lui Ptolemeu, dacă vrea, să vină el să-l întîlnească. Cînd a venit Ptolemeu nici nu i-a ieşit întru întîmpinare, nici nu s-a ridicat în picioare cînd a apărut, ci l-a salutat ca pe un oarecare şi l-a poftit să şadă şi chiar prin aceste gesturi l-a făcut să se minuneze de contrastul dintre simplitatea felului său de viaţă şi mîndria şi temeinicia caracterului. (3) Iar cînd a început să vorbească despre situaţia sa, a auzit din partea lui Cato cuvinte spuse cu multă înţelepciune şi curaj. Într-adevăr Cato îl dojenea şi-i arăta ce fericire părăsise şi la ce slujiri şi strădanii şi mituiri şi lăcomii ale puternicilor Romei se expun de bunăvoie oameni pe care cu greu i-ar putea sătura întreg Egiptul dacă ar fi transformat în bani. L-a sfătuit deci să plutească spre patrie şi să se împace cu concetăţenii, iar el este gata să-l însoţească şi să-l ajute să se împace. Ptolemeu, parcă venindu-şi în fire dintr-un acces de nebunie sau dintr-un delir, datorită cuvintelor lui Cato, şi reflectînd şi la adevărul faptelor şi

la inteligenţa lui, a pornit să-i urmeze sfaturile, dar fiind întors de la hotărîrea sa de prieteni, de îndată ce a ajuns la Roma şi s-a dus la uşa unui dregător, a gemut pentru reaua lui hotărîre, pentru că dispreţuise nu sfatul unui om bun, ci profeţia unui zeu.

36 Iar Ptolemeu din Cipru, spre norocul lui Cato, s-a otrăvit. Se spunea că acest Ptolemeu lăsase mulţi bani, dar Cato a hotărît să plutească spre Byzantion, iar la Cipru a trimis pe nepotul său de soră Brutus, căci nu prea avea încredere în Canidius. După ce a readus în cetate pe exilaţi şi a statornicit concordia în cetatea Byzantion, abia atunci a pornit spre Cipru. (2) Deoarece de la rege rămăseseră multe lucruri de preţ, cupe şi mese şi pietre preţioase şi porfiră, care trebuiau vîndute şi transformate în bani, voind să cerceteze toate cu de-amănuntul şi să le evalueze şi să dea cea mai mică socoteală, nu a avut încredere nici în practicile forului, ci i-a bănuit pe toţi, pe slujbaşi şi crainici şi vînzători prieteni, în cele din urmă a vorbit el însuşi cu cumpărătorii şi, majorînd preţurile, a vîndut fiecare lucru. (3) De aceea a jignit pe prieteni, arătîndu-le că nu avea încredere în ei, şi mai ales pe cel mai intim, pe Munatius Plancus, l-a determinat să se mînie atît de tare şi să fie atît de neînduplecat în mînie, încît cînd Caesar a elaborat scrierea împotriva lui Cato, Munatius i-a oferit acest capitol al acuzării.

37 Dar Munatius însuşi istoriseşte că nu din cauza lipsei de încredere pe care i-o arăta Cato a făcut acel gest, ci din pricină că-l nesocotise şi că el se afla în rivalitate cu Canidius. Într-adevăr şi Munatius a elaborat o scriere despre Cato, din care s-a inspirat mai ales Thrasea[42]. (2) Munatius spune că s-a dus mai la urmă în Cipru, şi a avut parte de o primire neglijentă. Astfel, ducîndu-se la Cato acasă a fost respins, în timp ce Cato punea ceva la cale înlăuntru împreună cu Canidius. Cînd Munatius i-a reproşat pe un ton blînd acest lucru lui Cato, acesta nu i-a dat un răspuns la fel de blînd, ci i-a spus că prea

mare dragoste, după cum zice Teofrast[43], se transformă adesea în ură: „De aceea şi tu — i-a zis Cato — prin faptul că mă iubeşti foarte mult socoteşti că ţi se acordă o mai mică onoare decît meriţi. De Canidius am nevoie şi din cauză că are experienţă şi este mai demn de încredere decît alţii, pentru că a venit de la început şi s-a arătat cinstit". (3) Munatius mai adaugă că aceste lucruri i le-a spus Cato numai lui atunci, dar mai pe urmă i le-a dezvăluit lui Canidius. Aflînd deci de această destăinuire, Munatius nu se mai ducea nici la masă, nici nu mai răspundea cînd era chemat la sfat. Cato atunci l-a ameninţat că-l va aduce, luîndu-i un gaj, aşa cum se obişnuieşte cu cei care nu dau ascultare. Munatius nu s-a sinchisit de această ameninţare, ci a plutit spre Roma şi a rămas multă vreme supărat. Mai tîrziu Marcia a discutat cu soţul ei despre această întîmplare, căci încă era soţia lui Cato. Acesta i-a istorisit că odată fusese invitat la masă de Barca[44]. Cato s-a dus mai tîrziu şi a întrebat unde să se aşeze. Barca i-a răspuns că poate să se aşeze unde doreşte, iar Cato, uitîndu-se de jur împrejur, a răspuns că vrea să se aşeze lîngă Munatius şi, mergînd în jurul mesei, s-a aşezat totuşi lîngă Munatius, dar în timpul cinei n-a schimbat nici o vorbă amicală cu el. (4) Dar iarăşi la rugăminţile insistente ale Marciei, Cato i-a scris lui Munatius că voieşte să stea de vorbă cu el. Munatius s-a dus de dimineaţă la Cato şi a fost reţinut de Marcia pînă cînd toţi ceilalţi au plecat. Apoi intrînd Cato, l-a salutat şi l-a îmbrăţişat cu amîndouă mîinile. Am insistat mai mult asupra acestor amănunte, socotind că nu au o mai mică importanţă pentru cunoaşterea caracterelor decît faptele mari şi strălucite.

38 Cato a strîns şapte talanţi de argint fără ceva. Temîndu-se de lungimea navigaţiei pe care trebuia s-o facă, a poruncit să se pregătească multe vase, dintre care fiecare cuprindea doi talanţi şi cinci sute de drahme. De fiecare dintre ele a legat o funie lungă, iar pe capătul funiei era legat un dop mare de scoarţă uşoară de stejar, pentru ca, dacă corabia s-ar sfărîma, să aibă posibilitatea

de a şti locul unde s-au scufundat vasele. (2) Vasele, cu excepţia cîtorva, au fost transportate cu bine. Avea însă însemnate în două cărţi, scrise cu grijă, toate rînduielile pe care le făcuse, dar nici una dintre aceste cărţi nu s-a salvat. Într-adevăr, pe una o purta libertul său Philargirus şi, cînd a ridicat ancora din Cenchreae[45], corabia s-a înclinat, iar cartea s-a pierdut împreună cu bagajele. Pe cea de-a doua carte a păstrat-o el însuşi pînă la Corcira, unde a întins cortul în piaţă. Corăbierii au făcut foc să se încălzească, căci era tare frig, corturile au luat foc în timpul nopţii şi cartea a dispărut. Erau de faţă administratorii regelui care aveau să închidă gura calomniatorilor, dar pe Cato tare-l frămînta pierderea celor două cărţi. Căci voind nu să dea socoteală despre corectitudinea sa, ci ca să dea celorlalţi exemplu de atenţie şi grijă a fost pedepsit de soartă.

39 Iar cînd a ajuns cu corăbiile pe Tibru, Cato n-a trecut neobservat de romani, dar toţi dregătorii şi preoţii, întreg senatul şi o mare parte a poporului i-au ieşit întru întîmpinare la Tibru, în aşa fel încît ambele maluri ale fluviului s-au acoperit de lume şi venirea lui pe apă n-a fost lipsită de însufleţirea şi spectacolul unui triumf. Desigur lucrul acesta părea neobişnuit şi un gest mîndru, anume că, deşi erau de faţă consuli şi pretori, nici n-a coborît din corabie ca să se ducă la ei, nici n-a oprit plutirea, ci, mergînd pe lîngă ţărm pe o corabie regească cu şase rînduri de vîsle, nu s-a oprit mai înainte de a intra cu flota în depozitul de nave. (2) Totuşi cînd banii au fost aduşi în for, poporul s-a minunat de mulţimea lor, iar senatul, adunîndu-se, după ce i-a adus cuvenitele laude, a decretat să i se dea lui Cato pretura şi i-a conferit dreptul ca la jocuri să asiste în *toga praetexta* cu purpură. Cato a respins aceste onoruri, dar a rugat senatul ca Nicias, sclavul însărcinat cu administrarea bunurilor regeşti, să fie eliberat, după ce el a depus mărturie asupra grijei şi bunei lui credinţe.

40 Consul era atunci Philippus[46], tatăl Marciei, și într-un anumit fel prestigiul și puterea consulatului se răsfrîng și asupra lui Cato, pentru că colegul lui Philippus onora pe Cato nu mai puțin pentru virtutea lui cît pentru înrudirea cu Cato. Cînd Cicero s-a întors din exilul în care fusese aruncat din cauza lui Clodius, avînd mare putere a smuls cu forța și a rupt registrele tribunului plebei în absența lui Clodius. În urma acestui fapt, senatul a fost convocat și, la acuzațiile lui Clodius, Cicero a spus că, deoarece tribunatul plebei fusese conferit lui Clodius ilegal, nule și neavenite trebuie să fie și toate actele săvîrșite și scrise de el. Cato l-a întrerupt pe Cicero cînd vorbea și, în cele din urmă, ridicîndu-se, a spus: „Socotesc că tribunatul lui Clodius n-a fost în general nici legal nici folositor, dar, dacă cineva anulează toate actele săvîrșite de Clodius în timpul tribunatului, atunci se anulează întreaga sa activitate în Cipru, iar misiunea lui devine ilegală, deoarece cel care o decretase era un magistrat ilegal. Dar Clodius n-a fost ales ilegal tribun al plebei, deoarece legea îngăduie ca un patrician să fie adoptat de un plebeu, iar dacă un dregător a fost rău, ca alții, atunci se cade să dea el socoteală, dar nu să fie desființată dregătoria căreia i-a făcut nedreptate. Din acel moment Cicero a fost supărat pe Cato și a încetat de a-i mai fi prieten, dar mai tîrziu s-au împăcat.

41 După aceea Pompeius și Crassus, întîlnindu-se[47] cu Caesar care trecuse Alpii, au luat hotărîrea ca Pompeius și Crassus să candideze la al doilea consulat și, după ce își vor fi început slujba, să voteze pentru Caesar încă atîta timp cît avusese pentru deținerea magistraturii pe care o avea, iar pentru ei să voteze cele mai mari provincii și bani și forțe militare. Aceasta constituia o conjurație pentru împărțirea conducerii și pentru destrămarea formei de guvernămînt. (2) În timp ce mulți nobili se pregăteau să candideze la consulat, pe unii dintre ei, pe care-i vedeau depunîndu-și candidaturile, i-au împiedicat de a și le depune, numai pe Lucius Domitius[48] care era căsătorit cu Porcia, l-a sfătuit Cato să nu renunțe și nici

să se retragă, pentru că lupta se dă nu pentru o magistratură, ci pentru libertatea Romei. Dar totuși printre oamenii care mai aveau judecată la Roma se spunea că nu trebuie trecut cu vederea faptul că, dacă puterea lui Pompeius se va uni cu aceea a lui Crassus, va fi o magistratură cu totul grea și de nesuferit, și că trebuie să lipsească de această putere pe unul dintre ei. Și s-au ridicat și s-au grupat cu toții în jurul lui Domitius și-l îndemnau și-l încurajau, spunînd că mulți vor fi de partea lui la vot dintre aceia care păstrează tăcere de frică. (3) Pompeius, temîndu-se de această tainică înțelegere, i-a întins lui Domitius o cursă, cînd acesta cobora dis-de-dimineață pe cîmpul lui Marte, însoțit de făclii. Și cel dintîi care mergea în fața lui Domitius, purtînd făclia, a fost lovit și a căzut mort. Și după ce alții după el au fost răniți, au fugit cu toții în afară de Cato și Domitius. Pe Domitius l-a oprit însuși Cato, deși el însuși căpătase o rană la braț, îndemnîndu-l să reziste și să nu părăsească lupta împotriva tiranilor atîta timp cît mai respiră. Tiranii arată în ce fel se vor folosi de magistratură prin felul cum se duc s-o obțină prin astfel de nedreptăți.

42 Deoarece Domitius n-a mai putut înfrunta primejdia, ci s-a ascuns în casă, au fost aleși consuli Pompeius și Crassus[49], dar Cato nu s-a lăsat, ci s-a dus și el și a candidat la pretură, voind să aibă un punct de plecare fortificat al luptelor de dat împotriva lor și pentru ca să se poată împotrivi consulilor nu ca un simplu particular. (2) Dar ei, temîndu-se și de acest lucru, gîndind că pretura avea să fie datorită lui Cato o mare putere împotriva consulatului, mai întîi, deodată și fără să știe alții, au convocat senatul, au votat ca pretorii care vor fi aleși să intre imediat în funcție, fără ca să mai treacă timpul care le era acordat de lege, timp în care li se făceau procese celor care corupseseră poporul. Apoi după ce au votat prin lege ca corupția electorală să nu mai fie trasă la răspundere, au ridicat la pretură slujitori și prieteni de-ai lor, în timp ce ei dădeau bani și tot ei asistau la votare. (3) Dar cum faima și virtutea lui Cato erau mai

presus și de aceste practici, mulțimea poporului, jenată, socotea că este periculos să fie Cato vîndut prin voturi, el care ar fi trebuit să fie cumpărat pretor pentru cetate, iar primul trib l-a ales pretor pe el. Atunci Pompeius deodată a mințit că s-a produs un tunet și a împrăștiat în chip rușinos adunarea, căci romanii obișnuiesc să socotească acest lucru ca un semn rău și să nu ia nici o hotărîre cînd se produce un semn nefavorabil. Apoi întrebuințînd mult corupția electorală, au alungat de pe cîmpul lui Marte pe cei mai nobili și au făcut ca, în locul lui Cato, să fie ales pretor Vatinius[50]. (4) Atunci se spune că cei care și-au dat votul atît de nedrept și împotriva legii au fugit parcă deodată, iar cei care rezistau și erau strînși la un loc, plini de mînie, au avut îndată putința de a vorbi adunării poporului pe care a pregătit-o un tribun al plebei; Cato, vorbind, a prezis toate cele ce aveau să se întîmple ca un om inspirat de zei, iar cetățenii au pornit împotriva lui Pompeius și Crassus care erau complici la cele ce se întîmplaseră și care practicau o astfel de politică, în care se temeau ca nu cumva Cato să fie ales pretor. În cele din urmă, Cato, înapoindu-se acasă, a fost însoțit de o atît de mare mulțime, cum n-au avut toți cîți fuseseră aleși pretori laolaltă.

43 Caius Trebonius[51] a propus un proiect de lege cu privire la împărțirea provinciilor între consuli, și anume ca unul să ia Spania și Africa, iar cel de-al doilea să ia Siria și Egiptul cu dreptul de a purta război cu orice mijloace și de a le supune, atacînd cu forțe navale și terestre. Unii dintre senatori, pierzînd nădejdea de a mai avea vreun rezultat opunîndu-se și rezistînd, a renunțat și de a mai lua cuvîntul, iar cînd Cato, înainte de a vota, s-a urcat la tribună cu greu i-au acordat două ore. (2) În acest fel spunînd el multe și arătîndu-le și făcînd prezideri, a consumat tot timpul și atunci ei nu i-au mai îngăduit să vorbească, ci un slujitor apropiindu-se de el, l-a dat la o parte. Dar cum Cato striga, stînd în picioare, jos lîngă tribună și erau mulți care-l ascultau și erau cuprinși de indignare ca și el, atunci iarăși slujitorul s-a

dus la el, l-a luat și l-a scos afară din for. Dar abia a fost lăsat liber că a și pornit spre tribună și a început să strige la cetățeni să-i sară în ajutor. Deoarece acest lucru s-a petrecut de mai multe ori, Trebonius a dat poruncă să fie dus la închisoare. Și o mare mulțime îl urma și-l asculta, căci el vorbea în timp ce mergea spre închisoare. Trebonius, temîndu-se, i-a dat drumul. (3) În acest fel a consumat deci Cato acea zi. În zilele care au urmat, autorii legii pe o parte dintre cetățeni i-au terorizat, pe alții i-au atras cu daruri și servicii, iar pe unii dintre tribunii plebei, Aquilius, l-au împiedicat cu forța să iasă din senat în for, iar pe Cato care striga că s-a produs un tunet și l-au alungat din for după ce unii au fost răniți, iar alții au căzut; astfel, cu forța, au promulgat legea. De aceea mulți fiind cuprinși de mînie, s-au strîns la un loc și au dărîmat statuile lui Pompeius. Dar Cato s-a dus și a împiedicat acest lucru. Cînd Caesar pregătea legea cu privire la provincii și la armate, Cato nu s-a mai adresat poporului, ci vorbindu-i lui Pompeius însuși, îi spunea și-i prorocea că nu-și dă seama acum că ridică pe umeri pe Caesar, dar cînd va începe să-i fie greu și să fie coplesit și nu va mai putea nici să-l lase jos nici să-l suporte atunci se va prăbuși împreună cu el în cetate și abia atunci își va aduce aminte de cuvintele și de îndemnurile lui Cato, în care se aflau interesele lui Pompeius în aceeași măsură cu binele și dreptatea. Toate aceste îndemnuri, auzindu-le Pompeius de mai multe ori, le-a disprețuit și le-a trecut cu vederea, fiindcă, din cauza încrederii în fericire și în puterea lui, nu credea în posibilitatea schimbării lui Caesar.

44 Cato, fiind ales pretor pentru anul următor, s-a arătat că, îndeplinindu-și bine datoria, n-a adăugat nici atît de mult prestigiului și măreției magistraturii cît i-a luat și a umilit-o mergînd neîncălțat și fără tunică la tribună și a judecat astfel procese în care era vorba despre pedeapsa capitală a unor oameni de seamă. Iar unii spun că el avea obiceiul ca, după-masă, după ce bea vin, să pornească să dregătorească, dar acest lucru nu este ade-

vărat. (2) În timp ce poporul era mituit prin darurile celor care rîvneau la dregătorii, iar mulțimea se lăsa coruptă ca și cînd ar fi practicat un lucru obișnuit, Cato, voind să taie din rădăcină această boală a cetății, a convins senatul să dea un decret prin care se prevedea ca magistrații aleși, dacă nu se găsea nici un acuzator ca să-i învinuiască de corupție, să fie obligați ei înșiși să apară înaintea unei judecăți și, sub prestare de jurămînt, să dea socoteală de felul cum duseseră campania electorală. (3) Această propunere a lui Cato tare a mîniat pe acei care aveau să candideze la magistraturi, dar și mai mult s-a mîniat mulțimea care avea să primească daruri. Ei bine, cînd Cato s-a urcat dis-de-dimineață pe tribună, au năvălit un mare număr spre el strigînd, înjurînd și aruncînd în el, încît toți au fugit de pe tribună, iar el presat fiind de mulțime și îmbrîncit, cu greu a putut să se apuce de rostre. Oprindu-se la rostre, cînd s-a ridicat, prin simplitatea și curajul înfățișării a dominat strigătele, a potolit îndată zarva și, apoi, spunînd vorbe cuviincioase, a fost ascultat în liniște, încît în acest fel a pus capăt tulburării. Cînd senatul îi aducea laude, Cato a răspuns: „Eu nu vă laud, fiindcă ați părăsit un pretor cînd era în primejdie și nu i-ați venit în ajutor". (4) Iar cei care candidau la magistraturi era fiecare stăpînit de ciudate sentimente, căci, pe de o parte, se temeau să întrebuințeze corupția, iar pe de alta le era frică ca nu cumva, dacă ei nu o întrebuințează, dar altul o folosește, să nu cadă la alegeri. S-au strîns deci cu toții și împreună au hotărît să depună fiecare o jumătate de drahme de argint și apoi să se prezinte fiecare la alegeri respectînd regula și legea, iar cel care va călca învoiala și va întrebuința corupția electorală să piardă banii. Făcînd ei această înțelegere, l-au luat drept paznic garant și martor pe Cato și, aducînd banii, i-au încredințat lui și au făcut învoieli scrise cu el, căci el n-a primit banii, ci le-a cerut garanții. (5) Iar cînd a venit ziua alegerilor, Cato stătea lîngă tribun care prezida comițiile și observa votarea. Cînd a observat pe unul dintre cei care votau că umblă cu nedreptate, i-a poruncit să dea bani celorlalți. Dar

aceia admirîndu-i integritatea și lăudîndu-l i-au iertat amenda, socotind că au obținut destul de la cel care săvîrșise nedreptatea. Dar pe ceilalți comportarea lui Cato i-a umplut de mînie și gîndeau în sinea lor că el nu face altceva decît să concentreze în mîinile sale puterea senatului, a judecăților și a magistraților încît și-a atras mare invidie. (6) Într-adevăr, faima nici unei virtuți nu trezește o mai mare invidie în sufletele oamenilor decît aceea a dreptății, deoarece dreptății îi urmează și trecerea politică și încredere din partea multor oameni. Căci pe oamenii drepți nu-i cinstesc numai ca pe cei viteji, și nici nu-i admiră numai ca pe cei înțelepți, dar îi și iubesc și au încredere mare în ei. De aceea, de unii dintre aceia se tem, iar în alții nu au încredere. Oamenii socotesc că cei drepți se deosebesc de ceilalți mai mult din fire decît din liberă chibzuință socotind că și bărbăția este un fel de sprinteneală, iar înțelepciunea un fel de tărie sufletească, dar, deoarece oricine poate să fie drept de îndată ce voiește, oamenii se rușinează de nedreptate ca de o răutate de neiertat.

45 De aceea cu Cato duceau război cei mari pentru că se simțeau dovediți de el. Pompeius, socotind că faima lui Cato este destrămarea puterii sale, punea mereu pe cineva să-l batjocorească. Printre aceștia era și demagogul Clodius, care se furișase în prietenia lui Pompeius și striga împotriva lui Cato, zicînd că-și însușise mulți bani din Cipru și că duce război împotriva lui Pompeius, fiindcă refuzase căsătoria cu fiica sa. (2) Cato spunea că adusese din Cipru pentru cetate foarte mulți bani, fără să ia pentru sine nici măcar un cal sau un soldat și atîția cîți nu adusese Pompeius din atîtea războaie în urma cărora repurtase atîtea triumfuri, după ce tulburase tot globul pămîntesc, iar înrudirea cu Pompeius o refuzase nu fiindcă l-ar fi socotit nedemn, ci fiindcă vedea deosebirile dintre ei în politică. „Într-adevăr — a zis Cato — cînd el mi-a oferit o provincie după pretură, am refuzat-o, iar el ia pentru sine unele provincii, iar pe altele le dă altora, iar acum, culmea, a mijlocit pentru Caesar

să trimită în Gallia o legiune de șase mii de oameni, pe care nici Caesar nu le-a cerut de la noi, nici acesta nu i le-a dat dar atîtea forțe armate sînt cadouri reciproce pe care și le fac ei niște particulari. Fiind deci Pompeius numit *imperator* și *dux*[52], a dat altora armatele și provinciile, iar el stă lîngă Roma, ca să pună la cale răzvrătiri la întreceri și răscoale, din care nu trece neobservat că el își pregătește, prin anarhie, monarhia pentru sine".

46 În acest fel deci s-a răzbunat Cato pe Pompeius. Era un oarecare Marcus Favonius prietenul și imitatorul său, așa cum spune Demetrios din Phaleron[53] că fusese Apollodoros[54] față de Socrate, un om pasionat și care era pornit pe vorbă nu cu încetul și liniștit dar care punea stăpînire pe el ca un vin și ca o nebunie. (2) Favonius era candidat la edilitate și se vedea în timpul votării că era înfrînt. Cato, fiind de față și uitîndu-se la voturi, a băgat de seamă că sînt scrise de o singură mînă. Dovedind înșelăciunea, atunci desigur a chemat pe tribuni și a suprimat alegerea, dar mai tîrziu, fiind ales edil Favonius, Cato s-a îngrijit de magistratura lui și a dat spectacole scenice. A distribuit actorilor scenici nu cunune de aur, ci cunune de măslin, așa cum se făcea la Olimpia. Ca daruri a distribuit nu din cele scumpe, ci grecilor le-a dat praz, lăptuci, ridichi și pere, iar romanilor le-a dat ulcele cu vin și carne de porc, smochine și castraveți și cîte o legătură de lemne. Unii rîdeau de folosul acestor daruri, dar alții se rușinau de austeritatea lui Cato și, văzîndu-l că se destinde pe nesimțite, se puneau și ei pe rîs. În cele din urmă, Favonius, vîrîndu-se în mulțime și așezîndu-se printre spectatori, îl aplauda pe Cato și striga să dea victorioșilor premiile și să-i onoreze, iar pe spectatori îi îndemna să-l aplaude pe Cato spunînd că lui îi datorează puterea. (3) În alt teatru, Curio[55], colegul lui Favonius, dădea un spectacol costisitor. Dar publicul, părăsindu-l pe Curio, a venit la spectacolul dat de Favonius și se bucurau împreună cu Favonius care juca rolul unui particular, iar Cato făcea pe agonotetul[56]. Cato a făcut toate aceste lucruri pentru că voia să ia în rîs acest soi de spectacole și să arate că cel care se amuză trebuie să se folosească de haz și să petreacă jocurile în simplitate, nu cu lucruri scumpe și cu pregătiri costisitoare și să nu depună preocupări și pasiuni mari în lucruri care n-au nici un fel de importanță.

47 Iar după ce Scipio[57] și Hypsaeus[58] și Milo[59] își depuseseră candidatura la consulat, au început să împingă la război civil nu numai prin nedreptățile înnăscute cu care făceau politică, anume mituirea și corupția cu bani, dar chiar cu arme direct și cu asasinate, cuprinși de nesăbuință și sfruntare. Atunci cîțiva au început să ceară ca Pompeius să fie ales președinte al alegerilor, dar cel dintîi care s-a împotrivit a fost Cato, care zicea că nu trebuie să se asigure respectul legilor prin Pompeius, ci că trebuie să i se asigure lui Pompeius securitatea cu ajutorul legilor. Dar deoarece anarhia dura multă vreme și trei armate ședeau zilnic în jurul forului și puțin a lipsit ca răul să ajungă de nestăvilit, atunci Cato a fost de părere și a propus ca, determinat de ultima necesitate, puterea să fie conferită lui Pompeius, făcînd pe placul senatului, pentru ca, săvîrșind cea mai mică încălcare a legilor, ca un medicament pentru păstrarea celor mai de seamă lucruri, să instituie conducerea unui singur om decît să rabde ca din anarhie să se instituie această conducere. (2) Această propunere a făcut-o în senat Bibulus, care era prieten cu Cato, spunînd că trebuie să fie ales Pompeius consul fără coleg. Căci sau situația se va liniști la conducerea lui, sau cetatea va fi sclava celui mai puternic. Ridicîndu-se, Cato, spre uimirea tuturor, a fost de acord cu propunerea pe care a susținut-o și a fost de părere că orice fel de conducere este mai bună decît anarhia și că Pompeius, după părerea lui, va conduce foarte bine treburile politice și va păzi cetatea care-i fusese încredințată.

48 Fiind deci ales Pompeius consul fără coleg, a rugat pe Cato să vină pînă la el la porțile cetății. Cato s-a dus și, cînd l-a văzut, Pompeius l-a primit cu însuflețire,

salutîndu-l şi îmbrăţişîndu-l şi aducîndu-i mulţumiri şi l-a rugat să-i fie sfetnic şi tovarăş de conducere. Cato i-a răspuns că nici cele ce spusese mai înainte împotriva lui nu le făcuse din duşmănie, nici cele propuse acum nu le făcuse ca să-i facă pe plac, ci toate le făcuse pentru interesul cetăţii. I-a declarat că, în particular, cînd îl va chema îi va fi sfetnic, iar în public, chiar dacă nu-l va pofti, îşi va spune părerea. Aşa a făcut Cato, precum a spus. (2) Într-adevăr, cînd Pompeius propunea noi proiecte de lege prevăzînd pedepse şi judecăţi a spus să nu se mai îngrijească de cele trecute, ci să se preocupe de viitor, căci nu este uşor de determinat unde se va opri cercetarea delictelor săvîrşite în trecut, iar dacă va prescrie noi pedepse pentru delicte, vor fi pedepsiţi pe nedrept aceia care vor fi condamnaţi în virtutea unei legi pe care n-au călcat-o cînd au săvîrşit delictul. (3) Apoi, fiind traşi în faţa judecăţii mulţi bărbaţi de seamă, dintre care unii erau prieteni apropiaţi ai lui Pompeius, Cato, văzîndu-l pe acesta că cedează pentru mai mulţi şi şovăie, l-a dojenit aspru şi l-a adus la realitate. Apoi, deşi Pompeius nu-şi suprimase laudele care se aduceau, conform legii, la adresa celor care erau judecaţi, totuşi el însuşi a scris o laudă pentru Munatius Plancus şi a dat-o să fie citită la proces. Cato, care era judecător, punîndu-şi mîinile în urechi, a interzis citirea acestor laude. Deşi Plancus, după ţinerea pledoariilor, l-a recuzat pe Cato ca judecător totuşi a fost condamnat. (4) De altfel, îndeobşte Cato constituia o problemă foarte grea pentru acuzaţi, care nici nu voiau ca el să rămînă judecător, dar nici nu îndrăzneau să-l recuze. Căci mulţi dintre acuzaţi au fost osîndiţi prin faptul că, voind să scape de Cato, dădeau dovada că nu au încredere în judecători. Acuzatorii aruncau, ca o mare insultă împotriva acuzaţilor, faptul de a nu primi judecător pe Cato cînd le era propus.

49 Caesar era ocupat cu expediţiile şi cu armatele în Gallia, dar se folosea de daruri şi de bani şi de prieteni ca să-şi cîştige putere politică în cetate. Prezicerile lui Cato începuseră să-l mişte pe Pompeius, care, după o

mare încredulitate, începuse să vadă viitorul ca prin vis, dar era încă plin de şovăială şi de ezitare, şi nu îndrăznea să-l împiedice pe Caesar şi a trece la acţiune. Cato atunci a pornit să candideze la consulat, pentru ca, de îndată ce va fi ales, să-i ia armele lui Caesar sau să-i dea în vileag conjuraţia pe care o urzea. (2) Contracandidaţii lui Cato erau amîndoi oameni cu trecere, iar Sulpicius se bucurase în Roma din plin de faima şi puterea lui Cato. Era deci evident că nu face un lucru cuviincios şi nici recunoscător. Totuşi Cato nu l-a învinuit, ci a zis: „Ce este de mirare că cineva nu cedează altuia lucrul pe care-l socoteşte de cea mai mare importanţă". Dar Cato convingînd senatul să voteze o lege care prevedea ca acei care candidează la consulat să-şi facă ei înşişi propaganda electorală şi interzicea să se facă propagandă prin alţii, care să intervină pentru ei în faţa poporului, a înrăit şi mai mult pe oameni, care se vedeau lipsiţi nu numai de putinţa de a primi bani, dar şi de aceea de a putea să fie recunoscători şi, în acest fel, a făcut poporul să se simtă şi lipsit de bunuri, şi dezonorat. (3) Pe lîngă acestea, Cato nu era plăcut nici cînd intervenea pentru sine însuşi, dar voia să-şi păstreze întreaga sa demnitate.

Nu dorea să profite de prestigul magistraturii spre a-şi face propaganda electorală, nici pe prieteni nu i-a lăsat să facă cele prin care poporul este captat şi linguşit, a căzut la alegeri.

50 Deşi căderea la alegeri aducea nu numai celor în cauză, dar şi prietenilor şi rudelor tăcere şi jale ruşinoasă, zile în şir, Cato a suportat această înfrîngere atît de cu inimă uşoară, încît, ungîndu-se cu ulei, s-a jucat cu mingea pe cîmp şi, după cum obişnuia după prînz, cobora în for fără să fie încălţat şi fără să fie îmbrăcat cu tunica şi se plimba astfel cu prietenii. (2) Cicero îl învinuieşte că, deşi situaţia politică avea nevoie de un om ca el, nu şi-a dat silinţa şi nu s-a adresat poporului cu afabilitatea plină de bunătate, dar şi în restul timpului, ca şi cînd ar fi fost obosit, dădea impresia că-şi pierduse nădejdea, deşi după aceea a candidat iarăşi la pretură.

salutîndu-l și îmbrățișîndu-l și aducîndu-i mulțumiri și l-a rugat să-i fie sfetnic și tovarăș de conducere. Cato i-a răspuns că nici cele ce spusese mai înainte împotriva lui nu le făcuse din dușmănie, nici cele propuse acum nu le făcuse ca să-i facă pe plac, ci toate le făcuse pentru interesul cetății. I-a declarat că, în particular, cînd îl va chema îi va fi sfetnic, iar în public, chiar dacă nu-l va pofti, își va spune părerea. Așa a făcut Cato, precum a spus. (2) Într-adevăr, cînd Pompeius propunea noi proiecte de lege prevăzînd pedepse și judecăți a spus să nu se mai îngrijească de cele trecute, ci să se preocupe de viitor, căci nu este ușor de determinat unde se va opri cercetarea delictelor săvîrșite în trecut, iar dacă va prescrie noi pedepse pentru delicte, vor fi pedepsiți pe nedrept aceia care vor fi condamnați în virtutea unei legi pe care n-au călcat-o cînd au săvîrșit delictul. (3) Apoi, fiind trași în fața judecății mulți bărbați de seamă, dintre care unii erau prieteni apropiați ai lui Pompeius, Cato, văzîndu-l pe acesta că cedează pentru mai mulți și șovăie, l-a dojenit aspru și l-a adus la realitate. Apoi, deși Pompeius nu-și suprimase laudele care se aduceau, conform legii, la adresa celor care erau judecați, totuși el însuși a scris o laudă pentru Munatius Plancus și a dat-o să fie citită la proces. Cato, care era judecător, punîndu-și mîinile în urechi, a interzis citirea acestor laude. Deși Plancus, după ținerea pledoariilor, l-a recuzat pe Cato ca judecător totuși a fost condamnat. (4) De altfel, îndeobște Cato constituia o problemă foarte grea pentru acuzați, care nici nu voiau ca el să rămînă judecător, dar nici nu îndrăzneau să-l recuze. Căci mulți dintre acuzați au fost osîndiți prin faptul că, voind să scape de Cato, dădeau dovada că nu au încredere în judecători. Acuzatorii aruncau, ca o mare insultă împotriva acuzaților, faptul de a nu primi judecător pe Cato cînd le era propus.

49 Caesar era ocupat cu expedițiile și cu armatele în Gallia, dar se folosea de daruri și de bani și de prieteni ca să-și cîștige putere politică în cetate. Prezicerile lui Cato începuseră să-l miște pe Pompeius, care, după o

mare încredulitate, începuse să vadă viitorul ca prin vis, dar era încă plin de șovăială și de ezitare, și nu îndrăznea să-l împiedice pe Caesar și a trece la acțiune. Cato atunci a pornit să candideze la consulat, pentru ca, de îndată ce va fi ales, să-i ia armele lui Caesar sau să-i dea în vileag conjurația pe care o urzea. (2) Contracandidații lui Cato erau amîndoi oameni cu trecere, iar Sulpicius se bucurase în Roma din plin de faima și puterea lui Cato. Era deci evident că nu face un lucru cuviincios și nici recunoscător. Totuși Cato nu l-a învinuit, ci a zis: „Ce este de mirare că cineva nu cedează altuia lucrul pe care-l socotește de cea mai mare importanță". Dar Cato convingînd senatul să voteze o lege care prevedea ca acei care candidează la consulat să-și facă ei înșiși propaganda electorală și interzicea să se facă propagandă prin alții, care să intervină pentru ei în fața poporului, a înrăit și mai mult pe oameni, care se vedeau lipsiți nu numai de putința de a primi bani, dar și de aceea de a putea să fie recunoscători și, în acest fel, a făcut poporul să se simtă și lipsit de bunuri, și dezonorat. (3) Pe lîngă acestea, Cato nu era plăcut nici cînd intervenea pentru sine însuși, dar voia să-și păstreze întreaga sa demnitate.

Nu dorea să profite de prestigul magistraturii spre a-și face propaganda electorală, nici pe prieteni nu i-a lăsat să facă cele prin care poporul este captat și lingușit, a căzut la alegeri.

50 Deși căderea la alegeri aducea nu numai celor în cauză, dar și prietenilor și rudelor tăcere și jale rușinoasă, zile în șir, Cato a suportat această înfrîngere atît de cu inimă ușoară, încît, ungîndu-se cu ulei, s-a jucat cu mingea pe cîmp și, după cum obișnuia după prînz, cobora în for fără să fie încălțat și fără să fie îmbrăcat cu tunica și se plimba astfel cu prietenii. (2) Cicero îl învinuiește că, deși situația politică avea nevoie de un om ca el, nu și-a dat silința și nu s-a adresat poporului cu afabilitatea plină de bunătate, dar și în restul timpului, ca și cînd ar fi fost obosit, dădea impresia că-și pierduse nădejdea, deși după aceea a candidat iarăși la pretură.

salutîndu-l și îmbrățișîndu-l și aducîndu-i mulțumiri și l-a rugat să-i fie sfetnic și tovarăș de conducere. Cato i-a răspuns că nici cele ce spusese mai înainte împotriva lui nu le făcuse din dușmănie, nici cele propuse acum nu le făcuse ca să-i facă pe plac, ci toate le făcuse pentru interesul cetății. I-a declarat că, în particular, cînd îl va chema îi va fi sfetnic, iar în public, chiar dacă nu-l va pofti, își va spune părerea. Așa a făcut Cato, precum a spus. (2) Într-adevăr, cînd Pompeius propunea noi proiecte de lege prevăzînd pedepse și judecăți a spus să nu se mai îngrijească de cele trecute, ci să se preocupe de viitor, căci nu este ușor de determinat unde se va opri cercetarea delictelor săvîrșite în trecut, iar dacă va prescrie noi pedepse pentru delicte, vor fi pedepsiți pe nedrept aceia care vor fi condamnați în virtutea unei legi pe care n-au călcat-o cînd au săvîrșit delictul. (3) Apoi, fiind trași în fața judecății mulți bărbați de seamă, dintre care unii erau prieteni apropiați ai lui Pompeius, Cato, văzîndu-l pe acesta că cedează pentru mai mulți și șovăie, l-a dojenit aspru și l-a adus la realitate. Apoi, deși Pompeius nu-și suprimase laudele care se aduceau, conform legii, la adresa celor care erau judecați, totuși el însuși a scris o laudă pentru Munatius Plancus și a dat-o să fie citită la proces. Cato, care era judecător, punîndu-și mîinile în urechi, a interzis citirea acestor laude. Deși Plancus, după ținerea pledoariilor, l-a recuzat pe Cato ca judecător totuși a fost condamnat. (4) De altfel, îndeobște Cato constituia o problemă foarte grea pentru acuzați, care nici nu voiau ca el să rămînă judecător, dar nici nu îndrăzneau să-l recuze. Căci mulți dintre acuzați au fost osîndiți prin faptul că, voind să scape de Cato, dădeau dovada că nu au încredere în judecători. Acuzatorii aruncau, ca o mare insultă împotriva acuzaților, faptul de a nu primi judecător pe Cato cînd le era propus.

49 Caesar era ocupat cu expedițiile și cu armatele în Gallia, dar se folosea de daruri și de bani și de prieteni ca să-și cîștige putere politică în cetate. Prezicerile lui Cato începuseră să-l miște pe Pompeius, care, după o

mare încredulitate, începuse să vadă viitorul ca prin vis, dar era încă plin de șovăială și de ezitare, și nu îndrăznea să-l împiedice pe Caesar și a trece la acțiune. Cato atunci a pornit să candideze la consulat, pentru ca, de îndată ce va fi ales, să-i ia armele lui Caesar sau să-i dea în vileag conjurația pe care o urzea. (2) Contracandidații lui Cato erau amîndoi oameni cu trecere, iar Sulpicius se bucurase în Roma din plin de faima și puterea lui Cato. Era deci evident că nu face un lucru cuviincios și nici recunoscător. Totuși Cato nu l-a învinuit, ci a zis: „Ce este de mirare că cineva nu cedează altuia lucrul pe care-l socotește de cea mai mare importanță". Dar Cato convingînd senatul să voteze o lege care prevedea ca acei care candidează la consulat să-și facă ei înșiși propaganda electorală și interzicea să se facă propagandă prin alții, care să intervină pentru ei în fața poporului, a înrăit și mai mult pe oameni, care se vedeau lipsiți nu numai de putința de a primi bani, dar și de aceea de a putea să fie recunoscători și, în acest fel, a făcut poporul să se simtă și lipsit de bunuri, și dezonorat. (3) Pe lîngă acestea, Cato nu era plăcut nici cînd intervenea pentru sine însuși, dar voia să-și păstreze întreaga sa demnitate.

Nu dorea să profite de prestigul magistraturii spre a-și face propaganda electorală, nici pe prieteni nu i-a lăsat să facă cele prin care poporul este captat și lingușit, a căzut la alegeri.

50 Deși căderea la alegeri aducea nu numai celor în cauză, dar și prietenilor și rudelor tăcere și jale rușinoasă, zile în șir, Cato a suportat această înfrîngere atît de cu inimă ușoară, încît, ungîndu-se cu ulei, s-a jucat cu mingea pe cîmp și, după cum obișnuia după prînz, cobora în for fără să fie încălțat și fără să fie îmbrăcat cu tunica și se plimba astfel cu prietenii. (2) Cicero îl învinuiește că, deși situația politică avea nevoie de un om ca el, nu și-a dat silința și nu s-a adresat poporului cu afabilitatea plină de bunătate, dar și în restul timpului, ca și cînd ar fi fost obosit, dădea impresia că-și pierduse nădejdea, deși după aceea a candidat iarăși la pretură.

Cato spunea adeseori că fusese respins la alegerile de pretori nu potrivit părerii libere a poporului, ci fiindcă fusese corupt sau silit, dar la alegerile de consuli nu se săvîrşise nici o înşelătorie şi astfel a cunoscut că el însuşi şocase poporul cu firea lui şi că nu este potrivit cu conduita unui om care are minte să-i schimbe caracterul ca să facă pe placul altora, dar nici să aibă un caracter la fel cu ei şi deci să aibă aceeaşi soartă cu ei.

51 După ce Caesar se năpustise asupra unor neamuri războinice şi repurtase o victorie neaşteptată şi se părea că atacase pe germani în timpul unui armistiţiu şi supusese treizeci de miriade de germani, unii propuneau ca poporul să aducă sacrificii zeilor pentru o veste atît de bună, dar Cato cerea să fie dat pe mîna acelora contra cărora săvîrşise nelegiuirea, şi să nu atragă nici asupra lor nici asupra cetăţii nelegiuirea. A zis: „Totuşi noi să aducem sacrificii zeilor că nu întorc asupra noastră pedeapsa meritată pentru nebunia şi demenţa comandantului, ci cruţă cetatea". (2) După aceea Caesar a trimis senatului o scrisoare.

Cînd a fost citită scrisoarea, care conţinea multe insulte şi învinuiri aduse lui Cato, el s-a ridicat şi, fără să dea impresia că este stăpînit de mînie sau de dorinţă de ceartă, ci de raţiune şi de cugetare meditată, a arătat că insultele pe care i le adusese Caesar seamănă cu injuriile şi batjocurile măscăricilor şi sînt glume şi flecăreli. Apoi, trecînd la atac împotriva planurilor şi gîndurilor de la început, le-a dat în vileag nu ca un duşman, ci ca şi cînd ar fi fost un părtaş la complot cu el şi a arătat că nu trebuie să se teamă de fiii galilor şi germanilor, ci de el să se teamă, dacă au minte, şi atît de mult i-a iritat şi i-a aţîţat, încît prietenii lui Caesar s-au căit că citiseră scrisoarea lui Caesar în senat şi dăduseră prilej lui Cato să ţină o cuvîntare dreaptă şi să aducă învinuiri adevărate. (3) Nu s-a votat nici o hotărîre, dar s-a spus numai că este bine să se trimită înlocuitor lui Caesar. Prietenii lui Caesar cereau ca şi Pompeius să depună armele şi să restituie provinciile sau dacă el n-o face

atunci să nu i se ceară nici lui Caesar. Cato însă spunea cu voce tare cele ce prezisese, şi anume că Caesar va să vină şi să se folosească deschis de puterea de care dispune, putere pe care o dobîndise înşelînd şi inducînd în eroare cetatea, totuşi în faţa poporului nu avea nici o putere căci poporul voia ca Caesar să fie cel mai puternic, dar senatul se vedea că este de acord cu el şi se teme de popor.

52 Iar cînd a fost cucerită cetatea Ariminum şi se vestea că Caesar vine spre Roma cu armata, atunci cu toţii şi-au îndreptat privirile spre Cato şi poporul, şi Pompeius, căci vedeau că el singur de la început presimţise totul şi cel dintîi dăduse în vileag planurile lui Caesar. A zis deci Cato: „Dacă cineva dintre voi ar fi fost convins de prezicerile şi de sfaturile mele, nici nu v-aţi teme acum de un singur om, nici nu aţi avea nădejdea într-un singur om. „Pompeius spunea că desigur Cato făcuse mai bune preziceri, dar el acţionase cu mai multă prietenie. Cato a făcut propunerea ca senatul să încredinţeze puterea lui Pompeius, căci acelaşi om poate să facă şi cele mai rele fapte, dar şi să le alunge. (2) Ei bine, Pompeius, fără să aibă o forţă armată pregătită şi văzînd că nici aceia pe care-i recruta atunci nu erau însufleţiţi de prea mare avînt, a părăsit Roma.

Cato, hotărîndu-se să-l urmeze şi să fugă împreună cu el, a trimis pe băiatul cel mic în Bruttium, la Munatius, iar pe cel mai în vîrstă l-a luat cu el, dar pentru că acasă era nevoie de îngrijitor, a luat iarăşi pe Marcia care era văduvă şi cu bani mulţi. Într-adevăr, murind Hortensius, o lăsase pe ea moştenitoare. (3) Pentru această faptă, Caesar, batjocorindu-l pe Cato, îl învinuieşte de lăcomie şi de trafic cu căsătoria. Căci, zicea Caesar, de ce trebuia să-şi dea soţia altuia, dacă avea nevoie de ea sau de ce era nevoie s-o ia iarăşi, cînd nu avea trebuinţă, decît că de la început i-a fost întinsă o undiţă lui Hortensius, anume femeia, şi i-a dat-o cînd era tînără, pentru ca s-o ia iarăşi de soţie după ce se îmbogăţise. La această întrebare este potrivită vorba lui Euripide:

Mai întîi resping lucrurile de nespus, căci cred că
De nespus este lașitatea ta, Heracles,

căci este la fel să învinuiești pe Hercule de lașitate și pe Cato de lăcomie. Dar rămîne să cercetăm dacă această căsătorie s-a făcut întru totul cum trebuia. Deci Cato, luînd iarăși de soție pe Marcia, a urmat pe Pompeius, după ce i-a încredințat casa și fiicele.

53 De aceea se spune, Cato nu și-a mai tuns părul de pe cap, nu s-a mai ras, n-a mai pus cunună pe cap și a păstrat pînă la moarte aceeași înfățișare a doliului, durerii și tăcerii pentru nenorocirile patriei, și cînd învingeau și cînd erau învinși. Atunci, trăgînd la sorți Sicilia, a trecut marea la Siracuza, unde aflînd că Asinius Pollio venise cu armată de la dușmani la Messena a trimis pe cineva care să-l întrebe asupra motivului care-l făcuse să treacă. Dimpotrivă, cînd Asinius Pollio i-a cerut să-i arate cauzele schimbării situației și a auzit că Pompeius părăsise cu totul Italia și-și așezase tabăra la Dyrrachium, Cato a spus că multă încurcătură și nelămurire se arată din partea zeilor cînd se vede că Pompeius este neînvins cînd nu săvîrșea nici o faptă sănătoasă și dreaptă, iar acum cînd vrea să salveze patria și luptă pentru libertate, l-a părăsit norocul. Cato a spus că poate să-l alunge pe Asinius din Sicilia, dar, fiindcă aveau să-i vină noi forțe militare, a adăugat că nu vrea să piardă provincia, făcînd război acolo, și după ce a îndemnat pe sicilieni să se supună învingătorului și să se salveze, a plecat în tabăra lui Pompeius.

Ducîndu-se deci Cato în tabăra lui Pompeius, susținea mereu aceeași părere să se prelungească războiul, nădăjduind că se va ajunge la o înțelegere și nedorind ca cetatea să ajungă într-o luptă funestă și să se distrugă pe ea însăși într-o bătălie cu armele. Totuși Cato a izbutit să convingă și pe Pompeius, și pe sfetnicii lui să dea poruncă tare ca nici un ostaș să nu prade nici o cetate supusă și să nu ucidă nici un cetățean roman, dacă nu este în linie

de bătaie, în luptă, lucru care a dobîndit o mare faimă și a atras de partea lui Pompeius mulți oameni, care îmbrățișau cu bucurie omenia și blîndețea lui.

54 Fiind apoi Cato trimis în Asia, ca să fie de ajutor celor care strîngeau acolo corăbii și armată, a luat cu sine pe sora sa Servilia și pe fiul lui Lucullus care fusese făcut cu ea. Servilia l-a urmat pe Cato, fiind văduvă, și multe dintre calomniile care se debitau în privința lipsei sale de stăpînire le-a spulberat, primind să facă gardă sub conducerea lui Cato și să ducă același fel de viață și de drumuri pe la cetățeni. Dar Caesar nu l-a cruțat pe Cato de nici o calomnie adusă împotriva Serviliei. În general, comandanții de oști n-au avut nevoie de Cato, dar el, atrăgînd pe rodieni de partea lui Pompeius, a lăsat acolo pe Servilia și pe fiul ei, iar el s-a îndreptat spre tabăra lui Pompeius, cînd se și strînsese în jurul lui o mare putere armată de uscat și navală. (2) Tocmai în acel moment se pare că Pompeius a dat în vileag ceea ce gîndea. Astfel a pornit să încredințeze lui Cato comanda flotei, formată din nu mai puțin de cinci sute de nave de luptă, foarte multe liburnice[60], de cercetare și neacoperite. Dar fie că el însuși a reflectat, fie că i-au atras atenția prietenii, și anume că un singur țel urmărește Cato în politică, să elibereze patria și că, dacă se va vedea stăpîn peste o forță militară atît de mare, în ziua în care vor trebui să dea lupta împotriva lui Caesar și-l vor învinge, chiar în acea zi Cato va cere lui Pompeius să depună armele și să se supună legilor, Pompeius și-a schimbat părerea, deși îi spusese lui Cato hotărîrea sa, și l-a ales comandant al flotei pe Bibulus. (3) Dar Pompeius n-a observat întru nimic că zelul lui Cato scăzuse pentru acest fapt. Dimpotrivă se spune că, în timp ce Pompeius, în ajunul luptei de la Dyrrachium, îndemna oastea la luptă și le poruncea și celorlalți comandanți să spună ceva și să-i înduplece, soldații ascultau cu nepăsare și în tăcere. În cele din urmă a vorbit și Cato. El a început să

vorbească cu patimă despre ideile filozofice, potrivite cu împrejurarea, despre libertate, virtute, moarte şi glorie. Cînd a fost să sfîrşească cuvîntul, a început să cheme în ajutor pe zei, ca şi cînd aceştia ar fi fost de faţă şi ar fi privit lupta pentru patrie. A produs atîtea strigăte şi mişcare printre soldaţii plini de însufleţire, încît toţi comandanţii au fost îndemnaţi să-i ducă la luptă împotriva duşmanilor. Respingînd pe duşmani şi repurtînd victoria, zeul lui Caesar l-a lipsit cu totul de victorie, folosindu-se de evlavia şi de neîncrederea lui Pompeius în victorie. Aceste lucruri s-au arătat în viaţa lui Pompeius. În timp ce toţi se bucurau şi ridicau în slavă izbînda, Cato deplîngea patria şi dragostea exagerate faţă de conducători, inspirată de un zeu rău, cînd vedea mulţi şi buni cetăţeni ucigîndu-se între ei.

55 Cînd Pompeius a pornit să-l urmărească pe Caesar spre Tesalia, lăsînd la Dyrrachium mulţi bani şi arme şi mulţi oameni, rude şi prieteni, peste toţi a pus paznic şi comandant pe Cato, care avea în subordine cincisprezece cohorte. Aceasta a făcut-o Pompeius fiindcă nici nu avea destulă încredere şi se temea de el. Pompeius socotea că, dacă va fi înfrînt se va putea bizui cel mai mult pe el, iar dacă va fi învingător, nu va îngădui să se folosească de situaţie aşa cum plănuise. Mulţi dintre bărbaţii de seamă au fost lăsaţi atunci cu Cato la Dyrrachium. (2) După ce s-a produs înfrîngerea de la Pharsalus, Cato se gîndea că, dacă va muri Pompeius, să treacă în Italia împreună cu prietenii săi, iar el să trăiască exilat cît mai departe de tiranie, iar dacă va învinge să-i apere puterea cu toată tăria. În acest fel trecînd în Corcira, unde se afla flota, i-a cedat lui Cicero comanda, cum se cădea s-o facă el fost pretor în faţa unui fost consul. Dar deoarece Cicero n-a primit, ci a trecut în Italia, Cato, văzînd că Pompeius, din pricina îngîmfării şi a orgoliului neîndreptăţite, voieşte să pedepsească pe cei care aveau să plece pe mare şi mai întîi să-l atace pe Cicero, i-a atras atenţia şi l-a liniştit.

În acest fel a scăpat pe Cicero de la moarte, iar celorlalţi le-a oferit securitate.

56 Făcîndu-şi socoteala că Pompeius Magnus se retrăsese în Egipt sau în Libia, s-a grăbit să pornească spre el împreună cu toţi ceilalţi, dar n-a pornit pe mare mai înainte de a da posibilitate să plece acasă sau să rămînă pe loc acelora pe care-i vedea că nu doresc să pornească cu el în expediţie. Ajungînd în Libia plutea pe lîngă ţărm, cînd a întîlnit pe Sextus, fiul cel mic al lui Pompeius, care i-a vestit moartea tatălui său în Egipt. (2) Toţi erau tare îndureraţi, dar nimeni nu socotea şi nici nu voia să audă de alt comandant după Pompeius în afară de Cato. De aceea Cato, jenîndu-se, deşi deplîngînd soarta acelor bărbaţi care dăduseră dovadă de încredere, dar care fuseseră părăsiţi în grea situaţie, a primit comanda şi a trecut în Cirena. Acolo el a fost primit de aceia care, cu puţine zile mai înainte, îl alungaseră pe Labienus[61]. (3) Acolo a aflat că Scipio, socrul lui Pompeius, fusese primit de regele Iuba[62] şi că Atticus Varro, care fusese numit de Pompeius guvernatorul Lybiei, se află cu ei însoţit de o mare armată. Cato a pornit îndată pe jos în vreme de iarnă, după ce a strîns mulţi catîri care să ducă burdufurile cu apă şi multă pradă. A mai strîns şi multe care şi şi-a atras pe psili [o populaţie], care ştiu să vindece pe oameni de muşcăturile şerpilor, sugînd otrava din rană, şi să îmblînzească tîrîtoarele cu incantaţii. Drumul a durat continuu şapte zile, dar el nu s-a folosit nici de cal, nici de car. Abia atunci, după bătălia le la Pharsalus, lua masa şezînd, căci după jalea cea mare el hotărîse să nu se aşeze decît cînd dormea. După ce a petrecut iarna în Libia a dus armata de acolo, care cu puţin nu atingea cifra de zece mii de ostaşi.

57 Dar situaţia lui Scipio şi Varro era cît se poate de rea. Din cauza neînţelegerilor şi dezbinărilor dintre ei, se plecau şi-l linguşeau pe Iuba. El era de nesuferit din cauza înfumurării provocate de bogăţiile şi de puterea pe care o avea. Cînd s-a întîlnit cu Cato, Iuba a aşezat scaunul său între Cato şi Scipio. Cînd a văzut Cato acest gest, a luat scaunul său şi l-a aşezat în cealaltă parte în aşa fel încît la mijloc să fie Scipio, deşi acesta îi era

dușman și chiar publicase o carte plină de insulte la adresa lui Cato. Sînt unii care nu dau nici un preț acestui gest al lui Cato, dar care îl critică pentru că în Sicilia dăduse cînd se plimba locul de mijloc lui Philostratos, ca semn de cinstire acordat filozofiei. (2) Dar atunci a făcut pe Iuba să înceteze de a transforma în satrapi pe cei din jurul său, iar pe Scipio și pe Varro i-a împăcat. În timp ce toți cereau ca el să ia comanda și cei dintîi Scipio și Varro i-o ofereau, el a spus că nu va călca legile pentru apărarea cărora luptă împotriva celui care le calcă și nu se va așeza înaintea unui proconsul, el care este numai propretor avea încredere din cauza numelui său că va învinge, dacă va fi comandant în Africa un Scipio.

58 După ce Scipio a luat comanda, a făcut planul să ucidă pe locuitorii cetății Utica de la mic la mare și să dărîme cetatea, pentru că era de partea lui Caesar, dar Cato s-a opus și, luînd de martori pe zei și pe oameni, cu greu a salvat pe locuitorii cetății de o astfel de sălbăticie. În urma rugăminților uticenilor și ale lui Scipio, Cato a primit să păzească cetatea, ca una care nu se dăduse de partea lui Caesar, nici constrînsă, și nici de bunăvoie. (2) Era într-adevăr cetatea Utica un loc foarte folositor și în toate privințele pentru cei care o stăpîneau, iar Cato a întărit-o și mai mult. Astfel, el a adus în cetate mari cantități de grîu și a întărit zidurile, construind turnuri, săpînd șanțuri și ridicînd parapete înaintea cetății. Pe uticenii în vîrstă i-a pus să locuiască la întărituri, după ce i-au predat armele, iar pe ceilalți i-a ținut în cetate, luînd aminte cu multă grijă să nu li se facă vreo nedreptate și să nu pățească ceva din partea romanilor. Arme multe și grîu și bani le trimitea celor din tabără, și îndeobște cetatea era un fel de hambar al războiului. (3) Dar sfaturile pe care le dăduse mai înainte lui Pompeius și le dădea acum lui Scipio, anume să nu dea bătălia împotriva unui om războinic și primejdios, ci să se folosească de timp spre a slăbi toată puterea pe care o are tirania, aceste sfaturi Scipio le disprețuia din cauza

încrederii prea mari în sine. Și atunci a scris lui Cato o scrisoare prin care-l critica, zicînd că este laș, pentru că nu se mulțumește să șadă în cetate și între ziduri, dar nici nu lasă pe ceilalți să judece curajos potrivit cu împrejurările. La acestea Cato a răspuns în scris, zicînd că este gata să ia hopliții și călăreții pe care-i adusese el însuși în Africa, să treacă în Italia, să schimbe atitudinea lui Caesar și să-l facă să întoarcă atacul de acolo împotriva sa. (4) Dar cum Scipio lua și această propunere în rîs era vădit că lui Cato îi părea rău că-i cedase comanda, gîndind că Scipio nu va conduce bine războiul și nici în cazul cînd ar repurta o victorie neașteptată nu se va arăta cumpătat în comportarea față de concetățeni, cînd va deține puterea. De aceea Cato se gîndea și o spunea și prietenilor că nu va avea mari nădejdi cu privire la război, din cauza lipsei de experiență și a îndrăznelii nesăbuite a comandanților, iar, dacă s-ar ivi vreun noroc, iar Caesar ar fi înfrînt, nu va rămîne în Italia, va fugi de răutatea și de cruzimea lui Scipio, care încă de atunci profera grave și cumplite amenințări la adresa multora. (5) Dar s-a întîmplat mai mult decît să aștepte. Într-adevăr cînd se lăsase de-a binelea întunericul, a venit un vestitor din tabără, de unde făcuse trei zile și a vestit că se dăduse o luptă grea la Thapsus, că situația a fost pierdută, că Caesar a capturat taberele și că Scipio împreună cu cîțiva a fugit împreună cu Iuba și că restul oștilor au fost distruse. Cînd s-au vestit acestea, oamenii din cetate, așa cum era firesc noaptea și în timp de război, ieșindu-și aproape din minți, cu greu s-au menținut în interiorul zidurilor.

59 Dar Cato atunci însă a păsit de îndată în cetate și cum întîlnea pe unii agitîndu-se și strigînd, îi oprea și-i încuraja și, în acest fel, le-a îndepărtat groaza și tulburarea din suflet, zicînd că poate lucrurile nu stau chiar așa, că poate zvonul a fost exagerat, și în acest fel a alungat tulburarea. (2) De cum s-a făcut ziuă, a dat de știre să se adune în templul lui Iupiter cei trei sute de romani, de care se folosea ca de senat, să se adune și cei

tatea romanilor, vom lupta din Utica cu acela căruia Cato, fugind împreună cu Pompeius Magnus, i-a lăsat Italia, şi noi eliberăm sclavi împotriva lui Caesar, noi care avem libertate atîta cîtă vrea el? Dar încă şi acum, nenorociţii de noi, cunoscîndu-ne pe noi înşine să cerem iertare învingătorului şi să trimitem o solie să-l înduplece!". (2) Aceste îndemnuri le făceau cei mai moderaţi dintre cei trei sute, dar cei mai mulţi întindeau curse senatorilor, gîndind că dacă-i vor captura pe ei, vor înduplecа mînia lui Caesar împotriva lor.

62 Dar Cato, deşi bănuia schimbarea lor, nu a arătat acest lucru. Totuşi a scris lui Iuba şi lui Scipio că trebuie să se ţină departe de Utica din cauza celor trei sute şi a trimis pe purtătorii de scrisori. Dar călăreţii care scăpaseră din luptă, nu de dispreţuit la număr, avîntîndu-se asupra Uticei, au trimis la Cato trei oameni, care nu exprimau însă părerea tuturor. Într-adevăr unii doreau să se dea de partea lui Iuba, iar alţii să se ducă în tabăra lui Cato, iar alţii se temeau chiar să intre în Utica. (2) Cato, auzind aceste lucruri, a poruncit lui Marcus Rubrius să se ocupe în linişte de cei trei sute şi să primească listele celor eliberaţi dar fără să forţeze pe nimeni, iar el, luînd pe senatori, i-a scos din Utica şi a întîmpinat pe comandanţii cavaleriei şi i-a rugat să nu părăsească atîţi senatori şi să nu aleagă comandanţi pe Iuba în locul lui Cato, ci să se salveze împreună şi să-l salveze intrînd în oraş, care nici nu putea fi cucerit şi care avea provizii şi alte pregătiri pentru mulţi ani. Deoarece şi senatorii făceau aceleaşi rugăminţi, şi plîngeau, comandanţii cavaleriei vorbeau cu călăreţii, iar Cato, aşezîndu-se pe o ridicătură de pămînt, aştepta împreună cu senatorii răspunsul.

63 În acest timp vine Rubrius care, plin de mînie, a început să acuze pe cei trei sute, învinuindu-i că sînt destrăbălaţi şi turburenţi şi gata să părăsească şi să umple oraşul de zarvă. Auzind acestea, ceilalţi, pierzîndu-şi nădejdea salvării, au început să se jeluiască şi să plîngă, dar Cato a încercat să-i încurajeze şi a trimis la cei trei

sute, poruncindu-le să rămînă pe loc. Au venit şi cei trimişi la călăreţi care n-au adus cereri moderate. Astfel ei spuneau că nu au nevoie nici de darurile lui Iuba, nici nu se tem de Caesar, dacă le este comandant Cato şi că este primejdios să se închidă în cetate cu uticenii, care sînt nişte oameni schimbători, căci, chiar dacă stau liniştiţi acum, cînd Caesar va ataca le vor întinde curse şi vor trăda. Dacă deci cineva are nevoie de ei ca să lupte împreună şi să le fie de ajutor, să alunge din cetate sau să ucidă pe toţi uticenii şi apoi să-i cheme într-un oraş curăţit de duşmani şi de barbari. (2) Cato socotea că aceste propuneri sînt sălbatice şi barbare, dar a răspuns cu blîndeţe că se va sfătui cu cei trei sute. Şi, intrînd în cetate, a întîmpinat pe acei oameni care nu mai plăsmuiau pretexte sau pricini de amînare, de ruşine faţă de el, ci dimpotrivă se mîniau dacă cineva ar îndrăzni să-i constrîngă să lupte împotriva lui Caesar, cînd nici nu pot nici nu vor. Unii dintre ei chiar strigau, în legătură cu senatorii, că trebuie să fie reţinuţi în oraş pînă va sosi Caesar. (3) Dar lucrul acesta Cato l-a trecut cu vederea, ca şi cînd nu l-ar fi auzit, căci era puţin surd. Dar cînd cineva a venit şi l-a vestit că chiar călăreţii plecaseră, s-a temut ca nu cumva cei trei sute să ia hotărîri desperate împotriva senatorilor şi, ridicîndu-se, a pornit cu prietenii şi, dîndu-şi seama că se retrăseseră, a încălecat pe un cal şi a pornit să-i ajungă. Aceia, văzîndu-l cu bucurie că vine la ei, l-au primit şi l-au rugat să se salveze împreună cu ei. Atunci, se spune, Cato a plîns pentru senatori, rugîndu-se şi întinzînd mîinile, iar cîteodată a încercat să întoarcă pe călăreţi şi a pus mîna pe armele lor, pînă cînd a obţinut să rămînă în acea zi pe loc şi să salveze pe senatori, oferindu-le o retragere lipsită de primejdii.

64 Dar cînd a pornit împreună cu călăreţii şi pe unii i-a pus de strajă la porţi, iar pe alţii i-a însărcinat să apere acropole, cei trei sute s-au temut că vor fi siliţi să dea socoteală pentru schimbarea lor şi de aceea au trimis la Cato, rugîndu-l să vină la ei, apoi senatorii strîngîndu-se

49.806

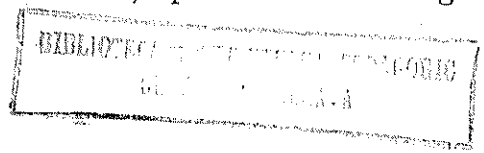

în jurul lui, nu-l lăsau și declarau că nu vor da pe salvatorul și părintele lor pe mîna unor oameni care nu merită încredere și sînt și trădători. (2) După cît se pare atunci a fost cea mai clară dovadă pentru toți cei care se aflau la Utica a virtuții lui Cato, pe care-l doreau și de care se minunau, văzînd că nici o minciună și nici o prefăcătorie nu există în faptele lui. Dar, deși de mult se hotărîse să-și ia viața, iarăși se deda la strădanii neînchipuit de grele, la gînduri și la eforturi pentru alții pentru ca, după ce le va asigura tuturor securitatea, să-și ia zilele. Căci nu era ascunsă dorința lui de moarte, deși o ascundea. (3) Atunci a făcut deci pe placul celor trei sute, după ce a încurajat pe senatori și s-a dus singur la ei, care mărturiseau că-i sînt recunoscători și-l rugau să se folosească de ei și să aibă încredere în ei, căci dacă nu sînt Catoni și nici nu încape în ei mărinimia lui Cato, să-i deplîngă. Au adăugat că hotărîseră să-l roage pe Caesar și să trimită o solie la el ca să ceară iertare mai întîi pentru Cato și, dacă nu-l vor convinge, atunci nu vor primi nici iertarea care le va fi dată lor, ci vor lupta pentru Cato atîta timp cît vor mai respira. (4) Cato, auzind acestea, le-a lăudat afecțiunea arătată, dar le-a spus să trimită îndată o solie la Caesar pentru salvarea lor, dar să nu-l roage pentru el, căci rugămintea o fac cei învinși, iar iertare cer aceia care au săvîrșit nedreptăți; el însă nu numai că a fost neînvins toată viața, dar că a învins cînd a voit pe Caesar cu binele și cu dreptatea și că deci Caesar este cel întrecut și învins, căci lucrurile pe care le tăgăduia că le săvîrșise împotriva patriei odinioară acum este dovedit că le face și este prins în fapt.

65 Spunînd aceste lucruri celor trei sute, a plecat și, aflînd că Caesar este pe drum și vine cu toată armata, a zis: „Vai! Caesar vine împotriva noastră ca împotriva unor bărbați!“ Apoi s-a întors către senatori și i-a îndemnat să nu rămînă, ci să se salveze cît timp cavaleria mai este de față. Apoi a închis toate porțile cetății, dar pe una, care ducea spre mare, ducîndu-se, a împărțit navele celor de sub comanda sa și îngrijea de ordine făcînd

să înceteze orice zarvă și neînțelegere și ajutînd pe cei lipsiți de mijloace. (2) Iar cînd Marcus Octavius a venit cu două legiuni și și-a așezat tabăra în apropiere și a trimis un sol la Cato, cerîndu-i să delimiteze granițele puterii, Cato nu i-a răspuns nimic dar, întorcîndu-se către prieteni, le-a zis: „Ne mai mirăm că toată situația noastră s-a prăbușit cînd vedem că dorința de dominație rămîne în noi chiar cînd am ajuns la pieire?“ (3) În acest timp auzind că, după ce au plecat, călăreții jefuiesc și răpesc bunurile uticenilor, ca și cînd ar fi fost prăzi de război, a pornit în grabă spre ei și pe primii pe care i-a întîlnit i-a ucis; iar din cei rămași fiecare s-a grăbit să arunce și să lase la o parte cele jefuite și toți cu privirile la pămînt de rușine au plecat. Cato, strîngînd în cetate pe uticeni, i-a rugat pentru cei trei sute să nu-l îndîrjească pe Caesar împotriva lor, ci să-și procure în comun salvarea. Apoi iarăși s-a dus la mare și cerceta pe cei care se îmbarcau și saluta și petrecea pe prietenii și pe oaspeții pe care-i convinsese să plece. Dar pe fiul său nu l-a convins să se îmbarce pe vas și nici n-a socotit că trebuie să-l îndepărteze de la afecțiunea arătată tatălui. (4) Era un oarecare Statilius, un om tînăr ca vîrstă, care voia să fie serios în idei și să imite statornicia în sentimente a lui Cato. Cato îi cerea să plece, căci era în mod evident cuprins de o puternică ură împotriva lui Caesar. Dar cum el nu voia să-i dea ascultare, Cato a privit către Apollonides stoicul[64] și către Demetrios peripateticul[65] și le-a zis: „Este treaba voastră să-l dezumflați pe umflatul ăsta și să-l îndreptați spre interesele lui“. Cato, îngrijindu-se de plecarea celorlalți și procurînd cele de trebuință celor care-l rugau, a petrecut astfel și noaptea, și o mare parte din ziua următoare.

66 Lucius Caesar[66], care era rudă cu Caesar, avînd de gînd să intervină în favoarea celor trei sute, a rugat pe Cato să-l ajute să compună o cuvîntare, pe care s-o folosească în favoarea acelora, „căci pentru tine, a zis el, se cade să-l iau pe Caesar de mînă și să-i cad la picioare“, dar Cato nu l-a lăsat să facă acest lucru, ci i-a zis: „Dacă

în jurul lui, nu-l lăsau și declarau că nu vor da pe salvatorul și părintele lor pe mîna unor oameni care nu merită încredere și sînt și trădători. (2) După cît se pare atunci a fost cea mai clară dovadă pentru toți cei care se aflau la Utica a virtuții lui Cato, pe care-l doreau și de care se minunau, văzînd că nici o minciună și nici o prefăcătorie nu există în faptele lui. Dar, deși de mult se hotărîse să-și ia viața, iarăși se deda la strădanii neînchipuit de grele, la gînduri și la eforturi pentru alții pentru ca, după ce le va asigura tuturor securitatea, să-și ia zilele. Căci nu era ascunsă dorința lui de moarte, deși o ascundea. (3) Atunci a făcut deci pe placul celor trei sute, după ce a încurajat pe senatori și s-a dus singur la ei, care mărturiseau că-i sînt recunoscători și-l rugau să se folosească de ei și să aibă încredere în ei, căci dacă nu sînt Catoni și nici nu încape în ei mărinimia lui Cato, să-i deplîngă. Au adăugat că hotărîseră să-l roage pe Caesar și să trimită o solie la el ca să ceară iertare mai întîi pentru Cato și, dacă nu-l vor convinge, atunci nu vor primi nici iertarea care le va fi dată lor, ci vor lupta pentru Cato atîta timp cît vor mai respira. (4) Cato, auzind acestea, le-a lăudat afecțiunea arătată, dar le-a spus să trimită îndată o solie la Caesar pentru salvarea lor, dar să nu-l roage pentru el, căci rugămintea o fac cei învinși, iar iertare cer aceia care au săvîrșit nedreptăți; el însă nu numai că a fost neînvins toată viața, dar că a învins cînd a voit pe Caesar cu binele și cu dreptatea și că deci Caesar este cel întrecut și învins, căci lucrurile pe care le tăgăduia că le săvîrșise împotriva patriei odinioară acum este dovedit că le face și este prins în fapt.

65 Spunînd aceste lucruri celor trei sute, a plecat și, aflînd că Caesar este pe drum și vine cu toată armata, a zis: „Vai! Caesar vine împotriva noastră ca împotriva unor bărbați!“ Apoi s-a întors către senatori și i-a îndemnat să nu rămînă, ci să se salveze cît timp cavaleria mai este de față. Apoi a închis toate porțile cetății, dar pe una, care ducea spre mare, ducîndu-se, a împărțit navele celor de sub comanda sa și îngrijea de ordine făcînd

să înceteze orice zarvă și neînțelegere și ajutînd pe cei lipsiți de mijloace. (2) Iar cînd Marcus Octavius a venit cu două legiuni și și-a așezat tabăra în apropiere și a trimis un sol la Cato, cerîndu-i să delimiteze granițele puterii, Cato nu i-a răspuns nimic dar, întorcîndu-se către prieteni, le-a zis: „Ne mai mirăm că toată situația noastră s-a prăbușit cînd vedem că dorința de dominație rămîne în noi chiar cînd am ajuns la pieire?“ (3) În acest timp auzind că, după ce au plecat, călărețiî jefuiesc și răpesc bunurile uticenilor, ca și cînd ar fi fost prăzi de război, a pornit în grabă spre ei și pe primii pe care i-a întîlnit i-a ucis; iar din cei rămași fiecare s-a grăbit să arunce și să lase la o parte cele jefuite și toți cu privirile la pămînt de rușine au plecat. Cato, strîngînd în cetate pe uticeni, i-a rugat pentru cei trei sute să nu-l îndîrjească pe Caesar împotriva lor, ci să-și procure în comun salvarea. Apoi iarăși s-a dus la mare și cerceta pe cei care se îmbarcau și saluta și petrecea pe prietenii și pe oaspeții pe care-i convinsese să plece. Dar pe fiul său nu l-a convins să se îmbarce pe vas și nici n-a socotit că trebuie să-l îndepărteze de la afecțiunea arătată tatălui. (4) Era un oarecare Statilius, un om tînăr ca vîrstă, care voia să fie serios în idei și să imite statornicia în sentimente a lui Cato. Cato îi cerea să plece, căci era în mod evident cuprins de o puternică ură împotriva lui Caesar. Dar cum el nu voia să-i dea ascultare, Cato a privit către Apollonides stoicul[64] și către Demetrios peripateticul[65] și le-a zis: „Este treaba voastră să-l dezumflați pe umflatul ăsta și să-l îndreptați spre interesele lui“. Cato, îngrijindu-se de plecarea celorlalți și procurînd cele de trebuință celor care-l rugau, a petrecut astfel și noaptea, și o mare parte din ziua următoare.

66 Lucius Caesar[66], care era rudă cu Caesar, avînd de gînd să intervină în favoarea celor trei sute, a rugat pe Cato să-l ajute să compună o cuvîntare, pe care s-o folosească în favoarea acelora, „căci pentru tine, a zis el, se cade să-l iau pe Caesar de mînă și să-i cad la picioare“, dar Cato nu l-a lăsat să facă acest lucru, ci i-a zis: „Dacă

aș dori să mă salvez prin grația lui Caesar, aș socoti că trebuie să mă duc la el. Dar eu nu vreau să-i arăt recunoștință tiranului pentru că săvîrșește nelegiuiri".

Într-adevăr el săvîrșește nelegiuiri cînd salvează ca stăpîn pe aceia peste care nu i s-ar cuveni să domnească precum un despot. Dar totuși să cercetăm împreună cum am putea face să-i ierte pe cei trei sute, dacă vrei". (2) Vorbind deci cu Lucius despre acestea, i-a lăsat în grijă cînd a plecat, pe fiul și pe prietenii săi. Și după ce l-a petrecut și l-a îmbrățișat la despărțire, Cato s-a întors acasă și, chemînd pe fiul și pe prietenii săi, a vorbit despre multe cu ei și l-a sfătuit pe tînăr să nu facă politică, căci a face politică, așa cum a făcut Cato, nu mai îngăduie situația, iar a face altfel este rușinos. (3) Iar către seară se duce la baie. Și pe cînd se îmbăia, amintindu-și de Statilius și, strigînd cu glas tare, a zis: „I-ai dat drumul, Apollonides lui Statilius, îndepărtîndu-l de la hotărîrea aceea? Și el a plecat fără să te salute?" „De loc, a răspuns Apollonides, dimpotrivă am discutat foarte mult, dar este mîndru și de neînduplecat și zice că va rămîne și va face ce vei face tu". Se zice că, auzind aceste vorbe, Cato a zîmbit și a zis: „Se va vedea îndată dacă va face așa".

67 După ce s-a îmbăiat, s-a așezat la masă cu mai mulți șezînd așa cum obișnuia după luptă. Căci el nu ședea întins decît cînd dormea. Împreună cu el cinau toți prietenii și dregătorii uticenilor. Și, după ce au mîncat, băutura[67] a avut mult farmec și eleganță, căci s-au desfășurat una după alta multe discuții filozofice, pînă cînd a venit vorba despre așa-zisele paradoxuri ale stoicilor, și anume că omul liber este bun, iar ceilalți sînt sclavi. În acest punct al discuției, cum era firesc, peripateticul s-a împotrivit, dar Cato a început o cuvîntare lungă începînd să vorbească vehement și cu voce tare și aspră, dînd o bătălie dură, astfel încît nimeni nu s-a mai îndoit că se hotărîse să-și pună capăt vieții, decis să termine cu situația în care se găsea. De aceea după ce a terminat el, deoarece toți au rămas tăcuți și triști, Cato, încercînd

să-i întremeze și să-i îndepărteze de la bănuială, iarăși a început să discute problemele și preocupările sale în legătură cu prezentul spunînd că se teme pentru cei care navigau, că se temea pentru cei care străbăteau un pustiu lipsit de apă și barbar.

68 După ce cina s-a terminat astfel și a făcut obișnuita plimbare cu prietenii, a dat comandanților gărzilor consemnul pe care-l cerea momentul. Apoi, intrînd în casă, iarăși a adus la sine pe fiul său și pe prieteni mai mult decît obișnuia înainte și, vorbindu-le cu multă afecțiune, iarăși le-a trezit bănuiala a ceea ce avea să se întîmple. (2) Intrînd în camera de dormit, s-a întins pe pat și a luat în mînă dialogul lui Platon despre suflet[68] și, după ce a citit cea mai mare parte a cărții, a privit deasupra capului, dar cum n-a zărit pumnalul (căci îl luase fiul său cînd el încă cina), a chemat un sclav și l-a întrebat cine i-a luat pumnalul. Sclavul a tăcut, apoi Cato a început iar să citească și, oprindu-se puțin, ca și cînd nu era nici grăbit, nici mînat de ceva, dar căuta pumnalul, a poruncit să i se aducă altul. Dar cum timpul trecea și nimeni nu-i aducea, a terminat de citit cartea și a chemat pe fiecare sclav strigînd cu ton tot mai ridicat și cerînd pumnalul. Lovind deodată cu pumnul pe un sclav în față și-a umplut mîna de sînge și, mîniindu-se a strigat că este predat de fiul și de prietenii săi fără armă dușmanului, pînă cînd a venit în grabă fiul, împreună cu prietenii săi, și îmbrățișîndu-l a început să-l roage și să se jeluiască. (3) Cato, ridicîndu-se, i-a privit încruntat și a zis: „Cînd și unde am fost eu dovedit că nu mi-am dat seama de ce fac? Nimeni nu-mi arată și nu încearcă să-mi schimbe hotărîrile la luarea cărora se pare că am chibzuit rău. Acum însă sînt constrîns și oprit să mă folosesc de judecata mea și sînt dezarmat. Iar tu, nobile fiu, de ce nu mă legi și nu-mi duci mîinile la spate, pînă cînd o veni Caesar și m-o găsi în situația de a nu putea nici să mă apăr? Căci nu împotriva mea însumi am nevoie de pumnal, de vreme ce este cu putință să-mi țin respirația puțin timp sau să mă dau cu capul de zid și să mor".

69 Cînd spunea el acestea, băiatul a ieşit din cameră împreună cu ceilalţi plîngînd. Iar lui Demetrios şi lui Apollonides, care singuri rămăseseră cu el, a început să le vorbească cu mai multă blîndeţe şi le-a zis: „Oare şi voi aţi hotărît să reţineţi în viaţă pe un om la această vîrstă şi şezînd aici în tăcere să-l observaţi sau aţi venit aducînd cu voi un cuvînt cum că nu este nici grozav, nici ruşinos ca acum, cînd Cato este lipsit de altă putinţă de scăpare, s-o aştepte de la duşmani? Ce altceva spuneţi deci cînd încercaţi să mă convingeţi şi să mă sfătuiţi să arunc ideile şi cuvintele pe care le-am spus mai înainte şi cu care am trăit şi, ajungînd să fim mai înţelepţi datorită lui Caesar, să-i fim recunoscători? Desigur eu n-am luat nici o hotărîre cu privire la mine însumi, dar o dată ce voi fi luat, trebuie să fiu stăpîn pe hotărîrile mele. Şi mă voi sfătui într-un fel oarecare cu voi, deliberînd cu doctrinele de care şi voi cînd filozofaţi vă folosiţi. Deci fiţi curajoşi şi plecaţi şi porunciţi să nu silească pe tatăl său să facă ceea ce nu poate să-l convingă".

70 Dar fără să răspundă nimic la aceste vorbe, Demetrios şi Apollonides s-au retras plîngînd. I se aduce apoi de către un sclav un pumnal şi, luîndu-l, l-a scos din teacă şi l-a privit cu atenţie. Şi cînd a văzut că tăişul este puternic şi întreg, a zis: „Acum sînt stăpîn pe mine". Apoi a pus pumnalul de o parte şi iarăşi a citit cartea şi se spune că a parcurs-o în întregime de două ori. Apoi s-a culcat şi a adormit atît de adînc, încît chiar cei din afară îl auzeau cum sforăie. Pe la miezul nopţii a chemat pe libertul Cleanthes, care era medic, şi pe Boutas, care-i era de mare folos în treburile publice. Pe Boutas l-a trimis la mare ca să vadă dacă toţi au plecat şi să vină să-i spună. Apoi medicului i-a întins mîna umflată de lovitura dată sclavului şi i-a cerut să i-o lege. Acest gest a făcut pe toţi cei din jurul său să creadă că doreşte să trăiască. După puţin timp a venit şi Boutas care a vestit că toţi ceilalţi s-au îmbarcat, doar Crassus a rămas din pricina unei trebi, dar că este şi el gata să

se îmbarce, dar că o puternică furtună stăpîneşte marea. Cato, auzind acestea, a gemut de mila celor care porniseră pe mare şi iarăşi a trimis pe Boutas la mare, pentru ca, dacă cineva din nevoie de ceva s-a întors, să-l anunţe. (3) Cocoşii începuseră să cînte şi iarăşi s-a dus să doarmă. Cînd s-a întors Boutas şi i-a spus că o linişte desăvîrşită domneşte în port, i-a poruncit să închidă uşa şi s-a întins în pat, ca şi cînd ar fi vrut să doarmă în restul nopţii. De îndată ce Boutas a ieşit, a scos pumnalul şi s-a lovit sub piept, dar, neputînd să se folosească cu toată tăria de mînă din cauza umflăturii, n-a murit imediat, ci, luptîndu-se cu moartea, a căzut de pe pat şi a răsturnat o tablă geometrică aşezată alături, încît sclavii au auzit şi au început să strige şi au dat fuga şi fiul, şi prietenii. (4) Văzîndu-l stropit de sînge şi cea mai mare parte din intestine ieşite, dar pe el trăind şi privind, cu toţii s-au îngrozit, iar medicul, apropiindu-se de el, a încercat să-i pună la loc intestinele, care nu erau rănite şi să-i coase rana. Dar cum Cato şi-a revenit puţin şi şi-a dat seama de ceea ce se întîmplă, a respins pe medic şi a smuls intestinele cu mîinile şi, deschizînd rana, a murit.

71 Şi în timpul în care nimeni n-ar fi crezut că chiar cei din casă ar fi aflat de moartea lui, la uşă se şi înfăţişaseră cei trei sute şi cu puţin mai tîrziu s-au adunat tot poporul uticenilor, numindu-l într-un singur glas binefăcătorul şi salvatorul lor, singur liber şi singur neînvins. (2) Şi ei făceau acest lucru cînd se vestea că se apropie Caesar. Dar nici teama de învingător, nici linguşirea, nici dezbinările şi certurile dintre ei nu i-a făcut mai înceţi în a-i acorda onoruri lui Cato. După ce i-au împodobit corpul cu multă strălucire şi i-au făcut o ceremonie măreaţă, l-au îngropat lîngă mare, unde se află acum statuia lui cu spada în mînă, şi după aceea s-au întors la apărarea lor înşişi şi a cetăţii.

72 Caesar, auzind de la cei care veneau că rămîne Cato la Utica şi nu fuge, dar că el însuşi, prietenii şi fiul său îşi petrec timpul acolo fără teamă, a socotit că nu se poate

şti care sînt gîndurile lui, dar deoarece ţinea foarte mult socoteală de el, a pornit în grabă cu armata spre Utica. (2) Dar cînd a aflat de moartea lui, se spune că a zis numai atît: „Cato, te invidiez pentru moartea ta, căci şi tu m-ai invidiat pentru salvarea ta". Căci într-adevăr, dacă ar fi răbdat Cato să fie salvat de Caesar, nu se pare că şi-ar fi urîţit faima sa pe cît ar fi împodobit-o pe a lui Caesar. Nu se ştie ce ar fi făcut Caesar, dar se pare că s-ar fi purtat cu omenie.

73 Cato a murit în vîrstă de patruzeci şi opt de ani. Caesar nu i-a făcut nici un rău fiului lui Cato. Se zice că fiul lui Cato a fost uşuratic şi muieratic. În Cappadocia, Cato fiul avea o gazdă, un funcţionar regal care avea o soţie frumoasă, şi, pentru că a zăbovit la el mai mult timp decît se cădea, era luat în rîs de unii care scriau la adresa lui:

„Mîine o să plece Cato după treizeci de zile
şi
„Porcius şi Marphadates sînt un singur suflet"

pentru că soţia lui Marphadates se numea Psyche. Şi iarăşi:

„Este nobil şi strălucit Cato, are un suflet de rege".

(3) Dar toată această faimă rea a şters-o şi a îndepărtat-o prin felul cum a murit. Astfel, pe cînd lupta la Philippi[69] împotriva lui Caesar[70] şi Antonius pentru libertate, linia de bătaie începu să dea înapoi, dar Cato a socotit că nu trebuie nici să fugă, nici să se ascundă, ci a provocat pe duşmani la luptă şi s-a arătat înaintea lor, spunîndu-le cine era şi dînd iureş cu cei care erau cu el, a căzut, oferind duşmanilor o minune de vitejie. (3) Încă şi mai mult, fiica lui Cato n-a fost lipsită de cumpătare şi de curaj (era căsătorită cu Brutus, care l-a ucis pe Caesar), ci a luat parte la conjuraţia împotriva lui Caesar şi şi-a dat viaţa într-un chip demn de neamul şi de virtutea ei, aşa cum s-a scris în viaţa lui Brutus. (4) Iar Statilius, care spusese că-l va imita pe Cato, atunci a fost împiedicat de filozofi să se sinucidă, dar, mai tîrziu, oferindu-se lui Brutus foarte fidel şi de mare ajutor, a murit la Philippi.

AGIS

NOTIȚĂ INTRODUCTIVĂ

Viața și activitatea lui Agis și Cleomenes a pus în lumină gravele contradicții dintre măruntele state grecești din Pelopones, pe de o parte, dintre statele grecești și succesorii lui Alexandru cel Mare, pe de alta, la care se adăugau — ca o culme a dificultăților pentru oricine ar fi năzuit să facă din Sparta stegarul unirii grecilor — contradicțiile dintre clasele sociale la Sparta. Într-adevăr, la Sparta, o mînă de șapte sute de „egali" se bucurau de toate privilegiile economice, sociale și politice, în timp ce marea masă a cetățenilor spartani, numiți inferiori, priveau cu indignare la huzurul și adesea abuzurile de putere ale celor puțini. Luxul și corupția se instalaseră de-a binelea printre membrii păturilor avute — de la introducerea monedei de metal prețios mai ales se produseseră multe inegalități de avere. Cine dintre ei mai spera în posibilitatea unei schimbări?

Pe de altă parte, statulețele din Pelopones se urau și fiecare se vedea, în iluziile sale, în capul unei coaliții care să doboare pe adversari. Astfel, Ahaia este dușmana Spartei, care nu se poate împăca cu gîndul că rolul ei de hegemon în Pelopones a încetat. Megalopolis și Argos, dușmanii seculari ai Spartei, sînt gata însă să trădeze orice coaliție cînd interesele lor o cer.

În aceste condiții îi este ușor Macedoniei să împiedice orice coaliție a statelor din Pelopones, a statelor grecești în general. Dar Macedonia are un adversar redutabil în Ptolemeu. În acest fel orice conflict — oricît de mic în aparență dintre statulețele grecești din Pelopones, care poate fi provocat de o inițiativă politică la Sparta sau în orice altă cetate — poate aduce intervenția Antigonizilor sau Ptolemeilor. Situația politică se poate schimba

repede în această atmosferă de luptă pentru putere, în care idealurile de care fusese însufleţit Alexandru cel Mare lăsaseră loc liber luptelor date de diferite cetăţi sau coaliţii de cetăţi.

În aceste condiţii au trăit şi au activat Agis al IV-lea şi Cleomenes al III-lea.

Agis[1] al IV-lea era fiul lui Eudamidas al II-lea căruia i-a succedat la tron în anul 245 î.e.n. Tînăr însufleţit de înalte idealuri — aşa cum se credea atunci — Agis, care nu avea decît douăzeci de ani cînd s-a urcat pe tron, a pornit cu avînt să înfăptuiască reforma, care, în cele din urmă, să ducă la instaurarea moravurilor de odinioară. Corupţia celor bogaţi, sărăcia şi oprimarea celor săraci i-au provocat revolta şi l-au determinat să treacă la acţiune. Trei erau obiectivele pe care dorea să le atingă imediat Agis: egalizarea averilor; sporirea numărului cetăţenilor; întărirea forţelor militare. Dacă tineretul a primit repede şi plin de entuziasm reformele sale, bătrînii i-au făcut o aprigă opoziţie.

Agis însă se bucura de sprijinul cîtorva personalităţi cu vază, printre care era şi Agesilaos, unchiul său, care era şi interesat la aducerea de reforme[2], căci spera că, în acest fel, va scăpa de marile datorii pe care le avea. Un mare sprijin a avut Agis şi din partea mamei sale. Deoarece Leonidas se împotrivea, Lysandros, fiind ales efor, s-a făcut mijlocitorul unei retre care prevedea[3]: 1) iertarea datoriilor; 2) împărţirea pămîntului dintre Pellene şi Tayget, Malea şi Selasia în patru mii cinci sute de loturi, iar celelalte trei în cincisprezece mii de loturi; 3) distribuirea acestor loturi şi periecilor în stare să poarte armele spartanilor; 4) Înmulţirea numărului spartanilor cu perieci şi cu străini, care primiseră o creştere de oameni liberi. Este clar: această reformă economică şi socială era

[1] Pentru viaţa lui Agis al IV-lea, izvorul este prezenta biografie a lui Plutarh. Amănuntele care se află la Pausanias, II, 8, 5; VII, 7, 8; VIII, 27, 13 conţin multe confuzii.
[2] Plut., *Agis*, 6.
[3] *Ibidem*, 8.

menită să curme luxul celor bogaţi, să aducă o întărire a forţelor armate şi o întinerire a cadrelor cetăţii. Lupte retorice aprige s-au dat în faţa adunării poporului, care a rămas însă profund impresionată cînd a auzit pe Agis declarînd că el însuşi, mama sa, rudele şi prietenii săi pun la dispoziţia obştii toată averea lor. Totuşi Leonidas, adversarul retrei, a obţinut o majoritate de un vot. Lysandros a intentat un proces lui Leonidas, sub cuvînt că se căsătorise cu o străină. Leonidas[4] a fost destituit din funcţia de rege, iar în locul lui a fost numit Cleombrotos. În acest fel, conflictul a luat proporţii dinastice. Dar eforii se schimbă. Noii efori dau în judecată pe Lysandros că violase legile, introducînd reforme neprevăzute de constituţie. Dar, ca într-o dramă, regii cad de acord, eforii adversari reformei sînt destituiţi, alţii sînt numiţi în locul lor, Leonidas scapă de moarte numai datorită protecţiei pe care i-o acordă Agis. Un conflict extern îl sustrage însă pe Agis: etolienii erau pe punctul de a intra în Pelopones, iar Aratos, comandantul aheenilor, a dat alarma la Sparta. Agis a ieşit din Sparta în fruntea armatei, pline de însufleţire. Din vina lui Aratos lupta nu s-a dat, iar Agis s-a întors la Sparta, unde situaţia era tulbure. Într-adevăr, Agesilaos, fiind efor, a mărit impozitele şi s-a înconjurat de o gardă personală, comportîndu-se ca un tiran. Adversarii lui însă îl readuc pe Leonidas pe tron. Agis şi Cleombrotos s-au refugiat: primul în templul zeiţei Chalciocos, iar celălalt în templul lui Poseidon. Leonidas însă purta cea mai mare ură lui Cleombrotos, care-i era ginere, acuzîndu-l că-i luase domnia. Intervenţia dramatică a Chilonidei, fiica lui Leonidas şi soţia lui Cleombrotos, l-a scăpat pe acesta din urmă de la moarte[5]. Acum ţinta lui Leonidas era Agis. Trei unelte ale lui Leonidas, Amphares, Demochares şi Argesilaos, s-au însărcinat, ca nişte vulpi, să-l amăgească pe Agis, să iasă din templu şi o dată, cînd Agis a ieşit din templu pentru ca să meargă la baie, au pus mîna pe el, l-au arun-

[4] *Ibidem*, 14—15.
[5] *Ibidem*, 17—18.

cat în închisoare, unde a fost acuzat de efori, care veniseră în mod special acolo, pentru reformele sale. Agis i-a sfidat. A fost aruncat în carceră și strangulat[6]. Amphares le-a atras în carceră pe Agesistrata și mama lui, pe Archidamia, și le-a ucis.

În acest fel a fost pierdută bătălia pentru o reformă care ar fi putut avea consecințe mari chiar pentru statele grecești, căci o Spartă puternică ar fi determinat constituirea unei alte constelații politice în Pelopones și altfel ar fi putut trata cu Macedonia.

Atitudinea lui Plutarh față de Agis este de la început pînă la sfîrșit elogioasă. Mai întîi biograful face elogiul gloriei (cap. 1 și 2) care este bine să înflăcăreze pe un tînăr: „Dar unui tînăr plin de ambiție trebuie să i se acorde privilegiul ca, după ce a săvîrșit fapte bune, să se poată mîndri și făli cu gloria[7]. Apoi lansează o critică lăcomiei păturilor avute din Sparta. „Să comparăm cu ei [cu frații Gracchi] perechea de conducători politici spartani, pe regii Agis și Cleomenes. Căci și aceștia, ajutînd poporul să-și sporească puterile, așa cum au făcut Gracchii, și punînd în vigoare practicile politice bune și drepte, părăsite de mult timp, la fel ca și Gracchii, au mîniat pe cei cu influență, care nu voiau să renunțe la obișnuita lor lăcomie" (cap. 2, 9). În capitolul următor, biograful continuă a face critica păturii avute: „După ce a început să se furișeze pentru prima dată la Sparta pasiunea pentru aur și pentru argint a fost urmată de cea pentru cîștigarea de bogății — lăcomia și sgîrcenia, iar folosirii și gustării bogățiilor — luxul, moliciunea și risipa, Sparta pierduse bunele sale obiceiuri ducînd o viață umilă pînă pe vremea cînd a domnit Agis și Cleomene" (cap. 3, 1). Acest pasaj este un fel de premisă la toate laudele pe care le aduce de aici înainte lui Agis biograful. Iată unul

[6] *Ibidem*, 19.
[7] *Ibidem*, 2, 1.

dintre cele mai caracteristice pasaje în această privință: „Iar Agis atît de mult a întrecut — nu numai prin firea lui bună, dar și prin măreția sufletească — nu numai pe acesta, dar aproape pe toți care au domnit după Agesilaos cel mare, încît, deși nu avea încă douăzeci de ani fusese crescut în tot felul de bogății și de plăceri și de mama sa Agesistrata și de bunica sa Archidamia, care aveau cei mai mulți bani dintre lacedemonieni, de la început a respins plăcerile și, deși părea că avea să se dedea mai ales îngrijirii fizicului, căci părea că este plin de grație, smulgîndu-se de la cultul corpului și dezbrăcîndu-se și fugind de orice fel de lux, s-a mîndrit cu mantaua spartană și a început să caute cinele, băile și modul de viață spartan și să spună că de nimic altceva nu are domnia sa nevoie decît să repună în vigoare legile și vechile moravuri" (cap. 4).

Aceste pasaje sînt, credem, suficiente spre a ilustra tonul de deplină aprobare și vădită admirație pe care o istorisește Plutarh în „Viața" și activitatea lui Agis. Cititorul putea constata el însuși acest adevăr în cursul lecturii. Plutarh moralistul are desigur dreptate să-l laude.

Din punct de vedere istoric însă, biograful se înșală cînd crede că o revenire la moravurile de pe vremea lui Lycurg mai era posibilă. De altfel, reformele lui Agis însuși au avut de scop, în urma excesului de avuții ale unui număr restrîns de cetățeni, ridicarea bunăstării a celor mulți și asupriți. Realitățile istorice îi impuneau lui Agist acest lucru. De aceea, atunci cînd Plutarh vorbește de reîntoarcerea moravurilor de pe vremea lui Lycurg dă dovadă de o falsă optică.

De asemenea, admirația lui Plutarh pentru Sparta se vede din regretele pe care le resimte el în fața decadenței în care se găsea cetatea pe care Lycurg o ridicase la atîta putere. Din acest punct de vedere, biograful nu se poate ridica la concepția unirii tuturor cetăților grecești împotriva dușmanilor din afară, ci optica lui poli-

tică rămîne aceea a unui grec, membru al unei cetăţi sau alteia. Sentimentele lui se îndreaptă spre Sparta şi orice victorie a acestei cetăţi l-ar fi bucurat.*

* De văzut şi, R. Cohen, *La Grèce et l'hellénisation du monde antique*, Paris, 1934; H. Bengtson, *Griechische Geschichte, von den Anfängen bis in die römische Kaiserzeit*, în Handbuch der Altertumwischenschaft, München, 1960; L. J. Piper, *A history of Sparta, 323—146*, B. C. Ohio, 1966; E. Badian, *Agis*, II, „Hermes", XCV, 1967, pp. 170—192.

1 Se crede că nu fără rost şi nici fără sens se referă mitul lui Ixion[1] la iubitorii de glorie, de vreme ce se spune că, în locul Herei, el a îmbrăţişat norii şi astfel s-au născut centaurii. (2) Într-adevăr, aceştia, tînjind la glorie ca la un idol, nu săvîrşesc vreo faptă sinceră şi nici aprobată de toată lumea, ci cele mai multe dintre faptele lor sînt în afara legii şi amestecate, fiind purtaţi în toate părţile de tot soiul de imbolduri, robi ai ambiţiilor şi patimilor, aşa cum spun păstorii lui Sofocle[2] despre turmele lor:

> Deşi le sîntem stăpîni, le slujim
> Şi chiar dacă sînt mute, trebuie să le ascultăm.

Acest lucru cu adevărat îl păţesc aceia care fac politică spre a fi pe placul dorinţelor şi imboldurilor mulţimilor, slujindu-le şi urmîndu-le ca să se poată numi populari şi conducători. Căci, după cum timonierii, după ce văd ceea ce se află înaintea cîrmacilor, privesc la ei şi execută poruncile lor, tot aşa cei care fac politică şi urmăresc gloria sînt slujitorii celor mulţi, dar au numele de conducători.

2 Căci cel care are o fire aleasă şi este cu desăvîrşire bun nici n-ar trebui să aibă nevoie de glorie, în afară de acea glorie care-i deschide drum la fapte şi prin aceea că i se acordă încredere. Dar unui tînăr plin de ambiţie trebuie să i se acorde privilegiul ca, după ce a săvîrşit fapte bune, să se poată mîndri şi făli şi cu gloria. (2) Într-adevăr virtuţile, născîndu-se în astfel de oameni şi germinînd, nu numai că se întăresc datorită succesului, prin laude, după cum spune Teofrast[3], dar sporesc în rest şi

se înalţă o dată cu avîntul sufletului. (3) Totuşi excesul este peste tot primejdios, iar în ambiţiile politice este mortal. Căci îi duce la pierderea minţilor şi la nebunie pe cei care sînt stăpîni pe cîmpul liber al unei mari puteri, atunci cînd nu voiesc ca binele să fie vestit, ci socotesc că gloria este binele. (4) După cum deci Phocion a spus către Antipatros cînd acesta i-a cerut un lucru necinstit: „Nu poţi să ai în acelaşi timp, în Phocion şi prieten şi linguşitor". Aceste vorbe sau altele asemănătoare trebuie spuse către mulţime: „Nu puteţi avea în acelaşi om şi un conducător acolit". (5) Într-adevăr, lucrul se întîmplă la fel cu ceea ce se spune că i s-a întîmplat unui şarpe despre care fabula povesteşte următoarele: coada a intrat în dezbinare cu capul şi a cerut să conducă pe rînd şi nu ea mereu să urmeze capul; cînd însă, a luat ea conducerea, ea însăşi a păţit-o rău mergînd nebuneşte, dar şi capul a fost rău zgîriat, fiind silit, contra naturii sale, să urmeze cozii care era oarbă şi surdă. (6) Vedem că mulţi dintre cei care au făcut politică pentru a cîştiga trecerea la popor au păţit acest lucru. Într-adevăr, agăţîndu-se de mulţime care se lăsa dusă la voia întîmplării, n-au mai putut nici să se reculeagă, nici să oprească neorînduiala. (7) Aceste gînduri ne-au venit să le spunem cu privire la glorie în faţa mulţimii, reflectînd ce mare putere are, din cele ce s-au întîmplat lui Tiberius şi lui Caius Gracchus, pe care, deşi înzestraţi cu naturi alese şi deşi primiseră o creştere foarte bună şi adoptaseră cel mai frumos ideal în politică, i-a pierdut nu atîta dorinţa nemăsurată de glorie, cît teama de reaua faimă născută dintr-o cauză nu lipsită de noblete. (8) Astfel, obţinînd o mare trecere în faţa poporului, s-au ruşinat s-o părăsească ca pe o datorie neplătită. Apoi luptînd mereu cu dîrzenie pentru ca să fie la înălţimea cinstirilor care li se aduceau prin măsuri politice plăcute poporului, ei erau şi mai mult cinstiţi prin faptele lor politice, săvîrşite pe placul poporului, şi în acest fel s-au înflăcărat de o egală ambiţie şi ei înşişi faţă de popor, şi poporul faţă de ei încît nu şi-au dat seama că s-au angajat în săvîrşirea unor fapte în care nu mai era bine să

rămînă, dar era urît să se retragă. (9) Aceste lucruri le vei judeca tu singur (cititorule) din expunerea faptelor. Să comparăm cu ei perechea de conducători politici spartani, pe regii Agis şi Cleomenes. Căci şi aceştia, ajutînd poporul să-şi sporească puterile, aşa cum au făcut Gracchii, şi punînd în vigoare practicile politice bune şi drepte, părăsite de mult timp, la fel ca şi Gracchii, au mîniat pe cei cu influenţă, care nu voiau să renunţe la obişnuita lor lăcomie. (10) Spartanii nu erau fraţi, dar au săvîrşit fapte politice înrudite şi surori, al căror început a fost după cum urmează.

3 După ce a început să se furişeze pentru prima dată la Sparta pasiunea pentru aur şi pentru argint a fost urmată de cea pentru cîştigarea de bogăţii — lăcomia şi zgîrcenia, iar folosirii şi gustării bogăţiilor — luxul, moliciunea şi risipa. Sparta pierduse bunele sale obiceiuri ducînd o viaţă umilă pînă pe vremea cînd au domnit Agis şi Cleomenes. (2) Agis a fost Eurypontid[4], fiul lui Eudamis, al şaselea după Agesilaos[5], care a trecut în Asia şi a avut o mare putere la eleni. Căci fiul lui Agesilaos a fost Archidamos, care a fost ucis la Mandurium[6] în Italia de către mesapi[7]. Agis a fost fiul mai mare al lui Archidamos, iar cel mai mic a fost Eudamidas, care, după uciderea lui Agis de către Antipatros la Megalopolis[8], a primit domnia, căci Agis nu avea moştenitori. Eudamidas a avut un fiu, Archidamos, iar fiul lui a fost un alt Eudamidas, iar fiul lui Eudamidas a fost Agis, despre care s-au scris acestea. (3) Leonidas, fiul lui Cleonimos, era din altă familie a Agiazilor[9], al optulea după Pausanias, care a învins pe Mardonios la Plateea[10]. Pausanias a avut de fiu pe Pleistonax, iar Pleistonax pe Pusanias, care, după ce a fugit de la Sparta la Tegeea, a făcut posibil să domnească fiul său mai mare Agesipolis, iar după el, cînd a murit fără urmaşi, a domnit Cleombrotos cel tînăr. (4) Cleombrotos a avut un fiu numit iarăşi Agesipolis şi un altul numit Cleomenes. Dintre aceştia Agesipolis nici nu a avut copii nici nu a domnit multă vreme, Cleomenes însă a domnit după Agesipolis. Cleomenes a pierdut încă

în viață pe cel mai mare dintre fiii lui numit Acrotatos, iar pe cel mai tînăr l-a lăsat la tron. Dar acesta n-a domnit, ci pe tron s-a urcat Areus, fiul lui Acrotatos și nepotul lui Cleomenes. Apoi Areus a căzut la Corint, iar domnia a luat-o fiul său Acrotatos. Dar a murit și acesta învins într-o luptă la Megalopolis de mîna tiranului Aristodemos, lăsînd soția gravidă. (5) Născîndu-se un băiat, Leonidas, fiul lui Cleonymos, a fost epitrop și asupra lui a trecut domnia după ce băiatul a murit înainte de a ajunge la majorat, dar nu prea era bine primit de concetățenii săi. (6) Deși, din cauza corupției formei de guvernămînt, toți, la fel, începuseră să lunece, Leonidas dădea dovadă vădită de îndepărtare de la moravurile strămoșești, de vreme ce mult timp se învîrtise pe la curțile satrapilor și fusese în suita lui Seleucos[11], apoi introdusese fastul în practicile elenilor și în vechea conducere fără grijă.

4 Iar Agis atît de mult a întrecut — nu numai prin firea lui bună dar și prin măreția sufletească — nu numai pe acesta, dar aproape pe toți care au domnit după Agesilaos cel mare, încît, deși nu avea încă douăzeci de ani și fusese crescut în tot felul de bogății și de plăceri și de mama sa, Agesistrata, și de bunica, Archidamia, care aveau cei mai mulți bani dintre lacedemonieni, de la început a respins plăcerile și, deși părea că avea să se dedea mai ales îngrijirii fizicului, căci părea că este plin de grație, smulgîndu-se de la cultul corpului și dezbrăcîndu-se și fugind de orice fel de lux, s-a mîndrit cu mantaua spartană și a început să caute cinele, băile și modul de viață spartan și să spună că de nimic altceva nu are domnia sa nevoie decît să repună în vigoare legile și vechile moravuri.

5 Situația politică la Sparta începuse să se strice și să fie rea de cînd lacedemonienii, după ce dobîndiseră puterea atenienilor, se umpluseră de aur și de argint. Totuși spartanii, păstrînd același număr de familii pe care-l statornicise Lycurg, cînd se transmiteau moșteniri, și fiecare tată, lăsînd moștenire fiului lotul de pămînt, prin faptul că se menținea aceeași rînduială și egalitate, păzea cetatea de alte rele. (2) Un oarecare efor, numit Epitades, mîndru și rău din fire, a avut un conflict cu fiul său și i-a scris o retră[12] prin care statornicea că este îngăduit oricui să dea cui va voi casa și lotul fie în viață, fie prin testament. (3) Acesta deci, pentru a satisface mînia sa proprie, a adus această lege, iar ceilalți, din cauza lăcomiei, au acceptat-o, și promulgînd-o, au distrus vechea rînduială. Într-adevăr cei puternici, alungînd pe rude de la moștenire, cîștigau fără cruțare. În acest fel bunăstarea, ajungînd numai în mîinile cîtorva, sărăcia a pus stăpînire pe cetate și a dus la părăsirea bunelor practici și la lipsa de libertate, asociate cu ura și ranchiuna împotriva celor bogați. (4) Mai rămăseseră nu mai mult de șapte sute de spartani și dintre aceștia cam o sută aveau dreptul de moștenire și lotul, iar restul mulțimii ședea lipsită și fără cinste în cetate, iar războaiele externe le duceau cu lene și fără tragere de inimă urmărind mereu o schimbare și o îndepărtare a situației prezente.

6 De aceea Agis, socotind că este bine așa cum era, a încercat să egalizeze pe cetățeni și să umple cetatea de oameni. Ei bine, tinerii repede și împotriva așteptărilor i-au dat ascultare și s-au dezbrăcat pentru lupta virtuții, schimbîndu-și felul de viață, ca pe o haină, pentru libertate. (2) Dar cei mai în vîrstă, în cea mai mare parte, ca unii care de multă vreme trăiseră în corupție, ca și cum ar fi fost aduși ca niște sclavi fugiți la stăpîn, se temeau și tremurau de Lycurg și acuzau pe Agis care deplîngea situația de față și visa la vechiul prestigiu al Spartei. (3) Dar Lysandros, fiul lui Libys, și Mandrocleidas, fiul lui Ecfanes, și chiar Agesilaos l-au îmbrățișat și l-au încurajat în ambiția lui. Lysandros se bucura de o mare faimă în fața concetățenilor, iar Mandrocleidas era cel mai în măsură să pună la cale treburile elenilor, iar inteligența lui era amestecată cu viclenie și cu îndrăzneală. (4) Agesilaos, unchiul regelui, era strașnic la vorbă,

dar moale şi iubitor de bani, în timp ce Hippomedon, fiul său, îl punea în mişcare şi-l încuraja. Hippomedon îşi cîştigase o bună faimă în multe războaie şi avea o mare trecere din pricina simpatiei pe care i-o purtau tinerii, dar adevărata cauză care l-a determinat pe Agesilaos să ia parte la acţiunile politice era mărimea datoriilor, de care spera să scape schimbînd forma de guvernămînt. (5) Agis, de îndată ce şi-a atras pe Agesilaos, a început împreună cu el să încerce s-o convingă pe mama sa, şi a lui Agesilaos care, datorită mulţimii clienţilor, amicilor şi debitorilor, avea o mare putere în cetate şi lua parte la multe din treburile politice.

7 Aceasta, mai întîi, a rămas profund impresionată şi a încercat să-l sfătuiască pe tînăr să se lase de cele începute, sub cuvînt că tinde la realizarea unor lucruri greu de înfăptuit şi fără de folos. La aceste vorbe, Agesilaos i-a răspuns că totul va fi bine şi toate se vor face cu folos, iar regele ruga pe mama sa să-i dea bogăţie spre dobîndirea faimei şi măririi, căci nu se poate egala cu ceilalţi regi în privinţa banilor (căci sclavii şi slujitorii procuratorilor lui Ptolemeu[13] şi Seleucos au mai mulţi bani decît toţi regii Spartei laolaltă), iar dacă va întrece prin simplitate şi mărinimie luxul acelora, va statornici între cetăţeni egalitatea şi comunitatea, iar el va dobîndi gloria de a fi cu adevărat un mare rege. (2) În acest fel femeile şi-au schimbat părerile înflăcărate de ambiţia tînărului şi în aşa măsură au fost cuprinse parcă de dorinţa de a face bine, încît au început să-l îndemne şi să-l grăbească pe Agis, apoi au chemat pe prieteni şi au început să-i îndemne, şi pe ei, şi să vorbească şi cu celelalte femei, de vreme ce ştiau că spartanii sînt supuşi întotdeauna femeilor şi că le acordă lor putinţa de a se interesa mai mult de lucrurile publice decît de cele particulare ale lor. (3) Atunci cea mai mare bogăţie o deţineau femeile şi acest fapt îngreuia şi punea multe piedici acţiunii lui Agis. Într-adevăr femeile s-au ridicat împotrivă nu numai fiindcă erau silite să renunţe la luxul în care, necunoscînd binele, puneau fericirea vieţii, dar vedeau că

le este suprimată şi cinstea şi puterea pe care o dobîndeau în urma bogăţiei. (4) De aceea, adresîndu-se lui Leonidas, au început să-l roage, ca unul care era mai în vîrstă, să se ţină de Agis şi să împiedice acţiunea începută. Desigur Leonidas voia să vină în ajutorul celor bogaţi, dar, văzînd că poporul dorea schimbarea şi temîndu-se, nu întreprindea nici o acţiune pe faţă, dar pe ascuns încerca să împiedice acţiunea şi s-o paralizeze, întîmpinînd pe dregători şi învinuind pe Agis cum că oferă celor săraci averile celor bogaţi drept plată pentru tiranie şi, prin dăruiri de pămînturi şi prin iertări de datorii, îşi cumpără pentru sine o gardă personală, dar nu cetăţeni pentru Sparta.

8 Totuşi Agis, mijlocind să fie ales efor Lysandros, a introdus cu ajutorul lui o retră, al cărei cuprins era următorul: „Se iartă datoriile celor datornici. Se împarte pămîntul. Terenul dintre Pellene şi Tayget, Malea şi Selasia, se împarte în patru mii cinci sute de loturi, iar terenul din afara acestor limite se împarte în cincisprezece mii de loturi. Acesta este împărţit periecilor[14] care sînt în stare să poarte armele, iar cel din lăuntru se împarte spartanilor înşişi. Numărul spartanilor se împlineşte cu perieci şi cu străini, care au primit o creştere de oameni liberi şi care sînt bine conformaţi şi în floarea vîrstei. Toţi aceştia se împart în cincisprezece fiditii, cîte patru sute şi cîte două sute şi vor duce viaţa pe care au dus-o străbunii".

9 După ce a fost scrisă această retră, deoarece geronţii[15] nu erau de acord asupra ei, Lysandros a convocat adunarea poporului a vorbit şi el cetăţenilor, dar au cuvîntat şi Mandrocleides şi Agesilaos, care rugau pe cetăţeni ca nu cumva din cauza cîtorva oameni, care batjocoreau pe cetăţeni, să lase călcat în picioare prestigiul Spartei, ci să-şi amintească de vechile oracole, care le porunceau să se ferească de bogăţie, căci aceasta va fi mortală pentru Sparta, şi de cele care li s-au întîmplat de la Pasiphae[16]. (2) Era un templu al Pasiphaei şi un oracol venerat la Thalamae[17], despre care unii spun că Pasiphae era una

dintre Atlantide şi a dat naştere, cu Zeus, lui Ammon, iar alţii spun că Pasiphae era fiica lui Priam, numită Casandra, care murise aici şi pentru că dădea oracole tuturor a fost numită Pasiphae. Phylarchos[18] spune că Pasiphae a fost fiica Amiclei, numită Daphnes, şi că, fugind de Apollo care voia să se unească cu ea a fost transformată în plantă a rămas în cinstea zeului şi a căpătat putere profetică. Ei au spus deci că şi oracolele date de Pasiphae le poruncesc spartanilor ca toţi să fie egali şi să păzească legea dată la început de Lycurg. (3) În cele din urmă Agis însuşi a păşit în faţa adunării şi a vorbit puţin şi a spus că el dă cele mai mari contribuţii pentru forma de guvernămînt pe care o instituie. Astfel el pune la dispoziţie obştii toată averea lui, care constă în cea mai mare parte din ogoare şi păşune, şi pe lîngă aceasta, şase sute de talanţi monedă. Acelaşi lucru, a spus el, îl face şi mama şi prietenii şi rudele care sînt cei mai bogaţi dintre toţi spartanii.

10 Ei bine, poporul a rămas neînchipuit de impresionat de mărinimia tînărului şi era foarte vesel, zicînd că aproape după trei sute de ani a apărut un rege demn de Sparta. Dar Leonidas şi mai mult a luptat împotrivă. Socotind că el va fi silit să facă acest lucru, dar că nu va mai avea aceeaşi trecere în faţa cetăţenilor, ci că, după toţi vor începe să pună la mijloc averile, de cinste se va bucura numai cel care va începe s-o facă, a întrebat pe Agis dacă socoteşte că Lycurg a fost un om drept şi bun. (2) Agis a răspuns că da. Atunci Leonidas a întrebat: „Cînd, deci, a făcut Lycurg ştergeri de datorii sau cînd a introdus pe străini în cetate, tocmai el care a socotit că cetatea nu va fi sănătoasă, dacă nu va alunga pe străini din cetate?“ Agis a răspuns că nu se miră că Leonidas, care a fost crescut în străinătate şi care avusese copii din căsătorii satrapice, nu cunoaşte pe Lycurg, care a izgonit din cetate o dată cu banii şi creditul, şi datoriile şi că, mai mult decît pe străini, el a urît pe cei care nu se conformau cu legile lui nici prin felul vieţii, nici prin obiceiuri. (3) Iar pe aceia i-a alungat nu fiindcă s-ar fi temut, şi ar fi luptat cu prezenţa lor fizică, ci s-a temut de felul lor de viaţă şi de caracterele lor, ca nu cumva,

mînjind cu aceeaşi culoare pe cetăţeni, să le trezească pofta de moliciune şi de lăcomie şi de lux. Lycurg a onorat în chip deosebit pe Terpandru[19], pe Thales[20] şi pe Pherecydes[21] pentru că îşi duceau viaţa avînd aceleaşi idei ca Lycurg, pe care le cîntau în versuri. (4) „Iar tu, a zis Agis, lauzi pe Ecprepis care, pe cînd era efor, a tăiat cu securea două dintre cele nouă coarde ale muzicantului Phrunis, şi mai lauzi pe aceia care au făcut acelaşi lucru lui Timotheos[22], iar pe noi ne critici fiindcă alungăm luxul şi moliciunea şi înfumurarea din Sparta, ca şi cînd aceia nu s-ar fi străduit să păzească cetatea, ca nu cumva aroganţa şi moliciunea din muzică să facă aici progrese, unde, după ce au ajuns felul nostru de viaţă şi moravurile noastre, lipsa de măsură şi dezordinea au făcut ca cetatea să fie în dezacord şi în dezbinare cu ea însăşi“.

11 După aceea poporul a urmat pe Agis, iar bogaţii îl implorau pe Leonidas să nu-i părăsească. Apoi, rugînd pe geronţi, care aveau o mare putere în deliberările cu privire la votarea legilor, i-au convins astfel încît au izbutit ca cei care respingeau retra să fie mai numeroşi cu un singur vot. (2) Lysandros, care deţinea încă puterea, a început să-l urmărească pe Leonidas pe baza unei legi vechi, care nu îngăduia ca un Heraclid[23] să se căsătorească şi să facă copii cu o femeie de alt neam şi care porunceşte ca spartanul care a plecat din Sparta şi locuieşte în altă parte să fie pedepsit cu moartea. Punînd pe alţii să profere aceste acuzaţii la adresa lui Leonidas, el a observat „semnul“ împreună cu colegii. (3) Lucrul acesta se face în felul următor: din nouă în nouă ani, eforii, alegînd o noapte în care cerul nu este acoperit de nori nici luminat de lună, se aşază şi privesc în tăcere spre cer. Dacă se întîmplă ca o stea să străbată cerul dintr-o parte, într-alta, socotesc că regii au săvîrşit un păcat împotriva divinităţii şi le suprimă domnia pînă cînd va veni un oracol de la Delfi sau de la Olimpia, care să vină în ajutorul regilor condamnaţi. (4) Lysandros, spunînd că acest semn i s-a arătat lui, i-a intentat lui

Leonidas un proces şi adus martori, care au declarat cum că făcuse doi copii cu o femeie din Asia, pe care i-o dăduse în căsătorie un oarecare comandant al cavaleriei lui Seleucos. Dar fiind detestat şi urît de soţie, împotriva voinţei sale, se înapoiase acasă şi luase domnia lipsită de moştenitor. O dată cu intentarea procesului, a convins pe Cleombrotos să revendice domnia pentru sine. Cleombrotos era ginerele lui Leonidas, din neam de regi. (5) Temîndu-se deci Leonidas, se refugiază ca rugător în templul Atenei Chalcioicos[24], iar împreună cu tatăl era rugătoare şi fiica, care-l părăsise pe Cleombrotos. Fiind deci el chemat la judecată şi necoborînd, i-au luat prin vot domnia şi i-au dat-o lui Cleombrotos.

12 În acest timp, după expirarea termenului legal, Lysandros s-a retras din eforat. Iar noii efori instalaţi au ridicat pe Leonidas de la altarul zeiţei, iar lui Mandrocleides şi lui Lysandros i-au intentat un proces, acuzîndu-l că, împotriva legii, decretaseră ştergerea datoriilor şi împărţiri de pămînturi. (2) Aceia, aflîndu-se deci în primejdie, au convins pe cei doi regi ca, unindu-se să lase decretele eforilor deoparte, căci această magistratură veche are valoare cînd regii sînt în disensiune, prin aceea că îşi unesc votul cu regele care are părerea cea mai bună, cînd unul dintre ei este în dezbinare cu interesul cetăţii. Dacă însă amîndoi regii au aceeaşi părere, atunci puterea lor este de nezdruncinat şi lupta împotriva regilor constituie o ilegalitate. Eforii se cade să dregătorească şi să ia hotărîri numai atunci cînd regii se află în dezbinare, dar nu cînd sînt de acord. (3) Fiind deci în acest chip amîndoi regii convinşi şi coborînd în agora împreună cu prietenii, au îndepărtat pe efori de pe scaunele dregătoriei lor şi au instituit alţii, printre care era şi Agesilaos. Înarmînd şi mulţi tineri şi dînd drumul deţinuţilor, au devenit de temut pentru adversari, căci se părea că vor ucide pe mulţi. Nimeni însă n-a fost ucis de ei; Agis, aflînd că Agesilaos voieşte să ucidă pe Leonidas, care se retrăgea la Tegeea şi că trimisese nişte oameni

împotriva lui ca să-i iasă în cale, a trimis alţi oameni de încredere, care, înconjurînd pe Leonidas, l-au dus în siguranţă pînă la Tegeea[25].

13 În acest fel fapta mergînd pentru ei pe drumul cel bun şi nimeni împotrivindu-se şi nici ridicîndu-li-se împotrivă, un singur om, Agesilaos, a dărîmat toate. Anume Agesilaos a distrus cea mai frumoasă şi mai spartană gîndire prin cea mai urîtă boală, lăcomia. (2) Într-adevăr, fiindcă stăpînea cel mai mult şi mai bun ogor, dar avea şi cele mai multe datorii, neputînd plăti nici datoriile, dar nevoind nici să se lipsească de ogoare, a convins pe Agis, ca, punîndu-se amîndoi de acord în acţiune, să introducă mari înnoiri în cetate, zicînd că, dacă mai întîi vor fi liniştiţi posesorii de pămînt, prin ştergerea datoriilor, uşor vor trece mai pe urmă la împărţirea pămîntului. (3) Lysandros a consimţit la acest plan, lăsîndu-se amăgit de către Agesilaos. Şi aducînd ei toate registrele datornicilor în agora, care se numesc claria[26], le-au dat foc. Pe cînd o mare flacără se ridica, iar bogaţii şi creditorii plecau întristaţi, Agesilaos, parcă spre a insulta şi mai mult, a spus că nu văzuse vreodată un foc mai strălucitor şi mai curat decît acela. (4) În timp ce poporul cerea să i se împartă şi pămînt, iar regii consimţeau la acest lucru şi dădeau îndemnuri, Agesilaos a început să tot pretexteze că este ocupat şi, găsind mereu motive de scuză, lăsa timpul să treacă, pînă cînd s-a întîmplat ca Agis să plece în expediţie, căci aheenii, care erau aliaţi, cereau ajutor de la Sparta. Se spunea într-adevăr că etolienii năvăliseră în Peloponeş prin Megara, iar Aratos, comandantul aheenilor, dorind să împiedice acest lucru, a început să strîngă armată şi a scris eforilor.

14 Spartanii au trimis pe Agis, care era înflăcărat de ambiţia şi de avîntul ostaşilor săi. Într-adevăr, fiind cu toţii cei mai mulţi tineri şi săraci şi obţinînd iertarea datoriilor de curînd şi fiind scăpaţi de apăsare, şi nădăjduind că vor obţine ogoare, dacă se vor înapoia din expediţie, se ofereau lui Agis cu un minunat avînt. (2) Şi

erau o minunată privelişte pentru cetăţile prin care treceau, străbătînd Peloponesul fără vătămare, fără zgomot şi în linişte, încît se minunau elenii şi se gîndeau ce ordine avea armata spartană, cînd avea de comandant pe Agesilaos sau pe Lysandros acela sau pe Leonidas cel bătrîn[27], încît acum se vede cum un mare respect şi o mare teamă îi cuprinsese faţă de un adolescent care aproape că era mai tînăr decît toţi ostaşii pe care-i comanda. (3) Şi desigur însuşi tînărul, datorită vieţii cumpătate, hărniciei, şi faptului că nu se îmbrăca şi nu se înarma mai luxos decît un om de rînd, era demn de a fi privit şi era imitat de popor, deoarece bogaţilor nu le erau pe plac înnoirile lui, căci se temeau ca nu cumva să ofere un exemplu de mişcare popoarelor de pretutindeni.

15 Luînd legătură cu Aratos[28] la Corint, tocmai cînd acesta se sfătuia în legătură cu lupta şi rînduirea oştii pentru luptă, împotriva duşmanilor, a dat dovadă Agis şi de mare avînt şi de îndrăzneală, fără lipsă de cuget şi raţiune. Astfel el a spus că este de părere să se dea lupta şi să nu îngăduie ca războiul să intre înlăuntrul porţilor Peloponesului, dar că va face ceea ce va hotărî Aratos, căci este mai în vîrstă şi este strategul aheenilor, la care n-a venit să-i comande sau să le fie şef, ci ca să lupte împreună cu el şi să le dea ajutor. (2) Dar Baton din Sinope[29] spune că Agis n-a voit să lupte la ordinele lui Aratos, dar el nu a citit cele ce a scris Aratos însuşi în legătură cu acestea, spre a se apăra, zicînd că a socotit că este mai bine, avînd în vedere că toate roadele fuseseră strînse de pe ogoare, să dea drum liber duşmanilor decît să dea lupta punînd totul în primejdie. După ce deci Aratos a renunţat la luptă şi, lăudînd pe aliaţi, le-a dat drumul. Agis, fiind admirat de toţi, s-a retras, de vreme ce situaţia din Sparta era foarte tulbure şi schimbătoare.

16 Astfel Agesilaos, fiind efor şi renunţînd la obiceiurile care-l făceau mai înainte să ducă o viaţă umilă, nu se dădea în lături de la nici o nedreptate care-i aducea bani; el a instituit a treisprezecea lună de impozite, contrar ordinei timpurilor şi le-a încasat ilegal. (2) Dar fiindcă se temea de aceia pe care-i nedreptăţea şi era urît de toţi, întreţinea o gardă personală şi nu se ducea la dregători decît înconjurat de ea. Pe unul dintre regi îl dispreţuia cu totul, iar pe Agis voia să dea impresia că-l stimează oarecum, mai mult din pricina rudeniei decît pentru faptul că era rege. Şi a lansat zvonul cum că iarăşi va fi efor. De aceea şi mai repede duşmanii lui, înfruntînd primejdia şi adunîndu-se, l-au dus pe Leonidas de la Tegeea la domnie, în timp ce mulţimea cetăţenilor privea cu plăcere acest fapt, mîniaţi fiind pentru că fuseseră înşelaţi în promisiunea că li se va da pămînt. (3) Pe Agesilaos l-a salvat fiul său Hippomedon, care cu ajutorul cetăţenilor spartani ce îl admirau cu toţii pentru virtutea lui l-a scos din Sparta. Iar în ceea ce priveşte pe regi, Agis s-a refugiat în templul zeiţei Chalcioicos, iar Cleombrotos s-a dus ca rugător în templul zeului Poseidon, căci mai ales pe Cleombrotos se părea că-l urăşte Leonidas. Şi, lăsînd la o parte pe Agis, acesta avînd soldaţi cu el, s-a dus la Cleombrotos şi mîniat a început să-l acuze că, ginere fiindu-i, i-a întins curse, i-a luat domnia şi a contribuit la alungarea lui din patrie.

17 Cleombrotos nu avea ce să spună, ci încurcat, şedea tăcut. Dar Chilonis, fiica lui Leonidas care şi mai înainte suferise nedreptăţi împreună cu tatăl său, şi despărţindu-se de Cleombrotos, care luase domnia, căuta acum să-şi mîngîie tatăl în nenorocire fiind împreună cu el rugătoare; cînd a fost exilat, a păstrat doliul şi mereu a fost revoltată împotriva lui Cleombrotos. Acum însă, schimbîndu-şi atitudinea o dată cu împrejurările, a fost văzută şezînd ca rugătoare împreună cu soţul ei, îmbrăţişîndu-l şi avînd un copil de o parte şi pe celălalt de cealaltă parte. (2) În timp ce toţi se minunau şi plîngeau văzînd bunătatea şi dragostea ei pentru soţ, ea, aranjîndu-şi panglicele şi părul în dezordine, a zis: „Această înfăţişare şi această îmbrăcăminte nu mi-a pus-o, tată, mila mea de Cleombrotos, ci acest doliu mi-a rămas mereu tovarăş nedespărţit de cînd tu ai fost exilat

și ai îndurat nenorociri. (3) Trebuie deci ca tu să domnești în Sparta și să învingi, iar eu să trăiesc în aceste nenorociri sau să mă îmbrac în strălucitoarea haină regească, văzînd cum tu ucizi pe soțul pe care l-am luat de fecioară? Iar dacă el nu te poate înduplecа și convinge prin lacrimile copiilor și ale soției, ai să înduri o mai grea pedeapsă a relei tale chibzuințe decît vrei, după cum văd eu, care-i sînt cea mai dragă, mor înaintea lui. (4) Căci ce figură voi face eu în fața celorlalte femei, eu care n-am obținut îndurare nici de la tată, nici de la soț? Ca fiică și soție eu am fost făcută să sufăr nenorociri și umilințe împreună cu ai mei. (5) Iar el, chiar dacă avea un motiv binecuvîntat, eu atunci l-am îndepărtat trecînd de partea ta și am depus mărturie împotriva celor săvîrșite de el. Iar tu îi faci o nedreptate de care se poate apăra pe drept cuvînt, deoarece arăți că domnia este atît de mare și merită atît de multe lupte, încît este drept să ucizi pentru domnie și ginerele și să-ți neglijezi și copiii".

18 Chilonis, după ce a spus acestea și-a așezat cu jale fața pe capul lui Cleombrotos, și și-a îndreptat ochii distruși și topiți de jale spre cei din jurul ei. Atunci Leonidas, sfătuindu-se cu prietenii, a poruncit lui Cleombrotos să se ridice și să plece, iar pe fiică a rugat-o să rămînă cu el și să nu-l părăsească pe tatăl său, care o iubește atît de mult și care i-a acordat salvare soțului ei pentru ea. (2) Totuși n-a convins-o, iar Chilonis, punînd în brațele soțului un copil, iar pe celălalt luîndu-l ea, și închinîndu-se la altarul zeului, a plecat cu el. În acest fel dacă Cleombrotos n-ar fi fost corupt de o glorie deșartă, ar fi socotit că peste el a dat o fericire mai mare decît domnia, datorită soției sale. (3) Leonidas, după ce a alungat pe Cleombrotos și a pus alți efori alungînd pe cei care erau în funcție, a început îndată să întindă curse lui Agis. Și mai întîi a încercat să-l convingă pe Agis să se ridice de la altar și să domnească împreună cu el, deoarece cetățenii îi dăduseră iertare, pentru că, fiind tînăr și ambițios, a putut fi înșelat de Agesilaos. Dar cum Agis a bănuit că la mijloc este o cursă și rămînea pe loc, Leonidas a încetat de a mai simula și de a se preface. Dar Amphares, Democharеs și Arcesilaos[30] s-au dus la templu și au început să vorbească cu el. Ba o dată chiar l-au scos din templu, l-au îmbăiat și apoi l-au dus iarăși în templu. (4) Toți aceștia îi erau prieteni, iar Amphares se folosea de haine și de cupe luate cu împrumut de curînd de la Agesistrata, voind să întindă curse regelui și femeilor pentru ca să le rețină. Și de aceea mai ales dădea ascultare lui Leonidas și atîța pe efori, dintre care unul era și el.

19 Dar pentru că Agis petrecea mai tot timpul în templu, obișnuia să coboare de aici cînd se ducea la baie, au hotărît să pună mîna pe el cînd va fi afară din templu. Și, pîndindu-l cînd a ieșit din baie, l-au întîmpinat și l-au petrecut și l-au salutat și l-au însoțit, discutînd cu el și glumind ca și cu un prieten și tînăr. Dar drumul avea o potecă direct spre închisoare și, cînd au ajuns în dreptul ei, datorită funcției pe care o deținea Amphares, a pus mîna pe Agis și a spus: „Te duc, Agis, la efori, ca să dai socoteală de cele ce ai săvîrșit". Atunci Democharеs, care era voinic și bine făcut, i-a aruncat mantaua în jurul gîtului și a început să-l tragă. Apoi alții au dat fuga din ascunziș, după cum rînduiseră, și, cum nimeni nu-i sărea în ajutor, căci era un loc singuratic, l-au aruncat în închisoare. (2) Îndată a venit Leonidas însoțit de mulți mercenari și a înconjurat închisoarea pe dinafară, iar eforii au intrat la Agis unde au fost chemați și geronții spre a delibera același lucru, ca și cînd ar fi fost un proces, și l-au îndemnat să se apere pentru cele ce făcuse. Tînărul a rîs de prefăcătoria lor, iar Amphares i-a spus că va plînge și va da socoteală de nerușinarea lui. Un alt efor, ca și cînd i-ar fi acordat lui Agis și i-ar fi arătat calea apărării, l-a întrebat dacă a săvîrșit aceste fapte fiind silit de Agesilaos și de Lysandros. Agis a răspuns că n-a fost silit de nimeni, ci că a dorit cu ardoare să imite constituția lui Lycurg și de aceea a mers pe aceeași cale. Atunci același efor l-a întrebat dacă îi pare rău de cele săvîrșite. Tînărul a răspuns că nu-i pare rău de faptele

pe care le-a săvîrşit, foarte frumoase, chiar dacă va vedea că va avea de suportat cea din urmă pedeapsă; ei l-au osîndit la moarte şi au dat poruncă slujitorilor să-l ducă în aşa-zisa Dechas. Aceasta este o încăpere unde cei condamnaţi sînt omorîţi prin strangulare. (3) Demochares, văzînd pe slujitori că nu îndrăznesc să pună mîna pe Agis şi că, la fel, şi mercenarii care erau de faţă se dau îndărăt şi fug de la săvîrşirea acestei fapte, gîndind că nu este îngăduit nici de legea divină nici de cea umană să pună mîna pe un rege, atunci el i-a batjocorit ameninţîndu-i şi a tîrît el însuşi pe Agis în acea încăpere. Poporul şi aflase de arestarea lui Agis şi multă zarvă era pe la uşi şi multe lumini. Erau de faţă şi mama lui Agis şi bunica, strigînd şi cerînd ca un rege al Spartei să aibă drept de cuvînt şi apărare în faţa cetăţenilor.

De aceea şi mai mult au grăbit uciderea, gîndind că noaptea ar putea să-l răpească, dacă vor veni mai mulţi.

20 Ei bine, Agis, pe cînd mergea la strangulare, a văzut pe un sclav plîngînd şi suferind, căruia i-a zis: „Nu mai plînge, omule! Eu care sînt ucis cu atîta nedreptate şi fără de lege sînt mai bun decît cei care mă ucid". Şi, zicînd acestea, a oferit de bunăvoie gîtul laţului. (2) Iar Amphares, cînd s-a dus la uşă, a ridicat pe Agesistrata care-i căzuse în genunchi. bizuindu-se pe prietenia lor, şi i-a spus că lui Agis nu i se va întîmpla nimic rău şi irevocabil şi a îndemnat-o, dacă vrea, să intre şi ea la fiul ei. Agesistrata l-a rugat, dacă se poate, ca şi mama ei să vină cu ea, iar Amphares i-a răspuns că nu se opune. (3) Le-a primit pe amîndouă şi a poruncit să se închidă uşile temniţei şi mai întîi a dat-o la moarte pe Archidamia, care era foarte bătrînă şi care îmbătrînise bucurîndu-se de cea mai mare cinste din partea cetăţenilor şi, după ce a murit Archidamia, Amphares a poruncit să intre Agesistrata. (4) Aceasta, de cum a intrat şi a văzut pe fiul său zăcînd la pămînt şi pe mama sa neînsufleţită atîrnînd de spînzurătoare, ea însăşi a dat ajutor sclavilor şi împreună cu ei a luat-o din laţ şi a aşezat-o lîngă Agis şi a acoperit-o. Apoi aplecîndu-se asupra fiului şi sărutîndu-l, i-a zis: „Prea marea ta grijă, bunătate şi umanitate te-a pierdut, fiule, împreună cu noi". (5) Iar Amphares, care privea de la uşă cele ce se petreceau şi auzea vorbele spuse, a intrat şi a zis mîniat către Agesistrata: „Ei bine, fiindcă eşti de aceeaşi părere cu fiul tău, vei avea aceeaşi soartă". Agesistrata, ridicîndu-se spre laţ, a zis: „Numai dacă toate acestea ar fi de folos Spartei!"

21 Aflîndu-se în cetate cele întîmplate iar cadavrele fiind ridicate, frica nu a fost atît de mare, încît cetăţenii să nu arate că sînt îndureraţi de cele întîmplate, căci ei urau pe Leonidas şi pe Amphares şi gîndeau că, de cînd dorienii invadaseră Peloponesul, nimic nu se săvîrşise mai nelegiuit şi mai crud. (2) Într-adevăr, nici chiar în bătălii, cînd duşmanii întîlneau un rege, nu-l atacau, ci se dădeau înapoi temîndu-se şi respectîndu-i prestigiul. De aceea, deşi multe lupte au dat spartanii împotriva elenilor, un singur rege, Cleombrotos, a fost ucis înainte de Filip, regele Macedoniei. Cleombrotos a fost lovit de o lance la Leuctra. Deşi mesenienii spun că Theopompos a căzut lovit de Aristomenes, lacedemonienii nu recunosc acest lucru, ci spun că doar a fost lovit. (3) La Sparta primul, Agis a fost ucis de efori pe cînd domnea. El îşi propusese să facă fapte mari şi demne de Sparta. Era la vîrsta cînd oamenii care greşesc capătă iertare. El putea fi criticat mai pe drept de către prieteni decît de către duşmani, pentru că îl salvase pe Leonidas şi se încredinţase altora, find un om foarte blînd şi bun.

CLEOMENES

NOTIȚĂ INTRODUCTIVĂ

Cleomenes s-a găsit în fața aceloraşi realități ca şi Agis, cu deosebirea că, în încercările sale de a introduce reforme la Sparta, el s-a izbit şi de greutăți externe. În acest fel frămîntările interne s-au complicat cu conflicte între state grecești şi cu intervenția Macedoniei şi Ptolemeilor în Grecia.

Cleomenes, născut pe la 260 î.e.n.[1]*, în înfăptuirea reformelor sale s-a izbit, ca şi Agis, de împotrivirea eforilor. Viața la Sparta, după uciderea lui Agis, continua ritmul ei de mai înainte: „Nu-i plăceau lui [Cleomenes] cele ce se petreceau în cetate, de vreme ce cetățenii erau atraşi de trîndăvie şi plăcere, iar regele lăsa în părăsire toate treburile, dacă nimeni nu-l tulbura cînd dorea să trîndăvească şi să ducă o viață de belşug şi lux. Iar treburile publice, fiind neglijate, fiecare ducea la sine acasă, cît putea"*[2]*. Cleomenes a socotit că numai în timp de război poate înfrînge rezistența eforilor şi a păturilor avute, de aceea a provocat el însuşi un război. Lucrul era foarte uşor de făcut, în starea de diviziune şi ostilitate în care se aflau statele grecești. Astfel în fruntea aheenilor se afla Aratos, care visa să obțină unirea tuturor statelor din Pelopones sub conducerea Ahaiei. Dar spartanii, elenii şi arcadienii se împotriveau, înțelegînd să-şi ducă mai departe viața lor în cetăți izolate. Cleomenes a deschis seria ostilităților, ocupînd un templu al zeiței Atena, la Balbina, motiv de dispută cu megalopolitanii.*

De aici începe o serie de conflicte, în care au fost angajate diferite cetăți grecești, conflicte pe care cititorul le

---

[1] Plut., *Cleom.* 1—4.
[2] *Ibidem*, 1,2, 2,1.

va găsi narate cu amănunte în textul biografiei lui Cleomenes. Important lucru este că profitînd de un moment prielnic în mijlocul acestor hărţuieli externe, Cleomenes a introdus reformele sale, care semănau aidoma cu cele încercate de Agis, şi anume: 1) împărţirea pămîntului; 2) readucerea în ţară a exilaţilor; 3) completarea numărului cetăţenilor prin introducerea unor străini în rîndul lor; 4) crearea unui corp de patru mii de hopliţi; 5) introducerea sariselor ca arme de luptă; 6) întărirea educaţiei copiilor, prin încălcarea vechii discipline[3]. Spre a impresiona pe Aratos, făcînd un „gest de forţă", a atacat în 227/226 î.e.n. Mantineia[4], Tegeea şi Pherae: Aratos este înfrînt. Aheenii simpatizează cu Sparta. Atunci egoismul învinge şi Aratos cheamă în ajutor pe Antigonos. Era cea mai grea lovitură dată speranţelor care începuseră să mijească, după victoriile lui Cleomenes, şi anume, că Sparta ar putea realiza unirea Peloponesului. Bineînţeles, Antigonos atît a aşteptat a şi venit şi s-a înţeles cu Aratos. Un nou conflict s-a iscat. Cleomenes a repurtat la început succese, cucerind cetatea Argos[5]. Dar presiunea exercitată de Antigonos şi Aratos nu scădea. În aceste împrejurări şi-a oferit ajutorul Ptolemeu, regele Egiptului. Cît de dezinteresat era acest ajutor şi cît de trainică alianţa o arată faptul că în schimbul ajutorului oferit, Ptolemeu a cerut lui Cleomenes să-i dea ostatici pe mama şi pe copiii lui. Începe o serie de lupte între Antigonos şi Cleomenes, pe care cititorul le găseşte narate în biografie. Cleomenes, după mai multe lupte, în care a avut succes, este înfrînt la Selasia[6]. Îndurerat şi, mai ales, înfrînt în mîndria sa, el a fugit în Egipt. Ptolemeu i-a dat un ajutor substanţial, în bani şi în oameni, dar Ptolemeu moare. Urmaşul este un desfrînat. Spre a nu cădea pradă unor intrigi josnice, Cleomenes se sinucide[7].

[3] Polyb., V, 29, 6; IX, 23, 3; Plut., *Cleom.*, 11; *Athenaios*, IV, 21, p. 142.
[4] Polyb., II, 51, 3; Plut., *Cleom.*, 14; *Aratos*, 39.
[5] Plut., *Cleom.*, 18.
[6] *Ibidem*, 27.
[7] Polyb., V, 35—39; Plut., *Cleom.*, 33—37.

Aşadar Cleomenes a trebuit să lupte la Sparta împotriva bogăţaşilor, în general, şi a eforilor în special, în Pelopones a trebuit să lupte împotriva diferitelor cetăţi, iar în exterior a avut de adversar pe Antigonos şi a trebuit să se alieze cu Ptolemeu, pentru ca, în cele din urmă, să fie silit să se sinucidă în exil. Toate acestea arată că, în împrejurările de atunci, era cu neputinţă ca Sparta să poată redobîndi rolul pe care-l deţinuse altădată în Pelopones. Contradicţiile interne de la Sparta, conjugate cu dezbinările şi ostilităţile dintre statele greceşti, care apelau repede la ajutor străin, n-au putut fi biruite, oricît de mari au fost virtuţile lui Cleomenes.

Ca şi în „Viaţa" lui Agis, narînd evenimentele la care a luat parte Cleomenes, Plutarh este stăpînit de o nespusă admiraţie pentru acest tînăr rege. Însufleţit de acest sentiment, Plutarh se bucură de succesele repurtate de Cleomenes împotriva armatelor din diferite cetăţi greceşti, ca şi cînd acelea ar fi fost străine de Elada. Iată, de pildă, pe ce ton aprobativ relatează biograful răscoala lui Cleomenes în Megalopolis „Aflînd însă [Cleomenes] că aheenii şi Aratos gîndesc că lucrurile pentru el sînt nesigure din cauza înnoirilor aduse şi că n-ar putea să iasă din Sparta şi să lase cetatea în suspensie în timpul unei astfel de mişcări a socotit că nu-i lipsit de noblеţe şi de curaj să arate duşmanilor puterea armatei sale. Năvălind deci în Megalopolis, a adunat o mare cantitate de prăzi şi a devastat o mare parte din ogorul duşmanilor" (cap. 2, 1—2). Cu acest prilej, biograful aduce un adevărat elogiu armatei lui Cleomenes. De altfel, dintre toate armatele elene, numai aceea nu avea mimi, nici măscărici, nici dansatoare, nici cîntăreţe din harpă care s-o urmeze, ci era curată de orice glume, de orice lipsă de cuviinţă şi de hărmălaie. Într-adevăr, cele mai multe exerciţii le făceau tinerii la îndemnurile celor mai în vîrstă, iar glumele pe care le făceau cînd erau liberi aveau simplitatea, umorul şi concizia laconică" (vezi cap. 12, 3). Capitolul următor este un adevărat imn adresat vieţii simple pe care o ducea Cleomenes. Atît de mult ţine biograful să

pună în lumină calităţile lui Cleomenes, încît evocă chiar unele detalii de la masa regelui.

Cînd deci aceasta este admiraţia lui Plutarh pentru Sparta, în general, şi pentru Cleomenes, în special, nu este de mirare că biograful, preocupat de luptele dintre cetăţile greceşti, pe care le relatează cu multe amănunte, nu ridică decît prea rar privirea mai sus, spre a gîndi mai mult la unitatea elenică împotriva duşmanilor dinafara Eladei. O singură critică-i aduce Plutarh lui Cleomenes, aceea că s-a grăbit să dea lupta de la Selasia (cap. 27), deoarece acea bătălie ar fi oferit alte perspective. Evident că Plutarh este indignat împotriva lui Aratos, care l-a chemat pe Antigonos în ajutor: „Astfel s-a prăbuşit puterea Eladei, care oarecum putea să se redreseze din situaţia de faţă şi să scape de îngîmfarea şi de violenţa macedonenilor. Iar Aratos, fie din cauza neîncrederii şi fricii de Cleomenes, fie invidiindu-i neaşteptata lui şansă şi socotind că, după ce el însuşi fusese şef treizeci şi trei de ani, este primejdios ca un tînăr să-i răpească gloria şi puterea şi să pună mîna pe o putere care fusese atît de mult sporită de el şi pe care o deţinuse timp îndelungat, a încercat mai întîi să forţeze pe aheeni şi să-i împiedice. Dar cum aheenii nu-i dădeau atenţie, impresionaţi cum erau de curajul lui Cleomenes, ba chiar socoteau că este dreaptă cererea lacedemonienilor, care încercau să aducă Peloponesul la vechea strălucită rînduială, atunci Aratos recurge la o faptă care nu era potrivită cu nici un elen, foarte urîtă pentru el şi cu totul nedemnă de faptele şi măsurile lui politice. Anume el cheamă pe Antigonos în Elada şi umple Peloponesul de macedoneni, pe care el însuşi, cînd era tînăr, îi alungase din Pelopones şi eliberase Acrocorintul. Ajunge să fie bănuit şi de neînţelegere cu toţi regii, pentru că aduce pe acest Antigonos, de care vorbeşte rău în o mie de locuri din comentariile lui" (cap. 16).

Pasajul este clar şi reflectă cît se poate de fidel, implicit, gîndurile lui Plutarh. Într-adevăr, biograful ar fi voit unitatea Eladei, dar mai întîi unirea Peloponesului sub conducerea Spartei. Pasiunea care însoţeşte acest gînd

intim al biografului îl face să vadă în orice cetate sau bărbat elen, care nu era de acord cu el, un duşman al unităţii elenilor. Oricît dorea Plutarh unitatea Eladei, concepţiile şi sentimentele sale particulariste erau prea puternice pentru ca să întrevadă o Eladă unită indiferent de cetatea care ar fi deţinut hegemonia. Patosul cu care narează Plutarh faptele săvîrşite de Cleomenes, reflecţiile filozofice şi morala pe care le inserează, micile fragmente de discursuri, vorbele de spirit, pe care le menţionează, fac ca cititorul să fie captivat la lectura lor.*

---

* De văzut bibliografia la Agis.

1 După ce a murit Agis, Leonidas n-a putut pune mîna pe fratele lui Cleomenes, care fugise. Pe soţia lui Cleomenes care avea un fiu nou-născut a dat-o în căsătorie fiului său, Cleomenes, care nici nu avea vîrsta de căsătorie, nevoind ca ea să fie dată în căsătorie altcuiva. (2) Agiatis era moştenitoarea unei mari averi lăsată de tatăl său Gylippos; ea se distingea cu mult printre celelalte elene la chip şi la frumuseţe şi avea şi o distincţie în comportare. De aceea ea a făcut multe de bunăvoie, neîngăduind să fie forţată. Căsătorindu-se deci cu Cleomenes, pe Leonidas îl ura, iar faţă de tînăr era o femeie bună şi soţie îndatoritoare. De altfel şi Cleomenes, după căsătorie, a fost cuprins de dragoste pentru ea şi într-un fel împărtăşea sentimentele soţiei care suferea pentru Agis şi-şi amintea de el. Ba, adesea, o întreba despre cele întîmplate şi asculta cu mare atenţie, cînd ea îi istorisea despre gîndurile şi planurile lui Agis. (3) De altfel, Cleomenes era ambiţios, cu gînduri mari, şi din fire nu era mai puţin înclinat către stăpînirea de sine şi către viaţa simplă. Totuşi nu avea prudenţa şi bunătatea lui Agis, ci în el era un imbold al pasiunii şi o pornire năvalnică spre ceea ce i se părea lui că este mereu frumos. Cel mai frumos lucru i se părea că este să conducă oameni, cu consimţămîntul lor, dar socotea că este bine şi să-i silească cînd nu voiau şi să-i ducă fără voia lor la ceea ce era mai bine.

2 Nu-i plăceau lui cele ce se petreceau în cetate, devreme ce cetăţenii erau momiţi de trîndăvie şi plăceri, iar regele lăsa în părăsire toate treburile, dacă nimeni nu-l tulbura cînd dorea să trîndăvească şi să ducă o viaţă de

belşug şi lux. Iar treburile publice, fiind neglijate, fiecare ducea la sine acasă cît putea. Să mai aminteşti tinerilor de exerciţii şi de stăpînire şi de cumpătare şi de egalitate, după ce Agis fusese ucis, era primejdios. (2) Se spune că Cleomenes a cunoscut şi anumite învăţături filozofice cînd era încă adolescent, căci Sphairos Boristenitul[1] venise la Sparta şi învăţa pe tineri şi pe efebi cu multă grijă. Sphairos a fost printre primii discipoli ai lui Zenon din Citium[2] şi se pare că a înflăcărat firea bărbătească şi ambiţia lui Cleomenes care i-au plăcut.

Se spune că Leonidas cel bătrîn[3], fiind întrebat ce fel de poet a fost după părerea lui Tyrtaios, a spus: „Bun să înflăcăreze pe tineri să-şi dea viaţa pentru patrie". Căci, umplîndu-se de entuziasm, cu ajutorul poeziilor, în lupte îşi pun viaţa în primejdie şi nu se mai cruţă. Iar filozofia stoică are darul de a face pe oameni cu firi mărinimoase şi cu temperamente iuţi să fie îndrăzneţi în primejdii şi plini de avînt, iar cînd este însuşită de oameni blînzi şi buni îi face să progreseze şi mai mult în blîndeţe şi bine.

3 După ce a murit Leonidas şi a luat domnia în primire, Cleomenes a început să-şi dea seama că cetăţenii sînt cu totul destrămaţi, bogăţaşii, dedaţi vieţii de plăceri şi lux, nu se mai îngrijesc de treburile publice, poporul, din cauză că o ducea rău acasă, este lipsit de avînt în războaie şi nu mai are nici o dorinţă de a fi educat, mai vedea că el însuşi este numai cu numele rege, în timp ce toată puterea o deţin eforii; el şi-a pus de gînd să schimbe starea de lucruri prezentă. El avea un prieten numit Xenares[4], care-l iubise (spartanii dau acestui fapt numele de inspiraţie), şi a început să-l încerce, întrebîndu-l ce fel de rege a fost Agis, în ce fel şi cu cine a pornit pe această cale. (2) La început, Xenares nu-şi amintea cu plăcere de acele fapte, spunîndu-i şi istorisindu-i cum s-a petrecut fiecare în parte. Şi cum era vădit că Cleomenes ascultă cu tot mai multă însufleţire şi că este impresionat peste măsură de reformele lui Agis şi că doreşte să-i vorbească din ce în ce mai des despre aceste fapte, Xenares

s-a mîniat şi i-a spus că nu este sănătos iar, în cele din urmă, a renunţat de a mai discuta şi de a se mai duce pe la el, totuşi n-a spus nimănui cauza neînţelegerii, ci spunea că Cleomenes o ştie foarte bine. (3) După ce deci Xenares s-a împotrivit în acest fel, Cleomenes, socotind că şi ceilalţi au aceleaşi păreri, a meditat numai cu sine la acţiunea pe care avea s-o întreprindă. Socotind el că în timp de război mai degrabă decît în timp de pace se poate face o schimbare a stării de lucruri, a ridicat cetatea împotriva aheenilor, dînd ei înşişi această ocazie. (4) Într-adevăr Aratos, avînd o mare putere la aheeni, de la început dorea să strîngă toţi peloponesienii într-o singură comunitate, aceasta fiind ţelul numeroaselor sale strategii şi al îndelungatei lui politici, socotind că numai în acest fel peloponesienii vor fi de necucerit pentru duşmanii din afară. Dar, deşi aproape toţi erau de acord cu el, lipseau totuşi lacedemonienii şi elenii, iar dintre arcadieni aceia care erau de partea lacedemonienilor. După moartea lui Leonidas, Aratos a început să tulbure pe arcadieni, să le devasteze ţara şi, mai ales, pe aceia care se învecinau cu aheenii, apoi încerca pe lacedemonieni şi disprefuia pe Cleomenes, socotindu-l tînăr şi fără experienţă.

4 După aceea, eforii au trimis pe Cleomenes ca să ocupe un templu al Atenei care era la Balbina. Locul este o întăritură la hotarele Spartei, aşa că era un motiv de dispută cu megalopolitanii[5]. (2) Cleomenes l-a ocupat şi l-a înconjurat cu ziduri, iar Aratos nu i-a adus nici o învinuire, ci a pornit noaptea cu armata şi a atacat pe tegeaţi şi pe orchomenieni. Dar deoarece trădătorii din Tegeea şi din Orchomenos s-au înfricoşat şi n-au mai acţionat, Aratos s-a retras, socotind că a trecut neobservat. Atunci Cleomenes i-a scris şi l-a întrebat, pe un ton prefăcut amical, unde dusese armata în timpul nopţii. Aratos i-a răspuns că auzise că Cleomenes are de gînd să înconjure Balbina cu ziduri şi că a coborît ca să-l împiedice. Cleomenes i-a răspuns că este convins că aşa stau lucrurile şi i-a adăugat: „Dar felinarele şi scările, dacă nu te deranjez, de ce ţi-au urmat?" (3) Aratos a rîs de această

ironie și a întrebat ce fel de om este tînărul acesta, iar Democrates, un exilat spartan, i-a zis: „Dacă ai de gînd să faci ceva cu spartanii, grăbește-te mai înainte ca acest tînăr să aibă călcîie". După aceea, pe cînd Cleomenes se afla cu cîțiva călăreți și cu trei sute de pedeștri în Arcadia, eforii i-au spus să se retragă, fiindcă se temeau de război. Dar, deoarece după retragerea lui Aratos a cucerit Caphuae[6], eforii au trimis iarăși pe Cleomenes. După ce acesta a ocupat Methydrian[7] și a străbătut Argolida, aheenii au pornit în expediție cu douăzeci de mii de călăreți și cu o mie de călăreți, sub comanda lui Aristarchos. (4) Cleomenes i-a întîlnit la Pallation[8] și voia să dea lupta, dar Aratos, temîndu-se de îndrăzneala lui, nu a îngăduit comandantului să dea lupta, ci s-a retras, fiind batjocorit de aheeni și luat în rîs și disprețuit de spartani, care nu erau nici cinci mii. Mîndrindu-se mult, Cleomenes, în urma acestui fapt și prinzînd curaj, le amintea cetățenilor de un vechi rege zicînd că zadarnic caută lacedemonienii să afle despre dușmani nu cîți sînt, ci unde sînt.

5 După aceea a venit în ajutorul elenilor care erau atacați de aheenii ce porniseră spre Lycaion[9], a respins și a împrăștiat întreaga lor armată și pe mulți i-a ucis, iar pe alții i-a luat prizonieri, astfel încît chiar despre Aratos însuși se dusese vestea printre eleni că murise. Atunci acesta a profitat foarte bine de acea respingere și a pornit îndată spre Mantineia[10] și, spre surpriza tuturor, a cucerit și ocupat cetatea. (2) Dar, deoarece lacedemonienii erau cu inimile înfrînte și se împotriveau lui Cleomenes, care voia să-i ducă în expediții, Cleomenes a pornit să cheme pe Archidamos, fratele lui Agis, de la Mesena, care putea să domnească, fiind din cealaltă familie regească, căci socotea Cleomenes că în acest fel puterea eforilor va fi mai slabă, dacă domnia va fi echilibrată și indivizibilă. (3) Dar cei care-l asasinaseră mai înainte pe Agis, aflînd de acest lucru, și temîndu-se să nu fie trași la răspundere, dacă se va întoarce Archidamos, l-au primit pe acesta cînd a intrat pe ascuns în cetate și l-au însoțit, apoi l-au ucis, fie fără voia lui Cleomenes, cum afirmă Phylarchos[11], fie că, fiind convins de prieteni, l-a lăsat pe mîna lor, căci cea mai mare vină cade asupra lor, care se părea că-l forțaseră pe Cleomenes.

6 Totuși, hotărîndu-se îndată să schimbe regimul în cetate, a convins pe efori dîndu-le bani ca să-i voteze o expediție militară. El a mai cultivat și pe alți mulți cu ajutorul mamei sale Cratesicleia, care-i dădea bani fără cruțare și-l ajuta în acțiunile lui, care nu dorea să se căsătorească, fiindcă zicea ea, se mulțumea ca fiul ei să fie un bărbat fruntaș cu putere și glorie în cetate. (2) Pornind deci în expediție, a cucerit o fortăreață a cetății Megalopolis, numită Leuctra. Și cum aheenii au sărit de îndată în ajutor sub comanda lui Aratos, și-a pus oștile în linie de bătaie chiar sub zidurile cetății și a fost înfrînt într-o parte a armatei sale. Aratos însă nu a lăsat pe aheeni să treacă peste o prăpastie adîncă, ci a oprit urmărirea. Dar Lydiadas[12] megalopolitanul s-a mîniat și a pornit la urmărire pe călăreții din jurul său și i-a urmărit pînă într-un loc plin cu viță de vie, de gropi și de ziduri. Aruncîndu-se și zbătîndu-se printre ele nu mai putea ieși. Cleomenes, văzînd situația, a trimis pe tarentini și pe cretani împotriva lor, iar Lydiadas a căzut luptînd vitejește. (3) În urma acestui fapt lacedemonienii au prins curaj și au pornit la atac cu chiote împotriva aheenilor, respingînd întreaga armată. Murind mulți, pe cei care erau prevăzuți de tratate, Cleomenes i-a restituit, iar corpul lui Lydiadas a poruncit să fie adus la el, a pus să fie îmbrăcat cu veșmînt de porfiră, să i se pună diademă și să fie îngropat lîngă porțile cetății Megalopolis. Acesta era Lydiadas care abdicase de la tiranie, redase libertatea cetățenilor și adusese cetatea în alianța cu aheenii.

7 Cleomenes începe să fie frămîntat de gînduri mari și să se convingă că, dacă se va folosi de împrejurări așa cum gîndește și va ataca pe aheeni, repede va învinge; el a sfătuit pe Megistonus, soțul mamei sale, că trebuie să nu mai țină seama de eforturi și să pună la mijloc pentru folosința tuturor toate averile lor, și apoi, după ce Sparta

va fi liberă, s-o ridice și s-o ducă la dominarea întregei Elade. După ce l-a convins, a mai luat de partea sa doi sau trei prieteni. (2) S-a întîmplat că în acele zile unul dintre efori, dormind în templul Pasiphaei[13], să aibă un vis ciudat. Astfel se făcea că în locul în care dregătoreau de obicei eforii era un singur scaun, iar celelalte patru fuseseră luate și că, pe cînd el se mira de acest lucru, s-a auzit un glas din templu care spunea că este mai bine așa pentru Sparta. (3) Eforul a istorisit acest vis lui Cleomenes, iar el s-a tulburat, socotind că este ispitit în urma vreunei bănuieli, dar cînd s-a convins că eforul nu minte, a prins curaj. Și punînd sub pază pe cetățenii pe care-i credea că se împotrivesc cu mai multă tărie proiectelor sale, a cucerit cetățile Heraia[14] și Alsaia, care erau sub dominația aheenilor și a dus grîu în cetatea Orchomenos[15] și a așezat tabăra lîngă Mantineia și după ce a obosit pe lacedemonieni în lungi expediții, cînd în sus cînd în jos, încît mulți dintre ei s-au rugat să-i lase acolo și i-a lăsat în Arcadia, iar el, împreună cu mercenarii, s-a întors la Sparta. În drum a destăinuit planul său acelora în care avea mai multă încredere și a înaintat pe nesimțite, pentru ca să cadă asupra eforilor cînd vor fi la cină.

8 Fiind deci el în apropiere de cetate, a trimis pe Eurycleidas în sisitionul[16] eforilor, sub cuvînt că duce un cuvînt din partea lui de la armată, iar Therycion și Phoibis[17] și doi care fuseseră crescuți împreună cu Cleomenes, pe care-i numesc mothaces[18], îl urmau avînd cu ei cîțiva ostași. Pe cînd încă Eurycleidas vorbea cu eforii, aceia alergînd cu săbiile scoase, au început să-i lovească. (2) Agylaios[19] care a fost cel dintîi lovit, a și căzut și se părea că este mort, dar el, revenindu-și cu încetul în fire și, tîrîndu-se din acea încăpere, nu s-a băgat de seamă că se furișează într-o casă mică, consacrată zeiței Frica care de obicei era mereu închisă, dar atunci din întîmplare, era deschisă. Tîrîndu-se deci el înăuntru, a închis ușa. Ceilalți patru au fost uciși împreună cu cei care le veniseră în ajutor, nu mai mulți de zece. Pe cei care ședeau liniștiți nu-i ucideau nici pe cei care părăseau

cetatea, nu-i împiedicau. Au cruțat chiar pe Agylaios, care a ieșit după o zi din templu.

9 Lacedemonienii au temple consacrate nu numai zeiței Frica, ci și Morții, și Rîsului și altor manifestări omenești. Ei cinstesc Frica nu fiindcă ar socoti-o primejdioasă, așa cum sînt zeii de care au groază, ci pentru că socotesc că statul se păstrează mai ales cu frica. De aceea și eforii, cînd intrau în slujbă, vesteau cetățenilor, după cum spune Aristotel, să-și radă mustața și să se supună legilor, pentru ca să nu fie de nesuferit pentru ei. Le poruncesc să-și radă mustața, mi se pare mie, cu gîndul ca să obișnuiască pe tineri să asculte și în lucrurile cele mai mici. (2) Eu socotesc că cei vechi numeau bărbăție nu lipsa de frică, ci frica de dojană și teama de faima rea. Căci cei mai fricoși în fața legilor sînt foarte curajoși în fața dușmanilor, iar cei care se tem în cel mai înalt grad să-și audă rău sînt cei mai curajoși în fața suferinței. De aceea s-a spus pe bună dreptate:

„Unde este teama acolo este și rușinea",

iar Homer zice:

„Scumpe socru, venerabil ești tu pentru mine și de temut"

și

„Păstrau tăcerea, temîndu-se de conducători".

Îndeobște mulțimea se teme de aceia pe care-i respectă. De aceea lacedemonienii așază templul Fricii aproape de sisitionul eforilor, pentru ca magistratura lor să fie cît mai aproape de unica putere.

10 Deci Cleomenes, cînd s-a făcut ziuă, a proscris optzeci de cetățeni care trebuiau să-și schimbe locuința, apoi a ridicat scaunele eforilor, în afară de unul, pe care avea el să șadă și să dregătorească. Convocînd apoi poporul în adunare, a început să se apere pentru cele săvîrșite. (2) Astfel a spus că de la Lycurg bătrînii au ocîrmuit împreună cu regii și că cetatea a cunoscut multă vreme această formă de conducere, fără să mai aibă nevoie de altă dregătorie. Mai tîrziu, însă, deoarece războiul împo-

triva mesenienilor se prelungea, iar regii, reţinuţi la armată, nu mai aveau timp să judece, au ales cîţiva dintre prieteni şi i-au lăsat să le ţină locul în faţa cetăţenilor, numindu-i efori. Aceştia, la început, nu erau altceva decît slujbaşii regilor, apoi, atrăgînd asupra lor înşişi cîte puţin puterea, nu s-a băgat de seamă că de fapt ei pregătesc o dregătorie a lor. (3) O dovadă a acestui fapt care dăinuie pînă în zilele noastre este următoarea: cînd eforii îl cheamă pe rege, el refuză să se ducă prima şi a doua oară, abia cînd îl cheamă a treia oară se ridică şi se duce spre ei. Apoi cel dintîi care a întărit această dregătorie şi a prelungit-o, numit Asteropon, a fost efor multe generaţii mai tîrziu. Dacă ei ar fi fost modeşti, a zis Cleomenes, ar fi fost mai bine să-i rabde, dar acum, după ce printr-o putere pe care şi-au adăugat-o singuri au destrămat conducerea străbună şi pe unii regi i-au alungat, iar pe alţii i-au ucis nejudecaţi, ameninţă iarăşi pe cei care doresc să vadă din nou cea mai frumoasă şi mai divină rînduială la Sparta; atunci nu mai este de răbdat. (4) Dacă ar fi fost cu putinţă să scape fără vărsare de sînge de nenorocirile introduse la Sparta, de lux şi desfrîu, de datorii şi camătă şi de relele mai vechi decît acestea, anume sărăcia şi bogăţia, s-ar fi socotit cel mai norocos rege, pentru că, întocmai ca un medic, ar fi tămăduit patria fără durere. Acum el îl are pe Lycurg de aceeaşi părere. Într-adevăr, Lycurg, deşi nu era nici rege, nici dregător, ci simplu particular, hotărîndu-se să ia domnia, a pornit cu armele în agora, iar regele Charicles, temîndu-se, s-a refugiat la altar. Dar acela fiind om bun şi iubitor de patrie, a luat repede parte, alături de Lycurg, la cele ce se făceau. (5) De fapt, Lycurg a mărturisit cu fapta că este greu să schimbi constituţia fără violenţă şi teamă, de care el s-a folosit cu mare moderaţie, îndepărtînd pe aceia care se opuneau salvării Lacedemonei. A mai spus că pune la mijloc în comun pentru ceilalţi pămîntul întreg şi că eliberează pe datornici de datorii şi face o triere şi o cercetare a străinilor pentru ca spartanii, devenind cei mai puternici, să salveze cetatea cu armele şi-a zis să încetăm de a mai privi nepăsă-

tori cum Laconica[20] este prada etolienilor şi ilirilor din lipsă de apărători.

11 După aceea el însuşi cel dintîi a pus averea în comun şi Magistonus tatăl său vitreg şi fiecare dintre ceilalţi prieteni şi apoi toţi ceilalţi cetăţeni şi astfel pămîntul a fost distribuit. Apoi a împărţit loturi de pămînt şi celor care fuseseră exilaţi de el şi a făgăduit că-i va readuce pe toţi în cetate cînd lucrurile se vor linişti. (2) A completat numărul cetăţenilor, alegînd pe cei mai robuşti dintre vecini, şi a creat un corp de patru mii de hopliţi. Au învăţat apoi ca, în loc de suliţe, să se folosească de sarise[21] şi să le poarte cu amîndouă mîinile, iar scutul să-l poarte legat nu cu o curea, ci cu o brăţară. Apoi s-a îndreptat spre educaţia copiilor şi spre aşa-zisa agoge[22], la instituirea căreia de mare ajutor în cea mai mare parte i-a fost Sphairos, în timp ce tinerii primeau cuvenita rînduială a gimnaziilor şi sisitiilor, determinaţi fiind puţini cu forţa, dar cei mai mulţi de bunăvoie să adopte simplitatea vieţii spartane. Totuşi, ca să facă mai puţin dur numele de monarhie, a luat rege împreună cu sine pe fratele său Eucleidas. Şi numai atunci s-a întîmplat ca Sparta să aibă doi regi din aceeaşi familie.

12 Aflînd însă că aheenii şi Aratos gîndesc că lucrurile pentru el sînt nesigure din cauza înnoirilor aduse şi că n-ar putea să iasă din Sparta şi să lase cetatea în suspensie în timpul unei astfel de mişcări, a socotit că nu-i lipsit de noblеţe şi de curaj să arate duşmanilor puterea armatei sale. (2) Năvălind deci în Megalopolis, a adunat o mare cantitate de prăzi şi a devastat o mare parte din ogorul duşmanilor. În cele din urmă, punînd mîna pe nişte actori care tocmai plecau din Messena, a ridicat un teatru pe pămînt străin şi, dînd un spectacol, care a costat patruzeci de mine pentru o zi, a asistat la spectacol şezînd, nu fiindcă avea nevoie de acest spectacol, ci spre a insulta pe duşmani şi voind să arate cît de puternic este prin dispreţul pe care-l arăta duşmanilor. (3) De altfel dintre toate armatele elene numai aceea nu avea mimi,

nici măscărici, nici dansatoare, nici cîntărețe din harpă care s-o urmeze, ci era curată de orice glume, de orice lipsă de cuviință și de hărmălaie. Într-adevăr, cele mai multe exerciții le făceau tinerii la îndrumările celor mai în vîrstă, iar glumele pe care le făceau cînd erau liberi aveau simplitatea, umorul și concizia laconică[23]. Iar folosul pe care-l comportă o astfel de educație a fost descris în „Viața" lui Lycurg.

13 Tuturor le-a fost el însuși dascăl, dîndu-le de exemplu viața sa simplă și frugală și lipsită de orice fast și care n-avea nimic mai mult decît ceilalți și, dînd-o ca pildă de cumpătare, fapt care i-a dat avînt și înfăptuirea activității cu elenii. (2) Într-adevăr, oamenii îndeobște, cînd întîlneau pe regi, nu erau atît de mult impresionați de bogățiile și de luxul lor pe cît le disprețuiau mîndria și îngîmfarea căci se comportau aspru și neplăcut cu cei care-i întîmpinau. Cînd se duceau însă la Cleomenes, care se chema și era rege, și cînd vedeau că nu poartă haine de porfiră și de lînă și că nu avea nici paturi, nici lectici și că nu dregătorea cu ajutorul unor turme de slujbași și de ușieri și de secretari cu zăbavă și asprime, ci că-i întîmpina el însuși îmbrăcat cu haină obișnuită și vorbea cu ei și-și petrecea timpul ascultîndu-le nevoile cu bună dispoziție și umanitate, erau măguliți și îndu-plecați și spuneau că singur el se trăgea cu adevărat din Heracles. (3) Iar masa lui zilnică o lua într-un tricliniu[24], foarte frugală și laconică. Iar dacă primea geronți sau oaspeți la masă, se mai puneau alte două paturi, iar sclavii împodobeau ceva mai mult ca de obicei masa, nu însă cu mîncări cu sosuri rare și nici cu prăjituri, ci avea grijă numai ca mîncarea să fie mai îmbelșugată, iar vinul mai darnic oferit. (4) Cleomenes a și dojenit pe un prieten cînd a auzit că, primind oaspeți, le-a pus dinainte zeamă neagră și maza[25], cum era obiceiul în fiditii. I-a spus că în asemenea împrejurări nu trebuie nici chiar față de străini să fii prea spartan. După ce se ridica masa, era adus un trepied, pe care era așezat un crater de bronz plin cu vin și cu două fiale de argint, care avea fiecare

cîte doi cotili și cîteva pahare de argint din care beau cei care voiau și nimănui nu i se întindea paharul, dacă nu voia. (5) Desfătare pentru urechi nici nu era, nici nu se cerea, pentru că el însuși întreținea băutura convorbind, cînd punînd întrebări, cînd povestind el însuși, căci vorbele lui, cînd se discuta un subiect serios, nu erau lipsite de farmec, iar cînd se glumea nu lipsea eleganța și buna-cuviință. El socotea că vînătorile de oameni pe care le făceau regii ceilalți, încercînd să-i momească și să-i corupă cu bani, sînt și nedrepte și lipsite de tact. Dimpotrivă i se părea că este foarte frumos și foarte potrivit cu un rege faptul de a-ți apropia și atrage pe oamenii pe care-i întîmpini prin convorbiri și prin cuvinte care aveau farmec și trezeau încrederea, socotind că prin nimic altceva nu se deosebește un mercenar de un prieten decît că prietenul se cîștigă prin caracter și convorbiri, iar celălalt cu bani.

14 Mai întîi, mantineenii l-au chemat și cînd a năvălit noaptea în cetate au alungat garnizoana aheenilor și s-au predat. Iar Cleomenes, redîndu-le legile străbune și forma de guvernămînt, în aceeași zi a plecat spre Tegeea. Cu puțin mai tîrziu, străbătînd Arcadia, a coborît în Pherae[26], în Ahaia, dorind sau să dea lupta împotriva aheenilor sau să acuze pe Aratos că fugise din luptă și predase ținutul. Strateg era atunci Hyperbatas, iar puterea supremă asupra aheenilor o deținea Aratos. (2) După ce aheenii au ieșit cu toții și și-au așezat tabăra la Dymai[27], la Hecatombaion[28], Cleomenes, cînd a sosit, a socotit că nu este bine să așeze tabăra între cetatea Dymai care-i era dușmană și armata aheenilor, de aceea provocînd curajos pe aheeni, i-a silit să dea lupta și, înfrîngîndu-i cu toată puterea și respingîndu-le linia de bătaie, pe mulți i-a ucis în luptă, iar pe mulți i-a făcut prizonieri. Sosind apoi la Lagon, a alungat garnizoana aheeană și a redat cetatea elenilor.

15 Fiind astfel zdrobiți aheenii, Aratos, care obișnuia să fie strateg din doi în doi ani, a refuzat să fie strateg deși-l rugau cu insistență să primească. Ei spuneau că nu

este bine ca pe furtună mare să lase altuia cîrma și să renunțe la putere. (2) Cleomenes, la început, se părea că impune solilor aheenilor condiții moderate, dar, după aceea, trimițînd alți soli, le-a poruncit să-i încredințeze lui comanda, iar în celelalte privințe nu va avea neînțelegeri cu ei, căci le va reda îndată și prizonierii, și ținuturile ocupate. Aheenii voiau să primească înțelegerea în aceste condiții și au chemat pe Cleomenes la Lerna[29], unde urma să aibă loc adunarea, dar s-a întîmplat ca Cleomenes, care pornise îndată la drum, să bea la timp nepotrivit apă și să verse mult sînge, iar vocea să i se stingă. De aceea a trimis aheenilor pe cei mai de seamă prizonieri și, amînînd adunarea, s-a retras la Sparta.

16 Astfel s-a prăbușit puterea Eladei, care oarecum putea să se redreseze din situația de față și să scape de îngîmfarea și de violența macedonenilor. (2) Iar Aratos fie din cauza neîncrederii și fricii de Cleomenes, fie invidiindu-i neașteptata lui șansă și socotind că, după ce el însuși fusese șef treizeci și trei de ani, este primejdios ca un tînăr să-i răpească gloria și puterea și să pună mîna pe o putere care fusese atît de mult sporită de el și pe care o deținuse timp îndelungat, a încercat mai întîi să forțeze pe aheeni și să-i împiedice. Dar cum aheenii nu-i dădeau atenție, impresionați cum erau de curajul lui Cleomenes, ba chiar socoteau că este dreaptă cererea lacedemonienilor, care încercau să aducă Peloponesul la vechea strălucită rînduială, atunci Aratos recurge la o faptă care nu era potrivită cu nici un elen, foarte urîtă pentru el și cu totul nedemnă de faptele și înfăptuirile lui politice. Anume el cheamă pe Antigonos[30] în Elada și umple Peloponesul de macedoneni și pe care el însuși, cînd era tînăr, îi alungase din Peloponesi, eliberase Acrocorintul[31]. Ajunge să fie bănuit și de neînțelegere cu toți regii pentru că aduce pe acest Antigonos, de care vorbește rău în o mie de locuri din comentariile lui. (3) Desigur el spune că multe a pățit și a pus la cale pentru atenieni, pentru ca cetatea să scape de garnizoana macedonenilor. După aceea el a adus pe macedoneni în patria și la vatra lui cu arme

și i-a introdus chiar în gineceu, dar socotea că un urmaș al lui Heracles și care domnea peste spartani și care încerca să readucă vechea formă de guvernămînt, întocmai ca pe o armonie dezacordată, la vechiul regim de viață și la obiceiurile dorice spartane ale lui Lycurg, nu socotea că este demn să se intituleze conducătorul sicionienilor și tritailor[32]. Dimpotrivă, fugind de maza și de mantaua spartană și de lucrul pentru care-l acuza cel mai mult pe Cleomenes, anume de suprimarea bogăției și de îndreptarea săracilor, s-a supus pe sine și Ahaia diademei și porfirei macedonene și poruncilor satrapice, ca nu cumva să pară că execută poruncile lui Cleomenes și aduce sacrificii la Antigonii[33] și cîntă peane încununat, pentru a slăvi un om ros de boala de plămîni. Dar aceste lucruri le scriem nu ca să învinuim pe Aratos — căci în multe privințe acest om a fost un mare elen — dar pentru că deplîngem slăbiciunea firii omenești, care nici în personalități atît de faimoase și de distinse și înclinate spre virtute nu poate să sălășluiască binele fără prihană.

17 După ce aheenii au venit la Argos pentru adunare, iar Cleomenes a coborît la Tegeea, se trăgea nădejdea că se va produce înțelegerea. Dar Aratos, care deja discutase cu Antigonos în privința celor mai importante probleme, temîndu-se ca nu cumva Cleomenes să obțină totul vorbind sau silind mulțimea, a cerut ca el să ia trei sute de ostatici, să vină singur la ei, sau, dacă vine cu forță armată, să discute în afara orașului la gimnaziul Kylarabis[34]. (2) Aceste lucruri auzindu-le Cleomenes, a spus că o mare injurie i se aduce, căci ar fi trebuit să i se spună atunci, nu acum, cînd a ajuns la ușa lor, că nu are încredere în el și că-l resping. Scriind deci o scrisoare către aheeni în care, în cea mai mare parte îl acuza pe Aratos, după ce acesta însuși îl insultase în fața mulțimii, a pornit de îndată cu armata înapoi și a trimis un crainic care să declare război aheenilor nu în Argos, ci în Aigion, după cum spune Aratos, pentru ca să le-o ia înainte cu pregătirile. (3) S-a produs o mare mișcare printre aheeni și cetățile s-au pornit pe desprinderi din alianță pentru că

poporul prin cetăți spera să obțină împărțiri de pămînturi și anulări de datorii, iar fruntașii prin cetăți nu puteau suferi de mult pe Aratos, peste tot, ba unii chiar îl urau, fiindcă adusese pe macedoneni în Pelopones. De aceea Cleomenes, fiind încurajat de aceste stări de lucruri, a năvălit în Ahaia. Și, de cum a năvălit, a cucerit Pellene și a îndepărtat garnizoana împreună cu aheenii. (4) După aceea, aheenii s-au temut să nu fie la mijloc vreo trădare la Sicion și la Corint, și au trimis pe străinii și pe cavalerii din Argos acolo, ca să stea de strajă, iar ei s-au dus la Argos la Nemeea[35]. Cleomenes și-a făcut calculul așa cum și era de fapt că, dacă va ataca pe neașteptate cetatea care gemea de mulțimea venită să celebreze o sărbătoare și să privească, o va tulbura și mai mult, și a dus, în timpul nopții, armata la zidurile cetății. Ocupînd un loc deasupra teatrului la care se putea ajunge cu greu, căci era inaccesibil, a surprins atît de mult pe oamenii care priveau, încît nimeni nu s-a mai rînduit pentru apărare, ci au acceptat garnizoana și au dat douăzeci de cetățeni ostatici și s-au făcut aliații lacedemonienilor, sub comanda lui Cleomenes.

18 Acest fapt i-a adus lui Celomenes o mare faimă și putere. Căci regii de odinioară ai Spartei, deși au pus multe lucruri la cale, n-au putut să-și atragă statornic Argosul, și chiar cel mai puternic dintre comandanții de oști, Pyrrhus[36], intrînd în Argos și întrebuințînd forța, n-a putut totuși păstra cetatea, ci a murit și o mare parte din armată a pierit cu el. (2)De aceea au admirat iuțeala și ascuțimea minții lui, iar cei care mai înainte rîdeau de el, cînd spunea că la iertarea datoriilor și la egalizarea averii, el imită pe Lycurg, atunci s-au convins cu totul că el a fost cauza schimbării instituite la Sparta. Într-adevăr mai înainte spartanii duceau o viață atît de umilă și erau în neputință de a se ajuta pe ei înșiși, încît etolienii au invadat Laconia și au dus cu ei cincizeci de mii de sclavi. De atunci se spune că unul dintre spartanii bătrîni a spus în acele împrejurări că dușmanii au făcut un bine Laconiei, căci au ușurat-o atît de mult. (3) N-a trecut mult timp după ce se dedaseră la acele obiceiuri străbune și porniseră pe urmele acelei vechi educații, ca și cînd Lycurg ar fi fost de față și ar fi luat parte cu ei la conducerea cetății și iată că au și dat dovadă de bărbăție și ascultare, aducînd conducerea Eladei în mîinile spartanilor și redobîndind Peloponesul.

19 Fiind deci cucerit Argosul și trecînd de îndată de partea lui Cleomenes Cleonai[37] și Phlius[38], din întîmplare Aratos se afla la Corint ca să facă o cercetare a acelora despre care se spunea că sînt de partea spartanilor. Venindu-i știre despre cele întîmplate, s-a tulburat și, aflînd că cetatea înclină spre Cleomenes și vrea să se desprindă de aheeni, a chemat pe cetățeni la sfat și nu s-a băgat de seamă că el se furișează pînă la porțile cetății și că aici, aducîndu-i-se un cal și urcînd pe el, a fugit la Sicion. (2) Iar despre corintieni Aratos spunea că cu atîta grabă au alergat călărețiii lor la Argos, la Cleomenes, încît caii au crăpat, iar Cleomenes critică pe corintieni că n-au pus mîna pe Aratos, ci l-au lăsat să le scape. Mai spune că a venit la el Megistonous, trimis de Cleomenes, ca să-l roage să ocupe Acrocorintul (căci acolo era o garnizoană a aheenilor) și-i oferea mulți bani. El i-a răspuns că nu el stăpînește situația, ci situația îl stăpînește. Acestea le scrie Aratos. (3) Cleomenes, plecînd de la Argos, și-a atras cetățile Troizena[39], Epidaurus[40], Hermione[41] și s-a dus la Corint. A împrejmuit cu șanț cetățuia pentru că aheenii nu voiau s-o părăsească, iar el a chemat pe prietenii și pe epitropii lui Aratos și le-a poruncit să ia în primire casa și banii și să-i păstreze și să-i chivernisească. Apoi a trimis iarăși pe Tritymalos din Messena[42] la el, cerîndu-i să păzească Acrocorintul cu aheeni și cu lacedemonieni, iar, în particular, lui Aratos i-a propus o dublă sumă pe care o primise de la regele Ptolemeu. (4) Dar cum Aratos nu i-a dat ascultare, ci a trimis pe fiul său la Antigonos cu alți ostatici și a convins pe aheeni să cedeze lui Antigonos prin vot Acrocorintul, atunci Cleomenes a năvălit în Sicionia, a devastat-o și a primit în dar în urma votului corintienilor bunurile lui Aratos.

20 Dar cum Antigonos era pe punctul de a trece de Geraneia[43] cu armata, Cleomenes a socotit că trebuie să înconjure cu fortificații nu Isthmul de Corint, ci Oneia[44], și s-o păzească și, dînd lupte locale, să uzeze pe macedoneni mai degrabă decît să se ia la luptă cu falanga, care era cum trebuie exercitată. Și, punînd el în practică aceste gînduri, a pus în mare încurcătură pe Antigonos. (2) Într-adevăr, el nu avea nici destul grîu pregătit, nici nu era ușor să forțeze trecerea, care era ocupată de Cleomenes. Atunci a pus la cale să se furișeze noaptea prin Lehaion[45], dar încercarea a eșuat și a pierdut cîțiva soldați. Cleomenes, în urma acestei victorii, a căpătat mult curaj iar cei din jurul său, înflăcărați de victorie, s-au dus la cină, în timp ce Antigonos, de nevoie, a început să se gîndească la lucruri de loc chibzuite. Căci voia să pornească cu armata la Heraion[46], ca să ocupe cetățuia, și de aici să treacă armata pe vase la Sicion. Acest lucru cerea însă mult timp și o pregătire nu dintre cele obișnuite. Dar spre seară au venit pe mare prieteni de ai lui Aratos, care-l chemau sub cuvînt că argeenii s-au desprins de Cleomenes. Această desprindere a fost pusă la cale de Aristoteles[47]. Și poporul nu s-a lăsat greu convins, deoarece era supărat pe Cleomenes care nu realizase ștergerile de datorii pe care le promisese. (3) Luînd deci Aratos de la Antigonos o mie cinci sute de soldați, a pornit pe mare spre Epidaurus. Dar Aristoteles nu l-a așteptat, ci, luînd pe cetățeni, a început să se bată cu garnizoana de pe acropolă, iar alături de el se afla Timoxenos[48], care venise în ajutor cu aheeni din Sicion.

21 Cleomenes, fiind informat despre aceste evenimente, pe la straja a doua a chemat pe Megistonous și, mîniat, i-a poruncit să plece de îndată la Argos, ca să dea ajutor, pentru că cel care luase cel mai mult pe garanție pe argeeni în fața lui Cleomenes era el, și l-a împiedicat să alunge din cetate pe cei suspecți. Pornind deci Megistonous cu două mii de soldați, Cleomenes s-a ocupat de Antigonos și a început să încurajeze pe corientieni, spunînd că nimic grav nu se petrecuse la Argos, ci că avusese loc doar o tulburare pusă la cale de cîțiva oameni. (2) Dar după ce Megistonous a pătruns în Argos și a căzut luptînd, în timp ce gărzile abia rezistau și au trimis mereu soli la Cleomenes, el, temîndu-se ca nu cumva dușmanii să pună stăpînire pe Argos, să închidă căile și să devasteze fără teamă Laconica și să asedieze Sparta, care era fără apărare, și-a retras armata de la Corint. (3) Cleomenes a pierdut repede această cetate, deoarece Antigonos a intrat de îndată și a instalat o garnizoană. Apoi, atacînd Argos-ul la ziduri, a încercat să pătrundă în interior și nu și-a întors armata din drum, apoi, tăind psalidele[49] de la Aspis, a urcat și a luat contact cu cei dinlăuntru, care mai rezistau încă împotriva aheenilor și a cucerit anumite părți din cetate, după ce a pus scări și a curățit strîmtorile de dușmani, poruncind cretanilor să se folosească de săgeți. (4) Iar cînd a văzut pe Antigonos că coboară de pe înălțime în cîmpie cu armata a pierdut nădejdea de a mai învinge și, după ce a strîns pe toți la sine și a coborît în siguranță, s-a îndepărtat de-a lungul zidului, după ce săvîrșise fapte foarte mari, într-un timp foarte scurt, și după ce aproape că într-un singur drum ajunsese stăpîn al întregului Peloponeș; dar repede după aceea le-a pierdut pe toate. Într-adevăr unii ostași s-au retras imediat din armata lui, iar alții nu mult după aceea au predat cetățile lui Antigonos.

22 Repurtînd el un astfel de succes, a pornit retragerea cu armata și spre seară au venit cîțiva de la Sparta la Tegeea, vestind o nenorocire nu mai mică decît cea de față, și anume moartea soției, pentru care el nu mai putea zăbovi multă vreme nici în expedițiile în care avea cele mai mari succese, așa că a coborît imediat la Sparta, de dragostea Agitidei, pe care o prețuia foarte mult. (2) A fost zdrobit și a suferit foarte mult, așa cum era firesc să sufere un tînăr care fusese lipsit de o soție foarte frumoasă și cumpătată, totuși nu și-a făcut de rușine și n-a pierdut dreapta judecată și marile sale gînduri, ci, păstrînd și glasul, și forma, și ținuta, și caracterul pe care-l avusese mai înainte, dădea porunci comandanților de oști

și se preocupa de securitatea cetății Tegeea. (3) De cum s-a făcut ziuă, a coborît de la Sparta și s-a dus acasă împreună cu mama și copiii, după ce a ținut doliul, iarăși și-a îndreptat gîndurile spre toate treburile. Atunci Ptolemeu, regele Egiptului, i-a vestit că-i va da ajutor, dar a cerut ostatici pe mama și pe copiii săi. Multă vreme s-a sfiit el să-i spună mamei sale, și deseori se ducea la ea și, fiind gata să-i spună, tăcea, încît și mama sa a bănuit și a întrebat și pe prietenii lui dacă nu cumva are ceva să-i spună și șoviie. (4) În cele din urmă, Cleomenes a îndrăznit să-i spună iar ea a rîs cu poftă și i-a zis: „Asta era ceea ce de multe ori ai vrut să-mi spui și te-ai sfiit? De ce nu ne duci mai repede pe corabie și nu ne trimiți acolo unde crezi că acest corp va fi foarte folositor pentru Sparta, mai înainte ca să fie distrus de bătrînețe? (5) Cu toții deci fiind gata, s-au dus la Tainaros pe uscat, în timp ce armata îi însoțea în arme. Cînd era gata să se urce pe corabie, Cratesicleia a luat deoparte pe Cleomenes în templul lui Poseidon și, îmbrățișîndu-l și sărutîndu-l, în timp ce el era tulburat și în suferință i-a zis: „Hai, rege al lacedemonienilor, cînd vom fi iarăși afară nimeni să nu ne vadă plîngînd și făcînd ceea ce este nedemn de Sparta. Căci aceasta depinde de noi, iar soarta va fi așa cum va voi zeul". Zicînd ea acestea și luînd un aer de seninătate, a pornit spre corabie cu nepotul său și a poruncit cîrmaciului să ridice în grabă ancora. După ce a ajuns în Egipt și a aflat că Ptolemeu primise o solie și vorbe de la Antigonos, iar Cleomenes, invitat de către aheeni la împăcare și înțelegere, se temea din cauza ei să pună capăt războiului fără Ptolemeu, i-a trimis vorbă să facă ceea ce este folositor și potrivit cu onoarea Spartei și să nu se mai teamă de Ptolemeu din cauza unei bătrîne și a unui băiețaș. Așa se spune că s-a comportat Cratesicleia în aceste grele împrejurări.

23 După ce Antigonos a cucerit Tegeea și a devastat Orchomenos și Mantineia, Cleomenes, restrîngîndu-se numai în Laconica, a început să elibereze pe sclavii care dădeau cinci mine atice, și a strîns astfel cinci sute de talanți și, înarmînd după metoda macedoneană, două mii de soldați, i-a opus leucaspiștilor[50] lui Antigonos, un lucru mare și cu totul de neașteptat pentru toți. (2) Megalopolis era atunci un oraș, în sine, nici mai mic nici mai slab decît Sparta și avea un ajutor de la aheeni și de la Antigonos care erau mereu o amenințare și se părea că fusese chemat de aheeni cu foarte mare zel al megalopolitanilor. Cleomenes, plănuind să prade mai ales această cetate — căci nu se pare că alt scop a avut iuțeala și surpriza acelei acțiuni — a dat poruncă ostașilor să ia hrană pentru cinci zile și și-a dus armata spre Selasia[51], cu intenția de a o prăda. (3) De aici coborînd spre Megalopolis și cinînd la Rhoiteion[52] îndată a pornit spre cetate pe drumul care trece pe la Helicous[53]. Cînd era aproape de cetate, a trimis pe Panteus cu două corpuri de lacedemonieni, poruncindu-i să ocupe porțiunea dintre turnuri, unde aflase el că paza megalopolitanilor este cu totul absentă, în timp ce el îl urma în liniște cu restul armatei. (4) Dar Panteus n-a ocupat numai acel loc, ci și cea mai mare parte din zid pe care a găsit-o fără paznici, apoi o parte din zid a dărîmat-o, iar de pe alta a îndepărtat și pe străjerii pe care i-a întîlnit. I-a ucis pe toți, iar Cleomenes a venit în grabă și, mai înainte ca megalopolitanii să prindă de veste, era în cetate cu armata.

24 Făcîndu-se nenorocirea clară pentru cei care se aflau în oraș, unii fugeau luînd la întîmplare lucruri, iar alții, luînd armele, rezistau împotriva dușmanilor și, aruncîndu-se asupra lor, pe unii nu-i puteau respinge, dar cetățenilor care fugeau le-au oferit posibilitatea de a scăpa fără primejdie, astfel încît nu au fost luați mai mult de 1000 de prizonieri, iar ceilalți la un loc cu copiii și soțiile au luat-o înainte, fugind la Messena. (2) S-au salvat o mulțime de oameni dintre aceia care au sărit în ajutor și au luptat. Puțini în total au fost capturați, printre care se afla Lisandridas și Thearidas, bărbați strălucițți și puternici printre megalopolitani. De aceea soldații, luîndu-i, i-au dus îndată la Cleomenes. Iar Lisandridas, cînd a văzut pe Cleomenes de departe, a strigat zicînd: „Acum rege

al lacedemonienilor, ai puterea să devii foarte renumit, săvîrșind un lucru mai frumos și mai regesc decît acela pe care l-ai săvîrșit“ (3). Cleomenes, bănuind ceea ce avea să spună, i-a zis: „Ce zici Lisandridas că n-o să-mi poruncești să-ți dau cetatea înapoi?“ Iar Lisandridas i-a zis: „Ei bine, am să-ți spun și am să te sfătuiesc un lucru, și anume să nu distrugi o cetate atît de mare, și să o umpli de prieteni și de aliați credincioși și statornici, redînd megalopolitanilor patria, devenind salvatorul unui astfel de popor“. Cleomenes, păstrînd cîteva clipe tăcere, a zis: Este greu să încredințez cuiva aceste lucruri, totuși să învingă la noi mai de grabă gloria decît interesul!“ Și, zicînd el acestea a trimis cîțiva bărbați la Messena, împreună cu un crainic, care să redea cetatea megalopolitanilor, pentru ca să-i fie prieten, desprinzîndu-se de aheeni. (4) În acest fel Cleomenes, oferind lucruri binevoitoare și umane, Philopoemen n-a lăsat pe megalopolitani să părăsească alianța cu aheenii, ci, acuzînd pe Cleomenes pentru că nu predă cetatea, ci să ia în stăpînire pe cetățeni, a alungat din Messena pe Thearidas și pe Lisandridas. Acesta era Philopoemen cel care dintîi a stăpînit după aceea pe aheeni și și-a cîștigat cea mai mare faimă printre eleni, așa cum s-a scris în „Viața“ lui.

25 Vestindu-i-se aceste lucruri lui Cleomenes, care pînă acum păstrase cetatea neatinsă și nevătămată, astfel încît nici un om nu furase nici cel mai mic lucru, atunci, supărîndu-se și mîniindu-se cu totul, a prădat bunurile și a trimis statuile și registrele la Sparta și, dărîmînd și distrugînd cele mai mari părți din oraș, a pornit cu armata spre casă, temîndu-se de Antigonos și de aheeni. Totuși ei n-au făcut nimic. (2) Într-adevăr ei țineau sfat în cetatea Aigion[54]. Aratos, urcîndu-se la tribună multă vreme a plîns ducîndu-și haina la ochi, în timp ce mulțimea îl îndemna să vorbească, mirîndu-se de plînsul lui, iar el a zis că Megalopolis a fost distrus de Cleomenes, iar adunarea s-a împrăștiat de îndată fiindcă fuseseră impresionați de iuțimea și de mărimea nenorocirii. Antigonos, pornind să-i ajute apoi pentru că armata i se aduna cu greu din

tabăra de iarnă, a poruncit ca această armată să rămînă pe loc, iar el a trecut la Argos, avînd cîțiva soldați cu sine. (3) De aceea și a doua încercare a lui Cleomenes a părut că este făcută fără rațiune și chiar nebunește, în realitate însă a fost executată cu multă prevedere, așa cum spune Polybios[55]. Într-adevăr știind că toți se împrăștiaseră, fiecare în cetatea sa, după cum se spune, și că macedonenii și Antigonos nu au mulți mercenari la Argos — căci acolo își petrecea iarna cu prietenii săi — a năvălit în ținutul Argosului, socotind că sau va birui pe Antigonos, care va veni la luptă împins de rușine, sau că, dacă nu va îndrăzni să se bată, îl va acuza în fața argeenilor. Așa s-a și întîmplat. Într-adevăr, pustiind el țara și toate fiind jefuite și prădate, argeenii, nemaiputînd suporta, se duceau la ușile regelui și-i strigau să-i ducă la luptă sau să se retragă de la conducere lăsînd-o altora mai buni. Iar Antigonos, așa cum trebuia să facă un comandant înțelept, socotind că a înfrunta primejdia este lipsit de rațiune, dar că a renunța la securitate este rușinos, a crezut că este mai bine să audă de rău de la oamenii din afară și de aceea nu a pornit la luptă, ci a rămas la hotărîrea sa. Cleomenes, apropiindu-se cu armata pînă la ziduri și insultînd și prădînd ogoarele, s-a retras fără teamă.

26 Puțin mai tîrziu iarăși, auzind că Antigonos înaintează spre Tegea, pentru ca de aici să năvălească în Laconica, repede a luat armata și de cum s-a făcut ziuă, pornind pe alt drum în zori s-a arătat înaintea cetății argeenilor prădînd cîmpia, dar fără să taie holdele cu coase și cuțite, cum făceau alții, ci lovind cu lemne mari fabricate în forma unei romfaia[56], pentru ca, folosindu-se de ele, parcă în glumă să meargă fără nici un fel de osteneală și, în acest fel, să distrugă și să nimicească totul. (2) Cînd au ajuns la gimnaziul Kylarabis au început să dea foc, dar el i-a împiedicat, de vreme ce și la Megalopolis el se comportase mai mult cu mînie decît frumos. Antigonos, retrăgîndu-se mai întîi la Argos, apoi ocupînd munții și trecătorile, s-a prefăcut că nu dă nici o atenție

și le disprețuiește și a trimis crainici care să ceară cheile templului Herei, pentru ca să aducă sacrificii zeiței și să plece. Bătîndu-și astfel joc de dușmani și ironizîndu-i, după ce a adus sacrificiul zeiței lîngă templul care era închis, și-a adus armata la Philious[57]. De acolo a alungat garnizoana care păzea Oligyrtos[58] și a coborît pe lîngă Orchomenos și în acest chip nu numai că a insuflat cetățenilor încredere în sine și curaj, dar a apărut și dușmanilor că este un bărbat conducător demn de fapte mari. (3) Într-adevăr, faptul de a pleca dintr-o singură cetate și de a lupta în același timp cu forța macedonenilor și cu toți peloponesienii și cu toate bogățiile regești și faptul de a păstra Laconica nu numai neatinsă dar, mai mult, de a prăda țara dușmanilor și de a cuceri atîtea cetăți, s-a părut că este rezultatul unei priceperi, al unei iscusințe ieșite din comun.

27 Cel dintîi care a spus că banii sînt esența lucrurilor se pare că a afirmat acest lucru avînd în vedere mai ales războiul. Și, Demades[59], în timp ce atenienii îl îndemnau să tragă corăbiile pe mare și să le echipeze, deși nu aveau bani, le-a zis: „Oare pregătirea corăbiilor trebuie să preceadă frămîntarea pîinii?“ (2) Se zice că și Archidamos cel bătrîn[60], la începutul războiului peloponesiac, în timp ce aliații lui cereau să fixeze o contribuție în bani, a spus că războiul nu se hrănește cu o măsură precisă. Într-adevăr, după cum atleții care și-au pregătit corpurile, cu timpul se întăresc, întrec și zdrobesc pe aceia care sînt agili și tehnici, tot așa și Antigonos, pregătindu-se cu mari oști pentru război, îl obosea și se lua la întrecere cu Cleomenes, care cu greu procura hrană și soldă pentru străini și cetățeni. (3) De altfel, de partea lui Cleomenes era timpul, de vreme ce treburile de acasă se împotriveau lui Antigonos. Într-adevăr, barbarii, în absența lui Antigonos, făceau incursiuni și jefuiau Macedonia și, în acel moment, năvăliseră în țară o mare armată ilirică de care, fiind jefuiți macedonenii, chemau pe Antigonos; această scrisoare era cît pe ce ca, înainte de luptă, să fie adusă la el. Darcă ar fi fost adusă scri-

soarea îndată ar fi plecat și ar fi lăsat pe aheeni în pace. (4) Dar soarta aceea care judecă și hotărăște cele mai mari lucruri a arătat o atît de mare întoarcere și putere într-un singur moment încît, dîndu-se lupta la Selasia și Cleomenes pierzînd oastea și cetatea, de îndată s-au prezentat unii care l-au chemat înapoi pe Antigonos. Dar lucrul acesta a făcut nenorocirea lui Cleomenes și mai de plîns. Într-adevăr, dacă ar fi așteptat numai două zile și n-ar fi dat bătălia, el n-ar mai fi avut nevoie de luptă și s-ar fi împăcat cu aheenii în condițiile în care ar fi vrut pentru că macedonenii plecaseră. Acum însă, așa cum s-a spus, din cauza lipsei de bani, punîndu-și toată nădejdea în arme, a fost silit, după cum spune Polybios să pună înaintea a 30 000 de ostași numai 20 000.

28 Și în această primejdie, arătîndu-se un minunat comandant și avînd la dispoziție cetățeni foarte curajoși și mercenari, care n-au luptat de loc mai puțin curajos, a fost învins, totuși modul cum erau înarmați și de greutatea falangei macedonene. Phylarchos spune că la mijloc a fost o trădare, care a pus pe Cleomenes într-o foarte grea situație. Într-adevăr, deoarece Antigonos a dat poruncă în ascuns ca ilirii și acarnanienii să-l înconjure, fără să bage de seamă, și să învăluiască unul dintre flancuri pe care-l comanda Eucleidas, fratele lui Cleomenes, apoi, punînd toată cealaltă armată în ordine de luptă, Cleomenes vedea toate aceste lucruri de la locul de pîndă dar de vreme ce n-a văzut de fel armele ilirilor și acarnanienilor, s-a temut ca nu cumva Antigonos să se folosească de ei. (2) Chemînd la sine pe Damoteles[61], care fusese așezat într-o ascunzătoare, i-a poruncit să cerceteze care este situația spatelui și a flancurilor liniei de bătaie. Damoteles — acesta era, după cum se spune, cumpărat de mai înainte de către Antigonos — a spus că trebuie să stea liniștit, pentru că toate sînt foarte bune, dar să ia aminte la dușmanii care atacă din față și pe aceștia să-i respingă, iar Cleomenes a pornit spre Antigonos și, respingînd cu ajutorul spartanilor pe care-i avea în jurul său falanga macedonenilor, i-a făcut să se retragă

cinci stadii[62] și i-a urmărit victorios. (3) Apoi, deoarece aceia din jurul lui Eucleidas au fost înconjurați din amîndouă părțile, dîndu-și seama de primejdie, a zis: „Ai pierit, prea iubite frate, ai pierit tu suflet nobil, tu care trebuiești imitat de fiii spartanilor și cîntat de femeile lor". Fiind astfel uciși aceia care erau cu Eucleidas, dușmanii de acolo, de îndată ce au fost victorioși s-au năpustit asupra sa. El a văzut că soldații sînt tulburați și nu a mai avut curaj să reziste și s-a salvat pe sine. Se zice că au murit mulți și dintre mercenari și aproape toți cei șase mii de lacedemonieni pentru că au rămas doar două sute.

29 După ce a intrat în cetate, Cleomenes a îndemnat pe cetățeni să primească pe Antigonos, iar el a spus — va face ceea ce va fi mai bine pentru Sparta, să moară sau să trăiască. Văzînd că femeile dau fuga la aceia care fugiseră împreună cu el și că le iau armele și le oferă băutură, el a intrat în casă, iar sclava pe care o capturase liberă la Megalopolis, după moartea soției, ieșind în cale așa cum obișnuia, și voind să-l îngrijească, căci se întorcea din expediție, spune că nu a suportat nici să bea, deși era foarte însetat, nici să se așeze, deși era foarte obosit, ci, așa cum era îmbrăcat cu platoșa, a întins mîna spre o coloană și, punînd capul pe cot și rămînînd nu multă vreme în această situație, ca și cînd și-ar fi relaxat puțin corpul, a trecut în revistă cu gîndul toate planurile sale și a pornit cu toți prietenii spre Cythion[63]. De aici s-au urcat pe cîteva corăbii care erau pregătite anume pentru aceasta.

30 Antigonos, cucerind cetatea din marș și comportîndu-se față de lacedemonieni fără să insulte și să batjocorească mîndria Spartei, i-a redat și legile, și formele de guvernămînt și, după ce a adus sacrificii zeilor, s-a retras a treia zi, aflînd că în Macedonia este un război mare, iar țara este prădată de barbari. De altfel, pe el îl cuprinsese și o boală, căci căzuse într-o mare epuizare, provenită dintr-o mare scurgere din nas. (2) Totuși el a rezistat bolii, și a pornit lupta împotriva alor săi, ca și cînd ar fi voit să moară repurtînd cea mai mare victorie, după ce

va fi făcut cel mai mare măcel printre dușmani, așa cum este firesc și cum scrie Phylarchos, pentru că a izbutit să-și prăpădească corpul, scoțînd un strigăt puternic în timpul luptei. În timpul liber se spunea că, strigînd cu glas tare după victorie, de bucurie și spunînd: „O zi frumoasă", a scuipat o mare cantitate de sînge și a murit. Acestea fie spuse despre Antigonos.

31 Cleomenes, plutind pe mare de la Citera, s-a dus în altă insulă numită Aigialia[64]. De aici, pe cînd era gata să treacă la Cyrena, unul dintre prietenii săi numit Thericion, un om care în marile acțiuni dădea dovadă de multă mărinimie sufletească, iar în discuții se folosea de cuvinte mari și sonore, întîlnindu-l, i-a spus în particular: „O rege, cea mai frumoasă moarte, aceea în război, am pierdut-o, deși toți ne-au auzit pe noi cînd spuneam că Antigonos nu va trece peste regele spartanilor decît mort. Dar acum noi mai putem înfrunta moartea în glorie și virtute. (2) Unde plutim noi acum fără nici o rațiune, fugind de nenorocirea care este aproape și căutăm o nenorocire în depărtare? Căci dacă nu este urît să fim sclavii celor născuți din Alexandru și din Filip, noi care ne tragem din Heracles, putem să renunțăm la o lungă călătorie pe mare, predîndu-ne lui Antigonos, care este firesc să se deosebească de Ptolemeu, atît cît se deosebesc macedonenii de egipteni. Iar dacă nu socotim că este demn să fim conduși de aceia care ne-au învins în arme, de ce ne pregătim de stăpîn pe acela care nu ne-a învins, pentru ca să ne facem doi stăpîni în loc de unul, fugind de Antigonos și lingușind pe Ptolemeu? (3) Sau vom spune că ne vom duce în Egipt pentru mama? Desigur, ar fi un frumos spectacol și demn de imitat cînd ea ar arăta femeilor lui Ptolemeu pe fiul său care, din rege cum era, a ajuns prizonier și fugar. Oare atîta timp cît mai sîntem stăpîni pe propriile săbii și mai privim încă la Laconia, de ce nu ne schimbăm aici soarta apărîndu-ne în fața celor căzuți la Selasia, pentru Sparta, mai degrabă decît să ședem în Egipt căutînd să aflăm pe cine a lăsat Antigonos la Sparta?" (4) În timp ce Thericion spunea aces-

tea, Cleomenes a răspuns: „Cel mai uşor lucru pentru muritor răule, şi care este la îndemîna tuturor este să moară şi atunci parcă eşti viteaz, fugind de o fugă mai ruşinoasă decît cea de mai înainte? Duşmanilor le-au cedat şi alţi oameni mai puternici decît noi, fie înşelaţi de soartă, fie forţaţi de mulţimea duşmanilor. Iar cel care renunţă în faţa oboselii şi suferinţelor sau a părerilor şi dojenilor oamenilor este înfrînt de propria lui slăbiciune. Într-adevăr, moartea voluntară nu trebuie să fie o fugă de acţiune, ci acţiune (5), căci este un lucru urît şi să trăieşti şi să mori numai pentru tine. Iară îndemnul pe care mi-l faci tu, grăbindu-te să scapi din situaţia de faţă, nu este nici frumos şi nici folositor ceea ce faci. Eu, însă, cred că trebuie ca şi tu şi eu să nu părăsim nădejdiile pentru patrie. Iar cînd acele nădejdi ne vor părăsi, atunci ne va fi uşor să murim de bunăvoie". Auzind aceste vorbe, Thericion n-a mai spus nimic împotrivă, dar la prima ocazie pe care a avut-o de a se îndepărta de Cleomenes, s-a dus la ţărm şi acolo s-a sinucis.

32 Cleomenes, fiind dus pe corabie, de la Aigialia în Lybia şi fiind însoţit de corăbii regeşti, a ajuns la Alexandria. Cînd a fost zărit de Ptolemeu, la început a fost întîmpinat cu omenia şi cuviinţa obişnuită. Dar cînd şi-a arătat gîndurile şi a apărut un bărbat plin de mîndrie şi s-a văzut că în conversaţiile zilnice avea simplitatea şi farmecul spartan şi că nu-şi pierduse în nici un caz noblеţea şi nici nu fusese copleşit de vitregia soartei, şi a văzut că este mai convingător decît care îl linguşeau ca să-i facă plăcere, atunci mult şi-a schimbat gîndurile Ptolemeu şi o jenă mare l-a cuprins pentru că neglijase un astfel de om şi-l aruncase în mîinile lui Antigonos, care, în felul acesta, îşi cîştigase o glorie şi o mare putere. (2) Începînd să-l încurajeze prin onoruri şi dovezi de simpatie, l-a întărit astfel încît l-a trimis cu bani şi cu corăbii în Elada promiţîndu-i că-l va repune pe tron. I-a mai dat şi o sumă de 24 de talanţi pe an. Dintre aceşti talanţi, Cleomenes a susţinut pe prieteni şi s-a susţinut

şi pe sine cu simplitate şi cumpătare. cheltuind cei mai mulţi bani pentru fapte de omenie şi daruri pe care le făcea acelora care fugiseră din Grecia în Egipt.

33 Ptolemeu cel bătrîn a murit mai înainte de a îndeplini făgăduinţa făcută lui Cleomenes. Îndată după moartea lui, regatul a căzut în trîndăvie, lux şi ginecocraţie[65], încît şi promisiunile făcute lui Cleomenes au fost neglijate. Într-adevăr, noul rege era corupt el însuşi în aşa hal de femei şi de chefuri, încît ori de cîte ori era treaz şi se părea că este serios făcea serbări şi ţinea în mînă dairaua, în palatul regal, iar cele mai mari treburi ale domniei le conducea Agathocleia, amanta regelui, mama ei, şi curtezana Oinanthes. (2) Totuşi s-a părut că la început se mai ţinea seamă şi de Cleomenes. Într-adevăr, temîndu-se Ptolemeu de fratele său Magas, pentru că avea o mare putere în faţa armatei datorită influenţei mamei sale, l-a atras pe Cleomenes şi i-a destăinuit anumite planuri tainice, voind să-l ucidă pe fratele său. Dar Cleomenes, deşi toţi îl îndemnau să facă acest lucru, singurul s-a împotrivit, spunînd că ar trebui, dacă ar fi posibil, ca regele să-şi pregătească mai mulţi fraţi pentru securitatea şi permanenţa domniei. Sosibios însă, care avea însă cea mai mare trecere printre prieteni, a spus că mercenarii nu sînt siguri pentru el atît timp cît Magas va fi viu, dar Cleomenes l-a îndemnat să fie liniştit, pentru că sînt mai mulţi de trei mii de mercenari peloponesieni, care ascultă de ordinele lui, încît la cel mai mic semnal vor fi gata cu armele. (3) Acest cuvînt, atunci, i-a dat lui Cleomenes o mare dovadă de credinţă şi o aparenţă de putere. Mai tîrziu însă, Ptolemeu, prin slăbiciunea lui, îi mărea frica. Apoi aşa cum se obişnuieşte cînd nu există nici o chibzuială, prin faptul că se temea de toate şi că nu avea încredere în nimeni şi prin aceasta credea că este în cea mai mare siguranţă, Cleomenes a început să inspire teamă la curtea regală, ca unul care avea mare trecere în faţa străinilor şi mulţi spuneau că:

„Leul ăsta se învîrte între aceste oi". Într-adevăr, așa se părea că este, cînd se uita pe furiș la palatul regal și cînd se gîndea în sine la cele ce se întîmplau.

34 Deși ceruse corăbii și armată, în cele din urmă a renunțat. Aflînd că Antigonos a murit și că aheenii sînt angajați în război cu etolienii, iar împrejurările îl doresc și-l cheamă acolo, deoarece Peloponesul se află în tulburare și zbucium, a cerut să fie trimis singur cu prietenii, dar n-a convins pe nimeni, pentru că regele nu asculta, ci-și petrecea timpul cu femeile, cu thiasurile[66] și chefurile, (2) iar cel care conducea toate lucrurile și-l sfătuia, anume Sosibios, socotea că Cleomenes, care rămîne acolo fără nici o socoteală, este intratabil și de temut, iar dacă este lăsat liber, va fi îndrăzneț, întreprinzător ca unul care văzuse el însuși regatul bolnav. (3) Nici măcar darurile nu-l îmbunau, ci era întocmai ca boul Apis care trăia în belșug și atunci cînd dădea impresia că o duce în cel mai mare lux, el nu-și ducea decît viața naturală și dorea drumuri libere și dansuri și se părea că nu poate suferi să fie mereu ținut de mîinile preoților, tot așa regelui acestuia nu-i plăcea nici o plăcere blîndă, ci

„Își distrugea draga inimă
ca Ahile
Rămînînd acolo și dorea lupta și războiul"

35 Aceasta fiind situația, vine la Alexandria Nicagoras[67] mesenianul, un om care-l ura pe Cleomenes, dar care se prefăcea că îi este prieten. Vînzîndu-i o dată o bucată de pămînt — din cauza răutății mi se pare, a lipsei de timp liber, după cum se pare, și din cauza războaielor — nu primise banii. (2) Cleomenes văzîndu-l atunci cînd cobora din corabia de transport — căci se întîmplase să se plimbe în rada portului — l-a salutat cu multă bunăvoință și l-a întrebat ce nevoie îl aduce în Egipt. Nicagoras l-a salutat la rîndul său cu multă bunăvoință și i-a spus că aduce regelui niște cai buni pentru război. Cleomenes, rîzînd i-a spus: „Aș fi voit mai degrabă să-i aduci niște cîn-

tărețe din sambucă[68] și niște desfrînați, căci aceste lucruri îl entuziasmează acum pe rege". (3) Nicagoras atunci a zîmbit, dar cu cîteva zile mai tîrziu, amintindu-i lui Cleomenes de locul vîndut, a cerut să-i dea prețul spunînd că nu-l va tulbura, dacă nu va suferi o prea mare pierdere a mărfurilor sale. Cleomenes i-a răspuns că nu mai are nimic din cele primite, iar Nicagoras, supărat, îi spune lui Sosibios batjocura lui Cleomenes. Sosibios a primit cu plăcere acest lucru și, căutînd să-l mînie pe rege pentru un motiv mai mare, a convins pe Nicagoras să scrie o scrisoare împotriva lui Cleomenes și să i-o lase, ca și cînd ar fi plănuit să ocupe Cirena, dacă va primi trireme și soldați de la el. (4) Nicagoras, compunînd această scrisoare, a plecat. Sosibios, după patru zile, a dus scrisoarea lui Ptolemeu, spunînd că i se dăduse de curînd și a iritat pe tînărul rege așa de mult, încît acesta a hotărît să-l ducă pe Cleomenes într-o casă mare și, oferindu-i alaiul obișnuit, să-l împiedice să iasă afară.

36 Această întîmplare era foarte neplăcută pentru Cleomenes, dar el s-a așteptat și la mai rău pentru următorul motiv. Ptolemeu, fiul lui Chrysermos, fiind prietenul regelui, tot timpul discuta foarte binevoitor cu Cleomenes și se înjghebase între ei o prietenie și un obicei de a vorbi foarte liber. (2) Acesta atunci, la rugămintea lui Cleomenes, de a se duce la el, a venit și a vorbit foarte binevoitor, îndepărtînd orice bănuială și apărînd pe rege. Plecînd iarăși din casă, fără să bănuiască, că din urmă pînă la ușă a venit Cleomenes. El a dojenit amarnic pe străjeri, spunîndu-le că păzesc cu multă nepăsare și ușurință o fiară atît de mare și greu de păzit. (3) Cleomenes, auzind el însuși aceste lucruri, mai înainte de a le afla Ptolemeu, s-a retras și le-a spus prietenilor. Ei bine, toți de îndată, și-au pierdut toate nădejdile pe care le aveau, umplîndu-se de mînie au hotărît să se răzbune împotriva nedreptății săvîrșite de Ptolemeu, împotriva violenței întrebuințate, să moară într-un chip demn de Sparta și să nu aștepte să fie uciși ca niște victime îngrășate pentru jertfă, căci este primejdios ca Cleomenes să disprețuiască

împăcarea cu Antigonos, un om războinic și activ, și să aștepte pînă cînd regele Marei Mame[69] să aibă răgaz, pentru ca apoi, lăsînd la o parte dairaua și tiasul, să-l ucidă.

37 După ce deci s-au luat aceste hotărîri, iar Ptolemeu a pornit spre Canopus[70], mai întîi au împrăștiat un zvon, cum că Cleomenes este liberat de straja regelui. Apoi, potrivit unui obicei regesc, celor care urmau să fie eliberați din închisoare li se trimitea un ospăț și daruri. Prietenii lui Cleomenes i-au pregătit mai multe lucruri de acest fel și le-au trimis din afară înlăuntru, înșelînd pe paznici, care credeau că aceste lucruri sînt trimise de rege. Căci Cleomenes aducea într-adevăr multe sacrificii și le dădea din ele din belșug și mai adăuga și cununi și, întins pe pat, cina împreună cu ei. (2) Se spune că regele a pornit la săvîrșirea faptei mai repede decît hotărîse, pentru că observase că un sclav se culcase afară din casă cu o femeie pe care o iubea și se temea de un denunț. Din cauza acestei temeri, cînd a venit amiaza și a observat că paznicii dorm amețiți de băutură, a îmbrăcat hitonul și desfăcînd cusătura la umărul drept cu sabia scoasă, a pornit cu cei treisprezece prieteni ai săi, care erau îmbrăcați la fel; (3) Hippitas, care era șchiop, a pornit cu avînt la început, dar, deoarece vedea că ceilalți merg mai leneș din cauza sa, le-a spus să-l ucidă și să nu piardă lucrurile, așteptînd un om inutil. Din întîmplare tocmai atunci un om din Alexandria ducea un cal pe lîngă porțile cetății. Luînd ei calul și urcînd pe el pe Hippitas și pornind pe ulițele strîmte, chemau poporul la libertate. (4) Dar alexandrinii au avut curajul, după cît se pare, de a lăuda și de a admira pe Cleomenes, dar nimeni n-a avut curajul să-l urmeze și să-i dea ajutor. Pe Ptolemeu, fiul lui Chrysermos, trei inși au năvălit asupra lui și l-au ucis, cînd ieșea din palat. Împotriva unui alt Ptolemeu, care avea în grijă paza cetății și a pornit cu trăsura împotriva lor, ei au sărit cu toții și au împrăștiat pe oamenii din garda personală și pe slujitori, iar pe el l-au tras jos de pe car și l-au ucis, apoi s-au îndreptat spre cetățuie cu gîndul de a distruge închisoarea și de a se folosi

de întemnițați. (5) Dar paznicii temniței le-o luaseră înainte și întăriseră închisoarea. În acest fel Cleomenes, eșuînd și în această încercare, se învîrtea și rătăcea prin oraș cînd nimeni nu se dădea de partea lui, ci toți fugeau cuprinși de frică. Apoi deodată s-a oprit și a spus către prietenii săi: „Nu este nimic de mirare dacă femeile conduc pe niște bărbați care fug de libertate!". Apoi i-a îndemnat pe toți să moară în chip demn de el și de faptele lui. (6) Cel dintîi a fost lovit Hippias, de unul dintre tinerii pe care-l rugase, apoi fiecare dintre ei s-a sinucis cu dibăcie și fără frică, în afară de Panteus, care a cucerit primul cetatea Megalopolis. Acesta era foarte frumos și foarte dibaci să-i aducă pe tineri la disciplină și era iubitul regelui, care i-a poruncit să moară numai după ce-l va vedea pe el însuși și pe ceilalți căzuți. Cînd zăceau cu toții, Panteus trecea pe la fiecare și-i atingea cu pumnalul spre a vedea dacă nu cumva se preface că a murit. Cînd l-a atins pe Cleomenes la gleznă, el și-a întors fața spre Panteus, care l-a sărutat și apoi s-a așezat lîngă el. Cînd Cleomenes și-a dat sufletul, Panteus l-a sărutat apoi s-a omorît și el.

38 Așa a murit deci Cleomenes, care a domnit unsprezece ani la Sparta și care a fost un astfel de bărbat. Cînd zvonul s-a împrăștiat în toată cetatea, Cratesicleia, deși avea un caracter nobil, totuși și-a pierdut tăria sufletească și, în fața grozăviei nenorocirii, a îmbrățișat copiii lui Cleomenes plîngînd. Dar cel mai în vîrstă dintre băieți, fără ca nimeni să se aștepte, s-a aruncat de pe acoperiș în cap, dar n-a murit, ci doar se simțea rău și striga și se revolta că nu este lăsat să moară. (2) Iar Ptolemeu a poruncit ca corpul lui Cleomenes să-l lege cu curele și să-l spînzure și să ucidă pe fiii și pe mama lui și femeile care erau în jurul ei. Printre acestea era și soția lui Panteus, foarte frumoasă și nobilă. Astfel de soartă au avut ei, care erau de curînd căsătoriți și se iubeau nespus de mult. De cum a voit ea să plece pe mare, împreună cu Panteus, părinții ei n-au lăsat-o, ci au închis-o cu forța și i-au pus pază. Dar ceva mai tîrziu și-a pregătit un cal

și ceva aur și noaptea a fugit și ținînd-o drept pînă la Tainaros[71], aci s-a îmbarcat pe o corabie care plutea spre Egipt. Și a fost dusă la soțul ei și a petrecut cu el în străinătate o viață fără suferință și durere. (3) Ea atunci ținea de mînă pe Cratesicleia care era dusă de soldați și, luîndu-i partea peplosului care se tîra și încurajînd-o, ea nu se temea nici de propria-i moarte, ci cerea un singur lucru: să moară înaintea copiilor. După ce au ajuns la locul execuției, în care sclavii obișnuiau să facă astfel de lucruri, mai întîi au ucis pe copii, în fața Cratesicleii, apoi au ucis-o pe ea, care a spus numai: „Vai copii, unde vă duceți?“ Iar soția lui Panteus, încinsă cu himationul, era plină de curaj, se îngrijea de corpul fiecărei femei ucise în tăcere și calm și-l acoperea atît cît era cu putință. În cele din urmă, împodobindu-se și pe ea și lăsîndu-și haina ei, n-a lăsat pe nimeni să privească, în afară de cel pus s-o ucidă și a căzut eroic și n-a rugat pe nimeni s-o împodobească sau s-o acopere după moarte. În acest fel chiar și la moarte a avut noblețea sufletească și și-a păstrat aceeași înfățișare a corpului pe care o avusese în viață.

39 În acest fel Lacedemona, punînd să se joace o dramă femeiască, în care femeile se întreceau în bărbăție, a arătat în ultimele zile că virtutea nu poate fi insultată de soartă. Cu puține zile mai tîrziu, cei care păzeau corpul lui Cleomenes răstignit au văzut că un șarpe uriaș i se încolăcise în jurul capului și-i acoperise fața, astfel încît nici o pasăre de pradă să nu zboare de acolo. De aceea o teamă de zei l-a cuprins pe rege, iar teama lui a oferit femeilor prilejul altor expieri, fiindcă se părea că un om iubit de zei și cu o putere mai mare decît cea omenească fusese ucis. (2) Alexandrinii se duceau adesea la acel loc și-l numeau pe Cleomenes erou și fiu al zeilor, pînă cînd înțelepții i-au lămurit că în corpul mort al unui bou se nasc albine, în corpul unui cal viespi, în corpul unui măgar cărăbuși, iar în corpul unui om un șarpe, deoarece puroiul care se produce la măduvă se întărește și se cuibăresc șerpi. Acest lucru mai ales văzîndu-l, cei vechi dintre toate viețuitoarele au consacrat eroilor șarpele.

TIBERIUS GRACCHUS

NOTIȚĂ INTRODUCTIVĂ

Activitatea lui Tiberius Gracchus este o ilustrare cît se poate de vie a multora dintre caracteristicile situației în care se găsea Roma în perioada în care el a activat. Autorii antici, indiferent de genul literar și de poziția de clasă de pe care au scris și indiferent de deosebirile de amănunt în nararea evenimentelor, sînt de acord, în esență, asupra următoarelor fapte: Tiberius Gracchus, la puțin timp după ce a îmbrăcat toga virilă, a fost cooptat în colegiul augurilor, a luat parte la expediția din Africa[1]*, împreună cu Scipio cel tînăr, unde a dat dovadă de curaj și inteligență. De aceleași calități a dat dovadă Tiberius Gracchus și în timpul campaniei împotriva cetății Numantia*[2]*, în care era cvestor al consulului Mancinus. În anul 134, la 10 decembrie, Tiberius Gracchus intră în funcția de tribun al plebei. Văzînd situația jalnică în care se aflau micii proprietari de pămînt — ei își vărsau sîngele în războaie, iar cînd se întorceau acasă se vedeau deposedați de mica lor proprietate de marii latifundiari, concurenții cărora nu le puteau rezista — precum și creșterea neîncetată a numărului sclavilor pe ogoare, propune o lege agrară prin care se stabileau următoarele: 1) nimeni să nu ocupe din* ager publicus *(ogorul public) o suprafață mai mare de cinci sute de iugăre, la care se puteau adăuga două sute cincizeci de iugăre ale fiilor săi; 2) nimeni, în orice caz, să nu poate ocupa mai mult de o mie de iugăre; 3) nimeni nu putea avea mai mult de o sută de capete de vite; 4) oamenii liberi trebuiau să lucreze pe ogoare într-un anumit procent; 5) trebuia aleasă o comisie alcătuită din trei*

---

[1] Plut. 4,1.
[2] Cicero, *De harusticum respondo; Brutus, 103.*

membri care să aplice această lege. Se vedea clar că prevederile acestui proiect de lege aveau darul de a veni în ajutorul multor cetăţeni săraci, care n-aveau adesea după ce bea apă. Dar să nu anticipăm cu comentariul, înainte de a expune faptele, asupra cărora toţi autorii antici sînt de acord.

Octavius, un alt tribun al plebei, care avea în folosinţă o mare întindere de pămînt ager publicus, *s-a opus. Ca răspuns, Tiberius Gracchus a decretat zile de sărbătoare, a închis visteria publică, a adus faptul în discuţia senatului, dar senatorii erau divizaţi. Atunci Tiberius Gracchus a propus în faţa comiţiilor tribute demiterea lui Octavius din slujba de tribun. Comiţiile au votat propunerea şi Octavius a fost astfel scos din tribunat. O comisie compusă din trei bărbaţi — Tiberius Gracchus, socrul său Appius Claudius şi fratele său Caius Gracchus — au trecut la aplicarea legii*[3]*. Comisia a trecut la lucru*[4] *şi, învingînd mari greutăţi în delimitarea domeniilor publice de proprietăţile particulare, a izbutit să dea pămînt unui mare număr de cetăţeni săraci. În anul 133 Attalus Philometor, cunoscut în istorie sub numele de Attalus al III-lea, regele Pergamului, lasă drept moştenire Romei prin testament regatul său. Tiberius a propus un proiect de lege care prevedea ca visteria lui Attalus al III-lea să fie împărţită noilor împroprietăriţi şi plebeilor săraci.*

În iulie 133, Tiberius a candidat a doua oară la demnitatea de tribun al plebei, dorind să-şi desăvîrşească opera. Marea majoritate a plebei la ţară era ocupată cu secerişul. Într-un templu apropiat, senatul ţinea şedinţă pentru aplicarea legii agrare şi Scipio Nasica, făcîndu-se exponentul mîniei şi urii optimaţilor, a cerut consulilor să instituie starea de urgenţă. La refuzul acestora, Scipio Nasica, urmat de cei mai îndîrjiţi adversari ai lui Tiberius Gracchus, au pornit spre Capitoliu. Tiberius Gracchus a fost asasinat.

[3] Cicero, *De lege agraria*, II, p. 31; *Pro Sestio*, 10,3.
[4] Cicero, *Pro domo*, 91; *Pro Plancio*, 88; *Tusculanae*, IV, 51; Florus, II, 2,7; Velleius Paterculus, II, 3,2; Valerius Maximus, III 2,17; Plut., 16,3; Appian, I, 63.

Acestea sînt faptele esenţiale asupra cărora, aşa cum am arătat mai sus, toţi autorii antici sînt de acord. Ele arată clar următoarele lucruri: 1) lupta de clasă se ascuţise într-atît la Roma, încît învechitul aparat de stat republican nu mai era capabil să stăvilească pasiunile dezlănţuite; 2) Tiberius Gracchus a fost silit să recurgă la procedee legislative extraordinare, la care optimaţii, în cele din urmă, au răspuns cu violenţă asasinîndu-l; 3) el a încercat toate procedeele legale şi toate posibilităţile de persuasiune a colegului său Octavius şi a senatului. Bogaţii orbiţi de interesele lor egoiste de clasă, n-au mai ţinut seama de interesele majore ale Romei, care în cele din urmă erau şi ale lor înşişi — Roma avea atunci nevoie de o clasă puternică de mici proprietari de pămînt, agricultori şi ostaşi în acelaşi timp; 4) Tiberius Gracchus a căzut luptînd pentru cauza dreaptă şi umană a micilor proprietari de pămînt, care, în acele clipe, era una dintre cauzele de prim rang ale Romei; 5) cu Tiberius Gracchus a început epoca războaielor civile la Roma.

Cercetînd în lumina celor expuse mai sus Viaţa lui Tiberius Gracchus, *scrisă de Plutarh, se remarcă de la început cum biograful, determinat şi de genul în care scrie, dar şi de poziţia sa de clasă, inserează în biografie descrieri psihologice, relatări de fapte, considerente politice, anecdote. El trece pe nesimţite de la portretul lui Tiberius Gracchus (cap. 1—3) la nararea căsătoriei lui cu fiica lui Appius Claudius (cap. 4), în care presară o anecdotă, pentru ca apoi (cap. 5—7) să relateze acţiunea lui Tiberius Gracchus în Spania, la Numantia, şi de aici înainte, pînă la sfîrşitul biografiei, să se ocupe de activitatea politică a tribunului plebei. Cititorul, furat de varietatea şi importanţa detaliilor, poate pierde uşor din vedere esenţialul. De aceea vom încerca o sistematizare a datelor.*

Tiberius Gracchus — omul. *În portretul pe care-l face în primele capitole, Plutarh îşi exprimă destul de limpede admiraţia pentru caracterul lui Tiberius, pe care-l compară, din acest punct de vedere, cu Caius, fratele lui. Pa-*

sajul următor este cît se poate de elocvent din acest punct de vedere: „Mai întîi înfățișarea, privirea și mișcarea lui Tiberius erau liniștite și echilibrate, pe cînd Caius era agitat și vehement încît cînd țineau discursuri Tiberius stătea cu multă cuviință într-un singur spațiu pe tribună, pe cînd Caius, cel dintîi dintre romani, a introdus obiceiul de a se plimba pe tribună și de a-și trage toga de pe umeri cînd vorbea, așa cum se spune că a făcut Cleon, atenianul, care cel dintîi și-a scos haina și și-a lovit coapsa pe cînd vorbea“ (cap. 2). Comparația lui Caius cu Cleon, care în literatura epocii trecea drept tipul demagogului perfect, este cît se poate de semnificativă pentru tonul aprobativ cu care vorbește biograful despre caracterul lui Tiberius Gracchus, a cărui frugalitate și cumpătare o pune, de asemenea, în contrast cu Caius. Biograful nu pierde însă din vedere să sublinieze că amîndoi frații erau viteji, însuflețiți de spiritul dreptății față de supuși, competenți în magistratură. Faima cîștigată de Tiberius datorită calităților sale personale mai mult decît originii nobile (4), rezistența la muncă (5), salvarea a douăzeci de mii de romani (6), sînt fapte care atestă aprecierea pe care o are Plutarh pentru Tiberius Gracchus-omul.

Tiberius Gracchus — omul politic. Sînt numeroase pasajele care fac pe cititor să creadă că Plutarh a aprobat fără nici un fel de rezerve acțiunea lui Tiberius Gracchus. Dar, din păcate, sînt și pasaje, care arată că biograful — fie din considerente de ordin moral, fie din poziția sa politică favorabilă aristocrației — are rezerve care nu numai că contrazic atitudinea favorabilă, dar o și anihilează, lăsînd impresia că, în fond, el n-a fost de acord cu tribunul. Spre a înțelege mai clar atitudinea lui Plutarh să punem problemele în discuție.

Determinantele acțiunii lui Tiberius Gracchus. Plutarh înșiră (cap. 8) versiunile care circulau în această privință. Unii spuneau că Tiberius Gracchus și-a început acțiunea politică îndemnat de retorul Diophanes din Mitilene și de filozoful Blossius din Cumae. Alții susțineau că Cornelia, mama lor, îi exhorta să vină în ajutorul populației

sărace. Alții afirmau că Tiberius a pornit acțiunea politică din gelozie pentru faima politică de care se bucura un oarecare Spurius Postumius, de aceeași vîrstă cu el. Caius Gracchus scria că Tiberius a trecut adesea prin Etruria, în drum spre Numantia, și a văzut cîmpia pustie de oameni liberi și plină de sclavi și că, impresionat de această situație, a trecut la acțiune. După ce menționează aceste versiuni, Plutarh scrie: „Dar cea mai mare cauză a constituit-o poporul, care a dat imbold și ambiție lui Tiberius, chemîndu-l și provocîndu-l prin inscripții făcute, pe ziduri și pe monumente, prin care-l îndemnau să pună mîna pe ogorul public pentru săraci“ (cap. 8). Așadar biograful este de acord că și Diophanes, și Blossius, și Cornelia, și Postumius au constituit mobile determinante pentru acțiunea lui Tiberius Gracchus, dar că hotărîtoare au fost îndemnurile poporului. Din fraza lui Plutarh citată mai sus este greu de desprins atitudinea lui față de acțiunea lui Tiberius Gracchus, dar faptul că biograful uită, în această clipă, de firea tribunului, pe care o elogiase în capitolul 3, este destul de semnificativ. Trebuie subliniat mai întîi că fără capacitatea lui Tiberius de a se înduioșa la spectrul mizeriei în care se zbăteau micii agricultori romani, toate îmboldurile externe venite de la Diophanes, Blossius, Cornelia, Spurius, Postumius ar fi rămas fără efect. Dovadă este faptul că mulți bogătași, de origine patriciană sau plebeiană, aveau sub ochi aceeași situație, dar rămîneau indiferenți la suferințele celor mulți. În ceea ce privește îmboldurile externe, se poate ca și retorul și filozoful și Cornelia să-l fi influențat, dar puterea hotărîtoare a constituit-o, așa cum scria Caius Gracchus, jalnicul spectacol pe care l-a avut sub ochi în Etruria Tiberius Gracchus și care, mai mult decît orice îndemn și inscripții, l-a impresionat și l-a determinat să treacă la acțiune.

Esența legii propuse și procedura folosită de Tiberius Gracchus. Plutarh afirmă cît se poate de clar (cap. 9) că tribunul n-a conceput singur și izolat proiectul de lege agrară, ci că și-a asigurat colaborarea unor personalități

de seamă, printre care era Crassus, marele pontifice, și Scaevola, celebrul jurisconsult. De asemenea, biograful subliniază cît se poate de limpede blîndețea legii: „Și se pare că nici o lege n-a fost vreodată mai blîndă și mai binevoitoare față de o nedreptate și de o lăcomie atît de mare. Într-adevăr, privitor la acei oameni pe care ar fi trebuit să-i pedepsească pentru încălcarea legilor și să dea despăgubiri pentru pămîntul pe care-l foloseau împotriva legilor, ei bine Tiberius a poruncit ca acești oameni, primind o despăgubire, să cedeze ogoarele pe care le dobîndiseră pe nedrept și să primească pe cetățenii care aveau nevoie de ajutor" (cap. 9). Dar admirația neprecupețită pentru cauza dreaptă și pentru adîncul umanism al proiectului de lege propus de Tiberius Gracchus sînt strălucit puse în lumină de următorul pasaj: „. . . dar bogații, mari posesori de pămînturi, mîniați pe popor și cuprinși de ură împotriva legiuitorului, au început o acțiune de îndepărtare a poporului, sub cuvînt că împărțirea pămîntului duce la distrugerea formei de guvernămînt și că Tiberius pune toate la cale în acest scop (3), dar el nu făcea nimic. Într-adevăr, fiindcă Tiberius dădea bătălia pentru o cauză frumoasă și dreaptă și luptînd cu cuvîntul putea să facă să strălucească chiar subiectele mai slabe, deoarece era meșter la vorbă și de neînfrînt; poporul se revărsa în jurul tribunei de pe care vorbea, iar Tiberius stătea în picioare și spunea despre cei săraci: «Fiarele care își duc viața în Italia își au și ele vizuina, locul de culcare și ascunzișul lor, în timp ce oamenii care luptă și care mor pentru Italia nu au parte decît de aer și de lumină și de nimic altceva și rătăcesc prin Italia cu copiii și femeile lor, fără casă, fără culcușuri, în timp ce comandanții lor îi mint pe soldați pe cîmpurile de luptă, îndemnîndu-i să reziste împotriva dușmanilor pentru mormintele străbunilor și pentru templele zeilor, pentru că nimeni nu are nici un altar străbun, nici un monument al străbunilor din atîția romani, ci ei luptă numai luxul și bogăția unor oameni bogați, și ei, care sînt numiți stăpîni ai pămîntului, mor, dar nu au nici măcar o brazdă».

Pasajul nu mai are nevoie de nici un comentariu spre a ilustra drama în care se zbăteau micii agricultori din Italia.

Tiberius, așa cum am arătat mai sus, văzînd că nu-l poate convinge pe Octavius să renunțe la împotrivire, a hotărît să-l destituie din funcția de tribun al plebei, și a izbutit. Această hotărîre a lui Tiberius Gracchus era singura soluție posibilă spre a ieși din impasul în care adusese lucrurile refuzul lui Octavius. Iată ce spune Plutarh în această privință: „Dar, de vreme ce senatul, adunîndu-se, nu ajungea la nici un rezultat din cauza senatorilor bogați, Tiberius recurge la o faptă care nu era nici legală, nici cuviincioasă și anume el demite pe Octavius din slujbă, deoarece altfel nu putea să pună legea la vot" (cap. 11). Cuvintele „. . . care nu era nici legală, nici cuviincioasă . . . " arată grava contradicție existentă în atitudinea lui Plutarh față de Tiberius Gracchus: pe de o parte recunoaște starea de mizerie a țăranilor ostași și, deci implicit necesitatea de a li se distribui pămînt, iar pe de alta nu este de acord cu singura cale posibilă pentru înfrîngerea rezistenței bogătașilor. Plutarh ar fi voit să li se dea pămînt săracilor, fără să fie deranjați bogătașii, dar acest lucru era cu neputință. Gîndirea politică a lui Plutarh cedează considerentelor aparent morale, zicem aparent, pentru că lăsarea în pace a unor oameni, care, prin lăcomia lor, cauzau mizeria altora, nu poate fi socotită un gest moral sau uman. Atitudinea de condamnare a destituirii lui Octavius se desprinde și din capitolul 14, cînd Plutarh spune că Tiberius a „suprimat și insultat" puterea tribunilor plebei. În capitolul 16 biograful afirma că Tiberius s-a lăsat condus mai mult „de mînie și de ambiție decît de dreptate și de folos".

Aceste cuvinte arată și mai clar repulsia lui Plutarh față de activitatea politică a lui Tiberius Gracchus. Altă contradicție: în capitolul 20 — citim: „Dar se pare că atacul împotriva lui [Tiberius] s-a produs mai mult din cauza patimii și urii celor bogați decît din pricina motivelor pe care le invocau, iar dovada acestui fapt o constituie batjocorirea violentă și nelegiuită a cadavrului lui

Tiberius". Aşadar nici Tiberius n-a procedat bine, nici bogăţaşii. Atunci ce trebuia făcut spre a ieşi din impas? Plutarh nu-şi pune întrebarea. Hotărît lucru, gîndirea politică a biografului este mai prejos de calităţile lui de psiholog, moralist şi povestitor, care fac ca şi această biografie să fie cît se poate de atractivă.

---

* De văzut şi: A. Piganiol, *La conquête romaine*, Paris, 1927, 5-e éd. Paris, 1967; J. Carcopino, *La république romaine de 133 a 44 avant Jesus Christ*, Paris, 1936; F. R. Convel, *The revolutions of ancient Rome*, London, 1962; J. Carcopino, *Autour des Gracques*, études critiques, 2-a éd. revue et augmentée, Paris, 1967; C. Nicolet, *Les Gracques, Crise agraire et révolution à Rome*, Paris, 1967; R. Syme, *La révolution romaine*, Paris, 1967.

1 După ce am istorisit[1] vieţile primei perechi de oameni iluştri, avem să asistăm la desfăşurarea unor patimi tot atît de mari în perechea romană, constituită de Tiberius şi de Caius Gracchus, pe care o comparăm cu grecii[2]. Aceştia erau fiii lui Tiberius Gracchus, care a fost cenzor[3] şi de două ori consul[4], a repurtat două triumfuri şi a dobîndit o mare faimă a prestigiului său. De aceea, deşi nu era prieten cu Scipio[5] care a înfrînt pe Hanibal, ba fusese chiar în dezbinare cu el, a fost socotit demn de a lua în căsătorie pe fiica lui, Cornelia. (2) Se spune că Tiberius a surprins odată o pereche de şerpi pe patul său, iar interpreţii acestui semn neobişnuit, după ce au cercetat faptul, nu l-au îndemnat nici să-i ucidă pe amîndoi, dar nici să-i lase pe amîndoi liberi. Dar au adăugat că uciderea şarpelui mascul va aduce moartea lui Tiberius, iar uciderea şarpelui femelă va aduce moartea Corneliei. Tiberius deci, care iubea pe Cornelia şi care socotea că i se cade lui să moară mai înainte, căci era mai în vîrstă, iar Cornelia era mai tînără, a ucis şarpele mascul şi a dat drumul şarpelui femelă. Nu mult mai tîrziu, Tiberius a murit lăsînd doisprezece copii, pe care-i avusese cu Cornelia. (3) Iar Cornelia, luînd în primire copiii şi casa, s-a arătat atît de iubitoare de copii, de cumpătată şi de mărinimoasă, încît s-a crezut că Tiberius nu făcuse rău cînd se hotărîse să moară el în locul unei astfel de soţii. Într-adevăr, ea a refuzat participarea la coroana regală a lui Ptolemeu, care o cerea în căsătorie, şi, văduvă fiind, a pierdut zece copii, iar pe una dintre fiice, pe care a dat-o în căsătorie lui Scipio cel tînăr[6], şi pe cei doi fii, despre care s-a scris această „Viaţă", anume Tiberius şi Caius Gracchus, i-a crescut cu atîta grijă, încît deşi, după

părerea unanimă, erau cei mai bine înzestraţi de natură dintre romani, totuşi s-a părut că au fost mai mult educaţi decît înzestraţi pentru practica virtuţii.

2 Dar aşa cum chipurile Dioscurilor[7], pictaţi sau sculptaţi deşi se aseamănă foarte mult, prezintă totuşi deosebirea înclinării unuia către pugilat iar a celuilalt către curse, tot aşa şi aceşti tineri, deşi aveau foarte mari asemănări, fiind înclinaţi amîndoi spre săvîrşirea actelor de curaj, către cumpătare, libertate, prudenţă şi mărinimie totuşi, deoarece au apărut şi s-au manifestat mari deosebiri între ei, cred că nu este rău să vorbesc mai întîi despre acestea. (2) Mai întîi înfăţişarea, privirea şi mişcarea lui Tiberius erau liniştite şi echilibrate, pe cînd Caius era agitat şi vehement, încît şi cînd ţineau discursuri Tiberius stătea cu multă cuviinţă într-un singur spaţiu pe tribună, pe cînd Caius, cel dintîi dintre romani, a introdus obiceiul de a se plimba prin tribună şi de a-şi trage toga de pe umeri cînd vorbea, aşa cum se spune că a făcut Cleon[8], atenianul, care cel dintîi şi-a scos haina şi şi-a lovit coapsa pe cînd vorbea. În afară de aceasta, cuvîntul lui Caius era mai înfricoşător şi mai exagerat prin afectivitatea sa, pe cînd vorbirea lui Tiberius era mai plăcută şi mai înclinată spre milă. Tiberius avea un vocabular pur şi ales cu grijă, pe cînd vocabularul lui Caius era mai căutat şi mai persuasiv. (3) Tot aşa în felul de viaţă şi la masă, Tiberius era mai simplu şi frugal, iar Caius, comparat cu alţii, era cumpătat şi auster, dar, în comparaţie cu fratele său, era ca un tînăr exagerat. Pentru acest fapt l-a criticat şi Drusus[9] reproşîndu-i că-şi cumpărase nişte mese delfice[10], plătind pentru fiecare libră[11] cîte o mie două sute cincizeci de drahme[12]. (4) În ceea ce priveşte deosebirile de temperament, în vorbire Tiberius era blînd şi cumpătat, iar Caius era aspru şi afectat. De aceea, adesea, împotriva aşteptărilor, în timp ce vorbea, din cauza lunecării spre înflăcărare şi patimă, vocea i se ascuţea şi începea să profereze injurii şi să-şi tulbure şirul ideilor. De aceea, ca un sprijin împotriva obiceiului de a-şi pierde calmul, l-a luat pe Licinius, un sclav cu

multă inteligenţă, care avea cu el un instrument muzical, cu care se ia tonul. Acesta şedea în spatele lui Caius cînd vorbea şi, de îndată ce simţea că Caius îşi aspreşte glasul şi se înăbuşă din cauza mîniei, îi dădea un ton jos, cu ajutorul căruia Caius părăsea de îndată asprimea, îşi potolea patima, cobora vocea, se liniştea şi se arăta îndulecabil.

3 Cam acestea erau deosebirile dintre ei, dar în privinţa bărbăţiei faţă de duşmani, a dreptăţii faţă de supuşi, a grijii în magistraturi, a cumpătării erau nedeosebiţi. Tiberius era mai în vîrstă cu nouă ani decît Caius. Acest lucru a făcut ca activitatea politică a fiecăruia să se facă la timpul ei[13] şi a adus un mare prejudiciu acţiunii lor, pentru că nu au fost în culmea puterii în acelaşi timp şi nu au putut să-şi concentreze forţele, care, dacă ar fi fost reunite, ar fi fost foarte mari şi de neînfrînt. Trebuie să vorbim însă despre fiecare în parte şi, mai întîi, despre cel mai în vîrstă.

4 Ei bine, Tiberius Gracchus, cînd abia ieşise din vîrsta copilăriei, a fost atît de renumit, încît a fost socotit demn de a intra în colegiul augurilor[14] mai mult datorită virtuţii sale decît neamului său nobil. Lucrul acesta l-a arătat Appius Claudius[15], fost consul şi cenzor şi ales *princeps senatus*[16] datorită prestigiului său şi care trecea cu mult înaintea altor contemporani în privinţa nobleţii sentimentelor sale. Astfel, pe cînd preoţii[17] cinau împreună, Claudius a chemat pe Tiberius şi, vorbindu-i prieteneşte, i-a oferit căsătoria cu fiica sa. Tiberius a primit cu plăcere şi, făcîndu-se astfel logodna, Appius, cînd s-a dus acasă, de la uşă a chemat pe soţia sa şi i-a spus cu glas tare: „Antistia, astăzi am logodit pe Claudia noastră!". Soţia, mirată, l-a întrebat: „De ce zelul şi graba asta? Sau ai logodit-o cu Tiberius Gracchus?". Ştiu că unii scriitori spun acest lucru despre tatăl Gracchilor şi despre Scipio Africanul, deci cei mai mulţi redau faptul aşa cum facem noi, iar Polybios spune că, după moartea lui Scipio Africanul, dintre toţi tinerii rudele sale au ales

pe Tiberius ca să-i dea pe Cornelia, ca una care fusese lăsată de tatăl său necăsătorită și nelogodită. (2) Tiberius cel tînăr, luînd parte la expediția în Lybia împreună cu cel de-al doilea Scipio[18], pe a cărui soră o avea în căsătorie, și petrecîndu-și timpul sub același cort cu comandantul, acesta i-a intuit repede firea care, în acțiunile la care lua parte, dădea multe și mari dovezi de dorul de a practica și a imita cu fapta virtutea și repede l-a pus mai presus de ceilalți tineri pentru bărbăția și modestia lui. El cel dintîi s-a urcat pe zidul dușmanilor, după cum spune Fannius[19], care scrie că și el însuși s-a urcat împreună cu el și a luat parte la acea faptă de vitejie. Multă simpatie avea el și în tabără printre soldați și după ce s-a despărțit de ei, aceștia l-au dorit mult.

5 După expediția în Lybia, fiind ales cvestor[20], s-a întîmplat să plece în expediție contra cetății Numantia[21], împreună cu consulul Caius Mancinus[22], care nu era un om rău, dar cel mai nenorocos dintre comandanții de oști romani. De aceea în împrejurări nefavorabile și în situații potrivnice a strălucit și mai mult nu numai inteligența și bărbăția lui Tiberius, dar, ceea ce era minunat — s-au făcut simțite respectul și cuviința față de comandantul său, care, din cauza relațiilor în care se zbătea, nici nu se recunoștea că este comandant. (2) Consulul, fiind înfrînt în lupte mari, a pus la cale să plece cu armata noaptea, părăsind tabăra. Numantinii au prins de veste și au ocupat de îndată tabăra și au început să cadă în spatele celor care fugeau și să ucidă pe cei care erau mai în urmă și, în cele din urmă, au înconjurat întreaga trupă care se retrăgea și au împins-o în locuri grele, care nu aveau ieșire. Mancinus, pierzînd nădejdea de a se mai salva cu forța, a trimis crainici la numantini care să le spună că este gata să încheie învoieli și pace. Numantinii au răspuns că nu au încredere în nimeni în afară de Tiberius și pe el cereau să-l trimită la ei. (3) Și aveau aceste sentimente față de Tiberius și datorită faptului că se vorbea foarte mult despre el în armată, dar își aminteau și de tatăl lui Tiberius, care, după ce purtase război cu iberii și supuse pe mulți dintre ei, încheiase pace cu numantinii și făcuse ca poporul s-o respecte mereu. Fiind deci trimis Tiberius și, întîlnindu-se cu numantinii și, pe de o parte, convingîndu-i, iar pe de alta primind condițiile lor, a încheiat pace și a scăpat cu viață fără îndoială douăzeci de mii de cetățeni romani, în afară de slujitori și de cei care urmau armata în afara rîndurilor.

6 Toate lucrurile care s-au găsit în tabără le-au capturat numantinii și le-au prădat. Printre acestea erau și niște tăbliță pe care erau scrise socotelile administrației sale de cvestor. Dorind mult să le găsească, după ce armata se retrăsese, el s-a întors însoțit numai de trei sau patru tovarăși la Numantia. Chemînd pe dregătorii numantinilor, i-a rugat să-i redea registrele, ca să nu dea dușmanilor prilej să-l acuze neavînd să dea socoteală pentru actele sale de guvernămînt. (2) Bucurîndu-se deci numantinii pentru întîmplarea care-l făcuse să aibă nevoie de ei, l-au chemat să intre în cetate. Dar cum el stătea și chibzuia dacă să intre sau nu, s-au apropiat de el și au început să întindă mîinile și-l rugau strigători să nu-i mai socotească dușmani, ci să-i trateze ca pe niște prieteni și să aibă încredere în ei. Deci Tiberius s-a hotărît să le dea ascultare și fiindcă dorea să obțină registrele, și fiindcă se temea să irite pe numantini pentru că nu avea încredere în ei. (3) Intrînd deci el în cetate, mai întîi i-au dat un prînz și l-au rugat stăruitor să mănînce șezînd la masă cu ei. Apoi i-au dat registrele și l-au îndemnat să ia ceea ce voiește din pradă. Tiberius n-a luat nimic altceva decît tămîie, de care avea nevoie la sacrificiile publice, și apoi, după ce a salutat prietenește pe numantini, a plecat.

7 Cînd s-a întors la Roma, întreaga acțiune de încheiere a păcii a apărut ca nedemnă și rușinoasă pentru Roma și el a fost acuzat. Dar prietenii și rudele soldaților, care constituiau o mare parte a poporului, dădeau fuga la

Tiberius, punînd pe seama comandantului părţile urîte ale celor întîmplate, dar zicînd că datorită lui au fost salvaţi atîţia cetăţeni. (2) Dar cei care nu puteau admite cele întîmplate îndemnau poporul să imite pe străbuni, căci aceia au dat pe mîna duşmanilor pe comandanţii care au dorit să fie liberaţi de duşmani predîndu-i goi, şi de asemenea au predat pe cei care luaseră parte la încheierea tratatului, ca de pildă pe cvestori şi pe tribunii militari şi pe seama lor au pus sperjurul şi călcarea învoielilor. (3) Atunci însă poporul a arătat mai ales zelul şi bunăvoinţa faţă de Tiberius. Într-adevăr, au votat ca comandantul să fie dat gol şi legat numantinilor, dar pe toţi ceilalţi i-au cruţat datorită lui Tiberius. (4) Se pare că a sărit atunci în ajutor şi Scipio care avea o mare trecere la romani. Totuşi el era atunci acuzat că nu salvase pe Mancinus şi nici nu s-a străduit să ratifice tratatul cu Numantia, pe care-l încheiase ruda şi prietenul său Tiberius. Dar se pare că cea mai mare parte a dezbinării a fost provocată de prietenii şi demagogii, care-l atîţau pe Tiberius. Dar această dezbinare n-a degenerat de loc în ură neîmpăcată şi urîtă. Eu cred că Tiberius n-ar fi păţit nimic din cele ce a suferit, dacă în acţiunile sale ar fi avut alături pe Scipio. În realitate însă, în timp ce acela se afla la Numantia şi purta război, Tiberius a început acţiunea politică de prezentare a proiectelor sale de lege din următoarea cauză.

8 Pămîntul pe care îl luau de la vecini prin război romanii, o parte o vindeau, iar cealaltă, transformînd-o în ogor public, o dădeau să fie cultivată de cei nevoiaşi şi săraci care plăteau un impozit nu mare în tezaurul public. Începînd însă oamenii bogaţi să plătească mai mult decît li se cerea drept taxă şi alungînd pe săraci, s-a scris o lege care nu îngăduia nimănui să aibă mai mult de cinci iugăre de pămînt (2) şi această lege, în puţin timp, a potolit lăcomia şi a venit în ajutorul celor săraci, care erau pe ogoare plătiţi de cei bogaţi şi care cultivau pămîntul pe care-l aveau de la început. Mai în urmă însă

vecinii bogaţi au început să treacă asupra lor prin oameni interpuşi arendările de ogoare şi, în cele din urmă, au putut să stăpînească cele mai multe ogoare prin ei înşişi. De aceea cetăţenii săraci, fiind îndepărtaţi de pe ogoare, nu se mai ofereau cu plăcere la expediţiile militare, iar pe de altă parte, se dezinteresau de educaţia copiilor, aşa încît, în scurtă vreme, în întreaga Italie s-a resimţit lipsa de oameni şi pe de altă parte a fost umplută de ergastule cu barbari[23], cu ajutorul cărora oamenii bogaţi lucrau pămînturile îndepărtînd pe cetăţeni. (3) În îndreptarea acestei situaţii a pornit Caius Laelius[24], prietenul lui Scipio, dar, deoarece oamenii bogaţi s-au opus, el s-a temut de zarvă şi, pentru că a încetat acţiunea, a fost numit înţelept şi cumpătat, căci cuvîntul *sapiens* se părea că are aceste două sensuri. Tiberius, fiind ales tribun al plebei, a pornit de îndată la acţiune, aşa cum spun cei mai mulţi autori, la îndemnul retorului Diophanes[25] şi al filozofului Blossius[26] — Diophanes era din Mitilene, iar celălalt era de la Cumae din Italia, prieten cu Antipater din Taras[27] —, care-l cinstea dedicîndu-i multe cărţi de filozofie. (4) Unii spun că şi Cornelia, mama lui Tiberius, şi-a dojenit adeseori feciorii că romanii o numesc pe ea soacra lui Scipio, dar n-o numesc încă mama Gracchilor. Alţii spun că adevărata cauză a fost un oarecare Spurius Postumius[28], care era de aceeaşi vîrstă cu Tiberius şi care se lua cu el la întrecere în apărările susţinute la curţile de judecată. Despre acesta, cînd s-a întors din expediţia militară, Tiberius a aflat că se bucură de o mare dorinţă de glorie în ochii oamenilor şi că este mult admirat şi, după cît se pare, a voit să-i întreacă, pornind o acţiune politică neaşteptată şi care oferea oamenilor perspectiva unor mari prefaceri. (5) Fratele lui, Caius, spune într-o carte despre Tiberius că pe cînd mergea spre Numantia prin Etruria, a văzut cîmpia pustie, iar pe plugari că închiriau sclavi străini şi barbari şi afirmă că atunci, pentru prima dată, şi-a pus Tiberius de gînd să înceapă acţiunea politică, izvor a nenumărate nenorociri. Dar cea mai mare cauză a constituit-o poporul, care a dat imbold

și ambiție lui Tiberius, chemîndu-l și provocîndu-l prin inscripții făcute pe ziduri și pe monumente, prin care-l îndemnau să pună mîna pe ogorul public pentru săraci.

9 Totuși Tiberius n-a întocmit singur acea lege, dar s-a folosit de virtutea și de autoritatea unor fruntași ai cetății, printre care era Crassus[29], marele pontifice, și Mucius Scevola[30], jurisconsultul, atunci consul, și, Claudius Appius[31], socrul lui Tiberius. Și se pare că nici o lege n-a fost vreodată mai blîndă și mai binevoitoare față de o nedreptate și de o lăcomie atît de mare. Într-adevăr, privitor la acei oameni pe care ar fi trebuit să-i pedepsească pentru încălcarea legilor și să dea despăgubiri pentru pămîntul pe care-l foloseau împotriva legilor, ei bine Tiberius a poruncit ca acești oameni, primind o despăgubire, să cedeze ogoarele pe care le dobîndiseră pe nedrept și să primească pe cetățenii care aveau nevoie de ajutor. (2) Dar, deși corectarea aceea era atît de binevoitoare, totuși poporul a socotit că este destul ca, iertînd nedreptățile trecutului, să înceteze de a mai primi nedreptăți în viitor, dar bogații, mari posesori de pămînturi, mîniați pe popor și cuprinși de ură împotriva legiuitorului, au început o acțiune de îndepărtare a poporului, sub cuvînt că împărțirea pămîntului duce la distrugerea formei de guvernămînt și că Tiberius pune toate la cale în acest scop (3), dar el nu făcea nimic. Într-adevăr, fiindcă Tiberius dădea bătălia pentru o cauză frumoasă și dreaptă, și luptînd cu cuvîntul putea să facă să strălucească chiar subiectele mai slabe, — deoarece era meșter la vorbă și de neînfrînt; poporul se revărsa în jurul tribunei de pe care vorbea, iar el stătea în picioare și spunea despre cei săraci „Fiarele care își duc viața în Italia își au și ele culcușul lor și fiecare locul de culcare și ascunzișuri, în timp ce oamenii care luptă și care mor pentru Italia nu au parte decît de aer și de lumină și de nimic altceva și rătăcesc prin Italia cu copiii și femeile lor, fără casă, fără culcușuri, în timp ce comandanții lor îi mint pe soldați pe cîmpurile de luptă, îndemnîndu-i să reziste împotriva dușmanilor pentru mormintele strămoșilor și pentru templele zeilor, pentru că nimeni nu are nici un altar străbun, nici un monument al strămoșilor din atîția romani, ci ei luptă numai pentru luxul și bogăția unor oameni bogați, și ei, care sînt numiți stăpîni ai pămîntului, mor, dar nu au nici măcar o brazdă".

10 Spunînd aceste cuvinte, pornite dintr-o mare înălțime sufletească și dintr-un adevărat patos în fața poporului care era entuziasmat și care se ridica curajos, nimeni dintre adversari n-a îndrăznit să dea lupta. Dar adversarii lui, renunțînd să mai vorbească împotriva lui Tiberius, s-au întors către Marcus Octavius[32], unul dintre tribuni, un tînăr hotărît și distins, prieten apropiat al lui Tiberius. Acesta, la început, jenîndu-se de Tiberius, nu le promitea nimic, dar deoarece mulți bogați cu influență îl rugau și-l îndemnau, Marcus Octavius, ca și cînd ar fi fost forțat, s-a ridicat împotriva lui Tiberius și a început să împiedice votarea legii. (2) Puterea cea mai mare o are tribunul care spune nu[33], pentru că majoritatea tribunilor care spun da nu are nici o putere dacă unul spune nu. Tiberius, iritat extraordinar de mult în fața acestui procedeu, a lăsat deocamdată la o parte propunerea legii agrare și a introdus alta mai plăcută poporului și mai aspră împotriva celor care făceau nedreptăți, care prevedea că trebuia să părăsească ogoarele cei care le dobîndiseră împotriva legilor precedente. (3) Se desfășurau în același timp, în fiecare zi, pe tribună atacuri oratorice împotriva lui Octavius în care, deși adversarii se înfruntau cu cel mai mare zel și ambiție, totuși se spune că nici unul n-a rostit nici o vorbă urîtă sau josnică împotriva celuilalt, lăsîndu-se duși de mînie. Într-adevăr, nu numai în bacanale, după cum se pare, ba chiar și în certuri și la mînie se vedeau firea nobilă și educația frumoasă care împodobesc gîndirea. (4) Dar pentru că vedea pe Octavius că atacă și această lege, pentru că el însuși poseda o mare parte de pămînt public, Tiberius a început să-l roage să renunțe la opoziția lui, promițîndu-i că-i va da prețul ogoarelor cedate din banii proprii, deși Tiberius nu avea o mare avere personală. (5) Dar deoarece Octavius nu a

primit condiția, Tiberius a dat un edict prin care se suspenda activitatea tuturor magistraturilor pînă cînd se va pune la vot legea. Apoi a pus propriile sale peceți pe templul lui Saturn pentru ca cvestorii să nu poată să ia sau să introducă nimic dinlăuntru și a afișat pedepse pentru magistrații care nu se vor supune edictului, astfel încît toți, îngroziți de acest edict, și-au întrerupt funcția care îi revenea fiecăruia (?). După aceea, posesorii de terenuri și-au schimbat hainele în semn de doliu[34] și s-au dus în for plini de jale și umiliți și pe ascuns îi întindeau curse lui Tiberius și au ridicat împotriva lui oameni care să-l ucidă, încît și Tiberius, ostentativ, și-a încins un pumnal piratеresc, pe care-l numesc dolon.

11 Venind ziua votării și chemînd el poporul ca să-și dea votul, urnele au fost răpite de oamenii bogați și tot ceea ce se întîmpla era o mare confuzie. Totuși cei care se găseau în jurul lui Tiberius în mare mulțime puteau să întrebuințeze forța și se concentrau în acest scop, dar Mallius și Flavius, foști consuli, apropiindu-se de Tiberius și luîndu-l de mînă, au început să plîngă și să-l roage să înceteze. Dar, deoarece el întrezărea nenorocirea care avea să i se întîmple, a întrebat jenat pe acești oameni ce-l îndemnau să facă, ei au spus că nu sînt în stare să-i dea un sfat în această privință, de aceea l-au convins să aducă discuția în fața senatului. (2) Dar, de vreme ce senatul, adunîndu-se, nu ajungea la nici un rezultat din cauza senatorilor bogați, Tiberius recurge la o faptă care nu era nici legală, nici cuviincioasă, și anume îl demite pe Octavius din slujbă, deoarece altfel nu putea să supună legea la vot. Și mai întîi a început să-l roage pe față adresîndu-i cuvinte pline de bunăvoință și luîndu-l de mînă ca să cedeze și să facă pe placul poporului, care cerea lucruri drepte și care avea să primească lucruri foarte mici în schimbul marilor suferințe și primejdii pe care le îndurase. Dar deoarece Octavius a respins rugămintea lui Tiberius, acesta a spus că nu este posibil ca amîndoi dregătorii să-și piardă timpul în dezbinare, cînd se dezbat probleme importante fără ca să se iște război.

A adăogat că el nu vede decît un singur leac pentru această stare, și anume ca unul din ei doi să înceteze slujba. Și i-a oferit lui Octavius posibilitatea de a face să voteze poporul, spunînd că el îndată va pleca din for ca simplu particular, dacă cetățenii vor hotărî astfel. Dar deoarece Octavius n-a acceptat, Tiberius a spus că va cere el votul pentru Octavius, dacă acela nu-și va fi schimbat părerea.

12 Atunci a împrăștiat adunarea poporului cu aceste hotărîri. A doua zi de dimineață, poporul s-a adunat, iar el, urcîndu-se pe tribună, a încercat iarăși să-l convingă pe Octavius, dar deoarece acesta rămînea neînduplecat, Tiberius a introdus un proiect de lege care-l despuia pe Octavius de tribunat și a îndemnat îndată pe cetățeni să voteze. Erau 35 de triburi, șaptesprezece triburi au votat pentru destituire. Dacă mai vota încă una, Octavius trebuia să fie demis din slujbă. Atunci Tiberius a oprit votarea și a rugat iarăși pe Octavius și l-a îmbrățișat în fața poporului și l-a rugat cu vorbele cele mai blînde să bage de seamă, să nu rămînă nici el dezonorat, dar să n-arunce nici asupra lui Tiberius greutatea unei măsuri politice atît de importante și de severe. (2) Se spune că Octavius a ascultat aceste rugăminți nu fără să fie mișcat și nu fără atenție, ci că, dimpotrivă, l-au podidit lacrimile și multă vreme a rămas în tăcere. Totuși, cînd a văzut pe bogați și pe posesorii de pămînturi stînd în picioare în jurul său, se pare că, rușinîndu-se și temîndu-se de faima rea din partea acelora, a înfruntat întreaga primejdie cu noblețe și l-a îndemnat pe Tiberius să facă ce vrea. (3) Fiind deci votată în acest fel legea, Tiberius a poruncit unui libert să-l dea jos pe Octavius de pe tribună, pentru că Tiberius avea lîngă el liberții săi și aceasta a oferit un spectacol demn de jale, cînd Octavius a fost tîrît cu forța, iar poporul a pornit împotriva lui, în timp ce bogații se năpusteau și ridicau mîinile în sus. Octavius a fost salvat cu greu, fiind smuls din mulțime și a scăpat, iar unui

sclav al lui, om de încredere care-i stătea în față și îl proteja, i-au scos ochii, fără voia lui Tiberius care, la auzul zarvei, de îndată ce a aflat, a dat fuga acolo.

13 După aceea a fost promulgată legea agrară și au fost aleși trei bărbați pentru demarcarea[35] și împărțirea ogoarelor, și anume Tiberius, Appius Claudius, socrul său, și Caius Gracchus, care nu era de față, ci purta război cu Numantia, sub comanda lui Scipio. (2) Tiberius a făcut toate acestea în liniște, fără să întîmpine nici o opoziție, și n-a mai ales nici un tribun în locul lui Octavius, dintre cei iluștri, ci a ales pe un oarecare Mucius, client al său, în timp ce bogații, mîniați de toate aceste acțiuni ale lui Tiberius și temîndu-se de prestigiul lui, îl insultau în senat și, cînd a cerut, după obicei, un cort din bani publici, pentru ca să-l aibă cînd va împărți ogoarele, ei nu i-au dat deși ei dăduseră acest cort pentru lucruri mai mici și i-au fixat doar nouă oboli[36] pe zi de cheltuială. Toate acestea le-au hotărît la propunerile lui Publius Scipius Nasica. Acesta se avîntase fără reticență în acțiuni dușmănoase împotriva lui Tiberius, deoarece stăpînea o mare întindere din ogorul public și nu putea suferi să fie alungat cu forța. (3) Poporul s-a înflăcărat și mai mult. Din întîmplare lui Tiberius i-a murit deodată un prieten și s-au produs unele semne rele la cadavru. Poporul a început să alerge, strigînd că fusese otrăvit, și au pornit să-l ducă la rug (au luat patul de moarte și au asistat la înmormîntarea lui), bănuind tot mai mult că la mijloc fusese o otrăvire. Într-adevăr, cînd cadavrul a fost pus pe rug, a sărit în sus și o atît de mare cantitate de umori a țîșnit din el, încît s-a stins focul și, deși focul a fost din nou aprins, cadavrul totuși n-a ars pînă cînd n-a fost transferat în alt loc și, după ce au depus multă stăruință, cu greu l-a cuprins focul. La aceste întîmplări Tiberius a atîțat și mai mult poporul, și-a scos haina de pe el, a adus pe copiii săi în fața poporului și l-a rugat să aibă grijă de ei, de mama lui, pentru că el pierduse nădejdea de a mai trăi.

14 S-a întîmplat că a murit Attalus Philometor[37], iar Eudemos din Pergam[38] a adus testamentul în care moștenitor al regelui său era lăsat poporul roman. Tiberius, de îndată voind să capteze bunăvoința poporului, a introdus o lege care prevedea ca banii regelui, care fuseseră aduși, să fie împărțiți cetățenilor care primiseră prin tragere la sorți pămînt, servindu-le pentru cele necesare culturii. Cu privire la cetățile care aparținuseră regatului lui Attalus, Tiberius a spus că nu i se cade senatului să mai delibereze, de aceea a spus că va face el însuși un raport poporului. (2) Acest fapt a ofensat la maximum senatul, iar Pompeius, ridicîndu-se, a spus că este vecin cu Tiberius și de aceea știe că Eudemos îi dăduse diadema și haina de purpură, ca unuia care avea să domnească la Roma. Dar Quintus Metellus l-a insultat pe Tiberius spunînd că, în timp ce tatăl său era cenzor, ori de cîte ori se ducea acasă, după cină cetățenii îi stingeau lumina, temîndu-se ca nu cumva să li se pară că sînt la băutură și la chef mai mult decît se cade, dar că înaintea lui Tiberius noaptea poartă torțele cei mai îndrăzneți și mai săraci cetățeni. (3) Titus Annius[39], care nu era nici cuviincios, nici înțelept și care părea că, în discursuri, era neînvins, mai ales la întrebări și la răspunsuri, l-a chemat pe Tiberius la o sponsio[40], dacă nu l-a dezonorat pe colegul său, care, potrivit legilor, era sacru și inviolabil. În timp ce mulțimea se agita și făcea zarvă, Tiberius a sărit și a chemat poporul și, poruncindu-i să-l aresteze pe Annius, a început să-l acuze. (4) Annius, fiind lipsit și de cuvînt și de faimă, a recurs la procedele lui și a îndemnat pe Tiberius ca, înainte de apărare, să-i dea un răspuns. Tiberius a căzut la învoială și s-a făcut tăcere. Annius a întrebat: „Dacă tu voiești să mă dezonorezi și să mă insulți, iar eu voi apela la unul dintre colegii tăi, iar el îmi va sări în ajutor și tu te vei mînia, oare îi vei lua și lui dregătoria?“ Se spune că Tiberius a fost atît de încurcat de această întrebare, deși era dintre toți romanii cel mai bine pregătit și la vorbă și la curaj, atunci a amuțit.

15 Tiberius a împrăştiat atunci adunarea. Simţind însă el că dintre toate legiuirile sale legea sa cu privire la Octavius impresionase foarte mult nu numai pe cei bogaţi, dar şi poporul, căci se părea că mare era şi frumoasă faima tribunilor plebei pînă la acea zi şi totuşi el o suprimase şi o insultase — a împrăştiat o vorbă în popor, dintre care mi se pare că nu este lipsit de raţiune să dau cîteva fragmente pentru ca să se vadă cît de mare era puterea de convingere şi elocinţa acestui bărbat. (2) Într-adevăr, a spus că tribunul poporului este sacru şi inviolabil pentru că este consacrat poporului şi pentru că stă în fruntea poporului. Dacă deci însă el se schimbă şi face nedreptăţi poporului şi împiedică să se exercite puterea lui şi îi ia dreptul de a vota el însuşi s-a dezbrăcat de onoarea pe care o avea, pentru că nu îndeplinise faptele pentru care i se atribuise acea onoare. Fără numai dacă trebuie să se îngăduie ca cineva care dărîmă Capitoliul sau dă foc şantierului naval să poată fi tribun al plebei. (3) Şi făcînd acestea este desigur un tribun al plebei rău, dar dacă distruge puterea poporului, atunci **nu mai este** tribun. Cum nu este deci un lucru teribil, dacă un tribun al plebei poate să ducă pe un consul la închisoare, iar poporul nu va putea să ia puterea tribunului plebei, cînd acesta se foloseşte de ea împotriva aceluia care i-a dat-o? Pentru că şi pe consul îl alege, la fel, poporul. Iar regatul are în sine concentrată toată puterea şi este consacrată prin cele mai mari servicii ale divinităţii pentru divinitate. Dar cetatea a izgonit pe Tarquinius[41] pentru că era nedrept şi pentru că din cauza violenţei unui singur om conducerea străbună, care întemeiase Roma, fusese distrusă. (4) Şi ce este atît de sfînt şi de venerat la Roma cum sînt vestalele fecioare care păstrează focul nestins? Şi totuşi, dacă vreuna dintre ele greşeşte, este îngropată de vie, pentru că ele nu păstrează imunitatea pe care o au de la zei atunci cînd păcătuiesc împotriva zeilor. Aşadar nici tribunul plebei, cînd face nedreptate plebei, nu mai are şi nu este drept să mai aibă imunitatea care i-a fost conferită de popor. Într-adevăr, cînd face nedreptate, tribunul distruge plebea, care

i-a conferit puterea. Şi dacă a fost pe drept tribunatul plebei, cînd au votat cele mai multe triburi, cum oare n-ar fi mai drept să fie lipsit de această putere dacă toate au votat să i se răpească? (5) Nu există nimic atît de sfînt şi de neatins, cum sînt statuile zeilor. Şi totuşi poporul se poate folosi de ele şi le poate mişca cum vrea şi totuşi nimeni nu-l împiedică. Îi este deci şi lui îngăduit să mişte, ca pe o statuie, puterea unui tribun al plebei şi să o treacă altuia. Că dregătoria aceasta nu este nici imună, şi nici de netransferat, este evident din aceea că adeseori acei care o deţin au putut să o depună şi s-au rugat să fie desărcinaţi de ea.

16 Acestea erau capitolele principale ale apărării lui Tiberius. Dar prietenii care vedeau ameninţările şi concentrarea duşmanilor socoteau că este bine şi că el trebuie să mai fie ales tribun al plebei şi pentru viitor. Atunci Tiberius a început să-şi atragă poporul prin alte legi, reducînd perioadele de expediţii militare şi dînd posibilitatea ca poporul să poată fi invocat în locul judecătorilor şi punînd printre judecătorii de atunci, care erau senatori, un număr egal de cavaleri şi în felul acesta împiedicînd prin toate mijloacele puterea senatului, se lasă condus mai mult de mînie şi de ambiţie decît de dreptate şi de folos. (2) Cînd s-a făcut votarea el şi-a dat seama că adversarii au majoritatea, pentru că nu tot poporul era de faţă. Atunci ei şi-au petrecut timpul proferînd insulte, apoi au împrăştiat adunarea poporului, poruncindu-i să se adune pe a doua zi. Mai întîi Tiberius, coborînd în for, a început, în lacrimi şi umilinţe, să roage poporul apoi, spunînd că se teme ca nu cumva duşmanii să-i dărîme casa în timpul nopţii şi să-l ucidă, aşa de mult a impresionat pe unul şi pe altul, încît foarte mulţi şi-au petrecut noaptea în jurul casei sale, ca să-l păzească.

17 A doua zi de dimineaţă s-a înfăţişat slujitorul care a adus păsările, cu ajutorul cărora augurii ghicesc viitorul şi le-a aruncat hrană. Dar aceste păsări nu s-au repezit la mîncare, în afară de una singură, deşi slujitorul

mișcase cu violență vasul. Dar nici acea singură nu a atins hrana, dar întinzînd aripa stîngă și piciorul stîng, s-a refugiat iarăși în vas. Acest lucru i-a amintit lui Tiberius și de semnul de mai înainte. Într-adevăr, el avea un coif de care se folosea în bătălii, împodobit cu multă artă și frumusețe. Nu s-a băgat de seamă că niște șerpi strecurîndu-se în acest coif, lăsaseră niște ouă și pe urmă le aruncaseră. De aceea și mai mult Tiberius era tulburat de semnul cu păsările. (2) Totuși s-a urcat pe Capitoliu, aflînd că poporul deja se adunase acolo și, mai înainte de a ieși din casă, s-a împiedicat de prag și a primit o așa de mare lovitură, încît unghia degetului mare s-a rupt, iar sîngele a ieșit prin încălțăminte. Mergînd el puțin, deodată, deasupra acoperișului casei, s-au văzut luptînd între ei doi corbi în partea stîngă și, în timp ce mulți oameni mergeau în jurul lui Tiberius, o piatră lăsată de unul dintre cei doi corbi a căzut la picioarele lui. (3) Acest lucru a impresionat și pe cei mai îndrăzneți oameni care se aflau în jurul său. Dar Blossius din Cumae, care era de față, a spus că-i este rușine și că este o mare slăbiciune sufletească dacă Tiberius, fiul lui Tiberius Gracchus și al fiicei lui Scipio Africanus, fruntaș al poporului roman, se teme de un corb și nu îndrăznește să dea ascultare cetățenilor care-l cheamă. Totuși dușmanii săi vor lua acest lucru în rîs și vor striga în fața poporului că este tiran și că-și bate joc de popor. (4) Chiar mulți dintre prietenii lui Tiberius veneau la el și-l îndemnau să se grăbească pentru că lucrurile de acolo se prezintă bine. Și la început, într-adevăr, împrejurările îi erau favorabile lui Tiberius, căci, de îndată ce a fost văzut, poporul l-a întîmpinat cu strigăte prietenești și cînd urca, l-au înconjurat cu avînt, ca nu cumva să se apropie de el vreun necunoscut.

18 Cînd a început iarăși Mucius să cheme triburile, nimic din lucrurile care se întîmplau de obicei nu se făcea, din cauza zgomotelor provocate de cei din fund, care împingeau pe adversarii lor și cu care se luau la harță. (2) În acest timp Fulvius Flaccus[42], un senator care

se bucura de un mare prestigiu, de vreme ce vedea că nu poate să fie auzit, a făcut semn cu mîna lui Tiberius că vrea să-i spună ceva în particular. Tiberius l-a îndemnat să-i spună și a poruncit poporului să-i facă loc iar el, urcîndu-se și înaintînd cu greu, l-a anunțat pe tribună și, apropiindu-se, i-a vestit că în timp ce senatul ține ședință, deoarece bogații nu conving pe consul, plănuiesc să omoare ei înșiși pe Tiberius, pentru că au cu ei, pregătiți pentru acest lucru, mulți sclavi și prieteni înarmați.

19 Cînd Tiberius a anunțat aceste lucruri celor din jurul său, aceștia au început îndată să-și încingă togile și să rupă fasciile lictorilor cu care aceia dădeau la o parte mulțimea și au pus mîna pe sfîrîmături, pentru ca să atace cu ele pe cei care aveau să vină contra lui Tiberius. Dar cei care se aflau departe de Tiberius se mirau de cele ce se întîmplă și întrebau, dar, deoarece nu puteau să-l audă departe cum erau, Tiberius a dus mîna la cap arătînd prin acest semn primejdia. Dușmanii, văzînd acest semnal, au dat fuga la senat, spunînd că Tiberius vrea coroana de rege, iar faptul doveditor este ducerea mîinii la cap. (2) Cu toții deci s-au tulburat, iar Nasica[43] a cerut consulului să vină în ajutorul cetății și să ucidă pe tiran. Acela a răspuns însă cu blîndețe că nu va întrebuința nici un fel de violență și nu va ucide nici un cetățean nejudecat, iar dacă poporul va vota vreun decret ilegal împotriva lui Tiberius, el nu-l va ratifica. Atunci Nasica, sărind, a zis: „De vreme ce consulul trădează republica, voi cei care voiți să veniți în ajutorul legilor, urmați-mă". Zicînd aceasta și ridicînd poalele togii pe cap, Nasica a pornit spre Capitoliu. Fiecare dintre cei care-l urmau și-a strîns toga luînd-o pe braț și dădeau la o parte mulțimea care le stătea în cale, în timp ce nimeni, datorită prestigiului lor, nu le stătea în cale, ci fugeau, călcîndu-se unii pe alții. Slujitorii lor aduseseră de acasă ropale și scitale[44], iar ei înșiși punînd mîna pe frînturile și pe picioarele scaunelor rupte de mulțime, se urcau spre Tiberius, în timp ce loveau pe aceia care stăteau în fața

lui. (3) Unii dintre aceştia încercau să fugă, dar erau ucişi, iar cît priveşte pe Tiberius, un oarecare l-a luat de togă, pe cînd fugea. Tiberius şi-a lăsat toga şi a fugit în tunică, dar s-a împiedicat de unul dintre cadavrele celor căzuţi şi s-a prăbuşit. Pe cînd Tiberius se ridica, cel care, primul şi evident, l-a lovit în cap cu piciorul unui scaun a fost Publius Satureius, unul dintre tribunii plebei. A doua lovitură se lăuda că i-a dat-o Lucius Rufus, atribuindu-şi, datorită acestui fapt, o mare glorie. Dintre ceilalţi au fost ucişi ca la trei sute, loviţi cu lemne şi pietre, dar nimeni n-a murit de sabie.

20 Autorii istorisesc că aceasta a fost prima răscoală de la alungarea regilor, înăbuşită cu sîngele cetăţenilor ucişi, iar pe celelalte, care nu au fost nici mici, nici pornite din cauze neînsemnate, şi le-au cedat unii altora, cei puternici de frica poporului, iar poporul din respect pentru senat. (2) Se pare totuşi că chiar atunci Tiberius, dacă ar fi fost înduplecat, ar fi cedat uşor celor care ar fi venit fără să ucidă şi să rănească, căci nu erau mai mulţi de trei mii cei care se aflau în jurul său. Dar se pare că atacul împotriva lui s-a produs mai mult din cauza patimii şi urii celor bogaţi decît din pricina motivelor pe care le invocau, iar dovada acestui fapt o constituie batjocorirea violentă şi nelegiuită a cadavrului lui Tiberius. Într-adevăr ei nu au cedat rugăminţilor fratelui care le-a cerut să-l ridice şi să-l îngroape în timpul nopţii, ci l-au aruncat în Tibru cu celelalte cadavre. (3) Dar cu această violenţă răzbunarea lor nu a încetat, ci pe unii i-au exilat nejudecaţi, iar pe alţii i-au arestat şi i-au ucis, iar printre aceştia a fost ucis şi retorul Diophanes. Apoi pe un oarecare Caius Villius, l-au vîrît într-un vas cu vipere şi şerpi şi l-au ucis astfel. (4) Iar Blossius din Cumae a fost dus în faţa consulilor şi, fiind întrebat despre cele petrecute, a răspuns că a făcut toate la porunca lui Tiberius. Atunci Nasica l-a întrebat: „Şi ce-ai fi făcut dacă Tiberius ţi-ar fi poruncit să dai foc Capitoliului?“ El, mai întîi, a răspuns că Tiberius nu i-ar fi dat această poruncă.

Dar cum mereu mai mulţi îi puneau aceeaşi întrebare, el a spus: „Dacă el ar fi dat această poruncă şi pentru mine ar fi fost frumos s-o împlinesc, căci el n-ar fi dat această poruncă, dacă n-ar fi fost în folosul poporului“. Atunci Blossius a scăpat, dar mai în urmă s-a dus la Aristonicos[45], în Asia, şi cum situaţia lui Aristonicos s-a prăbuşit, Blossius s-a sinucis.

21 Iar senatul, voind să liniştească poporul în acea împrejurare, nu s-a mai împotrivit împărţirii de pămînt, dar a propus ca în locul lui Tiberius să fie ales un altul. Trecînd deci poporul la vot a ales pe Publius Crassus care era rudă cu Tiberius. Într-adevăr fiica lui Licinia era soţia lui Caius Gracchus. Cornelius Nepos[46] însă spune că Caius Gracchus a fost căsătorit nu cu fiica lui Crassus, ci cu fiica lui Brutus, care repurtase triumful, după victoria dobîndită împotriva lusitanilor. Noi relatăm faptele cum istorisesc cei mai mulţi. (2) Dar cum poporul era tare indignat de moartea lui Tiberius şi se vedea că aşteaptă momentul răzbunării, căci anumite acuzaţii contra lui Nasica se şi conturau, senatul, îngrijorat de viaţa lui Nasica, îl trimise în Asia, fără să fie nevoie. Într-adevăr, oamenii nu-şi ascundeau duşmănia cînd îl întîlneau, ci, cînd îl vedeau, se umpleau de mînie şi strigau în gura mare şi-l numeau cel mai nelegiuit om şi tiran, pentru că umpluse de sînge templul cel mai sfînt şi înfricoşător din oraş cu sîngele unui om sacru şi de neatins. În acest fel deci s-a furişat din Italia Nasica, deşi era apărat de cele mai mari ierurgii, căci era *pontifex maximus*. Rătăcind deci şi vagabondînd în afara Italiei nu după mult timp a murit la Pergam. (3) Nu trebuie deci să ne mirăm că poporul a urît atît de mult pe Nasica, deoarece însuşi Scipio Africanul, pe care, se pare, romanii l-au iubit cel mai mult şi cu cea mai mare dreptate, era gata să piardă şi să fie lipsit de dragostea poporului, pentru că, de îndată ce a aflat despre moartea lui Tiberius, pe cînd se afla la Numantia, a zis:

„Aşa să piară oricare altul va mai săvîrşi astfel de fapte“.

Apoi cînd Caius Gracchus și Fulvius l-au întrebat, în adunarea poporului, ce gîndește despre moartea lui Tiberius, a dat un răspuns din care se vedea că politica lui Tiberius nu-i era pe plac. După aceea, s-au împotrivit lui Scipio cînd vorbea, deși mai înainte nu făcuseră acest lucru, iar el a fost determinat să răspundă cu vorbe rele poporului. Despre acestea s-a scris amănunțit în „Viața" lui Scipio.

CAIUS GRACCHUS

NOTIȚĂ INTRODUCTIVĂ

Viața lui Caius Gracchus a pus în lumină aceleași profunde contradicții economice, sociale, politice, juridice, morale în care se zbătea societatea romană, ilustrate de „Viața" fratelui său Tiberius. Am arătat în notația istorică la biografia lui Tiberiu Gracchus care erau contradicțiile menționate. Realitățile dureroase pe care le nesocotea aristocrația senatorială au continuat să existe și după asasinarea lui Tiberius Gracchus. Aplicarea, de bine de rău, a legii agrare aduse de Tiberius n-a putut înlătura toate bolile de care suferea societatea romană. Caius Gracchus care, la 10 decembrie 124 î.e.n., a intrat în funcția de tribunus plebis[1], *la vîrsta de 29 de ani, a încercat să remedieze cît mai multe dintre ele. Fiecare proiect de lege adus de Caius Gracchus era menit să înlăture o sursă de nemulțumiri și conflicte. Astfel* lex agraria[2] *avea de scop să repună în vigoare legea agrară adusă de Tiberius,* Lex frumentaria[3] *(legea cu privire la distribuția de grîu) care prevedea că distribuirile de grîu să se facă* publice, *adică pe seama statului,* non privatim, *nu de către particulari bogați, viza să stăvilească puterea senatului.* Lex

---

[1] Cu privire la „Viața" lui Caius Gracchus pînă la tribunat, vezi și Cicero, *Brutus* 104,211; Tacitus, *Dialogus de oratoribus;* Quintilianus, I 26; Seneca, *Consolatio ad Helviam,* 16,6.

[2] Cicero, *Brutus,* 104; Titus Livius, *Epitome,* LX; Velleius Paterculus, II 6,31; Florus, II 3,3; Plut., 8,2; Appian, *Războaiele civile.*

[3] Vezi mai ales Titus Livius, *Epitome,* LX; Plut., 5,1; Florus, II 3,21; Orosius, V 12,4; Cicero, *De lege agraria,* II,30; *In Catilinam,* IV,4; *Pro Sestio,* 105; *De officiis,* II 80.

iudiciaria[4], *legea cu privire la organizarea judecăților, prevăzînd ca pe lista judecătorilor* (album iudicum), *pe lîngă trei sute de senatori, să figureze și trei sute de* equites *(cavaleri), urmărea, de asemenea, slăbirea influenței și puterii marilor proprietari de pămînt, senatorii care aici puteau fi aleși judecători, figurînd pe* album iudicum. *Spre a curma aranjamentele care se făceau în legătură cu desemnarea guvernatorilor de provincii dintre consulii care ieșeau din funcție, la expirarea termenului, o lege prevedea ca provinciile care urmau să fie guvernate de foștii consuli să fie stabilite înainte de alegerea consulilor. Se știe că provinciile constituiau o sursă mare de îmbogățire pentru guvernatori și, în chip firesc, fiecare fost consul care urma să fie desemnat guvernator al unei provincii dorea să obțină guvernarea unei provincii cît mai bogate.*

Sarcinile militare erau cît se poate de grele, mai ales pentru simpli soldați, recrutați din marea masă a cetățenilor săraci. Nevoile militare cu care era confruntată Roma determinaseră adesea pe comandanții de oști să recruteze soldați chiar din rîndurile tinerilor, care nu aveau încă 17 ani împliniți. Caius Gracchus a adus o lege care interzicea astfel de recrutări. O altă ușurare de natură militară pe care a încercat s-o aducă Caius Gracchus a fost interzicerea ca cheltuielile necesitate de echipamentul ostașului să fie susținute prin rețineri din solda lui.

Necesitatea comunicațiilor pe uscat se făcea din ce în ce mai simțită. Caius Gracchus a pus să se construiască drumuri[5]. Spre a îndepărta din Roma o mare mulțime de cetățeni[6] săraci (îndepărtați de pe micile lor ogoare de concurența mîinii de lucru ieftine pe care o ofereau sclavii) care deveneau masa de manevră a celor bogați, Caius

[4] Titus Livius ex., LX; Varro, *De vita populi Romani, la Nonius,* 445,20; Velleius Paterculus, II,6,2,32,3; Florus, II,1,6; Diodor, XXX VII,9; Pliniu s, *Naturalis historia* XXX34; Tacitus, *Annales,* XII.

[5] Plut., 6, 3—7; Appian, II,98.

[6] Plut., 6,3; Appian, II, 198; Titus Livius, *Epitome,* LX; Eutropius, IV,21; Orosius, V, 12,1.

Gracchus a adus legi prin care se întemeiaseră colonii la Tarent, Squillace, Cartagina.

Evident toate aceste legi, menite să ușureze viața de mizerie a multor zeci de mii de cetățeni săraci, au provocat reacția egoismului marilor proprietari de pămînt. Ei vedeau în Caius Gracchus nu numai o amenințare pentru latifundiile lor, dar mai ales îi umplea de ură marea popularitate pe care și-o dobîndise Caius Gracchus prin legile aduse. Lăcomia fără de margini și dorința de putere au determinat pe cei mai înverșunați senatori să propună măsurile care, în cele din urmă, au dus la asasinarea lui Caius Gracchus, în împrejurări pe care cititorul le găsește expuse cu amănunte de către Plutarh[7]. Alături de fratele său Tiberius, Caius Gracchus a trecut în istorie ca tipul unui luptător neînfricat pentru cauza celor mulți și oropsiți.

Plutarh expune cu multă căldură calitățile lui Caius Gracchus — omul, care era modest, bun orator, străin de moliciune, de trîndăvie, de chefuri și de afaceri cămătărești (cap. 1).

Spre marea surpriză a cititorului, care cunoaște simpatia lui Plutarh pentru aristocrația senatorială și, îndeobște, pentru păturile avute — de pildă atitudinea lui față de tribunii plebei care aduceau legi agrare — în „Viața" lui Caius Gracchus, biograful dă dovadă de o totală simpatie pentru fratele lui Tiberius și-i aprobă aproape fără rezervă acțiunile.

Începînd prin a-i descrie calitățile — războinic, bun jurist (cap. 1,3) cumpătat, simplu în comportare, rezistent la eforturi (cap. 2), patetic cînd aducea vorba despre fratele său (cap. 3) — Plutarh narează cu o deplină aprobare toate legile și acțiunile lui politice. Vom da cîteva exemple, care să ilustreze această atitudine a biografului. Iată ce spune biograful, după ce enumeră legile aduse de Caius Gracchus: „Introducînd el aceste legi, se zice că de multe lucruri s-a îngrijit cu multă străduință, dar mai ales,

[7] Plut., 11,4; Appian, 113; Orosius, V 12,1; Florus, II 3,4; Diodor, XXXIV 28.

deoarece înaintea lui toți fruntașii poporului se obișnuiseră să aibă în vedere senatul și așa-numitul Comitium, *el însuși, introducîndu-se spre for, a vorbit poporului și de atunci neîncetat a făcut mereu același lucru și a produs o mare mișcare printr-o mică schimbare și întoarcere a feții și, într-un fel oarecare, a transferat puterea politică de la optimiați la popor, spunînd că cei care vorbesc trebuie să se dea nu după senat, ci după popor (cap. 5).*

În termeni de un entuziasm abia reținut relatează, între altele, Plutarh și întemeierea de colonii inițiate de Caius Gracchus: „El a mai adus și o lege prin care se prevedea întemeierea de colonii, refacerea drumurilor și pregătirea unor depozite de grîu. Făcînd acest lucru, el s-a ales pe sine ca fruntaș și administrator și nu a sucombat în fața nici unei sarcini dintre acestea care erau atît de mari și de importante, ci dimpotrivă, le-a terminat pe toate într-o minunată grabă și cu o admirabilă străduanie, ca și cînd ar fi fost o singură lucrare, încît chiar și cei care-l urau și se temeau de el, au fost impresionați de eficacitatea și de promptitudinea acțiunii lui (cap. 6,2)". Pe același ton relatează biograful și măsurile luate de Caius Gracchus pentru repararea drumurilor (cap. 7). Dacă la aceste relatări elogioase ale acțiunilor lui Caius Gracchus mai adăugăm criticile pe care le aduce biograful senatului (cap. 12,1), colegilor lui Caius Gracchus, prefăcătoriei consulilor (cap. 12), atunci avem o imagine cît se poate de limpede a însuflețirii aprobatoare cu care Plutarh narează viața și activitatea lui Caius Gracchus. Tonul, în care se simte un patetism tragic, pe care expune Plutarh împrejurările în care a fost asasinat Caius Grachus, sporesc și mai mult aureola fratelui lui Tiberiu, care se desprinde din rîndurile biografiei.

O nedumerire se ridică în mintea cititorului: cum se face că Plutarh, care critică pe Tiberius Gracchus pentru că a depus din slujba de tribun al plebei pe Octavius, deși nu era altă cale pentru a se veni în ajutorul populației sărace, nu găsește nici o vină lui Caius Gracchus și nu formulează nici o critică? Un răspuns, care se dă îndeobște ușor la o astfel de întrebare, este următorul: Plutarh s-a inspirat dintr-o sursă favorabilă lui Caius Gracchus. A face însă din Plutarh un sclav al izvoarelor sale este în totul nepotrivit cu biograful care, la tot pasul, dă dovadă că este conștient de diversitatea problemelor în dezbatere și care de multe ori contrazice o opinie sau alta a izvoarelor sale, arătate prin cuvintele „Se spune". Explicația trebuie căutată mai degrabă în contradicțiile din gîndirea politică a lui Plutarh, care sacrifică adesea considerentelor morale consecvența în considerațiile de ordin politic. În biografia lui Caius Gracchus însă Plutarh se arată consecvent cu simpatia pe care o arată acestui personaj, dar inconsecvent cu atitudinea pe care o adoptă în alte biografii.

„Viața" lui Caius Gracchus, prin natura faptelor istorisite, prin tonul adoptat de biograf, este una dintre acelea care captivează în cel mai înalt grad pe cititor.*

---

* De văzut bibliografia la „Viața" lui Tiberius Gracchus.

1 Caius Gracchus, la început, fie că se temea de dușmani fie că voia să stîrnească ura împotriva lor, s-a ținut departe de for și și-a dus viața în liniște, retras în sine. Și în prezent ducea o viață modestă și în viitor dorea să trăiască fără treburi multe, astfel încît a oferit motiv de vorbe împotriva sa; astfel unii ziceau că el nu aprobă, ba chiar că a lăsat la pămînt politica fratelui său. Era cu totul tînăr, căci era cu nouă ani mai mic decît fratele său, iar Tiberius nu avea încă treizeci de ani cînd a murit. (2) Dar, cu trecerea timpului, a arătat că din fire este străin de moliciune, de trîndăvie, de chefuri și de afaceri cămătărești, iar cuvîntul și-l pregătește ca pe niște aripi cu care să zboare repede spre activitatea politică. Atunci era evident că nu va mai putea sta liniștit. Dar cînd a apărat pe unul dintre prietenii săi, Vetius[1], în timp ce poporul era cuprins de un adevărat entuziasm bahic în jurul său și sălta de bucurie, a arătat că ceilalți oratori nu se deosebesc întru nimic de copii. Atunci cei puternici[2] au fost iarăși cuprinși de frică și iarăși vorbeau între ei că nu vor lăsa pe Caius să pășească la tribunatul plebei. (3) Și se întîmplă să fie trimis ca cvestor al consulului Orestes[3] în Sardinia. Acest fapt a bucurat pe adversarii lui Caius, iar pe el nu l-a întristat. Într-adevăr, fiind războinic și pregătit atît de bine pentru expediții militare ca și pentru procese, și pentru că atunci se temea de viața politică și de tribună, iar pe de altă parte, neputînd să se împotrivească poporului și prietenilor care-l chemau, a fost încîntat că s-a ivit prilejul de a părăsi Roma. (4) Desigur persistă puternic opinia că el a fost un adevărat demagog și că și-a dobîndit o glorie cu mult mai strălucitoare în fața poporului decît Tiberius. Dar adevărul nu

stă așa. Dimpotrivă, se pare că mai degrabă s-a îndreptat spre viața politică mai mult de nevoie decît din liberă alegere. Cicero, oratorul, istorisește că, pe cînd Caius fugea de orice magistratură și-și alesese să ducă o viață tihnită, i s-a arătat fratele său în vis și i-a zis: „De ce șovăi atîta, Caius? Nu există scăpare, dar una este viața noastră amîndurora și una este moartea, hărăzită de destin, să pierim luptînd pentru popor".

2 Fiind deci Caius în Sardinia, a dat dovadă de toate virtuțile și s-a deosebit mult de toți tinerii în luptele cu dușmanii și în dreptate față de supuși și prin felul cum respecta și-l iubea pe comandant, iar prin cumpătare, simplitate și rezistență la muncă se distingea și-i întrecea și pe cei mai în vîrstă. (2) În timp ce o iarnă grea se abătuse asupra Sardiniei, iar comandantul cerea haine pentru ostașii cetăților, aceste cetăți au trimis soli la Roma, cerînd să fie scutite. Senatul a primit suplica cetăților și a poruncit comandantului să procure din altă parte haine pentru ostași, dar comandantul se afla în mare încurcătură, iar ostașii în suferință. Atunci Caius a plecat el însuși pe la cetăți și le-a determinat ca ele însele să trimită haine și să vină în ajutorul romanilor. (3) Vestea acestor acțiuni ale lui Caius s-a dus la Roma și, deoarece se părea că sînt pregătiri pentru captarea poporului, au tulburat foarte mult senatul. Și, mai întîi, cînd a venit o solie din Lybia de la regele Micipsa[4] vestind că regele, spre a face un hatîr lui Caius Gracchus, ar fi dispus să trimită comandantului grîu în Sardinia, senatul indignat a respins oferta. Apoi senatul a dat un decret, pentru ca să se trimită înlocuitori ostașilor în Sardinia, dar Orestes să rămînă acolo, socotind că și Caius va rămîne reținut de serviciul lui. (4) Dar Caius, cînd i-au venit aceste știri, mîniindu-se, a pornit pe mare la Roma și, apărînd în cetate contra așteptării tuturor, a fost învinuit nu numai de dușmani, dar chiar și poporul socotea că este cu totul neobișnuit ca un cvestor s-o ia înaintea comandantului. Totuși, fiind acuzat în fața censorilor, a cerut cuvîntul și

atît de mult a schimbat părerile celor care-l acuzau, încît s-a ajuns la convingerea că a plecat după ce i se făcuseră cele mai mari nedreptăți. Într-adevăr, el a spus că fusese la armată doisprezece ani, în timp ce alții au făcut numai zece ani, de nevoie, și că trei ani fusese cvestor, cînd legea permite ca după un an să se întoarcă la Roma. A mai spus că el singur dintre toți cei porniți la oaste a plecat cu punga plină și s-a întors cu punga goală, în timp ce alții, după ce au băut vinul din amforele pe care le luaseră cu ei, le-au adus pline de aur și de argint.

3 După aceea iarăși îl învinuiau și-i intentau procese, sub cuvînt că răscoală pe aliați și a participat la conjurația descoperită la Fregellae[5]. Dar el, respingînd toate acuzațiile și dovedindu-se că este cu totul nevinovat, a candidat imediat la tribunat. În timp ce toți oamenii cu vază i se împotriveau la fel, cu toții, la Roma a venit, ca un puhoi din Italia, o mulțime de cetățeni atît de mare, ca să ia parte la vot, încît multora le-au lipsit locuințele. Cîmpul lui Marte n-a putut cuprinde o mulțime atît de mare, iar oamenii strigau de pe acoperișurile caselor și de pe țigle. (2) Și atît de mult au silit poporul optimații, au stins din nădejdile lui Caius, încît l-au făcut să fie ales nu primul, așa cum spera el, ci al patrulea. După ce a luat în primire slujba, de îndată s-a arătat primul dintre toți, căci era și puternic la cuvînt, ca nimeni altul, dar și patima îi conferea o deosebită forță, cînd deplîngea pe fratele său. (3) Căci aducea aici cu orice ocazie poporul și-i amintea cele ce se petrecuseră în legătură cu fratele său și-i punea în fața faptelor strămunilor spunînd că strămunii lui purtaseră război împotriva faliscilor și pentru un oarecare tribun al plebei Genucius, care fusese insultat, l-au osîndit la moarte pe Caius Veturius, pentru că numai el singur nu se ridica cînd tribunul trecea prin for. El a zis: Sub ochii voștri, oamenii ăștia au ucis pe Tiberius în mijlocul cetății cu bastoanele, iar corpul lui a fost tîrît din Capitoliu spre a fi aruncat în Tibru. Prietenii lui, care au fost prinși, au fost uciși fără să fie jude-

meni. Pentru acest gest şi-a dobîndit o mare glorie şi simpatie în provincie. (2) El a mai adus şi o lege prin care se prevedea întemeierea de colonii, refacerea drumurilor şi pregătirea unor depozite de grîu. Făcînd acest lucru, el s-a ales pe sine ca fruntaş şi administrator şi nu a sucombat în faţa nici unei sarcini dintre acestea, care erau atît de mari şi de importante, ci dimpotrivă, le-a terminat pe toate într-o minunată grabă şi cu o admirabilă străduanie, ca şi cînd ar fi fost o singură lucrare, încît chiar şi cei care-l urau şi se temeau de el au fost impresionaţi de eficacitatea şi de promptitudinea acţiunii lui. (3) Iar poporul admira şi înfăţişarea lui, mai ales cînd vedeau depinzînd de el o mulţime de muncitori, de meşteri, de soli, de dregători, de ostaşi, de oameni de litere, pe care îi întîmpina cu toată bunăvoinţa şi-şi păstra în această omenie gravitatea obişnuită şi împărţea fiecăruia ceea ce i se datora potrivit demnităţii sale, şi a arătat în acest fel că sînt nişte calomniatori aceia care spuneau despre el că este inoportun sau violent. În acest fel era el admirabil pentru modul cum întîmpina oamenii şi în acţiunile lui mai dibaci chiar decît aceia care căutau să-şi atragă poporul de pe tribună.

7 El şi-a dat toată osteneala mai ales în ceea ce priveşte construcţiile de drumuri, îngrijindu-se atît de folosul cît şi de frumuseţea lor. Într-adevăr, prin diferite regiuni drumurile erau trase drepte iar o parte din ele erau aşternute cu piatră tăiată şi şlefuită şi în unele părţi erau ridicate grămezi de ţărînă. Umplîndu-se deci gropile şi fiind legate între ele de punţi, drumurile pe care torentele de iarnă sau văile le distrugeau au căpătat aceeaşi înălţime de ambele părţi, egală şi paralelă. Lucrarea a oferit astfel o privelişte de netezime şi frumuseţe peste tot. Pe lîngă acestea, măsurînd distanţe între miliare — iar miliarul are ceva mai puţin de opt stadii[6] — a ridicat stîlpi de piatră ca semne ale măsurătorii. A mai pus şi alte pietre care erau departe una de alta, de o parte şi de alta ale drumului, pentru ca să fie uşor, celor care se foloseau de cai, să încalece pe ei.

8 Pentru toate aceste lucruri poporul îl ridica în slăvi şi se arăta gata să-i acorde recunoştinţă în orice lucru, iar el a spus o dată, vorbind poporului, că va cere recunoştinţa prin care dacă o va dobîndi va socoti că a obţinut totul, iar dacă nu o va dobîndi, nu va mai cere nimic de la ei. Zicînd el acest lucru, s-a părut că cere consulatul şi toţi credeau că va cere în acelaşi timp şi consulatul, şi tribunatul plebei. (2) Se apropiau alegerile consulare şi toţi erau cu ochii aţintiţi spre el; a fost văzut aducînd pe cîmpul lui Marte pe Caius Fannius[7] şi se credea că va susţine candidatura lui împreună cu prietenii săi. Acest gest a adus un mare cîştig de cauză lui Fannius. Şi, într-adevăr, Fannius a fost ales consul, iar Caius a fost ales a doua oară tribun al plebei, fără să se anunţe sau să se facă propagandă, ci numai datorită dragostei ce-i purta poporul. (3) Dar deoarece vedea că senatul îşi manifestă direct ostilitatea faţă de el şi că simpatia lui Fannius scade, a început să-şi atragă iarăşi poporul prin alte legi, propunînd să se trimită colonişti la Tarent şi la Capua şi să li se dea latinilor dreptul de cetăţenie romană. Senatul însă, temîndu-se ca nu cumva Caius să fie de neînfrînt, a făcut o nouă şi nechibzuită încercare de a-şi atrage simpatia poporului şi de a o înstrăina de Gracchus, făcînd propuneri împotriva lui şi aducînd poporului foloasele cele mai mari. (4) Era unul dintre colegii lui Caius, numit Livius Drusus[8], un om care nu era mai prejos nici prin naştere nici prin educaţie decît alţi romani, ci care, dimpotrivă, prin firea, elocvenţa şi bogăţia de care dispunea, se putea lua la întrecere cu cei mai onoraţi şi mai puternici. Ei bine, fruntaşii cetăţii îşi întorc privirile spre el şi încep să-l îndemne să-l atace pe Caius şi, împreună cu ei, să se ridice împotriva lui, fără să-l violenteze şi fără să se opună mulţimii, ci, dimpotrivă, făcînd ca darurile şi hatîrurile pentru care şi mai înainte era lăudat să fi urîte.

9 Ei bine, Livius, folosind pentru aceste lucruri tribunatul său, a scris legi care nu conţineau lucruri nici frumoase, nici interesante, ci care aveau un singur scop,

anume să întreacă pe Caius, făcînd pe placul și hatîrul poporului, grăbindu-se și luptînd ca în comedie. (2) Prin aceasta senatul s-a dat și mai mult în vileag că nu este dușman proiectelor lui Gracchus, ci că dorește cu tot dinadinsul să-l ucidă sau să-l umilească. Într-adevăr, îl învinuiau pe Caius că propusese întemeierea a două colonii și că dusese acolo pe cei mai avuți dintre cetățeni pe cînd Livius propusese întemeierea a douăsprezece colonii și prevăzuse ca în fiecare colonie să fie duse trei mii de cetățeni săraci. De asemenea, îl acuzau pe Gracchus că împărțea pămînt săracilor, impunîndu-le să verse o taxă în tezaurul public și îl mai acuzau pe motiv că lingușea poporul. Livius însă, suprimînd și această taxă a făcut pe plac mulțimii. De asemenea Gracchus, propunînd să se dea drept de cetățenie latinilor[9], a provocat supărarea printre senatori, iar Livius, propunînd ca să nu fie lovit nici unul dintre latini cu varga, nici la armată, a găsit sprijin printre ei. (3) Și desigur însuși Livius vorbea mereu poporului și spunea că el promulga aceste legi cu acordul senatului, care se îngrijește de plebe. Acest fapt a fost foarte folositor pentru el. Într-adevăr, poporul a avut sentimente mai bune față de senat, iar Livius — avînd în vedere că mai înainte poporul se uita suspect și ura pe oamenii de vază — a împrăștiat și a îmblînzit într-un fel ura și răutatea poporului față de senat, lăsînd să se înțeleagă că el pornise să-și atragă și să facă pe placul poporului din porunca senatului.

10 Foarte bună a fost părerea poporului despre bunăvoința pentru Drusus și despre sentimentul dreptății lui pentru faptul că părea că nu propune legi pentru sine sau în interesul său. Într-adevăr, el a trimis pe alții să întemeieze colonii și nu asista el la împărțirea banilor, în timp ce Caius își rezervase cele mai mari și mai importante treburi sieși. (2) Și în timp ce, la propunerea lui Rubrius, unul dintre colegii săi, ca să se întemeieze colonia Cartagina, care fusese distrusă de Scipio, Caius, ales prin sorț, a pornit în Africa pentru a întemeia colonia, iar Drusus și mai mult, în absența lui, l-a atacat, atrăgîndu-și poporul prin acuzări împotriva lui Fulvius (3), căci acest Fulvius era prieten cu el și coleg, ales ca să împartă pămîntul. Era zgomotos și urît de senat pe față, bănuit și de ceilalți, sub cuvînt că răzvrătește pe aliați și că îndeamnă foarte mult pe italici la dezbinare. Aceste lucruri fiind spuse, deși nu aveau nici un sens și nici o dovadă certă, erau întărite de către Fulvius, care propunea lucruri lipsite de înțelepciune și ostile păcii. (4) Această ură împotriva lui Fulvius a suprimat foarte mult din puterea pe care o avea Gracchus, căci era urît. Și cînd Scipio Africanul[10] a murit fără nici un motiv evident și s-a părut că pe cadavrul lui apar unele semne de lovituri și de violență, așa cum s-a scris în viața lui, cea mai mare învinuire a căzut asupra lui Fulvius, care îi era dușman, iar în ziua aceea rostise multe cuvinte de insultă împotriva lui Scipio. Bănuiala s-a răsfrînt și asupra lui Caius și deși lucrul acesta era groaznic, avînd în vedere că fusese săvîrșită o faptă împotriva unui bărbat fruntaș și cel mai mare dintre romani, nu s-a intentat un proces și nu s-a trecut la probe, căci mulțimea s-a ridicat împotrivă și au suprimat procesul, temîndu-se pentru Caius, ca nu cumva să fie acuzat de ucidere, dacă s-ar face cercetare.

11 Iar în Lybia[11] în timp ce Gracchus întemeia colonia Cartagina, pe care a numit-o Iunonia, adică Heraia[12], se zice că multe semne potrivnice s-au arătat din partea divinității. Astfel se zice că primul steag a fost răpit de un vînt puternic, deși cel care-l purta îl ținea cu toată puterea, iar jertfa care se afla pe altar a fost împrăștiată de suflarea puternică a vîntului și a fost dusă dincolo de marginile trasate ale orașului și că chiar marginile orașului trasate au fost împrăștiate și duse departe de niște lupi. Totuși Caius, punînd totul la cale și rînduindu-le cum trebuie, în timp șaptezeci de zile, a plecat la Roma, aflînd că Fulvius este atacat de Drusus și că situația are nevoie de prezența sa. (2) Într-adevăr, Lucius Opimius[13], un om oligarhic și care avea multă trecere în senat, în anul trecut căzuse la alegerile de consul, căci Caius îi

prezentase împotrivă pe Fannius. Atunci însă se părea că, de vreme ce poporului îi era favorabil, va fi ales consul și o dată ales va doborî pe Caius, pentru că puterea acestuia, într-un fel oarecare, începuse să veștejească, iar poporul se îndepărtase de el din cauză că se săturase de legile făcute pe placul lui întrucît mulți erau aceia care făceau politică pe placul poporului, iar senatul însuși făcea concesii.

12 Întorcîndu-se la Roma Caius, mai întîi de pe Palatinum a emigrat într-un loc de lîngă for, unde, de obicei, locuiau cei mai mulți cetățeni umili și săraci. Apoi a promulgat celelalte legi pentru ca poporul să le voteze. În timp ce poporul se strîngea din toate părțile în jurul său, senatul a convins pe consulul Fannius să alunge din Roma pe cei care nu erau cetățeni. Dîndu-se acest decret neobișnuit și absurd, anume ca nici un aliat[14] și nici un prieten să nu apară în zilele acelea în Roma, Caius a promulgat un decret potrivnic prin care acuza pe consul și anunța că va veni în ajutor aliaților, dacă vor rămîne pe loc. (2) Totuși nu le-a venit în ajutor, dar, văzînd pe unul dintre oaspeții și prietenii săi că este tîrît de unul dintre lictorii lui Fannius, a trecut mai înainte și nu i-a dat atenție, fie că s-a temut să nu dea dovadă că puterea sa era slabă fie că nu voia, cum se spune, să ofere dușmanilor motivul de a începe lupta și harța pe care o căutau. (3) S-a mai întîmplat că și colegii săi s-au mîniat pe el din următoarea cauză: poporul avea obiceiul să privească în for la lupte de gladiatori și cei mai mulți dintre dregători ridicaseră tribune în jurul forului, pe care le închiriau cu bani. Caius a poruncit ca aceste tribune să fie îndepărtate pentru ca săracii să poată să privească din acel loc fără să dea nici un ban. Dar nimeni nu i-a dat nici o atenție și atunci Caius, așteptînd să vină noaptea din ajunul spectacolului, a luat pe toți meșterii pe care îi avea sub ordinele sale și a dărîmat acele tribune și cînd s-a făcut lumină a arătat poporului locul acela gol. Pentru acest fapt mulțimea l-a socotit că este un adevărat bărbat, dar colegii l-au socotit nerușinat și violent. (4) După aceea

se pare că acest gest a constituit motivul pentru care a pierdut al treilea tribunat, de vreme ce, deși avea cele mai multe voturi, totuși prin nedreptățile și șireteniile colegilor, i-a fost suprimată proclamarea ca tribun. Totuși lucrurile acestea sînt controversate. Respingerea aceea n-a suportat-o ușor și se zice că, în timp ce dușmanii săi rîdeau de el, Gracchus a făcut un gest mai violent decît se cădea, zicînd: „Voi rîdeți rîsul sardonic[15], fără să vă dați seama ce întuneric s-a lăsat asupra voastră prin acțiunile mele".

13 După aceasta, instalîndu-l pe Opimius consul, au anulat multe dintre legile lui și au atacat chiar administrarea Cartaginei, pentru ca să-i provoace mînia și să-l ucidă. Caius însă, la început, a rezistat și și-a stîpînit mînia, dar, deoarece prietenii și mai ales Fulvius îl atîțau, a început iarăși să concentreze pe prieteni împotriva consulului. Atunci se spune că și mama sa i-a dat ajutor, aducînd străini din afară și trimițînd la Roma pe ascuns, sub înfățișare de secerători. Aceste lucruri se spune că au fost scrise în chip enigmatic în scrisorile Corneliei către fiul său. Alții spun că Cornelia n-a fost de acord cu acțiunile lui Caius. (2) În ziua în care Opimius avea să anuleze legile lui Gracchus, Capitoliul a fost umplut de oameni din ambele tabere încă din zorii zilei. Cînd consulul a făcut jertftă, unul dintre lictorii săi, numit Quintus Antylius, ducînd mărunțaiele de la o tabără la alta, a zis către aceia care erau în jurul lui Fulvius: „Dați loc celor buni, o voi cetățeni răi!" Unii mai spun că o dată cu rostirea acestor cuvinte a făcut cu brațul gol și gestul lovirii. Ei bine, pe loc Antylius a murit străpuns de mari stileturi care fuseseră făcute în mod special pentru acest lucru. (3) Mulțimea s-a tulburat la vederea acestui omor, dar conducătorii facțiunilor au adoptat o atitudine diferită. Într-adevăr Caius a fost mîniat și a dojenit pe ai săi pentru că dăduseră dușmanilor motiv de acuzare împotriva sa, iar Opimius, avînd acest pretext, a sărit la luptă și a chemat poporul cu glas tare la apărare.

14 Atunci, stîrnindu-se o ploaie, s-au împrăştiat. A doua zi de dimineaţă însă, consulul, convocînd senatul în curie, a început şedinţa, iar alţii, punînd pe o targă cadavrul gol al lui Antylius, îl purtau prin for spre senat, gemînd şi jelindu-l. Opimius cunoştea acest fapt, dar se prefăcea că se miră şi de aceea şi senatorii au ieşit să vadă ce se întîmplă. Fiind deci aşezată targa la mijloc, unii strigau că lucrul este groaznic şi nemaipomenit, însă cea mai mare parte a poporului a fost cuprinsă de ură împotriva optimaţilor şi au început să-i acuze că uciseseră pe Tiberius Gracchus, tribun al plebei, şi-i aruncaseră cadavrul, iar lictorul Antylius, care poate nu că-şi merita pedeapsa, dar care el însuşi provocase acest lucru, zace acum în for, iar senatul roman îl înconjoară jelindu-l şi duc la înmormîntare un om plătit, pentru ca să suprime pe singurul om care a mai rămas dintre cei care poartă grija poporului. (2) De atunci, ducîndu-se iarăşi în curie, senatorii au votat şi au ordonat consulului Opimius să salveze cetatea cum va putea şi să îndepărteze pe tiran. Acesta a poruncit senatorilor să pună mîna pe arme şi a ordonat fiecărui cavaler ca, de dimineaţă, să aducă cîte doi sclavi înarmaţi. Fulvius s-a pregătit şi el împotrivă şi a strîns o mulţime de oameni, iar Caius, plecînd din for, s-a oprit în faţa statuii tatălui său şi, privind mult la el, n-a spus nimic, dar a plecat gemînd şi plîngînd. (3) Mulţi din cei care l-au văzut atunci pe Caius s-au întristat şi au lăcrimat şi, învinuindu-se pe ei înşişi că-l părăsiseră, şi-l trădaseră, au pornit la casa lui şi au petrecut noaptea acolo la uşile lui, dar n-au făcut la fel cu cei care-l păzeau pe Fulvius. Într-adevăr, aceştia şi-au petrecut noaptea aplaudînd, bînd şi urlînd şi bucurîndu-se, în timp ce Fulvius, primul care se îmbătase, spunea şi făcea multe gesturi necuviincioase împotriva vîrstei sale. Cei din jurul lui Caius, păstrînd linişte ca într-o mare nenorocire a patriei, scrutau viitorul şi făceau strajă şi dormeau pe rînd.

15 A doua zi, trezind cu greu pe Fulvius care adormise ameţit de băutură, s-au înarmat cu prăzile care se aflau în jurul casei sale, pe care le luase învingînd pe galli,

atunci cînd era consul, şi, luîndu-le, au pornit cu multe ameninţări şi strigăte ca să ocupe colina Aventin. Iar Caius n-a vrut să se înarmeze, ci a pornit în for îmbrăcat numai cu togă, sub care avea un mic pumnal. Cînd a ieşit pe uşă, soţia l-a luat în braţe şi, ţinîndu-l cu o mînă pe el şi cu alta pe copil, i-a zis: „Nu te petrec, Caius, cînd te duci la tribună, ca mai înainte, şi nici ca legiuitor, nici nu te petrec cînd pleci la un război glorios, unde, chiar dacă ai suferi vreun lucru omenesc, ai să-mi laşi un doliu onorat. Acum însă tu te arunci ucigaşilor lui Tiberius, neînarmat, frumos, pentru ca să suferi mai mult decît să acţionezi, dar fără să aduci nici un folos comunităţii. Cei răi au învins, îşi fac dreptate cu violenţă şi cu sabie. Dacă fratele tău ar fi căzut la Numantia, corpul său ne-ar fi fost redat în baza unui tratat, acum însă, după cum se vede, voi ruga vreun fluviu sau marea ca să-mi arate corpul tău păzit vreundeva. Căci de ce trebuie să ne mai încredem legilor sau zeilor după moartea lui Tiberius?“ (2) În timp ce Licinia plîngea şi spunea acestea, Caius, desprinzîndu-se pe încetul din braţele sale, a pornit în tăcere cu prietenii săi. Soţia sa, dorind să-l apuce de togă, s-a prăbuşit la pămînt şi multă vreme a zăcut fără glas, fără viaţă, pînă cînd sclavele au luat-o şi au dus-o la fratele său Crassus.

16 Cînd s-au adunat cu toţii, Fulvius, convins de Caius, trimite în for pe cel mai mic dintre fiii săi, care purta un caduceu. Tînărul era foarte frumos la înfăţişare. Şi atunci stînd în picioare cu multă cuviinţă şi plîngînd înăbuşit, a început să vorbească în cuvinte împăciuitoare către consul şi către senat. Ei bine, mulţi dintre cei care erau de faţă înclinau fără nici un fel de necuviinţă către pace. Dar Opimius a spus că nu trebuie Caius să convingă senatul prin crainici, dar că cetăţenii trebuie să vină la judecată, iar Caius să se predea pe sine însuşi şi că numai aşa va îmblînzi mînia. Tînărului i-a spus că, dacă nu se va face acest lucru, să nu se mai întoarcă. (2) Caius deci, după cum se spune, voia să meargă şi să convingă senatul, dar pentru că nimeni dintre ceilalţi nu a căzut de

acord, Fulvius a trimis iarăşi pe fiul său ca să vorbească pentru ei la fel ca mai înainte. Dar Opimius s-a grăbit să dea lupta şi a luat pe tînăr îndată, l-a capturat şi l-a pus sub pază, iar împotriva celor care-l înconjurau pe Fulvius, a pornit la atac cu mulţi oameni înarmaţi şi cu arcaşi cretani, care au aruncat în ei cu arme şi rănindu-i i-a pus în dezordine. (3) Producîndu-se deci această respingere, Fulvius s-a refugiat într-o oarecare baie neglijată şi, după puţin timp fiind descoperit, a fost ucis împreună cu fiul său mai mare, iar Caius n-a fost văzut luptînd de nimeni, ci, pierzîndu-şi nădejdea şi fiind tulburat de ceea ce se întîmpla, s-a retras în templul zeiţei Diana. Aici voia să se sinucidă, dar a fost împiedicat de către cei mai credincioşi prieteni ai săi, Pomponius şi Licinius[16]. Într-adevăr, aceştia, fiind de faţă, i-au smuls din mînă pumnalul şi l-au îndemnat să fugă. Atunci se zice că, plecîndu-şi genunchii şi întinzîndu-şi mîinile către zeiţă, a rugat-o ca poporul roman să aibă o veşnică sclavie pentru acea ingratitudine şi trădare, căci în mod evident cei mai mulţi îl părăseau cînd crainicul le-a anunţat că nu vor fi pedepsiţi.

17 Caius fugea, iar duşmanul, năpustindu-se asupra lui şi prinzîndu-l la podul de lemn, cei doi prieteni i-au poruncit să-şi continue drumul, iar ei au rezistat împotriva celor care-l urmăreau şi dînd bătălia înaintea podului, n-au lăsat să treacă pe nimeni, pînă cînd au murit. Împreună cu Caius a fugit unul dintre scavii săi numit Philocrates, în timp ce toţi îl îndemnau la luptă, dar nimeni nu îi sărea în ajutor şi nici nu voia să-i aducă un cal, cînd a cerut, căci îi presau de aproape cei care-l urmăreau. (2) Caius a luat-o puţin înainte, refugiindu-se în dumbrava sfîntă a Erinniilor[17] unde este ucis: Philocrates l-a ucis pe Caius şi apoi s-a sinucis. După cum spun unii, amîndoi au fost prinşi vii de către duşman şi, după ce sclavul a luat în braţe pe stăpînul său, nimeni nu a putut să-l lovească pe acela decît după ce l-a ucis pe Philocrates cu multe lovituri. (3) Se spune că au tăiat capul lui Caius şi l-au dus şi că l-a luat unui dintre prietenii lui Opimius,

numit Septimuleius. Într-adevăr, se dăduse un edict la începutul luptei că aceluia care va aduce capul lui Fulvius şi a lui Caius i se va da o greutate de aur egală cu a capului. Şi a fost dus de către Septimuleius, înfipt într-o suliţă la Opimius. Se spune că aducîndu-se o balanţă şi fiind pus în balanţă, a cîntărit şaptesprezece libre şi jumătate. Iar Septimuleius şi în această împrejurare a fost rău şi nelegiuit, căci, scoţîndu-i creierul, a umplut capul cu plumb. Cei care au adus capul lui Fulvius, fiind oameni obscuri, n-au luat nimic. (4) Corpurile lor şi ale celorlalţi au fost aruncate în rîu[18], trei mii fiind ucişi, iar bunurile lor au fost date poporului. Soţiilor li s-a interzis să poarte doliu, iar pe Licinia, soţia lui Caius, au lipsit-o şi de dotă. Foarte crude fapte au săvîrşit şi faţă de fiul cel mai tînăr al lui Fulvius, care nici măcar nu ridicase mîinile împotriva cuiva şi nici nu luase parte la luptă, ci l-au capturat cînd mergea să propună pace înainte de luptă, iar după luptă l-au ucis. Totuşi mai mult decît acest lucru şi decît toate celelalte au mîniat poporul templul Concordiei, care fusese ridicat de către Opimius. Într-adevăr se părea că el se făleşte şi tresaltă de bucurie şi într-un fel chiar triumfă pentru atîţia cetăţeni ucişi. De aceea, în timpul nopţii, sub inscripţia templului, unii au adăugat acest vers:

„O faptă nebună a ridicat acest templu al Concordiei"

18 Într-adevăr Opimius în timp ce era consul cel dintîi s-a folosit de puterea unui dictator şi, ucigînd nejudecaţi, pe lîngă cei trei mii de cetăţeni, pe Caius Gracchus ce întrecuse în virtute şi faimă pe contemporanii săi şi pe Fulvius, dintre care unul era consul iar celălalt repurtase triumful, nu s-a abţinut de la furt, ci, fiind trimis ca sol la Iugurtha, regele Numidiei, a fost cumpărat cu bani şi fiind condamnat în chipul cel mai ruşinos pentru mituire, a îmbătrînit în infamie, fiind urît şi insultat de popor. Într-adevăr, poporul fiind umilit de cele întîmplate şi reţinîndu-se la început, cu puţin mai tîrziu a arătat cît de mult cinstea şi dorea pe Gracchi. Astfel, au ridicat

statuile lor într-un loc vădit, iar locurile în care au fost uciși le-au consacrat și în fiecare an aduc acolo jertfă din roadele anotimpului și în fiecare zi mulți cetățeni le aduceau sacrificii și se închinau acolo întocmai ca la templele zeilor.

19 Se spune că Cornelia a suportat cu multă noblețe și mărinimie nenorocirile, iar în privința templelor în care aceia au fost uciși a spus că morții obținuseră morminte demne de ei. (2) Cornelia și-a petrecut restul vieții la Misenum, neschimbîndu-și întru nimic felul obișnuit al vieții. Ea avea foarte mulți prieteni și, datorită ospitalității, masa ei era bine pregătită. Mereu erau în jurul ei eleni și oameni literați și toți regii primeau daruri de la ea și-i trimiteau. Foarte plăcută era ea celor care o întîmpinau și stăteau în jurul ei cînd povestea viața tatălui său Scipio Africanus și felul său de viață. Dar cea mai mare mirare o trezea cînd se arăta că rezistă și nu plînge pentru moartea copiilor săi și le povestea suferințele și faptele, ca și cînd ar fi vorbit de niște vechi romani. (3) De aceea mulți au socotit că Cornelia, din cauza bătrîneții sau mărimii nenorocirilor, își ieșise din minți și că nu-și mai dădea seama de nenorocire. Dar într-adevăr ei înșiși erau fără simțire, căci nu-și dădeau seama ce mare însemnătate are pentru rezistență în fața durerii firea nobilă și bună și dreapta educație și că soarta uneori este mai presus decît virtutea, cînd e vorba de evitarea nenorocirilor, dar că în răbdarea loviturilor întîmplarea nu poate s-o învingă.

COMPARAȚIE ÎNTRE AGIS, CLEOMENES ȘI FRAȚII GRACCHI

Ajungînd la capătul acestei istorisiri ne-a rămas ca să facem o comparație între felul lor de viață. Nimeni dintre aceia care au criticat și au urît foarte mult pe Gracchi n-au îndrăznit să spună că, dintre toți romanii, ei au fost din fire făcuți să practice virtutea și au avut parte de o creștere și o educație aleasă. Agis și Cleomenes se vede că au fost mai tari din fire decît frații Gracchi. Într-adevăr ei n-au avut parte de o educație aleasă și, pe de altă parte au și fost crescuți în moravuri și feluri de viață care corupseseră pe înaintașii lor. Dimpotrivă, ei s-au arătat fruntași în cumpătare și stăpînirea de sine. (2) Mai mult încă frații Gracchi au socotit că este rușine ca să nu urmeze faptele bune lăsate ca o moștenire a virtuții părintești și străbune, cînd Roma avea cea mai strălucită și mai măreață faimă. Dar Agis și Cleomenes, deși părinții aveau păreri contrare lor, iar patria trecea prin împrejurări grele și parcă era bolnavă, ei au luat-o în primire și nu au îngăduit să li se știrbească întru nimic avîntul către virtute. (3) Și într-adevăr mare este prețul și stăpînirea în fața banilor de care au dat dovadă frații Gracchi, pentru că ei s-au păstrat curați în ceea ce privește primirea unor daruri nedrepte atunci cînd au fost dregători și au făcut politică. Dimpotrivă, Agis s-ar fi și supărat dacă cineva l-ar fi lăudat pentru aceasta, el care a dat propria sa avere cetățenilor care, fără celelalte bunuri, valora șase sute de talanți. Cît deci a socotit că este de urît cîștigul nedrept, el care a crezut că este o nedreptate să ai o avere mai mare decît altul chiar dacă este cîștigată pe drept.

2 Mare este deosebirea între încercările și curajul lor de a aduce înnoiri. Într-adevăr Caius Gracchus s-a ocupat de construcția de drumuri și întemeierea de cetăți. Pentru Tiberius cel mai curajos lucru dintre tot era ca să salveze ogoarele publice, iar pentru Caius să amestece pe judecători[19], luînd trei sute de cavaleri. Noul la Agis și la Cleomenes a constat în aceea că au socotit că faptul de a vindeca greșeli mici, în mod succesiv, însemna a tăia un fel de hidră, după cum spunea Platon. De aceea ei au introdus schimbarea care, în mintea lor, putea să îndepărteze dintr-o dată toate relele.

S-ar putea spune, mai cu adevărat, că ei au îndepărtat forma de guvernămînt care aducea toate nenorocirile și că au adus-o în vechea stare. (2) S-ar mai putea spune că politica Gracchilor a ridicat împotrivă-le pe cei mai de seamă oameni. Dimpotrivă, faptele săvîrșite de Agis, Cleomenes le-au dus la bun sfîrșit. Iar cel mai frumos exemplu pentru faptele lor nobile și cel mai măreț îl constituie retrele străbune date cu privire la cumpătare și abstinență, al căror autori au fost Lycurg și Pytheas. Dar cea mai mare faptă constă în aceea că Roma n-a fost mărită întru nimic de faptele Gracchilor. Dimpotrivă, în urma acțiunilor săvîrșite de Cleomenes în scurt timp Elada a văzut Sparta stăpînă pe Peloponeș și a văzut-o luptînd pentru hegemonie împotriva acelora care aveau atunci cea mai mare putere. Sfîrșitul acestora a fost eliberarea Eladei de armele ilirice și gallice și la conducerea ei iarăși heraclizii.

3 Socotesc că chiar felul cum au murit acești bărbați arată deosebirile dintre virtuțile lor. Într-adevăr frații Gracchi au murit luptînd împotriva concetățenilor și, în cele din urmă, fugind. Dimpotrivă Agis a murit aproape pentru că a voit să nu ucidă pe nici un cetățean, iar Cleomenes, fiind insultat și nedreptățit, a pornit să se apere, dar pentru că nu i s-a oferit împrejurarea, s-a sinucis cu curaj. (2) Iarăși pentru cei care privesc pe acești bărbați din punct de vedere contrar, Agis n-a săvîrșit nici o faptă militară și a fost ucis mai înainte de a primi vreo comandă, iar cu multele și frumoasele victorii ale lui Cleomenes se pot compara cucerirea zidului la Cartagina de către Tiberius, faptă mare, precum și tratatul de la Numantia, prin care a scăpat douăzeci de mii de soldați romani, care nu mai aveau nici o altă nădejde de salvare. Și Caius nu a arătat multă virtute acolo, dar a dovedit o mare vitejie în războiul din Sardinia, astfel încît s-a luat la întrecere cu cei mai mari conducători de oști romani și i-ar fi egalat dacă ar fi trăit.

4 În ceea ce privește politica se pare că Agis a condus statul ceva mai slab, fiind îndepărtat de Agesilaos și frustînd pe cetățeni de împărțirea ogoarelor. Îndeobște faptele lui au avut multe părți slabe, iar inițiativele n-au fost duse din cauza lipsei de curaj și a vîrstei. Cleomenes, dimpotrivă, a pornit cu mai mult curaj și cu mai mult avînt spre schimbarea formei de guvernămînt, ucigînd, împotriva legii, pe efori pe care era ușor să și-i atragă și să-i aducă de partea sa, căci el le era superior în arme, sau să-i trimtă în exil ca pe alți cetățeni. Într-adevăr a întrebuința sabia fără să te afli în cea mai mare primejdie, nu este nici un procedeu, nici politic și amîndouă dau dovadă de lipsă de dibăcie, iar întrebuințarea săbiei, pe lîngă nedreptate, mai cuprinde și violență. (2) Nici unul dintre Gracchi n-a început un război civil și se spune despre Caius că nici n-a voit măcar să pornească la apărare și că, deși a strălucit în faptele de arme, a fost foarte nepriceput în răscoală. Într-adevăr a pornit la luptă neînarmat și cînd lupta a început s-a retras și vedea că în general el se îngrijea mai mult să nu treacă la acțiuni decît să pățească din cauza acțiunii altora. De aceea trebuie să socotim că fuga lor nu este semn de lipsă de curaj, ci de cruțare a vieții cetățenilor. Într-adevăr, trebuia să cedeze celor care-i atacau sau rămînînd pe loc să treacă la acțiune, atacînd ca să nu sufere ei din pricina atacului dușmanului.

5 Cea mai mare dintre acuzaţiile care i se aduc lui Tiberius constă în aceea că a alungat din slujbă pe colegul său de tribunat şi că şi-a pregătit el însuşi cel de-al doilea tribunat. Lui Caius îi imputau, pe nedrept, moartea lui Antilius, pentru că acesta a fost ucis fără voia lui, iar el s-a mîniat pentru uciderea lui Antilius. Cleomenes însă, dacă lăsăm la o parte uciderile eforilor, a eliberat pe toţi sclavii şi el a domnit de fapt singur, deşi cu numele era al doilea, alegîndu-şi drept coleg pe Eucleidas, fratele său, care era din aceeaşi familie. Pe Archidamos care, aparţinînd celeilalte familii, i se cădea să domnească împreună cu el, l-a convins să se întoarcă de la Messena şi, după ce au ucis, neurmărind pe ucigaşi, a întărit bănuiala că el fusese complice la ucidere. (2) Într-adevăr Lycurg, pe care se făcea că-l imită, a dat de bunăvoie domnia lui Harilaos, fiul fratelui său, căci se temea ca nu cumva, dacă băiatul va muri, să cadă asupra lui vina că l-a ucis şi, rătăcind mult în afară de ţară, nu s-a întors mai înainte ca Harilaos să aibă un fiu moştenitor al domniei. Dar cu Lycurg nu se poate compara cu nici un alt elen. (3) S-a arătat că în acţiunile politice ale lui Cleomenes sînt mai mari schimbări şi mai multă nedreptate şi într-adevăr cei care critică caracterul lor spun că el de la început a avut un caracter tiranic şi războinic, dar că Gracchii au avut o dorinţă nestăpînită de glorie, dar cei care criticau nu le puteau aduce vreo altă învinuire. Şi se mai spune că fiind aţîţaţi adversarii lor, din cauza luptei şi mîniei, împotriva firii lor, s-au lăsat duşi parcă de vînt la ultimele fapte, care au adus statul în cele mai grele primejdii. Dar ce putea să fie mai frumos şi mai drept decît scopul lor.

DION

NOTA INTRODUCTIVĂ

Viaţa lui Dion[1], *unchiul tiranului Dionysios cel tînăr al Siracuzei, ne oferă spectacolul dramaticelor încercări ale filozofului Platon de a-şi pune în aplicare ideile sale filozofice, cu privire la conducătorul unei cetăţi.*

După epoca de strălucire pentru Siracuza, pe care a constituit-o domnia tiranului Dionysios cel bătrîn, frînele cîrmuirii au trecut, la Siracuza, în mîinile fiului său Dionysios cel tînăr. Spre deosebire de Dionysios cel bătrîn, care dădea dovadă de o mare energie, fiul său, Dionysios cel tînăr, crescut de altfel, aşa cum ne spune Plutarh, într-o atmosferă de suspiciune, pus în copilărie să lucreze „căruţe, candelabre, paturi de lemn şi mese"[2]*, era molatic, dedat plăcerilor, fără principii politice stabile şi, mai presus de orice, neînchipuit de schimbător. Dionysios a făcut posibilă seria de evenimente dramatice, uneori cu aspecte comice, dar care, foarte adesea, riscau să îmbrace aspecte tragice. Caracterul tînărului s-a pretat însă încercărilor lui Dion, fiul lui Hipparinos, născut pe la 410 î.e.n., fost elev al lui Platon, pentru care avea o mare admiraţie, de a face din el instrumentul concepţiilor sale politice. Aşadar Dion stăruie pe lîngă tînărul tiran să recheme pe Platon, care fusese expulzat de Dionysios cel bătrîn, pentru ca filozoful să regrete încercarea. Dionysios îl primeşte cu fast, începe să studieze cu pasiune geometria, totul merge perfect la curtea tiranului, unde nu se discută decît filozofie şi geometrie. Dar Dionysios nu era omul hotărîrilor durabile şi, mai ales,*

---

[1] Autorii greci şi latini care constituie izvoarele de bază ale biografiei lui Dion, sînt următorii Plut., *Dion;* Corn. Nep., *Dio.* 139; *De off.*, I, 155; *Polyaen.*, V, 2, 8.

[2] Plut. *Dion*, 9.

omul care să știe să discearnă șoapta interesată a detestabilului intrigant, de adevăr. Pleacă urechea la cei care-i spuneau că Dion nu face altceva decît să prepare o schimbare la curte în favoarea nepoților săi. O scrisoare a lui Dion către magistrații cartaginezi este interceptată. Ușor a fost să i se aducă învinuirea de trădare. Dionysios îl expulzează. Platon este și el cu greu lăsat liber. Dionysios devine bănuitor, ca orice tiran, pîndit de spectrul doborîrii. În timp ce Platon și Dion se află la Atena, Dionysios se angajează într-o expediție militară în Italia. Dion nu era omul să se resemneze și, pe cînd tiranul era în Italia, vine cu armată și ocupă punctul întărit Epipolai, o cetățuie a Siracuzei. Dionysios revine din expediție. Urmează momente de război civil. Dion se retrage la Leontinoi. Nu după mult timp, siracuzanii îl roagă să-l scape de un oarecare Nypsios. Dion revine triumfător, dar nu satisface iluziile pe care și le făcuse poporul dornic de libertate și este asasinat în iunie anul 354.

Așa s-a terminat drama în care filozofia și-a dat mîna cu politica: iubitorul de geometrie nu a ezitat să ia spada, să se pună în fruntea mercenarilor și să declanșeze un război civil. Cît despre concepțiile economice și sociale ale lui Dion, este greu de formulat cu precizie, de vreme ce în activitatea sa, el a avut în vedere mai ales pe tiran și curtea lui, iar în scurtul timp cît a deținut puterea n-a putut să facă dovada unui om de stat de mare anvergură.

În „Viața" lui Dion, Plutarh începe prin a face o paralelă între Dion și Brutus, în care spune, între altele, că „la înțelepciune și dreptate trebuie să se adauge și puterea și norocul, pentru ca faptele politice să aibă frumusețe și strălucire" (cap. 1). Acest cuvînt al biografului cuprinde implicit afirmația că faptele lui Dion și Brutus, care n-au dispus de putere, n-au avut nici frumusețe, nici strălucire. Biograful nu se înșală. Plutarh, din dorința de a-i prezenta într-o lumină cît mai favorabilă, încearcă să-i justifice: „Dar întîmplările vieții fiecăruia, fiind aceleași datorită mai mult hazardului decît cugetării, contribuie la asemănarea celor două vieți. Într-adevăr, și unul și celălalt au fost uciși înainte și a-și ajunge scopul propus, neputînd să-l atingă, deși-l urmăreau cu mari lupte și acțiuni" (cap. 2, 1)

Pornind de la premisa implicită că Dion a procedat bine — ca și Brutus — dar că soarta le-a fost potrivnică, Plutarh nu face decît să aplaude — direct sau fățiș — la toate încercările lui Dion. Iată în ce cuvinte prezintă Plutarh întîlnirea lui Dion cu Platon la Siracuza: „Fiind deci el din totdeauna generos din fire, cu suflet mare și curajos, și mai mult încă, pe lîngă toate aceste calități, printr-o împrejurare divină, s-a întîmplat ca Platon să vină în Sicilia din Italia. Dar un zeu, după cît se pare, voind să pună la cale începutul libertății pentru siracuzani și al destrămării pentru tiranie, l-a adus din Italia la Siracuza și Dion a intrat în vorbă cu el" (cap. 4, 2). Biograful elogiază, de asemenea, iscusința și înaltele concepții pe care le-a expus Dion în casa lui Dionysios cel tînăr, după moartea lui Dionysios cel bătrîn: „Totuși, ținîndu-se adunarea prietenilor acasă la Dionysios cel tînăr, în așa fel a discutat Dion despre ceea ce este mai bine de făcut în prezent, încît toți ceilalți i-au dovedit că sînt niște copii prin felul cum gîndesc, iar în privința curajului sînt niște sclavi ai tiraniei, care, în chip josnic și cu frică, prin sfaturile lor, fac pe placul tiranului" (cap. 6).

Aceste citate sînt suficiente pentru a ilustra deplina aprobare și neprecupețită admirație pe care o are biograful pentru inițiativele și luptele lui Dion. Cu toate acestea, Plutarh nu ezită să dezvăluie și anumite trăsături negative ale eroului său.

După ce arată că intențiile lui Dion erau răstălmăcite de răuvoitori, biograful continuă: „De altfel și din fire Dion era cam îngîmfat și se arăta greoi cînd era vorba să se întîlnească cu oamenii și nu era sociabil" (cap. 8,2). Mai departe Plutarh povestind peripețiile prin care a trecut Dion afirmă: „Dar din fire se pare că el a fost nestăpînit cînd era vorba să conducă oameni, și n-a putut să rețină pe siracuzani" (cap. 52,3).

Criticile sînt însă puțin numeroase și se referă la firea lui Dion. Cert este că Plutarh vădește pentru acest erou

multă admirație. Ce anume l-a determinat să intuiască acest sentiment ne-o relevă următorul pasaj: „Într-adevăr, Dion chemase pe corintieni nădăjduind că va institui mai ușor forma de guvernămînt la care se gîndea, dacă aceia vor fi de față. El se gîndea să nu instituie o democrație pură, ca să nu fie numai un stat ci mai degrabă un pantopolion, așa cum spune Platon, să amestece apoi forma de guvernămînt spartană și cretană, instituind o bază constituită din regat și democrație care să consolideze și să conducă treburile deosebite, s-o întărească și s-o împodobească pentru că și statul corintienilor se află în mîinile cîtorva și nu multe din treburile publice se puneau la cale în fața poporului" (cap. 53,2). Cu alte cuvinte, Plutarh este partizanul unui astfel de amestec de diferite forme de guvernămînt fără să-și pună întrebarea dacă această soluție era posibilă în acea vreme. Ca toți anticii, cum era și firesc în condițiile de atunci, Plutarh n-a sesizat importanța factorului economic și a crezut, ca și Platon, că relele de care sufereau diferitele cetăți ar putea fi remediate prin schimbarea formei de guvernămînt, ca și cum aceasta ar fi condiționat starea economică, și nu invers.

Biografia este mai puțin bogată în reflecții sau în vorbe de duh, în schimb, prin felul cum se desfășoară acțiunea și prin complexitatea personajelor, ea constituie pagini de autentic roman.

---

* Vezi și R. Cohen, *La Grèce et l'hellénisation du monde antique*, Paris, 1934, H. Bengtson, *Griechische Geschichte, von den Anfängen bis in die römische Kaiserzeit in Handbuch der Altertumswissenschaft*, München, 1960; N. G. L. Hammond, *A history of Greece, to 322 B.C.*, Oxford, 1967; K. Ziegler, *Eine Anekdote um Dionysios I*, în *„Gymnasium"*, LXXIV, 1967, 373.

1 Desigur /dragul meu/ Sossie Senecio[1], Simonides[2] spune că nu este mîniat pe corintieni pentru că au luat parte la expediția împotriva Troiei, împreună cu aheenii, pentru că și pentru troieni a luptat cu mult avînt Glaucus, care era de fel din Corint. Tot așa nici romanii nici grecii nu trebuie să se mînie pe Academie[3], de vreme ce li se aduc laude egale în această carte, care cuprinde viața lui Brutus și a lui Dion. Dintre aceștia Dion a stat în jurul lui Platon însuși, iar cel de-al doilea a fost crescut în doctrina lui Platon și au pornit amîndoi, ca din aceeași palestră, la angajarea unor mari lupte. Și nu este de mirare dacă amîndoi, săvîrșind fapte la fel și parcă surori, au demonstrat celui care i-a condus la virtute că la înțelepciune și dreptate trebuie să se adauge și puterea și norocul, pentru ca faptele politice să aibă frumusețe și strălucire. Căci, după cum a spus Hippomachos, ungătorul cu ulei, că recunoaște chiar cînd sînt departe, cînd aduc carne din agora, pe cei care își fac exercițiile gimnastice la el, tot așa este firesc ca învățătura acelora care au primit aceeași educație să le determine faptele, conferindu-le armonie, ritm și distincție.

2 Dar întîmplările vieții fiecăruia, fiind aceleași datorită mai mult hazardului decît cugetării, contribuie la asemănarea celor două vieți. Într-adevăr, și unul și celălalt au fost uciși înainte de a-și ajunge scopul propus, neputînd să-l atingă, deși-l urmăreau cu mari lupte și acțiuni. Dar lucrul cel mai de mirare dintre toate este că divinitatea le-a prevestit la amîndoi mai dinainte moartea, arătîndu-li-se la fel o vedenie sinistră. Desigur cei care spun că nu există astfel de lucruri susțin că nici un om

cu mintea sănătoasă n-ar putea să vadă o fantomă sau stafie, dar că numai femeile, copiii și oamenii slabi, care suferă de vreo boală sufletească sau trupească pot să aibă idei deșarte și anormale, de vreme ce ei au în sine însuși un rău demon, anume superstiția.
(2) Dion și Brutus, filozofi și cu suflete mari care nu erau înclinați și nici cuprinși de patimă, în așa fel au fost impresionați de acea fantomă, încît au spus și celorlalți. Atunci nu știu dacă nu cumva sîntem siliți să acceptăm și această părere a celor vechi, și anume că geniile rele și invidioase, urînd bărbații buni și împotrivindu-se faptelor lor, le provoacă tulburări și le inspiră frică și le clatină virtutea, pentru ca să nu rămînă neclintiți în săvîrșirea binelui și nepătați și să aibă o soartă mai bună după moarte. Dar acestea pot fi lăsate pentru altă discuție. În această a douăsprezecea pereche de „Vieți" să introducem pe aceea a celui mai în vîrstă.

3 Dionysios cel bătrîn[4], după ce s-a urcat pe tron, a luat în căsătorie pe fiica lui Hermocrates din Siracuza[5]. Pe aceasta, cînd încă domnia nu era statornicită temeinic, siracuzanii, răzvrătindu-se au violat-o, săvîrșind multe lucruri crude și nelegiuite asupra corpului ei, din care cauză și-a luat viața de bunăvoie. Dionysios, reluîndu-și domnia și întărind-o iarăși, își aduce în casă două soții în același timp, pe una locriană de neam, cu numele Dorida, iar pe cealaltă băștinașă numită Aristomaha, fiica lui Hipparnius, un bărbat fruntaș la Siracuza, care a domnit împreună cu Dyonisios, cînd acesta a fost ales comandant cu depline puteri la conducerea războiului. (2) Se zice că și-a adus în aceeași zi ambele soții, dar nici un om n-a știut pe care a adus-o mai întîi de soție; timpul îl împărțea amîndorura în mod egal, obișnuind să ia masa împreună cu amîndouă, iar în timpul nopții culcîndu-se pe rînd cu ele. Desigur poporul siracuzanilor voia ca el să prefere pe cea băștinașă celei străine, dar s-a întîmplat că cea străină a avut mai întîi un fiu care a fost cel mai mare dintre fiii lui Dionysios și de aceea a fost preferată de el. Aristomaha a trăit cu Dionysios mult timp fără să

facă copii, deși ar fi dorit mult să aibă un copil cu ea, el care a și învinuit pe mama Doridei că a otrăvit pe Aristomaha și a ucis-o.

4 Fratele acesteia fiind, Dion s-a bucurat de cinste din partea surorii sale, dar, mai în urmă, dînd dovadă de înțelepciune, a fost iubit pentru calitățile sale deosebite. Și pe lîngă toate acestea, se dăduse poruncă administratorilor să-i dea lui Dion orice va cere și după ce îi va da să-l vestească pe el. (2) Fiind deci din totdeauna generos din fire, cu suflet mare și curajos, și mai mult încă pe lîngă toate aceste calități, printr-o împrejurare divină, s-a întîmplat ca Platon să vină în Sicilia din Italia. Dar un zeu, după cum se pare, voind să pună la cale începutul libertății pentru siracuzani și al destrămării pentru tiranie, l-a adus din Italia la Siracuza și Dion a intrat în vorbă cu el. Dion era cu totul tînăr, dar era cel mai învățat dintre toți școlarii lui Platon și foarte ascuțit la minte ca să-i înțeleagă virtutea, după cum a scris însuși Platon și dovedesc și faptele. (3) Fiind el educat într-o atmosferă josnică în casa tiranului și ducînd o viață inegală și plină de teamă într-un lux neobișnuit, care nu știa ce este binele, practicînd plăceri și satisfăcînd dorințe care îndepărtau cu totul binele, de îndată ce a gustat învățătura și filozofia care-l duceau spre virtute, s-a înflăcărat repede și, din firea sa care era înclinată spre bine, a socotit fără nici un fel de răutate, tînăr fiind, că va izbuti să convingă pe Dionysios cu aceleași precepte, și-a pus tot zelul și a izbutit să obțină un răgaz de la Dionysios să-l întîlnească pe Platon și să-l asculte.

5 Începînd discuția între ei, după ce au vorbit în general despre virtute și cum cele mai multe amănunte priveau curajul, de vreme ce Platon a arătat că tiranul este mai mult orice decît un om curajos și, după aceea, vorbind despre dreptate, a arătat că este fericită viața oamenilor drepți și nefericită a oamenilor nedrepți; tiranul n-a suportat aceste cuvinte, ca unul care era dovedit nedrept și s-a mîniat împotriva celor prezenți, care primeau în

chip minunat pe Platon și care erau atrași de vorbele lui. În cele din urmă tiranul exasperat, mîniindu-se, l-a întrebat pe Platon la ce a venit în Sicilia. Platon a răspuns că a venit să caute un om bun, iar acela a răspuns: „Dar, pe zei! se pare că n-ai găsit niciodată un astfel de om". (2) Dion socotește că acesta a fost începutul mîniei și îl trimite pe Platon la o trirema care-l ducea pe Pollis din Sparta în Grecia. Iar Dionysios pe ascuns l-a rugat pe Pollis ca să-l ucidă pe Platon, în timpul plutirii iar dacă nu, să-l vîndă, căci nu îl va vătăma cu nimic. A adăugat că Platon va fi fericit chiar dacă va fi sclav, pentru că va fi un om drept. De aceea se zice că Pollis l-a dus pe Platon la Egina și l-a vîndut. Eginețiii purtau război împotriva atenienilor și hotărîseră prin lege ca atenianul care va fi prins în Egina să fie vîndut. (3) Totuși Dion nu s-a bucurat de o mai mică cinste și încredere la Dionysios, ci a trăit obținînd cele mai importante misiuni de sol la cartaginezi și a fost cu deosebire admirat. Și mai mult, Dionysios suporta libertatea lui de expresie, aproape singurul dintre toți, de vreme ce spunea fără teamă ceea ce gîndea, încît a impresionat și pe Gelon[6]. Se zice că, după cît se pare, domnia lui Gelon era luată în rîs și că Gelon însuși — spunea Dionysios — a fost de batjocura Siciliei, iar unii se prefăceau că admiră această glumă, dar Dion, mîniindu-se, a zis: „Desigur, tu domnești ca un tiran dobîndind încredere din cauza lui Gelon, dar, dacă ar fi după tine, nimeni nu ți-ar acorda încredere". Căci, într-adevăr, este evident că în realitate cetatea a fost condusă de un singur om, și anume de Gelon, în timp ce Dionysios a dat un spectacol extrem de urît.

6 Avînd deci Dionysios trei copii de la locriană și patru de la Aristomaha, dintre care două erau fete, numite Sophrosyne și Arete, Sophrosyne a luat în căsătorie pe Dionysios fiul, iar Arete pe fratele Thearides. Murind deci fratele Thearides, Dion a luat în căsătorie pe Arete, care era fiica surorii sale. (2) Dar pentru că Dionysios, bolnav fiind, se părea că nu are mult de trăit, Dion a

intrat în vorbă cu el în legătură cu fiii, pe care îi avea de la Aristomaha. Medicii însă, chibzuind în așa fel încît să fie pe placul celui care avea să primească domnia, nu l-au putut suporta. Și, după cum spune Timaios[7] cînd a cerut un medicament care să-i producă somnul, i-au dat medicamentul care i-a luat cunoștința și i-a provocat un somn la fel cu moartea. (3) Totuși, ținîndu-se adunarea prietenilor acasă la Dionysios cel tînăr, în așa fel a discutat Dion despre ceea ce este mai bine de făcut în prezent, încît toți ceilalți i-au dovedit că sînt niște copii prin felul cum gîndesc, iar în privința curajului sînt niște sclavi ai tiraniei, care, în chip josnic și cu frică, prin sfaturile lor, fac pe placul tînărului.

Tocmai cînd se temeau de primejdia care-i amenința de la Cartagina, mai ales pe ei i-a impresionat promisiunea că, dacă Dionysios are nevoie de pace, are să plutească de îndată în Africa și are să termine războiul în cele mai bune condiții. Iar dacă dorește să poarte război, el însuși va întreține cu mijloace proprii și-i va procura pentru război cincizeci de trireme.

7 Dionysios a admirat extraordinar de mult mărinimia lui și i-a mulțumit pentru zelul arătat. Dar aceia care socoteau că prin aceasta strălucirea lui Dionysios este întunecată, și puterea este umilită, luînd acest fapt drept pretext, n-au cruțat nici o vorbă cu ajutorul căreia puteau să-l atîțe pe tînăr, spunînd că el încearcă să aducă pe mare puterea pentru copiii Aristomahăi, care pentru el sînt numai nepoții surorii sale. (2) Dar cele mai evidente și mai mari cauze pentru invidie și ură le-au constituit felul de viață deosebit și separat de ei. Într-adevăr, unii chiar de la început de cînd s-a instalat domnia noului tiran, care fusese rău educat, strecurîndu-se în prietenia și în obiceiurile lui, luînd parte la plăcerile lui și lingușindu-l mereu, puneau la cale întîlniri de dragoste și ocupații inutile la chefuri cu femei și glume obscene. Din această cauză, tirania s-a tocit, întocmai ca un fier, de către cei care erau conduși. În acest fel s-a părut că este foarte omenoasă și că și-a lepădat tot ceea ce era

neomenos, de vreme ce părăsise neomenia mai mult prin ușurătatea decît prin bunătatea celui care guverna. (3) După aceea această libertate a tînărului a progresat și, împrăștiindu-se, a slăbit lanțurile de diamant cu care Dionysios cel bătrîn spusese că lasă regatul înlănțuit, le-a slăbit și le-a distrus. Se spune că, de îndată ce începea să bea, continua nouăzeci de zile în șir și, în acest timp, palatul lui era inaccesibil oamenilor și discuțiilor serioase, pentru că în acest timp era stăpînit de chefuri, de glume, de dansuri, de chitare și de flecăreală.

8 După cît se pare, Dion era urît pentru că nu se dăduse la nici un joc tineresc plăcut. De aceea oamenii, dînd nume convingătoare viciilor lui, care semănau cu virtuțile, îl acuzau și mai mult, pentru că numeau îngîmfarea demnitate, iar obrăznicia o numeau îndrăzneală și se părea că el acuză pe cei care îl acuză și disprețuiește pe aceia la fărădelegile cărora nu voia să ia parte. (2) De altfel și din fire Dion era cam îngîmfat și se arăta greoi cînd era vorba să întîlnească oamenii și nu era sociabil. Pentru că era neplăcut nu numai cînd era vorba să întîlnești un tînăr, care fusese crescut și obișnuit să-i audă urechile numai lingușiri, dar mulți chiar dintre aceia care aveau relații cu el și care îi admirau simplitatea și noblețea nu puteau să suporte felul cum primea el pe oameni, fiindcă se arăta prea necioplit și greoi celor care îi cereau servicii. (3) Despre acest lucru Platon a scris mai tîrziu, parcă profețind, sfătuindu-l să se dezbare de îngîmfare, care este soră cu pustiul. Totuși, crezînd atunci că doar el singur este vrednic și în stare să restabilească tirania, care se clătina, și s-o pună pe calea dreaptă, a recunoscut c-o face fără voia lui, de nevoie, pentru a face pe placul tiranului, în fața căruia era cel dintîi și cel mai mare.

9 Socotind că pricina tuturor acestor lucruri este lipsa de educație, Dion a avut ambiția să-l atragă la studii liberale și să-l facă să guste discuții și învățături care formează caracterele, pentru ca să înceteze de a se mai teme de virtute și să se obișnuiască să se bucure de bine.

Căci din fire Dionysios nu a fost cel mai rău tiran, dar tatăl său, temîndu-se ca nu cumva fiul său să se împărtășească cu mărinimia și să ia parte la discuții cu oameni care au minte, iar după aceea să-i întindă curse și să-i ia domnia, l-a păzit închis în casă, ținîndu-l pustiu, lipsit de orice altă legătură și departe de experiența lucrurilor, așa cum se spune, punîndu-l să lucreze căruțe, candelabre, paturi de lemn și mese. (2) Căci Dionysios cel bătrîn era așa de neîncrezător și de bănuitor față de toți oamenii și cuprins de frică, încît el nu îngăduia cel puțin ca părul capului să-i fie tăiat cu briciul frizerului, ci își ardea părul cu un oarecare împodobitor capilar. Și nu intra la el în casă nici frate, nici fiu îmbrăcați cum se întîmpla, ci trebuia ca, mai înainte de a intra în casă, să-și dezbrace fiecare haina și să se îmbrace cu alta, după ce fusese văzut gol de paznici. Iar după ce Leptines, fratele său, i-a povestit care era natura unui loc oarecare și pentru aceasta a luat lancea unuia din străjeri și i-a descris forma locului, pe el s-a mîniat strașnic, iar pe străjerul care i-a dat lancea l-a ucis. (3) El spunea că oamenii care au minte trebuie să se păzească de prieteni, pentru că voia mai mult să fie el tiran decît să fie tiranizat. Și acest Dionysios a ucis pe un oarecare Marsyas, unul dintre aceia care fuseseră ridicați de către el la conducere, pentru că în timpul somnului i se păruse că îl ucide pe Dionysios. Gîndea că această vedenie nocturnă i-a venit în somn datorită unui gînd și plan pe care-l avusese în timpul zilei. În acest fel s-a mîniat pe Platon, pentru că nu îl numise cel mai curajos dintre toți oamenii. A fost însă fricos și a săvîrșit atîtea rele din cauza lașității.

10 Și iată că așa, cum s-a mai spus, fiul său era criticat din cauza lipsei de educație și a moravurilor sale umile. Dion, cunoscîndu-i firea, a cerut să fie îndreptat spre învățătură, iar el să roage pe cel dintîi dintre filozofi să vină în Sicilia, și, după ce va veni filozoful[8], să i se încredințeze în așa fel, încît caracterul său să se împodobească cu cuvîntul virtuții și să se asemene cu exem-

plarul cel mai divin și cel mai frumos al lucrurilor, căruia, supunîndu-se universul, din haos se face cosmos și, astfel, să procure multă fericire și sieși, și cetățenilor, și să chibzuiască în așa fel încît lucrurile pe care cetățenii le fac acum de nevoie și frică, să le săvîrșească cu modestie și cu dreptate, și bunăvoință, iar din tiran să se facă rege. (2) El a socotit că lanțurile de diamant nu sînt, așa cum spusese tatăl său, teama și violența și mulțimea corăbiilor și straja a mii de barbari, ci dimpotrivă bunătate și bunăvoință și serviciul dat care se naște din virtute și dreptate, lucruri care, deși sînt mai slabe decît acele lucruri dure și rezistente, sînt totuși mai puternice cînd este vorba de menținerea cîrmuirii. (3) În afară de acestea, el credea că cel care conduce nu este nici în mare onoare, nici nu-l admiră mult lumea, chiar dacă este îmbrăcat luxos și chiar dacă se distinge prin felul locuinței și al mobilierului, ci, dimpotrivă, este bine văzut, dacă se deosebește prin felul cum întîmpină și cum vorbește cu oamenii arătînd că nu este în nici un fel mai semeț decît un om de rînd și că nu cere ca palatul sufletului să fie împodobit cu măreție și cu fast regesc.

11 În timp ce Dion îi făcea deseori aceste îndemnuri și cîteodată mai strecura, pe ici pe colo, și ceva din doctrina lui Platon, o dorință puternică l-a cuprins pe Dionysios de a-l auzi și de a se împrieteni cu Platon. Îndată deci, multe scrisori soseau de la Atena din partea lui Dionysios și multe îndemnuri din partea lui Dion și altele din Italia de la filozofii pitagoreici[9], care tindeau să pună stăpînire pe un suflet tînăr, înzestrat cu mari posibilități și cu o mare putere și să-l stăpînească, întărindu-l cu idei sănătoase. Ei bine, cum spune el însuși, Platon, rușinîndu-se de sine însuși, ca nu cumva să pară că folosește doar cuvîntul și că de treabă nu s-ar apuca de loc de bunăvoie și așteptînd ca ajutorul unui bărbat, aidoma unui cîrmaci care este vindecat, să lecuiască toată Sicilia, care era bolnavă, a dat ascultare îndemnurilor. (2) Iar aceia care luptau împotriva lui Dion, temîndu-se de schimbarea lui Dionysios, l-au convins să cheme din exil

pe Philistos — un om care era nu numai învățat, dar cunoștea foarte bine și caracterele tiranilor — pentru ca să-l aibă ca un fel de parapet împotriva lui Platon și a filozofiei, deoarece Philistos[10], de la început de cînd s-a instalat tirania, s-a oferit cu cea mai mare bunăvoință și, punînd stăpînire pe Acropole, a păzit-o cu strajă multă vreme. (3) Era o vorbă cum că el ar fi avut legături cu mama lui Dionysios cel bătrîn, deși tiranul nu era cu totul în necunoștință de cauză. Dar pentru că Leptines avea două fete de la soția pe care o luase, corupînd-o de la altul, pe una a dat-o lui Philistos, fără să spună lui Dionysios. Mîniindu-se acela pe soția lui Leptines, a pus-o în lanțuri, iar pe Philistos l-a alungat din Sicilia, care a plecat la niște gazde ce locuiau pe țărmul Mării Adriatice, unde se pare că a compus cea mai mare parte a istoriei sale. El nu s-a întors cît timp a trăit Dionysios cel bătrîn, ci numai după moartea aceluia, după cum se spune, și l-a adus ura oamenilor împotriva lui Dion, gîndind că Philistos va fi mai accesibil pentru ei și mai temeinic pentru tiranie.

12 Acesta de îndată ce s-a întors s-a dedat cu totul tiraniei. Iar împotriva lui Dion avea acuzații și din partea altora, dar și unele învinuiri ca să fie aduse la cunoștința tiranului, printre care aceea că discutase despre răsturnarea domniei cu Theodotos și Heracleides[11]. Într-adevăr, Dion spera, după cum se pare, că fiind Platon de față, va suprima caracterul despotic și nemăsurat ai tiraniei și că va face din Dionysios un tiran moderat și drept. Iar dacă tiranul se va opune și nu se va lăsa înduplecat, se hotărîse să-l alunge de pe tron și să redea siracuzanilor statul deși el nu agrea democrația, dar pentru că, în general, socotea că mai bună decît tirania este totuși democrația, pentru cei care nu pot avea parte de o aristocrație sănătoasă.

13 În această situație, cînd astfel se prezentau lucrurile, Platon, sosind în Sicilia, la primele salutări a avut parte de o minunată onoare și cinstire. Într-adevăr, i s-a

oferit un car regesc, împodobit cu măreţie, de îndată ce a coborît de pe triremă, şi, chiar în cinstea lui, tiranul a adus o jertfă ca şi cînd, la sosirea lui, o mare fericire dăduse peste domnie. Pe lîngă aceasta, caracterul modest al oaspeţilor şi blîndeţea palatului şi bunăvoinţa tiranului însuşi, în toate lucrurile pe care le făcea, au dat cetăţenilor minunate speranţe de schimbare. Era un fel de năvală la discuţii şi filozofie a tuturor cetăţenilor, şi palatul regal, după cum se spune, era plin de praful stîrnit de cei care se ocupau de geometrie. (2) Trecînd cîteva zile, în palatul regal s-a adus o jertfă străbună. În timp ce crainicul, după cum se obişnuia, se ruga zeilor ca tirania să rămînă neclintită multă vreme, se spune că Dionysios, stînd în picioare, a zis: „N-o să încetezi să ne blestemi?“. Acest fapt a supărat foarte tare pe Philistos, socotind că puterea lui Platon va fi de neînfrînt, datorită timpului şi neobişnuinţei, dacă acuma, după ce a stat puţină vreme în jurul lui Dionysios, Platon schimbase şi transformase atît de mult ideile tînărului.

14 Deci îl învinuiau acum oamenii, nu fiecare în parte şi pe ascuns, ci cu toţii, pe faţă, şi-l batjocoreau pe Dion, zicînd că în mod vădit încîntă şi vrăjeşte pe Dionysios cu doctrina lui Platon, pentru ca după ce Dionysios va lepăda şi va arunca de bunăvoie domnia s-o ia el şi s-o transfere asupra fiilor Aristomahăi, al căror unchi este. (2) Unii se prefăceau că se mînie pentru că, mai înainte, atenienii, cînd au plutit cu forţe militare navale şi pedestre, au pierit şi s-au distrus mai înainte de a cuceri Siracuza, iar acum, cu ajutorul unui singur sofist, distrug tirania lui Dionysios, convingîndu-l să fugă de la cei 10 000 de gardieni personali şi, părăsind cele 400 de trireme şi cei 10 000 de călăreţi şi pe hopliţii de mai multe ori atîţia, să caute în Academie acel bine ascuns şi să fie fericit datorită geometriei, lăsînd la o parte pentru Dion şi pentru nepoţii lui Dion fericirea, care stă în domnie, în bani, în luxuri şi plăceri. (3) După aceasta, producîndu-se mai întîi o bănuială, apoi o mînie şi o dezbinare mai vădită, a fost adusă lui Dionysios pe ascuns o scrisoare, pe care o redactase Dion către dregătorii cartaginezilor, pe care-i îndemna ca, atunci cînd vor discuta cu Dionysios despre pace, să nu se întîlnească cu tiranul fără să fie şi el de faţă, pentru că toate se vor pune la cale fără prihană cu ajutorul său. Dionysios, citind această scrisoare lui Philistos şi chibzuind cu el, după cum spune Timaios, s-a dus la Dion, prefăcîndu-se că se împacă şi, începînd să discute pe un ton moderat şi spunînd că uită de toate celelalte neînţelegeri, i-a arătat scrisoarea şi l-a acuzat că s-a ridicat împreună cu cartaginezii împotriva sa. Dion voind să se apere, Dionysios nu l-a lăsat şi de îndată, aşa cum era, l-a pus într-o barcă şi a poruncit corăbierilor să-l ducă şi să-l lase în Italia.

15 Acest lucru a fost adus la îndeplinire, dar tare crud a mai fost socotit, şi o jale mare a cuprins casa tiranului din cauza femeilor, iar cetatea siracuzanilor era în mare fierbere, deoarece se aştepta la noi lucruri şi la grabnice schimbări din cauza zarvei provocate în legătură cu Dion şi din cauza neîncrederii pe care o aveau toţi în tiran. Dionysios, văzînd toate acestea şi temîndu-se, a început să încurajeze pe prieteni şi pe femei, spunîndu-le că Dion n-a fost exilat, ci a plecat în călătorie pentru ca nu cumva să fie constrîns ca, din cauza mîndriei lui, să ia vreo măsură greşită. (2) Dînd apoi două corăbii slujitorilor lui Dion, le-a poruncit să pună toate lucrurile aceluia pe care le vor şi să le ducă la el, împreună cu sclavi, în Pelopones. Dion avea o mare avere, iar felul său de viaţă se bucura de pompa şi de fastul unui tiran aproape. Şi toate aceste lucruri prietenii le-au luat şi i le-au dus. I-au fost trimise multe lucruri şi din partea femeilor şi a prietenilor, astfel încît, datorită banilor şi bogăţiei, Dion era foarte strălucitor printre eleni, iar belşugul exilatului părea că este puterea tiranului.

16 Dionysios a transferat pe Platon pe Acropolă, procurîndu-i, pe motivul unei ospitalităţi omenoase, o gardă onorifică, pentru ca să nu plutească împreună cu

Dion şi să fie martor al nedreptăţilor pe care le suferea acela. Dar cu timpul convieţuind împreună, aşa cum o fiară se obişnuieşte să atingă un om, tot aşa şi el se obişnuise cu convorbirile şi cu felul discuţiilor lui şi cerea să fie iubit de Platon şi să fie admirat el cel mai mult dintre toţi de către Platon, fiind gata să-i încredinţeze toată puterea politică şi tirania, dacă el nu preţuieşte prietenia sa mai mult decît pe al lui Dion. (2). Dar pentru Platon dragostea aceasta a lui Dionysios era o nenorocire, pentru că această pasiune era a unui om nebun, aşa după cum cei bolnavi de dragoste din cauza geloziei repede se mînie şi repede se împacă şi se roagă de el, îi ascultă cuvîntările şi lua parte cu un fel neobişnuit la studiile filozofice şi se teme de cei care încercau să-l îndepărteze de la filozofie, sub cuvînt că-l va corupe. (3) În acest timp, iscîndu-se un război, Dionysios îl concediază pe Platon, promiţîndu-i că la începutul verii îl va rechema pe Dion. Dar promisiunea aceasta n-a respectat-o. I-a trimis însă veniturile lui Dion, cerînd de la Platon să-l ierte că lipseşte din cauza războiului. A spus că, de îndată ce va fi pace, va rechema pe Dion căruia îi va cere să o ducă în pace şi să nu mai încerce să pună la cale lucruri noi şi să nu-l mai calomnieze în faţa grecilor.

17 Aceste lucruri a încercat să le facă Platon şi a întors pe Dion spre filozofie şi l-a reţinut în Academie. Dion locuia la Atena, în cetate, la un cunoscut numit Callipos, şi şi-a cumpărat un ogor pentru desfătare, ogor pe care, mai tîrziu, cînd a plutit în Sicilia, l-a dat în dar lui Speusippos[12] care-i era cel mai bun prieten dintre cei de la Atena şi cu care se întîlnea adesea, pentru că Platon voia ca printr-o conversaţie graţioasă şi printr-o educaţie armonioasă, dusă la timp, să facă comportările lui Dion mai plăcute. Astfel de om era Speusippos, pe care Timon din Silli[13], îl numeşte „bun să facă spirite". (2) Pe cînd Platon se pregătea să echipeze un cor pentru o serbare, Dion a pregătit corul şi a susţinut toată cheltuiala cu banii săi, în timp ce Platon era de acord ca Dion să facă acest dar atenienilor pentru că avea să-i procure lui

o mai mare bunăvoinţă din partea atenienilor decît sieşi glorie. (3) Dion se ducea în vizită şi prin alte cetăţi, unde îşi petrecea timpul şi lua parte la serbări cu cei mai distinşi oameni politici, dînd dovada, prin felul său de viaţă, că nu era nici barbar, nici tiranic, nici corupt, ci că deţine nu numai înţelepciune, virtute şi bărbăţie, ci şi o mare îndeletnicire în discuţii şi cercetări filosoficeşti onorabile. Pentru aceasta, el se bucura de simpatie din partea tuturor, de onoruri din partea poporului şi decrete din partea cetăţilor. Lacedemonienii i-au dăruit cetăţenia spartană, neluînd în seamă mînia lui Dionysios, deşi atunci luase parte cu avînt alături de el împotriva tebanilor. (4) Se spune că odată Ptoiodoros din Megara[14] a invitat la sine pe Dion, iar acesta s-a dus. Ptoiodoros era unul dintre oamenii bogaţi şi cu mare influenţă. Dion a văzut că la uşa casei lui Ptoidoros este lume multă, în timp ce el era reţinut de o mulţime de treburi şi nu putea fi accesibil. Dion cum a ajuns privind către prieteni care erau nemulţumiţi şi mîniaţi, le-a zis: „De ce ne supărăm noi? Cînd şi noi pe cînd eram la Siracuza făceam exact aceleaşi lucruri?".

18 Cu trecerea timpului, Dionysios a fost cuprins de invidie şi temîndu-se de simpatia pe care o dobîndea Dion la greci, a încetat de a-i mai trimite veniturile şi a dat întreaga lui avere epitropilor săi. Voind însă să spulbere faima rea pe care o avea în faţa filozofilor din cauza lui Platon, a angajat cu bani mulţi bărbaţi vestiţi pentru cultura lor. Avînd ambiţia să-i întreacă pe toţi în discursuri, a fost silit să se folosească rău de învăţăturile pe care le ascultase neglijent de la Platon. Şi iarăşi îl dorea pe Platon şi se învinovăţea pe sine însuşi că nu se folosise de el cînd era de faţă şi nu ascultase de la el toate cele ce erau de folos. Dar aşa cum este un tiran supus mereu dorinţelor sale şi gata să caute să-şi îndeplinească orice poftă, de îndată s-a îndreptat spre Platon şi a pus în mişcare toate uneltele şi a convins pe Archytas[15] pitagoreul să se ofere ei garanţi şi să-l cheme pe Platon, căci se împrieteniseră şi legaseră la început ra-

porturi de ospitalitate prin intermediul lui Archytas. (2) Iar el a trimis pe Archedemos[16] la el. A trimis şi Dionysios trireme şi prieteni ca să roage pe Platon să vină. El însuşi a scris că nu va avea raporturi bune cu Dion, dacă Platon nu va fi convins să vină în Sicilia, iar dacă va fi convins să vină, atunci el va avea cele mai bune relaţii cu Dion în toate privinţele. Multe rugăminţi veneau la Dion şi din partea surorii şi soţiei, ca să-l îndemne pe Platon să dea ascultare invitaţiei lui Dionysios şi să nu mai vină cu noi motive de refuz. Convins de aceste îndemnuri, spune însuşi Platon că a venit a treia oară în strîmtoarea Siciliei.

„Pentru ca să măsoare iarăşi aspra Chrybdă"

19 Ducîndu-se deci Platon în Sicilia, l-a umplut pe Dionysios de cea mai mare bucurie, iar Sicilia a fost cuprinsă de o mare nădejde şi se ruga şi dorea ca Platon să învingă pe Philistos, iar filozofia să învingă tirania. Mare era zelul femeilor, pentru el, şi distinsă era încrederea pe care i-o arăta tiranul, de care nu se bucura nimeni altul, căci nu putea nimeni să se apropie de el, necercetat. În timp ce Dionysios îi oferea lui Platon mari sume de bani, iar acesta refuza, Aristippos din Cirene[17], fiind de faţă, a spus că mare suflet are Dionysios pentru că şi sieşi şi altora le dă puţin deşi cer mult, iar lui Platon îi dă multe deşi nu ia nimic. (2) După primele salutări, Platon a început să intervină în favoarea lui Dion, iar Dionysios, la început, tergiversa. Apoi au început să se facă auzite reproşuri şi să apară dezbinări care nu erau observate de cei din afară, pentru că Dionysios încerca să le ascundă şi prin onoruri şi atenţii căuta să-l îndepărteze pe Platon de Dion, în timp ce Platon îşi dădea seama de perfidia şi de falsitatea lui, dar se reţinea şi se prefăcea că nu-şi dă seama. (3) Acestea fiind raporturile dintre ei, în timp ce credeau că nimeni nu-şi dă seama de realitate, Helicon din Cizic, unul dintre prietenii lui Platon, a prevăzut o eclipsă de soare. Şi, fenomenul petrecîndu-se aşa cum prevăzuse el, a trezit admiraţia tiranului, care i-a dat în dar un talant. Aristippos a spus în glumă către ceilalţi filozofi că are şi el de prevestit o minune. Aceia l-au rugat cu insistenţă să spună care este acea minune, iar el a zis: „Vă prezic că în scurt timp Platon şi Dion vor fi duşmani". (4) În cele din urmă Dionysios a vîndut averea lui Dion şi banii i-a reţinut el, iar pe Platon, care locuia într-o grădină alături de casa lui, l-a silit să locuiască printre mercenari, care de mult îl urau şi căutau să-l ucidă, deoarece, după părerea lor, Platon convingea pe Dion să suprime tirania şi să trăiască fără gardă personală.

20 În timp ce Platon se afla în această primejdie, Archytas, aflînd, a trimis o solie ambarcată pe o triacontoră[18] ca să ceară pe Platon de la Dionysios şi să spună că numai cu garanţia lor plutise spre Sicilia. Dionysios, voind să îndepărteze duşmănia lui Platon, a pus la cale multe ospeţe şi îl înconjura de multe atenţii la plecare. A fost totuşi dus să spună un singur cuvînt lui Platon: „Desigur multe şi teribile acuzaţii o să aduci împotriva mea faţă de cei cu care vei face filozofie". Platon, surîzînd, a zis: „Fie să nu avem parte de nici o discuţie săracă de subiecte în Academie, încît cineva să fie nevoit să amintească de tine"! Aşa se spune că a fost plecarea lui Platon. Dar ceea ce a spus Platon însuşi nu se potriveşte cu cele spuse mai sus.

21 Dion s-a mîniat şi din cauza acestor fapte, dar după puţin timp a devenit cu totul duşmanul lui Dionysios, aflînd de cele ce se întîmplaseră soţiei sale, despre care şi Platon îl înştiinţase pe ocolite. Faptul se petrecuse astfel: După alungarea lui Dion, Dionysios, pe cînd îl expedia pe Platon, l-a rugat să afle de la Dion, pe nesimţite, dacă nu cumva este de acord să dea pe soţia lui altuia în căsătorie, pentru că ieşise un zvon, fie adevărat, fie plăsmuit, de la aceia care-l urau pe Dion cum că lui Dion căsătorit nu-i adusese bucurii şi că convieţuirea cu soţia sa nu se desfăşurase armonios. (2) Platon a venit la Atena şi a stat de vorbă cu Dion despre toate, apoi îi scrie tira-

nului, o scrisoare în care îi spunea lucrurile clar, încît toți le puteau înțelege, dar despre soția lui Dion numai atît scria, și anume că a vorbit cu Dion despre problema aceea și că era foarte indignat la gîndul că Dionysios ar putea face asta. Și atunci, fiind și mai multe speranțe de împăcare, Dionysios n-a întreprins nici o acțiune în legătură cu sora sa, dar a lăsat-o să locuiască cu băiatul pe care-l făcuse cu Dion. Dar, cum era cu totul de neînduplecat, iar Platon, după ce revenise la el, a fost iarăși expediat cu dușmănie, abia atunci a dat pe Arete, fără voia ei, unui oarecare Timocrates, un prieten al lui, fără să imite în această privință omenia tatălui său. (3) După cît se pare, devenise dușmanul lui Dionysios și Polyxenos, care avea în căsătorie pe Thestis, sora lui. Acesta fugise din Sicilia, pierzînd favoarea tiranului de frica pe care i-o inspirase. Atunci Dionysios, chemînd pe sora sa la sine, a învinuit-o că știuse de fuga soțului și nu venise să-i dea de veste. Dar sora lui i-a spus fără nici un fel de emoție și de frică: „Așa de slabă și lipsită de curaj mă crezi, Dionysie, încît să socotești că, dacă aș fi știut de fuga soțului meu, nu aș fi plutit împreună cu el și n-aș fi împărtășit soarta lui? Dar n-am știut. Căci pentru mine ar fi fost mai bine să fiu soția lui Polyxenos, exilatul, decît sora lui Dionysios, tiranul". Se zice că după ce Thestis i-a spus cu mult curaj aceste vorbe, tiranul a rămas foarte impresionat. S-au minunat și siracuzanii de virtutea acestei femei, astfel că chiar după înlăturarea tiraniei ea s-a bucurat de cinste și de onoruri regești, iar cînd a murit tot poporul a urmat-o pînă la mormînt. Nu este inutilă relatarea acestor fapte ca o digresiune.

22 După aceea Dion recurge la război, în timp ce Platon se împotrivea din cauza legăturilor de ospitalitate pe care le avusese cu Dionysios și din cauza bătrîneții. Dimpotrivă Speusippos și ceilalți prieteni erau de partea lui Dion și-l îndemnau să elibereze Sicilia, care întinde mîinile spre el și este gata să-l primească cu mult avînt. (2) Căci în timp ce Platon și-a petrecut timpul la Siracuza, Speusippos, după cît se pare, a venit mai mult în contact

cu oamenii și le-a cunoscut gîndurile. La început se temeau de libertatea cu care le vorbea, socotind că este un fel de încercare din partea tiranului, dar, în cele din urmă, au căpătat încredere. Într-adevăr, din partea tuturor el auzea același cuvînt de rugăminte și de îndemn, anume să vină Dion fără corăbii și fără hopliți și fără cai, ci numai el însuși să se urce pe o corabie și să ofere sicilienilor corpul și numele său, spre a lupta împotriva lui Dionysios. (3) În timp ce Speusippos îi dădea aceste știri, Dion a căpătat curaj și a început să strîngă mercenari, pe ascuns, prin intermediul altora. Mulți dintre oamenii politici și dintre filozofi îi dădeau ajutor, printre aceștia se afla și Eudemos din Cipru[19], căruia Aristotel i-a dedicat, după moarte, dialogul despre suflet, și Timonides din Leucas[20]. De partea lui au ridicat și pe Miltas, din Tesalia, un om iscusit în arta divinației și care luase parte la discuțiile din Academie. Dintre cei care fuseseră alungați de către tirani și care nu erau mai puțini de o mie, numai douăzeci și cinci au luat parte la expediție, în timp ce ceilalți i-au părăsit de frică. (4) Punct de plecare era insula Zacynthos[21] unde s-au adunat ceva mai puțini de opt sute de ostași, toți erau însă cunoscuți în urma unor mari expediții și se exercitaseră fizicește cu totul deosebit. Erau cu mult mai puternici decît toți prin experiență și prin curajul lor, și aveau posibilitatea să înflăcăreze pentru Dion mulțimea pe care o voia, în Sicilia, și s-o pornească la fapte curajoase.

23 Aceștia, la început, cînd au aflat că flota pornește în Sicilia împotriva lui Dionysios, au fost cuprinși de stupoare și au condamnat pornirea lui Dion. Ei spuneau că Dion se avîntase în acțiuni fără nici o nădejde, din cauza nebuniei pe care o produce mînia sau din lipsa unor nădejdi mai bune. Se mîniau apoi și împotriva comandanților și celor care-i recrutaseră că nu le spuseseră de la început despre ce război este vorba. Atunci Dion a început să le arate părțile putrede ale tiraniei, spunîndu-le că el nu-i duce la Siracuza ca pe niște simpli soldați, ci mai degrabă ca pe conducători și că toți sicilienii

sînt gata de răscoală. După Dion le-a vorbit Alcimenes[22], și au crezut că fiind el cel dintîi prin gloria și neamul lui pornise în expediție. (2) Era în toiul verii, iar marea era bîntuită de vînturile etesiene[23] și luna era pe la jumătatea ei. Dion, pregătind o jertfă măreață zeului Apollon, a pregătit o ceremonie împreună cu ostașii împodobiți cu panoplii la templu și după jertfă a dat o masă celor care erau așezați în stadionul zachintienilor, care erau cuprinși de mirare, admirînd strălucirea vaselor de argint și de aur și a meselor care întreceau bogăția unui particular. Ei se gîndeau că un bărbat, care trecuse de jumătatea vîrstei și care era stăpînul unui asemenea belșug, n-ar fi încercat el să întreprindă lucruri îndoielnice, dacă n-ar fi avut o nădejde temeinică și dacă prietenii nu i-ar fi dat de acolo cele mai mari și mai puternice imbolduri.

24 După ce s-au făcut libații și rugăciunile legiuite, luna a intrat în eclipsă. Dion n-a fost de loc impresionat, pentru că se gîndea la perioadele eclipselor și la întîlnirea umbrei, cînd pămîntul și luna erau una în dreptul celeilalte în raport cu soarele. După aceea însă, deoarece soldații care erau tulburați aveau nevoie de o oarecare încurajare, Miltas, prezicătorul, ridicîndu-se în mijlocul lor i-a îndemnat să aibă curaj și să aștepte cele mai bune evenimente, pentru că divinitatea arată eclipsa unuia dintre oamenii foarte străluciți acum și că nimic nu este în acest moment mai strălucit decît tirania lui Dionysios, a cărei strălucire o vor vedea stingîndu-se de îndată ce vor ocupa Sicilia. Acest lucru le-a spus Miltas tuturor, aflîndu-se în mijlocul lor. În ceea ce privește însă roiul de albine, care au fost văzute pe corabia lui Dion că se îndreaptă către pupă, le spunea la fiecare prieten, în particular, că se teme ca nu cumva strălucitele lui fapte să fie într-adevăr glorioase la început, dar în scurt timp, după înflorire, să se veștejească (2). Se spune că și lui Dionysios i s-au arătat multe lucruri înfricoșătoare din partea divinității. Astfel un vultur, răpind lancea unuia din garda personală, a ridicat-o la înălțime și după aceea a lăsat-o să cadă în prăpastie. Iar marea, care își trimetea

valurile la Acropolă, într-o zi a oferit apă dulce bună de băut, așa cum au văzut toți care au gustat din această apă. Pe lîngă aceasta în cotețele lor s-au născut niște porci care aveau toate părțile corpului, în afară de urechi. Tălmăcitorii i-au spus că acestă este semn de dezbinare și neîncredere, în sensul că cetățenii nu vor mai asculta mult de tiranie, iar dulceața apei mării înseamnă schimbarea împrejurărilor mari și rele în împrejurări plăcute la Siracuza. Vulturul, spuneau ei, este slujitorul lui Zeus, iar lancea este semnul stăpînirii și domniei, așadar cel mai mare dintre zei vrea dispariția și distrugerea tiraniei. Acestea le istorisește Theopompos[24].

25 Două corăbii strongile[25] au primit pe ostașii lui Dion, iar a treia corabie, nu prea mare, și două triacontore îi urmau. Iar în privința armelor, în afară de acelea pe care le aveau soldații, mai ducea două mii de scuturi, multe săgeți și lănci și o mare cantitate de alimente, astfel încît nimic să nu le lipsească cînd vor călători pe mare, gîndindu-se că în general ei aveau să facă drumul pe mare, pe vînturi, și că se teme din pricina armatei de uscat, fiindcă aflase că Philistos este în Iapigia[26], ca să-l pîndească. (2) Plutind ei douăsprezece zile, pe un vînt leneș și dulce, în a treisprezecea zi erau la Pahinum, un promontoriu în Sicilia, iar Protos, cîrmaciul, a poruncit în grabă să debarce, pentru ca să se îndepărteze de uscat și să părăsească promontoriul de bunăvoie, avînd să petreacă multe zile și nopți pe mare în anotimpul verii, așteptînd austrul. Dion, temîndu-se de debarcarea apropiată a dușmanilor și voind să debarce cît mai aproape de ei, a plutit spre Pahinum. (3) După aceea Aparctios[27] bătînd cu furie a îndepărtat, producînd valuri mari, navele de Sicilia, apoi producîndu-se multe tunete și fulgere, căci era zodia Arcturului la început și, după aceea, căzînd multă ploaie din cer, s-a revărsat o mare cantitate de apă. Corăbierii, fiind tulburați de aceste fenomene ale naturii și producîndu-se o șovăire în plutire, văd deodată corăbiile izbite de valuri că se îndreaptă spre Cercine[28], în Lybia, pe unde i-a întîmpinat, cînd se apropiau,

o insulă prăpăstioasă și colțuroasă. Temîndu-se ei cîtva timp ca nu cumva să fie aruncați și izbiți de pietre, au fost siliți cu greu și după un mare efort să se îndepărteze cu prăjini, pînă cînd furtuna s-a potolit și au întîlnit o corabie de la care au aflat că ei se găsesc la capetele așazise ale Sirtei Mari[29]. (4) Pe cînd ei se temeau din cauza liniștii și se zbuciumau, ținutul acesta a început să reverse asupra lor o suflare dinspre miazăzi, cînd ei nici nu așteptau Austrul și nici nu credeau că se va produce vreo schimbare. Vîntul se întărea din ce în ce mai mult și căpăta putere, iar ei, întinzînd pînzele care mai existau și rugîndu-se zeilor, au fugit pe mare din Lybia în Sicilia. Și în a cincea zi au ajuns să debarce la Minoa, o cetate în Sicilia, sub stăpînirea cartagineză. (5) Din întîmplare era de față, în acel loc, conducătorul cartaginez Synalos, care era oaspete și prieten al lui Dion. Necunoscînd el prezența lui Dion și flota lui, a încercat să oprească pe ostași de a debarca. Dar ostașii, dînd iureș cu armele, n-au ucis pe nimeni, pentru că le interzisese Dion datorită prieteniei pe care o avea cu cartaginezii și care luînd-o pe urma fugarilor au ocupat cetatea. Iar cînd conducătorii s-au întîlnit și s-au salutat, Dion a dat cetatea lui Synalos, fără să-i facă vreo nedreptate, iar Synalos a dat ospitalitate soldaților și a luat parte la pregătirile de care avea nevoie Dion.

26 Foarte mult a încurajat pe ostași întîmplarea survenită de la sine, cînd a plecat Dionysios. Astfel, plecînd el pe mare, venise în Italia cu optzeci de corăbii. De aceea Dion, îndemnîndu-i aici pe ostași ca să se refacă cîtva timp după oboseala pe care o suferiseră pe mare, ei nu au rămas, grăbindu-se să prindă timpul prielnic și au îndemnat pe Dion să-i ducă la Siracuza. Pregătind el deci armele care mai rămăseseră și, lăsînd acolo bagajele, a rugat pe Synalos ca atunci cînd va fi momentul prielnic să i le trimită și după aceea a pornit spre Siracuza. Pe cînd mergea el, mai întîi i s-au alăturat două sute de cavaleri din Agrigent, dintre aceia care locuiesc la Ecnomos[30]. După aceea i s-au alăturat gelaii[31]. (2) Repede zvonul ducîndu-se pînă la Siracuza, Timocrates, care avea în căsătorie pe soția lui Dion, soră a lui Dionysios, și care era în fruntea prietenilor lăsați în cetate, trimite în grabă o ștafetă ca să-i aducă lui Dionysios o scrisoare prin care îi anunța plecarea lui Dion, iar el însuși era atent la zarva și mișcarea care se produceau în cetate, deoarece toți erau aținați din cauza lipsei de încredere și de teamă. (3) Ștafetei care duce scrisoarea i s-a întîmplat ceva ciudat. Astfel plutind el în Italia, pe cînd străbătea ținutul Reginum[32], mergînd spre Caulonia[33], la Dionysios, i-a ieșit în întîmpinare un prieten care ducea un animal de jertfă recent sacrificat. Și, luînd o parte din jertfă, a pornit în grabă. Mergînd o parte din noapte și silit să atipească puțin din cauza oboselii, așa cum se afla s-a întins într-o pădure lîngă drum. Aținat de miros, un lup a venit și luînd carnea care era legată de o desagă a plecat, ducînd și desaga o dată cu carnea și scrisoarea. Cînd s-a deșteptat și și-a dat seama, a rătăcit multă vreme zadarnic, căutîndu-le și urmărind desaga, nu le-a găsit și s-a hotărît să nu se ducă la tiran fără scrisoare și să se refugieze undeva.

27 Dionysios avea deci să afle, deși tîrziu, de la alții despre războiul din Sicilia. Pe cînd Dion mergea spre Sicilia, i s-au alăturat și camarinenii și către el se mai scurgea o mare mulțime de siracuzani care locuiau pe ogoare. Iar leontinii[34] și campanii care păzeau Epipolai[35] împreună cu Timocrates — deoarece Dion a trimis la ei vorbe înșelătoare cum că el se va îndrepta mai întîi către cetățile acelora — părăsind pe Timocrates, s-a dus să dea ajutor prietenilor lor. (2) Cînd aceste lucruri i s-au vestit lui Dion, care își așezase tabăra la Macrai[36], încă de cu noapte a pus pe soldați în linie de bătaie și s-a dus la rîul Anapos[37], departe la zece stadii de oraș. Aici și-a oprit călătoria și la răsăritul soarelui a adus o jertfă pe malul rîului și s-a rugat zeilor, iar tălmăcitorii i-au spus că din partea zeilor i se anunță victorie și ostașii de față, văzînd pe Dion că purta cunună pe cap cu ocazia jertfei, de la exemplul unuia și-au pus toți cunună pe

cap. Şi erau nu mai puţin de cinci mii cei care i se alăturaseră pe drum. Înarmîndu-se slab, la întîmplare, au completat cu avîntul lipsa pregătirii militare, astfel încît, cînd Dion s-a pus în mişcare la drum, toţi au pornit cu bucurie şi strigăte, îndemnîndu-se unii pe alţii la libertate.

28 La Siracuza, în cetate, oamenii cu vază, plini de bucurie, şi-au pus haine de sărbătoare şi l-au întîmpinat la porţile cetăţii iar cei mulţi s-au alăturat prietenilor tiranului şi au prădat aşa-numitele prosagogide[38], oameni netrebnici şi duşmani zeilor, care rătăceau prin cetate amestecaţi cu siracuzani şi spionau pe fiecare şi anunţau tiranului gîndurile şi cuvintele fiecăruia. Aceştia, însă, cei dintîi au fost pedepsiţi de cei care îi întîlneau la întîmplare şi-i loveau cu parii. (2) Timocrates însă, neputînd să ia legătură cu cei care păzeau Acropola, a încălecat pe un cal şi a fugit din cetate, înfricoşînd astfel şi tulburînd pe toţi. În felul acesta ridica în slăvi şi mai mult pe Dion, ca nu cumva să lase impresia că părăsise cetatea fără un motiv temeinic. (3) În acest timp şi Dion era aşteptat să sosească în cetate. El mergea cel dintîi purtînd arme strălucitoare şi într-o parte avea pe fratele său Megacles, iar în cealaltă parte pe Callippos din Atena[39], cu toţii purtînd cununi pe cap. Dintre străini, o sută de gardieni îl însoţeau pe Dion ca să-l păzească, iar pe ceilalţi, care erau de asemenea împodobiţi şi în ordine, îi duceau lohagii, în timp ce siracuzanii priveau şi-l primeau ca pe o ceremonie sacră şi vrednică de zeitate, care anunţa libertatea şi democraţia ce se întorceau în cetate după patruzeci şi opt de ani.

29 După ce Dion a intrat în cetate pe poarta Menitis, făcînd să înceteze zgomotul şi trompeta, a dat de veste prin crainic că Dion şi Megacles au venit ca să doboare tirania şi să elibereze Siracuza şi pe ceilalţi sicilieni de tiran. Voind el însuşi să se adreseze siracuzanilor, a început să urce prin Achradina[40] pe unde de o parte şi de alta a drumului cetăţenii aşezaseră animale jertfite,

mese şi cratere[41]. Iar siracuzanii prin dreptul cărora trecea aruncau în el cu flori şi cereale şi îl invocau cu rugăciuni ca pe un zeu. (2) La poalele Acropolei se afla Pentapyla[42] pe care o pregătise Dionysios, un fel de solar strălucitor şi înalt. Pe acest solar urcîndu-se Dion, a început să vorbească şi să îndemne pe cetăţeni să pună mîna pe libertate. Aceştia, plini de bucurie şi de sentimente prieteneşti, i-au numit pe amîndoi conducători cu depline puteri, în timp ce ei cereau şi se rugau ca să li se dea douăzeci de colegi, dintre care jumătate erau cei întorşi din exil împreună cu Dion. (3) Tălmăcitorii de semne socoteau că este un semn bun din partea zeilor că Dion, cînd vorbea poporului, avea sub picioarele sale opera ambiţioasă a tiranului (anume un solar). Iar prin faptul că obiectul era un solar iar el fusese comandant de oşti, se temeau ca nu cumva evenimentele să ia vreo întorsătură a soartei. (4) După aceea Dion, cucerind Epipolai, a eliberat pe cetăţenii care erau în lanţuri şi a separat cetăţuia de cetate printr-un zid. În a şaptea zi Dionysios a plutit spre Acropole, iar lui Dion i s-au adăugat căruţele cu panoplii, pe care le lăsase lui Synalos. Pe acestea le-a împărţit unei părţi a cetăţenilor, iar restul, fiecare, după cum putea, se încingeau cu arme şi se ofereau ca ostaşi plini de avînt.

30 La început Dionysios a trimis la Dion o solie ca să-i încerce gîndurile. Acesta a poruncit să vorbească în adunare siracuzanilor, ca unii care erau liberi s-au purtat discuţii prin intermediul solilor şi din partea tiranului s-a dovedit cu multă bunăvoinţă. Tiranul promitea micşorarea impozitelor şi uşurarea serviciilor militare pentru aceia care vor vota cu el. La aceste promisiuni siracuzanii au izbucnit în rîs. Dion a răspuns solilor că nu va discuta cu Dionysios, dacă nu va părăsi domnia. Iar dacă va pleca, îi va garanta securitate şi îi va oferi orice va putea, ţinînd seamă că erau rude. (2) Dionysios a găsit cuvinte de laudă pentru aceste propuneri şi iarăşi a trimis o solie cu îndemnul ca să vie cineva în Acropolă, pe care să-l convingă şi să fie convins el însuşi prin discuţii

cu privire la interesele comune. Au fost deci trimiși la el cîțiva bărbați pe care i-a ales Dion și multe zvonuri veneau de la Acropolă la siracuzani, care spuneau că Dionysios depune tirania și că va face acest lucru mai mult de la sine decît îndemnat de Dion. Această prefăcătorie era o viclenie a tiranului și o pregătire împotriva siracuzanilor; astfel, pe cei care au venit la el din cetate i-a închis, apoi, pe la revărsatul zorilor, a dat drumul la mercenari, la întăriturile din jurul Siracuzei. Producîndu-se un atac neașteptat, barbarii au început, cu multă îndrăzneală și zarvă, să distrugă zidul și să năvălească în Siracuza și atunci nimeni n-a mai îndrăznit să reziste în afară de străinii lui Dion care, aflînd cei dintîi de zarvă, au sărit în ajutor. (3) Dar nici aceștia nu puteau găsi modul cum să vină în ajutor și nici nu puteau să audă ordinele din cauza strigătelor și îmbulzelii siracuzanilor, care fugeau și care se amestecau cu ei și-i încurcau mai rău. Dion, văzînd că nimeni nu-l ascultă cînd vorbea și voind să dea exemplu de ceea ce trebuie să facă, s-a năpustit cel dintîi împotriva barbarilor. Și dintr-o dată a început în jurul său o luptă ascuțită și grea, căci el a fost recunoscut nu mai puțin de dușmani decît de prieteni, pentru că toți au pornit la luptă. (4) Dion era cam greoi, din cauza vîrstei, pentru astfel de lupte, dar, datorită curajului și avîntului, rezista împotriva celor care-l atacau și lovind este rănit la mînă de o lance, iar împotriva săgeților și a loviturilor de mînă cu greu rezista platoșa, fiind izbită de multe sulițe și lănci. Aceasta fiind zdrobită, Dion s-a prăbușit. Apoi fiind el răpit de către ostași, a pus comandant al acelora pe Timonides, iar el însuși, dus de un cal prin cetate, a făcut pe siracuzani să înceteze fuga și, după ce a așezat pe mercenari, să păzească Achradina, i-a luat de acolo și i-a pornit împotriva barbarilor care erau obosiți și care se predau ușor în fața încercării. Într-adevăr, nădăjduind ei că de la prima năvală vor ocupa cetatea prin iureș, apoi întîmpinînd, împotriva așteptărilor, oameni luptători și îndemînatici la lovituri, s-au retras în Acropolă. Încă și mai mult cînd s-au retras, în timp ce elenii îi atacau și fiind

respinși s-au închis între ziduri. Grecii au ucis șaptezeci și patru dintre ostașii lui Dion, iar dintre ei au pierit un număr mai mare.

31 Repurtîndu-se ca o strălucită victorie, siracuzanii au dăruit o sută de mine mercenarilor, iar mercenarii i-au dăruit lui Dion o cunună de aur. Au fost trimiși crainici din partea lui Dionysios, care au adus scrisori din partea femeilor lui. Una dintre scrisori purta în afară următoarea inscripție: „Tatălui, de la Hipparinus", căci acesta era numele fiului lui Dion. Desigur Timaios spune că el se numea Aretaios, după numele mamei sale Arete. Eu cred că în această privință trebuie să credem mai mult pe Timonides, care era prieten și tovarăș de arme cu Dion. (2) Celelalte scrisori au fost citite siracuzanilor. Scrisorile cuprindeau multe rugăminți și implorări din partea femeilor, dar scrisoarea care părea că vine de la fiul său, siracuzanii nu i-au îngăduit s-o desfacă în public și totuși Dion, împotriva lor, a desfăcut-o. Scrisoarea era scrisă de Dionysios care în aparență vorbea către Dion, dar de fapt el vorbea către siracuzani. De formă, el se ruga și se justifica, în realitate el acuza pe Dion. De fapt, el îi amintea cele ce făcuse Dion pentru tiranie cu mult avînt și profera multe amenințări împotriva surorii, copilului și soției sale. De asemenea, el se ruga și implora gemînd *și* — ceea ce socotea el că va impresiona mai mult — îl ruga să nu distrugă tirania, ci s-o ia asupra lui și să nu elibereze pe oamenii care-l urăsc și care-și amintesc de insulte, ci să dețină el însuși domnia, oferind securitate prietenilor și rudelor.

32 Cînd au fost citite aceste scrisori, pe siracuzani nu i-a cuprins, așa cum era drept, emoția, văzînd statornicia și mărinimia lui Dion, care rezista de dragul binelui și al dreptății în fața legăturilor de rudenie, ci dimpotrivă au început să bănuie și să se teamă, gîndind că e mare nevoie pentru Dion ca să cruțe pe tiran și au început să se îndrepte către alți conducători și mai ales au fost impresionați cînd au auzit că Heracleides plutește spre Si-

racuza. (2) Heracleides era unul dintre exilaţi, conducător de oşti şi cunoscut ca bun militar datorită funcţiei pe care o avusese la tiran. Dar era un om lipsit de statornicie, pe lîngă toate uşuratic şi foarte puţin temeinic cînd era vorba să participe în comun la fapte care comportă putere şi faimă. Acesta, intrînd în dezbinare cu Dion, în Peloponeş, s-a hotărît să pornească el însuşi cu flota particulară la tiran şi, ajungînd la Siracuza cu şapte trireme şi trei vase, a găsit pe Dionysios înconjurat cu ziduri, iar pe siracuzani plini de avînt. A început îndată să se insinueze în sufletele mulţimii, mai ales că din fire avea o mare putere de a convinge şi de a însufleţi mulţimea. El i-a luat în primire şi i-a dus cu uşurinţă, deoarece disprețuiau gravitatea lui Dion, găsind-o greoaie şi inaccesibilă, ca unii care deveniseră siguri de sine şi îndrăzneţi, datorită victoriei, voind să fie linguşiţi, înainte de a fi liberi.

33 Şi, mai întîi, adunîndu-se ei la întrunire, au ales pe Heracleides navarh. După aceea Dion, păşind în faţa poporului, a început să acuze că acordarea acelei puteri este de fapt suprimarea puterii pe care i-o dăduse mai înainte, pentru că el nu va mai fi comandant cu depline puteri, dacă altul va comanda flota. Siracuzanii, fără voia lor, i-au retras lui Heracleides comandamentul. (2) După luarea acestei hotărîri, Dion l-a chemat la el acasă şi, dojenindu-l puţin pentru că nu este nici bine şi nici folositor să se certe cu el pentru glorie, într-o vreme cînd doar numai o mică mişcare poate produce dezastrul, a întrunit iarăşi adunarea şi l-a pus pe Heracleides comandantul flotei şi a convins pe cetăţeni să-i dea o gardă personală, aşa cum avea el. (3) Acesta, cu cuvîntul şi de formă, îl cultiva pe Dion şi îi mărturisea recunoştinţă şi îl urma umil, executînd ceea ce-i poruncea. În ascuns însă, corupea şi punea în mişcare prin tot felul de zvonuri mulţimea, şi mai ales pe cei care doreau schimbări, şi în acest fel l-au împins pe Dion în cea mai mare încurcătură. Într-adevăr, Dion poruncea fie să-l lase pe Dionysios să plece din cetăţuie după ce va da garanţii — în acest caz Dion era acuzat că-l cruţă şi-l salvează pe tiran — fie, nevoind să supere poporul, să continue asediul şi se părea că prelungeşte războiul pentru ca să domnească cît mai mult şi să înspăimînte pe cetăţeni.

34 Era un oarecare Sosis, un om care, datorită răutăţii şi obrăzniciei lui, era celebru în Siracuza. El socotea că prisosul de libertate constă în aceea că la răutate se adaugă şi sfruntarea. Acesta întinzînd curse lui Dion, mai întîi în plenul adunării s-a ridicat şi a proferat multe insulte la adresa siracuzanilor, spunînd că nu-şi dau seama că după ce au scăpat de un tiran stupid şi beţivan, acum şi-au luat un stăpîn treaz şi nebăut. După aceea, declarînd deschis că el este duşmanul lui Dion, atunci a plecat din agora, dar a doua zi a fost văzut gol alergînd prin oraş cu faţa şi capul plin de sînge, fugind ca şi cînd era urmărit. Năpustindu-se în acest hal în agora, a început să strige că fusese atacat de mercenarii lui Dion şi-şi arăta capul rănit. Şi mulţi cetăţeni se mîniau împreună cu el şi se ridicau împotriva lui Dion sub cuvînt că săvîrşise lucruri crude şi ca unul care cu nedreptate şi în chip tiranic se comportă cu cetăţenii pentru că le ia dreptul la cuvînt, ucigîndu-i şi întinzîndu-le curse. (2) Totuşi, deşi adunarea era confuză şi turbulentă, Dion a păşit în adunarea poporului şi a început să se apere şi să spună că Sosis este fratele unuia din garda personală a lui Dionysios şi că din cauza lui a fost împins şi convins să facă propagandă şi să tulbure cetatea, deoarece pentru Dionysios nu mai este nici o nădejde de plecare în afară de neîncrederea şi dezbinarea dintre ei. (3) În acelaşi timp medicii, cercetînd rana lui Sosis, au descoperit că ea fusese provocată la suprafaţă, nu în adîncime. Într-adevăr rănile provocate de o sabie, mai ales părţile de mijloc le presează, dar rana lui Sosis era subţire şi nu avea multe începuturi aşa cum era firesc, pentru că linia tăieturii se pierduse din cauza suferinţei şi apoi o reluase. (4) Au venit cîţiva cunoscuţi, aducînd în adunarea poporului ştirea şi arătînd că, pe cînd mergeau ei pe drum, i-a întîlnit Sosis cu mîna însîngerată şi spunînd că ostaşii

lui Dion fug, de vreme ce fusese rănit de către ei. Urmărindu-l deci ei pe Dionysios, n-au dat de nici un om, dar au găsit o novaculă[43], sub o piatră de lîngă care el a fost văzut plecînd.

35 Atunci situaţia lui Sosis a început să fie rea. La acestea se mai adaugă şi mărturiile sclavilor, care spuneau că plecase singur în timpul nopţii cu instrumentul de ras. Aceştia după ce au acuzat pe Dion s-au retras, iar poporul a votat pentru Sosis pedeapsa cu moartea şi s-a împăcat cu Dion. (2) Totuşi ei bănuiau în acelaşi fel pe mercenari, mai ales că pe mare se dăduseră de curînd şi încă se dădeau lupte împotriva tiranului, de vreme ce Philistos a venit din Iapigia, cu multe trireme, ca să ajute pe Dionysios, de vreme ce mercenarii hopliţi socoteau că nu mai are nici o nevoie de ei în război. Ei credeau că fiind corăbieri, mercenarii care erau pedestraşi li se vor supune şi cu ajutorul lor vor cîştiga puterea. Încă şi mai mult pe ei i-a exaltat un succes dobîndit pe mare, pentru că au învins pe Philistos şi l-au tratat crud şi barbar. (3) Ephoros[44] spune că, fiind capturată corabia, el îşi curmase zilele, iar Timonides, care a luat parte, de la început, la aceste acţiuni, şi care a scris despre Speusippos filozoful, istoriseşte că Philistos a fost capturat de viu, de vreme ce corabia a fost ridicată pe uscat. Mai întîi, spune el, dezbrăcîndu-l de platoşă şi lăsîndu-l cu corpul gol, siracuzanii i-au insultat cadavrul lui care era bătrîn. Apoi i-au tăiat capul şi au dat cadavrul copiilor, poruncindu-le să-l tîrască prin Achradina şi să-l arunce în Latomi[45]. (4) Încă şi mai mult Timaios, parcă pentru a-l batjocori şi mai puternic, spune că nişte sclavi au legat cadavrul lui Philistos de piciorul şchiop şi l-au tîrît în cetate, în timp ce toţi siracuzanii îşi băteau joc de el, cînd îl vedeau că este tîrît de picior acela care spusese că nu trebuie să fugă călare Dionysios, ci că trebuie tîrît de picior. Desigur, Philistos spune că aceste lucruri au fost relatate de un altul, nu de sine însuşi cu privire la Dionysios.

36 Dar Timaios găseşte un pretext pentru a batjocori tirania şi a o umple de insulte. Desigur poate că el merită iertare, de vreme ce fusese insultat atîta timp cît trăise. Dar scriitorii, care au venit după aceea şi care au relatat acele fapte şi care nu fuseseră supăraţi de către Dionysios, s-au folosit de cuvînt doar. Dar faima cere să nu batjocoreşti cu insulte şi cu flecăreală nenorocirile de care nu este scăpat nici cel mai bun bărbat cînd este lovit de soartă. (2) Totuşi nici Ephoros nu este nepărtinitor cînd îl laudă pe Philistos, el care, deşi fiind foarte puternic şi iscusit în a împodobi cu laude frumoase faptele rele şi caracterele urîte şi de a născoci cuvinte frumoase, el însuşi nu poate să inventeze toate şi să le scoată din istorie, demonstrînd că n-a fost iubitor de tirani şi că n-a iubit luxul, viaţa de petreceri, puterea, bogăţia şi căsătoriile tiranilor. Dar acel om care nici nu laudă prea mult faptele lui Philistos, dar nici nu-i insultă norocul este cel mai cuminte.

37 După moartea lui Philistos, Dionysios a trimis pe cineva ca să-i făgăduiască că-i va da Acropola, armele, mercenarii şi cinci mine pentru solda lor, iar el cerea ca să i se dea încredere şi să plece în Italia avînd să locuiască acolo şi să ia roadele aşa-numitului Gyatis, un frumos ogor care se întindea de la mare pînă în mijlocul uscatului. (2) Dion n-a primit, ci l-a îndemnat să propună acest lucru siracuzanilor, iar siracuzanii, sperînd că vor prinde de viu pe Dionysios, au respins pe soli. Dar Dionysios a încredinţat Acropola lui Apollocrates, băiatul său cel mai în vîrstă, iar el, pîndind un vînt favorabil şi urcînd pe corăbii oamenii şi lucrurile cele mai de preţ, scăpînd de sub supravegherea cîrmaciului Heracleides, a pornit pe mare. Heracleides însă, auzindu-şi rău şi fiind criticat de cetăţeni, dă drumul unui oarecare Hippon, unul dintre demagogi, şi îl roagă să cheme poporul la împărţirea pămîntului sub cuvînt că egalitatea este începutul libertăţii, iar pentru cei săraci, sărăcia este începutul sclaviei. (3) Ei înşuşi, sprijinind legea acestuia

și luptînd împotriva lui Dion, care se împotrivea, a convins pe siracuzani să voteze această lege, să retragă solda mercenarilor și să aleagă alți comandanți, scăpînd de caracterul uricios al aceluia. Siracuzanii, ca și cînd ar fi început să se întremeze după o lungă boală a tiraniei și să practice libertatea în vremuri puțin prielnice, nu numai că ei înșiși s-au poticnit în fapte, dar au urît și pe Dion care voia, întocmai ca un medic, să țină cetatea într-un regim stabilit cu multă grijă și cu sobrietate.

38 Cînd poporul se afla în adunare ca să aleagă noi dregători, pe la mijlocul verii, tunete neobișnuite și semne rele s-au produs timp de cincisprezece zile incontinuu și au împiedicat poporul din cauza superstițiilor să aleagă alți comandanți. Pîndind o vreme bună demagogii, care aveau poporul în mînă, au ținut adunarea poporului. Un bou de tracțiune care nu era neobișnuit și nici străin de mulțimea oamenilor, atunci, înfuriat pe neașteptate împotriva unuia care venea spre el și luînd-o la fugă din jug a pornit spre teatru. Îndată poporul s-a ridicat și a pornit în neorînduială, iar boul a alergat prin toată cetatea și, sărind și umplînd de tulburare tot ceea ce întîlnea în cale, a străbătut o parte a orașului care mai tîrziu a fost ocupată de dușmani. (2) Totuși siracuzanii, lăsînd aceste lucruri în pace, au ales douăzeci și cinci de comandanți de oști, printre care era și Heracleides. Apoi, trimițînd anumiți oameni pe ascuns, au desprins pe mercenari de Dion și i-au atras la ei, făgăduindu-le dreptul de cetățenie. Ei însă n-au primit această ofertă, ci au luat în primire cu mare încredere și avînt pe Dion cu armele și l-au înconjurat și au încercat să-l scoată din cetate, fără să aducă cuiva vreo vătămare, dar acuzînd pe cei pe care-i întîlneau de ingratitudine și de răutate. Iar cetățenii, disprețuind puținătatea lor și prin faptul că mercenarii nu atacaseră ei cei dintîi, au pornit ei să-i atace, gîndind că sînt mai numeroși decît mercenarii, că-i vor învinge mai ușor și că-i vor putea omorî chiar în cetate.

39 Dion, ajungînd în fața acestei alternative, sau să lupte împotriva cetățenilor sau să moară cu mercenarii, a proferat multe rugăminți la adresa siracuzanilor, întinzînd mîinile și arătîndu-le că Acropola este plină de dușmani, care se arătau pe ziduri și care priveau la toate cele ce se întîmplau. Dar deoarece pornirea poporului era cu totul de nestăpînit, iar demagogii stăpîneau cetatea, așa cum stăpînește suflarea vîntului marea, a dat poruncă mercenarilor să se abțină de la invadarea cetății. Dar aceștia, dînd iureș cu strigăte și lovindu-și armele, nimeni dintre siracuzani n-a mai rezistat, ci toți au luat-o la fugă prin străzile înguste, deși nimeni nu-i urmărea, căci Dion a chemat îndată pe mercenari la sine și i-a dus împotriva leontinilor. (2) Dregătorii siracuzanilor fiind luați în rîs de femei au căutat să se redreseze, înarmînd pe cetățeni și, pornind în urmărirea lui Dion. Ei l-au surprins cînd era gata să treacă un rîu și l-au atacat cu cavaleria de aproape. Dar cînd au văzut că Dion nu le suportă greșelile, nici cu blîndețe, nici cu spirit patriotic, că pune în linie de bătaie pe mercenari pe care-i întorsese împotriva lor au luat-o la fugă și mai rușinos decît în fuga precedentă și s-au retras în cetate fără să sufere pierderi prea mari.

40 Leontinii l-au primit pe Dion cu onoruri strălucite, iar pe mercenari i-au cinstit dîndu-le solde și drepturi de cetățenie. Au trimis apoi o solie la Siracuza, cerînd pentru mercenari să li se dea ceea ce li se datora. Siracuzanii au trimis și ei soli ca să-l acuze pe Dion. Și adunîndu-se aliații, cu toții la leontini, și angajîndu-se deliberări, s-a stabilit că siracuzanii sînt în culpă. Dar ei n-au dat ascultare hotărîrilor luate de aliați, fiindcă duceau o viață de moliciune și erau mîndri prin faptul că nu dădeau nimănui ascultare, căci magistrații lor se temeau de popor și-l lingușeau.

41 După aceea vin în cetate cîteva trireme care aduceau pe Nypsios[46] din Neapole, cu grîu și bani, din partea lui Dionysios pentru cei asediați. Dîndu-se o bătălie,

au învins siracuzanii şi au capturat patru dintre corăbiile tiranului, dar, porniţi pe violenţe din cauza victoriei şi datorită lipsei de rînduială, întorcînd veselia în beţii şi petreceri nebuneşti, atît de mult s-au dezinteresat de ceea ce trebuia făcut, încît, deşi se părea că stăpînesc Acropola, ei au pierdut şi cetatea. (2) Într-adevăr Nypsios, văzînd că nici o parte dintre cetăţeni nu este sănătoasă, ci că poporul petrece cu flaute în beţii prelungite, din zori pînă noaptea tîrziu, iar comandanţii, pe de o parte, erau şi ei răpiţi de aceste sărbători, iar pe de alta nu îndrăzneau să dea ordine unor oameni beţi, folosindu-se foarte bine de împrejurare, a dat atacul la ziduri. Şi ieşind învingător şi spărgînd zidul, a dat drumul mercenarilor în cetate, poruncindu-le să trateze pe cei care îi vor întîlni aşa cum vor crede de cuviinţă şi cum vor putea. (3) Repede şi-au dat seama siracuzanii de nenorocire, dar foarte încet şi cu multă greutate săreau în ajutor din cauza puternicei emoţii care-i cuprinsese. Peste tot cetatea era prădată, oamenii erau ucişi, şi zidurile dărîmate, în timp ce femei şi copii erau duşi ţipînd pe Acropole, iar comandanţii îşi pierduseră nădejdea de a mai învinge şi nu se mai puteau folosi de cetăţeni, care erau amestecaţi cu duşmanii şi se învălmăşeau în mijlocul lor.

42 În timp ce acestea se petreceau în cetate, iar primejdia se apropia, toţi se gîndeau la acela în care era firesc să-şi pună nădejdea dar nimeni nu spunea nimic, ruşinîndu-se de ingratitudinea şi de prostia de care dăduseră dovadă faţă de el. Dar constrînşi de nevoie s-a ridicat un glas din partea aliaţilor şi a călăreţilor care a spus să cheme pe Dion şi să aducă pe peloponesieni de la leontini. (2) De îndată ce s-a auzit acest apel şi au pornit la această faptă îndrăzneaţă, mari strigăte şi mare bucurie şi lacrimi au podidit pe siracuzani, care doreau să-l vadă pe Dion şi care-şi aminteau de curajul lui în primejdii, de marele lui avînt şi de faptul că nu numai el însuşi era curajos şi neînfricat, dar îi ţinea şi pe ei în stare de încordare şi gata să se năpustească asupra duşmanilor. (3) Îndată au trimis deci la el pe Archonides şi pe Telesides[47], doi bărbaţi dintre aliaţi, iar dintre călăreţi cinci, printre care era şi Hellanicos[48]. Aceştia, dînd drumul cailor la drum, au străbătut calea şi au ajuns la leontini cînd ziua dădea spre seară. Descălecînd ei deci de pe cai şi căzînd la picioarele lui Dion, în lacrimi, i-au spus mai întîi ce nenorocire dăduse peste siracuzani. Mai veniseră la Dion şi cîţiva leontini dar mai mulţi peloponesieni, bănuind, după zelul şi după rugăminţile solilor, că la mijloc este ceva nou. (4) Dion a convocat de îndată adunarea şi toţi au venit cu mare însufleţire, iar Archonides şi Hellanicos au păşit în mijlocul adunării şi au vestit ce mulţime de nenorociri se abătuseră asupra siracuzanilor şi-i rugau să le vină în ajutor, lăsînd la o parte relele pe care le suferiseră din partea lor, căci ei îşi primiseră pedeapsa, o pedeapsă mai mare decît ar fi dorit s-o primească chiar aceia cărora siracuzanii le făcuseră rău.

43 După acestea toate ei au încetat şi o mare tăcere a cuprins teatrul. Cînd s-a ridicat Dion şi a început să vorbească, marea bogăţie de lacrimi care l-au podidit i-au tăiat glasul. Mercenarii îl îndemnau să-şi ţină firea şi sufereau împreună cu el. Revenindu-şi deci puţin din această emoţie, Dion a zis: „Peloponesieni şi aliaţi, v-am chemat aici ca să deliberaţi cu privire la voi înşivă. Nu este frumos ca eu să deliberez cu privire la soarta mea, cînd siracuzanii pier; dacă însă nu-i voi putea salva, voi pleca să mor împreună cu ei în focul şi pieirea patriei. Iar dacă voi voiţi ca şi acum să ne veniţi în ajutor nouă celor prea nevolnici şi nefericiţi, este de datoria voastră să îndreptaţi cetatea siracuzanilor; dar dacă totuşi sînteţi mîniaţi pe noi şi ne neglijaţi, aţi putea să aduceţi din partea zeilor mulţumirea pentru virtutea şi avîntul de mai înainte, amintindu-vă de Dion care nu v-a părăsit nici mai înainte cînd eraţi nedreptăţiţi, nici mai în urmă cînd eraţi nefericiţi". (2) În timp ce el vorbea, străinii au sărit cu multă zarvă, poruncind să se ducă şi să-i ajute în grabă, iar solii siracuzanilor, înconjurîndu-l, l-au salu-

tat cerînd şi făcîndu-i multe urări şi lui, şi străinilor din partea zeilor. Potolindu-se zarva, Dion a dat poruncă să plece îndată şi să se pregătească şi, după ce vor cina, să vină cu armele în acelaşi loc, fiind hotărîţi să sară în ajutor în timpul nopţii.

44 În timp ce comandanţii lui Dionysios erau în Siracuza, cît timp a mai fost ziuă au făcut multe rele cetăţii, iar cînd a venit noaptea, s-au retras pe Acropole şi au pierdut cîţiva dintre ai lor. Atunci demagogii siracuzanilor, prinzînd curaj şi crezînd că duşmanii vor sta liniştiţi, în urma faptelor petrecute, iarăşi îndemnau pe cetăţeni să trimită pe Dion şi chiar dacă va veni cu străinii să nu-l primească şi nici să nu le cedeze lor, la gîndul că sînt mai puternici şi să salveze cetatea şi libertatea ei înşişi prin ei înşişi. Iar deci au trimis la Dion soli, ca să-l întoarcă din drum şi dimpotrivă din partea călăreţilor şi a oamenilor cu vază s-au dus soli care-l îndemnau să grăbească drumul. De aceea Dion mergea şi repede şi, în acelaşi timp, încet. (2) Noaptea adîncindu-se, cei care-l urau pe Dion au ocupat porţile ca să-i închidă, iar Nypsios a dat drumul din Acropolă celora care erau mai curajoşi şi mai mulţi, mercenari, după care de îndată au dărîmat zidul de apărare al oraşului, au ocupat cetatea şi au prădat-o. S-a produs nu numai un mare măcel în care piereau bărbaţii, dar erau ucise şi femeile şi copiii, s-au făcut puţine prădăciuni, dar mare a fost dezastrul tuturor. Într-adevăr Dionysios îşi pierduse nădejdea cu privire la situaţia sa şi ura tare pe siracuzani, de vreme ce ei „voiau" să înmormînteze tirania, care se coborîse asupra cetăţii. (3) În timp ce Dion o luase înainte venind în ajutor, ei s-au pornit spre cel mai groaznic măcel şi distrugere prin foc. Într-adevăr lucrurilor care erau în apropiere le-au dat foc cu făclii şi cu torţe, iar împotriva celor care erau mai departe au aruncat săgeţi aprinse. Unii dintre siracuzani erau surprinşi cînd fugeau, unii erau ucişi, iar altă parte dintre ei s-au refugiat în case dar, deoarece focul le mistuia, s-au retras de acolo, căci multe ardeau şi se prăbuşeau asupra celor care fugeau.

45 Această nenorocire a deschis foarte mult cetatea lui Dion, în timp ce toţi cetăţenii erau de acord cu el. Într-adevăr, el nu mai mergea cu grabă din momentul în care a auzit că duşmanii s-au închis pe Acropolă. Cînd a început să se lumineze de ziuă, mai întîi i-au ieşit în cale cavalerii, anunţîndu-l că a doua oară oraşul a fost ocupat. Tot atunci erau de faţă şi mulţi dintre adversarii săi, rugîndu-l să înainteze. În timp ce nenorocirea înainta şi Heracleides a trimis pe fratele său la unchiul lor să-l roage să-i dea ajutor, gîndind că nimeni nu se opune duşmanilor, în timp ce el însuşi era rănit, iar cetatea nu era departe de a fi dărîmată şi mistuită de incendiu. (2) În timp ce aceste veşti soseau la Dion, el nu era mai departe de 60 de stadii de porţile cetăţii. Anunţîndu-i deci primejdia străinilor şi îndemnîndu-i să nu mai meargă în pas obişnuit ci ostaşii să alerge către cetate, în timp ce unii după alţii îi ieşeau în cale şi-l rugau să se grăbească. Folosindu-se el de o minunată grabă şi bunăvoinţă a străinilor, a pătruns prin porţile cetăţii în partea numită Hecatompedon. Ostaşilor uşor înarmaţi le-a dat drumul să se năpustească asupra duşmanului gîndind că dacă vor fi văzuţi de către siracuzani aceştia vor prinde curaj, iar pe hopliţi i-a pus el însuşi în linie de bătaie, iar din cetăţenii care se revărsau spre el şi care se ridicau a făcut companii dense şi a împărţit comenzile cu gîndul ca să se năvălească asupra duşmanilor din mai multe părţi, producînd o şi mai mare groază.

46 Pregătind el aceste lucruri şi rugîndu-se zeilor, a fost văzut cum îşi duce armata prin mijlocul cetăţii spre duşman şi s-a produs o zarvă şi un vacarm de strigăte de bucurie şi de strigăte de război care se amestecau cu rugăciunile adresate zeilor şi cu îndemnuri, toate făcute de siracuzani care-l numeau pe Dion mîntuitor şi zeu, iar pe străini fraţi şi cetăţeni. Nimeni nu era atît de egoist şi de temător pentru viaţa sa în acea împrejurare, care să nu pară că suferă nu numai pentru Dion dar, şi pentru toate celelalte lupte, Dion mergea cel dintîi la înfruntarea primejdiei prin sînge, foc şi cadavre, care erau

presărate pe toate drumurile cetății. (2) Dar înfricoșători erau și dușmanii care se înrăiseră și care se rînduiseră lîngă zidurile cetății, făcînd drumul greu și de netrecut. Însă primejdia care venea de la incendii a tulburat și mai mult pe străini și a îngreunat și mai mult înaintarea. Într-adevăr de jur împrejur, totul strălucea de flăcările care cuprinseseră satele și, înaintînd ei prin ruine aprinse și prin dărămăturile caselor care se prăbușeau, erau înăbușiți în același timp de fum și de praf și încercau să reziste și să-și rețină soldații ca să nu se împrăștie. (3) De îndată ce s-au întîlnit cu dușmanii, a început o luptă corp la corp între grupuri format din puțini oameni datorită strîmtorii și neregularității terenului, în timp ce siracuzanii strigînd și avîntîndu-se prindeau curaj; iar Nypsios cu ai săi s-a retras, fiind respins. Cea mai mare parte dintre ei s-au refugiat pe Acropolă care era în apropiere și s-au salvat. Iar pe cei care rămăseseră afară, împrăștiați, i-au urmărit și i-au ucis străinii. Împrejurarea însă nu a îngăduit celor care se bucurau de victorie mare veselie și îmbrățișeri, așa cum se cuvenea unei fapte atît de mari, de vreme ce siracuzanii s-au întors la casele lor și au putut cu greu să stingă focurile în acea noapte.

47 Cînd s-a făcut ziuă nici unul dintre demagogi n-a mai rezistat, ci osîndindu-se ei înșiși pe sine au fugit, iar Heracleides și Theodotos s-au dus de bunăvoia lor și s-au predat lui Dion, recunoscînd că săvîrșiseră nedreptăți și rugîndu-l să le acorde o soartă mai bună decît fusese el tratat de către ei. Ei spuneau că lui Dion i se cade ca, după ce a arătat că posedă toate celelalte virtuți neîntinate, să arate că și la mînie este mai bun decît adversarii săi, care, după ce s-au revoltat împotriva lui, mai înainte, acum au venit recunoscînd că au fost înfrînți de virtutea lui. (2) În timp ce Heracleides îi făcea aceste rugăminți, prietenii l-au sfătuit pe Dion să nu cruțe pe acești oameni răi și invidioși, ci să predea soldaților pe Heracleides și să suprime demagogia din viața politică, boală permanentă și turbată, mai rea decît tirania. (3) Dion, încurajîndu-i și liniștindu-i, le-a spus că ceilalți comandanți s-au exersat, cel mai mult în arme și războaie, dar el însă și-a petrecut mult timp în Academie și se cade să fie mai presus de mînie, invidie și ceartă. O dovadă a acestei stăpîniri este moderația față de prieteni și binefăcători și mai ales dacă cineva se arată după ce i s-au făcut nedreptăți înduplecabil și iertător cu cei care i-au greșit. Le-a spus că voiește să se arate că a învins pe Heracleides, nu numai cu forța și înțelepciunea, cît cu bunăvoința și dreptatea. Căci într-adevăr el era mai bun în această privință, iar succesele războiului chiar dacă nu mai sînt contestate de nici un om, totuși norocul și le revendică în parte. Iar dacă Heracleides se dovedește lipsit de credință și rău din cauza invidiei nu se cade ca Dion să distrugă virtutea cu mînia, căci s-a stabilit de mult prin lege că este mai drept să se răzbune după ce a primit o insultă decît să facă el cel dintîi o nedreptate, dar amîndouă atitudinile sînt pornite din aceeași slăbiciune a naturii. Răutatea unui om, chiar dacă este grea, nu este totuși atît de sălbatică și de neînduplecabilă, încît să nu se schimbe cînd este învinsă de grație de către aceia care-i fac cele mai mari binefaceri.

48 Dion, folosindu-se de aceste gînduri, a dat drumul lui Heracleides. Întorcîndu-se după aceea către întăritura zidului siracuzanilor, a poruncit ca fiecare din siracuzani să taie un par și să-l pună lîngă zid. Iar pe soldații săi, așezîndu-i în timpul nopții la lucru, în timp ce siracuzanii dormeau, el a încercuit cu întăritură Acropole, fără să se observe, astfel încît, a doua zi de dimineață, și cetățenii, și dușmanii privind iuțeala cu care făcuse lucrarea, au fost cuprinși împreună de admirație. (2) Dion după ce a înmormîntat pe siracuzanii căzuți și a dat drumul la nu numai puțin de 2 000 de prizonieri a convocat adunarea poporului. Heracleides, pășind în fața adunării, a făcut propunerea ca Dion să fie ales comandant cu depline puteri pe uscat și pe mare. În timp ce fruntașii cetății primeau propunerea și îndemnau pe cetățeni să o voteze, mulțimea marinărească și mercenară a început să facă zarvă pentru că nu putea să sufere ca Heracleides

să fie destituit din calitatea de navarh și, socotind că el chiar dacă în alte privințe nu merită nici un preț, în orice caz este mai democrat decît Dion și mai supus celor mulți. Dion, la rîndul său, le-a îndeplinit această dorință și a dat lui Heracleides comanda pe mare. S-a împotrivit însă împărțirii pămîntului și caselor și anulînd decretele date în această privință mai înainte i-a mîniat. (3) După aceea Heracleides, luînd altă atitudine, a început să sfătuiască pe soldații care au plutit împreună cu el și pe corăbieri pe cînd ședea la Messena, și a început să-i aţîțe împotriva lui Dion, sub pretext că el are de gînd să instaureze tirania. În același timp el, pe ascuns, a încheiat învoieli cu Dionysios prin intermediul lui Farax, un spartan. În timp ce fruntașii siracuzani bănuiau acest lucru, s-a produs o răscoală în tabără și din cauza aceasta o criză și o scumpire la Siracuza. Din această cauză Dion era în cea mai mare încurcătură și își auzea rău de la prietenii care-l acuzau că mărise împotriva sa pe însuși Heracleides, un om cu totul de netratat și corupt de invidie și de răutate.

49 În timp ce Farax își avea armata la Neapole în ținutul Agrigentului, Dion a scos afară din cetate pe siracuzani pentru că voiau să lupte în altă împrejurare împotriva lui. Dar la strigătele lui Heracleides și ale corăbierilor, care spuneau că Dion nu vrea să aducă decizia războiului prin luptă, ci dorește să-și prelungească domnia, silit de ei, a dat bătălia și a fost înfrînt. Producîndu-se o respingere nu grea, soldații săi au fost tulburați mai mult din cauza dezbinărilor și atunci Dion iarăși se pregătea să dea lupta și i-a pus pe ostași în linie de bătaie, încurajîndu-i și atrăgîndu-le atenția. (2) Venind noaptea, se anunță că Heracleides a ridicat ancora și a început plutirea spre Siracuza, hotărît fiind să ocupe cetatea împreună cu armata. Îndată deci luînd el pe cei mai puternici și mai curajoși soldați, a petrecut noaptea făcînd manevre de cavalerie. Pe la ceasul al 3-lea al zilei, era în fața porților cetății după ce parcursese 700 de stadii. (3) Heracleides, venind mai tîrziu, deși se grăbise cu plutirea, după ce a rătăcit fără să aibă un țel precis, dă de Gaisylos, spartanul, care i-a spus că plutește spre a lua conducerea sicilienilor, așa cum făcuse Gylippos. (4) Heracleides primind deci pe acest bărbat cu mare bunăvoință și îmbrățișîndu-l, l-a arătat aliaților și, trimițînd un crainic la Siracuza, a îndemnat pe siracuzani să primească pe spartan drept comandant. Dion a răspuns că siracuzanii au destui comandanți, iar dacă cumva împrejurările vor avea nevoie de un spartan, apoi acela este el, care a fost făcut cetățean spartan. Atunci Gaysilos a pierdut nădejdea în conducere și, plutind spre Dion, l-a împăcat cu Heracleides, care i-a dat cele mai puternice jurăminte de credință, aceleași pe care le depusese și Gaysilos cînd a jurat că va răzbuna pe Heracleides și-l va pedepsi pentru Dion.

50 După aceea siracuzanii au dat drumul oștilor navale, pentru că nu mai era nevoie de ele și pentru că marinarii necesitau mari cheltuieli și ofereau motive de răscoală pentru comandant, Acropola însă o asediau înconjurînd-o cu ziduri. De vreme ce nimeni nu sărea în ajutorul celor asediați, iar proviziile începeau să lipsească și mercenarii deveneau tot mai răi, fiul lui Dionysios a pierdut nădejdea de a mai obține victoria și a făcut un armistițiu cu Dion, după care i-a predat cetățuia cu arme și celelalte pregătiri, iar el, luînd pe mama și pe surorile sale și echipînd cinci trireme, a pornit pe mare spre tatăl său în timp ce Dion i-a oferit o plutire sigură, nimeni dintre cetățenii din Siracuza n-a pierdut acel spectacol. Dimpotrivă toți strigau pe cei care lipseau, spunînd că pierduseră ocazia de a vedea acea zi și soarele libertății răsărind pentru siracuzani. De aceea cînd se vorbește astăzi despre exemple cu privire la schimbarea soartei, cel mai strălucit și mai mare exemplu este fuga lui Dionysios. Ce mai trebuie să fi fost bucuria acelor oameni și ce cuvînt trebuie să-și fi luat ei, cînd au răsturnat cea mai grea tiranie din cîte au existat vreodată, pornind de la început atît de mici?

51 După ce Apollocrates a plecat pe mare, iar Dion s-a urcat pe Acropolă, femeile din palat nu s-au mai putut stăpîni și nu l-au mai așteptat să intre, dar au dat fuga la ușă, Aristomaha ducînd pe fiul lui Dion, iar Arete urmînd-o plîngînd și foarte încurcată cum să-l salute și ce să-i spună soțului ei după ce ea fusese căsătorită cu altul. (2) După ce Dion a salutat, mai întîi, sora, apoi copilul, Aristomaha a adus pe Arete și a spus: „Eram nefericită cînd tu ai fost în exil, dar acum, după ce ai venit și învingînd ne-ai îndepărtat toată tristețea, în afară de aceasta pe care am văzut, o nenorocita de mine, cînd erai în viață ea a fost silită să se căsătorească cu alt bărbat. De vreme ce însă soarta te-a făcut stăpînul nostru, ce spui tu că trebuie să facă ea? Să te salute ca unchi sau ca soț?“ În timp ce Aristomaha spunea acestea, Dion, plîngînd, și-a atras la sînu-i cu multă dragoste soția și predîndu-i fiul i-a spus să meargă în casa lui, unde locuia el însuși după ce predase cetățuia siracuzanilor.

52 Cînd astfel se desfășurau evenimentele, el a socotit că nu trebuie să se bucure de această fericire mai înainte de a aduce daruri și mulțumiri prietenilor și aliaților și mai ales prietenilor din cetate și străinilor, împărtășindu-le o parte din umanitatea și onorurile lui, întrecînd puterea de care dispunea cu mărinimia. El se comporta sincer și cu înțelepciune în împrejurarea de față, fiind admirat că nu numai Sicilia și Cartagina ci întreaga Eladă privește la el, cînd este norocos și socotește că nu este mai mare din lucrurile socotite mari decît îndrăzneala și norocul. El se arăta și prin îmbrăcăminte, și prin felul mesei, cumpătat ca și cînd ar fi cinat cu Platon la Academie, și nu cu străini și mercenari, cărora chefurile și plăcerile zilnice erau mîngîierea pentru suferințele și primejdiile îndurate. (2) Dar lui i-a scris Platon că acum tot pămîntul privește spre un singur loc, iar el, după cîte se părea, își avea ochii ațintiți spre Academie. El spunea că oamenii de acolo sînt și spectatori și judecători și ei nu admiră nici o faptă, nici o acțiune de curaj, nici o victorie, dar ei se uită să vadă numai dacă el se folosește cu

modestie și înțelepciune de norocul prezent și se arată măsurat în împrejurări mari. (3) Dion și în ceea ce privește întîlnirile cu oamenii se ferea de îngîmfare, și în ceea ce privește rigiditatea față de popor el o evita ca nu cumva să slăbească sau să țină prea strîns frîul mai ales că împrejurările cereau ca el să se arate recunoscător, iar Platon îl dojenea și scria că mîndria locuiește împreună cu pustiul. Dar din fire se pare că el a fost nestăpînit cînd era vorba să conducă oameni, și n-a putut să rețină pe siracuzani de la vicii și destrămare oricît de mult a încercat.

53 Heracleides a atacat imediat și, chemat mai întîi în senat, n-a vrut să se ducă, pentru că, fiind un cetățean particular, va veni în adunare cu ceilalți cetățeni. Apoi a început să-l acuze pe Dion că nu a dărîmat Acropola și că a oprit pe cetățenii care porniseră să desfacă mormîntul lui Dionysios și să-i arunce cadavrul afară. Și că disprețuind pe cetățeni chemase la sine sfetnici și comandanți din Corint. (2) Într-adevăr, Dion chemase pe corintieni nădăjduind că va institui mai ușor forma de guvernămînt la care se gîndea, dacă aceia vor fi de față. El se gîndea să nu instituie o democrație pură, ca să nu fie numai un stat, ci mai degrabă un pantopolion[49], așa cum spune Platon, să amestece apoi forma de guvernămînt spartană și cretană, instituind o bază constituită din regat și democrație cu o aristocrație care să consolideze și să conducă treburile deosebite, s-o întărească și să o împodobească, pentru că și statul corintienilor se află în mîinile cîtorva și nu multe din treburile publice se puneau la cale în fața poporului. (3) Cum se aștepta că Heracleides se va împotriva foarte mult acestor propuneri făcute de el, mai ales că în celelalte privințe Heracleides era tulburător, ușuratic și sediții os, el împiedicase pe cetățeni să-l ucidă, acum însă le-a dat voie acelora care-i ceruseră acest lucru și, intrînd ei în casa lui, îl ucid. Moartea lui a întristat tare pe siracuzani, totuși pentru că Dion a pregătit o înmormîntare strălucită și a însoțit cadavrul lui la mormînt împreună cu armata și apoi a vorbit po-

porului, ei s-au liniştit, gîndind că nu era cu putinţă ca cetatea să înceteze de a mai fi răsculată dacă în acelaşi timp guvernau Heracleides şi Dion.

54 Era un oarecare prieten al lui Dion din Atena, numit Callipos, care, spune Platon, nu era cunoscut prin studiul filozofiei, ci din iniţierile în mistere şi prin faptul că luase parte la rătăcirile lui, se cunoscuse şi se împrietenise cu el, luase parte la expediţie şi fusese onorat. Astfel încît intrase în Siracuza împreună cu el cel dintîi dintre toţi prietenii şi era încununat şi strălucitor şi distins la întreceri. (2) După ce cei dintîi şi cei mai buni prieteni ai lui Dion pieriseră în război, iar Heracleides murise, văzînd el că poporul siracuzanilor este lipsit de un conducător, iar ostaşii care veniseră cu Dion îi acordă o mare atenţie, fiind el cel mai scelerat om şi socotind că Sicilia va fi preţul uciderii gazdei sale, aşa cum spun unii, luînd chiar şi 20 de talanţi drept preţ pentru ucidere de la duşmani, a corupt şi a pregătit pe cîţiva dintre străini, făcînd în acest fel cel mai rău şi mai blestemat început împotriva lui Dion. (3) În timp ce el anunţa lui Dion vorbele soldaţilor, fie spuse într-adevăr, fie plăsmuite de el însuşi, a căpătat o atît de mare putere şi încredere, încît putea să întîmpine orice soldaţi, oricînd, şi să le vorbească deschis orice voia împotriva lui Dion, care-l îndemna să facă aşa pentru ca să nu îi scape nimeni necunoscut dintre aceia care erau înstrăinaţi sau duşmănoşi faţă de sine. După aceea s-a întîmplat ca acest Callipos să poată cunoaşte şi descoperi repede pe soldaţii răi şi vătămători. Iar dacă cineva îi respinge cuvintele şi încercarea, el îi dădea de ştire lui Dion, iar acela nu se tulbura şi nici nu se supăra, de vreme ce el însuşi poruncise ca acel Callipos să procedeze astfel.

55 Făcîndu-se astfel conjuraţia, o fantomă mare şi înfiorătoare i se arată lui Dion. Într-adevăr, tîrziu, către sfîrşitul zilei, el şedea aşezat în atriul casei sale, singur, pradă gîndurilor sale. Dintr-o dată se produce un mare zgomot în ambele părţi ale porticului şi, întorcîndu-şi privirile cînd încă era lumină, a zărit o femeie mare care nu se deosebea întru nimic, nici la îmbrăcăminte, nici la figură, de o erinie tragică, care mătura cu o mătură mare casa. (2) Fiind impresionat grozav şi cuprins de frică, Dion a chemat pe prieteni şi le-a povestit vedenia şi i-a rugat să rămînă şi să-şi petreacă noaptea cu el, fiind cu totul speriat şi temîndu-se ca nu cumva fantoma aceea să i se arate iarăşi cînd el va fi singur. Fantoma aceasta nu s-a mai arătat a doua oară, dar, după cîteva zile, fiul său care era efeb[50], mîniat şi supărat pentru un mic şi copilăresc pretext, s-a aruncat de pe acoperişul casei în cap şi a murit.

56 Cînd Dion se afla în această situaţie, Callipos încă şi mai mult a întărit conspiraţia şi a răspîndit vorba printre siracuzani cum că Dion, fiind fără copii, se hotărîse să cheme ca succesor al său pe Apollocrates, fiul lui Dionysios, care era fiul fratelui soţiei sale şi nepotul surorii sale. (2) Şi pe Dion şi pe femeile din palat le-a cuprins bănuiala de cele ce se puneau la cale şi din toate părţile se aduceau vorbe. Dar Dion, după cît se pare, suferind din cauza uciderii lui Heracleides şi socotind-o ca un fel de neg al vieţii şi faptelor sale, nemaiputînd suporta şi fiind mereu cu sufletul greu, a spus că adeseori e gata să moară şi că oferă grumazul oricărui vrea să-l ucidă, dacă trebuie ca viaţa sa să fie ferită nu numai de duşmani, dar chiar şi de prieteni. (3) Văzînd Callipos că femeile cercetează cu de-amănuntul faptul şi fiind cuprins de teamă, s-a dus la el şi a început să tăgăduie şi, în lacrimi, le-a rugat să-i spună ce dovadă de credinţă vor să-i dea. Ele i-au cerut să depună marele jurămînt. Iar acest jurămînt se petrecea în felul următor: acel care depunea marele jurămînt, se cobora în templul zeiţelor Demetra şi Persefona, se îmbrăca cu haine de profiră ale zeiţei, după ce făcea anumite ierurgii, şi, luînd torţa aprinsă, depunea jurămîntul. (4) După ce Callipos a făcut toate acestea şi după ce a depus marele jurămînt, atît de mult şi-a bătut joc de zeiţe, încît, aşteptînd sărbătoarea zeităţii căreia-i jurase, a pus la cale mă-

celul chiar în timpul serbării. N-a făcut poate nimic deosebit în ziua serbării zeiței el care, în calitate de inițiator în alt moment, ucisese pe inițiat.

57 În timp ce erau mai mulți în această conjurație, Dion ședea în casă la masă, pe pat, înconjurat de cîțiva prieteni, iar conjuraţii au încercuit casa pe dinafară și unii dintre ei s-au postat la ușile și la ferestrele casei. Aceia care ei înșiși aveau să-l atace, zacynthieni de fel, s-au înfățișat lui Dion în tunici fără pumnale. În același timp cei care erau afară, trăgînd ușile, le-au închis, iar ceilalți, năpustindu-se asupra lui Dion, au încercat să-l imobilizeze și să-l ucidă. (2) Dar, deoarece nu făceau nimic, au căutat pumnalele, dar acum nimeni nu mai îndrăznea să deschidă ușa. Mulți erau într-adevăr cei care se aflau înăuntru cu Dion, dintre care fiecare se gîndea că, dacă-l vor lăsa pe Dion, se va salva pe sine și de aceea nici unul nu îndrăznea să sară în ajutor. Prelungindu-se această ezitare Lycon din Siracuza[51] îi întinde prin fereastră pumnalul unuia dintre zacynthieni cu care ei l-au ucis pe Dion, ca pe o victimă, pe Dion care era deja în mîinile lor și cuprins de groază. (3) Îndată apoi ei au aruncat în închisoare pe sora și pe soția lui, care era însărcinată. Iar femeia a avut cea mai nenorocită naștere și a făcut un băiat în închisoare, de care s-au îndurat mai mult paznicii închisorii și s-au îngrijit să-l crească cînd încă situația lui Callipos era tulbure.

58 La început, după ce a ucis pe Dion, Callipos se bucura de o mare faimă și ținea în frîu pe siracuzani și a scris atenienilor, pe care, după zei, ar fi trebuit să-i cinstească și de care ar fi trebuit să se teamă, după ce săvîrșise o așa de mare nelegiuire. Dar se pare că pe drept cuvînt, se spune că acea cetate produce și oameni foarte buni prin virtuțile lor, dar și pe cei răi prin răutate îi face și mai netrebnici, așa după cum și pămîntul produce și miere și otrava cea mai distrugătoare. (2) Totuși Callipos n-a putut să evite mult timp acuzarea soartei și a zeilor, el care dobîndise o atît de mare putere și strălucire, pentru că oamenii treceau toate cu vederea la acest om nelegiuit, dar repede a plătit cu pedeapsa meritată. Într-adevăr, pornind el să cucerească Catana, a pierdut și Siracuza. Se spune că atunci el însuși a declarat că mai mult pierduse decît cîștigase. Atacînd Messena și pierzînd cei mai mulți ostași, printre care erau și cei care-l uciseseră pe Dion, nici o cetate din Sicilia nu-l primea, ci toate îl urau și-l respingeau. Și el a cucerit numai cetatea Regium. (3) Acolo, constrîns de lipsuri și putînd cu greu plăti solda ostașilor, a fost ucis de Leptines și Polysperchon, din întîmplare cu același pumnal cu care-l uciseseră pe Dion. S-a recunoscut și după mărime, pentru că era scurt ca pumnalele laconice, și prin arta cu care fusese lucrat. (4) Această pedeapsă a suferit-o Callipos. Hicetes siracuzanul a luat pe Aristomaha și pe Arete, după ce au fost scoase din închisoare și, cum era unul dintre prietenii lui Dion, le-a tratat cu bună-credință și omenie. Apoi, fiind convins de dușmanii lui Dion și pregătindu-le o corabie, le-a trimis în Peloponeș dar a poruncit ca pe drum să fie ucise și aruncate în mare. Unii scriu că de vii au fost aruncate în mare și copilul împreună cu ele. Dar și el a ispășit pedeapsa pentru crima pe care o săvîrșise. Căci a pierit după ce a fost capturat de Timoleon și, împreună cu el, siracuzanii i-au ucis cele două fiice, lucruri despre care s-a scris în „Viața“ lui Timoleon.

BRUTUS

NOTIȚĂ INTRODUCTIVĂ

M. Iunius Brutus este una dintre personalitățile istorice romane din secolul I î.e.n., care, prin origine, temperament, educație, activitate și moarte, a arătat adîncile contradicții economice, sociale și politice de care era frămîntată Roma și care au dus, în cele din urmă, la războaiele civile.

Marcus Iunius Brutus s-a născut pe la 85 î.e.n., fiu al lui M. Iunius Brutus și al Serviliei, fiica lui Q. Servilius Caepio, cvestor în anul 100 î.e.n., și al Liviei, fiica lui Livius Drusus, adversar al Gracchilor. Servilia, în a doua căsătorie, a fost soția lui M. Porcius Cato.

Atmosfera familială era propice pentru a îndruma pe tînărul Brutus spre activitatea politică, mai ales că, după moartea tatălui său, survenită în anul 78 î.e.n., educația lui Brutus a fost încredințată lui Cato, un adversar hotărît al „popularilor".[1]

Dar caracteristica esențială a educației pe care a înțeles s-o dea Cato tînărului Brutus a fost formația lui filozofică[2].

Prima activitate publică a fost aceea depusă în calitate de însoțitor al lui Cato, care a plecat în Cipru, cu misiunea de a inventaria bunurile lăsate Romei de regele defunct. Brutus a vizitat Rhodos, Pamfilia și a zăbovit în Cipru, unde a avut ocazia să facă direct cunoștință cu problemele cu care era confruntată Roma în domeniul

---

[1] *Rhet ad Her* 1,21; Cic., *Pro Milone*, 16; *Brutus* 222; *De div.*, 3,8; 4,66; Plut., *Brutus*, 2; *Cato Min;* Cass Dio frg., 96,31; Liv., *Per.*, 124; Vell. Pat., 2,72,1.

[2] Cic., *Brut.*, 23;331;332; 120; *Orat.*, 105. *Defin* 5,8; *Tusc.*, 5,2 și 39; *Att.*, 13,25,3.

politicii externe[3]. Revenind la Roma, se căsătorește cu Claudia, fiica lui Ap. Claudius Pulcher. Faptul a avut probabil și o importanță politică, deoarece în scurt timp, unul dintre fiii lui Pompeius a devenit cumnatul lui Brutus. Dar mai important este faptul că Brutus a urmat pe socrul său în Cilicia, în calitate de cvestor. Așa și-a dobîndit faima de om cinstit și mai ales și-a sporit clientela politică, făcîndu-și prieteni pe Deiotarus, tetrarh în Galatia, și pe Ariobarzanes al III-lea, regele Capadociei. Amănunte în legătură cu activitatea lui în Cilicia se găsesc la Cicero[4] și Nepos[5].

În anul 52, îl apără pe Milo, într-o cuvîntare în care susține că uciderea lui Clodius — unchiul soției sale — era în interesul statului, avînd în vedere că fusese un cetățean rău. Faptul este foarte semnificativ, deoarece, în același an, el a legat prietenie cu Cicero, care, cum se știe, a apărat și el pe Milo în celebrul discurs Pro Milone. Orientarea aristocratică a politicii sale este evidentă[6]. Această orientare s-a confirmat din plin la începutul anului 49, cînd a început războiul civil dintre Caesar și Pompeius. Brutus era atunci legatus al lui Publius Sestius, guvernator al Ciliciei. Deiotarus și Ariobarzanes dădeau ajutoare lui Pompeius, care l-a chemat pe Brutus în tabăra sa și l-a avut printre apropiații săi[7]. Pompeius a fost înfrînt la Pharsalus. În timp ce unchiul său Cato a plecat în Africa spre a continua lupta, Brutus, prin mijlocirea lui Cassius, s-a împăcat cu Caesar. Un prim simptom al posibilităților ca Brutus să-și schimbe o linie politică spre a adopta alta. În această calitate, printre altele servicii aduse lui Caesar, l-a împăcat cu Deiotarus. Caesar, remarcînd caracterul deosebit al lui Brutus, ținea foarte mult să și-l facă prieten.

[3] Cic., *Att.*, 6,1,5,2.7; Plut., *Brut.* 3; *Cat. Min.* 30;39.
[4] Cic., *Att.*, 6, 1,3;3,4;5,21,10.
[5] Ibidem, 6,4.
[6] Ibidem, 5,17,6;20,6;21,10;13;6,1,2; Fam. 15,14,6; Quintilian, 9,3,95; Suet., *Caes.*, 49,2.
[7] Cic., *Fam.*, 3,11,1; *Att.*, 6,2,10; 8,15,3; 11,4,3; Caesar, *Civ.*, 1,6; Plut., *Brut.* 4.

După ce s-a întors în Italia, Brutus a reluat legăturile cu Cicero, cu care a avut mai multe discuții. Caesar, la sfîrșitul anului 47, cînd se pregătea să plece în Africa, l-a numit pe Brutus legatus pro praetore în Gallia Cisalpina, unde Brutus a căutat să vindece rănile războiului civil. Pe vremea lui Augustus se mai putea vedea la Mediolanum o statuie ridicată lui Brutus de locuitorii recunoscători[8].

În mai 46, cînd s-a aflat de sinuciderea unchiului său Cato, la Utica, Brutus a fost acela care l-a determinat pe Cicero să scrie lucrarea sa Cato, o apologie a intransigentului republican.

Îndemnat de Brutus, Cicero a scris opera Orator, în care a creionat trăsăturile fundamentale ale oratorului ideal. Caesar l-a favorizat. Voia să-l aibă printre oamenii săi de încredere. Lăudînd activitatea lui Brutus în Gallia Cisalpină, Caesar a aprobat candidatura lui la pretură, pentru anul 44, și consulatul era prevăzut pentru 41. Brutus a primit, necrezînd că totuși Caesar aspira să devină rege[9].

Probabil, cînd Caesar a primit să fie proclamat dictator pe viață și și-a trădat deci adevăratele intenții, Brutus s-a convins că dictatorul trebuia înlăturat. După amarnice frămîntări și în împrejurări care nu pot fi precizate, Brutus a luat legătura cu Cassius și, constituind conjurația, a luat parte activă la uciderea lui Caesar[10].

Dictatorul a căzut la 15 martie 44 în senat, dar dictatura n-a fost înlăturată prin uciderea lui Caesar. Noi pretendenți la dictatură s-au ivit imediat: mai întîi Antonius și apoi tînărul Caius Iulius Caesar Octavianus, nepotul și fiul adoptiv al lui Caesar, viitorul împărat Augustus. Noi lupte a trebuit să ducă Brutus, în care a avut diverse controverse cu Cicero și chiar cu Cassius, pe care cititorul le va găsi amintite în biografie, unde sînt expuse și iluziile

[8] Cic., *Brut.* 30; *Fam.* 6,6,10; 13,10—14; *Orat.* 34; *Att.* 27,3; Plut., *Brut.*, 6.
[9] Cic., *Orat.*, 35; *Fam.*, 6,7,4; *Att.* 12,4,2,5,2; 6,3; 14,20,3.
[10] Cic., *Att.*, 13,40,1; *Fam.* 15,19,4; Suet., *Caes.* 57; Plut., *Brut.*, 6.

pe care și le-au făcut adversarii că ar putea cădea de acord, precum și tacticile întrebuințate. În cele din urmă poziţiile s-au lămurit: Octavianus s-a împăcat cu Antonius și au pornit lupta împotriva lui Brutus și Cassius, care, în urma înfrîngerii de la Philippi, au căzut jertfindu-și viața pentru idealul lor republican.

Brutus a fost, în fond, un republican convins. N-a avut întotdeauna consecvența unchiului său Cato, dar, în cele din urmă, și-a dat seama că viața pentru el era insuportabilă în dictatură. Necesitatea istorică însă a hotărît altfel lucrurile. Între anarhie și dictatura militară, istoria a ales dictatura militară. Cît de puțin se gîndeau conjuraţii la ce trebuia făcut imediat după asasinarea lui Caesar, ne-o arată din plin tactica contradictorie pe care au adoptat-o după asasinat. Ei se gîndiseră mai mult la idealul de libertate, fără să cerceteze lucid și amănunțit problemele economice, sociale și politice cărora trebuiau să le facă față imediat după căderea lui Caesar.

Cu toate aceste greșeli politice, Brutus a avut și calităţi incontestabile, dorință de studiu și, mai ales, de libertate. Shakespeare în drama Iulius Caesar a făcut din Brutus unul dintre personajele principale.

Plutarh, narînd faptele lui Brutus și luînd adesea atitudine în privința caracterului și activităţii lui politice, lasă să se vadă, adesea, destul de limpede simpatia pentru lupta dîrză dusă de ginerele lui Cato pentru apărarea libertăţii, pe care o conferea constituţia republicană. Astfel, în capitolul I al biografiei, Plutarh face un adevărat panegiric al luptelor duse de strămoșii lui Brutus pentru întărirea libertăţii republicane, după alungarea regilor.

În capitolul al treilea, Plutarh laudă hotărîrea lui Brutus de a părăsi viața de studiu pe care o ducea în Pamfilia, și de a îndeplini o sarcină administrativă în Cipru. Dar aprecierile favorabile pe care le face Plutarh asupra liniei politice a lui Brutus sînt cît se poate de categorice în capitolul al patrulea al biografiei, unde citim: „El [Brutus] însă, socotind că este bine să pună interesul public mai presus de interesul său particular și că situaţia lui Pompeius este mult mai favorabilă ducerii unui război

decît situaţia lui Caesar, i s-a alăturat lui Pompeius". Cu alte cuvinte, Pompeius, în timpul războiului civil dispunea de o poziţie legală, mai bună decît a lui Caesar[11].

Alt merit pe care Plutarh îl atribuie lui Brutus este împăcarea, pe care a pus-o el la cale între Caesar și Cassius[12]. Punctul crucial al activităţii politice a lui Brutus este însă participarea lui la asasinarea lui Caesar. Ne-am fi așteptat ca biograful să ia o atitudine, fie de aprobare, fie de dezaprobare, în capitolele 14—17, în care este vorba de asasinarea dictatorului. Istorisind cu amănunte, momentele uciderii nu cuprind nici o apreciere cu privire la acţiunea lui Brutus. Dimpotrivă, menţionînd locul în care a fost doborît Caesar, Plutarh face o remarcă din care se poate deduce că era de acord cu fapta conjuraţilor. Astfel, el spune: „Senatul era convocat în acest portic, pentru mijlocul lui martie, în ziua în care romanii o numesc Idele lui Marte. În acest fel se părea că chiar un zeu adusese acolo pe Caesar, ca să ispășească vina pentru uciderea lui Pompeius" (cap. 14,1). Fraza este cît se poate de clară, iar înţelesul ei implicit este următorul: dacă divinitatea a fost de acord cu uciderea lui Caesar, atunci toate actele conjuraţilor sînt pe deplin justificate. În același spirit este construită și următoarea frază, în care este vorba despre motivele care l-au determinat pe Brutus de a se împotrivi asasinării lui Antonius: „Căci [Brutus] nu pierduse nădejdea că Antonius, care era un om ambiţios și iubitor de glorie, de îndată ce Caesar va fi îndepărtat, va lua parte la lupta patriei pentru libertate, fiind mînat de spiritul de emulaţie spre săvîrșirea binelui. În acest fel a fost atunci scăpat Antonius de către Brutus" (cap. 18,2). Atît de puternic subscrie biograful la acţiunile lui Brutus pentru asasinarea lui Caesar, încît, în capitolul al douăzecilea al biografiei, îi aduce critica de a se fi împotrivit

[11] Cic., *Fam.*, 11,2,3; *Phil.*, 10,7; 1,13; 5,26; 4,7; 10,14; *Att.*, 13,40,1; *Tusc.*, 5,57—63; 2,52; Plut., *Brut.* 1; *Caes.*, 57; *Ant.*, 13.

[12] Cic., *Att.*, 10,10; 151 a,2; 14,4; 15,10;11,1;12,1; 16,2,3; *Fam.*, 11,3,3; 11,2,1; *Phil.*, 1,16; 2,113; 3,10;5,11,12,12. Suet., *Brut.*, 1,17,4; *Caes.*, 85 și urm.; Plut., *Brutus*, 20 și urm.; Dio Cassius. 44,51,2; App., *Civ.*, 3,18.

asasinării lui Antonius și de a fi fost de acord ca testamentul dictatorului să fie citit, iar înmormîntarea lui să nu fie ascunsă. Iată cuvintele întrebuințate de biograf: „Lăsînd ca înmormîntarea lui Caesar să se facă așa cum cerea Antonius, s-a părut că [Brutus] a pierdut cu totul cauza" (cap. 20,1). Plutarh continuă să arate că citirea testamentului dictatorului a produs astfel de sentimente în inimile oamenilor din popor, încît unii cetățeni au pornit cu tăciuni aprinși, ca să dea foc caselor conjuraților. O altă critică adusă lui Brutus, tot pentru faptul că, după părerea biografului, n-a fost consecvent în lupta împotriva dictaturii, este și aceea că el n-a avut curajul să vină la Roma, de la Antium, unde se refugiase, spre a prezida, în calitate de pretor jocurile pe care le organizase cu multă strălucire (cap. 21,2). Încă o dovadă pentru totala aderiune a lui Plutarh la lupta dusă de Brutus împotriva dictaturii este tonul de deplină aprobare cu care istorisește despre dojana adresată de Brutus lui Cicero, pentru că nu luptă împotriva lui Octavianus.

Același ton de deplină aprobare îl găsim și în capitolele următoare, în care este vorba de activitatea dusă de Brutus și de Cassius, care va lua sfîrșit o dată cu bătălia de la Philippi. Iată o frază care ilustrează această afirmație: „Brutus spune că mai degrabă îi este rușine de felul cum a murit Cicero decît că este îndurerat de nenorocirea lui și că învinuiește pe prietenii săi de la Roma, pentru că poporul este sclav mai degrabă din cauza lor decît din cauza tiranilor și pentru că ei rabdă, văzînd și fiind de față, lucruri care sînt de nesuportat chiar la auz" (cap. 28,2). Și încă una: „Se spune că lui Brutus nici dușmanii nu-i puteau face această imputare, ci, dimpotrivă, mulți au auzit pe Antonius cînd spunea că socotea că numai Brutus a atacat pe Caesar, fiind mînat de strălucirea și frumusețea faptei, iar că ceilalți au fost împinși împotriva lui Caesar de ură și de invidie" (cap. 29,3). Toate aceste citate dovedesc acordul biografului cu linia politică a lui Brutus; cînd acesta luptă consecvent împotriva tiraniei, reprezentată mai întîi prin Caesar și apoi prin Antonius.

Totuși Brutus a fost înfrînt. Biograful reamintește aceasta tîrziu, dar pune vina morții lui Brutus pe seama divinității: „Dar deoarece puterea politică, după cît se părea, nu mai putea să fie deținută de popor, ci avea nevoie de conducerea unuia singur, zeul, voind să dea la o parte pe acela care constituie singura piedică pentru cel care va avea să domnească singur, a tăiat acel noroc al lui Brutus" (cap. 47,3). Pasajul este cît se poate de interesant, deși nu este suficient de clar. Într-adevăr, nu putem ști dacă Plutarh a gîndit că zeul s-a conformat necesității dictaturii sau dacă această necesitate a fost creată chiar de zeu care acum nu făcea altceva decît să-i lase drum liber. Citind acest pasaj, avem impresia că Plutarh a văzut în Brutus un erou de tragedie, care a căzut luptînd pentru înaltul ideal al libertății, a cărei realizare însă a fost impusă de necesitate și de zeu. În comparația pe care o face între Dion și Brutus, Plutarh este și mai confuz: pe de o parte îl laudă pe Brutus pentru că „nu și-a dobîndit bogăție și forță din acțiuni războinice, așa cum a făcut Dion, ci, dimpotrivă, a dus în război el însuși bogăția sa pentru libertatea cetățenilor, dîndu-le și alimente în exil" (1,2), dar pe de altă parte îl critică pentru că a pornit războiul împotriva lui Octavianus, aliat cu Antonius și Lepidus, mai mult în interesul lui.

Așadar, în ceea ce privește linia politică a lui Brutus, Plutarh aprobă din toată inima lupta dusă de el împotriva dictaturii, deși recunoaște necesitatea conducerii statului de către un singur om. Biograful nu-și pune problema dacă avîntarea lui Brutus în luptă, fără să cerceteze dacă sensul în care mergea istoria, este sau nu o calitate. Menționarea „zeului" este un fel de deus ex machină introdus de biograf spre a explica înfrîngerea lui Brutus. În acest fel, Plutarh n-a aprofundat îndeajuns și de aceea a prezentat uneori contradictoriu, alteori confuz, problema necesității istorice și a luptei în care s-a angajat Brutus.

Biograful înclinat mai mult spre apologie decît spre critică, laudă sau privește cu simpatie calitățile lui Brutus, precum sînt: înclinarea lui spre a face bine (cap. 9), setea

de cultură (cap. 2), cinstea (cap. 2), seriozitatea și intransigența (cap. 6,4), spiritul de dreptate (cap. 33), hotărîrea de a se sinucide (cap. 30).

Două sînt criticile pe care le aduce Plutarh lui Brutus: a fost insuficient de hotărît și de intransigent împotriva dictaturii; n-a fost un militar de elită. În fond critica esențială pe care ar fi trebuit să o facă era aceea că Brutus n-a putut sesiza mersul istoriei și că acțiunea conjuraților s-a limitat la asasinarea lui Caesar, fără să fi pregătit condițiile care să ducă la lichidarea dictatorului.

Nararea faptelor, așa cum știe s-o facă Plutarh, este cît se poate de atractivă, presărată cu anecdote, de reflecții psihologice și morale, ceea ce captivează atenția cititorului și-l delectează. În acest fel, biografia lui Brutus, pe lîngă materialul documentar pe care-l conține, constituie și o lectură interesantă.*

---

* De văzut bibliografia indicată la Cato și: P. Hal, *Hostis publicus dans la littérature de la fin de la république*, în „Revue des études anciennes", LXV, 1965, 53—69; J. P. V. D. Balsdon, *Iulius Caesar and Rome*, London, 1967.

1 Străbunul lui Marcus Brutus era Iunius Brutus[1] a cărui statuie de bronz au ridicat-o pe Capitoliu, purtînd un pumnal și așezat în mijlocul regilor, pentru că el contribuise în cel mai înalt grad la alungarea Tarquini-lor. Dar acela, întocmai ca pumnalele înmuiate în apă, avea din fire un caracter dur și neșlefuit de filozofie, încă din copilărie, și l-a păstrat incontinuu împotriva tiranilor. Acesta însă a cărui viață o descriem aici la calitățile sale naturale a adăugat instrucția și învățătura filozofică și a ridicat firea sa, care era serioasă și, în același timp, binevoitoare prin exerciții practice. Se pare că a fost cel mai înclinat către bine, astfel încît chiar pentru aceia care îl urau din cauza conspirației împotriva lui Caesar — dacă fapta arăta vreo noblețe — această noblețe îi revenea lui Brutus, iar de fapta cea mai crudă a celor întîmplate era acuzat Cassius, care era rudă și prieten cu Brutus, dar care nu avea un caracter atît de frumos și curat. (2) Servilia, mama sa, își avea originea neamului în Servilius Ahala[2] care, în timp ce Spurius Mellius[3] pregătea instituirea tiraniei și tulbura poporul, a luat un pumnal la subraț și a pornit în for și, stînd alături de acel bărbat ca și cînd avea să-l întîmpine și să-i spună ceva, i-a făcut semn și, lovindu-l, l-a ucis. Această faptă este recunoscută de toată lumea, iar aceia care-l urăsc și-l dușmănesc din cauza invidiei împotriva lui Caesar nu spun că Brutus își duce neamul la Brutus care a alungat pe Tarquini, pentru că acel Brutus n-a lăsat nici un urmaș, pentru că și-a ucis fiii, dar că, dimpotrivă, acesta era un om din popor, fiul unui oarecare econom[4], care a ajuns la demnitatea de magistrat de curînd. (3) Filozoful Posidonios[5] spune că Brutus și-a ucis pe fiii săi care erau maturi, așa cum se

istorisește, dar că un al treilea fiu a fost lăsat încă prunc și că de la acela a pornit neamul Brutiilor. Se mai spune că dintre toți aceia care au aparținut acelei familii acesta își trage neamul din acela pe care-l reprezintă statuia. Fie deci acestea zise în legătură cu originea neamului.

2 Fratele Serviliei, mama lui Brutus, era filozoful Cato[6] pe care romanii l-au luat de model și mai ales acesta al cărui unchi și socru era Cato. În ceea ce privește filozofii greci aproape că nu era străin de nici unul și nu era nici unul pe care să nu-l fi audiat, dar cu deosebire el îmbrățișa mai ales pe filozofii platonici. Și fără să se simtă prea mult atras de Academia nouă și medie[7], urma cu deosebire Academia veche și cu deosebire îl admira pe Antiochos din Ascalon[8] care făcuse din fratele său Aristos prietenul și tovarășul său. Acesta era lipsit de uzul filozofiei cu mult față de ceilalți filozofi, dar, datorită cumpătării și bunătății sale, se putea lua la întrecere cu primii. Iar Empylos[9] de care și el însuși amintește în scrisorile sale, și prietenii săi, că și-a petrecut timpul împreună cu el, a fost orator și a lăsat o scriere mică, dar nu slabă, cu privire la uciderea lui Caesar, care este intitulată *Brutus*. (2) În limba latină Brutus s-a exercitat destul de multă vreme, în ceea ce privește discursurile mai lungi și discursurile în contradictoriu, dar în limba greacă el însuși arată că în mod deosebit a dat atenție acelui fel de vorbire scurt, sentențios și laconic, așa cum arată în scrisori. De pildă, așa scrie el locuitorilor din Pergam[10], după ce începuse războiul: „Aud că voi ați dat bani lui Dolabella. Dacă ați dat acești bani de bunăvoie, atunci voi recunoașteți că îmi faceți o nedreptate, iar dacă i-ați dat fără voia voastră, atunci arătați acest lucru dîndu-mi banii mie". Apoi scrie iarăși către samieni: „Voințele voastre sînt neglijente, iar actele voastre administrative sînt întîrzielnice. La ce sfîrșit al acestor stări de lucruri vă gîndiți?" În altă scrisoare, el scrie despre patareni[11]: „Xantienii[12], trecînd cu vederea binefacerea mea, au cîștigat drept patrie mormîntul nebuniei lor. Patarenii, avînd o foarte mare încredere în ei, nu doresc nici

o libertate în administrarea treburilor. Așadar și voi aveți posibilitatea să alegeți sau părerea patarenilor sau soarta xantienilor". Ei bine, aceasta este caracteristica epistolelor lui Brutus.

3 Fiind încă tînăr, Brutus a luat parte la treburile publice împreună cu unchiul său Cato, care fusese trimis în Cipru la regele Ptolemeu. Acesta însă s-a sinucis, iar Cato, petrecîndu-și timpul la Rhodos, a trimis pe unul din prietenii săi în Cipru ca să păzească banii, dar, temîndu-se de el, ca nu cumva să fure ceva din ei, a scris lui Brutus să plutească cît mai degrabă din Pamfilia în Cipru, căci acolo își petrecea timpul, pentru a se întrema după o boală. (2) Iar acesta, cu multă neplăcere a plutit, pentru că îi era rușine și de Canidius, deoarece acela fusese îndepărtat în chip rușinos de Cato, și pentru că, pe de altă parte, îndeobște el socotea că o astfel de sarcină și de administrație nu era demnă nici de un om liber, nici de el însuși, de vreme ce el era tînăr și dedat vieții de răgaz. Totuși, săvîrșind o faptă demnă de laudă și în această privință, a fost elogiat de Cato și, după ce averea regelui a fost transformată în bani, a luat cea mai mare parte din ei și a plutit spre Roma.

4 Iar cînd Pompeius și Caesar, dezbinîndu-se, au pus mîna pe arme tulburînd astfel situația Republicii, toată lumea socotea că Brutus se va da de partea lui Caesar, pentru că tatăl său murise mai înainte din porunca lui Pompeius. El însă, socotind că este bine să pună interesul public mai presus de interesul său particular și că situația lui Pompeius este mult mai favorabilă ducerii unui război decît situația lui Caesar, i s-a alăturat lui Pompeius. (2) Desigur mai înainte, deși îl întîlnise pe Pompeius, nu-i adresase cuvîntul, socotind că este o mare nelegiuire să vorbească cu ucigașul tatălui său. Atunci însă, supunîndu-se lui Pompeius ca unui conducător al patriei, a plutit în Cilicia împreună cu Sestius, care era legatul acelei provincii. Dar de vreme ce nu era mare lucru de făcut acolo, iar Pompeius și Caesar s-au întîlnit

ca să discute despre întreaga situație politică, Brutus a venit în Macedonia, cu gîndul de a lua parte la înfruntarea primejdiei. Se spune că atunci Pompeius, aflînd de acest fapt și mirîndu-se, cînd Brutus venea spre el, care ședea pe un scaun, s-a ridicat și l-a îmbrățișat în văzul tuturor ca pe unul cu mai mare putere. (3) În timpul expediției, tot timpul zilei în care nu era împreună cu Pompeius îl petrecea studiind și citind, și nu numai tot timpul liber, dar chiar și înainte de marea bătălie. Era toiul verii și o căldură înăbușitoare domnea în tabăra care era ridicată în niște locuri mlăștinoase. Iar aceia care trebuiau să aducă cortul lui Brutus nu se grăbeau. Obosit de toate acestea, pe la miezul zilei, ungîndu-se cu ulei și mîncînd puțin, în timp ce alții nu dormeau sau se gîndeau cu groază la ceea ce aveau să fie, Brutus a scris pînă la căderea serii, făcînd un rezumat al operei lui Polybios.

5 Se zice că Caesar nu numai că nu s-a dezinteresat de acest tînăr, dar că chiar a spus comandanților din jurul său să nu-l omoare pe Brutus în timpul bătăliei, ci să-l cruțe și, dacă se împotrivește, să-l ducă de bunăvoie, iar dacă el nu vrea să fie capturat, să-l lase și să nu-l forțeze. Se spune că Caesar a făcut acest lucru pentru a face pe placul Serviliei, mama lui Brutus, căci, după cît se pare, Caesar, cunoscuse cînd era tînăr pe Servilia, care era cuprinsă de un amor nebun pentru el și se mai spune că, în timp ce dragostea Serviliei atinsese culmea înflăcărării, s-a născut Brutus, așa că Caesar era convins că este fiul său. (4) Se zice că atunci cînd se dezbăteau în senat evenimentele grave întîmplate în legătură cu Catilina, care erau cît pe ce să distrugă cetatea, s-au ridicat să vorbească Cato și Caesar, care se aflau unul lîngă altul și care erau în dezbinare. În acest timp i se aduce de afară lui Caesar un bilet, iar acesta a început să-l citească în tăcere. Atunci Cato a strigat că Caesar săvîrșește o faptă nedemnă, de vreme ce primește știri și scrisori de la dușmani. În timp ce mulți se agitau, Caesar i-a întins biletul lui Cato, așa cum era. Cato, citindu-l, a văzut

că era un bilet nerușinat al surorii sale Servilia, l-a aruncat jos și a zis către Caesar: „Primește bețivanule“ și că după aceea s-a întors iarăși la ideile la care rămăsese. În acest fel era vestită dragostea Serviliei pentru Caesar.

6 Producîndu-se înfrîngerea de la Pharsalus, iar Pompeius fugind pe mare, tabăra era asediată, iar Brutus a scăpat pe poarta taberei, îndreptîndu-se spre un loc mlăștinos și plin de ape și de trestie, de unde a ieșit cu greu și salvîndu-se în timpul nopții a putut ajunge la Larissa. De aici a trimis o scrisoare, iar Caesar s-a bucurat foarte mult cînd a aflat că este salvat și a poruncit să-i fie adus și nu numai că l-a scăpat de orice vină, dar l-a și avut printre oamenii cei mai înconjurați de onoruri din jurul său. (2) În timp ce nimeni nu știa în ce direcție fugise Pompeius, căci era o mare învălmășeală, Caesar, făcînd singur o cale împreună cu Brutus, a încercat să-i cunoască gîndurile. Și, pentru că se năștea impresia din anumite reflecții că are cele mai bune dovezi despre fuga lui Pompeius, a lăsat totul la o parte și a pornit spre Egipt, dar, așa cum își dădea Brutus cu părerea, pe Pompeius, care a atins Egiptul, l-a urmărit soarta sa, dar Brutus a îmblînzit pe Caesar și față de Cassius. (3) Și, în timp ce lua apărarea regelui libienilor, a fost înfrînt de mulțimea acuzațiilor, dar Brutus, rugîndu-se și cerînd iertare pentru acesta, a salvat o mare parte din regatul său. Se spune că Caesar, cînd l-a auzit pentru prima oară vorbind pe Brutus, a spus prietenilor săi: „Nu știu ce vrea acest tînăr, dar ceea ce vrea vrea foarte mult“. (4) Într-adevăr seriozitatea lui și faptul că nu ceda ușor și nu era înduplecat să cedeze cînd îl ruga cineva să-i facă pe plac, ci, dimpotrivă, se hotăra după ce delibera, alegînd ceea ce este mai bine în orice direcție se îndrepta, era pornit din imbolduri puternice și eficace. În ceea ce privește rugămințile nedrepte, era cu desăvîrșire de nelingușit și, de asemenea, el nu putea să cadă în plasa celor care-i cereau lucruri nerușinate. Unii numesc acest lucru neputința de a rezista unei rugămînți, dar Brutus, socotind că este o

mare ruşine pentru un om mare, obişnuia să zică: „Cei care nu pot să refuze nimic, se pare că şi-au plasat bine timpul". (5) Caesar fiind pe punctul de a trece în Lybia, spre a da bătălia împotriva lui Cato şi Scipio[13], lui Brutus i-a dat Gallia de dincoace de Alpi, spre norocul acelei provincii. Într-adevăr, în timp ce celelalte provincii erau administrate cu violenţă şi lăcomie de aceia cărora le fusese încredinţate, întocmai ca nişte prăzi de război, Brutus era un fel de mîngîiere şi de uşurare pentru aceia cînd se gîndeau la nenorocirile anterioare şi se bucura de cea mai mare trecere din partea lui Caesar faţă de ceilalţi, încît cînd Brutus se întorcea din provincie şi străbătea Italia cel mai frumos spectacol pentru Caesar au fost oraşele administrate de Brutus şi apoi Brutus însuşi care sporea gloria şi cinstea sa personală.

7 Multe au fost preturile[14] la Roma, dar faima cea mai mare o avea pretura urbană, pe care după cîte se părea avea s-o obţină sau Brutus, sau Cassius. Se spune că Brutus şi Cassius, care se duşmăneau în tăcere din motive mai vechi, atunci au intrat în dezbinare şi mai mult în legătură cu această pretură, deşi erau rude, căci Cassius era căsătorit cu Iunia, sora lui Brutus. Unii spun că această dezbinare se datora lui Caesar, care, separat îi promitea fiecăruia ajutorul său, pînă cînd atît de mult s-au mîniat şi s-au aţîţat, încît au pornit la luptă. Brutus lupta cu virtutea şi cu gloria împotriva faptelor strălucite, numeroase şi săvîrşite cu mult curaj, de către Cassius. (2) Caesar, auzind de această dezbinare şi sfătuindu-se cu prietenii, a zis: „Cassius vorbeşte cu mai multă dreptate, dar trebuie să-i dăm lui Brutus primul loc". Cassius a fost însărcinat cu cealaltă pretură, fără să-i mulţumească pentru ceea ce obţinuse, şi purtîndu-i ranchiună pentru ceea ce nu obţinuse. (3) Brutus şi în celelalte privinţe se folosea de puterea lui Caesar atît cît voia. Într-adevăr, el putea să fie primul dintre prieteni şi să aibă cea mai mare putere, dar prietenia cu Cassius a început să-l îndepărteze de Caesar. Într-adevăr, cînd Brutus încă nu se împăcase cu Cassius, după acea dezbinare, auzea pe prieteni cum îl îndemnau să nu rămînă insensibil la faptul că este îmblînzit şi momit de Caesar, dar să fugă de linguşirile şi hatîrurile tiranului, pe care acesta le foloseşte nu fiindcă cinsteşte virtutea, ci fiindcă vrea să taie curajul şi avîntul aceluia care i se oferă în acest fel.

8 Totuşi nici Caesar nu era cu totul lipsit de bănuială şi nici Brutus nu era neacuzat în faţa lui, ci se temea de gîndurile şi de prestigiul şi de prietenii lui Brutus, dar avea încredere în caracterul lui. La început, cînd se spunea că Antonius şi Dolabella au de gînd să pună la cale lucruri noi, Caesar a spus că nu se teme de pletoşi şi de graşi, ci de slăbănogi şi palizi, prin care înţelegea pe Brutus şi pe Cassius. Apoi, odată, cînd unii acuzau pe Brutus şi îndemnau pe Caesar să se păzească, acesta punînd mîna pe corpul său, a spus: „Ce credeţi voi deci? Nu vi se pare că Brutus ar putea să suporte această carne", înţelegînd că nimănui altuia după el nu i se cade să aibă atîta putere decît lui Brutus. Şi totuşi se pare că el cel dintîi ar fi fost în scurtă vreme cu temeinicie în stare să succeadă lui Caesar şi să facă să se veştejească şi să slăbească forma pe care o dobîndise pentru atîtea succese. (2) Dar Cassius, care era un om mînios şi care era mai mult, în particular, misocaesar decît misotiran, l-a înflăcărat şi l-a grăbit pe Brutus la faptă. Se spune că Brutus, la început, se lăsa greu, pentru că detesta guvernămîntul, iar Cassius ura pe cel care guverna şi aducea şi alte motive de ură împotriva lui Caesar, pe lîngă uciderea leilor pe care Cassius, cînd era edil, îi pregătea pentru spectacol. Caesar i-a lăsat la Megara, cîn oraşul acela a fost cucerit de Calenus. (3) Se spune că aceste fiare au fost o mare nenorocire pentru locuitorii Megarei. Într-adevăr, după ce cetatea a fost cucerită, cetăţenii au zmuls zăvoarele şi au dezlegat lanţurile de la lei, pentru ca fiarele să fie o piedică pentru năvălitori, dar s-au năpustit asupra cetăţenilor înşişi şi au început să-i sfîşie, în timp ce fugeau neînarmaţi, încît chiar şi pentru duşmani acest spectacol a fost jalnic.

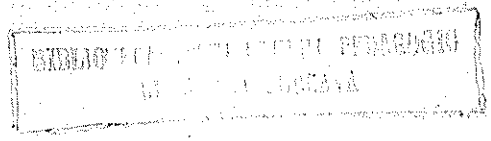

9 Se spune că pentru Cassius acesta a fost cel mai puternic imbold pentru conjurație, dar cei care susțin astfel n-au dreptate. Într-adevăr, de la început, din fire Cassius avea o dușmănie și un sentiment de repulsie împotriva tiranilor, așa cum a arătat cînd era încă tînăr și s-a întîlnit cu Faustus, fiul lui Sulla, în aceeași școală. Într-adevăr, Faustus, fălindu-se în fața colegilor săi, lăuda dictatura tatălui său, iar Cassius, ridicîndu-se, i-a dat cîțiva pumni. În timp ce epitropii lui Faustus și rudele voiau să-l atace și să-l dea în judecată, Pompeius i-a împiedicat și, punînd față în față pe cei doi băieți, a început să cerceteze faptele. Se spune că în acel moment Cassius a zis: „Hai, Fauste, îndrăznește să rostești și în fața lui vorbele acelea de care am fost eu mîniat, pentru ca eu iar să-ți zdrobesc gura". (2) Astfel de om era Cassius. Pe Brutus însă multe cuvinte din partea prietenilor, în multe scrisori, îl chemau și cetățenii și-l îmboldeau să pornească la fapte. Într-adevăr, pe statuia lui Brutus, strămoșul, care răsturnase domnia regilor ei scriau: „O dacă ai trăi Brutus!" Și iarăși: „Ce bine ar fi să trăiești Brutus!". Dar însuși scaunul dregătoriei lui Brutus, care era pretor, a fost găsit a doua zi plin de inscripții de felul următor: „Brutus dormi". Și: „Desigur, tu nu ești Brutus". Vinovați de toate acestea erau lingușitorii lui Caesar, care născcoceau tot felul de onoruri, urite de cetățeni, pentru el și care noaptea puneau cununi pe statuile lui, sub cuvînt că poporul voiește să-l numească rege, în loc de dictator. Dar lucrul s-a întîmplat cu totul altfel, așa cum s-a scris cu de-amănuntul în „Viața" lui Caesar.

10 Toți recunoșteau că împotriva lui Caesar toți ar fi de acord cu Cassius, dacă Brutus ar fi conducător, pentru că socoteau că fapta nu are nevoie de mîini și de curaj, ci de faima unui bărbat cum este Brutus, de vreme ce, dacă el ar începe și ar duce cu temei fapta, ar confirma prin prezența lui dreptatea cauzei. Dacă nu va conduce Brutus, atunci și în timpul acțiunii vor fi mai lipsiți de avînt, și după ce vor fi săvîrșit fapta vor fi mai bănuiți, de vreme ce s-ar crede că dacă ar fi fost pornită dintr-o

cauză dreaptă, Brutus n-ar fi respins participarea la această faptă. (2) În timp ce Cassius reflecta în sine la aceste lucruri, s-a întîlnit cu Brutus, după acea dezbinare, și după ce s-au tot salutat și s-au împăcat, l-a întrebat dacă la Calendele lui Marte va fi în senat. Pentru că a aflat că prietenii lui Caesar în aceeași zi vor vorbi despre conferirea domniei lui Caesar. Brutus a spus că nu va fi de față. Cassius l-a întrebat: „Și ce vom face dacă ne vor chema?" Brutus a spus: „Datoria mea va fi nu să tac, ci să mă împotrivesc și să-mi dau viața pentru libertate". (3) Atunci Cassius, aflat de acest răspuns, a zis: „Cine dintre romani va răbda Brutus ca tu să mori pentru libertate? Nu te cunoști Brutus, tu pe tine însuți? Sau crezi tu că inscripțiile de pe scaunul dregătoriei tale le fac țesătorii și birtașii, și nu cei mai buni fruntași ai cetății, care de la alți pretori cer bani și spectacole și lupte de gladiatori, iar de la tine, ca o datorie strămună, cer distrugerea tiraniei în timp ce ei înșiși sînt gata să suporte toate pentru tine, dacă tu te vei arăta că ești așa cum vor și așteaptă ei?" După aceea, îmbrățișînd pe Brutus, l-a salutat și, despărțindu-se astfel, s-a dus fiecare la prietenii săi.

11 Era un oarecare Gaius Ligarius[15], unul dintre prietenii lui Pompeius, pe care Caesar l-a achitat, cînd a fost acuzat de acest lucru. Acesta, nefiindu-i recunoscător pentru procesul de care-l scăpase, ci dușman de moarte pentru primejdia prin care trecuse, îi era lui Brutus cel mai bun prieten. Brutus, intrînd în casa lui Ligarius, care era bolnav, a zis: „În ce timp nepotrivit ești bolnav tu, Ligarius". Atunci el, ridicîndu-se într-un cot, a zis: „Brutus, dacă ai vreun gînd demn de tine, sînt sănătos".

12 După aceea, sondînd gîndurile prietenilor în care avea încredere, le-a împărtășit planul și i-au alăturat. N-au făcut numai o alegere printre prieteni, au luat numai pe aceia pe care îi știau că sînt tare curajoși și disprețuiesc moartea. De aceea ei au ascuns lui Cicero planul pe de o parte pentru încrederea și pentru bunăvoința

de care se bucura din partea lor, iar pe de alta temîndu-se ca nu cumva să fie lipsit de curaj din cauză că bătrîneţea îi adusese cu timpul o slăbire a voinţei, apoi pentru ca nu cumva, supunînd raţiunii fiecare amănunt în parte, pentru a avea o cît mai mare siguranţă, să le slăbească vigoarea faptei pentru a avea nevoie de iuţeală. (2) În acest fel dintre ceilalţi prieteni Brutus a lăsat de o parte pe Statilius[16], Epicureu şi pe Favonius[17], partizanul lui Cato, pentru că, făcînd ei o încercare într-o discuţie filozofică, Favonius a răspuns că mai rău decît tirania este războiul civil, iar Statilius a spus că nu se cade ca înţeleptul care are minte să-şi rişte viaţa şi să se tulbure pentru nişte fapte mici şi fără minte. (3) Labeo[18], care era de faţă, i-a contrazis pe amîndoi. Şi atunci Brutus, sub cuvînt că discuţia este dificilă şi complexă, a tăcut. Dar mai în urmă i-a împărtăşit lui Labeo hotărîrea. Acesta a primit cu mult avînt şi atunci s-a crezut că este bine să-l atragă în conjuraţie şi pe celălalt Brutus, numit Albinus[19] care, de felul lui, nu era nici harnic şi nici curajos, dar care era întărit de mulţimea gladiatorilor pe care-i întreţinea pentru a oferi spectacole şi care se bucura de încredere în faţa romanilor. Cînd Cassius şi Labeo i-au vorbit despre plan, Brutus Albinus n-a răspuns nimic, dar, întîlnind în particular pe Brutus şi aflînd că el este conducătorul conspiraţiei, i-a mărturisit că va lua parte cu mult avînt. (4) Pe cei mai mulţi şi pe cei mai buni dintre ceilalţi conjuraţi i-a atras faima lui Brutus. Şi fără să-i pună să depună vreun jurămînt şi fără să ia zălog de credinţă cu jertfe sau fără să dea garanţii de credinţă, cu atîta avînt au păstrat secretul în ei înşişi, încît, deşi conspiraţia a fost prevestită de auguri, de vedenii şi de semnele de la jertfe de către zei, faptul a părut cu totul de necrezut.

13 Brutus, ca unul care cel dintîi de la Roma avea gîndurile, neamul şi virtuţile necesare şi se gîndea la toate în ceea ce priveşte înfruntarea primejdiei, în afară încerca să-şi ascundă grijile şi să-şi ţină firea, dar acasă, în timpul nopţii, nu era acelaşi, ci de multe ori, fără

să vrea, gîndurile îl trezeau din somn şi de multe ori, cufundîndu-se şi petrecîndu-şi timpul în gînduri învălmăşite, n-a scăpat neobservat de soţia care dormea alături şi care vedea că este cuprins de o tulburare neobişnuită şi că îl frămîntă o treabă grea şi nedesluşită. (2) Iar Porcia era, după cum s-a spus, fiica lui Cato, iar Brutus o luase în căsătorie nu fecioară, ci după prima ei căsătorie, în floarea vîrstei, cînd avea un băiat mic, numit Bibulus. Se păstrează o mică cărticică de amintiri despre Brutus, scrisă de el. Porcia, fiind iubitoare de înţelepciune şi de bărbat şi înzestrată cu un suflet cu multă chibzuinţă, a socotit că nu este bine să-l întrebe pe soţul ei despre tainele care-l frămîntă mai înainte de a face ea însăşi o încercare. Luînd deci un cuţitaş cu care frizerii taie unghiile şi îndepărtînd toate sclavele din camera de culcare, şi-a făcut o înţepătură în coastă, atît de adîncă, încît a curs mult sînge şi după puţin timp a început să aibă dureri crunte şi frisoane din cauza rănii. (3) În timp ce Brutus era foarte îngrijorat şi îndurerat, Porcia, aflîndu-se în culmea durerii, i-a vorbit astfel: „Eu, Brutus, care sînt fiica lui Cato, ţi-am fost dată în casa ta nu ca o curtezană, ca să iau parte numai la patul şi la masa ta, ci ca să împărtăşesc cu tine şi binele, şi răul. În ceea ce priveşte toate ale tale, nimic nu este de reproşat în privinţa căsătoriei, dar care va fi demonstraţia şi mulţumirea din partea mea dacă eu nu voi putea să împărtăşesc suferinţa ta nespusă şi nici preocupările tale, care au nevoie de fidelitate? Ştiu că natura femeiască, fiind slabă, nu poate să păstreze secretul. Dar există, Brutus, o mare putere a bunei educaţii şi creşteri pentru formarea caracterului. Eu am încă avantajul de a fi fiica lui Cato şi soţia lui Brutus. În toate acestea eu, mai înainte, m-am încrezut mai puţin, dar acum am cunoscut că eu însămi sînt neînvinsă în faţa durerii“. (4) Zicînd ea acestea, îi arătă rana şi îi destăinuie încercarea. Brutus, impresionat, a întins mîinile şi a rugat pe zei să-i ajute ca, ducînd fapta la bun sfîrşit, să se arate un bărbat vrednic de Porcia şi şi-a însănătoşit soţia.

14 Fixîndu-se deci şedinţa senatului la care era sigur că va lua parte Caesar, au hotărît să treacă la faptă. Ei socoteau, desigur, că vor fi împreună şi nu vor trezi nici o bănuială şi că în acelaşi timp vor avea de partea lor pe toţi aristocraţii şi fruntaşii, care, după ce va fi săvîrşit o mare faptă, vor trece la instituirea libertăţii. Se părea că şi locul este oferit de divinitate pentru săvîrşirea faptei. Într-adevăr, era un portic în jurul teatrului care avea un piedestal, pe care stătea o statuie a lui Pompeius, pe care i-o ridicase cetatea, cînd el împodobise acest loc cu teatru şi portice. Senatul era convocat în acest portic, pentru mijlocul lunii martie, în ziua pe care romanii o numesc Idele lui Marte. În acest fel se părea că chiar un zeu adusese acolo pe Caesar, ca să ispăşească vinovăţia pentru uciderea lui Pompeius. (2) Cînd a venit ziua Idelor lui Marte, Brutus, încingînd un pumnal, de care nu ştia decît soţia sa, a pornit spre locul faptei, iar ceilalţi, adunîndu-se la Cassius, au dus în for pe fiul lui, care urma să îmbrace toga virilă. De acolo, cu toţii, s-au dus în porticul lui Pompeius, unde aşteptau pe Caesar, care urma să vină la senat dintr-un moment într-altul. (3) Cineva, dacă ar fi ştiut ceea ce avea să se întîmple, ar fi admirat lipsa de emoţie şi curajul în împrejurări teribile. Într-adevăr, mulţi dintre ei, datorită magistraturii pe care o purta fiecare, erau siliţi să dregătorească şi nu numai că ascultau cu tot calmul pe cei care-i întîmpinau şi le dădeau lămuriri, ca şi cînd ar fi avut tot timpul, dar dădeau şi sentinţe cu mare grijă şi formulate cu multă judecată. Un cetăţean oarecare însă n-a voit să se supună sentinţei date şi a invocat pe Caesar şi striga şi implora. Brutus, privind la cei din jurul său, a zis: „Caesar nici nu mă împiedică să aplic legea, nici nu mă va împiedica".

15 Multe semne li s-au întîmplat însă, care puteau să-i tulbure. Mai întîi Caesar, deşi ziua înainta, zăbovea şi din cauza semnelor nefavorabile era reţinut acasă de soţie, iar prezicătorii îl opreau de a pleca în senat. În al doilea rînd, cineva s-a apropiat de Casca, unul dintre conjuraţi, şi, luîndu-i mîna dreaptă, i-a zis: „Tu ne-ai ascuns taina, dar Brutus mi-a destăinuit totul". Brutus a rămas înmărmurit, dar acela rîzînd i-a zis: „De unde te-ai îmbogăţit, fericitule, atît de repede încît să te gîndeşti să candidezi la edilitate?" Atît de aproape a fost Casca de primejdia de a destăinui totul datorită unei neînţelegeri. (2) Dar chiar la Brutus şi la Cassius s-a dus un oarecare Pompilius Laenas, senator, şi, salutîndu-i cu mare afabilitate şi avînt, le-a şoptit în taină: „Mă rog zeilor ca să duceţi la bun sfîrşit ceea ce aţi statornicit şi vă îndemn să nu şovăiţi, căci lucrul nu este acoperit de tăcere". După ce a spus aceste vorbe s-a îndepărtat de ei şi i-a făcut să bănuiască cu tărie că faptul a fost dat în vileag. (3) În acest timp, vine cineva de acasă de la Brutus, vestindu-l că soţia este gata să moară. Într-adevăr Porcia, fiind foarte tulburată, gîndindu-se la ceea ce avea să se întîmple, nu mai putea suporta povara gîndurilor şi cu foarte mare greutate şedea acasă şi la fiecare zgomot şi strigăt, întocmai ca bacantele cuprinse de furia bahică, ieşea din casă şi întreba pe fiecare care venea din for ce face Brutus, iar pe alţii îi trimitea mereu în for. (4) Cum timpul se prelungea, forţele trupeşti n-au mai putut rezista, ci s-a sfîrşit şi s-a prăbuşit din cauza frămîntărilor sufleteşti, provocate de lipsa de ştiri. Şi n-a apucat să intre în camera sa, ci, aşa cum se afla în mijlocul casei, a cuprins-o o sfîrşeală şi o pierdere a puterilor încît şi culoarea pielii s-a schimbat, iar glasul a părăsit-o cu totul. (5) Sclavele, cînd au văzut-o, au început să ţipe, iar vecinii au dat fuga la uşă şi repede a ieşit şi s-a împrăştiat zvonul că murise. Totuşi Porcia şi-a revenit şi s-a recules repede, iar femeile au reîntremat-o. Brutus cînd i-a sosit ştirea s-a tulburat desigur, cum era firesc, totuşi n-a părăsit treburile publice şi nu s-a dus acasă mînat de grija personală.

16 S-a vestit, în fine că Caesar vine la senat, purtat în lectică. Într-adevăr, descurajat din cauza semnelor nefavorabile arătate la sacrificiu, se hotărîse să nu ia măsuri importante, ci să le amîne, pretextînd sănătatea puţin

favorabilă. Cînd a coborît din lectică, s-a apropiat de el Pompilius Laenas, acela care cu puţin înainte îi urase lui Brutus şi lui Cassius să aibă succes şi izbîndă. Laenas a început să vorbească cu Caesar. Laenas stătea lîngă lectică, iar Caesar asculta cu multă atenţie. (2) Dar conjuraţii, căci aşa trebuie numiţi, nu auzeau ce-i spunea el lui Caesar, însă bănuiau, după cum puteau să-şi facă o idee, că la mijloc nu era altceva decît denunţarea complotului. Ei s-au tulburat şi se uitau unii la alţii, mărturisind după mişcările feţelor, că trebuie să se omoare, fără să se mai aştepte să fie arestaţi. (3) Cassius chiar pusese mîna pe mînerul pumnalului, ca şi alţi conjuraţi care le duseseră sub togă şi scoaseră pumnalele din teacă, dar Brutus, privind la Laenas, pe faţa căruia se vedea aerul unui om care cere o favoare şi nu a unuia care acuză, pe loc n-a spus nimic, deoarece în jurul său erau mulţi oameni străini de conjuraţie, dar cu privirea lui veselă, a încurajat pe Cassius. Şi nu după mult timp Laenas, sărutînd dreapta lui Caesar, s-a retras, arătînd fără îndoială că el întîmpinase pe Caesar pentru sine şi pentru vreunul dintre interesele sale.

17 Iar cînd senatul s-a adunat la exedră[20], unii au înconjurat scaunul lui Caesar, ca şi cînd ar fi voit să-i ceară vreo favoare. Şi se spune că Cassius a întors privirile spre statuia lui Pompeius, spre a-l chema în ajutor, ca şi cînd ar fi fost viu. Trebonius a luat deoparte pe Antonius la uşile senatului, angajîndu-l într-o discuţie. (2) Cînd Caesar a intrat, senatorii s-au ridicat în picioare, iar cînd s-au aşezat, conjuraţii îndată l-au înconjurat îndeaproape şi au împins pe Tullius Cimber[21], în faţa lui Caesar ca să-l roage pentru fratele său, care era exilat. În acelaşi timp, toţi ceilalţi conjuraţi îşi uneau rugăminţile cu ale lui Cimber şi-i atingeau mîinile lui Caesar şi-i sărutau capul şi pieptul. La început Caesar respingea rugăminţile lui Cimber, apoi, cum ei insistau, s-a ridicat cu putere, Tullius Cimber a tras cu amîndouă mîinile toga de pe umerii lui Caesar, iar Casca[22] cel dintîi — căci se afla la spatele lui Caesar — a scos pumnalul şi l-a lovit

uşor la umăr. (3) Caesar a prins îndată mînerul şi a strigat pe latineşte: „Nelegiuitule Casca, ce faci?“, iar Casca a strigat pe elineşte la fratele său să-i vină în ajutor. În acest timp Caesar era lovit de mai mulţi şi privea în jur şi încerca să scape din mîinile lor, dar, cînd a văzut pe Brutus scoţînd pumnalul împotriva lui, a dat drumul mîinii lui Casca pe care o ţinea strîns şi acoperindu-şi capul cu toga, şi-a oferit corpul loviturilor. Iar conjuraţii, în acest timp, îngrămădindu-se şi lovind cu pumnalele mereu în corpul lui Caesar, s-au rănit între ei, astfel încît şi Brutus care lua parte la măcel a primit o lovitură de mînă şi cu toţii s-au umplut de sînge.

18 Murind deci Caesar în acest fel, Brutus a păşit în mijlocul senatului dorind să vorbească şi să încurajeze pe senatori, dar aceştia de frică o luaseră la fugă încît s-a produs o mare dezordine şi înghesuială la uşă, deşi nimeni nu-i urmărea şi nici nu-i presa, căci se dăduse cuvînt de ordine să nu ucidă pe nimeni altul şi să cheme pe toţi la libertate. (2) Şi desigur, cînd se discutase între conjuraţi despre săvîrşirea complotului, toţi fuseseră de acord să-l ucidă pe Antonius, care era un om tiranic şi dedat plăcerilor şi care avea mare trecere la armată datorită raporturilor zilnice pe care le avea cu ostaşii şi mai ales că, fiind el din fire mîndru şi cu mari aspiraţii, tocmai atunci îmbrăcase şi demnitatea de consul, fiind colegul lui Caesar. Dar Brutus se împotrivea acestei propuneri mai întîi fiindcă ţinea mult la dreptate, apoi fiindcă nădăjduia într-o schimbare. Căci nu pierduse nădejdea că Antonius, care era un om ambiţios şi iubitor de glorie, de îndată ce Caesar va fi îndepărtat, va lua parte la lupta patriei pentru libertate, fiind mînat de spiritul de emulaţie spre săvîrşirea binelui. În acest fel a fost atunci scăpat Antonius de către Brutus. Iar în tulburarea de atunci, îmbrăcînd o haină de plebeu, a fugit. (3) Brutus şi cu ceilalţi conjuraţi s-au îndreptat spre Capitoliu, cu mîinile însîngerate, arătau pumnalele scoase din teacă şi chemau pe cetăţeni la libertate. La început s-au auzit strigăte şi se alerga la întîmplare încoace şi încolo, aşa că

zarva a crescut. Dar cum nu s-a produs nici o ucidere sau răpire a celor de față, atunci, prinzînd curaj, mulți senatori și oameni din popor s-au urcat pe Capitoliu la conjurați. Adunîndu-se deci poporul, Brutus a început să vorbească spre a-și atrage mulțimea și spunea multe lucruri potrivite cu cele săvîrșite. Mulțimea îi încuraja și-i îndemna să coboare în for. Ei au prins curaj și s-au dus jos în for, ceilalți conjurați mergeau unul lîngă altul, dar pe Brutus l-au înconjurat o mare ceată de oameni iluștri și-l duceau cu mare pompă și de pe Capitoliu spre for și, cînd au ajuns în for, l-au așezat pe tribuna cu rostre. (4) Mulțimea cînd a văzut acest lucru, deși era foarte amestecată și pusă pe zarvă, a fost cuprinsă de teamă și a ascultat în ordine și tăcere. Iar cînd a păsit Brutus pe tribună, toți au ascultat în tăcere cuvîntarea lui. Dar, deoarece fapta săvîrșită nu era pe placul tuturor, au arătat acest lucru cînd a început să vorbească Cinna, care-l acuza pe Caesar. Umplîndu-se poporul de mînie și adresînd cuvinte rele la adresa lui Cinna, conjurații iarăși s-au urcat pe Capitoliu. Brutus, temîndu-se de asediu, a dat drumul oamenilor de seamă care se urcaseră cu el pe Capitoliu, socotind că nu este drept să participe la aceeași primejdie cu el cei care nu luaseră parte efectiv la complot.

19 Totuși, a doua zi, senatul adunîndu-se în templul zeiței Tellus, Antonius, Plancus și Cicero au vorbit despre amnistie și despre înțelegere și s-a hotărît nu numai ca conjurații să nu primească nici o pedeapsă, dar chiar ca consulii să propună onoruri pentru ei. Și votîndu-se această propunere, senatul s-a împrăștiat. Antonius și-a trimis ca ostatic pe Capitoliu pe propriul său fiu, iar Brutus, împreună cu ceilalți conjurați, au coborît de pe Capitoliu, s-au salutat și și-au dat mîna dreaptă și cu toții s-au amestecat. Apoi Antonius a luat la ospăț pe Cassius, iar Lepidus pe Brutus, iar pe ceilalți i-au luat alții, după legăturile de prietenie sau de ospitalitate pe care le aveau. (2) A doua zi iarăși s-a adunat senatul și a decretat onoruri pentru Antonius, pentru că suprimase cauzele unui

război civil. După cum s-au adus laude lui Brutus și celorlalți conjurați și, după aceea s-a procedat la distribuirea provinciilor. Astfel lui Brutus i-au dat prin vot Creta, lui Cassius Lybia, lui Trebonius Asia, lui Cimber Bitinia, iar celuilalt Brutus i-au dat Gallia de la Padus.

20 După aceea s-a început discuția cu privire la testamentul și la înmormîntarea lui Caesar. Antonius a propus să se citească testamentul și înmormîntarea lui Caesar să nu fie nici ascunsă și nici fără onoare, ca nu cumva prin aceasta să se mînie poporul, dar Cassius s-a împotrivit cu tărie, iar Brutus a cedat și a fost de acord, și prin aceasta s-a părut că a săvîrșit a doua greșeală. Căci și prin faptul că a fost de părere să fie cruțat Antonius, a fost învinuit că a ridicat, ca un zid, în calea conjurației un dușman greu și de neînvins; lăsînd ca înmormîntarea lui Caesar să se facă așa cum cerea Antonius, s-a părut că a pierdut cu totul cauza. (2) Într-adevăr prin faptul că în testament se prevedea să se dea fiecărui cetățean roman cîte șaptezeci și cinci de drahme, iar grădinile de dincolo de Tibru erau lăsate moștenire poporului roman, pe acolo pe unde se află acum templul zeiței Fortuna, o minunată bunăvoință și dragoste față de Caesar a cuprins poporul. Apoi, cînd corpul lui Caesar a fost dus în for, Antonius a rostit lauda de înmormîntare, așa cum este obiceiul, și, văzînd că poporul este mișcat de cuvintele sale, l-a făcut să plîngă, apoi, luînd haina însîngerată a lui Caesar, a desfășurat-o, arătînd loviturile pumnalelor și mulțimea rănilor. (3) Atunci nu se putea vedea săvîrșindu-se nici un lucru în rînduială, dar unii strigau să fie uciși asasinii, iar alții, așa cum făcuseră mai înainte cu Clodius[23], au smuls tejghelele din ateliere și mesele și le-au îngrămădit în același loc și au făcut un rug și punînd deasupra cadavrul l-au ars în mijlocul multor temple și locuri sacre și inviolabile. Iar cînd focul a strălucit, au început să dea năvală fiecare din altă parte, să smulgă tăciuni aprinși, și porneau spre casele ucigașilor cu gîndul să le dea foc. Dar aceia, luînd măsuri de pază mai înainte, i-au respins ușor. (4) Era un

oarecare Cinna[24], poet, care nu luase întru nimic parte la conjurație, ba chiar fusese prieten cu Caesar. El avusese un vis, în care se făcea că fusese invitat de Caesar la cină, dar refuzase. Dar Caesar insistase cu tărie și chiar îl silise, apoi, luîndu-l de mînă, l-a dus într-un loc vast și întunecat, iar el îl urma fără voie și înfricoșat. După ce a avut acest vis, Cinna a fost cuprins de temperatură în timpul nopții. Totuși, de dimineață, cînd avea loc înmormîntarea, s-a jenat să nu fie și el de față și s-a dus în mijlocul mulțimii care era încă înfuriată. Îndată ce a fost zărit de cîțiva, li s-a părut că este același cu Cinna care acuzase în ajun pe Caesar și l-au sfîșiat.

21 Brutus și ceilalți conjurați, fiind cuprinși de teamă în urma acestei schimbări a lui Antonius, s-au retras din Roma și-și petreceau timpul mai întîi la Antium, pentru ca, atunci cînd se va mai potoli mînia poporului, să se înapoieze la Roma. Ei se așteptau că lucrul acesta se va produce ușor, deoarece vedeau că senatul — în mijlocul unor mulțimi care erau frămîntate de porniri nestăpînite și repezi — a lăsat în pace pe cei care-l sfîșiaseră pe Cinna, dar urmărea și aresta pe cei care porniseră să dea foc caselor conjuraților. Dar și poporul se mînia cînd vedea că Antonius caută să se instaleze ca dictator pentru că ei îl doreau pe Brutus și se așteptau ca el în persoană să prezideze jocurile pe care trebuia să le dea în calitate de pretor. (2) Dar Brutus, aflînd că mulți dintre veteranii lui Caesar, care primiseră pămînt și orașe de la el, îi întind curse, n-a avut curajul să se ducă la Roma, iar poporul a privit, în lipsa lui, jocurile care fuseseră pregătite cu multă cheltuială și cu multă strălucire. Astfel Brutus cumpărase multe animale sălbatice pentru acele spectacole și a poruncit ca nici unul să nu fie vîndut și să nu lipsească de la acel spectacol, ci toate să fie folosite, apoi el însuși a coborît la Neapole și a discutat cu actori de teatru. După aceea a scris prietenilor în legătură cu un oarecare Canutius, care era cunoscut în arta teatrală, ca să-l convingă să ia parte la jocuri, căci nu se cuvine a constrînge pe

vreun grec. A scris și lui Cicero, rugîndu-l să ia parte la jocuri.

22 Cînd lucrurile se aflau în această situație, se produce o nouă schimbare, prin sosirea tînărului Caesar. Acesta era nepot de soră al lui Caesar, fiind lăsat prin testament ca fiu adoptiv și moștenitor. El își petrecea timpul în Apolonia, cînd Caesar a fost ucis, se ocupa cu literatura și aștepta pe Caesar care hotărîse să pornească împotriva parților. Dar de îndată ce a aflat de asasinarea lui Caesar, s-a întors la Roma. Și folosindu-se de numele lui Caesar, ca să-și atragă poporul, și împărțind banii primiți prin testament poporului, a început să-l doboare pe Antonius cu gruparea sa și distribuind bani a ridicat și a concentrat pe mulți dintre veteranii lui Caesar împotriva lui Antonius. (2) Dar, deoarece Cicero, din ură împotriva lui Antonius, favoriza acțiunile lui Caesar, Brutus l-a dojenit aspru printr-o scrisoare spunîndu-i că Cicero nu se teme de stăpîn, ci se teme de stăpînul pe care-l urăște, și face politică spre a-și alege o sclavie binevoitoare, atunci cînd scrie și spune că Caesar este bun. „Strămoșii noștri — a scris Brutus — n-au suportat nici pe dominanții buni". Dimpotrivă pentru mine, zicea Brutus, în acest moment, nu este vorba nici să port război, nici să șed liniștit, dar am luat o singură hotărîre să nu fiu sclavul nimănui. Mă mir că tu, Cicero, te-ai temut de un război civil și primejdios, dar nu te temi de o pace rea și fără glorie, iar drept plată pentru alungarea lui Antonius de la tiranie ceri instalarea la tiranie a lui Caesar[25].

23 Astfel îi scria Brutus lui Cicero în primele scrisori. Dar, deoarece unii treceau de partea lui Antonius, iar alții de partea lui Caesar, iar armatele, ca și cînd ar fi stat în fața crainicului (la licitație), se dădeau de partea celui care oferea mai mult, Brutus, pierzînd nădejdea de a mai putea face ceva din momentul acela, a luat hotărîrea de a părăsi Italia și s-a dus, pe jos, prin Lucania, în Eleea[26], la mare. De acolo Porcia urma să se întoarcă la

Roma, iar o pictură a arătat cît de nobilă era ea. Subiectul picturii era luat din literatura Greciei, anume Andromaca petrecînd pe Hector și privind la copilul pe care Hector îl pusese în brațele ei[27]. Cînd Porcia a văzut această pictură, imaginea suferințelor i-a smuls lacrimi și, venind de mai multe ori în acea zi să privească pictura, a plîns. (2) Acilius, unul dintre prietenii lui Brutus, a recitat vorbele spuse de Andromaca lui Hector:

„Tu Hector ești pentru mine și mamă și tată
„Tu îmi ești și frate și îmi ești dulcele soț.

Brutus, surîzînd însă, a spus: „Dar nici eu nu pot spune către Porcia cuvintele lui Hector: „Tu ia furca și fusul și dă porunci sclavelor", căci din natură ești lipsită de tăria fizică spre a putea săvîrși fapte frumoase ca mine, dar cu gîndul pentru patrie ești fruntașă ca și mine. Acestea le-a istorisit Bibulus[28], fiul Porciei.

24 Plutind Brutus de aici, s-a îndreptat spre Atena. Poporul l-a primit cu mare avînt, cu onoruri și decrete, iar Brutus își petrecea timpul ca un oaspete și asculta pe filozoful Theomnestos[29], academic, și pe Cratippos[30], peripatetic, și se părea că el face împreună cu ei filozofie și că este neocupat și-și petrece timpul nefăcînd nimic. El însă pregătea războiul, fără să fie bănuit. Astfel, el a trimis în Macedonia pe Herostratos, pentru ca să își atragă toate armatele care erau acolo și, de asemenea, și-a atras și a adus la sine pe cîțiva tineri de la Roma, care-și petreceau timpul acolo, la Atena pentru studii. Printre aceștia era și fiul lui Cicero[31], pe care Brutus îl laudă cu deosebire și spune că fie că e treaz, fie că doarme el admiră pe acest tînăr care este atît de nobil și urăște pe tirani. (2) Începînd deci Brutus să se dedea activității în mod evident și aflînd că anumite corăbii romane, pline cu bani, vin din Asia și că, de asemenea, pe corăbii se află un comandant simpatic și distins, i-a ieșit în cale la Carystos[32]. Întîmpinîndu-l, l-a convins și, luînd în primire corăbiile, i-a făcut o primire strălucită, căci era ziua în care se născuse Brutus. Cînd deci au trecut ei la băutură, au făcut libații pentru victoria lui Brutus și pentru libertatea romanilor și, voind să-i încurajeze și mai mult, a cerut un pahar mai mare. Luînd el paharul, fără nici un motiv a rostit următorul vers:

„Dar pe mine m-a ucis crudul destin și fiul
Latoniei"

Pe lîngă aceasta se mai istorisește că la Philippi, cînd a ieșit ca să dea lupta cea din urmă, a dat drept consemn soldaților cuvîntul Apollo. De aceea se spune că versul acela a fost ca un semn pentru nenorocirea lui.

25 După aceea Antistios i-a dat cincizeci de miliarde de sesterți din aceia pe care i-adusese cu sine și pe care îi ducea în Italia. Iar aceia care rătăceau în Tesalia din armata lui Pompeius s-au revărsat de bunăvoie în tabăra lui: cinci sute de călăreți i-a luat lui Cinna, dintre aceia pe care îi ducea în Asia la Dolabella. S-a dus pe mare la Demetrias[33], în timp ce multe arme erau duse lui Antonius, pe care a pus mîna, arme care se pregătiseră în vederea expediției lui Caesar împotriva parților. (2) După ce Hortensius, comandantul, i-a dat Macedonia, iar regii de prin prejur și dinaștii se ridicau și se duceau la el, se vestește că Caius, fratele lui Antonius, trecuse din Italia marea și se îndreaptă direct către armata pe care Gabinius o avea la Epidamnos și Apolonia[34]. Voind deci s-o ia înainte și să-l depășească, Brutus s-a ridicat îndată și a pornit cu ai săi prin locuri grele pe un timp ploios. Și cu mult au luat-o înaintea celor care aduceau prînzul. Îndată deci, ajungînd la Epidamnos, a căzut la pat din cauza oboselii și a frigului. (3) Această afecțiune se întîmplă mai ales cînd este multă zăpadă, și bulimia[35] aceasta cuprinde și animalele, și pe oameni. Fenomenul are loc fie din pricina căldurii, care este concentrată de frigul înconjurător, și cînd pătrunde înăuntrul corpului, cu totul consumă toată hrana care se găsește în corp, fie că zăpada, subțiindu-se și topindu-se, pătrunde în corp ca o suflare și distruge căldura pe care o gonește afară din corp. Căci se pare că și sudoarea se produce atunci cînd căldura întîlnește frigul și se stinge din cauza frigului.

Despre aceste probleme s-a discutat în alte locuri mai cu de-amănuntul.

26 Fiind deci Brutus slăbit şi neavînd nimic de mîncare în tabără, cei din jurul său au fost siliţi să fugă la duşmani şi, apropiindu-se de porţile cetăţii, cereau pîine paznicilor. Aceştia, aflînd de cazul lui Brutus, au venit ei înşişi aducînd mîncare şi băutură. Pentru aceasta, Brutus, cînd a capturat cetatea, i-a tratat nu numai pe aceştia, dar pe toţi din cauza acestora, cu multă omenie. (2) Caius Antonius, cînd a ajuns la Apolonia, a chemat la sine pe toţi ostaşii care erau acolo. Dar cînd a aflat că şi soldaţii aceştia treceau de partea lui Brutus şi cînd şi-a dat seama că şi apoloniaţii simpatizează cu Brutus, a părăsit cetatea şi s-a dus la Bothrotos[36]. Şi mai întîi a pierdut pe drum trei cohorte, care fuseseră izbite de Brutus. După aceea, încercînd să pună stăpînire pe locurile din jurul Byllidei[37], care fuseseră ocupate, este înfrînt şi, dînd o luptă, pierde bătălia. Într-adevăr Brutus se folosea de Cicero pe care-l numise comandant şi a avut multe succese cu ajutorul lui. (3) Luînd deci pe Gaius, care era împrăştiat în locuri mlăştinoase, n-a lăsat pe soldaţii săi să dea atacul, ci numai a trimis cavaleria în jurul armatei, poruncind ca oamenii să fie cruţaţi de vreme ce în scurt timp au să fie de partea lor. Ceea ce s-a şi întîmplat. Căci ei s-au predat şi pe sine şi comandantul, astfel că, în scurt timp, în jurul lui Brutus s-a strîns o mare armată. (4) Deci multă vreme a avut el în onoare pe Gaius şi nu i-a luat însemnele onoarei, deşi, după cum se spune, mulţi, printre care însuşi Cicero, îi scriau de la Roma şi-l îndemnau să i le ia. Începînd deci să vorbească pe ascuns cu comandanţii duşmani şi avînd de gînd să producă o răsturnare a lucrurilor, i-a ţinut în pază într-o corabie. În timp ce soldaţii înfrînţi s-au dus la Apolonia şi l-au chemat acolo pe Brutus, el a spus că nu este acesta obiceiul romanilor, că, dimpotrivă, ei trebuie să se ducă la comandant şi să ceară iertare pentru greşelile săvîrşite. Şi cînd s-au dus ei şi l-au rugat, le-a acordat iertare.

27 Cînd era el pe punctul de a trece în Asia, i-a venit o veste despre schimbarea produsă la Roma. Într-adevăr, tînărul Caesar fusese întărit de senat împotriva lui Antonius, care îl alungase din Italia pe el însuşi şi era de temut pentru că cerea consulatul împotriva legii şi întreţinea pe seama sa armate mari, de care cetatea nu avea nevoie. Văzînd deci că şi senatul suportă cu greu această situaţie şi că priveşte către sine şi îi votează lui Antonius şi îi acordă provincii, s-a temut. Şi, trimiţînd la Antonius, i-a propus prietenia şi, împresurînd cu forţele armate cetatea, a cerut consulatul, deşi nu era matur, ci avea numai douăzeci de ani, aşa cum a spus el în însemnări. (2) Îndată deci a introdus un proces împotriva celor din jurul lui Brutus, acuzîndu-i că uciseseră nejudecat pe un bărbat fruntaş, cînd se afla în funcţiile cele mai înalte. Şi a pus ca acuzator al lui Brutus pe Lucius Cornificius[38], iar ca acuzator al lui Cassius pe Marcus Agrippa[39]. Aşadar au fost condamnaţi pentru că părăsiseră vadimoniul[40], judecătorii fiind siliţi să dea această sentinţă. (3) Se zice că în timp ce crainicul, după cum este obiceiul, chema pe Brutus la judecată, poporul a gemut în mod ostentativ, iar nobilii, privind la pămînt, au păstrat tăcere. Se mai spune că Publius Silicius[41] a fost văzut plîngînd şi că din această cauză, cu puţin mai tîrziu, a fost unul din aceia ucişi prin proscriere. Apoi, împăcîndu-se cei trei: Caesar, Antonius şi Lepidus, şi-au împărţit provinciile şi au proscris şi au ucis două sute de bărbaţi, printre care a fost şi Cicero.

28 Anunţîndu-se acestea în Macedonia, Brutus, fiind silit, a scris lui Hortensius[42] să-l ucidă pe Caius Antonius, pentru ca să răzbune pe Brutus şi pe Cicero, dintre care cu unul era prieten, iar cu celălalt era rudă. De aceea, mai tîrziu Antonius, capturînd pe Hortensius la Philippi, l-a ucis pe mormîntul fratelui său. (2) Brutus spune că îi este mai degrabă ruşine de felul cum a murit Cicero decît că este îndurerat de nenorocirea lui şi că învinuieşte pe prietenii săi de la Roma, pentru că poporul este sclav mai degrabă din cauza lor decît din cauza tiranilor şi

pentru că ei rabdă, văzînd și fiind de față, lucruri care sînt de nesuportat chiar la auz. (3) Trecînd deci armata, care era mare, în Asia și-a pregătit o mare flotă în Bitinia și la Cizicos, iar el, pe un drum terestru, a întărit cetățile, a luat legătură cu dinaștii și a trimis la Cassius, în Siria, ca să-l cheme din Egipt. Pentru că, spunea el, ei nu trebuie să rătăcească ca să dobîndească puterea, ci să elibereze patria, strîngînd în același loc armata cu care să doboare pe tirani. Că deci, trebuie să-și amintească mereu și să păzească scopul lor și să nu rătăcească departe de Italia și să se grăbească într-acolo și să vină în ajutorul cetățenilor. (4) Cînd Cassius a auzit, a început să coboare și i-a ieșit în cale și, la Smirna, s-au întîlnit, iar de acolo, depărtîndu-se, unul s-a dus la Siria, iar altul în Macedonia. Era o mare plăcere și un mare curaj pentru ei văzînd armatele de față. Într-adevăr, pornind din Italia întocmai ca niște exilați foarte dezonorați, fără bani și fără arme, fără nici o corabie cu vîsle cu un singur rînd, fără nici un soldat, fără nici o cetate, nu după prea multă vreme s-au întîlnit în același loc, fiind în stare să dea lupta pentru conducerea romanilor și cu corăbiile, și cu pedestrimea, și cu caii, și cu banii.

29 Cassius voia deci să aibă aceeași onoare cu Brutus, dar Brutus s-a dus de multe ori la el prevenindu-l că el însuși nu poate să facă același lucru cu Cassius, pentru că e mai în vîrstă și nu are aceeași sănătate fizică. Domnea părerea că Cassius este straşnic la luptă și greu la mînie și conducea mai mult inspirînd teama, iar față de prieteni era foarte plăcut, vesel și iubitor de glume. Se spune că Brutus, datorită virtuții sale, era iubit de mulțime, era iubit de prieteni, era admirat de optimați, era însă urît de dușmani, pentru că el, care era un bărbat cu deosebire bun, cu gînduri mari și neînclinat la nici o mînie, poftă și lăcomie, era drept la gîndire și mereu treaz, păzind frumosul și dreptatea. (2) Însă cea mai mare bunăvoință și faimă i-au adus-o lui respectarea convingerilor sale. Căci nici acel Pompeius Magnus, dacă ar fi învins pe Caesar, nu se aștepta că va putea să supună puterea sa legilor și nădăjduia că va deține puterea supremă cu numele de consul sau de dictator, sau de alt magistrat mai blînd, îmblînzind astfel poporul cu aceste nume. Dar Cassius acesta, un om aspru, mînios și care de multe ori prefera cîștigul dreptății, socoteau ei că poartă război, rătăcește și înfruntă primejdii ca să-și pregătească lui o putere și nu libertate cetățenilor. (3) Într-adevăr, și evenimentele mai vechi decît acestea, anume cele întîmplate sub Cinna, Marius și Carbo, au arătat că aceștia își propuseseră ca răsplată și pradă a victoriei patria și au luptat, fără s-o spună, pentru tiranie. Se spune că lui Brutus nici dușmanii nu puteau să-i facă această imputare, ci, dimpotrivă, mulți au auzit pe Antonius cînd spunea că socotea că numai Brutus a atacat pe Caesar, fiind mînat de strălucirea și de frumusețea faptei, iar că ceilalți au fost împinși împotriva lui Caesar de ură și de invidie. (4) De aceea Brutus este evident că, așa cum scrie el însuși, s-a sprijinit nu atît pe forță, cît pe virtute. El scrie lui Atticus, cînd se apropie de primejdie, că situația sa este în cea mai bună postură, căci sau, învingînd, va elibera poporul roman, sau va scăpa de sclavie, murind. Și cînd toate ale sale au un fundament atît de temeinic și sigur, un singur lucru este neclar, dacă va trăi în libertate sau va muri. Mai spune el că Marcus Antonius ispășește nebunia sa pe drept, pentru că, deși putea să se numere printre Bruți, Cassii și Catoni, s-a dat de partea lui Octavianus și, chiar dacă nu este învins în prezent, cu puțin mai în urmă se va lupta cu acela. Se pare că Brutus a făcut o dreaptă profeție cu privire la ceea ce avea să se întîmple.

30 La Smirna a cerut de la Cassius să-i de banii mulți pe care-i strînsese, pentru că banii pe care-i adusese îi cheltuise pentru flota aceea mare, cu ajutorul căreia vor putea să supună puterii lor toată marea. Dar prietenii lui Cassius nu l-au lăsat să-i dea, zicînd: „Nu este drept ca banii pe care tu-i păzești, cruțîndu-i, și pe care-i strîngi, provocînd multă ură, să-i ia el să-și atragă poporul și să cîștige favoarea soldaților". Totuși el i-a dat a treia parte din acești bani. (2) După aceea, iarăși s-au des-

părțit fiecare la treburile care-i reveneau. Cassius, capturînd Rhodosul, nu s-a comportat cum trebuia și a făcut aceasta, deși atunci, cînd a intrat, răspunsese acelora care-l numiseră rege și stăpîn: „Nu sînt nici rege, nici stăpîn, ci sînt ucigașul și persecutorul stăpînului și regelui". Brutus a cerut și licienilor[43] bani și armată. (3) După ce Naucrates[44], demagogul, a convins cetățile să se desprindă de ocupanți, iar licienii ocupaseră anumite coline, ca să-l împiedice pe Brutus, acesta mai întîi a trimis cîțiva călăreți la aceia care luau prînzul, dintre care șase sute au fost uciși, apoi a capturat cîteva locuri și cetăți mai mici și apoi le-a dat drumul la toți, fără bani de răscumpărare, sperînd că în felul acesta își va atrage populația. Dar aceștia erau mîndri și, mîniindu-se pentru loviturile primite și disprețuind bunăvoința și omenia, n-au cedat pînă cînd Brutus a împins în cetatea Xantos[45] pe cei mai războinici dintre ei și i-a asediat. Un rîu curgea pe lîngă cetate, iar ei, înotînd pe sub apă, au fugit. Au fost însă prinși pentru că Brutus a scufundat cîteva plase în adînc, ale căror clopoței, rămași deasupra apei anunțau pe cel care se încurca de ele. (4) În timpul nopții, izbutind să iasă din cetate printr-o stratagemă și aprinzînd foc, au dat foc mașinilor romanilor cu care erau asediați, dar romanii prinzînd de veste au fost respinși. Un vînt puternic împinge flacăra spre întăritură. Flacăra amenința să cuprindă și casele învecinate, iar Brutus, îngrijorat de situația cetății, a dat poruncă să le vină în ajutor și să stingă focul.

31 Pe licieni i-a cuprins dintr-o dată o pornire spre nebunie mai puternică decît rațiunea, pe care am putea-o asemăna mai degrabă cu o dragoste de moarte. Într-adevăr, ei împreună cu copiii și femeile, liberi și sclavi de toate vîrstele, au aruncat de pe ziduri pe dușmanii care încercau să stingă flăcările incendiului iar ei aduceau trestie, lemne și orice material de aprins și în felul acesta atrăgeau focul în oraș, aducîndu-i mult material de întreținere și întreținîndu-l. (2) Dar cum flacăra se împrăștia și cuprindea din toate părțile cetatea și producea o mare strălucire, Brutus, fiind impresionat de cele întîmplate, mergea călare în afara cetății cu gîndul de a veni în ajutor și, întinzînd mîinile către xantieni, îi ruga să se cruțe și să păstreze cetatea, dar nimeni nu-i dădea ascultare și toți se ucideau în toate felurile și nu numai bărbații și femeile, dar și copiii mici cu strigăte și țipete, unii se aruncau în foc iar alții de sus de pe ziduri se aruncau jos. Alții întindeau grumazul la pumnalele părinților și-i îndemnau să lovească. (3) Cînd cetatea a fost distrusă, s-a văzut o femeie spînzurată, iar copilul ei mort atîrna de gîtul ei. Ea avea o torță ca să dea foc la casă. Acest spectacol fiind tragic, Brutus n-a putut să rabde să-l vadă, dar a plîns cînd a auzit și a vestit daruri pentru soldații care vor putea să salveze un lician. Se spune că numai o sută cincizeci au fost aceia care nu s-au salvat. Ei bine, xantienii, după o lungă trecere de timp, ca un fel de întoarcere a destinului, au reînnoit prin îndrăzneala lor soarta străbunilor, căci și străbunii lor la fel, dînd foc cetății în timpul războiului cu perșii, s-au omorît.

32 Brutus, văzînd că cetatea Patara îi rezistă cu încăpățînare, ezita să atace și era încurcat, temîndu-se și de nebunia ei dar avînd cîteva soții captive, le-a dat drumul. Acestea, avînd și soți și părinți străluciți și socotind că Brutus este un om foarte chibzuit și drept, i-a convins să cedeze și să predea cetatea. (2) După aceea și toți ceilalți s-au retras, predîndu-se lui Brutus, pentru că au dat de om bun și uman împotriva așteptărilor. Brutus într-adevăr, în timp ce Cassius silise pe rodieni, în același timp, ca toți să aducă la el aurul și argintul pe care-l aveau (din care s-au strîns aproape opt mii de talanți) apoi a mai pus și o amendă publică în valoare de alți cinci sute de talanți, Brutus a luat numai o sută cincizeci de talanți de la licieni și apoi, fără să le mai facă vreo nedreptate, a pornit în Ionia.

33 Multe fapte vrednice de a fi amintite a mai făcut Brutus, cinstind și pedepsind pe cei care meritau. Dar faptul care i-a plăcut foarte mult și lui și romanilor am

să-l arăt acum. Astfel cînd Pompeius Magnus a venit în Egipt la Pelusium[46], atunci cînd, pierzînd marea comandă din cauza lui Caesar, se refugiase acolo, epitropii regelui Egiptului, care era încă un copil, se aflau în consiliu cu prietenii şi nu aveau aceleaşi păreri. Astfel unii erau de părere să-l primească pe Pompeius, iar alţii să-l îndepărteze de Egipt. (2) Un oarecare Theodotos din Chios, dascăl de retorică cu plată al regelui şi care atunci din lipsa unor oameni mai buni fusese chemat în sfat, a arătat că şi unii şi alţii greşesc, şi cei care propun să-l primească, şi acei care propun să-l îndepărteze. Unul este interesul de faţă: să-l primească şi să-l ucidă. Şi a mai adăugat la sfîrşit următorul cuvînt: „cadavrul nu muşcă". Sfatul dîndu-se de părerea lui, Pompeius Magnus a murit, ca exemplu al unor lucruri de necrezut şi de neaşteptat, victimă a retoricii şi vicleniei lui Theodotos, după cum spunea însuşi retorul, lăudîndu-se. (3) Cu puţin mai tîrziu, cînd a venit Caesar, toţi ceilalţi au pierit rău, ispăşindu-şi vina, iar Theodotos, luînd de la soartă un oarecare timp pentru viaţă fără faimă, plină de privaţiuni de om rătăcitor, nu i-a scăpat lui Brutus că se duce în Asia, şi a cerut să fie adus la el şi l-a pedepsit, dobîndindu-şi o faimă mai bună prin moartea decît prin viaţa sa.

34 Brutus l-a chemat pe Cassius la Sardes şi i-a ieşit în cale prietenilor. Şi toată oastea înarmată i-a numit pe amîndoi *imperatores*. Şi cum se întîmplă în timpul unor mari fapte, cînd sînt atîţi de mulţi prieteni şi comandanţi, s-au iscat între ei învinuiri şi acuzaţii şi mai înainte de a face orice alt lucru, îndată ce au sosit din călătorie, s-au închis ei înşişi în casă, cu uşile încuiate, fără să fie nimeni de faţă şi apoi au început să se acuze, să aducă dovezi şi să se învinuiască. După aceea au început să plîngă şi să vorbească cu multă jale, iar prietenii, impresionaţi de asprimea şi de tonul mîniei, s-au temut să nu se întîmple ceva din cauza aceasta, pentru că li se interzisese să se apropie de ei. (2) Iar Marcus Favonius, care-l imita pe Cato şi care făcea filozofie, nu cu raţiunea ci mai mult cu un fel de năvală şi patimă, a intrat

în cameră la ei, deşi sclavii au încercat să-l oprească — căci era greu să-l opreşti pe Favonius cînd pornea la un lucru, fiind vehement şi pornit în tot ceea ce făcea. Şi fiindcă socotea că este vrednic să fie senator roman şi că acest lucru nu este deosebit întrebuinţa adeseori neobrăzarea cinică, prin care îndepărta supărarea altora, care priveau caracterul lui urît luîndu-l în glumă. (3) Atunci, întrebuinţînd violenţa în pofida celor care încercau să-l oprească, a intrat pe uşă şi aranjîndu-şi vocea a spus versurile pe care Homer l-a făcut pe Nestor să se folosească:

„Dar ascultaţi, căci amîndoi sînteţi mai tineri decît mine"[47]

şi cele care urmează. La aceste cuvinte Cassius a rîs, dar Brutus l-a dat afară, numindu-l cinic autentic şi cinic fals. (4) Totuşi atunci punînd capăt dezbinării dintre ei, s-au împăcat, si Cassius dînd o cină, Brutus a chemat pe prieteni. Cînd se aşezaseră la masă a venit şi Favonius îmbăiat. Brutus a spus că Favonius venise neinvitat şi a poruncit să se aşeze pe patul cel mai de jos. Dar el cu forţa s-a aşezat în patul de la mijloc şi băutura a avut glume şi veselie, nu fără discuţii filozofice.

35 A doua zi Brutus, la acuzaţia soliei cetăţii Sardes că jefuise, a condamnat pe Lucius Pella, fost pretor în care el avusese mare încredere, şi în acest fel l-a dezonorat. Acest fapt a supărat mult pe Cassius. Într-adevăr cu două zile mai înainte el însuşi achitase pe doi prieteni puşi sub aceleaşi acuzaţii, după ce-i dojenise în particular, şi continua să-i aibă prieteni. De aceea îl învinuia pe Brutus că se arăta prea drept şi observator strict al legii în împrejurări care cereau bunătate şi umanitate. Brutus i-a spus să-şi aducă aminte de Idele lui Marte, cînd uciseseră pe Caesar, care nu prăda el însuşi şi nu împila pe toţi oamenii, dar care conferea putere celor care săvîrşeau astfel de fapte. Iar dacă este vreun pretext frumos care să justifice neglijarea dreptăţii, ar fi fost mai bine să suporte pe prietenii lui Caesar decît să lase pe propriii lor prieteni să facă nedreptăţi. „Ei ar fi avut forma laşi-

tăţii, dar pe noi, pe lîngă primejdiile şi trudele pe care le îndurăm, ne pîndeşte şi faima nedreptăţii". Acesta era felul acţiunii lui Brutus.

36 Iar cînd erau gata să treacă în Asia, lui Brutus i s-a arătat un mare semn. Într-adevăr, acest bărbat era din fire treaz şi dormea puţin timp, datorită exerciţiului şi cumpătării sale. În timpul zilei nu dormea de loc, iar noaptea dormea numai atît încît să nu facă ceva sau să nu discute cu cineva, în timp ce toţi ceilalţi dormeau. Atunci însă, după ce războiul se iscase, avea în mînă toate treburile şi era preocupat de grijile viitorului şi ori de cîte ori dormea seara puţin după cină, restul nopţii îl folosea pentru rezolvarea problemelor urgente. Şi dacă el termina aceste treburi repede, citea o carte pînă la straja a treia[48], la care obişnuiau să vină la el centurionii şi tribunii ostaşilor. (2) Cînd deci armata era pe punctul de a trece în Asia, era o noapte adîncă, iar cortul nu avea o lumină prea puternică şi toată tabăra era cuprinsă de o linişte deplină. Brutus, gîndindu-se la ceva şi cercetînd în sine cu gîndul, i s-a părut că aude pe cineva intrînd. Întorcîndu-şi privirea către intrarea în cort, vede o fantomă înfricoşătoare şi monstruoasă cu un corp neobişnuit şi înfricoşător, care stătea în tăcere lîngă el. Brutus, prinzînd curaj, l-a întrebat: „Cine eşti, om sau zeu şi ce voieşti, şi din ce cauză ai venit la mine?" Fantasma i-a răspuns: „Sînt, Brutus, geniul tău rău şi mă vei vedea la Philippi". Brutus fără să fie tulburat, i-a răspuns: „Te voi vedea".

37 După dispariţia fantomei, a chemat sclavii. Toţi au spus că nici n-au auzit vreun glas, nici n-au văzut fantoma. Brutus atunci a petrecut noaptea veghind, iar în zorii zilei s-a dus la Cassius şi i-a istorisit vedenia. Cassius era unul din adepţii filozofiei lui Epicur şi în această privinţă, de obicei, discuta în contradictoriu cu Brutus şi a zis: „Doctrina noastră, Brutus, spune că noi nu suferim şi nici nu vedem toate cu adevărat, ci că senzaţia este un lucru lunecos şi înşelător, dar că mintea este mai ascuţită şi se mişcă ea însăşi pe sine fără nici o cauză pentru a concepe orice idee. Într-adevăr această formaţie a imaginilor se aseamănă cu ceara, iar sufletul omenesc, care are şi forţa care plăsmuieşte şi lucrul plăsmuit, poate să formeze şi să varieze el însuşi prin el însuşi acelaşi lucru. (2) Iar întoarcerile visurilor în somn arată acelaşi lucru. Visele sînt puse în mişcare de partea fantastică a sufletului la început şi produce tot felul de sentimente şi de imagini. Din fire ele sînt în mişcare, iar fantezia şi gîndirea este o mişcare. Dar pentru tine corpul tău, care este obosit din fire, te excită şi te întoarce în multe feluri. Nu este de crezut că există genii şi nici că au forma chipurilor omeneşti sau vocea sau puterea care se referă la noi. Eu, într-adevăr, aş vrea ca noi să nu ne sprijinim numai pe arme, pe cai şi pe atîtea corăbii, dar şi pe ajutoarele zeilor, acum cînd sîntem comandanţii celor mai sfinte şi mai frumoase lucruri". Prin aceste cuvinte Cassius încerca să-l încurajeze pe Brutus. În timp ce soldaţii se îmbarcau, pe primele steaguri, care erau purtate, s-au lăsat în zbor doi vulturi şi au urmat steagurile fiind hrăniţi de soldaţi pînă la Philippi. Acolo, în ajunul bătăliei, au pornit în zbor.

38 Cele mai multe populaţii care erau în jurul Philippilor le supusese mai dinainte. Dacă era totuşi vreo cetate sau dinast rămas în picioare, atunci i-au atras pe toţi pînă la marea din jurul insulei Thasos. Acolo Norbanus şi-a aşezat tabăra în strîmtorile care se numesc Stena[49] şi lîngă Simbolon[50] şi i-au silit să se retragă din acele locuri şi să le părăsească. Era cît pe ce să pună ei mîna şi pe forţele armate, de vreme ce Caesar lipsea din cauza bolii, dacă n-ar fi sărit în ajutor Antonius cu o iuţeală extraordinară, astfel încît nici Brutus nu credea că e posibil. A venit şi Caesar cu zece zile mai tîrziu şi şi-a aşezat tabăra în faţa lui Brutus, iar Antonius şi-a aşezat tabăra în faţa lui Cassius. (2) Cîmpiile care se aflau în mijlocul taberelor se numesc Philippi, şi atunci acolo se concentraseră cele mai mari forţe militare romane. În ceea ce priveşte mulţimea armelor nu erau inferiori lui Caesar, dar în ceea ce priveşte strălucirea armelor şi îm-

tăţii, dar pe noi, pe lîngă primejdiile şi trudele pe care le îndurăm, ne pîndeşte şi faima nedreptăţii". Acesta era felul acţiunii lui Brutus.

36 Iar cînd erau gata să treacă în Asia, lui Brutus i s-a arătat un mare semn. Într-adevăr, acest bărbat era din fire treaz şi dormea puţin timp, datorită exerciţiului şi cumpătării sale. În timpul zilei nu dormea de loc, iar noaptea dormea numai atît încît să nu facă ceva sau să nu discute cu cineva, în timp ce toţi ceilalţi dormeau. Atunci însă, după ce războiul se isca se, avea în mînă toate treburile şi era preocupat de grijile viitorului şi ori de cîte ori dormea seara puţin după cină, restul nopţii îl folosea pentru rezolvarea problemelor urgente. Şi dacă el termina aceste treburi repede, citea o carte pînă la straja a treia[48], la care obişnuiau să vină la el centurionii şi tribunii ostaşilor. (2) Cînd deci armata era pe punctul de a trece în Asia, era o noapte adîncă, iar cortul nu avea o lumină prea puternică şi toată tabăra era cuprinsă de o linişte deplină. Brutus, gîndindu-se la ceva şi cercetînd în sine cu gîndul, i s-a părut că aude pe cineva intrînd. Întorcîndu-şi privirea către intrarea în cort, vede o fantomă înfricoşătoare şi monstruoasă cu un corp neobişnuit şi înfricoşător, care stătea în tăcere lîngă el. Brutus, prinzînd curaj, l-a întrebat: „Cine eşti, om sau zeu şi ce voieşti, şi din ce cauză ai venit la mine?" Fantasma i-a răspuns: „Sînt, Brutus, geniul tău rău şi mă vei vedea la Philippi". Brutus fără să fie tulburat, i-a răspuns: „Te voi vedea".

37 După dispariţia fantomei, a chemat sclavii. Toţi au spus că nici n-au auzit vreun glas, nici n-au văzut fantoma. Brutus atunci a petrecut noaptea veghind, iar în zorii zilei s-a dus la Cassius şi i-a istorisit vedenia. Cassius era unul din adepţii filozofiei lui Epicur şi în această privinţă, de obicei, discuta în contradictoriu cu Brutus şi a zis: „Doctrina noastră, Brutus, spune că noi nu suferim şi nici nu vedem toate cu adevărat, ci că senzaţia este un lucru lunecos şi înşelător, dar că mintea este mai ascuţită şi se mişcă ea însăşi pe sine fără nici o cauză pentru a concepe orice idee. Într-adevăr această formaţie a imaginilor se aseamănă cu ceara, iar sufletul omenesc, care are şi forţa care plăsmuieşte şi lucrul plăsmuit, poate să formeze şi să varieze el însuşi prin el însuşi acelaşi lucru. (2) Iar întoarcerile visurilor în somn arată acelaşi lucru. Visele sînt puse în mişcare de partea fantastică a sufletului la început şi produce tot felul de sentimente şi de imagini. Din fire ele sînt în mişcare, iar fantezia şi gîndirea este o mişcare. Dar pentru tine corpul tău, care este obosit din fire, te excită şi te întoarce în multe feluri. Nu este de crezut că există genii şi nici că au forma chipurilor omeneşti sau vocea sau puterea care se referă la noi. Eu, într-adevăr, aş vrea ca noi să nu ne sprijinim numai pe arme, pe cai şi pe atîtea corăbii, dar şi pe ajutoarele zeilor, acum cînd sîntem comandanţii celor mai sfinte şi mai frumoase lucruri". Prin aceste cuvinte Cassius încerca să-l încurajeze pe Brutus. În timp ce soldaţii se îmbarcau, pe primele steaguri, care erau purtate, s-au lăsat în zbor doi vulturi şi au urmat steagurile fiind hrăniţi de soldaţi pînă la Philippi. Acolo, în ajunul bătăliei, au pornit în zbor.

38 Cele mai multe populaţii care erau în jurul Philippilor le supusese mai dinainte. Dacă era totuşi vreo cetate sau dinast rămas în picioare, atunci i-au atras pe toţi pînă la marea din jurul insulei Thasos. Acolo Norbanus şi-a aşezat tabăra în strîmtorile care se numesc Stena[49] şi lîngă Simbolon[50] şi i-au silit să se retragă din acele locuri şi să le părăsească. Era cît pe ce să pună ei mîna şi pe forţele armate, de vreme ce Caesar lipsea din cauza bolii, dacă n-ar fi sărit în ajutor Antonius cu o iuţeală extraordinară, astfel încît nici Brutus nu credea că e posibil. A venit şi Caesar cu zece zile mai tîrziu şi şi-a aşezat tabăra în faţa lui Brutus, iar Antonius şi-a aşezat tabăra în faţa lui Cassius. (2) Cîmpiile care se aflau în mijlocul taberelor se numesc Philippi, şi atunci acolo se concentraseră cele mai mari forţe militare romane. În ceea ce priveşte mulţimea armelor nu erau inferiori lui Caesar, dar în ceea ce priveşte strălucirea armelor şi îm-

podobirea lor, armata lui Brutus părea că este minunată. Într-adevăr armele lor, cele mai multe, erau împodobite cu aur și argint din belșug, deși în celelalte privințe Brutus obișnuise pe comandanții săi să ducă o viață cumpătată și frugală. El socotea că bogăția întrebuințată pentru împodobirea armelor conferă un fel de mîndrie oamenilor ambițioși și că pe cei avari îi face mai războinici, avînd impresia că armele le sporesc bogăția.

39 Ei bine, Caesar și Antonius au făcut sacrificiul de curățire în tabără și au dat pentru jertfă puțin grîu și cinci drahme fiecărui om, iar Brutus, condamnînd lipsa sau zgîrcenia lor, mai întîi sub cerul liber au făcut un sacrificiu de curățire pentru armată, așa cum este obiceiul, apoi au distribuit cele mai multe jertfe pe centurii și au dat fiecărui ostaș cîte cincizeci de drahme, sporindu-le astfel avîntul și sprinteneala în luptă. (2) Totuși un semn rău i s-a arătat lui Cassius, în timp ce făcea sacrificiul de curățire. Astfel, lictorul i-a întins cununa[51] cu susul în jos. Se spune că și mai înainte într-o oarecare pompă și spectacol o statuie de aur a zeiței Victoria, care-i era întinsă, s-a prăbușit cu acela care i-o aducea. Pe lîngă aceasta, niște păsări carnivore, în număr mare, în fiecare zi se arătau lîngă tabără și s-au mai arătat roiuri de albine care se concentrau într-un loc oarecare al taberei, pe care haruspicii l-au închis, voind să îndepărteze superstiția, care pe Cassius însuși îl sustrăgea de la doctrina lui Epicur, dar care cuprinsese cu totul pe ostași. (3) Așadar nu avea curajul de a pune să se hotărască în prezent în luptă, ci îndemna să se mai amîne puțin războiul, deoarece ostașii nu erau destul de puternici, pe măsura dușmanilor în bani, arme și număr. Brutus și mai înainte se hotărîse să înfrunte cît mai repede primejdia, pentru ca sau să aducă libertate patriei sau să elibereze pe toți oamenii de supărarea pe care le-o produceau cheltuielile, expedițiile și ordinele. Și atunci, văzînd pe călăreții din jurul său că au succese în luptele ușoare, care precedă bătălia, și sînt victorioși, și-a sporit curajul. Deoarece s-au produs anumite treceri la dușman și anumite învinuiri și bănuieli între ei, au determinat pe mulți dintre prietenii lui Cassius în sfat să treacă de partea lui Brutus. (4) Atilius, unul dintre prietenii lui Brutus, se împotrivea, însă îndemnîndu-i să aștepte iarna, Brutus l-a întrebat de ce socotește că este mai bine să se dea bătălia după un an, iar acela i-a răspuns: „Dacă nu va fi nici un alt bine, cel puțin voi mai trăi un an". La această vorbă, Cassius s-a mîniat și Atilius a supărat mult și pe ceilalți. Consiliul a hotărît deci ca lupta să se dea a doua zi.

40 Și Brutus avea nădejdi și gînduri mari cu care își petrecuse cina, apoi s-a dus să se culce. Messalla spune despre Cassius că a luat cina la el separat, chemînd cîțiva dintre prieteni și a fost văzut tăcut și gînditor, deși din fire nu era așa. După cină, Cassius l-a luat pe Messalla de mînă, strîngîndu-l tare și, așa cum obișnuia, i-a spus pe un ton prietenesc, în greceşte: „Îți mărturisesc Messalla că mi se întîmplă același lucru ca lui Pompeius Magnus, și anume sînt silit să arunc zarul patriei într-o singură luptă. Să fim liniștiți avînd ochii ațintiți numai la soarta căreia, chiar dacă am deliberat rău, este drept să ne încredem". Messalla spune că Cassius după ce a spus aceste lucruri l-a salutat. Mai spune că a fost chemat a doua zi la masă, fiind ziua lui de naștere. (2) În revărsatul zorilor, drept semnal al bătăliei a fost ridicat în tabăra lui Brutus și în tabăra lui Cassius o tunică de purpură, iar ei s-au întîlnit în mijlocul taberei. Cassius a spus: „Fie, Brutus, să învingem și să fim împreună tot timpul după victorie! Dar, deoarece cele mai multe fapte ale oamenilor au un sfîrșit neștiut și de vreme ce soarta bătăliei, care se întîmplă adeseori împotriva prevederilor nu poate fi prevăzută, ce părere ai în privința fugii sau a morții?" Brutus a răspuns: „Fiind tînăr Cassius și fără experiență în treburi, nu știu cum am pronunțat un cuvînt mare în discuțiile filozofice. Într-adevăr, am învinuit pe Cato că s-a sinucis, gîndindu-mă că nu este legiuit și nici demn de un bărbat, de vreme ce cedase geniului și nu primise hotărîrea soartei fără frică, ci dimpotrivă fu-

gise. Acum însă, în această împrejurare sînt de altă părere. Şi dacă zeul nu va dispune lucrurile bine, eu nu-i mai cer să-mi mai dea alte nădejdi şi să mai fac alte pregătiri, ci mă voi despărţi de viaţă, lăudînd soarta. La Idele lui Marte, mi-am oferit viaţa mea patriei şi am trăit altă viaţă liberă şi glorioasă datorită patriei". La aceste cuvinte, Cassius a rîs şi, îmbrăţişînd pe Brutus, a zis: „Cu aceste gînduri să mergem împotriva duşmanului, căci sau vom învinge, sau nu ne vom teme de victorioşi". (3) După aceea, ei au dat ordine şi au discutat cu prietenii în privinţa pregătirii liniei de bătaie. Brutus cerea ca în flancul drept să comande el însuşi, iar Cassius a socotit că aceasta i se cuvine sieşi, care era mai mare în vîrstă şi avea mai multă experienţă. Totuşi Cassius i-a făcut această concesie şi cea mai războinică legiune care era comandată de Messalla a poruncit să fie aşezată în flancul drept. Şi Brutus îndată şi-a pornit cavaleria la datorie. Călărimea era împodobită în chip deosebit şi a fost urmată de pedestrime, care nu era de loc leneşă.

41 S-a întîmplat că Antonius ducea un şanţ de la mlaştinile în care îşi avea tabăra spre cîmpie şi spre mare ca să taie căile lui Cassius. Caesar însă, deoarece era bolnav, nu şi-a dus oştile la luptă şi aceştia nu se aşteptau că duşmanii vor da bătălia, ci credeau că vor face numai scurte incursiuni şi se vor folosi de lănci uşoare şi vor încerca să tulbure cu zarva pe cei care săpau la şanţuri. Apoi, nedînd atenţie la cei care erau puşi în faţa lor, se mirau de zarva care ieşea din şanţuri, care era cu totul neobişnuită şi care se apropia mereu. (2) În acest timp, comandanţii au primit o scrisoare de la Brutus în care era scris consemnul bătăliei, în timp ce el trecea călare pe lîngă linia de bătaie şi încuraja pe soldaţi. Puţini însă au avut răbdare să asculte consemnul. Dar cei mai mulţi, fără să aştepte să li se dea consemnul, au pornit cu un mare avînt şi au strigat împotriva duşmanilor. Producîndu-se din cauza acestei dezordini un amestec şi o împrăştiere a legiunilor, mai întîi legiunea lui Messalla, apoi legiunile care erau aproape de el au trecut de flancul

drept al lui Caesar şi, în scurt timp, atingînd ultimele rînduri şi doborînd cîţiva soldaţi, nu mulţi, au dat de tabăra lui Caesar. (3) Iar acesta, aşa cum scrie el în *Însemnări,* la îndemnul unui prieten, numit Marcus Artorius, care avusese un vis, care-i poruncea lui Caesar să stea deoparte şi să se îndepărteze de tabără, a luat-o puţin înainte şi apoi i s-a părut că pierise, pentru că duşmanii umpluseră de săgeţi şi de lănci lectica lui goală. S-a produs un mare măcel al celor prinşi în tabără, între aceştia erau două mii de lacedemonieni, care veniseră în ajutor.

42 Dar aceia care nu porniseră să înconjoare armata lui Caesar şi care atacaseră direct frontul din faţă uşor au pus pe fugă pe ostaşii tulburaţi şi i-au ucis şi au decimat trei legiuni şi au pornit împreună cu cei care fugeau în tabără, şi printre cei care fugeau era Brutus însuşi. Dar lucru pe care nu l-au înţeles victorioşii, l-a arătat învinşilor întîmplarea. (2) Într-adevăr, în flancul gol şi prăbuşit al liniei duşmane, în care flancul drept se destrămase, împingînd mijlocul liniei de bătaie, nu au putu s-o respingă şi s-a angajat o mare bătălie. Dar flancul stîng, din cauza dezordinei şi a necunoaşterii a ceea ce se întîmpla, a fost respins, iar duşmanii, urmărind pe fugari pînă în tabără, au început s-o devasteze, în timp ce nici unul dintre comandanţi nu era de faţă. Într-adevăr, după cum se spune, Antonius la început s-a dat înapoi de la urmărire şi s-a retras către mlaştini, iar Caesar nu se vedea nicăieri, de vreme ce o ştersese din tabără. Lui Brutus cîţiva i-au arătat pumnalele însîngerate, spunînd că-l uciseseră pe Caesar şi cum era înfăţişarea şi statura lui. (3) Deja mijlocul liniei de bătaie cu mare măcel începuse să respingă pe duşmanii care erau în faţă şi se părea că, în general, Brutus obţine victoria, după cum Cassius era înfrînt şi numai această impresie a distrus toată situaţia lor, de vreme ce unul nu a venit în ajutorul lui Cassius, la gîndul că este victorios, iar Brutus n-a mai aşteptat pe Cassius, la gîndul că murise. Iară Messalla defineşte victoria prin aceea că Brutus a luat trei vulturi şi multe steaguri de la duşmani, dar duşmanii nici

unul. (4) Retrăgîndu-se deci Brutus în timp ce tabăra lui Caesar era devastată, s-a mirat că nu vede cortul de comandant al lui Cassius ridicat în sus, așa cum obișnuia, și că nu mai găsește nici celelalte lucruri, așa cum erau în tabără. Aceasta se întîmpla pentru că dușmanii, ocupînd tabăra, răpiseră și împrăștiaseră cele mai multe lucruri. Dar cei care socoteau că văd mai bine au spus că zăresc multe coifuri strălucitoare, multe scuturi de argint, care sînt purtate în tabăra lui Cassius. Dar ei nu socotesc că numărul și felul armelor sînt al celor rămași în tabără drept paznici, căci nu se vede nici un mare număr de morți, așa cum ar fi fost firesc să fie după ce fuseseră ucise atîtea legiuni. Aceste vorbe i-au sugerat lui Brutus, mai întîi, ideea de ceea ce se întîmplase și, lăsînd o gardă în tabăra dușmanilor, a început să cheme pe ostași la urmărire și i-a dus în tabăra lui Cassius, ca să-i dea ajutor.

43 Lucrurile la Cassius se petrecuseră în felul următor: el nu aprobase nici prima năvală a soldaților lui Brutus fără consemn și fără ordin și n-a văzut cu ochi buni nici faptul că, de îndată ce au fost victorioși, au trecut la pradă și la interese meschine, neîngrijindu-se de înconjurul și încercuirea dușmanului și de aceea nu i-au plăcut cele ce se întîmplau. Apoi el a fost cuprins de un fel de șovăială și de un fel de pierdere a timpului mai mult decît de avînt și de rațiunea pe care trebuie s-o aibă un comandant și a fost înconjurat de flancul drept al dușmanilor. În timp ce călărimea se revărsa în fugă spre mare, el i-a văzut și a încercat să țină în frîu și să îndemne și pe pedeștri care cedau. În timp ce un purtător de steag fugea, el i-a smuls steagul și l-a înfipt înaintea picioarelor lui, dar, de vreme ce nici ostașii care constituiau garda sa personală nu mai rezistau cu tărie, în cele din urmă, fiind forțat, s-a retras spre o colină cu cîțiva ostași, colină care avea cîteva vederi spre cîmpie. (2) Dar el n-a văzut, din cauza slăbiciunii vederii, nici jefuirea taberei. Iar cei din jurul său au văzut mulți cavaleri venind dintr-acolo, pe care îi trimisese Brutus. Lui Cassius

i s-a părut că sînt dușmani și-l urmăresc, totuși a trimis pe un oarecare Titinius, care era în jurul său, ca să vadă ce se întîmplă. Acesta și-a dat seama că sînt călărețiii lui Brutus, dar, cînd a văzut un om de încredere și devotat lui Cassius scoțînd strigăte de bucurie, prietenii au început să se salute și să-și strîngă mîna dreaptă, descălecînd de pe cai, iar ceilalți în jurul său, strîngîndu-se în grabă, intonau paiane și făceau multă zarvă și din cauza bucuriei nemăsurate au produs cel mai mare rău. (3) Într-adevăr, Cassius a crezut că Titinius este capturat de dușmani. A spus numai atît: „Fiind prea iubitor de viață, am răbdat să vedem pe un prieten răpit de dușmani". După aceea s-a retras într-un cort gol, luînd cu sine numai pe Pindaros, unul dintre liberții săi, pe care-l avea cu sine mereu după dezastrul lui Crassus[52], pregătit de sine pentru această groaznică clipă. Dar Cassius scăpase de parți, atunci însă și-a acoperit capul cu haina și, descoperindu-și grumazul, l-a oferit ca să-i fie tăiat. Într-adevăr capul a fost găsit despicat de corp. (4) Nici un om n-a văzut pe Pindaros după uciderea lui Cassius. În acest fel s-a iscat presupunerea că el ucisese pe Cassius, fără să primească ordine. Nu după mult timp însă, au apărut și călărețiii, iar Titinius, încununat de ei, s-a dus la Cassius. Dar cînd a cunoscut, după plînsetele și strigătele prietenilor care se jeluiau și se tînguiau, și-a dat seama de moartea comandantului și de neștiința lui și, scoțînd pumnalul și învinuindu-se mult din cauza întîrzierii, s-a sinucis.

44 Brutus, aflînd de dezastrul lui Cassius, s-a grăbit să-i vină în ajutor, iar de moartea lui a aflat cînd s-a apropiat de tabără, a vărsat lacrimi asupra corpului neînsuflețit și l-a numit pe Cassius ultimul dintre romani pentru că, gîndea el, nu va mai putea să existe în Roma un om cu atîta mărinimie. L-a împodobit și l-a trimis la Thasos, pentru ca înmormîntarea lui pe loc să nu producă învălmășeală. El însuși, strîngînd pe soldați în adunare, a început să-i încurajeze și, văzîndu-i lipsiți de toate cele necesare, le-a promis că va da fiecăruia cîte două mii de

drahme în locul celor căzuți. (2) Ostașii au prins curaj, auzind aceste vorbe, și s-au mirat de mărimea darurilor și l-au petrecut cu mari strigăte, și cu mare admirație, strigînd că numai el a rămas neînvins în luptă dintre cei patru mari comandanți. Lucrul acesta îl dovedea și realitatea, pentru că el a avut o mare încredere că va învinge în luptă, căci a respins cu legiunile sale puține pe dușmani. Și, dacă s-ar fi folosit de toate legiunile în luptă și dacă cei mai mulți n-ar fi trecut pe lîngă tabără și nu s-ar fi năpustit asupra dușmanilor, ca să-i prade, cu siguranță că nici o parte a dușmanilor n-ar fi rămas neînfrîntă de el.

45 Din partea lui Cassius și Brutus au căzut opt mii de ostași, fiind numărați și sclavii care erau în armată, pe care Brutus îi numea brigas. Dintre dușmani, Messalla crede că au murit mai mult decît dublu. Din cauza aceea și mai mult aceia erau descurajați, mai înainte ca un sclav al lui Cassius, numit Demetrius, să se ducă seara la Antonius, luînd de la cadavrul lui Cassius mantaua și sabia stăpînului său. Fiind duse deci acestea la Antonius, atît de mult curaj le-au inspirat, încît a doua zi de dimineață și-au dus armata la luptă. (2) Brutus însă, în timp ce ambele tabere erau într-o mișcare nelămurită — într-adevăr oamenii săi înarmați trebuiau să păzească tabăra, care era plină de prizonieri și care aveau nevoie de o pază amănunțită, iar tabăra lui Cassius nu suporta ușor schimbarea comandantului, ci dimpotrivă — partizanii lui Cassius învinși de invidie și de ură, se gîndeau la tovarășii lor victorioși. Brutus a socotit că e bine să înarmeze soldații, dar să se abțină de la luptă. A poruncit apoi ca dintre prizonieri să ucidă mulțimea sclavilor capturată, care se amesteca bănuitor printre cei înarmați, iar dintre captivii liberi, pe unii i-a eliberat, spunînd că ei au fost prinși mai degrabă de dușmani și că la dușmani se află captivii și sclavii, iar la ei se află oameni liberi și cetățeni. Dar, cînd a văzut pe prieteni și pe comandanți neîmpăcați i-a ascuns și i-a salvat. (3) Erau un oarecare Volumnius, mim de felul lui și un măscărici numit Sacu-

lio, amîndoi captivi pentru care Brutus n-avea nici un fel de stimă. Prietenii lui Brutus, ducîndu-i la el, au început să-i acuze că nici acuma nu încetează de a le vorbi și de a-i batjocori. Deoarece Brutus tăcea, fiind preocupat de alte gînduri, Corvinus Messalla a fost de părere să fie bătuți pe scenă și dați goi comandanților dușmanilor, pentru ca în acest fel să vadă de ce prieteni și tovarăși de chef au nevoie cînd se află în armată. Unii dintre cei de față au rîs. Publius Casca însă, cel care lovise primul pe Caesar, a zis: „Nu sărbătorim frumos moartea lui Cassius, rîzînd și făcînd glume. Iar tu, Brutus, vei arăta ce fel de amintire păstrezi comandantului, fie pedepsind, fie dînd drumul celor care și-au bătut joc și au batjocorit pe Brutus". La aceste vorbe, Brutus a răspuns foarte supărat: „De ce mă întrebați pe mine, Casca, și nu faceți ceea ce credeți că e bine?". Aceia, luînd de bază acest răspuns al lui Brutus, au procedat împotriva nelegiuiților așa cum trebuia, i-au dus de acolo și i-au ucis.

46 După aceea Brutus a făcut daruri soldaților și i-a dojenit puțin pentru că, fără să aștepte consemnul, fără ordin, au pornit în neorînduială împotriva dușmanilor și le-a promis că, dacă vor lupta bine, le va da ca să prade două orașe: Tesalonicul și Lacedemona. (2) Numai această învinuire care i se aduce vieții lui Brutus este greu de apărat, chiar dacă Antonius și Caesar au dat ostașilor lor premii pentru victorie cu mult mai înfricoșătoare. Într-adevăr, ei au alungat aproape pe toți locuitorii Italiei de pe ogoare, pentru ca ostașii lor să pună stăpînire pe pămînturi și pe orașe care nu li se cuveneau. Dar acesta a fost pentru ei scopul războiului, să domine și să stăpînească. Brutus însă, din cauza virtuții sale, așa cum credea lumea, nu trebuia nici să învingă, nici să se salveze decît cu dreptate și cinste, mai ales după ce murise Cassius, care se socotea că fusese cauza pentru care Brutus săvîrșise unele violențe. (3) Dar, după cum în timpul plutirii, cînd se rupe cîrma corăbiei, oamenii iau alte lemne și încearcă să le potrivească, nu bine desigur, dar de nevoie luptînd pentru obținerea folosului, tot așa și Brutus,

cînd avea o astfel de putere și cînd se afla într-o situație foarte schimbătoare și nu mai avea un comandant, ca să poată purta sarcina comandantului, a fost silit să se folosească de situația de față și să spună multe lucruri pe placul soldaților și se părea că el trebuie să adopte lucrurile pe care le aprobau soldații lui Cassius, care erau foarte greu de condus, pentru că în tabără erau foarte îndrăzneți din cauza lipsei de comandant, iar în fața dușmanilor erau foarte fricoși, din cauza înfrîngerii.

47 Dar nici situația lui Caesar și a lui Antonius nu era mai bună, de vreme ce nu aveau aprovizionările necesare și din cauza așezării taberelor așteptau o iarnă grea. Într-adevăr, trebuind să se învîrtească lîngă mlaștini și după bătălie începînd să cadă ploi tomnatice, umpleau corturile de noroi și de apă care îngheța îndată din cauza frigului. În timp ce ei se aflau în această situație, a venit o știre despre nenorocirea care se abătuse asupra armatei pe mare. Într-adevăr, în timp ce armata numeroasă era adusă pe corăbii din Italia, corăbiile lui Brutus au căzut asupra lor și le-au prăpădit. În acest fel nu mai puțin, după ce au scăpat de dușmani, au supraviețuit și au fost constrînși de foame să mănînce pînzele și otgoanele. (2) Auzind ei despre această nenorocire, s-au grăbit să dea bătălia mai înainte ca Brutus să afle despre nenorocirea care se abătuse asupra lor. Într-adevăr, într-o singură și aceeași zi, bătălia s-a dat și pe uscat, și pe mare. Din cauza soartei mai mult și din cauza răutății comandanților de pe vase, Brutus n-a cunoscut succesul după trecere de douăzeci de zile. Căci altfel nu ar fi pornit la a doua bătălie și ar fi putut să prepare pe îndelete cele necesare armatei, mai ales că își avea tabăra așezată într-un ținut frumos, astfel încît nici iarna nu-l putea să-l vatăme, iar tabăra nu putea fi atacată de dușmani, apoi, prin faptul că domina cu putere pe mare și că învinsese pe dușmanii care fuseseră în fața lui, el era plin de mari speranțe și de încredere în sine. (3) Dar deoarece puterea politică, după cît se părea nu mai putea să fie deținută de popor, ci avea nevoie de conducerea unuia singur, zeul, voind

să dea la o parte pe acela care constituia singura piedică pentru cel care va avea să domnească singur, a tăiat acel noroc al lui Brutus, deși era cît pe ce ca Brutus să-și dea seama. Într-adevăr, fiind el pe punctul de a da bătălia, în ajunul ei un oarecare Clodius a venit dezertînd de la dușmani, anunțînd că dușmanii aflaseră, în frunte cu Caesar, despre distrugerea flotei și că se grăbesc să dea bătălia. Omul acela, spunînd acestea, nu a găsit crezare și nici nu s-a înfățișat lui Brutus, pentru că a fost disprețuit de toți care credeau că nu auzise nimic temeinic și că anunță doar minciuni, ca să facă plăcere.

48 În noaptea aceea se spune că iarăși i s-a înfățișat lui Brutus fantoma și, arătînd aceeași înfățișare, n-a spus nimic și a plecat. Publius Volumnius, un om care se ocupa cu filozofia și care de la început făcea armată cu Brutus, spune că nu s-a întîmplat acest lucru, ci că a fost văzut un vultur plin de un roi de albine și că brațul unuia dintre ofițeri a fost văzut cum mustește de un fel de mir roșiatic și că deși-l ștergeau nu-l puteau opri. Se mai spune că, înainte de luptă, doi vulturi, bătîndu-se între ei în fața celor două linii de bătaie, au produs o liniște de necrezut în cîmpie, în timp ce ambele linii de bătaie priveau spre ei, și că a cedat și a fugit cel dinspre Brutus. Mai este zvonul că etiopianul care a devenit celebru și care a deschis poarta purtătorului de vultur a fost ucis de către soldați care au luat aceasta drept un semn rău.

49 Ducînd el linia de bătaie și așezînd-o în fața dușmanilor, a șovăit multă vreme, pentru că îl năpădiseră bănuielile și înștiințările din partea unora în momentul cînd cerceta armata. El vedea călăreții că încep bătălia cu o nu prea mare bunăvoință și că așteaptă mereu acțiunea pedestrimii. Apoi, dintr-o dată, un personaj pe care îl respecta în mod deosebit Brutus datorită vitejiei sale a trecut pe lîngă Brutus călare și s-a dus la dușmani. El se numea Camulatus. Văzîndu-l Brutus, a fost cuprins de o mare durere și pe de o parte de mînie, iar pe de altă

cînd avea o astfel de putere și cînd se afla într-o situație foarte schimbătoare și nu mai avea un comandant, ca să poată purta sarcina comandantului, a fost silit să se folosească de situația de față și să spună multe lucruri pe placul soldaților și se părea că el trebuie să adopte lucrurile pe care le aprobau soldații lui Cassius, care erau foarte greu de condus, pentru că în tabără erau foarte îndrăzneți din cauza lipsei de comandant, iar în fața dușmanilor erau foarte fricoși, din cauza înfrîngerii.

47 Dar nici situația lui Caesar și a lui Antonius nu era mai bună, de vreme ce nu aveau aprovizionările necesare și din cauza așezării taberelor așteptau o iarnă grea. Într-adevăr, trebuind să se învîrtească lîngă mlaștini și după bătălie începînd să cadă ploi tomnatice, umpleau corturile de noroi și de apă care îngheța îndată din cauza frigului. În timp ce ei se aflau în această situație, a venit o știre despre nenorocirea care se abătuse asupra armatei pe mare. Într-adevăr, în timp ce armata numeroasă era adusă pe corăbii din Italia, corăbiile lui Brutus au căzut asupra lor și le-au prăpădit. În acest fel nu mai puțin, după ce au scăpat de dușmani, au supraviețuit și au fost constrînși de foame să mănînce pînzele și otgoanele. (2) Auzind ei despre această nenorocire, s-au grăbit să dea bătălia mai înainte ca Brutus să afle despre nenorocirea care se abătuse asupra lor. Într-adevăr, într-o singură și aceeași zi, bătălia s-a dat și pe uscat, și pe mare. Din cauza soartei mai mult și din cauza răutății comandanților de pe vase, Brutus n-a cunoscut succesul după trecere de douăzeci de zile. Căci altfel nu ar fi pornit la a doua bătălie și ar fi putut să prepare pe îndelete cele necesare armatei, mai ales că își avea tabăra așezată într-un ținut frumos, astfel încît nici iarna nu-l putea să-l vatăme, iar tabăra nu putea fi atacată de dușmani, apoi, prin faptul că domina cu putere pe mare și că învinsese pe dușmanii care fuseseră în fața lui, el era plin de mari speranțe și de încredere în sine. (3) Dar deoarece puterea politică, după cît se părea nu mai putea să fie deținută de popor, ci avea nevoie de conducerea unuia singur, zeul, voind

să dea la o parte pe acela care constituia singura piedică pentru cel care va avea să domnească singur, a tăiat acel noroc al lui Brutus, deși era cît pe ce ca Brutus să-și dea seama. Într-adevăr, fiind el pe punctul de a da bătălia, în ajunul ei un oarecare Clodius a venit dezertînd de la dușmani, anunțînd că dușmanii aflaseră, în frunte cu Caesar, despre distrugerea flotei și că se grăbesc să dea bătălia. Omul acela, spunînd acestea, nu a găsit crezare și nici nu s-a înfățișat lui Brutus, pentru că a fost disprețuit de toți care credeau că nu auzise nimic temeinic și că anunță doar minciuni, ca să facă plăcere.

48 În noaptea aceea se spune că iarăși i s-a înfățișat lui Brutus fantoma și, arătînd aceeași înfățișare, n-a spus nimic și a plecat. Publius Volumnius, un om care se ocupa cu filozofia și care de la început făcea armată cu Brutus, spune că nu s-a întîmplat acest lucru, ci că a fost văzut un vultur plin de un roi de albine și că brațul unuia dintre ofițeri a fost văzut cum mustește de un fel de mir roșiatic și că deși-l ștergeau nu-l puteau opri. Se mai spune că, înainte de luptă, doi vulturi, bătîndu-se între ei în fața celor două linii de bătaie, au produs o liniște de necrezut în cîmpie, în timp ce ambele linii de bătaie priveau spre ei, și că a cedat și a fugit cel dinspre Brutus. Mai este zvonul că etiopianul care a devenit celebru și care a deschis poarta purtătorului de vultur a fost ucis de către soldați care au luat aceasta drept un semn rău.

49 Ducînd el linia de bătaie și așezînd-o în fața dușmanilor, a șovăit multă vreme, pentru că îl năpădiseră bănuielile și înștiințările din partea unora în momentul cînd cerceta armata. El vedea călăreții că încep bătălia cu o nu prea mare bunăvoință și că așteaptă mereu acțiunea pedestrimii. Apoi, dintr-o dată, un personaj pe care îl respecta în mod deosebit Brutus datorită vitejiei sale a trecut pe lîngă Brutus călare și s-a dus la dușmani. El se numea Camulatus. Văzîndu-l Brutus, a fost cuprins de o mare durere și pe de o parte de mînie, iar pe de altă

parte de frica unei mai mari defecţiuni şi trădări, a pornit îndată împotriva duşmanilor cînd soarele mergea spre ora a noua a zilei. (2) Şi, într-adevăr, în ceea ce-l priveşte, a învins în parte şi a înaintat împotriva flancului drept al duşmanilor, care se retrăgea presîndu-l cu putere şi călăreţii au prins curaj atacînd cu pedestrimea pe duşmanii puşi în dezordine. Celălalt flanc, ca să nu cumva să fie înconjurat de duşmani, fiind duşi de comandanţi care se temeau de acest lucru, din cauză că nu era suficientă mulţimea soldaţilor, a fost respins la mijloc şi, devenind fără putere, n-a putut rezista duşmanilor şi la început s-a retras. (3) Iar cei care au respins acest flanc de îndată au început să-l încercuiască pe Brutus. Acesta dovedea că este viteaz şi în calitate de comandant şi de soldat, şi cu fapta, şi cu mintea, cînd se află în primejdie. Totuşi lucrul care i-a folosit foarte mult în lupta anterioară acum l-a vătămat. Într-adevăr duşmanii care fuseseră înfrînţi îndată atunci au fost ucişi, dimpotrivă dintre soldaţii lui Cassius, care fuseseră respinşi, puţini au pierit, iar cei care s-au salvat fiind plini de groază din cauza înfrîngerii suferite au umplut de groază şi de tulburare cea mai mare parte a armatei. (4) Atunci şi Marcus, fiul lui Cato, care a luptat alături de cei mai buni şi mai nobili tineri şi şi-a dat toată silinţa, deşi era zdrobit de oboseală, nu a fugit şi nici n-a cedat, ci luptîndu-se cu toate forţele şi strigînd cine este şi numind pe tatăl său, a căzut peste multele cadavre ale duşmanilor. Au mai căzut şi alţii dintre cei mai buni ostaşi ai lui Brutus, avîntîndu-se în primejdie.

50 Exista un oarecare Lucilius, bărbat bun între prietenii lui Brutus. Acesta, văzînd pe nişte barbari călăreţi că, în timp ce neglijau pe ceilalţi, se îndreaptă direct spre Brutus, s-a hotărît să înfrunte primejdia şi să li se împotrivească şi, rămînînd mai puţin în urma lui Brutus, a spus că este Brutus şi i-a convins şi a cerut să fie dus la Caesar, spunînd că are încredere în el. Călăreţii, salutînd cu bucurie această captură şi socotind că se bucură de un minunat noroc, au dus pe acest bărbat cînd încă

se lăsa întunericul, trimiţînd cîteva ştafete dintre ei la Antonius. El deci, bucuros, a întîmpinat pe cei care-l duceau şi toţi ceilalţi care aflau că Brutus este adus viu dădeau fuga acolo, unii dintre ei socotind că soarta lui este milostivă, iar alţii fiind de părere că este nedemn de faima sa ca el să fie prada unor barbari, din cauză că voise să-şi cruţe sufletul. (2) Cînd s-au apropiat, Antonius s-a ridicat în picioare, neştiind cum trebuie să-l primească pe Brutus, iar Lucilius, apropiindu-se cu foarte mult curaj, i-a zis: „Pe Marcus Brutus nici un duşman nu l-a capturat şi nici n-ar putea să-l captureze; fie ca soarta să nu aibă această putere asupra virtuţii lui, dar acela va fi găsit viu sau mort undeva zăcînd la pămînt demn de sine însuşi. Eu însă am venit ca să îndepărtez pe soldaţii tăi, cerînd ca să nu păţesc nimica pentru acest gest al meu". (3) În timp ce Lucilius spunea acestea toţi erau uimiţi, Antonius a privit către aceia care-l aduseseră şi le-a spus: „Foarte rău vă simţiţi tovarăşi de luptă avînd impresia că aţi fost insultaţi de această eroare, dar să ştiţi bine că voi aţi cîştigat o pradă mai bună decît cea căutată. Într-adevăr, căutînd un duşman aţi adus un prieten. Iată că, eu n-aş fi ştiut cum să mă port, pe zei! cu Brutus dacă mi s-ar fi adus vin, dar pe acest duşman aş vrea să-l tratez mai mult ca pe prieten decît ca pe duşman". Zicînd el acestea şi salutînd pe Lucilius, atunci l-a încredinţat unui prieten, iar mai tîrziu l-a tratat cu multă statornicie şi încredere.

51 Brutus, trecînd un rîu înconjurat de păduri şi prăpastii pe întuneric, nu a înaintat mult, ci aşezîndu-se într-un loc închis de văi, în faţa căruia se ridica o mare stîncă, în timp ce în jurul său se aflau cîţiva comandanţi şi prieteni, mai întîi a privit către cerul care era plin de stele, a rostit două versuri, dintre care pe unul îl scrisese Volumnius.

„Iupiter, fie să nu-ţi scape autorul acestor lucruri, iar pe celălalt spune că l-a uitat"

După puțin timp, prietenii care căzuseră înaintea sa în luptă i-a trecut pe toți în revistă, numindu-i pe nume și a gemut mai ales la amintirea lui Flavius și a lui Labeo. Labeo era locotenentul său, iar Flavius era comandantul meșterilor. (2) În acest timp, un oarecare fiind cuprins de sete și văzînd că și Brutus este în aceeași stare, a luat coiful și a dat fuga la un pîrîu, dar, de vreme ce s-a proca să vadă ce s-a întîmplat și împreună cu el a pornit dus o zarvă în cealaltă parte, Volumnius a alergat repede Dardanus Thipaspistul. Întorcîndu-se după puțin timp, au întrebat despre băutură. Brutus, surîzînd foarte liniștit, a spus lui Volumnius: „S-a băut cupa, dar se va aduce alta". Fiind trimis același om, a fost în primejdie de a fi capturat de dușmani și cu greu s-a salvat rănit. (3). În timp ce Brutus avea impresia că nu muriseră mulți în luptă, Statilius a promis că va pătrunde prin mijlocul dușmanilor, căci altfel nu era posibil, să vadă tabăra lor și că va face focul, dacă va găsi lucrurile în bună stare și apoi se va întoarce la el. Și, desigur, focul a fost ridicat după ce Statilius s-a dus acolo în tabără, dar, de vreme ce nu se întorcea, Brutus, după ce l-a așteptat cîtva timp, a spus: „Dacă va trăi Statilius, se va întoarce". S-a întîmplat însă că, pe cînd se întorcea, a căzut în mîna dușmanilor și a fost ucis.

52 Noaptea înainta, iar Brutus care ședea întins pe pat s-a întors către libertul său Cleitus și a început să-i vorbească. Cleitus tăcea și plîngea. Atunci Brutus a chemat la sine pe hipaspistul Dardanus și a vorbit cu el ceva separat. În cele din urmă, a amintit lui Volumnius de anumite idei și exerciții filozofice și l-a îndemnat să pună mîna pe sabia cu care avea să se sinucidă și să-i dea lovitura. (2) Dar deoarece Volumnius a refuzat, și ceilalți la fel, iar unul a spus că trebuie să nu rămînă, ci să fugă, Brutus s-a ridicat în picioare și a zis: „Trebuie să fugim, dar nu cu picioarele, ci cu mîinile". Apoi a dat cu multă plăcere mîna cu toți și a spus că este cuprins de o mare bucurie că nici unul din prietenii săi nu l-a trădat,

dar că dojenește soarta în ceea ce privește patria. A mai spus că se socotește cel mai fericit dintre învinși și că va lăsa o faimă a virtuții sale pe care nu o vor avea cei care vor învinge cu armele sau cu banii; pentru că el socotește că oamenii nedrepți și răi care au ucis bărbați drepți și buni nu vor domni pe drept. (3) Fiind el rugat și îndemnat să se salveze, s-a retras ceva mai departe cu doi sau trei, printre care era și Straton, prietenul său de la exercițiile retorice. Așezîndu-l pe el cît mai aproape de sine și sprijinindu-se cu amîndouă mîinile pe mînerul săbiei scoase din teacă, s-a așezat pe tăiș și astfel a murit. Unii spun că nu Brutus, ci Straton, la insistențele mari ale lui Brutus, în timp ce și-a întors privirea, a ținut sabia, iar Brutus, împingînd cu putere pieptul în sabie, iar sabia străpungîndu-i pieptul, a murit pe loc.

53 Pe acest Straton, Messalla, care era prietenul lui Brutus, l-a împăcat cu Caesar și o dată, cînd era liniște, s-a apropiat de Caesar și, plîngînd, a spus: „Acesta este, Caesar, bărbatul care i-a făcut lui Brutus ultima plăcere". Caesar, primindu-l, l-a avut părtaș la strădaniile sale, iar în bătălia de la Actium, Straton a fost unul dintre elenii fideli din jurul lui Caesar. Se spune că Messalla, cînd a fost mai tîrziu lăudat de Caesar pentru că, deși îi fusese un dușman foarte înverșunat, la Philippi, din cauza lui Brutus, totuși la Actium i s-a oferit cu foarte mult avînt, a zis: „Eu, Caesar, am fost întotdeauna partizanul cauzei celei mai drepte și mai cinstite". (2) Antonius, găsindu-l pe Brutus mort, a poruncit ca corpul să-i fie înfășurat în cea mai prețioasă manta din ale sale, iar mai în urmă, aflînd că mantaua fusese furată, a ucis pe acel care a furat-o. Resturile pămîntești le-a trimis la Servilia, mama lui Brutus. (3) Filozoful Nicolaus[53] și Valerius Maximus[54] istorisesc că Porcia, soția lui Brutus, voia să moară, dar nici unul dintre prieteni nu îngăduia și stăruiau și o păzeau și atunci ea, scoțînd cărbuni aprinși din foc, i-a înghițit și, închizînd gura, a murit sufocată. Desigur se arată o scrisoare a lui Brutus către prieteni prin care îi

acuză și le deplînge soarta Porciei, de vreme ce o neglijaseră și ea se sinucisese din cauza bolii. Se pare că Nicolaus n-a știut cînd a murit, de vreme ce o scrisoare, dacă este autentică, arată suferința și dragostea soției și felul cum a murit.

COMPARAȚIE ÎNTRE DIO ȘI BRUTUS

1 Multe sînt lucrurile strălucite săvîrșite de acești bărbați, dar printre primele trebuie socotit faptul că, folosindu-se de foarte mici începuturi, au ajuns să fie foarte mari. Dar aceasta pentru Dio a fost foarte frumos. Într-adevăr, el n-a avut un rival la glorie, așa cum a avut Brutus pe Cassius, un om care nu era atît de merituos în ceea ce privește virtutea și faima, dar care în război a arătat că nu este întru nimic mai prejos în privința curajului, gîndirii și a faptei, el căruia unii îi atribuie începutul întregii acțiuni, spunînd că a fost conducătorul complotului împotriva lui Caesar, chiar și pentru Brutus care era nehotărît. (2) Dio însă se pare că, așa cum și-a pregătit arme, corăbii și forțe militare, tot așa și-a dobîndit și prieteni și ajutoare pentrū acțiune. Brutus nu și-a dobîndit bogăție și forța din acțiuni războinice, așa cum a făcut Dio, ci, dimpotrivă, a dus în război el însuși bogăția sa pentru libertatea cetățenilor, dîndu-le și alimente în exil. (3) Mai mult încă, Brutus și Cassius, nefiind sigură șederea lor la Roma, au părăsit-o, dar cînd erau condamnați la moarte și erau urmăriți, au recurs la un război necesar aplecîndu-și corpurile asupra armelor, au înfruntat primejdia mai mult în interesul lor decît al cetățenilor, pe cînd Dio, ducînd în exil o viață mai lipsită de teamă și mai plăcut decît a aceluia pe care-l trimisese în exil, s-a aruncat în primejdie de bunăvoie, spre a salva Sicilia.

2 Nu la fel a fost însă acțiunea de a elibera pe siracuzani de Dionysios, cum a fost pentru romani să-i elibereze de Caesar. Într-adevăr unul nu tăgăduia că este tiran și a umplut Sicilia de nenumărate rele. Dimpotrivă în

timp ce puterea lui Caesar creştea a dat multă bătaie de cap duşmanilor, iar cînd au primit-o fiind înfrînţi, li se părea că este numai un nume şi o aparenţă, de vreme ce în fapt el n-a săvîrşit nici o cruzime şi nici o faptă tiranică şi, deoarece se părea că faptele cer dictatura, el s-a oferit şi a fost dat de către divinitate ca un medic foarte bine venit. De aceea pe Caesar îndată l-a dorit poporul roman, astfel încît a fost neînduplecat şi pornit împotriva ucigaşilor. Dimpotrivă, pe Dio alungarea lui Dionysios din Siracuza şi faptul că nu a distrus mormîntul tiranului antecedent a fost un motiv de acuzare în faţa cetăţenilor.

3 În ceea ce priveşte faptele războinice însă, Dio a fost un comandant ireproşabil, dintre care le-a săvîrşit foarte bine după chibzuielile sale, iar insuccesele pe care le-a avut s-au datorat altora şi el le-a îndreptat spre mai bine. Brutus însă se pare că nici n-a suportat cu chibzuinţă ultima luptă decisivă şi nici n-a rezistat şi, cînd a fost înfrînt, nu a găsit o îndreptare a lucrurilor, ci şi-a pierdut nădejdea şi a renunţat şi n-a mai avut nici curajul lui Pompeius să încerce soarta. Şi toate lucrurile acestea s-au întîmplat, deşi el mai avea multe rezerve în arme şi deşi stăpînea armata cu corăbiile. (2) Dar cea mai mare învinuire care i se aduce lui Brutus este faptul că el, care fusese salvat de Caesar şi care, la rîndul său, salvase pe mulţi dintre cei care fuseseră făcuţi prizonieri cu el, pe cîţi voise, şi care era socotit prieten şi fusese cinstit de Caesar înaintea altora, a întins mîna asupra lui Caesar. Lucrul acesta nu s-ar putea spune împotriva lui Dio. Dar, dimpotrivă, Dio fiind rudă cu Dionysios şi prieten cu el a încercat să pună lucrurile pe drumul cel bun şi să le păstreze, iar cînd a fost exilat şi cînd soţia sa a suferit nedreptăţi şi şi-a pierdut averea, abia atunci a pornit un război legal şi drept, pe faţă. (3) Oare această afirmaţie poate fi convertită în contrariul ei? Căci faptul cel mai important, care aduce laudă acestor bărbaţi, şi anume ura împotriva tiranilor şi duşmănia împotriva răilor, toate acestea le-a avut curate şi neamestecate Brutus,

de vreme ce, deşi nu avea nici un fel de motiv particular de ură împotriva lui Caesar, şi-a pus viaţa în primejdie pentru libertatea comună. Dio, dacă n-ar fi suferit nedreptăţi el însuşi, nu ar fi pornit războiul şi aceasta se dovedeşte prin epistolele lui Platon, din care se vede că el a fost alungat de la tiranie şi n-a plecat de bunăvoie. (4) Mai mult, interesul public l-a făcut pe Brutus prieten cu Pompeius, care era duşman şi adversar lui Caesar, arătînd prin aceasta că limita prieteniei şi duşmăniei era dreptatea. Dio însă a făcut multe pe placul lui Dionysios, din interes, cînd avea mare trecere la el şi numai cînd s-a mîniat, de vreme ce nu i s-a mai acordat încredere, a pornit la război. Din cauza aceasta nici toţi prietenii n-au avut încredere în el, gîndind că, după ce va alunga pe Dionysios, el va întemeia o domnie întru nimic mai blîndă pentru cetăţeni, în ceea ce priveşte însă Brutus, chiar duşmanii săi au spus că el singur dintre ucigaşii lui Caesar îşi propusese un singur gînd de la început şi pînă la sfîrşit, ca să redea romanilor vechea constituţie.

4 Într-adevăr, lăsînd acestea la o parte, lupta împotriva lui Dionysios nu este la fel cu lupta împotriva lui Caesar, căci nu exista nimeni dintre prietenii lui Dionysios care să nu dispreţuiască ocupaţiile lui în beţie, jocuri de noroc şi femei. Dar faptul de a-şi propune doborîrea lui Caesar şi lipsa de frică, de grozăvia faptei, de puterea lui Caesar şi de soartă, al cărui nume nu lăsa să doarmă pe regii parţilor şi inzilor, erau caracteristicile unui suflet nobil şi care nu putea să cedeze în faţa nici unei temeri. Din cauza aceasta, cînd a apărut în Sicilia, nu puţine zeci de mii de oameni i s-au alăturat împotriva lui Dionysios. Dimpotrivă, faima lui Caesar, chiar atunci cînd a căzut, a ridicat pe prieteni, iar numele său a ridicat pe acela care să-l folosească şi, dintr-un copil fără resurse, a făcut să fie cel dintîi dintre romani, ca un fel de antidot împotriva lui Antonius, care-l duşmănea şi avea o mare trecere. (2) Iar dacă cineva va spune că Dio a alungat pe tiran în lupte mari, iar că Brutus a ucis pe Caesar cînd era gol şi nepăzit, aceasta era fapta unei stra-

tegii extrem de ascuțite, anume ca să înconjure nepăzit și gol pe un astfel de bărbat care era păzit de o forță militară. Într-adevăr el nu s-a năpustit dintr-o dată și nici singur și nici cu puțini asupra lui Caesar, ucigîndu-l, dar de mult timp fixînd planul și l-a executat cu mulți tovarăși, dintre care nici unul nu l-a trădat, căci sau de la început a ales pe cei mai buni, sau prin faptul că a ales pe cei în care avea încredere i-a făcut mai buni. Dio însă, fie că a judecat rău și s-a încredințat unor oameni răi, fie că s-a folosit rău de ei și i-a făcut din buni, răi. Și nici una din acestea nu era potrivită cu un bărbat bun. Însuși Platon îl dojenește că și-a ales astfel de prieteni de care să fie ucis.

5 Cînd Dio a căzut nimeni nu l-a răzbunat, pe cînd pe Brutus chiar Antonius, care era unul dintre dușmani, l-a înmormîntat cu multă faimă, iar Caesar i-a dat cele mai înalte onoruri. A fost ridicată și o statuie de bronz a lui Brutus, așezată în Mediolanum în Gallia de dincoace de Alpi. Această statuie a văzut-o mai tîrziu Caesar cum era făcută cu foarte multă artă și iscusință și a trecut mai departe. Apoi după puțin timp, oprindu-se în auzul multora, a chemat pe conducătorii orașului, spunînd că cetatea a păstrat în sînul ei pe un dușman al său neîmpăcat. La început, cum era firesc, toți au negat și, neștiind despre cine vorbește, se uitau unul la altul. Atunci Caesar, întorcîndu-se către statuie și încrețindu-și fruntea, a zis: „Dar nu este ăsta dușmanul meu care se ridică aicea?“ Atunci magistrații și mai mulți impresionați au păstrat tăcere. Atunci Caesar surîzînd a lăudat pe galli că sînt prieteni statornici pentru prietenii lor chiar cînd soarta este contrară și a poruncit ca statuia să rămînă la locul ei.

ARTAXERXES

NOTIȚĂ INTRODUCTIVĂ

Viața lui Artaxerxes al II-lea, căci despre el este vorba în această biografie, a pus în lumină nu numai calitățile și slăbiciunile unui om, dar a arătat, pentru cine avea ochi să vadă, și gravele și adeseori funestele influențe ale femeilor asupra cîrmuirii supreme, slăbiciunea vastului regat persan, precum și relațiile mereu schimbătoare dintre Persia și statele grecești. Citind biografia lui Artaxerxes, avem impresia că asistăm la o puternică dramă în care o măruntă intrigă de curte avea cele mai mari consecințe pentru regatul persan. Contradicțiile și certurile dintre cetățile grecești, combinate cu luptele pentru putere la curtea regală persană, conferă o savoare deosebită faptelor.

Artaxerxes s-a născut pe la 451 î.e.n. Fiu al lui Darius al II-lea Nothos, s-a urcat pe tron la 404, după moartea și voința tatălui său, ca moștenitor legal[1]*. În orice caz, Parysatis, mama lui Artaxerxes, dorea cu ardoare ca tronul să revină lui Cyrus, fratele lui Artaxerxes. La îndemnul mamei sale, Cyrus încearcă să-l ucidă pe Artaxerxes, dar nu izbutește. Parysatis nu era însă femeia care să renunțe ușor la planurile ei. De aceea, la stăruința ei, Cyrus pornește cu război împotriva fratelui său. Războiul — ale cărui peripeții sînt pe larg narate de Xenofon și de Plutarh*[2] *— s-a terminat prin bătălia de la Cunaxa (3 septembrie 401), prin înfrîngerea și uciderea lui Cyrus.*

---

[1] Plut., *Art.* 1—4; Ctesias, 44, 49; Diodor, 17, 5, 5; Xenof., *Anab.*, 1, 1, 3; Corn. Nepos, *De reg.*, 1, 3, 4; Justin., 11, 3, 4.

[2] Xenof., *Anab.*, 1; Hellen., 3, 1; Plut., *Art.*, 3—12. Vezi și Diod., 14, 19, 24; Iustin, 7, 5, 11; Trogus Pompeius, *Proleg.*, 5.

Dornic de glorie, însă și ținînd să apară viteaz și hotărît în fața supușilor săi, Artaxerxes se mîndrește cu uciderea propriului său frate. Plutarh ne arată ce ușor a trimis la moarte pe aceia care au îndrăznit să spună că ei l-au ucis pe Cyrus[3]. Dar, după moartea lui Cyrus, patimile de la curte și-au spus imediat cuvîntul: Parysatis a uneltit uciderea dușmanilor lui Cyrus, iar Stateira, soția lui, care ura de moarte pe Parysatis, a obținut uciderea prietenilor lui Cyrus.

Totuși ura neîmpăcată a Parysatidei n-a lăsat-o liniștită, pînă cînd n-a obținut îndepărtarea Stateirei, otrăvind-o.

Dar luptele pentru putere de la curtea regelui se complică și cu un război cu cetățile grecești. Mai întîi izbucnește un război între perși și spartani, care, cu multe peripeții, a durat șase ani, 400—394, și s-a terminat prin bătălia de la Cnidos, unde, grație atenianului Conon, numit amiral persan, flota regelui a obținut victoria. Alianța dintre Atena și Persia nu durează mult. Unindu-și eforturile, Antalcydas și Teribazos izbutesc să determine pe rege să se înțeleagă cu spartanii. Rezultatul: o nouă victorie a regelui împotriva atenienilor impunea pacea lui Antalcydas, prin care se retrocedau regelui controversatele cetăți grecești de pe țărmul Asiei Mici. Iată încă una dintre consecințele intrigilor de la curtea persană, combinate cu dezbinările dintre cetățile grecești.

Războiul dus de Artaxerxes împotriva Egiptului s-a prelungit mulți ani. De asemenea, satrapii purtau, fiecare în satrapia lui, mici războaie cu populațiile răsculate. Aceste războaie nu angajau însă puterea centrală.

Luptele pentru putere — complicate cu intrigi provenite din familia regelui — se desfășurau într-o atmosferă de patimi aprinse. După moartea Stateirei, pe lîngă cele trei sute șaizeci de femei din harem[4], Artaxerxes s-a căsătorit mai întîi cu fiica sa Atosa, apoi, spun unele versiuni antice, cu alte fiice ale sale: Amestris, Apama, Rodoguna. O ceartă înverșunată pentru succesiunea la tron izbucnește între Darius, fiul mai mare al lui Artaxerxes, pe care acesta îl făcuse un fel de coregent, și Ochos, fiul mai mic. Conflictul a izbucnit din cauza Aspasiei, fosta soție a lui Cyrus, pe care Darius voia s-o obțină. Două tabere se aflau în conflict: de o parte se afla Atosa, cu Ochos, căruia-i promisese pe Aspasia, iar de cealaltă se afla Teribazos cu Darius. Teribazos era mîniat că regele nu-i dăduse în căsătorie pe nici una dintre fiicele sale. Darius se lasă atras într-un complot împotriva lui Ochos. Complotul este descoperit și Darius ucis. Bătrîn și îndurerat de lupta dintre Darius și Ochos, Artaxerxes a murit probabil pe la 359 î.e.n.

[3] Plut., *Art.*, 14, 3; Xenof., *Anab.*, 2 ,8, 8.
[4] Plut., *Art.*, 23, 27.

Fire influențabilă, crud și adesea laș, Artaxerxes a putut face față cu greu atîtor probleme care se cereau rezolvate. Ajungerea pe tron și păstrarea domniei l-au preocupat infinit mai mult decît complicatele probleme de politică internă și externă care trebuiau soluționate.

Istorisind viața lui Artaxerxes, Plutarh, în primul rînd, dă dovadă de admirabile calități de povestitor, care face ca lectura Vieților paralele *să fie o adevărată desfătare pentru cititor. De aceea, el se preocupă de exactitatea unor amănunte ale faptelor istorisite care n-au o prea mare importanță sau n-au nici o importanță pentru marile probleme în dezbatere. Aprecierile favorabile cu privire la dărnicia și popularitatea lui Artaxerxes (cap. 4, 12), anecdotele și vorbele de spirit ale regelui, presărate ici și colo, fac de multe ori pe cititor să piardă din vedere că, în fond, la curtea regilor sau în diferite satrapii, ca și în cetățile grecești, angajate mai de aproape sau mai de departe în conflict, se dezbăteau probleme de o mare însemnătate politică: lipsa de coeziune dintre diferitele părți ale regatului persan, dezbinarea dintre cetățile grecești, legăturile perșilor cu grecii etc.*

Cu toate acestea, biograful nu lasă nesatisfăcută curiozitatea cititorului, care dorește să știe care era atitudinea lui față de marile probleme în dezbatere. Într-adevăr, situația în care se găsea regatul persan este foarte

clar zugrăvită de biograf la începutul capitolului 20 cînd spune: „Într-adevăr, regele dorea foarte mult să pună mîna pe grecii care porniseră la expediție cu Cyrus și dorea lucrul acesta nu mai puțin decît dorise să-l înfrîngă pe Cyrus și să-i ia domnia. Totuși nu i-a prins, căci grecii, după ce au pierdut pe Cyrus, comandantul lor [suprem] și pe propriii lor comandanți, ei doar au scăpat din palatul regal și au arătat că puterea perșilor și a regelui nu este nimic altceva decît aur mult, lux și femei, iar restul este numai fum și îngîmfare. Atunci toată Elada a prins curaj și a disprețuit pe barbari, dar pe lacedemonieni îi cuprinsese o strașnică teamă ca nu cumva grecii care locuiau în Asia să-și scuture jugul sclaviei și să înceteze de a mai fi insultați de ei". În acest pasaj biograful caracterizează plastic situația puterii persane și, în același timp, își exprimă fățiș ura față de Sparta. Dar, la sfîrșitul capitolului 21, biograful este și mai vehement împotriva spartanilor, reprezentați, în acel moment, de Antalcydas. Plutarh spune: „Antalcydas era spartan, fiul lui Leon, și, încercînd să facă pe placul regelui, a izbutit să obțină ca toate cetățile grecești din Asia și toate insulele să se supună lacedemonienilor, plătindu-le tribut, și ca, în aceste condiții, să încheie pace cu grecii, dacă pace trebuie să se numească violența și trădarea Eladei, al cărui sfîrșit n-a fost mai urît decît nici unul dintre cele pe care le-a adus un război celor învinși. Ura lui Plutarh împotriva spartanilor — firească — pornește din faptul că Antalcydas făcuse pe placul perșilor, dușmanii cei mai de temut ai elenilor. De aceea, cu o satisfacție abia reținută, narează biograful moartea lui Antalcydas. „Dar regele atît de mult l-a disprețuit [mai în urmă pe Antalcydas], l-a trecut cu vederea și l-a respins, încît, cînd s-a întors acasă, era batjocorit de dușmani, și, temîndu-se de efori, și-a pus capăt vieții prin foame" (cap. 22, 3). Aceeași satisfacție, și-o exprimă biograful cînd amintește de uciderea lui Tisaferne, un alt dușman neîmpăcat al grecilor: „Artaxerxes, în schimbul multor supărări pe care le făcuse grecilor, le-a procurat și o bucurie, anume că a

ucis pe cel mai detestat și neîmpăcat dușman al lor, pe Tisaferne" (cap. 23, 1). Evident Plutarh, cum era firesc, suferea cînd trebuia să nareze nenorocirile care se abăteau asupra cetăților grecești din cauza dezbinării dintre ele.

Dar în stadiul de fărîmițare în care se aflau, pentru cititorul obiectiv, atitudinea lui Antalcydas, nu este atît de surprinzătoare.

În ceea ce-l privește pe Artaxerxes, trebuie remarcat că biograful dovedește o mare indulgență pentru eroul său, subliniind, ori de cîte ori o poate face, calitățile și politica lui. Iată unul dintre pasajele din care se poate vedea simpatia biografului pentru Artaxerxes: „Într-adevăr nici aurul, nici candisul, nici podoaba de douăsprezece mii de talanți, care era mereu pusă în jurul corpului regelui, nu l-au oprit să se străduiască și să sufere ca oamenii de rînd, ci, încingînd tolba cu săgeți și purtînd scutul, el cel dintîi mergea în fața armatei pe căi de munte povîrnite și înclinate, părăsind calul, astfel încît ceilalți, văzînd avîntul și curajul lui, prindeau aripi și deveneau neînchipuit de sprinteni. Într-adevăr, în fiecare zi făcea cîte două sute de stadii și mai bine" (cap. 24, 4). Dar biograful nu trece cu vederea defectele regelui. Iată cum critică el lașitatea regelui: „Și lăsînd impresia că este disprețuit din cauza nenorocului și a pierderii armatei, a început să bănuiască pe fruntașii anturajului său și pe mulți i-a ucis împins de mînie, dar pe cei mai mulți din cauza fricii. Căci lașitatea este lucrul cel mai crud la tirani, iar curajul este lucrul cel mai blînd, mai uman și mai lipsit de bănuială. De aceea animalele cele mai neîmblînzite și cele mai sălbatice sînt și cel mai temătoare și lașe, iar animalele nobile, avînd încredere, datorită curajului nu fug de mîngîieri" (cap. 25, 2).

Preocupat de istorisirea faptelor, de analiza psihologică, de creionarea portretului moral al lui Artaxerxes și a celorlalte personaje, Plutarh n-a ezitat să-și spună răspicat părerea cu privire la problemele politice pe care le puneau în dezbatere evenimentele, iar atitudinea lui

este aceea a unui elen, dușman al perșilor, îndurerat de dezbinarea cetăților grecești și revoltat și mîniat împotriva oricărui om și oricărei cetăți care trăda cauza independenței grecilor.*

* De văzut și: R. Cohen, *La Grèce et l'hellénisation du monde antique*, Paris, 1934; H. Bengtson, *Griechische Geschichte, von den Anfängen bis in die römische Kaiserzeit*, în Handbuch der Altertumswissenschaft, München, 1960; N. G. L. Hammond, *A history of Greece to 322 B.C.*, Oxford, 1967; J. O. Arodudu, *The role of political ideology in the inter-State relations of the ancient Greeks*, în „Nigeria and Classic", IX, 1966, pp. 38—45; J. Roy, *The mercenaries of Cyrus*, în „Historia", XVI, 1967, pp. 207—323.

1 Primul Artaxerxes, care a fost fruntaș între regii perșilor prin blîndețea și mărinimia sa, se numea Longimanus[1]. De vreme ce avea mîna dreaptă mai mare decît cealaltă și era fiul lui Xerxes, iar al doilea Artaxerxes, despre care s-au scris acestea, numit Mnemon[2], a fost fiul fiicei celui de mai înainte. Darius și Parysatis au avut patru fii, cel mai în vîrstă era Artaxerxes, după el venea Cyrus, iar cei mai mici erau Ostanes și Oxathres. Cyrus a avut numele de la Cyrus cel bătrîn, iar el se spune că și-a tras numele de la soare, pentru că perșii numesc soarele Cyrus. Artaxerxes s-a numit mai înainte Arsicas, deși Deinon[3] spune că s-a numit Oarses. Dar nu este verosimil că Ctesias[4] n-a cunoscut numele regelui la care a trăit, cultivîndu-l și pe el și soția și mama și copiii, chiar dacă în cărțile sale a povestit tot felul de povești de necrezut și lipsite de minte.

2 Cyrus din copilărie s-a arătat vehement și aspru, dar celălalt se părea că era mai blînd în toate și mai înduplecabil prin imboldurile naturii. A luat o soție frumoasă și bună, la îndemnul părinților, și a păstrat-o, cu toate că îl opreau. Într-adevăr, regele, ucigînd pe fratele ei, voia s-o ucidă și pe ea. Dar Arsicas, care era slujitorul mamei sale și care a plîns mult, a convins-o cu greu să n-o omoare și nici s-o despartă de soțul ei. (2) Mama îl iubea mai mult pe Cyrus și voia ca el să domnească. De aceea, cînd tatăl său era încă bolnav, a fost chemat de la mare și s-a urcat spre capitală plin de nădejde, deoarece mama lui îl îndemna să fie lăsat urmaș la domnie. Într-adevăr, Parysatis avea un cuvînt bun, de care s-a folosit și Xerxes cel bătrîn la sfatul lui Demaratos[5], că născuse pe

Arsicas cînd era simplu particular, dar că pe Cyrus îl născuse cînd era pe tron. Totuşi nu l-a convins, ci rege a fost proclamat cel mai în vîrstă menit, Artaxerxes, iar Cyrus a fost ales satrap al Lidiei şi al ţinuturilor de la mare.

3 Cu puţin înainte de moartea lui Darius, regele a pornit la Pasargadas[6] pentru ca să fie iniţiat de către preoţii perşilor. Templul este dedicat unei zeiţe a războiului, care s-ar putea asemăna cu Atena. În acest templu trebuie ca cel care se iniţiază, cînd intră, să-şi lepede haina personală şi să se îmbrace cu haina pe care o purta Cyrus cel bătrîn, înainte de a ajunge rege, să mănînce o palală de măslin[7], să mănînce Termint[8] şi să bea oţet amestecat cu lapte. Şi se poate că, pe lîngă aceste lucruri, mai fac şi altele pe care nu le cunosc alţii. (2) Îndeplinind Artaxerxes acestea, a venit la el Tisaferne, aducînd cu el pe un preot care fusese un fel de dascăl al lui Cyrus, cînd era copil, şi-l învăţase să facă magie şi se părea că nici un persan nu era mai îndurerat decît el că Cyrus nu fusese proclamat rege. De aceea el avea cel mai mare credit cînd îl acuza pe Cyrus. Îl acuza că avea să-i întindă curse în templu şi, cînd regele avea să dezbrace haina, să-l atace şi să-l ucidă. (3) Unii spun că pretextul a fost această acuzare, iar alţii spun că Cyrus a intrat în templu şi a fost predat în ascuns de către preot. Cînd el era pe punctul să moară, mama sa, cuprinzîndu-l cu braţele şi înfăşurîndu-l cu părul său şi punînd gîtul său pe gîtul lui, a plîns îndelung şi cu mari rugăminţi a cerut iertare şi l-a trimis iarăşi la mare, deşi Cyrus nu era mulţumit de acea domnie şi nu-şi amintea că fusese eliberat, ci doar că fusese arestat şi, împins de mînie, ardea şi mai mult decît înainte de dorinţa domniei.

4 Unii spun că el s-a îndepărtat de rege pentru că nu era mulţumit cu ceea ce primea în fiecare zi pentru masă, dar acest cuvînt este uşuratic. Într-adevăr, chiar dacă n-ar fi primit nici un alt lucru, totuşi mama sa îi punea la îndemînă cele de care avea nevoie şi putea să ia cît

voia dintre cele ce-i dădea şi-i oferea ea însăşi. Bogăţia de care dispunea, o mărturiseşte şi faptul că pe mercenari îi hrănise el însuşi cu ajutorul prietenilor şi oaspeţilor, cum scrie Xenofon[9]. Într-adevăr el nu a dus cu sine prea mulţi oameni, voind să se ascundă, însă avea alţii aşezaţi în alte părţi, pe care-i întreţinea sub diferite pretexte. Şi mama regelui, fiind de faţă, îndepărta orice bănuială, apoi şi Cyrus însuşi a scris întotdeauna cu mult respect cînd cerînd cîte ceva de la el, cînd acuzînd pe Tisaferne, sub cuvînt că el se ia la întrecere şi luptă cu sine însuşi. (2) Apoi din fire regele era oarecum şovăitor, iar şovăiala aceasta părea uneori bunăvoinţă. La început s-a părut că el chiar imită omenia omonimului său Artaxerxes şi că se oferea foarte omenos la întîlnirile cu oamenii şi că acorda onorurile şi cinstirile cu mai multă largheţe decît se cuvenea. Cînd pedepsea, se ferea să nu adauge pedepsei insulta şi să nu facă impresia că pedepsind se desfătează, iar cînd primea recunoştinţă se părea că este plin de bucurie şi omenos nu mai puţin pentru cei care le dădeau cît pentru cei care le primeau. Într-adevăr, nici un lucru din cele date nu era atît de mic încît să nu-l primească cu bunăvoinţă, ba chiar cînd un oarecare Omisos i-a adus o rodie de o mărime uimitoare, a zis: „Pe Mithra! acest om cu siguranţă că ar fi în stare ca dintr-o cetate mică să facă una mare!“

5 Apoi, după ce alţii i-au adus alte lucruri cînd călătorea, un muncitor, neputînd să găsească nici un lucru în acel moment ca să i-l dea, a alergat la rîu, a luat apă cu mîinile şi i-a dus iar regele Artaxerxes i-a dat o cupă de aur şi o mie de darici. (2) Un oarecare Eucleidas, spartan, spunea multe cu îndrăzneală faţă de el. Artaxerxes a poruncit comandantului să-i spună că: „Tu poţi să spui tot ce doreşti, dar eu pot şi să spun, şi să fac“. (3) La o vînătoare, Teribazos i-a arătat [un veşmînt anumit[10]] sfîşiat şi l-a întrebat ce trebuie să facă. El a răspuns: „Tu îmbracă altul şi pe ăsta dă-mi-l mie“. Acela a făcut aşa şi a zis: „Ţi-l dau, Teribaze, pe acesta, dar îţi interzic să-l porţi“. Teribazos, fără să se gîndească — căci nu era

rău, dar era uşuratic şi fără minte — a îmbrăcat acel candis şi şi-a pus podoabe de aur pe care obişnuiesc să le poarte femeile şi toţi s-au mîniat, căci nu era îngăduit, dar regele a rîs şi a spus: „Îţi dau să porţi podoabele astea de aur ca unei femei şi mantia ca unui nebun". (4) La masa regelui nu luau parte decît mama şi soţia lui. Soţia lui şedea mai jos de el, iar mama sa mai sus de el. Dar Artaxerxes a chemat şi pe fraţii săi la aceeaşi masă, pe Ostanes şi Oxathres, care erau mai tineri decît el, dar, printre cele mai plăcute lucruri pentru perşi, un spectacol minunat l-a oferit trăsura goală a reginei Stateira, pentru că mergea întotdeauna cu perdelele netrase cînd era purtată în trăsură şi îngăduia femeilor din popor să se apropie de ea şi s-o salute. De aceea regina era foarte iubită de mulţime.

6 Dar oamenii iubitori de înnoiri şi care doreau să pună ceva nou în mişcare socoteau că Cyrus, care era un om cu suflet mare, cu deosebire războinic şi dornic de prieteni, doreşte să pună mîna pe putere şi că întinderea imperiului avea nevoie de un rege mărinimos şi dornic de glorie. Ei bine, Cyrus, încrezîndu-se nu numai în oamenii din ţinutul de sus, dar şi în oamenii din jurul său, a pornit războiul. A scris şi spartanilor, îndemnîndu-i să-i trimită ajutoare şi oameni, cărora le va da, dacă vor veni pedeştri, cai, iar dacă vor veni călări, le va da trăsuri; dacă vor avea ogoare, le va da sate, iar dacă vor avea sate, le va da cetăţi, iar măsurătoarea plăţii pentru ostaşi nu va fi numărul, ci baniţa. (2) Spunînd, de asemenea, multe cu făloşie despre sine, a adăugat că el are o inimă mai înţeleaptă decît fratele său, că face filozofie mai bine, că practică magia mai cu pricepere, că bea şi suportă mai mult vin, şi că, dimpotrivă, fratele său, din cauza fricii şi slăbiciunii, la vînătoare nu se aşază pe cal, iar la primejdie nu se aşază nici pe tron. Lacedemonienii au trimis o scitală[11] către Clearhos, poruncindu-i să dea ascultare întru totul lui Cyrus. (3) Cyrus a început să înainteze spre domnie avînd multă forţă armată străină şi mercenari greci, ceva mai puţin de treisprezece mii, şi mai adăuga

şi alte pretexte drept cauze ale expediţiei sale. Dar n-a trecut multă vreme neobservat, ci la rege a venit de la sine, ca să-l vestească, Tisaferne şi multă zarvă a cuprins palatul, în timp ce toţi dădeau vina cea mare pe Parysatis, care era socotită cauza războiului, iar prietenii ei erau bănuiţi şi acuzaţi. (4) Dar foarte mult o acuza pe Parysatis Stateira, care suferea foarte mult din cauza războiului şi care striga: „Unde sînt acele jurăminte de credinţă, unde sînt rugămînţile prin care ai scăpat de chin pe acela care întindea curse fratelui şi ne-ai umplut acuma de război şi de nenorocire?" După aceea, Parysatis, urînd pe Stateira şi din fire fiind grea la mînie şi barbară la patimă şi la răutate, a plănuit s-o ucidă. (5) Deinon a spus că în război s-a pus la cale complotul. Ctesias zice că lucrurile s-au petrecut mai tîrziu. Nu este de crezut că Ctesias n-a cunoscut data, de vreme ce a luat parte la acţiune şi n-a avut nici un motiv ca, din proprie iniţiativă, să schimbe data acţiunii, povestind felul cum s-au întîmplat lucrurile, aşa cum face adeseori istorisirea lui care se îndepărtează de adevăr şi dă în mituri şi dramă. Eu voi stabili faptul la momentul pe care l-a arătat Ctesias.

7 Cînd Cyrus se apropia de capitală, l-au întîmpinat zvonuri şi cuvinte care spuneau cum că regele se hotărîse să nu dea lupta şi nici că se grăbeşte să se ia la harţă cu el şi că aşteaptă în Persia pînă cînd i se vor aduna acolo forţele militare. Într-adevăr, a săpat un şanţ prin cîmpie care era lat de zece orgii[12], adînc tot atît, şi lung de trei sute de stadii. Artaxerxes n-a observat că Cyrus a trecut acest şanţ şi că nu este departe de Babilon. Se spune că Teribazos a îndrăznit cel dintîi să declare că nu trebuie să fugă de luptă, să nu se îndepărteze de Media, de Babilon şi de Susa şi să fugă în Persia, pentru că are o oaste cu mult mai numeroasă decît a duşmanului şi că zece mii de oameni, satrapi şi ostaşi sînt gata să lupte pentru Cyrus, devotaţi cauzei. Atunci el a pornit îndată să dea lupta. (2) Artaxerxes, dintr-o dată făcîndu-şi apariţia cu o armată de nouă sute de mii de oameni care

erau împodobiți cu multă strălucire, a umplut de uimire și de tulburare pe dușmani, care erau în neorînduială și fără arme, din cauză că-și disprețuiau adversarul și aveau mare încredere în ei. În acest fel Cyrus cu multe strigăte și cu mult zbucium i-a pus cu greu în ordinea de bătaie. Apoi, în tăcere, i-a dus pe ai săi, în ordine, spre dușman și au umplut de mirare pe eleni, cînd vedeau buna rînduială, căci ei se așteptau să audă strigăte dezordonate și alergări și multă tulburare și dezbinare într-o mulțime atît de mare. Foarte bine chibzuit, el a pus înaintea liniei de bătaie a elenilor cele mai puternice care ale ostașilor înarmați cu coase, pentru ca, mai înainte de a se ajunge la lupta corp la corp, să izbească liniile de bătaie ale dușmanilor prin avîntul iureșului.

8 Mulți istorici au narat acea bătălie, iar Xenofon doar că n-a pus-o în fața ochilor și i-a făcut să simtă nu că au asistat la fapte, dar că asistă în prezent, făcînd întotdeauna pe auditor să fie emoționat și să ia parte cu sufletul la primejdii din cauza plasticității narației. Nu este treaba unui om cu minte să istorisească altceva decît faptele demne de a fi istorisite, pe care Xenofon le-a trecut cu vederea. (2) Ei bine, locul în care s-au așezat în linie de bătaie se numește Cunaxa[13] și este departe de Babilon la cinci sute de stadii. El spune că Cyrus, înainte de luptă, la îndemnul lui Clearchos, s-a așezat în spatele luptătorilor. Clearchos i-a spus să nu se avînte în primejdie, iar el a zis: „Ce zici, Clearchos, tu mă îndemni ca eu, care tind la domnie, să mă arăt nedemn de domnie?“ (3) Deși Cyrus a făcut o mare greșeală pentru că s-a avîntat în mijlocul primejdiei și nu s-a ferit de pericol, nu cu mai puțin, dacă nu chiar cu mai mult a greșit Clearchos, care n-a vrut să așeze pe eleni în fața regelui, ci a așezat flancul drept la rîu, ca să nu fie încercuit. Într-adevăr, cel care urmărește cu orice preț securitatea și care își pune toate eforturile să nu pățească nimic, era mai bine dacă rămînea acasă. Dar acela care urcase cale de zece mii de stadii de la mare înarmat, fără să-l silească nimeni, cu gîndul de a duce pe tron pe Cyrus, apoi se

uita la ținutul și la linia de bătaie nu spre a vedea cum ar putea să salveze pe comandant și pe cel care-i dădea soldă, ci ca să știe în ce loc va da bătălia în cît mai mare siguranță, se asemăna omului care-și pierde mințile de frică și care scapă din vedere scopul expediției. (4) Este însă evident, din faptele care s-au întîmplat, că nimeni dintre cei care erau așezați în linia de bătaie n-ar fi putut suporta năvala elenilor, deoarece dacă aceia ar fi fost respinși, iar regele ar fi fugit sau ar fi căzut, i-ar fi fost dat lui Cyrus să învingă, să se salveze și să domnească. De aceea trebuie învinuită mai mult slăbiciunea lui Clearchos decît curajul lui Cyrus, pentru că a pierdut momentul prielnic, l-a prăpădit și pe Cyrus. Pentru că, dacă însuși regele ar fi cercetat unde să așeze pe eleni, pentru ca să slăbească cît mai mult pe dușmani, n-ar fi găsit alt ținut decît pe cel mai îndepărtat de sine și de oastea lui. De aceea nici el însuși n-a simțit că este învins și nici Cyrus n-a fost doborît și nu s-a folosit de victoria lui Clearchos. Desigur Cyrus nu și-a ignorat propriul său interes, dar acolo a poruncit lui Clearchos să-și așeze ostașii, la mijlocul liniei de bătaie, și tocmai grija pe care spunea el că o are pentru ca toate să se întîmple bine a contribuit la dezastru.

9 Într-adevăr elenii au învins pe barbari cît au voit și, urmărindu-i, au înaintat foarte mult. Lui Cyrus însă, purtat de un cal de soi bun care nu suferea frîul și era violent, numit Pasaca, după cum spune Ctesias, i-a ieșit înainte conducătorul cadusienilor[14], numit Artagerses, și a strigat în gura mare: „O tu, cel mai nedrept și mai imprudent dintre toți oamenii, care ai făcut de ocară numele prea frumos al lui Cyrus, duci acuma pe grecii răi pe o cale rea, ca să ocupe bunurile perșilor, cu nădejdea de a ucide pe stăpînul și fratele tău, care are nenumărați sclavi mai buni decît tine. Îndată îți vei da seama, căci îți vei pierde mai întîi propriul tău cap decît să vezi fața regelui“. Zicînd acestea, a aruncat sulița împotriva lui Cyrus. Dar platoșa a suportat lovitura și Cyrus nu a fost rănit, ci doar puternic zguduit. Artagerses a întors calul,

iar Cyrus a aruncat cu sulița în el. Sulița l-a atins la claviculă și a trecut în gît. (2) Aproape toți scriitorii mărturisesc că Artagerses a fost ucis de Cyrus, iar despre moartea lui Cyrus însuși Xenofon spune clar și pe scurt, ca unul care a fost de față, și de aceea nimic nu mă împiedică să narez cele ce a spus Ctesias și cele ce a spus Deinon despre el.

10 Ei bine, Deinon spune că după căderea lui Artagerses, Cyrus s-a avîntat cu toată puterea împotriva ostașilor care erau așezați în fața regelui și a rănit calul regelui. Regele s-a prăbușit. Teribazos însă l-a pus pe alt cal, repede, și i-a zis: „Rege, amintește-ți de ziua aceasta, căci nu este de uitat". Iarăși Cyrus, pornind în goană cu calul, l-a doborît pe Artaxerxes. La a treia pornire, regele, neputînd suporta situația, a spus către cei de față că este mai bine să nu trăiască și s-a aruncat cu toată tăria împotriva lui Cyrus care se năpustea dîrz și nebunește împotriva săgeților care cădeau. El a aruncat cu lancea, în timp ce alții se avîntau împotriva lui. (2) Cade deci Cyrus, după cum spun unii, lovit de rege, iar după cum spun alții, lovit de un oarecare carian, căruia regele i-a dat pentru fapta aceasta un cocoș de aur, pe care să-l poarte întotdeauna în linia de bătaie înfipt într-o suliță. Într-adevăr perșii numesc pe carieni cocoși, din cauza crestelor pe care le poartă la coifuri.

11 Narația lui Ctesias, ca s-o expun în puține cuvinte, lăsînd la o parte multe, este următoarea: Cyrus, ucigînd pe Artagerses, se năpustește apoi cu calul împotriva regelui și regele împotriva sa, amîndoi în tăcere. Aryaios, fiul lui Cyrus, o ia înainte și aruncă sulița împotriva regelui, dar nu-l rănește. Regele, aruncînd lancea, nu l-a atins pe Cyrus, ci pe Satifernes, un om nobil, care avea trecere la Cyrus, l-a doborît și l-a ucis. Cyrus a aruncat cu sulița împotriva lui, i-a atins toracele, l-a rănit și s-a oprit arma la două degete adîncime, iar el a căzut de pe cal din cauza rănii. În jurul său s-a produs o mare dezordine și tulburare și unul dintre ei ridicîndu-se împreună cu puțini ostași, printre care era și Ctesias, a ocupat o colină și a stat liniștit. Calul l-a dus departe pe Cyrus, care era încolțit de dușmanai, dar fiind încă întuneric, Cyrus care era căutat de prieteni nu a fost recunoscut de dușmani. Fiind însă bucuros de victorie și plin de avînt și de îndrăzneală, mergea prin mijlocul lor, strigînd: „Retrăgeți-vă netrebnicilor". (2) În timp ce el striga aceste cuvinte în limba persană de mai multe ori, mulți, cuprinși de uimire, i se închinau, dar îi cade de pe cap tiara, și un oarecare tînăr pers, cu numele Mithridates, dă fuga și aruncă neștiind cine este cu sulița în el și-l rănește la ochi. Rana începe să sîngereze puternic, iar Cyrus, cuprins de ameteală și de sfîrșeală, cade de pe cal. Calul fugind rătăcea încoace și încolo, iar tovarășul aceluia care rănise pe Cyrus ridică așternutul calului care era plin de sînge. (3) Pe Cyrus, care își revenea greu de pe urma rănii, cîțiva eunuci, care erau de față, au încercat să-l pună pe alt cal și să-l salveze. Dar deoarece el nu avea destule forțe și încerca să meargă pe picioare, l-au ridicat pe brațe și l-au dus ei, cu corpul tremurînd și cu capul plecat, în timp ce credea că a învins și auzea pe cei care fugeau că-l strigau pe nume și-l rugau să se cruțe. (4) În același timp niște caunieni, oameni lipsiți și nevolnici și care, pentru a face servicii josnice, urmaseră armatei regelui, s-a întîmplat să se amestece cu prietenii lui Cyrus, dar, deoarece cu greu au zărit mantaua care era îmbrăcată peste platoșă, de culoare purpurie, în timp ce toți regii se folosesc de mantale albe, n-au știut că sînt dușmani. Unul deci dintre ei, neștiind ce face, a aruncat din spate cu sulița în Cyrus. Sulița a spart vîna genunchiului, iar Cyrus, căzînd, își lovește tîmpla rănită de piatră și moare. Aceasta este povestirea lui Ctesias prin care, ca și cînd ar încerca să ucidă pe Cyrus cu o sabie știrbă, în sfîrșit a terminat.

12 Murind el deci în acest fel, Artasiras, ochiul regelui, din întîmplare trecea pe acolo călare. Văzînd pe eunuci plîngînd, l-a întrebat pe cel mai credincios dintre ei: „Cine este ăsta pe care-l plîngi șezînd lîngă el, Parisca?" Acesta

a răspuns: „Nu vezi, Artasira, pe Cyrus mort?“ Minunîndu-se deci Artasiras, a îndemnat pe eunuc să aibă curaj şi să păzească mortul, iar el, tinzînd către Artaxerxes, care pierduse nădejdea în situaţia sa şi care se simţea rău din cauza rănii şi a setei, îi spune cu bucurie că el însuşi l-a văzut pe Cyrus mort. (2) Acesta, de îndată ce a auzit, a pornit şi a poruncit lui Artasiras să-l ducă la locul respectiv. Dar deoarece se vorbea mult despre eleni, şi lumea se temea de ei, ca unii care urmăriseră şi învinseseră peste tot şi erau cei mai puternici, au hotărît să trimită mai mulţi oameni ca să vadă şi au fost trimişi treizeci, purtînd făclii. (3) Între timp, regele era gata să moară de sete, iar Satibarzanes, eunucul său, alerga în dreapta şi în stînga căutînd apă, căci locul acela nu avea apă şi tabăra nu era aproape. Cu greu, în sfîrşit, dă de un oarecare dintre caunienii[15] aceia nevolnici, care într-un burduf murdar avea apă tulbure şi rea, ca la opt cotile[16]. A luat această apă şi a dus-o regelui. Regele a băut-o toată, iar caunianul l-a întrebat dacă această băutură nu-i face rău. Iar acesta a jurat pe toţi zeii că n-a băut niciodată vin mai bun şi nici apă mai curată şi mai uşoară decît asta, apoi a zis: „Dacă eu nu voi găsi pe acest om, ca să pot să-l răsplătesc, rog pe toţi zeii să-l facă fericit şi bogat“.

13 În acest timp au venit cei treizeci strălucitori şi plini de bucurie, ca să le vestească un noroc neaşteptat. În timp ce o mare mulţime a celor care alergau spre el şi se strîngeau în jurul lui îl încuraja şi cobora de pe colină, el era luminat de multe facle. Cînd s-a apropiat de cadavru şi, după legea persană, i s-a tăiat mîna dreaptă şi capul, a poruncit să i le aducă şi trecînd mîna prin părul său care era bogat şi moale, l-a arătat celor care se îndoiau şi încă mai fugeau, iar ei s-au mirat şi i s-au închinat, încît repede s-au strîns în jurul său ca la şaptezeci de mii de oameni şi după aceea s-au întors împreună în tabără. (2) El pornise la război, după cum spune Ctesias, cu patruzeci de miriade[17]. Iar Deinon şi Xenofon spun că numărul celor care au luptat a fost cu mult mai

mare. În privinţa numărului morţilor, Ctesias spune că dintre ostaşii lui Artaxerxes au fost aduşi nouă mii, dar el însuşi spune că a văzut nu mai puţin de douăzeci de mii de morţi. (3) Aceste lucruri sînt însă controversate, dar eroarea lui Ctesias este evidentă, atunci cînd spune că la eleni a fost primit el împreună cu Phalinos din Zacynthos şi cu alţi cîţiva. Într-adevăr, Xenofon a ştiut că Ctesias a avut legături cu regele, căci aminteşte de el şi este evident că Xenofon a citit cărţile lui Ctesias, încît n-ar fi trecut el în nici un fel sub tăcere aceste fapte, el care ar fi ştiut că Ctesias ar fi venit la greci şi ar fi fost interpretul unor astfel de fapte, dar pe Phalinos din Zacynthos l-a menţionat. Ctesias, după cît se pare, fiind deosebit de ambiţios şi nu mai puţin filospartan şi filoclearch, îşi dă, în povestire, sieşi o importanţă în toate lucrurile la care a participat şi în care aduce multe elogii lui Clearchos şi Spartei.

14 După luptă a trimis daruri foarte frumoase şi mari băiatului lui Artagerses, care fusese ucis de Piros, şi a cinstit şi pe alţii. Apoi, găsind pe acel caunian care-i dăduse burduful cu apă, din neştiut şi sărac l-a făcut glorios şi bogat. (2) El a avut multă grijă şi în pedepsele celor care păcătuiseră. Astfel pe un oarecare Arbaces, med de neam, care în timpul luptei fugise la Cyrus şi, după moartea lui, se întorsese iarăşi la el, l-a acuzat de laşitate şi de slăbiciune, nu de trădare şi nici de gînduri rele, şi a poruncit să ia o prostituată goală s-o pună pe grumaz în timpul zilei şi s-o poarte prin piaţă. Un altul care nu numai că minţise, dar şi fugise de la el, a fost pedepsit astfel: a poruncit la doi dintre duşmani ca să-i înţepe limba cu trei ace. (3) Gîndind şi voind să lase impresia şi toţi oamenii să spună cum că el ucisese pe Cyrus, a trimis daruri lui Mithridates, care lovise cel dintîi pe Cyrus, şi a poruncit ca cei care dau darurile să spună: „Prin aceste daruri te cinsteşte regele pentru că, găsind aşternutul lui Cyrus, pe care-l avea pe cal, l-ai adus“. Carianul, de a cărui săgeată fusese rănit la genunche şi căzuse Cyrus, a cerut şi el un dar. Artaxerxes a poruncit celor

care-i prezentau daruri să spună: „Aceste daruri ţi le dă regele, pentru că, în al doilea rînd, ai anunţat de moartea lui Cyrus, căci mai întîi a anunţat Artasiras, iar după el tu". (4) Mithridates a plecat tăcînd, dar mîniat, iar carianului nenorocit i s-a întîmplat un lucru datorită prostiei sale. Astfel, lăsîndu-se corupt de situaţia de faţă, după cum se pare, şi fiind convins că trebuie să aspire la lucruri mai mari decît îi îngăduia situaţia sa, n-a socotit că darurile pe care le primise sînt plată pentru vestea pe care o dăduse lui Artaxerxes, ci era supărat şi striga în gura mare cum că el însuşi şi nimeni altul nu-l ucisese pe Cyrus şi că deci este lipsit pe nedrept de faimă. (5) Regele, auzind acestea, s-a mîniat foarte şi a poruncit să i se taie capul. Iar mama, fiind de faţă, a zis: „Tu nu i-ai dat, o rege, acestui carian răsplata meritată, ci va lua de la mine plata pentru cele ce a îndrăznit să spună". Regele a căzut de acord, iar Parysatis a poruncit călăilor să-l ia şi să-l răstignească timp de 10 zile, apoi să-i scoată ochii şi să-i toarne în urechi bronz topit pînă cînd va muri.

15 Dar de rea moarte a avut parte şi Mithridates după puţin timp din aceeaşi prostie. Astfel, fiind chemat la un ospăţ, unde erau de faţă şi eunucii regelui şi ai mamei sale, Mithridates a venit îmbrăcat cu haina şi cu aurul pe care le primise de la rege. Cînd au ajuns la băutură, eunucul Parysatidei, care avea cea mai mare putere, a zis: „Ce frumoasă haină, Mithridates, ţi-a dat regele şi ce frumos colier şi ce scump acinaces[18]. Într-adevăr te-a făcut fericit şi strălucitor între toţi". Dar Mithridates, care era deja ameţit de băutură, a zis: „Ce sînt lucrurile astea, Sparamizes? Eu am dat regelui lucruri mai mari şi mai bune în acea zi, pentru că m-am oferit înaintea lui". Sparamizes, surîzînd, a spus: „Nu te invidiez de loc, Mithridates, dar de vreme ce grecii spun că în vin este adevărul, ce lucru mare este, o fălosule, că ai găsit un aşternut care căzuse de pe cal şi l-ai dus regelui?" (2) Lucrurile acestea le-a spus nu fiindcă nu cunoştea adevărul, ci pentru că voia să-i descopere gîndurile faţă de

cei prezenţi şi de aceea a pus în mişcare uşurătatea acestui om lăudăros şi nestăpînit din cauza vinului. Mithridates, fără să se abţină, a spus: „Vorbiţi voi ce vreţi despre aşternuturi şi alte fleacuri, eu însă vă spun răspicat că Cyrus a fost ucis de această mînă. Într-adevăr eu nu l-am ţintit în deşert şi zadarnic, aşa cum a făcut Artagerses, dar într-adevăr l-am lovit lîngă ochi, i-am atins tîmpla şi, străpungîndu-i-o, l-am doborît şi din cauza acestei răni a pierit". Ei bine, toţi ceilalţi, văzînd sfîrşitul şi soarta rea a lui Mithridates, au privit spre pămînt, dar gazda care dădea ospăţul a zis: „Hei, tu, Mithridates, să bem acuma şi să mîncăm închinîndu-ne zeului regelui şi să lăsăm vorbele care sînt mai mari decît noi".

16 După aceea eunucul îi spune adevărul Parysatidei iar Parysatis a spus regelui. Regele s-a mîniat, ca unul care fusese dovedit şi care pierduse cea mai frumoasă şi mai plăcută parte a victoriei. Într-adevăr, el voia ca toţi grecii să fie convinşi ca şi barbarii că în atacuri şi contraatacuri fratele său dăduse şi primise lovituri, dar că el îl ucisese pe Cyrus. A poruncit deci ca Mithridates să fie ucis între bărci, (2) iar această ucidere se petrece în felul următor: se iau două bărci făcute în aşa fel încît să se potrivească exact una cu alta. După aceea, întind pe cei pedepsit cu faţa în sus într-una din aceste bărci. După aceea, o iau pe cealaltă, o pun peste prima şi o potrivesc în aşa fel încît capul, mîinile şi picioarele să rămînă afară, iar restul corpului să fie în întregime acoperit. Şi-i dau să mănînce omului şi, dacă nu vrea, îl silesc, împungîndu-i ochii. În timp ce mănîncă îi dau să bea miere amestecată cu lapte şi i-o toarnă pe gît şi o varsă pe faţă. Apoi îi ţin ochii mereu în faţa soarelui şi toată faţa lui este acoperită de un roi de muşte care se aşază pe mierea amestecată cu lapte. Făcînd acel om în barcă ceea ce este necesar să facă oamenii care mănîncă şi beau, din putrezirea excrementelor se nasc gîndaci şi viermi care mănîncă corpul omenesc începînd cu intestinele. Cînd era evident că omul murise, luînd barca de deasupra, vedeau carnea putrezită şi mîncată de viermi,

iar în intestine vedeau o mulțime de astfel de vietăți mîncînd și prosperînd. În acest fel fiind mîncat de viermi timp de șaptesprezece zile, Mithridates cu greu a murit.

17 A doua dorință a reginei Parysatis era pedepsirea lui Masabates, care tăiase capul și mîna lui Cyrus. Dar deoarece acesta nu-i oferea nici un prilej de atac împotriva sa, Parysatis a pus la cale un complot în felul următor: Parysatis era o femeie ingenioasă și strașnică la jocul cu zarul. De aceea ea jucase zaruri deseori și împreună cu regele, iar după război, împăcîndu-se cu el, nu părăsise acel obicei de desfătare, ci adeseori juca zaruri cu fiul său și prin prezența sa îi favoriza îndeletnicirile erotice și, în general, îi lăsa lui puțin timp să fie împreună și să se folosească de Stateira, pentru că o ura cel mai mult și mai tare dintre toate, fiindcă ea însăși voia să aibă cea mai mare putere. (2) Luînd o dată pe Artaxerxes care căuta un motiv de desfătare cînd avea răgaz, l-a poftit să joace zaruri pe o mie de darici și, jucînd ei zaruri, l-a lăsat s-o învingă și i-a dat aurul. Prefăcîndu-se ea că se mînie și că este dornică de întrecere, l-a îndemnat iarăși să pornească din nou jocul de zaruri, punînd la mijloc un eunuc. Și Artaxerxes s-a învoit. Încheind el învoieli, ca să aleagă fiecare cîte cinci oameni dintre cei mai de încredere, dintre care pe unul să-l aleagă învingătorul și să-l dea învinsul, au pornit jocul în aceste condiții. Pornind ea cu foarte mult zel la lucru și arătînd un mare interes pentru joc, iar zarurile căzîndu-i și ele bine, a ieșit victorioasă și a ales pe Masabates, căci nu era printre cei exceptați și, mai înainte ca regele să bănuiască despre ce este vorba, a chemat la sine pe călăi, a dat pe Masabates și le-a poruncit să-l jupoaie de viu. Apoi corpul să fie spînzurat pe trei cruci, iar pielea să fie pusă deasupra sub formă de curele. (3) Aceștia au executat pedeapsa iar regele era foarte îndurerat și mîniat împotriva ei, dar ea în ironie i-a spus: „Ce dulce ești și fericit cînd te superi pentru un eunuc rău și bătrîn, iar eu care am pierdut la zaruri o mie de darici tac și te iubesc". Ei bine, regele s-a căit că fusese

înșelat astfel și a stat liniștit, dar Stateira era pe față împotriva Parysatidei și mai ales era mîniată pentru aceste ultime fapte, pentru că ea însăși dăduse pierzării pe niște eunuci credincioși regelui, în mod crud și ilegal din cauza lui Cyrus.

18 După aceea, Tisaferne a înșelat și pe Clearchos și pe ceilalți generali greci și a călcat învoielile făcute cu jurămînt și arestîndu-i i-a predat în lanțuri. Ctesias spune că Clearchos l-a rugat să-i dea un piepten. Acela i-a dat, iar el, luîndu-l, și-a pieptănat părul, a fost plăcut impresionat de piepten și i-a dat un inel drept semn al prieteniei pentru rudele și prietenii lui din Lacedemonia. Pe inel sînt sculptate ca pecetie Cariatidele[19]. (2) Mai spune Ctesias că alimentele trimise lui Clearchos au fost consumate de soldații ținuți în lanțuri și că i-au dat prea puțin lui Clearchos din ele. Ctesias spune că a adus vindecare și acestui rău făcînd în așa fel ca să i se trimită mai mult lui Clearchos și că, în particular, a mai trimis și soldaților alte alimente și că acestea le-a procurat și le-a oefrit de hatîrul și după îndemnul Parysatidei. În fiecare zi, o dată cu alimentele lui Clearchos îi era trimisă o coapsă și că l-a rugat și a spus că trebuie să ascundă un cuțit în carne, să-i trimită și sieși și să nu îngăduie nepăsător ca sfîrșitul vieții să fie așa cum dorește cruzimea regelui. El mai spune că regele a fost de acord și a jurat în fața mamei sale care îl ruga să nu omoare pe Clearchos și mai spune că, fiind convins de Stateira, a ucis pe toți, în afară de Memnon. (3) După aceea, spune el, Parysatis a întins curse Stateirei și a pregătit o otravă împotriva ei, dar el nu povestește lucruri verosimile, ci lucruri care conțin multă lipsă de judecată. Într-adevăr nu este verosimil că Parysatis a făcut un lucru atît de înfiorător și a înfruntat primejdia din cauza lui Clearchos, îndrăznind să ucidă pe soția legitimă a regelui, care era mama copiilor educați pentru domnie. Dar aceste lucruri este evident că au fost plăsmuite ca o tragedie pentru amintirea lui Clearchos. Într-adevăr el spune că și dintre comandanții uciși, pe unii

i-a lăsat să fie mîncați de cîini și de păsări, dar că asupra corpului lui Clearchos vîntul a adus mult praf și nisip pe care l-a așezat și l-a acoperit cu o mare ridicătură de pămînt. Și mai spune că, fiind acolo împrăștiate niște ghinde de phoinix[20], nu după mult timp a răsărit o pădure frumoasă și a umbrit acel loc, încît chiar regele s-a căit că omorîse pe Clearchos, un om iubit de zei.

19 Dar Parysatis, care era de la început cuprinsă de ură și de gelozie împotriva Stateirei, văzînd că puterea ei însăși este mare din cauză că regele o respectă și o cinstește, dar că puterea Stateirei este temeinică și puternică din cauza dragostei și a încrederii pe care i-o acorda, s-a hotărît să-i întindă curse și să înfrunte cea mai mare primejdie, după cum credea ea. Avea o sclavă credincioasă cu foarte mare trecere la ea, cu numele Gigis, despre care Deinon spune că i-a administrat otrava și că drept complice n-a avut decît pe Ctesias, după cum spune el. Dar pe cel care i-a întins otrava, Ctesias îl numește Belitaras, iar Deinon îl numește Melantas. (2) În urma bănuielilor și acuzărilor anterioare, ele începuseră iarăși să se întîlnească și să ia masa împreună, totuși prin faptul că se temeau și se păzeau una de alta, ele mîncau aceleași mîncări și se serveau de aceleași slugi. La perși există o păsărică în corpul căreia nu este nimic de prisos, ci care înăuntru este plină cu totul de grăsime. Se crede că această păsărică este hrănită de vînt și de rouă. Se numește rytaces. Ctesias spune că Parysatis, servindu-se de un cuțit mic, a tăiat în două pasărea și a atins una dintre cele două părți de otravă și că partea neîntinată și curată aruncînd-o în gură a mîncat-o ea, iar partea atînsă de otravă i-a dat-o Stateirei. Deinon spune că nu Parysatis, ci Melantas a tăiat pasărea cu cuțitul și a pus partea atinsă de otravă în fața Stateirei. (3) Murind deci Stateira în chinuri și zbuciumuri mari, Parysatis însă era conștientă de crimă și a trezit și bănuiala regelui împotriva mamei sale, căci o știa cît este de sălbatică și de neîmpăcată. De aceea regele a pornit îndată ancheta, a arestat pe toți slujitorii și ospătarii mamei sale și i-a

răstignit. Pe Gigis, Parysatis a ținut-o multă vreme acasă cu sine și, deși regele o cerea, n-a predat-o, ci, mai în urmă, la rugămintea ei, i-a dat drumul să se ducă acasă. Dar regele, aflînd, i-a întins o cursă, a arestat-o și a condamnat-o la moarte. (4) La perși otrăvitorii sînt uciși după lege, în felul următor: există o piatră plată pe care pun capetele condamnaților și cu altă piatră lovesc și apasă pînă cînd fața și capul se strivesc. Așa a murit Gigis. Artaxerxes n-a spus nici un cuvînt rău și nici n-a făcut nici un rău mamei sale, ci de bunăvoia ei a trimis-o la Babilon și i-a spus că atît cît va trăi ea, el n-o să mai vadă Babilonul. Așa era situația familială a lui Artaxerxes.

20 Într-adevăr, regele dorea foarte mult să pună mîna pe grecii care porniseră la expediție cu Cyrus și dorea lucrul acesta nu mai puțin decît dorise să-l înfrîngă pe Cyrus și să-i ia domnia. Totuși nu i-a prins, căci grecii, după ce au pierdut pe Cyrus comandantul lor [suprem] și pe propriii lor comandanți, ei doar au scăpat din palatul regal și au dovedit și au arătat că puterea perșilor și a regelui nu este nimic altceva decît aur mult, lux și femei, iar restul numai fum și îngîmfare. Atunci toată Elada a prins curaj și a disprețuit pe barbari, dar pe lacedemonieni îi cuprinsese o strașnică teamă ca nu cumva grecii care locuiau Asia să-și scuture jugul sclaviei și să înceteze de a mai fi insultați de ei. (2) Într-adevăr mai înainte ei purtaseră război sub comanda lui Thimbron[21], apoi sub comanda lui Dercyllidas[22], n-au săvîrșit nici o faptă vrednică de a fi amintită și au încredințat războiul lui Agesilaos[23]. Acesta, trecînd cu corăbiile în Asia, îndată s-a dovedit energic și și-a cîștigat o mare faimă și, așezîndu-și oștile în linia de bătaie, a învins pe Tisaferne și a eliberat cetățile. (3) Petrecîndu-se aceste fapte, Artaxerxes s-a gîndit cum să poarte război și a trimis în Grecia pe Timocrates din Rhodos[24], dîndu-i bani mulți cu scopul de a oferi celor care aveau cea mai mare putere printre cetăți și a-i corupe și a porni războiul grecilor împotriva Eladei. (4) Timocrates a făcut așa și cele mai

mari cetăți s-au ridicat la război și Peloponesul a fost tulburat, iar dregătorii au chemat pe Agesilaos din Asia. Se spune că atunci Agesilaos, pe cînd se întorcea la Sparta, a spus prietenilor săi cum că el este alungat din Asia de cei treizeci de mii de arcași ai regelui, căci moneda persană avea încrustat un arcaș.

21 El a alungat pe lacedemonieni și de pe mare, folosindu-se, după Pharnabazos, de Conon[25] atenianul, ca comandant. Într-adevăr Conon își petrecea timpul la Cipru, după bătălia de la Aigos Patamos[26], nu pentru că iubea securitatea, ci pentru că aștepta schimbarea lucrurilor, așa cum se schimbă vîntul pe mare. Văzînd deci el că planurile sale au nevoie de putere, iar puterea regelui are nevoie de un om cu rațiune, a trimis regelui o scrisoare arătîndu-i ceea ce gîndea. L-a îndemnat pe cel care ducea scrisoarea s-o înmîneze prin Zenon din Creta sau prin Polycritos din Mendes. Zenon era dansator, iar Polycritos era medicul regelui. A adăugat că, dacă aceștia nu sînt de față, să i-o dea regelui prin medicul Ctesias. Se spune că Ctesias a luat scrisoarea și a adăugat pe margine, la cele scrise de Conon, să trimită și pe Ctesias la el, de vreme ce va fi foarte folositor la treburile de la mare. Ctesias însă spune că regele de la sine a adăugat această însărcinare pentru el. (2) Dar, învingînd în lupta de la Cnidos, cu ajutorul lui Pharnabazos și Conon, el a suprimat puterea de pe mare a lacedemonienilor și a întors către sine privirile întregii Elade. Astfel încît el a procurat elenilor renumita pace, numită „Pacea lui Antalcydas"[27]. Antalcydas era spartan, fiul lui Leon, și, încercînd să facă pe placul regelui, a izbutit să obțină ca toate cetățile elenice din Asia și toate insulele să se supună lacedemonienilor, plătindu-le tribut, și ca, în aceste condiții, să se încheie pace cu grecii, dacă pace trebuie să se numească violența și trădarea Eladei, al cărui sfîrșit n-a fost mai urît decît nici unul dintre cele pe care le-a adus un război celor învinși.

22 De aceea, Artaxerxes detestînd întotdeauna pe spartani și socotind, după cum spune Deinon, că sînt cei mai nerușinați dintre toți oamenii, pe Antalcydas l-a iubit foarte mult, cînd se urca spre Persia, și, o dată luînd o coroană de flori și înmuind-o în mirosul cel mai scump, i-a trimis-o lui pe cînd se afla la masă. Și cu toții s-au minunat de această dărnicie. Era, după cum se pare, Antalcydas foarte meșter în a face lux și a lua această cunună, insultînd în fața perșilor pe Leonidas și pe Callicratidas. (2) Agesilaos, după cît se pare, cînd unul i-a spus: „Vai de Grecia, dacă și spartanii medizează!" A zis: „Dar nu laconizează oare mai mult mezii?" Strălucirea cuvintelor n-a suprimat însă urîțenia faptului, dar ei și-au pierdut conducerea luptînd rău la Leuctra, iar gloria Spartei a pierit prin acele înțelegeri. (3) Ei bine, cît timp Sparta a deținut hegemonia și-a făcut oaspete și a numit prieten pe Antalcydas. Dar, după ce au fost înfrînți la Leuctra, fiind umiliți, aveau nevoie de bani și au trimis pe Agesilaos în Egipt, iar Antalcydas s-a urcat la Artaxerxes, rugîndu-l să vină în ajutorul spartanilor. Dar regele atît de mult l-a disprețuit, l-a trecut cu vederea și l-a respins, încît, cînd s-a întors acasă, era batjocorit de dușmani, și temîndu-se și de efori, și-a pus capăt vieții prin foame. (4) S-a urcat la rege și Ismenias din Teba[28] și Pelopidas, care tocmai repurtase victoria de la Leuctra. Dar acesta nu făcuse nici un lucru urît, Ismenias însă, primind ordin să se închine, a aruncat în fața sa inelul, apoi, aplecîndu-se, l-a ridicat și a făcut impresia omului care se închină. (5) Lui Timagoras din Atena[29], care-i trimisese o scrisoare secretă prin intermediul lui Beluris care era scrib, regele, bucurîndu-se, i-a dat o mie de darici și o cantitate uriașă de lapte de vacă, căci din cauza slăbiciunii, avea nevoie de acest lapte. I-a dat optzeci de vaci de muls, care-l urmau. I-a mai trimis și un pat și așternuturi și așternători, de vreme ce grecii nu învățaseră însă să aștearnă patul. Și i-a mai dat și alții care să-l aducă la mare, căci era bolnav. Cînd era de față, i-a trimis o cină foarte strălucită, încît și fratele regelui, Os-

tanes, i-a zis: „Timagoras, amintește-ți de această masă, căci nu pentru lucruri mărunte ți s-a pregătit ție cu atîta strălucire". Aceasta era mai mult o insultă pentru trădare decît amintirea unei binefaceri. Pe Timagoras atenienii l-au condamnat la moarte pentru mituire.

23 Artaxerxes, în schimbul multor supărări pe care le făcuse grecilor, le-a procurat și o bucurie, anume că a ucis pe cel mai detestat și neîmpăcat dușman al lor, pe Tisaferne. L-a omorît prin faptul că și Parysatis a mărit acuzațiile împotriva lui. Căci regele n-a persistat mult în mînia împotriva mamei sale și a chemat-o, văzînd că are o inteligență și o mîndrie demnă de o regină. Pe de altă parte, nu mai era nici un motiv la mijloc pentru care să se mai bănuiască și să nu se împace, supărîndu-se unul pe altul. (2) După aceea Parysatis, făcînd toate după pofta regelui și nesupărîndu-se pentru nici una dintre măsurile pe care le lua el, pentru că dobîndise o atît de mare putere la el și obținea orice, a aflat că regele iubește pe una dintre fiice cu numele Atosa, dar că își ascunde patima violentă din cauza ei și că o ascunde, după cum spun unii, deși el avusese o întîlnire cu fata pe ascuns. (3) Cînd Parysatis a aflat acest lucru, îmbrățișă fata cu și mai multă căldură decît înainte și îi lăuda în fața lui Artaxerxes frumusețea și caracterul, zicînd că este regesc și măreț. În cele din urmă l-a convins să se căsătorească cu fata și s-o aibă ca soție legitimă, lăsînd la o parte ideile și obiceiurile grecilor de vreme ce el fusese ales de către zeu drept rege și judecător al celor bune și rele. (4) Unii spun — și printre aceștia este Heracleides din Cumae[30] — că Artaxerxes s-a căsătorit nu numai cu una dintre fiicele Atosei, dar și cu cea de-a doua, numită Amestris, despre care vom vorbi mai în urmă. Iar pe Atosa așa de mult a iubit-o tată-său Artaxerxes, încît, cînd corpul ei era mistuit de un fel de ciupercă, tată-său era foarte îndurerat și n-a mai supărat-o cu nimic și s-a rugat pentru ea zeiței Hera și numai pe această zeiță dintre toate a cinstit-o atingînd pămîntul cu mîinile și i-a trimis atîtea

daruri zeiței din partea satrapilor și prietenilor pe care-i îndemna el, încît între templu și palat distanță de unsprezece stadii calea era plină de aur, argint, porfiră și cai.

24 Pornind un război împotriva egiptenilor, în fruntea căruia au pus pe Teribazos și Iphicrates, l-a pierdut din cauza dezbinării dintre ei, dar împotriva cadusienilor a pornit el însuși război, ducînd o oaste de trei sute de mii de pedeștri și de zece mii de călăreți. Năvălind într-un ținut cu un teren aspru, cleios și care nu suporta nici un fel de sămînță și care hrănea cu pere, cu mere și cu alte fructe niște oameni războinici și curajoși, nu și-a dat seama că se avîntă în mari încurcături și primejdii. Într-adevăr, nu era cu putință să ia cu sine nimic de mîncare și nici să aducă din altă parte și nu puteau să jertfească decît animale de povară, încît un cap de măgar costa șaizeci de drahme. Cina regelui lipsea și mai supraviețuiau puțini cai, căci pe ceilalți îi terminaseră mîncîndu-i. (2) Atunci Teribazos, care era socotit de rangul al doilea datorită bărbăției sale, dar care era trecut cu vederea deoarece decăzuse adeseori din cauza ușurătății și care atunci ducea o viață umilă, a salvat pe rege și armata. Într-adevăr, cadusienii aveau doi regi și fiecare dintre ei își avea tabăra separat. Teribazos, înfățișîndu-se lui Artaxerxes și spunîndu-i ceea ce avea de gînd să facă el însuși, s-a dus la unul dintre regi, iar la celălalt a trimis în ascuns pe fiul său și fiecare a înșelat pe celălalt, spunînd că celălalt tratează cu Artaxerxes, pentru ca să încheie pace și prietenie numai cu el, și că deci, dacă este înțelept, trebuie să se întîlnească el înainte cu Artaxerxes și că el însuși va face totul. Amîndoi au fost convinși de aceste vorbe și, socotind că se invidiază unul pe altul, unul a trimis soli la Teribazos, iar altul la fiul lui Teribazos. (3) Deoarece s-a produs o oarecare zăbavă, la regele Artaxerxes s-au exprimat bănuieli și acuzări împotriva lui Teribazos, iar el era descurajat și-i părea rău că se încredințase lui Teribazos și pleca urechea la cei care-l invi-

diau. După ce a venit Teribazos, a sosit și fiul lui, aducînd pe cadusieni și s-au încheiat învoieli și cu unii, și cu alții și s-a făcut pace, iar Teribazos era mare și strălucitor și a pornit tabăra împreună cu regele, care arăta că toată lașitatea și slăbiciunea nu pornesc din lux și desfătare, cum socotesc unii, ci este fructul naturii rele și josnice care urmează ideile rele. (4) Într-adevăr nici aurul nici candisul[31], nici podoaba de douăsprezece mii de talanți, care era pusă mereu în jurul corpului regelui, nu l-au oprit să se străduiască și să sufere ca oamenii de rînd, ci, încingînd tolba cu săgeți și purtînd scutul, el cel dintîi mergea în fața armatei pe căi de munte povîrnite și înclinate, părăsind calul, astfel încît ceilalți, văzînd avîntul și curajul lui, prindeau aripi și deveneau neînchipuit de sprinteni. Într-adevăr în fiecare zi făcea cîte două sute de stadii și mai bine.

25 Cînd a coborît odată într-un conac regesc, care avea grădini minunate și împodobite cu măreție, iar de jur împrejur se întindea pe o înălțime un teren fără arbori și era frig, a îngăduit ostașilor să-și procure lemne din grădină, tăind copacii fără să cruțe nici chiparoșii, nici brazii. În timp ce soldații ezitau și încercau să-i cruțe pentru frumusețea și mărimea lor, regele însuși, luînd o secure, a tăiat arborii care erau cei mai mari și mai frumoși. După aceea, procurîndu-și lemne și aprinzînd multe focuri, au petrecut noaptea destul de comod. (2) Cu toate acestea, după ce a pierdut mulți și buni ostași și aproape toți caii, s-a înapoiat. Și lăsînd impresia că este disprețuit din cauza nenorocului și a pierderii armatei, a început să bănuiască pe fruntașii anturajului său și pe mulți i-a uciș împins de mînie, dar pe cei mai mulți din cauza fricii. Căci lașitatea este lucrul cel mai crud la tirani, iar curajul este lucrul cel mai blînd, mai uman și mai lipsit de bănuială. De aceea animalele cele mai neîmblînzite și cele mai sălbatice sînt și cele mai temătoare și lașe, iar animalele nobile, avînd încredere, datorită curajului, nu fug de mîngîieri.

26 Iar Artaxerxes, ajungînd la bătrînețe, a aflat că fiii se ceartă în fața prietenilor și puternicilor pentru domnie. Oamenii cumpătați la minte socoteau că, așa cum făcuse el însuși, e bine ca domnia s-o lase lui Darius, care era mai în vîrstă. Dar cel mai tînăr, numit Ochos, care avea mulți partizani în palat, fiind iute la mînie și violent, spera că va atrage pe tatăl său de partea sa cu ajutorul Atosei, căci o cultiva ca pe una care avea să-i fie soție și să domnească cu el, după moartea tatălui său. Circula zvonul cum că chiar cît a trăit tatăl său el avusese legături cu ea, dar acest lucru nu-l știa Artaxerxes. (2) El însă, voind să-i taie lui Ochos această nădejde, pentru ca nu cumva să aibă aceleași dorințe și îndrăzneli ca Cyrus și cu război și luptă să ia îndată în primire palatul regal, l-a proclamat rege pe Darius, care era în vîrstă de cincizeci de ani și i-a dat să poarte așa-numită citară[32] dreaptă. (3) Fiind, la fel, și o lege ca cel proclamat rege să ceară un dar și să dea orice dar care i se va cere, dacă va fi cu putință, Darius a cerut pe Aspasia, pe care Cyrus o iubise foarte mult și care era atunci cadîna regelui. Aspasia era foceană de neam, născută din părinți liberi și cu educație îngrijită. (4) Ea a fost introdusă cu celelalte femei cînd Cyrus lua masa. Celelalte femei s-au așezat lîngă rege și au primit cu multă plăcere glumele, mîngîierile și chiar ironiile lui. Dar Aspasia ședea în picioare lîngă pat și cînd Cyrus a poftit-o să vină lîngă el, n-a dat ascultare. Cînd camerierii regelui au încercat s-o apropie, ea a spus: „Va geme acela care va pune mîna pe mine". S-a părut deci că este nemulțumită de situația de față și sălbatică, dar Cyrus, plăcut impresionat, a rîs și a zis către cel care adusese femeile: „Îți dai oare seama că tu mi-ai adus numai pe această singură femeie liberă și necoruptă?" De atunci el a iubit-o mai mult decît pe celelalte toate și a numit-o înțeleaptă. Ea a fost capturată după ce Cyrus a căzut în luptă, iar tabăra lui a fost prădată.

27 Darius, cerînd-o pe ea, a mîniat pe tatăl său, căci barbarii sînt neînchipuiți de strașnici la gelozie, încît se pedepsește cu moartea nu numai cel care se apropie și

atinge o cadînă a regelui, dar chiar și acela care, în drum, aleargă și atinge trăsurile în care sînt purtate cadînele. Într-adevăr, Artaxerxes își făcuse soție pe Atosa contra legii, din dragoste; dar pentru el mai erau întreținute și trei sute șaizeci de cadîne deosebite prin frumusețea lor. Totuși, cînd i s-a cerut a spus că Aspasia este liberă și s-o ia dacă vrea, dar, dacă refuză el nu vrea s-o silească. (2) Fiind chemată Aspasia și, contra așteptării regelui, luîndu-l pe Darius, a dat-o de nevoie, fiindcă așa îl silea legea, dar puțin timp mai în urmă i-a luat-o. Într-adevăr, el a făcut-o preoteasă a zeiței Artemis din Ecbatana, pe care o numesc Anais, pentru ca restul vieții să și-l petreacă în sfințenie și castitate, socotind că, în felul acesta, va da fiului său o pedeapsă nu grea, ci chiar destul de măsurată și amestecată cu o oarecare glumă. Dar Darius n-a suportat cu ușurință acest fapt, fie că era aprins de dragostea Aspasiei, fie că socotea că fusese insultat și batjocorit de tatăl său. (3) Aflînd de acest lucru, Teribazos încă și mai mult îl atîța, văzînd în situația aceasta propria lui situație. Lucrurile se petreceau astfel. Regele avea mai multe fete, dintre care lui Pharnabazos i-a promis că-i va da pe Apama, lui Orontes pe Rodoguna, iar lui Teribazos pe Amestris. Celorlalți le-a dat fiicele promise, dar pe Teribazos l-a înșelat, luînd el însuși în căsătorie pe Amestris, iar în locul aceleia i-a dat lui Teribazos pe cea mai mică dintre toate, pe Atosa. Dar, de vreme ce, îndrăgostindu-se de Atosa, Artaxerxes o luase și pe aceasta în căsătorie, așa cum am spus, Teribazos era cu totul mîniat împotriva lui, mai ales că din fire nu avea un caracter statornic și era înclinat la inegalități și repede schimbător. De aceea, și cînd se afla într-o situație bună și era printre fruntași, și cînd era lovit și umil, nu răbda cu cumpătare nici o schimbare, ci, cînd se bucura de onoruri era nesuferit din cauza îngîmfării, și cînd era înjosit, nu se comporta cu demnitate și în tăcere, ci se purta aspru și violent.

28 Așadar Teribazos punea foc peste foc, ținîndu-se mereu lîngă tînăr și spunîndu-i că citara care stă dreaptă pe cap nu ajută cu nimic pe aceia care nu caută ei înșiși succese în faptele lor și că tînărul are gînduri netrebnice, dacă, în timp ce fratele său pune mîna pe putere cu ajutorul gineceului, iară tatăl său are un caracter atît de nestatornic și de stupid, el crede că succesiunea la tron îi revine în mod sigur. Căci acela care, din cauza unei grecoaice, a înșelat legea cea mai sfîntă a perșilor nu merită încredere că va respecta angajamentele luate în privința celor mai importante lucruri. Căci nu este același lucru ca Ochos să nu obție domnia, iar Darius să fie lipsit de domnie. Într-adevăr, Ochos nu e împiedicat de nimeni să-și ducă și ca particular o viață fericită, pe cînd Darius, după ce a fost proclamat rege, trebuie sau să moară sau să domnească. Poate că peste tot se aplică acel vers al lui Sofocle:

„Ascultarea urmează îndeaproape sfaturilor mele"; căci foarte ușoară este și înclinată calea spre cele ce dorim. Cei mai mulți oameni, necunoscînd binele și neștiindu-l din practică, doresc răul. Totuși mărimea domniei și teama lui Darius pentru Ochos au dat motiv de acțiune lui Teribazos, iar zeița Afrodita din Cipru nu este lipsită cu totul de vină, vreau să spun de răpirea Aspasiei.

29 Darius s-a încredințat cu totul lui Teribazos și, în timp ce mulți se ridicau la complot, un eunuc a vorbit regelui despre complotul și de felul cum avea să se petreacă pentru că-l știa bine că hotărîseră să-l ucidă în timpul nopții în camera de culcare, atacîndu-l pe cînd dormea. Cînd Artaxerxes a auzit acest lucru, se gîndea că și trecerea cu vederea și neglijarea unei primejdii atît de mari, pe care o denunță acuzarea, sînt periculoase, dar și mai primejdios este să creadă cînd nu există nici o dovadă. A procedat deci așa. A îndemnat pe eunuc să fie mereu de față cu conjurații și să-i urmeze, iar el, spărgînd zidul camerei care se afla înapoia patului și făcînd o ușă, a ascuns-o cu o perdea. (2) Apropiindu-se ora, iar

eunucul arătîndu-i momentul, Artaxerxes aştepta pe pat. Şi nu s-a ridicat mai înainte de a vedea figurile celor care se apropiau de el şi de a-l recunoaşte pe fiecare în parte. Cînd i-a văzut însă, cu pumnalele scoase din teacă, năpustindu-se asupra sa a tras repede perdeaua, s-a retras în lăuntrul camerei şi, astupînd uşa, a început să strige. Ucigaşii, fiind văzuţi de către el şi nefăcînd nimic, au fugit repede pe uşă şi au îndemnat pe Teribazos şi pe cei care erau cu el să fugă, deoarece erau daţi în vileag. Ceilalţi au fugit şi s-au împrăştiat, dar Teribazos a pus mîna şi a ucis pe mulţi dintre paznicii regelui şi, după ce a fost lovit cu greu de o suliţă, a căzut. (3) Darius, împreună cu fiii săi, a fost adus la judecată, iar regele, după ce a aşezat pe judecători, a plecat şi l-a dat altora să-l judece, poruncind ca scribii să scrie sentinţa fiecăruia şi să i-o aducă. Toţi au dat aceeaşi sentinţă şi l-au osîndit pe Darius la moarte, iar slujitorii l-au luat şi l-au dus într-o carceră apropiată. După aceea, călăul fiind chemat avînd în mînă novacula cu care tăia capul osînditilor. Cînd a văzut pe Darius a tresărit şi s-a retras spre uşă, de vreme ce nu putea şi nu îndrăznea să-l ucidă pe rege. Dar de afară judecătorii îl ameninţau şi-i porunceau să-l ucidă. Atunci călăul s-a întors, l-a luat cu o mînă de păr, iar cu alta i-a tăiat capul. (4) Unii spun că judecata a avut loc în prezenţa regelui şi că Darius, cînd a fost copleşit de dovezi, s-a aruncat cu faţa la pămînt şi a început să ceară iertare, iar regele, cuprins de mînie, s-a ridicat şi l-a lovit cu pumnalul pînă ce l-a ucis. Se zice că după aceea s-a dus în palat, s-a închinat soarelui şi a zis „Veseliţi-vă, perşilor, şi duceţi-vă şi spuneţi şi altora că marele Oromazes a pedepsit pe aceia care aveau gînduri nelegiuite".

30 Acesta a fost sfîrşitul conspiraţiei. Ochos avea cele mai strălucitoare nădejdi, mai ales că era încurajat de Atosa, totuşi dintre rude se temea de Ariaspes, iar dintre bastarzi de Arsamenes. Ariaspes era socotit de către perşi vrednic de domnie, nu pentru că era mai în vîrstă decît Ochos, ci pentru că era binevoitor, simplu în moravuri şi

uman. Arsamenes era şi inteligent după cît părea — iar Ochos îşi dădea seama că tatăl său îl iubeşte. (2) Ochos le-a întins curse la amîndoi. Fiind şi viclean şi sîngeros, împotriva lui Arsamenes a întrebuinţat cruzimea, iar împotriva lui Ariaspes viclenia şi răutatea. Astfel, el a trimis la Ariaspes eunuci şi prieteni, ca să-i aducă la cunoştinţă vorbe ameninţătoare ale regelui, zicînd că tatăl său hotărîse să-l omoare într-un fel crud şi dezonorant. (3) Ei se prefăceau că-i aduc veşti bune, despre lucruri care se petrec în fiecare zi şi că regele este gata să le îndeplinească dintr-un moment într-altul şi au izbutit să-l înfricoşeze şi să-l tulbure în acest fel şi să-l descurajeze, încît şi-a pregătit o otravă puternică, a băut-o şi a murit. (4) Regele, aflînd de felul morţii lui, l-a plîns şi bănuia motivul. N-a putut însă să pornească cercetări din cauza bătrîneţii, dar şi mai strîns îl îmbrăţişa pe Arsamenes şi-i dădea dovezi de încredere. Ochos a socotit că nu trebuie să zăbovească, şi a pregătit pe Arpates, fiul lui Teribazos, şi cu ajutorul lui l-a ucis pe Arsamenes. (5) Artaxerxes atunci, din cauza bătrîneţii, era pe muchie de cuţit. Abătîndu-se asupra lui nenorocirea cu Arsamenes, n-a răbdat mult, că îndată de supărare şi descurajare s-a stins. A trăit nouăzeci şi patru de ani, a domnit şaizeci şi doi. A avut faimă că este blînd şi iubitor de supuşi, într-o mare măsură şi datorită lui Ochos, care a întrecut pe toţi în cruzime şi uciderі.

ARATOS

NOTIȚĂ INTRODUCTIVĂ

Viața și activitatea lui Aratos ilustrează cu lux de amănunte ce greu era pentru cetățile grecești să se unească, cel puțin pentru cîtva timp, spre a face față dușmanilor dinafara Eladei.

Aratos, fiul lui Cleinias, s-a născut în cetatea Sicion, în anul 270 î.e.n. Ca și tatăl său Cleinias, el a fost tipul luptătorului neînfricat împotriva tiraniei. Încă din copilărie Aratos a fost crescut și educat într-o atmosferă de ură împotriva tiranilor. Astfel, după uciderea tatălui său de către tiranul Abantidas, el, în vîrstă de șapte ani, a putut să scape și să se refugieze la Argos, unde a crescut în casa unor prieteni. Nici n-atinsese vîrsta de douăzeci de ani, cînd Aratos, datorită calităților sale fizice și psihice, a fost recunoscut de exilați ca șef al grupării de luptă împotriva tiranilor.

Cînd a trecut el la acțiune, în Sicion era tiran Nicocles. După ce a cerut zadarnic ajutor lui Antigonos Gonatas și lui Ptolemeu al II-lea, Aratos s-a hotărît să treacă singur la acțiune. Izbutind să pătrundă în Sicion printr-o stratagemă, a eliberat orașul. Omul stratagemelor își spusese cuvîntul. Trebuiau însă învinse greutăți de ordin politic: cei peste șase sute de exilați care se întorseseră în cetate, după alungarea tiranului, cereau repunerea în bunurile lor mobiliare și imobiliare, care de mulți ani se aflau în mîinile altora; noi tulburări, care puteau favoriza reîntronarea tiraniei, erau de temut. Antigonos Gonatas stătea la pîndă, ca să intervină. Aratos, cu o luciditate remarcabilă, a făcut ca cetatea Sicion să fie primită în Liga aheeană, care, începînd cu anul 281, luptase și se eliberase de dominația macedoneană. În acest fel, primejdia externă era îndepărtată. Rămîneau însă greutățile

economice interne. Aratos, înfruntînd mari primejdii pe drum, s-a dus personal la Ptolemeu în Egipt, de la care a obținut o sumă de o sută cincizeci de talanți, pe care regele Egiptului i-a trimis în cetate. Cu această sumă a putut face față dificultăților interne[1].

Dar locul preponderent pe care-l ocupa Sicion în Liga aheeană, precum și calitățile personale ale lui Aratos au contribuit la alegerea lui ca strateg al Ligii în 245/4. Aratos avea aproximativ douăzeci de ani. În această calitate a pornit o expediție împotriva etolienilor, în alianță cu beoțienii, cărora nu le-a putut însă da ajutor, sosind prea tîrziu. Ales a doua oară strateg în anul 243 î.e.n., Aratos obține mari succese: răpește macedonenilor Acrocorintul și Lehaion, pe care le asociază la Ligă. Megara, Epidauros, Traizena se afiliază și ele la Ligă. Faima lui Aratos era imensă. An după an este ales strateg. Alianța lui Ptolemeu al III-lea cu aheenii și alegerea lui ca comandant suprem au întărit și mai mult Liga[2].

Aratos și-a propus să alunge din Grecia pe macedonenii care susțineau pe tirani. Aliindu-se cu spartanii, Aratos pornește împotriva etolienilor. Contrar îndemnurilor date de Agis și de comandanții aheeni, Aratos nu pornește la atac, dă drumul aliaților, etolienii pătrund în Pelopones, ocupă Pellene, dar Aratos îi respinge și le pricinuiește pagube grele (241—40 î.e.n.).

Poziția macedonenilor în Grecia se înrăutățește. Aratos se aliază cu etolienii și pornesc împreună războiul împotriva lui Demetrios, fiul lui Antigonos Gonatas care murise în 240—239 î.e.n.

Deși aliații dau mai multe atacuri împotriva Argosului, în care deținea puterea, rînd pe rînd, tiranii, sprijiniți de macedoneni, încercările lor rămîn fără succes[3]. *A izbutit însă să atragă în Ligă cetatea Megalopolis. A încercat apoi să atragă Atena în alianță. Un eveniment neașteptat îl favorizează: moartea lui Demetrios (290 î.e.n.)*

[1] Polyb., II, 43,3; Plut., *Arat.*, 2—15; Cic., *Off.*, I, 81.
[2] Polyb., II, 43,4; Plut., *Arat.*, 16—24.
[3] Plut., *Aratos*, 31—33; *Agis*, 15.

care a adus după sine tulburări în Macedonia și a determinat pe atenieni să cheme pe Aratos în ajutor. Aratos izgonește pe macedoneni din Pireu, Munihia, Sunion și Salamina. Deși Atena n-a intrat în Ligă — dovadă dezbinările dintre cetățile grecești — aceasta s-a văzut mărită cu cetățile Argos, Egina, Phlius, Hermione (299 î.e.n.). Liga stăpînea acum o jumătate din Peloponesa[4].

Dar în războiul dus de Ligă împotriva spartanilor comandați de Cleomenes și aliați cu arcadienii (229—222) Aratos a fost înfrînt. Vicisitudinile acestui război sînt arătate pe larg de Polybios și de Plutarh[5]. *Important este că victoriosul Cleomenes — urmînd aspirațiile de hegemonie ale Spartei — cerea ca Liga aheeană să treacă sub hegemonia spartană. Boala sa întrerupe negocierile. Însănătoșindu-se, Cleomenes începe atacul împotriva Ligii. Mai multe cetăți — Argos și altele din jur — se dau de partea lui Cleomenes. Aratos, care începuse tratative cu vechiul său dușman, macedonenii, conduși acum de Antigonos Doson, le duce la bun sfîrșit. Antigonos pătrunde la Peloponesa cu douăzeci de mii de oameni și ocupă Corintul. Bătălia de la Sellasia și fuga lui Cleomenes (222 î.e.n.) conferă situației noi aspecte*[6].

Aratos strînge alianța cu macedonenii, care, sub comanda lui Antigonos și apoi a succesorului acestuia Philippos, îi vin de mai multe ori în ajutor[7]. *Dar relațiile dintre Philippos și Aratos încep să se strice și să se înrăutățească, pentru motive pe care cititorul le găsește expuse pe larg în biografie*[8]. *Aratos i-a acordat onorurile relatate de biograf, în ultimul capitol.*

Viața și activitatea lui Aratos reflectă cît se poate de fidel condițiile economice și politice în care se găsea nu numai Liga aheeană, dar întreaga Grecie. Este demn de remarcat că Aratos, începîndu-și activitatea politică și militară ca dușman al tiranilor sprijiniți de macedoneni,

[4] Polyb., II, 44,2; Plut., *Arat.*, 34.
[5] Polyb., II, 47,51; Plut., *Arat.*, 35—39; *Cleom.*, 7—16.
[6] Polyb., II, 52; Plut., *Arat.*, 39—44; *Cleom.*, 17—20.
[7] Polyb., IV, 11; 53,82; Plut., *Arat.*, 48.
[8] Plut., *Arat.*, 49—53.

se aliază cu Ptolemeu împotriva Macedoniei pentru ca, apoi să fie nevoit să cheme pe macedoneni în ajutor împotriva Spartei și să moară otrăvit din porunca lui Philippos. Această linie politică contradictorie a fost determinată și de slabele calități de comandant de oști ale lui Aratos însuși, cît și de slăbiciunea Ligii aheene, și de luptele pentru hegemonie, care se dădeau între diferitele state grecești. Într-adevăr, dacă Sparta ar fi fost temeinic aliată cu Liga, așa s-ar fi putut rezista împotriva Macedoniei. Alianța lui Aratos cu Antigonos Doson arată pînă unde mergea dezbinarea cetăților grecești care, în luptele dintre ele, făceau ușor apel la ajutor străin.

Plutarh, pierzîndu-se adeseori în amănuntele faptelor pe care le istorisește cu mult interes, scapă adesea din vedere problemele politice esențiale pe care le puneau în discuție evenimentele. Cu toate acestea, atunci cînd firul istorisirii îi permite, abordarea unui fapt strîns legat de marile probleme ale momentului, Plutarh își exprimă clar părerea. Cititorul biografiei constată pe lîngă aprecieri pozitive și critici pe care Plutarh nu se sfiește să le aducă lui Aratos. Astfel biograful ne spune (cap. 1 și 2) că Aratos era nobil, bine făcut, chiar cult, dar menționează totodată lăcomia și înclinația lui spre băutură (cap. 3). Din punct de vedere politic calitatea de bază a lui Aratos, care este neîncetat pusă în lumină de Plutarh de-a lungul întregii biografii, este lupta lui dîrză împotriva tiranilor. Biograful simte o deosebită plăcere să nareze cu lux de amănunte peripețiile prin care a trecut Aratos în diferitele confruntări cu tiranii, de pildă în luptele duse împotriva lui Nicocles (cap. 5, 6). Iată cu ce cuvinte însuflețite vorbește Plutarh despre adversitatea lui Aratos față de tirani: „Aratos era din fire un om accesibil, cu gînduri mari și mai înclinat să săvîrșească treburi publice, mai mult decît particulare, strașnic dușman al tiranilor, care punea drept limită a prieteniei și a dușmăniei interesul comun" (cap. 10.1). În fond, acest pasaj nu este decît reluarea, sub altă formă, a ceea ce spunea biograful în capitolul al treilea: „Aratos scăpînd, în acest fel și sustrăgîndu-se de la primejdie, a început să simtă în suflet cum

se mărește acea ură puternică și de neîmpăcat împotriva tiraniei".

Dar lupta împotriva tiranilor s-a complicat o dată cu amestecul lui Antigonos și Ptolemeu în treburile grecești, fapt provocat adesea de unii fruntași ai cetăților grecești înșeși. Plutarh nu pierdea ocazia de a demasca lipsa de sinceritate de care dădeau dovadă regii în așa-zisele lor prietenii. De pildă, Aratos a solicitat prietenia și ajutorul lui Ptolemeu. Antigonos, gelos, a început și el să încerce să și-l atragă pe Aratos. După ce a adus un sacrificiu zeilor în Corint, Antigonos i-a trimis și lui Aratos, în Sicionia, anumite părți din sacrificiu. Plutarh continuă: „Și, în timpul ospățului, în timp ce mulți comeseni erau de față, el a strigat în prezența tuturor: „Socoteam că acest tînăr sicionian are o fire mai liberală și mai cetățenească, dar, în realitate, se pare că este un potrivit judecător al vieților și faptelor regilor. Într-adevăr mai înainte nu ne-a băgat în seamă, de vreme ce își îndreptase nădejdile în altă parte și admira foarte mult bogățiile egiptenilor, elefanți și flaute, iar acum, văzînd că toate aceste sînt un aparat scenic destinat reprezentațiilor teatrale, s-a întors cu totul către noi. Ei bine, eu însumi îl primesc cu brațele deschise pe acest tînăr, pentru ca să mă folosesc de el în toate împrejurările și vă cer și vouă să-l socotiți prieten" (15,2). Invidioșii și răutăcioșii, luînd aceste cuvinte drept pretext, au început să se întreacă, trimițînd scrisori și acuzînd pe Aratos de multe lucruri grele în fața lui Ptolemeu, încît și acesta a trimis o scrisoare prin care îl acuza. Atîta invidie și răutate exista întotdeauna în prieteniile regilor și tiranilor, pentru cei care le doreau cu înflăcărare și cu ardoare" (15,3).

Biograful a inserat pasajul din discursul regelui și a făcut reflecțiile finale cu scopul permis de a pune într-o lumină cît mai defavorabilă perfidia regilor.

Este deci clar: tiranii erau cruzi, regii ipocriți și egoiști. Ce trebuiau să facă elenii? Să continue să se bată între ei și să cheme regii în ajutor? Atitudinea lui Plutarh este contradictorie: pe de o parte laudă pe Aratos, pentru că a știut să se folosească bine de ajutorul lui Ptolemeu și a

adus bani în cetate (cap. 13,14), iar pe de alta îi critică aspru pe atenieni, pentru că îl linguşeau pe Antigonos. Iată pe ce ton relatează Plutarh faptele a căror narare i-au prilejuit apoi criticile atenienilor.

„[Se zvonise că] Aratos murise. S-a întîmplat însă că în momentul cînd a fost adusă scrisoarea [care vestea moartea lui Aratos] Aratos să se afle la Corint, aşa că solii lui Diogenes, după ce au fost ţinta unui rîs batjocoritor, s-au retras. (2) Regele însuşi a trimis o corabie din Macedonia, cu porunca să fie Aratos adus la el în lanţuri. Atenienii, întrecînd orice închipuire în ceea ce priveşte propria lor linguşire faţă de macedoneni, şi-au pus cununi pe cap de îndată ce s-a anunţat moartea lui Aratos. De aceea şi Aratos, lăsîndu-se pradă mîniei, a pornit îndată cu armată împotriva lor şi a înaintat pînă la Academie, apoi s-a lăsat convins şi n-a făcut nici un rău. (3) Atenienii, luînd seamă de virtutea lui, după ce au pornit să-şi redobîndească libertatea, după moartea lui Demetrios, l-au chemat pe Aratos în ajutor. Aratos, cu toate că era ţintuit în pat din cauza unei boli, şi deşi altul era atunci strategul aheenilor, totuşi, purtat în lectică, a ieşit în întîmpinarea cetăţii şi a convins pe Diogenes, comandantul garnizoanei, să predea atenienilor Pireul, Munihia, Salamina şi Sunion, în schimbul a o sută cincizeci de talanţi, dintre care douăzeci i-a dat cetăţii Aratos însuşi. (4) Îndată cu aheeni s-au aliat Egina şi Hermione şi cu o foarte mare parte din Arcadia. Deoarece macedonenii erau ocupaţi din pricina unor războaie cu vecinii, iar etolienii erau aliaţii lor, puterea aheenilor a luat o mare amploare“ (34,3).

Bucuria lui Plutarh este mare, cînd, în urma criticii făcute atenienilor, constată totuşi că, în cele din urmă, se putea ajunge la o unire, în jurul unei grupări de cetăţi.

Plutarh, în fundul sufletului său, ar fi dorit o unire a tuturor cetăţilor greceşti împotriva Macedoniei, dar în faza dezbinărilor şi certurilor dintre cetăţile greceşti, care îmbrăcau cele mai diverse forme, biograful preocupat şi de problemele morale, pierde din vedere problema fundamentală politică şi se lasă furat de nararea unor fapte

care îşi aveau desigur importanţa lor, dar nu erau de natură să aducă o hotărîre decisivă în marile probleme politice la ordinea zilei. Deşi Plutarh, istoriseşte cu vădită simpatie, succesele lui Aratos, ca comandant, al aheenilor, totuşi simpatia lui pentru Cleomenes şi pentru Sparta rămîne nedesmînţită.

Calităţile lui de povestitor, de psiholog şi moralist fac ca şi această viaţă să reţină atenţia cititorului.*

---

* Vezi şi: R. Cohen, *La Grèce et l'hellénisation du monde antique*, Paris, 1934; H. Bengtson, *Griechische Geschichte von den Anfängen bis in die römische Kaiserzeit*, in Handbuch der Altertumswissenschaft, München, 1960; K. W. Welwei, *Das makedonische Herrschaftsystem in Grienchenland und die Politik des Antigonos Doson*, Rheinisches Museum, Cx 1967, 307—314.

1 Mi se pare, Policrates[1], că filozoful Chrysyppos[2], temîndu-se ca nu cumva faima rea a proverbului să fie supărătoare, l-a schimbat şi l-a redat aşa cum era.

„Cine laudă pe tatăl, dacă nu fericiţii lui fii?"

Iar Dionysodoros din Troizena[3], criticîndu-l, arată forma adevărată a proverbului, care sună în felul următor:

„Cine va lăuda pe tatăl, dacă nu răii săi fii?"

Şi zice el că în felul acesta închide gura acelora, care, neînsemnînd nimic prin ei înşişi, se apucă să laude virtuţile strămoşilor şi le exagerează, iar proverbul îi face să tacă. Dar cel care a moştenit de la străbunii săi o fire nobilă, aşa cum spune Pindar[4], după cum ai moştenit tu — care ţi-ai călăuzit viaţa către idealul binelui, urmînd pildele de acasă, acela va fi fericit dacă va putea să amintească de cei mai buni străbuni ai neamului sau să spună mereu ceva bun despre ei. Într-adevăr, ei nu din lipsă de fapte proprii încep să ridice în slăvi gloria altora, ci, dimpotrivă, legînd faptele lor frumoase de ale acelor străbuni, ca unii ce sînt ai neamului, îi laudă şi drept conducători ai vieţii. (2) De aceea şi eu, scriind despre viaţa lui Aratos, străbunul şi concetăţeanul tău, pe care tu nu-l faci de rîs, nici prin gloria ta personală, nici prin puterea ta, ţi-am trimis-o nu pentru că n-aş şti că tu eşti informat foarte bine despre faptele lui, de la început, de care te-ai îngrijit foarte mult, ci pentru ca fiii tăi Policrates şi Pythocles să fie hrăniţi cu exemple din casă, unele auzindu-le, iar pe altele citindu-le, pe care se cuvine să le imite el însuşi. Într-adevăr, este iubitor de sine şi nu de frumos, acela care se crede cel mai bun decît toţi.

2 Cetatea sicionierilor[5], de îndată ce a decăzut, datorită răscoalelor și ambițiilor aristocrației doriene, nestăpînită, care s-a dizolvat întocmai ca o armonie, n-a încetat de a fi bolnavă și tulburată și n-a încetat de a schimba tiran după tiran, pînă cînd, după uciderea lui Cleon[6], și-au ales conducător pe Timocleidas și Cleinias[7] oameni faimoși printre cei dintîi și care aveau o foarte mare trecere în fața cetățenilor. (2) Cînd situația politică părea că are o oarecare stabilitate, Timocleidas a murit, iar Abantidas, fiul lui Paseas, și-a pregătit pentru el însuși tirania, ucigînd pe Cleinias, iar pe unii dintre prietenii și rudele lui i-a alungat, iar pe alții i-a ucis. El căuta să ucidă și pe fiul aceluia, numit Aratos, care fusese lăsat în vîrstă de șapte ani. Însă în timpul tulburării care s-a ivit în casa lui, băiatul a plecat împreună cu fugarii și a rătăcit multă vreme în cetate, plin de groază și fără nici un fel de ajutor și, din întîmplare, a intrat, fără să fie observat, în casa unei femei care era sora lui Abantidas, căsătorită cu Prophantes, fratele lui Cleinias. Femeia se numea Sosus. Această femeie, cu fire nobilă, socotind că copilul se refugiase la ea mînat de un zeu, l-a ascuns înăuntrul casei, apoi în timpul nopții l-a trimis la Argos.

3 Aratos, scăpînd în acest fel și sustrăgîndu-se de la primejdie, a început să simtă în suflet cum se mărește acea ură puternică și de neîmpăcat împotriva tiraniei. Fiind crescut el de oaspeții și prietenii moșteniți din străbuni de la Argos, primind o educație demnă de un om liber, dîndu-și seama că fizicește se dezvoltă bine a încetat să se dedea exercițiilor din palestră, a luptat la pentathlon[8] și a obținut cununa. (2) Se vede clar, în statuile lui, un fel de înfățișare atletică, iar pe față se citește inteligență și un fel de prestanță regească, care însă nu ascund cu totul lăcomia și Oala de vin[9]. De aceea el a exercitat cuvîntul mai puțin poate decît se cădea unui om politic. Desigur unii, judecînd după amintirile lui, sînt de părere că ar fi fost mai bun decît se pare. El a redactat consemnările la întîmplare, cînd celelalte treburi îi dădeau răgaz. (3) Ceva mai în urmă, Deinias și Aristoteles[10] au ucis pe

Abantidas, care obișnuia să ia parte la discuțiile lor dialectice în agora și să vorbească cu ei și chiar să discute în contradictoriu; ei luau parte la aceleași discuții și, punînd la cale o conspirație, l-au ucis. Nicocles[11] a ucis prin viclenie pe Paseias, tatăl lui Abantidas, care luase în primire domnia și s-a proclamat pe sine tiran. Se spune că acesta avea o înfățișare foarte asemănătoare cu a lui Periandru[12], fiul lui Cypselos, așa cum cu Alcmeon[13], fiul lui Amphiaraos, se asemănase cu persanul Orontes, iar cu Hector un tînăr lacedemonian, despre care Mirtilos[14] spune că a fost călcat în picioare de mulțimea care venise să privească.

4 Nicocles, fiind patru luni tiran, a făcut multe rele cetății, așa că era cît pe ce să-și piardă tirania, care a fost atacată de etolieni[15]. Aratos însă, fiind încă tînăr, avea o strălucită faimă datorită nobleței sale înnăscute și mărinimiei sale deosebite, care nu s-a dovedit nici limitată, nici pasivă, fiind susținută cu tărie de gîndirea lui, care era puternică, cu toată vîrsta sa tînără. (2) De aceea și exilații îi dădeau o foarte mare atenție lui Aratos, iar Nicocles nu era dezinteresat de loc de ceea ce se întîmplă și din umbră pîndea și urmărea toate acțiunile sale căci se temea de avîntul lui atît de mare, care desigur nu avea să riște o încercare atît de gravă dar, bănuind că va intra în discuție cu regii care-i erau prieteni străbuni. (3) Într-adevăr, Aratos a început să meargă pe acea cale și, cum Antigonos[16], după ce-i promisese multe, îl neglija și pierdea timpul, iar nădejdile din Egipt de la Ptolemeu[17] erau departe, s-a hotărît ca el singur să-l suprime pe tiran.

5 Mai întîi îi comunică planul său lui Aristomachos și lui Ecdelos. Dintre aceștia unul era exilat din Sicionia, iar Ecdelos era arcadian din Megalopolis. Era un om înțelept și practic, prieten cu Arcesilaos academicul[18]. Aceștia primind propunerea sa, el a început să vorbească și cu ceilalți exilați, dintre care cîțiva, de rușine, n-au voit să părăsească acea nădejde, iar cei mai mulți au încercat

să împiedice și pe Aratos, de vreme ce, socoteau ei, a căpătat prea mult avînt din cauza necunoașterii lucrurilor. (2) Pe cînd Aratos făcea planuri și delibera asupra unui loc din Sicionia pentru ca să pornească de acolo războiul împotriva tiranului, a venit un om din Sicionia la Argos, după ce scăpase din închisoare. Era fratele unui exilat, numit Xenocles. Dus la Aratos de către Xenocles, acesta i-a vorbit despre zidurile peste care sărise el și se salvase, că interiorul cetății este aproape plan, cu excepția anumitor înălțimi pietroase, iar partea din afară prezintă o înălțime care cu ajutorul scărilor nu este de loc inaccesibilă. (3) Cînd Aratos a auzit aceste lucruri, a trimis îndată împreună cu Xenocles pe doi sclavi ai săi, numiți Seuthas și Technon, ca să cerceteze zidul. Se hotărîse, dacă va fi posibil ca pe ascuns și o singură dată să se avînte în primejdie și să riște totul mai degrabă decît să pornească un război mare și să-l pună la cale el singur ca particular, dînd mari lupte împotriva tiranului. (4) Cînd s-a întors Xenocles cu sclavii care măsuraseră înălțimea zidului și văzuseră natura locului, i-au adus la cunoștință că locul nu este inaccesibil și nici greu, dar că acei care se vor apropia de zid le va fi greu să treacă neobservați din cauza cîinilor unui grădinar, care sînt mici, dar neînchipuit de strașnici și neîmblînziți. Aratos a pornit îndată la lucru.

6 Pregătirea armelor era un lucru obișnuit pentru el, de vreme ce, ca să zicem așa, aproape toți oamenii practicau atunci tîlhăriile și incursiunile, unii împotriva altora. Scările le-a făcut în ascuns Euphranor[19], meșter de mașini, iar meseria lui a îndepărtat orice bănuială din partea celor care-l vedeau. Și el era unul dintre exilați. Fiecare dintre prietenii săi din Argos, din puținii pe care îi aveau, i-au oferit fiecare cîte zece, iar el a înarmat treizeci dintre sclavii săi. A mai angajat cu plată, cu ajutorul lui Xenophilos[20], cîțiva ostași dintre pirați, cărora le-a fost dat cuvînt cum că drumul se face în Sicionia ca să aducă de acolo iepele regale. (2) Cei mai mulți fuseseră trimiși, unii după alții, la turnul lui Polignotos, cu poruncă de a aștepta acolo. Mai fuseseră trimiși înainte și Caphisias[21], ușor înarmat, împreună cu alți patru pe care trebuia să-i ducă la căderea nopții la grădinar, ca să spună că sînt călători și că înnoptează acolo și să închidă în același loc și pe ei și pe cîini, căci nu se putea trece prin altă parte. Scările însă, cum erau demontabile, le-au băgat în niște baniță de grîu și, ascunzîndu-le astfel, le-au trimis pe niște căruțe. (3) În acest timp fiind văzuți la Argos cîțiva dintre spionii lui Nicocles, despre care se spunea că dau tîrcoale și pîndesc mișcările lui Aratos, acesta, de cum s-a făcut ziuă, s-a dus în agora și a rămas acolo împreună cu prietenii săi. Apoi ungîndu-se cu ulei în gimnaziu și luînd din palestră pe cîțiva tineri dintre aceia care aveau obiceiul să bea și să petreacă cu el, a pornit spre casă. Și, după puțin timp, unul dintre sclavii lui a fost văzut prin agora purtînd cununi, iar altul cumpărînd torțe. Altul vorbea cu niște femei care se pricepeau să cînte din flaut și să recite la ospețe. (4) Spionii, văzînd toate aceste lucruri, au fost înșelați și rîzînd și-au spus unii către alții: „Într-adevăr nu există nici un om mai laș decît tiranul dacă și Nicocles, care stăpînește un oraș atît de mare și are în mînă o putere atît de strașnică, se teme de un băiat care își procură cele necesare plăcerii și băuturii cheltuind cu acestea toate resursele sale de exilat".

7 Ei bine, aceștia, lăsîndu-se astfel înșelați, au plecat, iar Aristos[22] îndată după ospăț a ieșit și, luînd legătura cu ostașii care fuseseră postați la turnul lui Poliugnotos, i-a dus la Nemeea[23], unde le-a arătat planurile sale și mai întîi le-a făcut mari făgăduințe și le-a dat îndemnuri. Le-a dat drept consemn cuvintele „Apolon binevoitorul" și i-a dus la cetate, folosindu-se minunat de lumina lunii, grăbindu-se mai întîi, și pe urmă încetinind drumul, astfel încît, în timpul drumului, a avut parte de lumină, iar cînd a apus s-a aflat la grădină, lîngă zid. (2) Acolo i-a ieșit în întîmpinare Caphisias, care nu putuse prinde cîinii, pentru că fugiseră de el, dar care, închisese pe grădinar. Aratos a încurajat pe cei mai mulți care erau cuprinși

de frică și le-a spus să se îndepărteze, dacă cîinii vor deveni prea supărători. (3). În același timp, el a trimis înainte pe aceia care purtau scările, dintre care Ecdemos și Mnasitheos[24] îi conduceau, iar el îi urma în liniște, în timp ce cățeii lătrau cu strășnicie și se năpusteau asupra lui Ecdemos. Totuși ei s-au apropiat de zid și punînd scările în siguranță s-au urcat pe zid cei dintîi. Cel care preda garda de dimineață chemă pe gardieni cu clopoțelul; erau multe lumini și multă zarvă, făcută de cei care se duceau într-acolo. Aceștia, așa cum erau, urcați pe scări, au scăpat ușor trecuți cu vederea, dar cînd altă strajă a venit ca s-o întîmpine pe aceasta, s-au găsit în cea mai mare primejdie. Dar cum au scăpat și de asta, care a trecut pe lîngă ei, primii s-au urcat pe zid Mnasitheos și Ecdemos și, ocupînd și de o parte și de alta drumurile care duceau la zid, au trimis pe Technon la Aratos îndemnîndu-l să se grăbească.

8 Nu era o mare distanță de la grădină pînă la zid și pînă la turnul pe care-l păzea un cîine mare de vînătoare. Ei bine, cîinele n-a simțit venirea acestora, fie pentru că era din natură corcit, fie că străjuiește toată ziua. Cîinii grădinarului însă, lătrînd de jos, l-au trezit și, la început, răspunsese cu un lătrat nedeslușit și înfundat apoi cum cățeii aceia se apropiau și umpleau văzduhul cu lătratul lor, unul dintre paznici a întrebat pe vînător la cine latră cîinele așa de tare și dacă nu cumva se întîmplă ceva neobișnuit. Paznicul din turn i-a răspuns că nu este nici o primejdie și că cîinele este atîțat de lumina paznicilor de pe zid și de zgomotul clopotului. Acest răspuns a încurajat și mai mult pe soldații lui Aratos, care socoteau că vînătorul ascunde realitatea, pentru că ia și el parte la complot și că mai sînt și alți mulți în oraș care să le dea ajutor. (2) Totuși pentru cei care se apropiau de zid primejdia creștea tot mai mult, mai ales că scările scîrțîiau, dacă nu se urcau cîte unul și cu mare băgare de seamă. Timpul îi presa, căci cocoșii începuseră să cînte și se aștepta să sosească cei de pe ogoare, care obișnuiau să aducă cîte ceva din piață. (3) Din cauza

aceasta Aratos s-a grăbit să urce după ce patruzeci de oameni dintre cei veniți se urcaseră înaintea lui. Și, după ce a mai luat pe cîțiva dintre cei de jos a pornit spre casa tiranului și spre reședința comandantului. În timpul acesta și mercenarii își petreceau noaptea acolo. Căzînd pe neașteptate asupra lor și capturîndu-i pe toți, n-a ucis pe nimeni, dar a trimis să cheme pe toți prietenii de acasă și, în timp ce dădeau fuga toți din toate părțile, lumina zilei a început să strălucească. Teatrul s-a umplut de oameni, care erau cu sufletele la gură, neștiind exact ce s-a întîmplat și necunoscînd nimic lămurit din cele ce se petreceau pînă nu a sosit crainicul, care a vestit că Aratos, fiul lui Cleinias, cheamă pe cetățeni la libertate.

9 Atunci încredințați că a sosit momentul pe care-l așteptau ei, au pornit în număr mare la casa tiranului, ca să-i dea foc. În timp ce casa tiranului ardea, s-a ridicat o flacără mare care se vedea pînă la Corint, astfel că cei de aici s-au minunat și erau cît pe ce să pornească să dea ajutor. Nicocles, însă, a izbutit să fugă prin niște colțuri ale orașului fără să fie văzut, iar soldații, stingînd focul împreună cu sicionienii, au început să prade casa. Aratos n-a împiedicat nici aceste fapte, ba mai mult a pus și banii tiranilor la dispoziția cetățenilor. N-a murit nimeni și n-au fost răniți nici dintre partizanii lui Aratos și nici dintre dușmani, ci soarta a avut grijă ca această faptă să se petreacă curată și neîntinată de sînge civil. (2) El a adus în patrie pe exilații care fugiseră împreună cu Nicocles și pe cei care mai înainte fuseseră exilați de tiran. Aceștia erau în jur de cinci sute, iar exilul lor nu fusese prea mare, în total cam cinci ani. Întorcîndu-se cei mai mulți săraci, au început să ceară toate lucrurile pe care le avuseseră mai înainte și, pornind ei la ogoarele și la casele lor, au făcut lui Aratos o imensă încurcătură, căci vedea că cetatea este asediată din afară și invidiată de Antigonos din cauza libertății pe care o avea și că se tulbură și se dezbină ea însăși din cauza ei înșăși. (3) De aceea cîntărind foarte bine situația de față

au unit-o cu cetatea aheenilor și, fiind ei dorieni, s-au afiliat de bunăvoie la numele și cetatea aheenilor care atunci nu aveau nici o faimă și nici strălucire prea mare. Într-adevăr poporul locuia atunci în cetăți mici și nu aveau pămînt rodnic și nici din belșug; în plus locuiau aproape de mare, unde în cea mai mare parte era un țărm stîncos și care nu oferea posibilitatea unor porturi. (4) Dar aceștia au arătat mai ales că curajul elenilor este de neînfrînt, ori de cîte ori avea parte de rînduială și de ordine și de un conducător cu rațiune. Deși nu constituiau nici o mică parte dintre elenii care odinioară aveau putere în Elada, și deși în acel moment toți la un loc nu aveau puterea unei bune chibzuințe, înțelegerii și faptului că n-au invidiat pe cel care se distingea prin virtute, s-au lăsat convinși de el și i-au urmat, nu numai că s-au păstrat liberi, în mijlocul unor cetăți, puteri și tirani atît de mari, dar au eliberat pe cei mai mulți dintre eleni și le-au redat salvarea.

10 Aratos era din fire un om accesibil, cu gînduri mari și mai înclinat să săvîrșească treburi publice mai mult decît particulare, strașnic dușman al tiranilor, care punea drept limită a prieteniei și a dușmăniei interesul comun. De aceea se pare că n-a fost un prieten atît de statornic cît a fost dușman binevoitor și bun pentru că, în interesul statului, a fost forțat de împrejurări să vegheze la statornicirea înțelegerii între neamuri și la stabilirea de legături între cetăți. În acest timp și membrii sfatului și cei prezenți în teatru au ridicat glas spunînd că nu iubea nici un lucru bun, că nu îndrăznea să se folosească pe față de război, dar că era foarte dibaci să pună mîna pe ascuns pe putere, să întindă curse cetățenilor și tiranilor. (2) De aceea deși a avut multe succese de neașteptat, datorită curajului se pare că a scăpat din mîini nu mai puține prilejuri din cauză că nu a avut atunci destul curaj. Într-adevăr, după cît se pare, nu numai ochii anumitor animale pot să vadă în întuneric, dar în timpul zilei sînt orbi, de vreme ce uscăciunea și cantitatea mică de umezeală din ochi nu pot să suporte lumina, dar și

la unii oameni dibăcia și inteligența se tulbură repede în lucrurile clare, dimpotrivă, în lucrurile ascunse și nevăzute, săvîrșește faptele cu mai mult curaj. Această anomalie o face îndeosebi lipsa unei explicații filozofice cu privire la bunele firi, iar virtutea este întocmai ca un fruct care crește de la sine și nu este lucrat de mîna omului, fără știință. Aceste lucruri pot să fie cercetate prin exemple.

11 Aratos, împreună cu cetatea sa după ce a luat legătură cu aheenii, pornind în expediție între călăreți, a fost foarte mult iubit de dregătorii cetății din cauza supunerii sale, pentru că, deși dăduse multe sfaturi interesului comun, totuși el a oferit gloria sa personală și puterea patriei sale să fie folosită de un oarecare, la întîmplare, fie că era el Dimaios, fie că era Tritaios, fie că era un altul mai mic din cetate. Lui i-au venit bani în dar din partea regelui douăzeci și cinci de talanți: Aratos i-a primit și, luîndu-i, i-a dat concetățenilor săi, care erau lipsiți și de alte lucruri, dar mai ales aveau nevoie de răscumpărarea captivilor.

12 Dar pentru că exilații erau neîmblînziți și tulburau pe cei care aveau averi, iar cetatea era amenințată de răscoală, Aratos, văzînd că singura nădejde stă în bunătatea lui Ptolemeu, s-a hotărît să pornească pe mare la el și să-l roage să-i dea bani spre a pune capăt acestor neînțelegeri. A pornit de la Methona[25] pe deasupra Maleii[26], pentru ca să treacă marea cît mai scurt. Dar, datorită unui vînt puternic și valurilor care veneau din larg, cîrmaciul a început să cedeze și, neputînd să țină drumul, cu greu a atins Adria[27] care-i era dușmană. Această cetate era ținută sub pază de Antigonos și avea înăuntru o garnizoană pe care, evitînd-o, a debarcat și, lăsînd acolo corabia, s-a retras mult de la mare, avînd cu sine un prieten numit Timanthes. Și, afundîndu-se într-un loc acoperit de pădure, și-au petrecut acolo noaptea. (2) Puțin mai în urmă frurarhul[28] a venit și a căutat pe Aratos, care a fost înșelat de sclavii aceia care primiseră instrucții

să spună că fugise și pornise pe mare spre Eubeea. Toate lucrurile aduse cu corabia și corabia însăși și slujitorii i-a declarat dușmani și i-a oprit. (3) După cîteva zile, pe cînd Aratos era în mare dificultate, îl întîmpină un noroc, anume o corabie romană a acostat în acel loc unde în parte își petrecea timpul spionînd, iar în parte stînd ascunsă. Corabia aceea mergea în Siria. Aratos s-a îmbarcat și a convins pe naucler[29] ca să-l ducă în Caria. Și într-adevăr a fost dus acolo după ce a întîmpinat iarăși primejdii foarte mari pe mare. Din Caria, după multă vreme, a trecut în Egipt și de acolo a întîmpinat pe rege care nutrea bune sentimente față de el și care fusese măgulit cu picturi și tablouri de artă, trimise din Elada. Aratos putea judeca cu gust operele de artă celebre și mai ales picturile lui Pamphilos și Melanthios, din care și-a procurat mai multe și i le-a trimis.

13 Căci faima picturii Sicioniei creștea mereu, pentru că numai ea păstra frumusețea nealterată, astfel încît și acel faimos Appeles[30], care era mult admirat, s-a dus acolo și a învățat pe oameni să picteze în schimbul unui talant, avînd mai mult nevoie de glorie decît de arta lor. Aratos atunci cînd a eliberat cetatea, a suprimat celelalte picturi ale tiranilor, dar în ceea ce privește tabloul lui Aristratos[31], care a înflorit pe vremea lui Filip, a deliberat mult timp căci Aristratos fusese pictat de către toți care se aflau în jurul lui Melanthos[32], șezînd pe un cal triumfal și, după cum a spus Polemon Poriegetul[33], chiar Appeles își adusese contribuția la acea pictură. Era o lucrare divină, vrednică de admirație, astfel încît Aratos a fost cucerit de artă, dar de îndată, fiind aţîțat de ura împotriva tiranilor, a poruncit să fie luat de acolo. (2) Se spune că pictorul Nealces[34], care era prietenul lui Aratos, a și plîns, dar cum n-a putut să-l convingă a spus că trebuie să lupte cu tiranii nu cu lucrurile tiranilor. „Să lăsăm deci carul triumfal și victoria, iar eu ți-l voi aduce îndată pe Aristratos mergînd pe lîngă pictură". Aratos a încuviințat, iar Nealces a distrus tabloul lui Aristratos; în locul lui a pus numai pictura unei frunze

de finic și n-a mai îndrăznit să mai ia nimic. Se spune că, fiind luat de acolo Aristratos, picioarele îi atîrnau sub carul triumfal. (3) După aceea Aratos a fost iubit mult și dînd încă dovezi de bună-credință și mai mult s-a atașat de rege și a primit în dar pentru cetate o sută cincizeci de talanți. Dintre aceștia, patruzeci de talanți i-a luat cu sine, cînd a pornit pe mare în Pelopones, iar restul regele i-a împărțit și i-a trimis în diferite cantități, după aceea.

14 Era un mare lucru să procuri acești bani cetățenilor. Într-adevăr, alți comandanți de oști și fruntași ai poporului, cînd primeau o mică parte din acești bani din partea regilor, săvîrșeau tot felul de nedreptăți, reduceau în sclavie propriile lor patrii și le închinau lor. Însă mai mare decît această sumă de bani au fost împăcarea și înțelegerea pe care a pus-o el la cale între cei săraci și cei bogați și salvarea și securitatea pe care a pregătit-o poporului și mai ales demnă de admirat este cumpătarea acestui bărbat cînd deținea puterea. (2) Într-adevăr fiind el proclamat conducător cu depline puteri ca împăciuitor și stăpîn singur în ceea ce privește averea materială a exilaților, nu a primit, ci a ales în jurul său cincisprezece cetățeni cu ajutorul cărora cu multe strădanii și cu mari oboseli a pus la cale și a întemeiat pace și prietenie pentru concetățeni. Pentru toate aceste lucruri, cetățenii toți i-au acordat în comun onoruri deosebite și, chiar mai mult, exilații în particular i-au ridicat o coloană de bronz pe care a scris următoarea inscripție:

Chibzuința, luptele și curajul arătat pentru Elada
Ale acestui bărbat sînt cunoscute pînă la Coloanele lui Hercule
Noi dobîndind din partea ta întoarcerea în patrie
Ți-am ridicat această coloană pentru virtutea și dreptatea ta,
Pentru că ești salvator între zeii salvatori,
Fiindcă ai redat patriei tale buna legiuire divină egală cu zeii.

15 După ce Aratos a pus la cale aceste lucruri, a putut să înfrîngă invidia pe care și-o atrăsese datorită acțiunilor sale, dar regele Antigonos, mîniindu-se pe el și voind sau

să-l întreacă cu prietenia sau să-l acuze în fața lui Ptolemeu, a început să arate și alte dovezi de bune sentimente față de rege și, ducînd un sacrificiu zeilor în Corint, i-a trimis lui Aratos, la Sicionia, anumite părți din sacrificiu. Și, în timpul ospățului, în timp ce mulți comeseni erau de față, el a strigat în prezența tuturor: „Socoteam că acest tînăr sicionian are o fire mai liberală și mai cetățenească, dar, în realitate, se pare că este un potrivit judecător al vieților și faptelor regilor. Într-adevăr mai înainte nu ne-a băgat în seamă, de vreme ce își îndreptase nădejdile în altă parte și admira foarte mult bogățiile egiptenilor, elefanți și flaute, iar acum, văzînd că toate acestea sînt un aparat scenic destinat reprezentațiilor teatrale, s-a întors cu totul către noi. Ei bine, eu însumi îl primesc cu brațele deschise pe acest tînăr, pentru ca să mă folosesc de el în toate împrejurările și vă cer și vouă să-l socotiți prieten". (2) Invidioșii și răutăcioșii, luînd aceste cuvinte drept pretext, au început să se întreacă, trimițînd scrisori și acuzînd pe Aratos de multe lucruri grele în fața lui Ptolemeu, încît și acesta a trimis o scrisoare prin care îl acuza. Atîta invidie și răutate există întotdeauna în prieteniile regilor și tiranilor pentru cei care le doreau cu înflăcărare și cu ardoare.

16 Aratos mai întîi a fost ales comandantul oștilor și a distrus Locrida și Calidonia[35] care era în fața Sicioniei, apoi venind în ajutorul beoțienilor, cu zece mii de ostași, a pierdut momentul luptei în care au fost înfrînți de etolieni, la Cheroneea, unde au căzut Aboiocritos, beotarhul, și o mie de ostași împreună cu el. (2) Un an mai tîrziu, cînd iarăși a fost ales strateg, a pus la cale fapta în legătură cu Acrocorintul, fără să-i pese de sicionieni sau de aheeni și avînd de gînd să îndepărteze de acolo garnizoana macedoneană care constituia o tiranie pentru întreaga Eladă. (3) Ei bine, Chares[36], atenianul, avînd un succes într-o luptă împotriva comandanților regelui, a scris poporului atenian că a dobîndit o victorie, soră cu cea de la Maraton[37]. Dacă cineva ar numi această luptă soră cu aceea a lui Pelopida[38] tebanul și a lui Trasibulos

din Atena, care au ucis pe tirani, n-ar greși, cu singura diferență că acela a purtat război nu împotriva elenilor, ci împotriva unor oameni de alt neam. (4) Istmul, împărțind două mări, le unește în același loc și leagă între ele două țărmuri. Acrocorintul, un munte înalt care se ridică în mijlocul Greciei, dacă ar primi o garnizoană, poate să se împotrivească și să taie orice legătură dinlăuntrul Istmului pentru oști și negustorii călători pe mare și face stăpîn pe acela care domină și deține cu garnizoana acest loc. În acest fel se pare că n-a glumit tînărul Filip, ci a spus foarte adevărat că cetatea corintienilor constituie piedicile Greciei.

17 Ei bine, locul acesta era pentru toți regii și dinaștii un obiectiv de luptă, iar zelul lui Antigonos pentru acest loc n-a fost cu nimic mai prejos decît cele mai nebunești patimi. Dar, dimpotrivă, el era cu totul frămîntat de gîndurile cum ar putea să ucidă prin vicleșug pe aceia care-l dețineau, pentru că, evident, încercarea de a ataca era fără succes. Într-adevăr, Alexandros, care stăpînea Acrocorintul, murind otrăvit, Nicaia, soția lui, a preluat puterea și a pus stăpînire pe acest loc. Antigonos, trimițînd la ea pe fiul său Demetrios și trezindu-i nădejdea unei căsătorii regale și o conviețuire care nu era nelalocul ei pentru o femeie în vîrstă, a cucerit-o, folosindu-se de fiul său ca de o momeală împotriva ei. Dar ea n-a părăsit locul și l-a păzit cu strășnicie. Atunci Antigonos, prefăcîndu-se că se dezinteresează, a adus sacrificii pentru căsătoria lor la Corint, a dat spectacole și a organizat ospețe în fiecare zi, ca unul care este gata să petreacă și să se amuze, ocupat cu totul de plăceri și de distracții. (2) Cînd a venit vremea, în timp ce Amoibeus[39] cînta pe scenă, el însuși a trimis pe Nicaia la spectacol, într-o lectică regală, împodobită cu fast regesc și înconjurată de toată cinstirea fără ca ea să bănuiască ceea ce avea să se întîmple. Cînd a ajuns la punctul în care drumul o lua în sus, i-a poruncit să se ducă la teatru, iar el, lăsîndu-l în pace pe Amoibeus și lăsînd în pace și căsătoria, a pornit în sus spre Acrocorint, încordîndu-și puterile împo-

triva vîrstei. Găsind poarta încuiată, a lovit cu bastonul, poruncind să i se deschidă. Cei dinlăuntru, impresionați, au deschis. (3) Punînd deci stăpînire în acest mod pe acel loc, nu s-a putut stăpîni și, de bucurie, a început să bea și să facă glume prin fundături, să meargă prin agora, însoțit de cîntărețe din flaut, purtînd cunună pe cap, el, om bătrîn și care fusese martorul atîtor schimbări ale lucrurilor, făcea chef întinzînd mîna și chemînd pe nume pe cei pe care îi întîlnea. În acest fel bucuria care survine fără rațiune îndepărtează îngrijorarea și frica și tulbură atî de tare sufletul omenesc.

18 Dar și Antigonos, după cum s-a spus, punînd stăpînire pe Acrocorint, a început să-l păzească cu alții, în care avea cea mai mare încredere, iar în fruntea garnizoanei a pus pe filozoful Persaios[40]. Dar Aratos, chiar în timpul vieții lui Alexandros a pornit la faptă și a făcut să înceteze alianța pe care o aveau aheenii cu acesta. (2) Atunci iarăși a luat de la început următorul motiv pentru acțiunea sa: În Corint se aflau patru frați, sirieni de neam, dintre care unul, numit Diocles, își petrecea timpul ca soldat mercenar pe fortăreață. Cei trei, furînd aur regesc, s-au dus în Sicionia la un oarecare cămătar, numit Aigias, de care se folosea Aratos în afacerile bănești. O parte din aur l-au dat imediat, iar restul, unul dintre ei, numit Erginus, îl schimba, ducîndu-se în liniște la cămătar. (3) După aceea, ajungînd el prieten cu Aigias și intrînd în vorbă cu el despre garnizoană, a spus că, ducîndu-se la fratele său în fortăreață, a văzut că o tăietură în munte duce acolo jos unde zidul care înconjură fortăreața este foarte scund. Aigias a început să glumească cu el și să-i zică: „Așadar, prostuțule, pentru o cantitate atît de mică de aur țineți închise și păzite porțile regești, deși puteți ca, în decursul unei ore, să luați bani mulți sau nu știi că cei care dărîmă zidurile sau pradă trebuie să moară o singură dată?“ Erginus, rîzînd, a spus că va încerca pe Diocles pentru că în ceilalți frați nu are mare încredere. Revenind peste cîteva zile se învoiește să-i

aducă pe Aratos, acolo, unde înălțimea zidului nu era mai mare de cincisprezece picioare și că va pune restul la cale împreună cu Diocles.

19 Aratos a promis că, dacă va izbuti, le va da șaizeci de talanți, iar dacă nu va izbuti și va scăpa cu ei, îi va da fiecăruia cîte o casă și un talant. Dar de vreme ce cei șaizeci de talanți promiși lui Erginus trebuiau să se afle la Aigias, iar Aratos nu-i avea și nici nu voia să-i împrumute ca să nu trezească bănuiala cuiva, a luat cupele de aur, cele mai multe ale soției sale, și le-a pus la dispoziția lui Aigias, în locul banilor. (2) Atît de mare era mărinimia lui și de puternică dorința pentru fapte frumoase, încît, știind că Phocion și Epaminonda aveau faima că fuseseră cei mai drepți și cei mai puternici dintre ei, tocmai pentru că respinseseră darurile mari și nu pierduseră virtutea pentru bani, el însuși a preferat să chetuiască banii pe ascuns și să-i întrebuințeze pentru faptele a căror primejdie o înfrunta el singur pentru toți care nici nu știau despre ce este vorba. (3) Cine deci nu s-ar minuna și n-ar dori parcă să ajute mărinimia acestui om care, cu atîția bani, a cumpărat o atît de mare primejdie și care a pus zălog cele mai de preț lucruri pentru ca, introducîndu-se noaptea la dușmani, să lupte pentru salvarea vieții sale, neavînd drept zălog a nădejdii sale decît binele și altceva nimic.

20 Fapta care în sine era foarte primejdioasă a fost făcută și mai primejdioasă de la început de o greșeală săvîrșită din neștiință. Astfel Technon, un sclav al lui Aratos, a fost trimis ca împreună cu Diocles să cerceteze zidul. Dar, Technon nu se cunoscuse mai înainte cu Diocles, ci credea că o să-l recunoască după înfățișarea și fapta lui, și după semnele pe care i le dăduse Erginus, care spunea că este cu părul des, oacheș și fără barbă. Ducîndu-se ei unde se înțeleseseră, aștepta pe Erginus ca să vină împreună cu Diocles în fața cetății în punctul numit Ornis. În acest timp din întîmplare fratele lui Erginus și Diocles, numit Dionysios, a venit acolo, neștiind

despre fapta care avea să se petreacă, dar semănînd cu Diocles. (2) Technon impresionat de caracteristicile înfățișării, l-a întrebat dacă avea vreo înțelegere cu Erginus. Acesta a spus că este fratele lui, iar Technon a fost convins că vorbește cu Diocles și, fără să-l întrebe despre nume și fără să mai aștepte vreun alt semn, îi dă mîna dreaptă și îi destăinuie toate cele puse la cale cu Erginus, socotind că vorbește cu el și la rîndul său i-a pus întrebări. Acesta, primind cu multă șiretenie greșeala lui, a acceptat toate și s-a întors la cetate ca să discute fără să bănuiască nimic. (3) Cînd el era pe punctul de a pune mîna pe Technon, din întîmplare iarăși i-a ieșit în cale Erginus, dar, știind înșelăciunea și primejdia, i-a făcut semn lui Technon să fugă și, în felul acesta, amîndoi s-au salvat alergînd la Aratos. (4) Totuși Aratos nu și-a pierdut nădejdea, ci a trimis din nou pe Erginus, ca să-i ducă aur lui Dionysios și să-l roage să tacă, ceea ce a și făcut, și luînd pe Dionysios cu sine, l-a dus la Aratos. După ce s-a dus acolo, ei nu i-au mai dat drumul, ci l-au pus în lanțuri și l-au păzit într-o cămăruță, iar ei s-au pregătit de atac.

21 Cînd totul era gata, a poruncit ca oastea să petreacă noaptea în arme, iar el, luînd trei sute de ostași aleși, care nici ei, în afară de cîțiva, nu știau despre ce este vorba, i-a dus la porțile cetății, la Heraion. Era în toiul verii, și lună plină, noaptea fără nori și clară, încît armele care străluceau în lumina lunii îi făceau să se teamă că n-o să poată scăpa de străji. Cînd cei dintîi erau aproape, niște nori au venit în grabă dinspre mare și au cuprins cetatea și locul dinafara ei. Atunci unii dintre ostași s-au așezat și s-au descălțat, pentru că, credeau ei, cei care se urcă pe scări cu picioarele goale nu fac nici mult zgomot și nici nu le alunecă picioarele. (2) Erginus, luînd șapte tineri îmbrăcați ca niște călători, a venit la porțile cetății pe ascuns. Ucid pe portar și împreună cu el șapte străji. În același timp scările erau așezate și, în grabă, Aratos a trecut peste zid în cetate o sută de oameni, iar celorlalți le-a poruncit să-l urmeze

cît vor putea mai de grabă. Ridicînd apoi scările, mergea prin mijlocul cetății cu cei o sută către fortăreață, foarte vesel că trecuse neobservat și socotind că avea succes. (3) Și, din întîmplare, după ce înaintaseră ei puțin, le-a ieșit în cale o strajă, formată din patru bărbați care purtau făclii. Ei n-au fost văzuți pentru că erau încă în umbra lunii, dar în schimb au văzut pe cei care le veneau în cale. Dîndu-se puțin după zid și după niște construcții se așază la pîndă și dezlănțuie un atac împotriva bărbaților. Ucide trei dintre ei, iar al patrulea, lovit cu sabia la cap, fuge, strigînd că dușmanii se află înlăuntrul cetății. (4) După puțin timp, trîmbițele au început să dea semnalul și toată cetatea s-a ridicat în picioare să vadă ce se întîmplă; străzile strîmte erau pline de lume care alerga încoace și încolo și multe făclii se vedeau pe fortăreață și multe în cetate. Iar în cele din vîrful cetății străluceau și de peste tot se auzeau strigăte învălmășite.

22 În acest timp Aratos, așternîndu-se la drum, se silea să ajungă prin coasta povîrnită, la început încet și cu greu, fără să aibă succes și rătăcindu-se încoace și încolo, mergea spre zid prin multe întortocheri și încurcături, căci drumul se înfunda și era acoperit de umbră.

Atunci se spune că luna, ca prin minune, a împrăștiat norii și a început să strălucească și să lumineze punctele cele mai grele ale drumului, iar Aratos, după ce a pus stăpînire pe zidul la care țintea, a fost iarăși întunecat de lună, care l-a umbrit și l-a ascuns la adunarea norilor. (2) Cei care fuseseră lăsați afară la poartă, la Heraion, fiind ostași ai lui Aratos, în număr de trei sute, de îndată ce au pătruns în oraș, care era stăpînit de tot felul de zgomote și de lumini, neputînd să găsească drumul tovarășilor lor și nici s-o ia pe urmele lor, s-au ascuns în număr mare lîngă o colină a prăpastiei, strîngîndu-se cît se poate de mult și așteptînd plini de groază și de nesiguranță. Într-adevăr în timp ce Aratos cu cei din jurul său luptau și erau respinși de pe cetățuie, un mare strigăt de luptă care se ridica de jos străpungînd văzduhul confuz și nelămurit, fără să se știe de unde a început din cauza ecou-

lui din munți. (3) Fiind ei în încurcătură și neștiind în ce parte să se întoarcă, Archelaos, conducătorul ostașilor regelui, avînd mulți soldați în jurul său, s-a urcat cu mare zarvă, s-a năpustit împotriva lui Aratos și a trecut pe lîngă cei trei sute. Iar aceștia, ridicîndu-se ca dintr-o capcană, se năpustesc asupra lui și ucid pe primii pe care-i atacă iar pe ceilalți împreună cu Archelaos, de teamă, i-au respins și i-au urmărit pînă cînd s-au împrăștiat prin cetate. (4) Dobîndind ei această victorie, Erginus a venit de la luptătorii de sus și a anunțat că Aratos s-a luat la harță cu dușmanii care rezistă curajos; că o mare luptă se dă în jurul zidului și că este nevoie de un ajutor grabnic. Aceștia îndată au cerut să fie duși la luptă și, avîntîndu-se, se încurajau pe ei înșeși și pe prieteni cu mari strigăte. Și iarăși luna plină a luminat armele părîndu-le astfel dușmanilor mai numeroase din cauza lungimii drumului, iar din cauza zgomotelor nopții li se părea că sînt mai mulți oameni decît erau în realitate. (5) În cele din urmă, unindu-și puterile, resping pe dușmani și se urcă pe cetățuie și pun mîna pe garnizoană cînd începuse să se reverse zorile. Soarele a strălucit îndată și a dat lumină celor care erau ocupați și restul ajutorului i-a venit lui Aratos de la Sicionia, în timp ce corintienii așteptau la porți cu mult avînt și arestau pe oamenii regelui.

23 Cînd toate păreau că sînt în siguranță, Aratos a coborît de pe cetățuie în teatru, în timp ce o mulțime enormă se revărsa spre acest loc din dorința de a-l vedea și de a-l auzi cum va vorbi împotriva corintienilor. Ei bine, punînd pe aheeni și de o parte și de alta a trecerilor, el însuși a pășit de pe scenă în mijloc, îmbrăcat în platoșă cu fața atît de schimbată de oboseală și de veghe încît gravitatea parcă îi luase din suflet bucuria și veselia. (2) În timp ce pășea el înaintea lor, oamenii se revărsau ca să-i arate sentimentele de bunăvoință, iar el, luînd sulița în mîna dreaptă și sprijinindu-și genunchiul și corpul puțin pe ea, a stat multă vreme în tăcere, ca să primească aplauzele și strigătele lor de bucurie. Ei

îi lăudau virtutea și îi fericeau soarta. Cînd au încetat și s-au liniștit, revenindu-și în fire, le-a ținut o cuvîntare, care era pe măsura faptei săvîrșite pentru aheeni, și a convins pe corintieni să se unească cu aheenii și le-a dat cheile porților atunci pentru prima dată de pe vremea lui Filip. (3) A dat drumul lui Archelaos, unul dintre comandanții lui Antigonos, pe care-l capturase mai înainte. Dar pe Theophrastos[41] l-a ucis, căci n-a voit să se mai întoarcă. Persaios, după ce cetățuia a fost cucerită, s-a refugiat la Cencheai. Aratos, mai tîrziu, se spune că într-o clipă de răgaz, a zis unuia care îi spusese că el crede că înțelept este numai comandantul: „Dar, pe zei, și mie odinioară îmi plăcea acest precept al lui Zenon[42]. Acuma însă mă schimb, corectat fiind de un tînăr sicionian". Acestea se istorisesc de către cei mai mulți cu privire la Persaios.

24 Aratos de îndată a adus în stăpînirea sa Heraiul și Lehaiul[43]. A mai pus stăpînire și pe o sută două zeci de corăbii ale regelui, pe cinci sute de cai și trei sute de sirieni i-a vîndut. Acrocorintul îl păzeau aheenii cu patru sute de soldați greu înarmați, cu cincizeci de cîini și cu un număr egal de vînători, care-și duceau viața în garnizoană. (2) Romanii, minunîndu-se de Philopoimen, l-au numit ultimul dintre eleni, vrînd să spună că nimeni n-a mai fost mare după el printre eleni. Eu însă aș îndrăzni să spun că aceasta a fost ultima și cea mai nouă dintre faptele săvîrșite de eleni pe de o parte datorită curajului, iar pe de altă parte datorită norocului, așa cum au arătat îndată faptele întîmplate. (3) Într-adevăr, megarienii, desprinzîndu-se de Antigonos, au trecut de partea lui Aratos, iar troizenienii împreună cu epidaurienii s-au aliat cu aheenii și cel dintîi Aratos a năvălit în Atica și trecînd în Salamina a prădat-o, folosindu-se de puterea aheenilor, pentru a face ceea ce voia, ca și cînd atunci ar fi fost eliberată din închisoare. Atenienilor le-a dat pe oamenii liberi fără bani de răscumpărare și prin aceasta le-a oferit motive de dezbinare. Pe Ptolemeu l-a făcut aliatul aheenilor, ca să fie conducătorul războiu-

lui pe uscat și pe mare. (4) Atît de mare putere avea prin aheeni Aratos, încît, dacă nu era posibil în fiecare an, l-au ales comandant din doi în doi ani, ca să aibă depline puteri datorită faptei și gîndului său. Într-adevăr ei vedeau că el nu are nimic mai scump — nici bogăție, nici faimă, nici prietenie regească, nici interesul patriei sale — decît creșterea puterii aheenilor. (5) El ajuta și cetățile slabe să se salveze prin ele însele, legîndu-le prin interese comune. Așa cum părțile corpului, cînd sînt vii și respiră împreună, se întreține din colaborarea reciprocă, și dimpotrivă, cînd se desprind și se îndepărtează una de alta, se atrofiază și putrezesc, la fel și cetățile erau distruse de cei care dezbinau comunitatea cetățenilor, dar dimpotrivă se ajutau reciproc, cînd, ajungînd părțile unui mare întreg, se bucurau de o prevedere comună.

25 Văzînd Aratos că cei mai buni dintre vecini sînt autonomi, dar fiind mîhnit că argeenii sînt în sclavie, și-a pus de gînd să suprime pe Aristomachos, tiranul lor. În același timp, el voia să redea acelei cetăți libertatea și să adauge cetatea la puterea aheenilor. (2) Au fost deci aleși cei care să pună fapta la cale, în fruntea cărora se aflau Aischylos și prezicătorul Charimenes. Pumnale nu aveau, pentru că era interzis să poarte, și mari pedepse fuseseră statornicite de către tiran împotriva acelora care vor purta pumnale. Așadar Aratos a pregătit în Corint niște pumnale mici și, punîndu-le ca bagaje pe spinarea unor animale de povară care purtau lucruri obișnuite, le-a trimis la Argos. (3) Charimenes, prezicătorul, a mai luat ca tovarăș al faptei încă un om, dar Aischylos s-a supărat și a pornit la faptă împreună cu ai săi. Aflînd însă acela, i-a trădat, vestind că se duc să-l ucidă pe tiran. Cei mai mulți dintre ei au fugit din agora și s-au refugiat la Corint. (4) Totuși nu după mult timp, Aristomachos este ucis de sclavii săi, iar Aristippos pune mîna pe putere. Era un tiran mai netrebnic decît primul. Aratos, luînd cu sine pe toți aheenii care erau în stare să poarte armele, a pornit îndată să dea ajutor cetății, socotind că va găsi pe argeenii gata de acțiune. Dar de vreme ce mulțimea

poporului se obișnuise cu sclavia și nimeni nu trecea de partea lui, el s-a retras fără să facă nimic și a pregătit o acuzație împotriva aheenilor, cum că pregătiseră războiul în timp de pace. Au susținut deci procesul de acuzare în fața mantineenilor în absența lui Aratos. Procesul l-a susținut Aristippos și a fost condamnat la treizeci de mine. (5) Urînd pe Aratos și temîndu-se în același timp de el, a plănuit să-l omoare cu concursul regelui Antigonos și aproape peste tot erau oameni care pîndeau momentul să le dea ajutor. Totuși nimic nu este mai trainic și mai adevărat scut de apărare pentru un conducător decît bunăvoința acelora pe care-i conduce. Căci atunci cînd mulțimea și cei puternici se obișnuiesc să se teamă nu de conducător, dar pentru conducător, atunci această mulțime privește cu mai mulți ochi, aude cu mai multe urechi și presimte ceea ce are să se întîmple. De aceea voiesc, ca oprind puțin povestirea aici, să spun cîteva cuvinte despre viața lui Aristippos, pe care i-a pregătit-o tirania atît de mult rîvnită și strălucirea aceea a unei conduceri fericite și faimoase.

26 El avea de aliat pe Antigonos și întreținea în jurul său mulți oameni drept gardă personală și nu lăsase în cetate nici un dușman, dar a poruncit ca doriforii și paznicii să-și aibă locul de staționare afară, în peristilul casei, iară sclavii de îndată ce va termina cina, să-i dea pe toți afară, iar el închidea interiorul casei și se închidea cu iubita lui într-o cameră mică la etaj, care era închisă strașnic. Întinzîndu-se pe pat începea să doarmă, cum era firesc să doarmă un om care se afla în această stare, tulburat și înfricoșat. Scara care ducea la etaj o lua mama iubitei și o închidea în altă cameră și iarăși în revărsatul zorilor o punea și-l chema pe minunatul tiran, care ieșea din vizuină ca un tîrîtor. (2) Aratos însă își pregătise o domnie perpetuă nu cu arme și cu violență ci cu legea și virtutea și se plimba în haină sau în hlamidă luată la întîmplare, declarîndu-se dușmanul tuturor tiranilor. Și a lăsat în Grecia pînă astăzi cel mai faimos neam. Dar aceia care au ocupat cetățui și au întreținut în jurul lor

o gardă personală și care au pus în jurul lor arme, puști și întărituri pentru siguranța persoanei fizice, în număr foarte mic au scăpat de lovitura de moarte întocmai ca iepurii. Dar casă sau neam sau mormînt care să aibă o amintire demnă de cinstire nimeni dintre ei n-a lăsat.

27 Ei bine, Aratos cînd a pornit să ocupe cetatea Argos și pe ascuns și pe față s-a lovit de acest Aristippos. Odată, punînd pe zid cîteva scări, însoțit de cîțiva oameni, s-a urcat pe neașteptate și a ucis pe străjerii care veneau în ajutor. Apoi făcîndu-se ziuă și tiranul atacîndu-l din toate părțile, argeenii, ca și cînd lupta nu se dădea pentru libertatea lor și ca și cînd era o întrecere la jocurile nemeice, stăteau ca niște spectatori imparțiali ai evenimentelor, păstrînd multă liniște. Aratos, rezistînd cu îndîrjire împotriva celor care-l atacau, este străpuns de o lance în coapsă, totuși a ocupat locul în care se afla și nu s-a retras pînă la căderea nopții, deși era tare hărțuit de dușmani. Și dacă el ar mai fi rezistat oboselii și în timpul nopții, nu ar fi eșuat în încercarea sa. Într-adevăr, tiranul se pregătea să fugă și chiar trimisese pe mare multe din bunurile sale. Dar fără ca nimeni să dea de veste lui Aratos, și din cauza lipsei de apă și fiindcă el nu putea să se mai bată din cauza rănii, a retras pe ostași.

28 Pierzînd nădejdea de a izbuti pe această cale, a năvălit pe față cu armata în Argolida și a început să devasteze. Angajîndu-se o bătălie împotriva lui Aristippos, la rîul Chares, Aratos a fost învinuit că a părăsit lupta și a pierdut victoria. Într-adevăr, deși armata era învingătoare după părerea tuturor și înaintase mult ca să urmărească pe dușmani, el însă, fără să fie silit de dușmanii din fața sa, dar neavînd încredere în succes și temîndu-se, s-a retras tulburat în tabără. (2) Ostașii care s-au întors din urmărirea dușmanului erau foarte indignați pentru că, respingînd pe dușmani și ucigînd mai mulți dintre ei decît dintre ei înșiși, le-au îngăduit totuși dușmanilor să ridice un monument pentru biruința repurtată împotriva lor. Atunci Aratos, rușinîndu-se, s-a hotărît să dea lupta pentru monumentul biruinței și, după trecere de o zi, și-a pus iar armata în ordine de bătaie. Dar cînd a aflat că dușmanii, în număr mai mare și mai curajoși, rezistă în jurul tiranului, a pierdut curajul și s-a retras, ridicînd morții potrivit unei învoieli. (3) Totuși datorită experienței și gratiei pe care o căpătase în treburile politice și în modul de a vorbi cu oamenii a corectat această greșeală și a dus în alianța aheenilor localitatea Cleonai și a sărbătorit jocurile nemeice aici, gîndindu-se că acest obicei este al lor și lor li se cade să-l sărbătorească mai ales. Jocurile nemeice le-au sărbătorit și argeenii și atunci pentru prima dată li s-a suprimat libertatea și securitatea celor care luau parte la întreceri, deoarece aheenii au vîndut pe toți care luaseră parte la întreceri la Argos, cînd treceau prin ținutul lor. Atît de îndîrjit și de neînduplecat era Aratos în ura împotriva tiranilor.

29 Cu puțin mai tîrziu, Aratos a aflat că Aristippos întinde curse cleonailor, dar că se teme de el. Aratos se afla în Corint. Atunci a dat un edict și a strîns o armată și, poruncind să ia hrană pentru mai multe zile, a dus armata la Cenchreai, provocînd pe Aristippos, printr-o fraudă la un atac împotriva cleonailor, lucru care s-a și întîmplat. (2) Într-adevăr, Aristippos a venit îndată din Argos cu armata. Iar Aratos, întorcîndu-se în timpul nopții de la Cenchreai la Corint, și ocupînd drumurile cu străjeri, îi ducea pe aheeni atît de liniștiți, ordonați și cu avînt, încît Aristippos n-a băgat de seamă că au intrat la Cleonai încă în timpul nopții și s-au aranjat pentru luptă. (3) Cum s-a făcut ziuă, deschizîndu-se porțile și trîmbițele sunînd, a pornit în iureș și în strigăte de război asupra dușmanilor, i-a respins îndată și i-a capturat mai ales pe acolo pe unde bănuia el că va fugi Aristippos, pentru că locurile acestea aveau multe ieșiri. Urmărindu-l pînă la Micena, tiranul a fost ucis de un oarecare cretan, așa cum spune Deinias, numit Tragiscos, iar dintre ceilalți ostași au căzut mai bine de o mie cinci sute. (4) Iar

Aratos, în urma unui succes atît de strălucit, fără să piardă absolut nici un soldat, n-a capturat totuși Argosul și nici nu l-a eliberat, căci Agis și tînărul Aristomachos au năvălit cu armată regească și au pus mîna pe putere. Aratos a respins marea acuzare și vorbele de batjocură și toată flecăreala celor care lingușeau pe tiran și ziceau, că să facă pe placul lor, cum că în timpul luptei stomacul îl supără pe comandantul aheenilor și că o întunecare și un somn îl cuprind de îndată ce pune pe trîmbițași să sune și că, după ce își așază oastea în linie de bătaie și dă consemnul de luptă și după ce întreabă pe locotenenți și pe comandanții de unități dacă mai este nevoie de prezența sa — căci vertebrele-i sînt lovite — se îndepărtează și așteaptă lupta la distanță. (5) Aceste vorbe au avut atît de multă putere, încît și filozofii în fața discipolilor discutau dacă bătaia inimii și schimbarea culorii feței și tulburarea stomacului în primejdie sînt semn de timiditate sau un fel de tulburare a corpului în ceea ce privește temperatura, și-l dădeau de exemplu pe Aratos despre care spuneau că era bun comandant de oști, dar că era cuprins de aceste suferințe în timpul bătăliei.

30 Dar după ce a ucis pe Aristippos, Aratos de îndată a întins curse lui Lydiadas din Megalopolis, care era tiran în cetatea sa. Dar acest Lydiadas nu avea un caracter rău, nu era lipsit de ambiție și nu se cufundase, ca ceilalți monarhi din cauza nestăpînirii și a lăcomiei, în nedreptate, ci, fiind terorizat de dorința de a fi acoperit de glorie încă de tînăr, și-a vîrît în minte cuvinte înșelătoare și deșarte spuse despre tiranie, ca și cînd ar fi fost un lucru fericit și minunat. De îndată ce s-a instituit tiran, a început să simtă greutățile monarhiei. (2) În același timp, invidiind pe Aratos care avea succese și temîndu-se cînd îi întindea curse, a pornit să facă cea mai frumoasă schimbare, mai întîi să se elibereze pe sine însuși de ură, de teamă, de gărzi și de dorifori, și apoi să ajungă binefăcătorul patriei. Și, chemînd pe Aratos, a renunțat la putere și a trecut cetatea în alianța cu aheenii. Pentru aceste fapte, aheenii, prețuindu-l mult, l-au ales strateg.

(3) Îndată însă avînd ambiția să întreacă în glorie pe Aratos, a poruncit să se întreprindă multe acțiuni care nu erau necesare, printre care și o expediție împotriva lacedemonienilor. Cînd Aratos i s-a împotrivit, i se părea că face acest lucru din invidie. A doua oară, a fost deci ales Lydiadas strateg, deși Aratos i se împotrivea pe față și se străduia să dea comanda altuia, căci el, cum s-a spus, avea puterea din doi în doi ani. (4) Lydiadas s-a bucurat de trecerea aheenilor pînă la a treia strategie și a deținut comanda de strateg, pe rînd cu Aratos. Dar Lydiadas, deoarece și-a dat pe față dușmănia împotriva lui Aratos, pe care l-a acuzat în fața aheenilor, a fost dat la o parte și disprețuit pentru că era evident că luptă cu șiretenie împotriva adevăratei și neîntinatei virtuți. Și după cum spune Esop, cucul a întrebat păsările mici de ce fug de el, iar ele i-au răspuns că se temeau ca să n-ajungă vreodată vultur. Tot așa pe Lydiadas l-a însoțit această bănuială de cînd a fost tiran care a adus mari prejudicii firii sale.

31 Aratos a avut succese și în ceea ce privește acțiunile împotriva etolienilor. Într-adevăr, el s-a ciocnit cu ei în fața Megarei, cînd aheenii au pornit la luptă și regele Agis a venit cu ajutor și-i provoca la luptă pe aheeni. Aratos, împotrivindu-se, a respins multe insulte și multe flecăreli și batjocuri spuse despre slăbiciunea și despre lașitatea lui, și nu și-a pierdut judecata sănătoasă din cauza aparentei rușini, ci, dimpotrivă, a îngăduit dușmanilor să treacă peste Gerania și să pătrundă în Pelopones. (2) Aceștia au cucerit în trecere repede Pellene, iar Aratos nu mai era același. Într-adevăr el n-a mai stat la îndoială, pierzîndu-și timpul și așteptînd să se adune armata din toate părțile și să se rînduiască în același loc, dar a pornit îndată cu ostașii pe care îi avea împotriva dușmanilor. Aceștia, datorită victoriei, erau slabi, dezordonați și înfumurați. Într-adevăr de îndată ce au intrat în oraș, soldații s-au împrăștiat prin case, se dădeau afară unii pe alții și se luptau pentru prăzi, iar comandanții și lohagii, dînd tîrcoale prin cetate, răpeau femeile și fetele pel-

lenienilor și, scoțîndu-și coifurile, le puneau pe capetele lor, ca să nu le răpească nimeni altul și pentru ca coiful să arate pe stăpînii fiecăruia. (3) Cînd ei se aflau în această situație și săvîrșeau astfel de lucruri, dintr-o dată s-a anunțat că Aratos a căzut asupra lor. S-a produs o mare spaimă, cum era firesc să se întîmple într-o astfel de neorînduială, mai înainte ca toți să-și dea seama de primejdie, cei dintîi care se împotriviseră aheenilor la porțile cetății și în fața cetății au fugit, fiind înfrînți și au umplut de frică pe cei care încercau să se grupeze și să vină în ajutor împotriva dușmanilor.

32 În această tulburare, una dintre captive, fiica lui Epigetes, un om cu faimă, iar ea distinsă prin frumusețea și statura corpului, ședea atunci din întîmplare în templul zeiței Artemis, unde o așezase comandantul soldaților aleși, după ce o luase pentru sine și-i pusese pe cap coiful cu trei creste. Ea, ieșind din templu la auzirea zgomotelor, cînd s-a oprit în fața ușilor templului și a privit, cu casca pe cap, cum era la cei care luptau, a făcut impresia, și cetățenilor și dușmanilor, că este o arătare mai presus de chipul unui om și că este o fantomă dumnezeiască, a vîrît frică și cutremur în ei, încît nimeni n-a mai avut curajul să reziste. (2) Înșiși pelleienii spun că templul zeiței șade tot timpul neatins, dar cînd este mișcat din loc de către preoteasă, nimeni nu privește spre el, și toți își întorc privirile de la ea, căci nu este numai pentru oameni o priveliște groaznică și de temut, ci, se spune că această statuie face și arborii fără roade și strică recoltele pe unde trece. (3) Această statuie, scoțînd-o preoteasa din templu și întorcîndu-și ea fața spre etolieni, i-a făcut să-și iasă din minți și să-și piardă judecata. Aratos însă n-a spus nimic de acest fel în *Memoriile* sale, ci zice numai că a respins pe etolieni și că a căzut în spatele lor cînd fugeau, i-a scos cu toată puterea din cetate și au ucis șapte sute dintre ei. Acest fapt a fost celebrat ca unul dintre cele mai mari, iar pictorul Timanthes a făcut acea luptă ilustră prin compoziția sa.

33 Totuși în timp ce multe neamuri și dinaști se ridicau împotriva aheenilor, Aratos leagă prietenie cu etolienii și folosindu-se de pantaleoni, care aveau cea mai mare putere printre etolieni, a încheiat nu numai pace, dar a făcut și o alianță între etolieni și aheeni. (2) Dorind cu ardoare să elibereze pe atenieni a fost acuzat de aheeni și și-a auzit vorbe pentru că, după ce făcuseră ei învoieli cu macedonenii, el pornise să ocupe Pireul. El însă tăgăduiește acest lucru în *Memoriile* pe care le-a lăsat și învinuiește pe Erginus cu care colaborase la ocuparea Acrocorintului. El spune că Erginus, cu de la sine putere și fără poruncă, a atacat Pireul și deoarece scările puse pe zid s-au rupt a fost luat la goană de dușman și atunci el a chemat în ajutor pe Aratos, ca și cînd ar fi fost de față, iar dușmanii, fiind astfel înșelați, au fugit. (3) Totuși această apărare nu pare convingătoare. Într-adevăr, nu este verosimil ca Erginus, un particular sirian de neam, să-și propună o astfel de faptă, dacă n-ar fi avut drept conducător pe Aratos și dacă n-ar fi primit puterea armată și ordinul de începerea lucrului la momentul potrivit. Același lucru l-a arătat însuși Aratos, care n-a încercat de două sau de trei ori ci de mai multe ori, întocmai ca desperații în dragoste, să atace Pireul, iar înfrîngerile nu l-au descurajat, ci datorită faptului că a fost gata-gata să obțină victoria și puțin mai rămăsese să nu izbutească, își recăpăta speranțele și curajul. O dată și-a luxat piciorul, fugind prin cîmpia Thriasiană, și în timpul îngrijirii a suferit multe operații și multă vreme era dus în lectică, în timpul expedițiilor.

34 După moartea lui Antigonos, a luat domnia Demetrios, iar Aratos a încercat și mai mult să atace Atena și în general disprețuia pe macedoneni. De aceea, fiind el învins într-o luptă de către Bithyos, comandantul regelui la Philacia, și, răspîndindu-se un zvon persistent cum că fusese capturat, iar altul că murise, Diogenes, care păzea Pireul, a trimis o scrisoare la Corint, poruncind aheenilor să părăsească cetatea, deoarece Aratos murise. S-a întîmplat însă că în momentul cînd a fost adusă scrisoarea

Aratos să se afle la Corint, așa că solii lui Diogenes, după ce au fost ținta unui rîs batjocoritor, s-au retras. (2) Regele însuși a trimis o corabie din Macedonia, cu poruncă să fie Aratos adus la el în lanțuri. Atenienii, întrecînd orice închipuire în ceea ce privește propria lor lingușire față de macedoneni, și-au pus cununi pe cap de îndată ce s-a anunțat moartea lui Aratos. De aceea și Aratos, lăsîndu-se pradă mîniei, a pornit îndată cu armata împotriva lor și a înaintat pînă la Academie, apoi s-a lăsat convins și n-a făcut nici un rău. (3) Atenienii, luînd seama la virtutea lui, după ce au pornit să-și redobîndească libertatea, după moartea lui Demetrios, l-au chemat pe Aratos în ajutor. Aratos, cu toate că era țintuit în pat din cauza unei boli, și deși altul era atunci strategul aheenilor, totuși, purtat în lectică, a ieșit în întîmpinarea cetății și a convins pe Diogenes, comandantul garnizoanei, să predea atenienilor Pireul, Munihia, Salamina și Sunion, în schimbul a o sută cinci zeci de talanți, dintre care douăzeci i-a dat cetății Aratos însuși. (4) Îndată cu aheenii s-au aliat Egina și Hermione și cu o foarte mare parte din Arcadia. Deoarece macedonenii erau ocupați din pricina unor războaie cu vecinii, iar etolienii erau aliații lor, puterea aheenilor a luat o mare amploare.

35 Aratos, lucrînd mereu în vederea realizării vechiului său plan și nemaiputînd suporta ca tirania din Argos să fie vecină cu aheenii, a trimis la Aristomachos ca să-l convingă să redea libertatea argeenilor și, imitînd pe Lydiadas, să fie mai degrabă strategul unui popor atît de mare cu cinste și laude, decît tiranul unei singure cetăți, veșnic în primejdii și urît. (2) Aristomachos l-a ascultat și i-a cerut lui Aratos să-i trimită cincizeci de talanți ca să dea satisfacție ostașilor pe care-i avea și să le dea drumul. Banii au fost procurați, dar Lydiadas, care era încă strateg și dorea ca această faptă că treacă drept a sa în fața aheenilor, a început să-l acuze pe Aratos împotriva lui Aristomachos că este stăpînit din totdeauna de o dușmănie neîmpăcată împotriva tiranilor și l-a convins ca să-i încredințeze lui întreaga acțiune și l-a apropiat în

acest fel de aheeni. (3) Dar tocmai în acest moment sfetnicii de seamă au manifestat bunele lor sentimente și încrederea pe care o aveau în Aratos. Într-adevăr, deoarece Aratos s-a împotrivit ei mîniați l-au respins pe Aristomachos dar, deoarece acesta însuși a început să se apere în fața lor, repede și cu avînt au trecut la vot și au primit pe argeeni și pe fliusieni în cetatea lor, iar în anul următor l-au ales pe Aristomachos strateg. (4) Aristomachos, avînd mare trecere la aheeni și voind să năvălească în Laconia, a chemat pe Aratos din Atena. Aratos i-a răspuns că nu este de acord să se pornească expediția, nedorind ca aheenii să se bată cu Cleomenes, un om care avea o mare îndrăzneală și care se văzuse dintr-o dată într-o situație strălucită, dar, deoarece Lydiadas a insistat, i-a dat ascultare și a pornit în expediție. Aristomachos, care la apariția lui Cleomenes a împiedicat ca bătălia să se dea la Palantion, a fost acuzat de Lydiadas și pornind lupta împotriva lui la alegerile de strateg, a învins la alegeri și a fost ales a douăsprezecea oară strateg.

36 În această campanie, fiind înfrînt la Lycaion de către Cleomenes, a fugit și, rătăcind noaptea, s-a crezut că murise și iarăși un zvon insistent în acest sens s-a răspîndit printre greci, dar scăpînd cu viață și strîngîndu-și ostașii, nu s-a mulțumit să scape teafăr și folosindu-se foarte bine de împrejurare cînd nimeni nu se aștepta și nici nu se gîndea la viitor, pe neașteptate a căzut asupra mantineenilor care erau aliații lui Cleomenes. Capturînd cetatea a așezat o garnizoană și pe meteci i-a făcut cetățeni și ceea ce n-ar fi putut obține învingătorii, el a cîștigat pentru aheenii învinși. Lacedemonienii au pornit iarăși cu armată împotriva cetății Megalopolis, iar el, pornind să dea ajutor aliaților, n-a vrut să dea prilej de bătălie lui Cleomenes, care-l presa, dar s-a opus megalopolitanilor care-l sileau la luptă, atunci cînd, din fire, el nu era făcut să dea lupta corp la corp și în acel mo-

ment era lipsit de curaj și era așezat în fața unui tînăr în plin avînt și de o ambiție sporită, pe care acela o avea datorită gloriei cîștigate mai de mult.

37. Totuși deși soldații ușor înarmați au dat iureș și au respins pe spartani pînă la tabără și pînă la corturi, Aratos nici așa nu a dus pe ai săi la luptă, ci, ocupînd o vale, care se afla între ei, s-a oprit acolo și a oprit pe ostași s-o treacă. Lydiadas, fiind indignat pentru cele ce se întîmplaseră și acuzînd pe Aratos, chema pe călăreți la el, cerîndu-le să dea ajutor ostașilor care omorau pe dușmani și să nu piardă victoria și să nu-l părăsească cînd luptă pentru patrie. (2) Mulți și buni s-au adunat iar el, prinzînd curaj, a dat iureș împotriva flancului drept al dușmanului și, respingîndu-i, i-a urmărit și, împins de avînt și de ambiție nechibzuită, în locuri accidentate, pline de arbori și de gropi adînci, a fost atacat de Cleomenes și a căzut frumos, dînd cea mai nobilă bătălie chiar la porțile patriei sale. Ceilalți, fugind la falangă și tulburînd pe hopliți, au împins toată armata la înfrîngere. (3) Vina cea mare a avut-o Aratos, pentru că îl pierduse pe Lydiadas și fiind forțat de către aheenii care se retrăgeau mîniați a fost silit să-l urmeze la Aigion.

(3) Aici adunîndu-se ei, au votat să nu-i dea bani și nici să întrețină mercenari pentru el, dar să-și procure el însuși cele necesare, dacă are nevoie să poarte război.

38 Fiind el astfel insultat, s-a gîndit că este mai bine să depună sigiliul și să abdice de la comandă. Totuși, gîndindu-se în sine, a rămas atunci pe loc și, ducînd pe ahei la Orchomenos, a dat o luptă împotriva lui Megistonous, unchiul lui Cleomenes. Biruind în acea luptă, a ucis trei sute de dușmani, dar pe Megistonous l-a capturat viu. Obișnuindu-se să poarte comanda la fiecare doi ani, i-a venit din nou rîndul, dar cînd a fost chemat, a depus comanda, iar în locul lui a fost ales Timoxenos. (2) Se părea că pretextul depunerii comenzii era mînia lui față de popor, dar, în realitate, adevărata cauză era situația aheenilor. Într-adevăr nu cobora împotriva lor în liniște și nici nu se mai amesteca în dregătoriile politice, dar, după ce a ucis pe efori, a împărțit pămîntul și a introdus mulți meteci în rîndurile cetățenilor, a obținut o putere discreționară și a început de îndată să atace pe aheeni și să ceară puterea pentru sine. (3) De aceea i se aduc critici lui Aratos că tocmai atunci cînd situația era tulbure și învălmășită, întocmai ca un cîrmaci de corabie, a părăsit cîrma și a lăsat-o pe seama altora, cînd ar fi fost bine, chiar, împotriva voinței lor, să stea la cîrmă și să salveze situația. Iar dacă își pierduse nădejdea de a mai putea salva ceva, trebuia să cedeze puterea lui Cleomenes și să nu mai înstrăineze Peloponesul cu gărzi macedonene, să nu mai umple Acrocorintul cu arme ilirice și gallice și să nu mai aducă stăpîni în cetăți, numindu-i, ipocoristic, „aliați", pe aceia pe care-i atacase cu război și împotriva cărora dusese acțiuni politice, iar în *Memorii* îi batjocorise. (4) Iar dacă Cleomenes a fost — să zicem așa — nelegiuit și tiran, totuși era din neamul Heraclizilor, iar patria lui era Sparta, iar cel mai umil cetățean spartan se considera demn de a fi conducător în locul celui dintîi macedonean. Desigur, așa judecau aceia care mai țineau seama de noblețea elenică. Deși Cleomenes cerea conducerea de la aheeni, ca unul care făcuse mult bine cetăților în schimbul cinstirii și titlului aceluia. Antigonos însă fiind proclamat comandant cu depline puteri și pe uscat, și pe mare, nu a primit, mai înainte de a i se recunoaște drept preț al acestui comandament Acrocorintul, imitînd bine pe vînătorul lui Esop. Căci nu a pus mai înainte stăpînire pe aheeni care-l rugau și i se supuneau prin solii și decrete, mai înainte de a-i da ostatici, de a primi o garnizoană și de a fi deprinși să poarte frîul. (5) Deși Aratos ridică glasul, dînd vina pe necesitate, Polybios spunea că Aratos de mult chiar, înainte de necesitate, văzînd curajul lui Cleomenes, a început tratative pe ascuns cu Antigonos și a dus cu vorba pe megalopolitani, care rugau pe aheeni să cheme pe Antigonos. Căci aceștia erau apăsați de războiul pe care îl ducea împotriva lui Cleo-

menes, care-i prăda. La fel a istorisit despre aceste lucruri și Phylarchos, în care n-ar trebui să ne încredem, dacă n-am avea mărturia lui Polybios. Căci Phylarchos este cuprins de un fel de entuziasm ori de cîte ori vorbește despre Cleomenes, din cauza sentimentelor de simpatie pe care i le poartă și, parcă ar fi la un proces, pe unii îi apără, iar pe alții îi acuză.

39 Au pierdut deci aheenii Mantineea, iar Cleomenes iarăși a cucerit-o și au suferit o atît de mare înfrîngere, la Hecatombaion, și au fost atît de puternic înspăimîntați, încît au trimis soli, ca să-l cheme pe Cleomenes la comandă. Solii s-au dus la Argos. Iar Aratos, cînd a aflat că s-a pus în mișcare și că se află deja pe la Lerna cu armată, a fost cuprins de teamă și a trimis la el soli, ca să ceară să vină la ei ca la niște prieteni și aliați, însoțit de o gardă de trei sute de oameni, iar, dacă nu are încredere, atunci să-i ia ostateci. (2) Cleomenes, zicînd că acestea sînt violență și batjocură, a pornit cu armata și a trimis aheenilor o scrisoare care conținea multe învinuiri și atacuri împotriva lui Aratos. Dar și acesta a scris o scrisoare împotriva lui Cleomenes și au început să se poarte insulte și batjocuri, căci se acuzau unul pe altul, mergînd cu învinuirile pînă la căsătorii și femei. (3) După aceea Cleomenes a trimis un crainic care să declare război împotriva aheenilor și era cît pe ce să pună stăpînire pe cetatea Sicion, prin trădare, dar, cînd era aproape de această cetate, și-a schimbat direcția și a luat-o spre Pellene, pe care a atacat-o și, după ce comandantul aheenilor a fugit de acolo, a pus stăpînire pe ea. Nu după mult timp a cucerit și cetățile Pheneon și Penteleon. Apoi de îndată argeenii au trecut de partea lui, iar fliasienii au primit o garnizoană. Îndeobște nici una dintre cuceririle făcute de aheeni nu mai era temeinică, ci zarvă mare se produsese în jurul lui Aratos, văzînd că Peloponesul este cuprins de panică și că cetățile se ridică, fiind stăpînite de dorul de a se desprinde din Ligă.

40 Nimeni nu stătea liniștit și nu era mulțumit cu actuala stare de lucruri, ci pe față mulți dintre sicionieni și dintre corintieni duceau tratative cu Cleomenes și încă de mult se dezinteresau de treburile comune din dorința de a domina. După aceea, Aratos a obținut o putere discreționară și a ucis pe cei care trădăseră, la Sicion, și, căutînd, la Corint să descopere și să-și pedepsească pe aceia care se dăduseră de partea lui Aratos, a umplut de tulburare mulțimea poporului, care încă de mult era în suferință, și nu putea să sufere dominația aheenilor. (2) Adunîndu-se deci în templul lui Apollo, au chemat pe Aratos, după ce se hotărîseră fie să-l ucidă, fie să-l captureze înainte de a se desprinde din Ligă. Aratos s-a dus acolo, trăgîndu-și el singur calul de frîu, ca și cînd ar fi avut încredere și n-ar fi bănuit nimic, iar cînd mulți au dat năvală spre el și au început să-l insulte, cu un aer calm și cu cuvinte binevoitoare, le-a făcut semn să șadă și să nu strige în neorînduială, iar celor care stăteau la ușă, să intre înlăuntru. Zicînd acestea, s-a retras de la templu, parcă voind să dea cuiva calul. (3) Retrăgîndu-se deci astfel și vorbind fără strigăte cu corintienii care-l întîmpinau, i-a îndemnat să se ducă în templul lui Apollo, iar cînd, fără să se bage de seamă, a ajuns aproape de acropolă, a sărit pe cal și a poruncit lui Cleopatros, comandantul gărzii, să-l păzească cu grije și a pornit în Sicion, urmat de treizeci de soldați, căci ceilalți îl părăsiseră și se împrăștiaseră pe drum. (4) Aflînd corintienii de fuga lui și începînd să-l urmărească, deoarece n-au reușit să-l prindă, au chemat pe Cleomenes și i-au predat cetatea; ei nu prețuiau atît de mult predarea cît se întristau de faptul că Aratos le scăpase. Acesta deci, cînd i s-au alăturat aceia care locuiau așa-zisa Acte, au predat cetățile, iar el le-a înconjurat, ca Acrocorintul, cu ziduri și fortificații.

41 Mulți dintre aheeni s-au întîlnit cu Aratos la Sicion și întrunindu-se adunarea, l-au ales comandant cu puteri depline. El s-a înconjurat cu o gardă din concetățenii lui, după ce fusese șeful Ligii aheenilor timp de treizeci și trei

de ani și se bucurase de faima de fruntaș, și prin puterea pe care o avea, și prin renumele de care se bucura; acum era părăsit și lipsit de mijloace, și se afla parcă în naufragiul patriei, care se zbătea în zbucium și primejdii. Astfel și etolienii, cînd le-a cerut ajutor, au refuzat să i-l dea, iar cetatea Atenei, care era favorabilă lui Aratos, era împiedicată de la acțiune de Eucleides și Micion. (2) Aratos avea o casă și anumite bunuri la Corint, dar Cleomenes n-a pus mîna pe nimic și nici pe altul nu l-a lăsat să se atingă și a chemat pe prietenii și pe administratorii lui și le-a poruncit să le administreze pe toate și să le păzească, deoarece vor avea să dea socoteală lui Aratos, iar în particular a trimis la Aratos pe Tripoulos și pe Megistonous, unchiul lui, promițîndu-i multe altele, între care și o subvenție de doisprezece talanți anual, întrecînd cu jumătate pe Ptolemeu, căci acela oferise lui Aratos numai șase talanți anual. Dar Ptolemeu ceruse să fie proclamat comandant al aheenilor să păzească împreună cu el Acrocorintul. (2) Aratos a răspuns că nu evenimentele sînt în mîna sa, ci el este supus evenimentelor, iar Cleomenes a socotit că este luat în rîs și a năvălit în Sicion, unde a început să devasteze; el a asediat cetatea timp de trei luni, în timp ce Aratos rezista și nu știa dacă nu cumva este mai bine să-l cheme pe Antigonos, ca să-i predea Acrocorintului. Căci altfel Antigonos nu se învoia să-i vină în ajutor.

42 Aheenii adunîndu-se la Aigion, l-au chemat acolo pe Aratos. Dar exista primejdia de a fi ucis Aratos, care se afla cu tabăra lîngă cetate. Cetățenii îl țineau, rugîndu-l, și ziceau că dușmanii care se află în apropiere nu-l vor lăsa liber. Se țineau de el și femeile, și copiii, rugîndu-l și agățîndu-se de el ca de un tată și salvator al tuturor. (2) Totuși el, încurajîndu-i și mîngîindu-i, a pornit călare spre mare, avînd cu el zece prieteni și pe fiul său, care erau la vîrsta adolescenței. Aici se aflau cîteva corăbii, ei s-au îmbarcat și au fost duși la Aigion, la adunare, în care au votat să cheme pe Antigonos și să predea Acro-

corintul. Aratos, împreună cu alți ostateci, a trimis și pe fiul său. Corintienii, mîniindu-se strașnic pentru această hotărîre, au prădat și lucrurile lui Aratos, iar casa i-au dat-o în dar lui Cleomenes.

43 În timp ce Antigonos se apropia cu armata — aducea cu sine douăzeci de mii de pedestrași macedoneni, o mie și patru sute de călăreți. Aratos l-a întîmpinat la mare cu fruntașii cetății, fără să fie observat de dușmani, deși nu avea prea mare încredere în Antigonos și în macedoneni. Într-adevăr, el știa că mărirea sa se datora greșelilor lui Antigonos și că, drept început al politicii sale, el luase dușmănia împotriva lui Antigonos. Dar văzînd care este necesitatea și cît de neînduplecată este clipa de față, în care cei care par că domnesc sînt de fapt sclavi, a pornit cu avînt în primejdie. (2) Iar Antigonos, cînd cineva i-a spus că Aratos se apropie, pe ceilalți i-a salutat cu măsură, după cum se obișnuiește, iar pe Aratos de la prima întîlnire l-a primit cu cinste multă și, convingîndu-se că Aratos este și în alte privințe un om bun și chibzuit, a întreținut cu el relații familiare. Într-adevăr, era de ajutor Aratos nu numai în împrejurări grave și solemne, dar era plăcut în relațiile sale cu regele, chiar cînd acesta se afla în clipe de răgaz. De aceea Antigonos, deși era tînăr, cînd și-a dat seama că firea lui Aratos este potrivită pentru prietenia cu regele, s-a folosit cel mai mult de Aratos nu numai dintre aheeni dar chiar și dintre macedonenii care erau cu el. Și în felul acesta s-a împlinit prevestirea care i se arătase de către divinitate la jertfă. (3) Astfel, se zice că pe cînd Aratos aducea o jertfă, au apărut două vezici biliare în ficatul victimei, iar prezicătorul i-a spus că de îndată va merge spre cei mai mari dușmani, cu care va lega cea mai adîncă prietenie. Aratos n-a dat atenție celor spuse de haruspice, ca unul care nu dădea prea multă atenție unor astfel de lucruri, ci se folosea de rațiunea lui. Dar mai tîrziu, cînd războiul mergea bine, Antigonos a dat un ospăț în Corint și a chemat pe mulți, iar pe Aratos l-a așezat mai presus de sine și după puțin timp, a cerut un pled și l-a întrebat dacă nu

cumva simte răceală. Aratos i-a răspuns că-i este chiar frig, iar Antigonos a poruncit să se dea mai lîngă el și, după ce sclavii au adus un covor, i-au învelit pe amîndoi. Atunci Aratos amintindu-și de prezicere, a început să rîdă și i-a spus regelui profeția și semnul. Dar acestea s-au petrecut mai tîrziu.

44 La Pegai și-au făcut reciproc jurăminte și îndată au pornit împotriva dușmanilor. La cetate s-au dat lupte, căci Cleomenes o întărise bine, iar corintienii rezistau cu avînt. În acest timp Aristoteles din Argos, fiind prietenul lui Aratos, a fost trimis în ascuns la el, spunîndu-i că va desprinde cetatea de Cleomenes, dacă va veni cu oaste. (2) Aratos a spus lui Antigonos și a fost dus de îndată de la Istmul de Corint la Epidauros cu o mie cinci sute de ostași pe vase. Argeenii, ridicîndu-se de îndată, au atacat ostașii lui Cleomenes și l-au închis în acropolă. Cleomenes aflînd de cele petrecute și fiind cuprins de teamă, ca nu cumva dușmanii, punînd stăpînire pe Argos să-i taie retragerea spre Sparta, a părăsit Acrocorintul, încă în timpul nopții și a pornit în ajutor. A sosit la Argos, le-a luat înainte dușmanilor și i-a respins, dar puțin mai tîrziu Aratos a atacat, iar regele Antigonos s-a arătat cu armata și Cleomenes s-a retras la Mantineea. (3) După aceea, iarăși cetățile s-au dăt de partea aheenilor, Antigonos a luat în primire Acrocorintul, iar Aratos a fost ales comandant de către argeeni. Aratos i-a convins să-i dea lui Antigonos în dar averile tiranilor și ale trădătorilor. Pe Aristomachos l-au răstignit la Cenchreae, iar după aceea l-au aruncat în mare, fapt pentru care Aratos și-a auzit cele mai rele vorbe, deoarece pierduse în chip nelegiuit pe un om care nu era rău, ci, dimpotrivă, se folosise de ajutorul lui și pe care-l convinsese să predea cetatea și să o aducă în Liga aheeană.

45 Ba și alte învinuiri îi mai aducea, cum că dăduse în dar lui Antigonos cetatea Corint, ca pe un sat oarecare și că se învoise ca regele să intre în Orchomenos, cu gardă

regească, și s-o prădeze. Mai mult, dăduse poruncă să nu se trateze cu nici un rege și nici să se trimită solie, fără încuviințarea lui Antigonos. Apoi a silit pe cetățeni să întrețină și să dea simbrie macedonenilor, iar ei aduceau jertfe și organizau întreceri și ceremonii în cinstea lui Antigonos; începutul îl făceau concetățenii lui Aratos, care primea în cetate și găzduia pe Antigonos. Toate aceste fapte îl învinuiau pe Aratos, fără să-și dea seama că, dînd frîul domniei aceluia, era tîrît de avîntul regelui și că nu mai are drept putere decît glasul. (2) Dar cînd, în mod evident, Aratos a început să se mînie de multe fapte ale lui Antigonos, cum a fost de pildă gestul lui cu statuile tiranilor din Argos, pe care Antigonos le-a înălțat, în timp ce le-a doborît pe ale acelora care ocupaseră Acrocorintul, în afară de una singură, care era a lui Aratos. (3) Se socotea că aheenii nu luaseră o bună hotărîre cu privire la Mantineea. Căci, cucerindu-i cu ajutorul lui Antigonos, pe cei mai cu faimă și fruntași în cetate i-a ucis, iar dintre ceilalți pe unii i-au vîndut ca sclavi, iar pe alții i-au trimis în lanțuri în Macedonia; pe femei și pe copii i-au făcut sclavi, o treime din banii capturați i-au luat ei, iar două părți le-au împărțit macedonenilor. (4) Dar acestea poate că au de partea lor legea răzbunării. Căci chiar dacă este crud să pierzi pe oameni de același neam și rude din cauza mîniei, totuși în împrejurări crunte, fapta devine dulce și nu dură, cum zice poetul Simonides, deoarece parcă aduce un fel de calmare și împlinire sufletului care suferă și este aprins. (5) Dar cele ce a săvîrșit Aratos după aceea, nu au nici scuza frumosului, nici a necesității. Astfel argeenii au primit de la Antigonos în dar cetatea Mantineea și au hotărît să ducă acolo o colonie, iar Aratos a fost ales întemeietor al coloniei și comandant și au votat ca cetatea să nu se mai numească Mantineea, ci Antigoneia, așa cum se numește și astăzi. Și se vede că acea dragă Mantineea, datorită lui Aratos, a fost distrusă și există acum un oraș care poartă numele acelora care au distrus-o și au ucis pe cetățeni.

46 După aceea Cleomenes a fost învins într-o mare bătălie la Sellasia și a părăsit Sparta plutind spre Egipt, iar Antigonos după ce a făcut toate cele de cuviință pentru prietenia cu Aratos, a pornit în Macedonia. Aici s-a îmbolnăvit și a trimis pe Filip, urmașul la tron care era încă un băiețandru, în Pelopones, și i-a poruncit să dea toată atenția cuvenită lui Aratos și numai cu ajutorul lui să trateze cu cetățile grecești și să se facă cunoscut aheenilor. Și într-adevăr în așa fel s-a comportat Aratos cu el, încît l-a trimis în Macedonia plin de bunăvoință față de el, cu multă bunăvoință pentru treburile elenice și cu mult avînt.

47 După moartea lui Antigonos, etolienii au început să disprețuiască pe aheeni, din cauza lașității lor, căci se obișnuiseră să fie apărați de mîini străine, se supuseseră armelor macedonenilor și o duceau în mare trîndăvie și dezordine — și au pornit să se amestece, în treburile din Pelopones. Și prădînd din mers cetățile Patrai și Dumai, au invadat și jefuit Messena. (2) Aratos, mîniindu-se pentru aceste fapte ale etolienilor și văzînd că Timoxenos, conducătorul de atunci al aheenilor, ezită și pierde timpul zadarnic, tocmai cînd comanda aceluia se apropia de sfîrșit, a fost el însuși ales comandant și și-a luat în primire numirea cu cinci zile înainte de termenul legal pornind să dea ajutor messenienilor. Adunînd apoi pe aheeni care erau nepregătiți și fizicește, și cu *moralul zdruncinat în fața războiului,* a fost învins la Caphyae. (3) Dar părînd că atunci a pornit cu prea mult avînt acea expediție, atît de mult a lîncezit după aceea și a lăsat treburile din mînă și a pierdut nădejdea, încît a dat ocazie de atac etolienilor și-i trecea cu vederea cînd parcă porniseră în chef prin Pelopones cu multă nerușinare și deșănțare. Iarăși și-au întins deci mîinile spre Macedonia și au adus pe Filip la treburile grecești, socotind că, datorită numai sentimentelor pe care le purta lui Aratos, se va comporta cu multă cuviință și blîndețe.

48 Și atunci pentru prima dată Apelles și Megalaios și alți cîțiva din curtea regală au început să-l acuze pe Aratos. Regele a fost convins de ei și s-a dat de partea facțiunii adverse lui Aratos, și a încredințat pe aheeni să aleagă comandant pe Eperatos. Dar cum acela era disprețuit de aheeni, iar Aratos se dezinteresa de treburile publice, și nimic folositor nu se făcea, Filip a înțeles că se înșelase cu totul. Și iarăși s-a îndreptat spre Aratos și s-a dat cu totul lui, și deoarece împrejurările îi dădeau și putere, și faimă, s-a agățat de Aratos, gîndind că datorită lui are bun renume și glorie. (2) Dar se părea că Aratos este un bun pedagog nu numai în democrație, dar și în regalitate. Căci firea lui și caracterul păreau că dă un fel de culoare faptelor regelui. Într-adevăr, o dovedea și moderația lui față de lacedemonieni, care greșiseră, și în felul cum se comportase cu cretanii, pentru care și-a atras întreaga insulă numai în cîteva zile, și în expediția împotriva etolienilor, care i-a adus mare glorie lui Filip, iar lui Aratos i-a creat faima bunului sfat. (3) Și din această cauză cei de la curtea regelui Filip îl invidiau și mai mult, dar cum nu aveau nici un succes cînd îl acuzau în ascuns, au început să-l insulte pe față și-l acuzau la băutură cu multă nerușinare și cu glume de prost gust, ba o dată l-au urmărit și au aruncat după el cu pietre, cînd după masă acesta se îndrepta spre cort. Filip s-a mîniat tare pentru acest fapt și i-a pedepsit cu douăzeci de talanți amendă, iar mai tîrziu, cînd se vedea că se opun bunei chivernisiri a treburilor, i-a ucis.

49 Dar cum succesul sporea, iar regele era exaltat de izbînzi, în sufletul lui s-au trezit mari și multe dorințe, iar răutatea înnăscută a forțat prefăcătoria și a ieșit cîte puțin la suprafață, arătîndu-și adevărata fire. Mai întîi a ofensat pe Aratos cel tînăr corupîndu-i soția, și multă vreme l-a înșelat, pentru că Aratos era oaspete, apoi a început să se opună politicii statelor grecești și era evident că se va debarasa de Aratos. (2). Semnalul bănuielii l-au dat treburile din Messena. Messenienii erau în dezbinare, iar Aratos era zăbavnic în a le veni în ajutor, așa

că Filip i-a luat-o cu o zi înainte lui Aratos. a intrat în cetate și a aținat o facțiune împotriva alteia, iar în particular consulta separat pe dregători dacă n-au legi împotriva poporului, iar pe fruntași, dacă nu au trupe împotriva tiranilor. De aceea, conducătorii au prins curaj și au atacat pe șefii poporului, pe dregători i-au ucis și dintre ceilalți aproape două sute.

50 Filip, săvîrșind un lucru atît de oribil, și răzvrătind și mai mult pe messenieni, pe unii împotriva altora, a sosit Aratos care desigur că suferea mult și n-a împiedicat pe fiul său să-l atace pe Filip și să-l insulte. Se părea că tînărul iubea pe Filip, așa că, vorbind cu el, i-a spus că nu-i mai place chipul lui, ba chiar i se pare cel mai urît dintre toți oamenii, după ce a făcut astfel de fapte. (2) Filip nu a răspuns nimic, dar se vedea că este cuprins de mînie și adesea mîrîia încet, în timp ce tînărul vorbea. Dar față de bătrîn s-a prefăcut că este o fire bună și a suportat cu noblețe cele spuse și, dîndu-i mîna dreaptă, l-a ridicat din teatru și l-a dus la Ithomata, sub cuvînt că vrea să aducă jertfă lui Zeus și să viziteze locul. Ithomata este o cetățuie nu mai puțin întărită decît Acrocorintul, iar dacă are o gardă, este, pentru vecini, greu de cucerit. (3) Urcînd deci pe cetățuie și aducînd sacrificii lui Zeus, cînd prezicătorul i-a adus măruntaiele boului, le-a luat cu amîndouă mîinile și le-a arătat și lui Aratos, și lui Demetrios Pharios și, întorcîndu-se cînd către unul, cînd către celălalt, i-a întrebat ce văd în măruntaie; oare el deține cetățuia sau o pradă messenienilor. Demetrios, rîzînd, a zis: „Dacă tu ai suflet de prezicător, vei pierde poziția, iar dacă ai suflet de rege, vei ține taurul de amîndouă coarnele". În acest fel el a spus enigmatic că, dacă va adăuga Ithomata la Acrocorint, va fi în puterea lui și se va umili. (4) Aratos însă mult timp a stat liniștit, dar cum Filip îl ruga să-i spună cele ce se arătaseră, acesta a răspuns: „Mulți munți și multe vîrfuri și mări s-au născut în Creta, mulți munți și multe vîrfuri de munți în Beoția și în Foceea, dar sînt și în Acarnania locuri maritime și locuri continentale, care au minunate întăriturii.

Dar pe nici unul dintre locuitorii acestora nu i-ai cucerit și totuși de bunăvoie ei îndeplinesc poruncile tale. Căci printre stînci trăiesc pirați și dețin prăpăstiile, iar regele nu are vreun alt sprijin mai puternic și mai credincios. Unele îți deschid Marea Cretică, alții Peloponesul. De la ei pornind, cînd ai această vîrstă, ai ajuns pentru unii stăpîn iar pentru alții conducător". Cînd încă Aratos vorbea, Filip a dat măruntaiele prezicătorului, iar pe Aratos l-a luat de mînă și i-a zis: „Să mergem deci pe acest drum!" Prin aceasta a voit să arate că a fost silit de el și a pierdut acea cetate.

51 Aratos a început să se retragă de la curte și cît puțin să se depărteze de prietenia cu Filip. Acesta a cerut în Epir și l-a rugat să-l însoțească în expediție, dar Aratos a refuzat și a rămas pe loc, temîndu-se ca nu cumva să-și atragă asupra sa faima rea a faptelor lui Filip. Dar navele lui Filip au fost distruse de romani și, în general, a avut un mare insucces și s-a întors în Peloponesus, încercînd iarăși să mintă pe messenieni, dar n-a izbutit și le-a devastat ogoarele. Atunci Aratos s-a îndepărtat cu totul de el și a fost acuzat în fața lui mai ales că simțise ceva și din netrebniciile lui Filip în legătură cu gineceul și-l detesta. Totuși își ascunde sentimentele față de fiul său. Căci nu avea decît să afle de injuria care i se aducea, dar nu putea să se răzbune. Se pare că Filip a suferit cea mai mare schimbare și cea mai ciudată, ajungînd dintr-un rege tînăr, blond, om neînfrînat și tiran. Dar aceasta nu era o schimbare a firii, ci o manifestare a răutății, cînd nu-i mai era teamă, căci multă vreme, de frică, el o stăpînise.

52 Că sentimentele pe care le-a avut el față de Aratos au fost un complex de respect și teamă au arătat-o faptele ulterioare. Căci, dorind să-l suprime pe Aratos, socotind că el nu va fi liber cît va trăi Aratos, și cu atît mai puțin va fi tiran sau rege, nu a pus la cale nici o faptă violentă, dar a poruncit lui Taurion, unul dintre comandanți și prieteni, să facă acest lucru și mai ales să-l ucidă, otră-

vindu-l, cînd el nu va fi de față. (2) Acesta făcîndu-și-l pe Aratos prieten, îi dădu otravă, dar nu violentă și rapidă, ci o otravă care producea mai întîi o căldură ce îi înmuia corpul, apoi, distrugîndu-l încetul cu încetul. Faptul n-a trecut neobservat de Aratos, dar cum nu era nimic de făcut dacă l-ar fi acuzat, a suportat cu calm și în tăcere suferința, ca și cînd ar fi fost bolnav de o boală obișnuită. Numai o dată cînd, în camera lui aflîndu-se un prieten, a scuipat sînge, a zis: „Aceasta este, Cephalos, răsplata prieteniei cu regele".

53 Murind deci Aratos în acest fel, în Aigion, pe cînd purta a șaptesprezecea comandă, în timp ce aheenii se străduiau ca acolo să-i fie mormîntul și monumentul demn de viața lui, sicionienii socoteau că este o nenorocire dacă Aratos nu va fi înmormîntat la ei. Pe aheeni i-au convins să cedeze. Dar pentru că era o lege veche care interzicea înmormîntarea înlăuntrul zidurilor cetății, iar legea era întărită de o mare superstiție, au trimis la Delfi, ca să întrebe pe Pythia despre acest lucru. Iar Pythia le-a dat oracolul următor:

„Mă întrebi, Sicion, despre
Monumentul răscumpărător al lui Aratos.
Este o nelegiuire locul care va apăsa greu
Pe acest bărbat, fie pe uscat, fie pe mare,
Fie în cer".

(2) Cînd s-a adus oracolul, aheenii cu toții s-au bucurat și cu deosebire sicionienii și au trecut la sărbătoare și, încununîndu-se și îmbrăcîndu-se în haine albe, i-au dus corpul lui de la Aigion la Sicion, cîntînd peane în coruri și l-au înmormîntat în cetate într-un loc care să fie văzut de toți, ca pe un întemeietor și salvator al cetății. (3) Și pînă astăzi acel loc se numește Aration și-i aduc jertfe, una în luna Daisios, cînd în ziua a cincea cetatea a scăpat de tiranie — luna Daisios atenienii o numesc Anthesterion — iar jertfa o numesc Soteria, iar cealaltă jertfă o aduc în luna în care se spunea că se născuse. Mai întîi sacrificatorul aducea prima jertfă lui Zeus Soter,

iar pe a doua lui Aratos, avînd o panglică nu albă, ci semipurpurie, se cîntau cîntece din chitară de către cîntăreți ai lui Dionysos, iar gimnasiahul conducea o ceremonie de copii și de efebi, apoi urma senatul purtînd cununi și dintre cetățeni cine voia. Unele indicii ale acelor timpuri le mai păstrează și astăzi sicionienii, dar cele mai multe dintre cinstirile care i se aduceau au dispărut cu timpul.

54 Așa se spune că a trăit și a fost bătrînul Aratos. Dar fiul lui fiind violent și înjurios, și pornit pe crime, și-a ieșit din minți din cauza unor otrăvuri nu mortale, dar înnebunitoare. În acest fel a lunecat spre fapte ciudate cu rușine, tinzînd și dorind altele oribile, astfel încît moartea lui n-a fost un rău, ci doar o scăpare de cele rele și o salvare. (2) Dar Filip în viața lui a oferit lui Zeus ispășiri — lui Zeus Ospitalierul și prietenul — ispășiri pentru nelegiuirea pe care o săvîrșise. Căci fiind învins de romani, le-a încredințat lor hotărîrea cu privire la soarta sa. A păstrat Macedonia și regiunile dependente de ea, dar a fost scos din toată cealaltă stăpînire, a pierdut toate corăbiile, în afară de cinci și s-a angajat să plătească o mie de talanți. (3) Ucigînd mereu pe cei mai buni și mai nobili, a umplut de groază și de ură împotriva sa tot regatul. În toate aceste rele a avut parte de o singură nenorocire, anume un fiu care se distingea prin virtute, dar l-a ucis și pe acesta, invidiindu-l pentru trecerea pe care o avea la romani. I-a dat domnia celuilalt fiu, Perseus, despre care se spune că nu era legitim, ci bastard, fiind făcut cu Gnataina, cusătoreasă. Asupra lui Perseus a repurtat triumf Aemilius, și cu el a încetat dinastia Antigonizilor. Neamul lui Aratos a rămas la Sicion pînă în zilele noastre și la Pellene.

GALBA

NOTIȚĂ INTRODUCTIVĂ

Viața și activitatea politică a lui Galba s-au desfășurat în timpul unei crize politico-militare din anul 68, care n-a fost departe de a degenera într-un război civil, cu consecințe incalculabile.

Roma a văzut succedîndu-se pe tronul roman trei împărați: Galba, Otho și Vitellius.

Împărații Augustus, Tiberius, Caligula și Claudius și Nero au fost puși în fața acelorași realități economice și sociale. Într-adevăr, agricultura romană era în decădere. Varro și poetul Vergillius, în secolul I î.e.n., au căutat să atragă atenția marilor proprietari de pămînt asupra acestei îngrijorătoare realități. Columella, nu mult mai tîrziu, a început să facă același lucru. Nici meșteșugurile nu se dezvoltau prea mult în Italia. Roma, și în general, Italia trebuiau să cumpere țesături din fir, sticlă colorată de la Sidon, mobilă și alte obiecte casnice din Milet, Efes, Smirna, Pergam.

Roma trebuia să importe grîu din Africa, din Egipt și din alte provincii. Construirile de drumuri au facilitat schimburile comerciale. Roma, fiind mai ales importatoare și prea puțin exportatoare, trebuia să practice o politică financiară cît se poate de atentă.

Puterea politică era, în fond, concentrată în mîinile împăratului. Un libert abil de la curtea imperială putea avea, adesea, mai multă putere politică decît un senator și — nu este exagerat s-o spunem — decît întreg senatul. Instrumentul puterii împăraților la Roma erau cohortele pretoriene, în provincii era armata. Între senat și împărat, încă de pe vremea lui Augustus, domnea o ostilitate surdă, care, adesea în anumite grupuri politice, se traducea prin mișcări de protest. De aici procese și condam-

nări la moarte. Nici la curtea imperială lucrurile nu stăteau mai bine. Este suficient să amintim lupta dusă, pe vremea lui Nero, între grupul care sprijinea pe Agrippina și grupul care-l avea în frunte pe împărat, luptă care, în cele din urmă, s-a terminat prin uciderea Agrippinei de propriul ei fiu.

Nemulțumirile mocneau peste tot. Sclavii crunt exploatați doreau eliberarea. Colonii erau nemulțumiți de grelele condiții în care trebuiau să se ia arendă bucata de pămînt, din exploatarea căreia încercau să-și ducă zilele de azi pe mîine. Plebeii sărăciți, care trăiau din pomana bogătașilor la Roma, îndurau tot felul de privațiuni și umilințe, ca să-și asigure pîinea cea de toate zilele.

Ostașii erau nemulțumiți de prelungirea serviciului militar, de tratamentul inuman la care-i supuneau centurionii, de viața aspră a regimului militar. Aristocrația senatorială este și ea nemulțumită. În această atmosferă s-a prăbușit Nero, iar la domnie a venit Galba.

Servius Sulpicius Galba — acesta era numele împăratului Galba — era un descendent al renumitei ginți Sulpicia, fiu al consulului cu același nume din anul 3 e.n. Se știe precis că Galba s-a născut în anul 5 e.n. într-o vilă lîngă Taracuna[1] și că a îmbrăcat toga virilă la 1 ianuarie anul 14 e.n., deci mai devreme decît era obiceiul tradițional[2]. A primit o educație și o instrucție aleasă, dînd dovezi de înclinare mai ales către drept[3]. Relațiile de familie — era rudă cu Livia, soția lui Augustus[4] — l-au ajutat să obțină diferite demnități. Astfel, după ce fusese pretor, în anul 33 e.n., a fost învestit cu demnitatea de consul[5]. În timpul împăraților Caligula și Claudius, Galba s-a remarcat ca un onest guvernator de provincie și bun comandant de oști[6]. Pe vremea lui Nero, n-a atras suspiciunile împăratului, fiind socotit un bun

[1] Suet., *Galba*, 4.
[2] Dio Cass., LVI, 29,5.
[3] Suet., *Galba*, 4.
[4] Plut., *Galba* și Suet., *Galba*, 6.
[5] Suet., *Galba*, 6; Plut., *Galba*, 3; Dio Cass., 53,20.
[6] Plut., *Galba*, 3.

administrator. De aceea, Nero l-a numit guvernator al Spaniei, demnitate pe care a deținut-o timp de opt ani. Printre guvernatorii de provincii, el avea faima unui bun gospodar și a unui conducător omenos.

Iată însă că dintr-o dată evenimentele iau un curs dramatic, violent: Iulius Vindex, guvernatorul Galliei, se răscoală împotriva lui Nero. Mai mult, el oferă lui Galba să preia comanda legiunilor și apoi să-l alunge pe Nero.

Acțiunea lui Vindex, așa cum era de așteptat, a pus dintr-o dată în acțiune, în primul rînd, pe Galba, apoi pe Nero, senatul și pe ceilalți guvernatori de provincie. Aceștia erau factorii hotărîtori în lupta care începuse.

Mai întîi, Galba, nefiind nici prea inteligent, nici prea îndrăzneț, și probabil, necunoscînd nici bine situația politică, șovăie să primească demnitatea de împărat, pe care i-o oferă legiunile și acceptă să se numească numai legat al senatului și poporului roman[7]. Nero, informat de acțiunea lui Vindex, se prefăcea că-l nesocotește, dar cînd a aflat de acțiunea lui Galba — tocmai cina — a răsturnat masa de furie. Senatul, din lașitate sau necunoscînd ponderea forțelor în acțiune, l-a declarat pe Galba dușman. Mai gravă în aceste împrejurări însă a fost atitudinea guvernatorilor de provincii. Dacă ar fi fost uniți, atunci problema domniei ar fi fost poate foarte ușor rezolvată. Dar divergențele de opinii și dezbinarea i-au caracterizat. Astfel Clodius Macer, în Africa, și Verginius Rufus, care comanda legiunile din Germania, au acționat independent. Dintre aceștia doi, Macer era violent și lacom, dar Verginius Rufus fusese proclamat — pentru înaltele sale însușiri — împărat de către legiunile pe care le comanda. Și el a adoptat o atitudine de așteptare.

Sosirea lui Icelus și a lui Vinius, care au anunțat decretele senatului, a determinat hotărîrea lui Galba de a accepta să preia domnia[8].

O dată ajuns la tron, Galba s-a găsit în fața problemelor economice, sociale, politice, militare amintite mai sus,

[7] *Ibidem*, 6.
[8] *Ibidem*, 7.

care cereau o rezolvare. Dar Galba, deşi bine intenţionat, datorită nehotărîrii sale şi mai ales influenţei nefaste pe care o exercitau asupra lui Titus Vinius, fostul lui legat în Spania, Cornelius Laco, ajutor al comandantului gărzilor pretoriene, şi libertul Icelus, nu a găsit metodele cele mai eficiente de a rezolva problemele curente şi de a-şi păstra popularitatea pe care o avea la început. Astfel măsurile financiare pe care le-a luat, fără să aibă prea mari consecinţe favorabile, i-au adus numai duşmănii. De pildă, intervenind în conflictul dintre cetăţile Lugudunum şi Vienna, a poruncit ca veniturile Lugudunum-ului să intre în vistieria Romei, în timp ce favoriza cetatea Vienna. O mare mînie i-a cuprins pe locuitorii cetăţii Lugudunum[9]. În acelaşi fel şi-a atras duşmănia lui Caecina, comandantul unei legiuni din Betica. Caecina fusese dovedit că delapidase. Galba a poruncit să fie dat în judecată. Înrăit, Caecina a început să arunce printre ostaşi seminţele revoltei împotriva stării de lucruri şi deci împotriva împăratului[10]. Dar greşeala cea mai gravă a lui Galba a fost că nu şi-a ţinut promisiunea de a face daruri ostaşilor[11]. O altă gravă eroare a fost instituirea unei comisii alcătuite din cincizeci de cavaleri, care să ceară înapoi beneficiarilor tot ceea ce primiseră de la Nero, lăsîndu-le numai a zecea parte. Dacă beneficiarii vînduseră cadourile primite de la Nero, atunci cumpărătorii trebuiau să redea obiectele cumpărate[12]. Era desigur aceasta o măsură bună din punct de vedere financiar, dar cu totul lipsită de tact politic, cu atît mai mult cu cît Galba, în timp ce lua măsuri drastice împotriva favoriţilor lui Nero, îngăduia propriilor săi favoriţi să cumpere şi să vîndă orice — venituri publice, privilegii — pedepsirea nevinovaţilor, iertarea culpabililor. Aşadar, în timp ce pedepsea pe cei care se înfruptaseră din abuzul de putere al favoriţilor lui Nero, Galba îngăduia propriilor săi favoriţi să practice acelaşi abuz.

[9] Tacitus, *Istorii*, I, 65.
[10] *Ibidem*, 1, 53.
[11] *Ibidem*, 1,5.
[12] Suet., *Galba*, 15.

Galba a vrut să introducă o atmosferă austeră şi în domeniul problemelor de ordin social. Astfel, el a acordat rar dreptul de cetăţenie romană, foarte rar a dat cuiva ius trium liberorum = avantajele financiare de care se bucurau cei care aveau trei copii. Acest ius trium liberorum putea fi acordat, ca o favoare, şi unui om necăsătorit[13]. Evident că aceste măsuri de austeritate contrastau violent cu abuzurile pe care le săvîrşeau favoriţii săi şi care iritau nespus de mult opinia publică. Dar culmea greşelilor a fost atinsă în felul cum s-a comportat faţă de armată, în general, neplătind donativul promis, şi faţă de oamenii forţelor navale, în special. Astfel[14], Nero introdusese în rîndurile ostaşilor navali pe anumiţi vîslaşi. Galba a dat poruncă să fie reduşi la vechea lor stare de vîslaşi. Aceştia au refuzat să se supună ordinului şi cereau să li se lase steagurile şi vulturul. Galba i-a împrăştiat cu cavaleria şi i-a decimat. A dizolvat cohorta constituită din germani şi afectată gărzii personale, deşi se dovedise foarte fidelă.

Aşadar lipsa de abilitate politică a făcut ca toate măsurile de austeritate luate de el să aibă efectul contrar. Galba, în cele din urmă, s-a dovedit cu totul incapabil să facă faţă multiplelor probleme economice, sociale, politice, juridice, militare pe care le ridicau la tot pasul cîrmuirea unui imperiu atît de vast şi îndeosebi viesparului de intrigi de la curte. De aceea nu este de mirare că s-a prăbuşit atît de repede, arătînd, prin căderea sa, că toate greşelile sale l-au dus la acest sfîrşit, dar că rolul decisiv, în doborîrea sa, l-a avut starea de spirit a armatei.

„Viaţa" lui Galba scrisă de Plutarh aduce elemente esenţiale pentru cunoaşterea originii, copilăriei, activităţii militare şi a celei de conducător de stat a acestui personaj. Totuşi biograful se preocupă, ca de obicei, mai mult de expunerea faptelor, care captivează interesul cititorului, şi de analiza psihologică decît de lecţia politico-militară pe care au oferit-o contemporanilor ajungerea la

[13] *Ibidem*, 14.
[14] *Ibidem*, 12, Plut., *Galba*, 15.

tron și căderea acestui împărat. Cu toate acestea, biograful găsește o expresie plastică pentru a caracteriza evenimentele spunînd: „Imperiul roman s-a aflat într-o situație asemănătoare cu nenorocirile și mișcările titanilor, fiind în dezbinare și năpustindu-se el însuși asupra lui însuși, nu atît din cauza iubirii de domnie a celor proclamați împărați, cît din cauza iubirii de bogăție și din cauza nestăpînirii armatei, care punea pe conducători să se alunge unul pe altul, cum un cui scoate pe altul" (cap. 1,3). În această prezentare plastică a situației există însă și o atitudine politică. Plutarh condamnă armata, fără să se întrebe dacă condițiile de viață ale ostașilor în provincii și ale celor din garda pretoriană au justificat acțiunea lor. În fond, biograful însuși recunoaște că promisiunile făcute de Nymphidius Sabinus, de a da „soldaților de la palat și gărzilor pretoriene cîte 7250 de drahme de fiecare, iar soldaților care se aflau în afara Romei cîte 1700, sumă pe care era în neputință s-o strîngă, dacă n-ar fi săvîrșit mai multe zeci de mii de rele decît săvîrșise Nero. Acest lucru l-a pierdut îndată pe Nero și, în scurt timp, și pe Galba" (2,2). Iată dar că în primul rînd nu lăcomia soldaților, ci promisiunile demagogice făcute de Sabinius au fost cauza revoltei ostașilor. Biograful aprobă, desigur, din toată inima gesturile de austeritate ale lui Galba: „Iar Galba s-a arătat popular și binevoitor în toate întîlnirile și discuțiile și la ospețe erau mari pregătiri și sclavi îmbrăcați regește, pe care Nymphidius îi trimisese din ai lui Nero, dar Galba nu s-a folosit de loc de ei, ci numai de lucrurile sale și a dobîndit o mare faimă, pentru că s-a arătat un om cu suflet mare și mai presus de flecărelile care se auzeau în popor (10,4). Dar însuși biograful recunoaște, cu privire la confiscarea darurilor făcute de Nero și de favoriții săi, că Galba „ a dat dovadă că se depărtează mult de cuviință" (16,1).

Biograful recunoaște, de asemenea, că din cauza inegalității lui Galba „măsurile bune erau criticate, așa cum a fost măsura care a fost luată cu privire la gallii care dăduseră ajutor lui Vindex" (18,1), dar se bucură cînd Galba, aflînd că soldații sînt mîniați pentru că nu li se dă donativul promis, a spus că el recrutează pe soldați, nu-i cumpără. Plutarh consideră că, în această împrejurare, Galba a rostit „o vorbă demnă de un mare comandant" (18,1). Hotărît lucru, însuși biograful este stăpînit de mirajul măsurilor austere luate de Galba, deși recunoaște el însuși faptul că efectul obținut de Galba era contrar celui vizat.

Se poate deci spune că, în „Viața" lui Galba, Plutarh relatează cu obiectivitate faptele, recunoscînd și consemnînd cu fidelitate eșecurile pe care le suferea împăratul. El își dă seama și de cauzele acestor eșecuri, cu toate acestea el este înclinat spre austeritate și împotriva lăcomiei și corupției. Numai că una este idealul și alta sînt metodele care trebuiau întrebuințate pentru vindecarea marilor și multiplelor boli de care suferea Imperiul roman.

Cu toate bunele intenții de care a dat dovadă Galba, inegalitatea manifestată în comportamentele sale față de diferiți oameni și față de diferite categorii sociale și, mai ales, lipsa de înțelegere pentru oportunitatea sau inoportunitatea unor măsuri l-au pierdut. Într-adevăr, nu prin confiscarea cadourilor făcute de Nero se puteau însănătoși finanțele romane, mai ales că împăratul însuși făcea alte daruri. Apoi, armata, instrumentul primordial al puterii imperiale, nu trebuia vexată prin măsuri care, în cele din urmă, se dovedeau că nu sînt suficiente pentru a dezrădăcina răul. Plutarh, căutînd să fie cît mai obiectiv în expunerea faptelor, nu-și pune neîncetat problema eficienței măsurilor luate de Galba.

Dar interesul pentru fapte, ca atare reflecțiile, puține dar pline de miez însoțite de darul lui de povestitor, fac ca această biografie să fie una dintre cele mai interesante scrise de Plutarh.*

---

* De văzut și: F. C. Bourne, *A history of the Romans*, Boston, 1966; B. Grenzheuser, *Kaiser und Senat in der Zeit von Nero bis Nerva*, Münster, 1964; M. A. Levi, *L'impero romano dalla battaglia di Azio alla morte di Teodosio I*, Milano, 1967; H. Jucker, *Ein Aureus und der Kopf des Kaisers Galba*, în „Jahresbericht des Bernischen Historischen Museums", XLIII—XLIV, 1963—1964, 261—362; L. Rossi, *La guardia pretoriana e germanica nella monetazione giulio-claudia*, în „Rivista italiana di numismatica", LXIX, 1967, 15—38.

1 Atenianul Iphicrates[1] socotea că soldatul mercenar trebuie să fie iubitor de bogăție și de plăceri pentru ca, avînd dorința de a dobîndi o recompensă pentru străduințele sale, să lupte cu mai mult curaj, iar cei mai mulți socotesc că armata, întocmai ca un singur corp, să nu se miște din propriul său imobil, ci la mișcările comandantului. De aceea se spune că și Paulus Aemilius[2], cînd a luat în primire o armată flecară și trîndavă și, ca una care se amesteca în treburile comandantului, a spus că ea trebuie să-și facă mîna gata de luptă, sabia să le fie ascuțită, iar el se va îngriji de celelalte. (2) Iar Platon[3] spune că conducătorul și comandantul bun nu poate să facă nimic, dacă armata nu este cumpătată și nu are aceleași sentimente cu el, și socotește că virtutea ascultării este la fel cu virtutea unui rege și că are nevoie și de o fire nobilă, și de o educație filozofică, pentru ca să amestece și pasiunea, și acțiunea. Multe evenimente s-au întîmplat la romani după moartea lui Nero, care sînt martore și exemple ale faptului că nimic nu este mai de temut decît o armată care se folosește de imbolduri nechibzuite și necugetate cînd are putere. (3) Demades[4], după moartea lui Alexandru, a comparat armata macedonenilor cu un ciclop lipsit de ochi, văzînd-o că face multe mișcări dezordonate și necugetate. Imperiul roman s-a aflat într-o situație asemănătoare cu nenorocirile și mișcările titanilor, cînd a căzut în multe nenorociri, fiind în dezbinare și năpustindu-se el însuși asupra lui însuși, nu atît din cauza iubirii de domnie a celor proclamați împărați, cît din cauza iubirii de bogăție și din cauza nestăpînirii armatei, care punea pe conducători să se alunge unul pe altul, cum un cui scoate pe altul. (4) Desigur Dio-

nysios a numit tiran tragic pe acel Pheraios[5] care a domnit în Tesalia zece luni și apoi îndată a fost ucis, luînd în rîs iuțeala schimbării. Dar vatra Caesar-ilor[6], Palatinul, a arătat într-un scurt timp patru împărați, pe unul introducîndu-l parcă pe scenă, iar pe altul îndepărtîndu-l. Dar consolarea pentru cei care sufereau era una singură, anume că nu au nevoie să se răzbune pe autorii relelor, ci că-i vedeau pe ei înșiși ucigîndu-se între ei. Dar cel dintîi, care a ispășit cel mai pe drept dintre toți, a fost acela care a momit pe oameni și le-a trezit atîtea nădejdi la schimbarea împăratului cîte promitea el însuși, transformînd părăsirea lui Nero în trădare.

2 Într-adevăr, Nymphidius Sabinus[7] fiind prefect, după cum s-a spus, împreună cu Tigellinus[8], după ce Nero își pierduse nădejdea și era evident că avea de gînd să fugă în Egipt, a convins armata, ca și cînd n-ar mai fi fost Nero de față și ar fi fugit, să-l proclame împărat pe Galba. Le-a promis soldaților de la palat și gărzilor pretoriene cîte 7250 de drahme de fiecare, iar soldaților care se aflau în afara Romei cîte 1700, sumă pe care era cu neputință s-o strîngă, dacă n-ar fi săvîrșit mai multe zeci de mii de rele decît săvîrșise Nero. (2) Acest lucru l-a pierdut îndată pe Nero, și în scurt timp, și pe Galba. Într-adevăr, pe Nero l-au trădat în nădejdea de a lua bani, iar pe celălalt l-au ucis pentru că nu le plătea. Apoi ostașii, căutînd pe cel care avea să le dea atîția bani, au pornit la defecțiuni și trădări, ucigîndu-se pe ei înșiși sau obținînd ceea ce doreau. Istorisirea fiecărui fapt în parte, așa cum s-a întîmplat în amănunt, aparține istoriei pragmatice, dar faptele demne de amintire ale Caesar-ilor cred că nu trebuie trecute nici de mine cu vederea.

3 Sulpicius Galba[9], toată lumea este de acord fiind cel mai bogat dintre toți, a intrat ca particular în casa lui Caesar. Casa Serviilor avea o mare faimă din cauza originii sale nobile, iar el avea gînduri și mai mari datorită înrudirii cu Catulus, un bărbat fruntaș printre contemporanii săi prin virtutea și faima sa, chiar dacă concedase

de bunăvoie puterea altora. Galba era rudă și cu Livia, soția lui Caesar[10], și datorită acestei înrudiri, cu ajutorul Liviei, el a ieșit consul din Palatin. (2) Se zice că a comandat cu multă autoritate o armată în Germania și că a fost proconsul în Africa, de unde a obținut laude ca puțini alții. Iar cumpătarea în felul său de viață, moderația și chiar reținerea în cheltuieli i-au adus invinuirea de zgîrcenie cînd a ajuns împărat, dar și o slabă glorie că este cumpătat și chibzuit. A fost trimis de Nero guvernator în Spania, cînd acest împărat încă nu învățase să se teamă de oamenii care aveau prestigiu. Lui Galba, care părea că este un om blînd din fire, bătrînețea făcea să i se acorde și mai multă încredere în prevederea sa.

4 Deoarece guvernatorii din provincii numiți de Nero conduceau cu multă sălbăticie provinciile, iar Galba nu avea nici un alt ajutor, numai simplul fapt că era îndurerat de ceea ce se întîmpla și că simțea nedreptățile provincialilor a oferit o oarecare ușurare și consolare celor care erau împilați și exploatați și vînduți ca sclavi. Erau anumite versuri care se purtau peste tot și se cîntau împotriva lui Nero, iar el nu le-a împiedicat și nici nu s-a mîniat pe procuratorii săi. De aceea încă și mai mult era iubit de către oameni. Și era încă popular, deși deținea guvernămîntul de opt ani cînd Iulius Vindex[11], guvernatorul Galliei, s-a răsculat împotriva lui Nero. (2) Se zice că, înainte ca răscoala să fie evidentă, i-au fost aduse niște scrisori din partea lui Vindex, pe care nici nu le-a crezut, nici nu le-a divulgat și nici nu le-a trimis la Nero așa cum făceau alți guvernatori de provincie cu scrisorile care le erau adresate; în felul acesta planurile lui Vindex au fost zădărnicite. Luînd parte la această acțiune, ei au mărturisit mai în urmă că l-au dat nu numai pe Nero, ci și pe Galba. Dar cînd Vindex, dînd pe față în chip strălucit războiul, i-a scris lui Galba, îndemnîndu-l să primească comanda și să se ofere pe sine unui corp puternic, care caută cap, adică Galliei, care avea o sută de mii de oameni înarmați și putea să înarmeze și mai multe, a oferit încredere prietenilor. Dintre aceștia, unii socoteau

că trebuie să aştepte să vadă ce mişcare şi tulburare se va petrece la Roma în faţa noii situaţii. Dar Titus Vinius, comandantul legiunii pretoriene, a zis: „O Galba, în ce fel deliberaţi? Căci a cerceta dacă vom rămîne credincioşi lui Nero înseamnă că nu-i mai sîntem credincioşi. Aşadar, considerînd pe Nero duşman, sau nu trebuie să părăsim prietenia lui Vindex sau trebuie să-l acuzăm îndată şi să pornim războiul, pentru că el vrea ca tu să fii mai degrabă împărat al romanilor decît să fie Nero tiran".

5 După aceea Galba a arătat printr-un edict ziua în care va da libertate celor care o vor cere fiecare în parte. Ştirea acestui edict, răspîndindu-se, a adunat o mare mulţime de oameni gata să treacă la înnoire. Totuşi abia a păşit pe tribună, că toţi oamenii într-un singur glas l-au proclamat împărat. Galba n-a primit îndată acest titlu, dar, acuzînd pe Nero şi deplîngînd pe oamenii de seamă care fuseseră ucişi de el, a declarat că va da patriei prudenţa sa, fiind numit nu Caesar, nici imperator, ci legat al senatului şi poporului roman. (2) Iar faptul că Vindex a chemat pe drept şi cu multă raţiune pe Galba la domnie l-a mărturisit însuşi Nero. Într-adevăr, prefăcîndu-se că-l disprefuieşte şi că nu ţine seamă de puterea gallilor, de îndată ce a aflat de acţiunea lui Galba — din întîmplare el cina, după ce se îmbăiase — a răsturnat masa. Totuşi senatul a declarat pe Galba duşman, iar Nero, voind să glumească şi să facă pe curajosul faţă de prieteni, a spus că un sfat foarte bun i-a venit tocmai cînd el avea nevoie de mulţi bani: „Pentru că el va prăda bunurile gallilor cînd vor fi supuşi, iar averea lui Galba o va vinde şi se va folosi de ea încă în timpul războiului". Aşadar Nero a poruncit ca bunurile lui Galba să fie vîndute la licitaţie, iar Galba, auzind de acest lucru, a scos la licitaţie bunurile lui Nero din Spania şi a găsit foarte mulţi cumpărători şi binevoitori.

6 În timp ce mulţi oameni îl părăseau pe Nero şi toţi, cu mult avînt, se alăturau lui Galba, numai Clodius Macer[12] în Africa şi în Gallia Verginius Rufus[13], care era

comandantul armatei din Germania, au acţionat independent, neadoptînd acelaşi ţel. Dar Clodius Macer, care se dedase la multe prădăciuni şi ucisese mulţi oameni din pricina violenţei şi lăcomiei, era evident că nu poate nici să deţină, nici să piardă comanda. Verginius însă — care comanda legiuni foarte puternice şi care fusese proclamat de multe ori de către ele împărat şi chiar îl siliseră să accepte — a spus că nici nu va primi domnia, nici nu va trece cu vederea cînd îi va fi dată altuia, dacă nu-l va fi ales senatul. (2) Aceste declaraţii au tulburat mult pe Galba, dar cînd armatele lui Verginius şi Vindex au împins la o luptă mare pe comandanţi, ca pe nişte vizitii care nu puteau să mai ţină frîiele cailor, iar Vindex s-a sinucis, după ce pierduse douăzeci de mii de oameni, s-a răspîndit zvonul că, în urma acestei victorii atît de mari, toţi voiesc ca Verginius să primească puterea sau, dacă el refuză, să o acorde lui Nero. Atunci Galba, înfricoşîndu-se cu totul, a scris lui Verginius, îndemnîndu-l să i se alăture şi să păzească împreună libertatea şi imperiul pentru romani. Apoi iarăşi, retrăgîndu-se cu prietenii în Clunia[14], o cetate în Spania, a pierdut timpul, căindu-se de cele ce făcuse şi dorind viaţa şi tihna obişnuită mai mult decît să facă cele ce trebuia.

7 Era vară şi puţin înainte de apusul soarelui un libert, numit Icelus, a venit de la Roma, în a şaptea zi după ce plecase. Aflînd că Galba stă liniştit la el acasă, a intrat dintr-o dată în camera lui, a deschis uşa violentînd pe sclavi şi, înfăţişîndu-i-se, a anunţat că Nero este încă viu, dar stă ascuns şi că mai întîi armata, apoi poporul şi senatul, îl va proclama împărat pe Galba şi că cu puţin în urmă s-a vestit că Nero murise. A mai spus că el totuşi n-a crezut zvonul morţii lui Nero, ci s-a dus la cadavru şi l-a văzut zăcînd şi numai după aceea a plecat. (2) Aceste veşti l-au surescitat mult pe Galba şi o mulţime de oameni au dat fuga la uşile lui, încurajîndu-l. Deşi iuţeala era de necrezut, dar Titus Vinius[15], în două zile după aceea, a venit cu mulţi alţi oameni din tabără, anun-

ținînd toate decretele senatului, pe fiecare în parte. Acesta deci a fost ridicat la un loc onorat, iar libertului i-a dat inele de aur și apoi a fost numit Icelus Marcianus și cel mai puternic printre liberții împăratului.

8 În Roma Nymphidius Sabinus nu acționa încet și cîte puțin, ci dintr-o dată și-a atras toată puterea asupra sa de vreme ce, gîndea el, Galba este bătrîn și cu greu va putea să fie adus la Roma din cauza bătrîneții, căci era în vîrstă de 73 de ani, iar armatele de acolo îi erau iarăși binevoitoare, pentru că-l socoteau pe Sabinus binefăcător, pentru mărimea darurilor făcute soldaților, iar pe Galba debitor. (2) Îndată deci Sabinus îi poruncește lui Tigellinus, colegul său, să depună sabia și apoi, făcînd o recepție, a dat un ospăț foștilor consuli și fruntașilor, spunîd că îi convoacă în numele lui Galba, și a pregătit în tabără pe mulți să spună să fie trimiși la Galba oameni care să ceară ca Nymphidius să fie prefect al pretoriului, fără coleg perpetuu. Aceste propuneri, senatul le-a făcut pentru a-l cinsti și a-i spori puterea, numindu-l binefăcător și ducîndu-se în fiecare zi la ușile lui, pentru a-l ruga să fie autor și întăritor al decretelor și, astfel, s-a ajuns că în scurt timp cei care-l cultivau nu numai că îl gelozeau, dar și se temeau de el. (3) Consulii au pregătit sclavi publici, ca să ducă decretele senatului și să-i dea așa-zisele diplome semnate. Guvernatorii de provincii, recunoscîndu-le, atunci cînd schimbau trăsurile, au grăbit drumul poștașilor, iar Galba s-a supărat mult pentru că trimiseseră aceste lucruri fără să ia de la el pecetie și soldați, și se zice că chiar a stat în cumpănă dacă să nu pedepsească pe consul, apoi, cînd ei s-au apărat, și-a potolit mînia și i-a iertat. (4) Făcînd pe placul poporului, nu l-a împiedicat să ucidă pe oricare dintre partizanii lui Nero. Pe Spicilus, unul dintre gladiatorii lui Nero, prinzîndu-l printre statuile lui Nero, care erau doborîte, l-au ucis în for, iar pe un oarecare Aphonius, unul dintre delatori, l-au ucis vărsînd care cu piatră peste el. Pe alți mulți i-au sfîșiat. Pe mulți i-au ucis nevinovați, încît și

Mauriscus[16], un om care avea mare faimă și cu fapta și cu vorba, a spus în senat că se teme ca nu cumva să-l dorească repede pe Nero.

9 În acest fel mergînd mai departe cu nădejdile, nu s-a dat în lături să fie numit fiul lui Caius Caesar[17], care a domnit după Tiberius, căci Caius avusese legături, după cum se părea, cu mama lui, o femeie care se distingea prin frumusețe, născută dintr-o croitoreasă mercenară și din Calistus, libertul lui Caesar. Dar întîlnirea ei cu Caesar, după cît se pare, a fost mai tîrziu decît nașterea lui Nymphidius Sabinus și de aceea s-a crezut că era fiul lui Martianus, gladiatorul pe care-l iubise Nymphidia pentru faima lui și se părea că se înrudește cu el mai ales după asemănarea la chip. (2) Dar, mărturisind el că mama sa este Nymphidia și atribuindu-și doborîrea lui Nero numai sieși, socotea că nu fusese încărcat de onorurile și de banii pe care-i merita. Socotea că-i o umilință să doarmă alături de Sporus, libertul lui Nero, pe care-l adusese de la rugul arzînd al lui Nero, și-l avea ca soție și-l numise Poppaea[18], și a început să aspire la domnie. Și unele acțiuni le întreprindea el însuși în Roma, cu ajutorul prietenilor săi, cu ajutorul unor femei și al unor senatori, pe ascuns, apoi a trimis pe Gelianus, unul dintre prietenii săi, în Spania, ca să cerceteze situația de acolo.

10 Dar, după moartea lui Nero, Galba avea toate șansele. Verginius Rufus fiind încă nedecis, Galba i-a dat de lucru, ca nu cumva deținînd o armată numeroasă și foarte războinică după ce învinsese pe Vindex și supusese o mare parte din Imperiul roman, și anume Gallia, care se afla într-o mare mișcare a dezbinării, să-și plece urechea la cei care-l chemau la domnie. (2) Într-adevăr nu era un nume mai mare și nimeni nu avea o faimă mai mare decît Verginius și se socotea că el a fost pentru romani o mare schimbare, scăpîndu-i în același timp, și de războiul cu gallii, și de tiranie. Dar Verginius Rufus a rămas la hotărîrile sale de la început și a lăsat pe seama senatului alegerea împăratului. Într-adevăr, cînd moartea lui

ţînd toate decretele senatului, pe fiecare în parte. Acesta deci a fost ridicat la un loc onorat, iar libertului i-a dat inele de aur şi apoi a fost numit Icelus Marcianus şi cel mai puternic printre liberţii împăratului.

8 În Roma Nymphidius Sabinus nu acţiona încet şi cîte puţin, ci dintr-o dată şi-a atras toată puterea asupra sa de vreme ce, gîndea el, Galba este bătrîn şi cu greu *va putea să fie adus la Roma din cauza bătrîneţii, căci* era în vîrstă de 73 de ani, iar armatele de acolo îi erau iarăşi binevoitoare, pentru că-l socoteau pe Sabinus binefăcător, pentru mărimea darurilor făcute soldaţilor, iar pe Galba debitor. (2) Îndată deci Sabinus îi porunceşte lui Tigellinus, colegul său, să depună sabia şi apoi, făcînd o recepţie, a dat un ospăţ foştilor consuli şi fruntaşilor, spunîd că îi convoacă în numele lui Galba, şi a pregătit în tabără pe mulţi să spună să fie trimişi la Galba oameni care să ceară ca Nymphidius să fie prefect al pretoriului, fără coleg perpetuu. Aceste propuneri, senatul le-a făcut pentru a-l cinsti şi a-i spori puterea, numindu-l binefăcător şi ducîndu-se în fiecare zi la uşile lui, pentru a-l ruga să fie autor şi întăritor al decretelor şi, astfel, s-a ajuns că în scurt timp cei care-l cultivau nu numai că îl gelozeau, dar şi se temeau de el. (3) Consulii au pregătit sclavi publici, ca să ducă decretele senatului şi să-i dea aşa-zisele diplome semnate. Guvernatorii de provincii, recunoscîndu-le, atunci cînd schimbau trăsurile, au grăbit drumul poştaşilor, iar Galba s-a supărat mult pentru că trimiseseră aceste lucruri fără să ia de la el pecetie şi soldaţi, şi se zice că chiar a stat în cumpănă dacă să nu pedepsească pe consul, apoi, cînd ei s-au apărat, şi-a potolit mînia şi i-a iertat. (4) Făcînd pe placul poporului, nu l-a împiedicat să ucidă pe oricare dintre partizanii lui Nero. Pe Spicilus, unul dintre gladiatorii lui Nero, prinzîndu-l printre statuile lui Nero, care erau doborîte, l-au ucis în for, iar pe un oarecare Aphonius, unul dintre delatori, l-au ucis vărsînd care cu piatră peste el. Pe alţi mulţi i-au sfîşiat. Pe mulţi i-au ucis nevinovaţi, încît şi

Mauriscus[16], un om care avea mare faimă şi cu fapta şi cu vorba, a spus în senat că se teme ca nu cumva să-l dorească repede pe Nero.

9 În acest fel mergînd mai departe cu nădejdile, nu s-a dat în lături să fie numit fiul lui Caius Caesar[17], care a domnit după Tiberius, căci Caius avusese legături, după cum se părea, cu mama lui, o femeie care se distingea prin frumuseţe, născută dintr-o croitoreasă mercenară şi din Calistus, libertul lui Caesar. Dar întîlnirea ei cu Caesar, după cît se pare, a fost mai tîrziu decît naşterea lui Nymphidius Sabinus şi de aceea s-a crezut că era fiul lui Martianus, gladiatorul pe care-l iubise Nymphidia pentru faima lui şi se părea că se înrudeşte cu el mai ales după asemănarea la chip. (2) Dar, mărturisind el că mama sa este Nymphidia şi atribuindu-şi doborîrea lui Nero numai sieşi, socotea că nu fusese încărcat de onorurile şi de banii pe care-i merita. Socotea că-i o umilinţă să doarmă alături de Sporus, libertul lui Nero, pe care-l adusese de la rugul arzînd al lui Nero, şi-l avea ca soţie şi-l numise Poppaea[18], şi a început să aspire la domnie. Şi unele acţiuni le întreprindea el însuşi în Roma, cu ajutorul prietenilor săi, cu ajutorul unor femei şi al unor senatori, pe ascuns, apoi a trimis pe Gelianus, unul dintre prietenii săi, în Spania, ca să cerceteze situaţia de acolo.

10 Dar, după moartea lui Nero, Galba avea toate şansele. Verginius Rufus fiind încă nedecis, Galba i-a dat de lucru, ca nu cumva deţinînd o armată numeroasă şi foarte războinică după ce învinsese pe Vindex şi supusese o mare parte din Imperiul roman, şi anume Gallia, care se afla într-o mare mişcare a dezbinării, să-şi plece urechea la cei care-l chemau la domnie. (2) Într-adevăr nu era un nume mai mare şi nimeni nu avea o faimă mai mare decît Verginius şi se socotea că el a fost pentru romani o mare schimbare, scăpîndu-i în acelaşi timp, şi de războiul cu gallii, şi de tiranie. Dar Verginius Rufus a rămas la hotărîrile sale de la început şi a lăsat pe seama senatului alegerea împăratului. Într-adevăr, cînd moartea lui

Nero era evidentă, o mare mulțime iarăși s-a dat de partea lui Verginius și unii dintre tribunii militari a scos sabia și l-a somat să primească domnia sau sabia. (3) Dar cînd Fabius Valens[19], comandantul unei legiuni, a jurat cel dintîi că va fi credincios lui Galba și a venit o scrisoare de la Roma, anunțînd cele ce se hotărîseră în senat, cu foarte multă greutate Verginius a convins soldații să-l recunoască împărat pe Galba și a primit ca succesorul să fie Hordeonius Flaccus[20] și, dîndu-i lui armata, el a ieșit înaintea lui Galba, care se apropia și n-a fost întîmpinat nici cu mînie, nici cu cinste. (4) Cauza a fost însuși Galba, care îl respecta pe acest om și faptul că prietenii lui și mai ales Titus Vinius îl invidiau pe Verginius și nu-și dădea seama că Galba colaborează cu zeul bun al lui. Într-adevăr el scotea pe acest om din războaiele și suferințele pe care le îndurau ceilalți comandanți și-l ducea la o viață liniștită și la o bătrînețe pașnică și lipsită de zbucium.

11 Solii veniți din partea senatului au întîmpinat și l-au salutat pe Galba la Narbo[21], un oraș gal, îndemnîndu-l să se înfățișeze în grabă poporului care-l dorea. Iar Galba s-a arătat popular și binevoitor în toate întîlnirile și discuțiile și la ospețe erau mari pregătiri și sclavi îmbrăcați regește, pe care Nymphidius îi trimisese din ai lui Nero, dar Galba nu s-a folosit de loc de ei, ci numai de lucrurile sale și a dobîndit o mare faimă, pentru că s-a arătat un om cu suflet mare și mai presus de flecărelile care se auzeau în popor. Dar Vinius, arătînd repede că toate aceste lucruri nobile, lipsite de înfumurare și cetățenești sînt demagogie și șiretenie care se socotește nedemnă de fast, a convins pe Galba să se folosească de lucrurile lui Nero și la recepții să nu cruțe fastul imperial. Iar bătrînul a lăsat repede impresia că puțin cîte puțin are să cadă în puterea lui Vinius.

12 Iar Vinius era nu numai supus banilor, așa cum nu era nimeni altul, dar era și sclavul plăcerilor cu femeile. Într-adevăr, cînd era încă tînăr și făcea armată sub Calvisius Sabinus — primul său serviciu militar — a introdus noaptea în tabără femeia comandantului, care era nestăpînită, îmbrăcînd-o cu haina unui ostaș și a pîngărit-o în locul de arme aflat înaintea cortului comandantului, pe care romanii îl numesc principii. Pentru aceea Caius Caesar l-a aruncat în lanțuri, dar, după moartea aceluia, ajutat de noroc, a fost eliberat. (2) Cinînd odată la împăratul Claudius, i-a furat un pahar de argint. Claudius, aflînd a doua zi de acest furt, l-a chemat iarăși la cină și cînd a venit, a poruncit sclavilor să nu-i pună în față nici un vas de argint ci toate de lut. Acest gest, din cauza cumpătării lui Caesar, poate să fie privit mai degrabă ca demn de rîs, decît de mînie. Dar faptele pe care le-a săvîrșit atunci cînd avea pe Galba în mîna sa și era foarte puternic, pentru unii au oferit cauza unor mari și tragice suferințe, iar pentru alții au servit drept pretext.

13 Gellianus[22] s-a întors la Nymphidius deoarece acesta îl trimisese ca un fel de spion la Galba. Cînd a auzit Nymphidius că comandant al Palatului și al gărzii pretoriene a fost numit Cornelius Laco[23] și că toată puterea o deține Vinius, dar că lui nu-i fusese cu putință nici măcar să se apropie de Galba și să-l întîmpine, pentru că toți îl suspectau și se păzeau de el, a început să se teamă și, convocînd la sine pe comandanții armatei, a declarat că Galba este un bătrîn cumsecade și cumpătat, dar că se conduce foarte puțin după propriile sale gînduri și că este condus rău de Vinius și de Laco; că deci mai înainte ca el să ajungă la puterea pe care o avusese Tigellinus[24], trebuie să trimită la comandanții din tabără cărora să le arate că dacă va îndepărta pe acești doi prieteni va fi mai plăcut și mai dorit de toți ceilalți. (2) Dar văzînd că, deși spunea aceste lucruri nu convingea ci se părea că este cu totul ciudat și nelalocul lui faptul de a instrui pe un comandant bătrîn ca pe un tînăr care abia a gustat din putere, ce prieteni să aibă sau să nu aibă, a recurs la altă cale și a scris lui Galba, încercînd să-l înfricoșeze. Îi spunea că situația la Roma este cu totul tulbure și plină de nesiguranță sau că Clodius

Macer[25] deține blocate corăbiile de transportat grîul în Africa, sau că legiunile din Germania se mișcă și că are știri asemănătoare din Siria și Iudeea despre forțele armate care se află acolo. (3) Dar, deoarece Galba nu-i prea dădea atenție și nici nu credea, a luat hotărîrea de a trece el la acțiune. Într-adevăr, Clodius Celsus[26] din Antiohia, de felul lui om cu multă înțelepciune și cu bune sentimente și devotat lui Galba, tăgăduia toate cele afirmate prin scrisori de Nymphidius, zicînd că socotește că nu există nici o familie la Roma care să-l numească pe Nymphidius împărat. Dar mulți rîdeau de Galba, și Mithridates din Pont[27], luînd în derîdere chelia și sbîrciturile lui Galba, a spus că în prezent romanilor li se pare că Galba este cineva, dar că, atunci cînd va fi văzut, va fi socotit ca batjocură a zilelor în care a fost numit Caesar.

14 Au hotărît deci să-l ducă pe Nymphidius pe la miezul nopții în tabără și să-l numească împărat. Cel dintîi, tribunul militar Antonius Honoratus a convocat pe soldați și a început să se acuze și pe sine și să-i acuze și pe ei că într-un timp atît de scurt s-au schimbat de atîtea ori fără nici un motiv și fără vreo perspectivă a schimbării în mai bine, ci pentru că un demon rău i-a împins din trădare în trădare. (3) El a spus: „Și, într-adevăr, cele săvîrșite mai înainte împotriva lui Nero au un motiv, dar acum cînd trădează pe Galba, de ce ucidere a mamei sau a soției sau de ce thymelă sau de ce tragedie care-l făceau pe Nero de rîs putem să-l învinuim? Dar n-am avut tăria nici măcar să-l părăsim pe Nero pentru aceste fapte, ci încredințîndu-ne lui Nymphidius pentru că cel dintîi ne-a părăsit și a fugit în Egipt. Oare vom sacrifica pe Galba lui Nero, alegînd de împărat pe fiul Nymphidiei, sau pedepsindu-l pe acesta pentru faptele pe care le-a săvîrșit ne vom arăta că am pedepsit pe Nero și am păzit pe Galba ca oameni buni și fideli?“ (3) Cînd spunea aceasta tribunul militar, toți ostașii s-au dat de partea lui și, adresîndu-se și altora, îi îndemnau să rămînă credincioși împăratului, și celor mai mulți au izbutit să le schimbe părerile. Un mare strigăt s-a ridicat, iar Nymphidius, fie că a fost convins — așa cum spun unii — că ostașii îl cheamă, fie că voia s-o ia înainte zarvei și îndoielii lor, a pornit precedat de multe făclii aprinse, purtînd un discurs scris într-o carte, compus de Cingonius Varro[28], pe care-l învățase pe dinafară, ca să-l rostească în fața ostașilor. (4) Văzînd însă porțile taberei închise și pe ziduri mulți ostași înarmați, s-a temut și apropiindu-se i-a întrebat ce vor și din ordinul cui au ridicat armele. Toți, într-un singur glas, i-au răspuns că ei nu recunosc decît un singur împărat, pe Galba, iar el a fost de acord și a îndemnat și pe ceilalți să facă la fel. Ostașii așezați la porți i-au îngăduit să intre însoțit de cîțiva. Acolo Nymphidius este țintit de o suliță, pe care a primit-o în scutul său Septimius, apoi alții s-au năpustit asupra lui cu pumnalele. El a încercat să fugă și a fost ucis în cortul unui ostaș. Apoi aruncîndu-i cadavrul în mijloc, l-au închis într-un grilaj și l-au dat astfel să fie spectacol celor care voiau să-l privească.

15 Astfel a fost deci înlăturat Nymphidius, iar Galba, cînd a aflat, a poruncit să fie uciși și partizanii lui, care nu se sinuciseră imediat, printre care se afla și Cingonius, care compusese discursul, și Mithridates din Pont; iar opinia publică a socotit că nu a fost drept, nici legiuit și nici democratic să fie uciși oameni de seamă înainte de a fi judecați. Căci altă înfățișare a domniei așteptaseră toți, fiind înșelați, ca de obicei, de cele ce se spuneau la început. (2) Încă și mai mult i-a iritat uciderea unui fost consul, om de încredere al lui Nero, Petronius Turpilianus,[29] care primise ordinul să se omoare. Într-adevăr, cînd Macer a ucis pe Clodius în Africa cu ajutorul lui Trebonius și pe Fonteius în Germania, cu ajutorul lui Valens, a avut un motiv, pentru că aceștia se aflau în mijlocul unor armate.

Dar pe Turpilianus, care era un bătrîn lipsit și fără arme, cine se împotrivea să-l asculte, dacă voia să facă dovada că este cumpătat, așa cum se lăudase. Acestea erau criticile care i se aduceau pentru faptele sale. (3) Apoi, după ce s-a apropiat de oraș, ca la douăzeci și cinci

de stadii, l-au întîmpinat zarva și neorînduiala făcută de vîslași, care ocupaseră drumul și se revărsau din toate părțile. Aceștia erau oamenii pe care Nero îi concentrase într-o singură legiune și-i făcuse ostași. Și atunci fiind ei de față, ca să li se confirme dreptul de ostași, nu îngăduiau împăratului nici să fie văzut de cei care-l întîmpinau, nici să fie auzit, dar se agitau și făceau zarvă cerînd loc și steaguri pentru legiune. (4) Deoarece el amîna și-i îndemna să ceară după aceea, ei, zicînd că amînarea este un fel de respingere a cererii lor, au început să se mînie și să-l urmeze fără să înceteze de a striga. Cum unii dintre ei scoteau chiar săbiile din teacă, Galba a poruncit călăreților să se năpustească asupra lor. Nimeni nu le-a rezistat, ci unii s-au întors pe loc, iar alții au fugit și au fost uciși fugind, iar oamenii socoteau că nu era de bun augur și nici legiuit pentru Galba că intrase în Roma provocînd un atît de mare măcel și cu atîția morți. Totuși, dacă mai înainte cineva îl disprețuia pe Galba, care părea slab și bătrîn, atunci li s-a părut tuturor înfricoșător.

16 Voind să arate o mare schimbare cu privire la darurile nemăsurate pe care le făcuse mai înainte Nero, a dat dovadă că se depărtează mult de cuviință. Canus a cîntat o dată la cina lui Galba — Canus avea o frumoasă cîntare din flaut — iar împăratul l-a lăudat și l-a aprobat, și apoi a poruncit să i se aducă punga cu bani. A luat cîteva monete de aur și le-a dat lui Canus, spunînd că acest dar i l-a dat din banii săi, nu din banii publici. (2) Iar darurile pe care le dăduse Nero pentru scenă și palestră, a poruncit să se ceară cu severitate și să li se lase numai a zecea parte (celor care le primiseră). Dar cum cei care primiseră aduceau puțini bani — căci cei mai mulți dintre ei îi cheltuiseră, ca unii care erau oameni neserioși și care trăiau de pe o zi pe alta, Galba a început să caute pe aceia care primiseră bani de la ei și să le ceară. (3) Dar deoarece acest fapt nu avea o limită, ci lua proporții și privea pe cei mai mulți, el și-a dobîndit

o faimă rea, iar Vinius și-a atras invidie și ură, pentru că, ziceau ei, pe împărat îl făcea să fie pentru ceilalți lipsit de liberalitate și zgîrcit, iar el avea totul la dispoziție și se folosea de toate fără cumpătare și vindea lucrurile după bunul său plac. Căci așa cum spune Hesiod

„Că se satură la începutul și la sfîrșitul butoiului", tot așa Vinius, văzînd pe Galba că este bătrîn și slab, se înfrupta din soarta lui, socotind că o dată cu sfîrșitul este și începutul.

17 Dar bătrînul era nedreptățit, pe de o parte fiindcă, la început, Vinius administra totul rău, iar pe de alta, fiindcă măsurile bune pe care le lua el erau împiedicate să fie puse în practică de Vinius, care îl și acuza. Așa au fost bunăoară măsurile luate pentru pedepsirea adepților lui Nero. Într-adevăr împăratul a ucis pe cei răi, printre care erau Helius, Polycleitus, Petinus, Patrobius[30]. Poporul aplauda cînd ei erau duși la locul de execuție prin for, el aplauda și striga că asistă la o pompă frumoasă și plăcută zeilor, dar că și zeii, și oamenii cer să fie pedepsit dascălul și pedagogul tiraniei, Tigellinus, care și-l cîștigase pe Vinius dîndu-i mari daruri. (2) A fost apoi ucis Turpilianus, pentru că nu urîse și nu predase pe împărat care era așa cum era, dar Tigellinus nu făcuse nici o altă faptă rea. Dimpotrivă, cel care-l făcuse pe Nero demn să fie ucis și care după ce-l adusese în această stare îl trădase, supraviețuia, mare dovadă că la Vinius nimic nu era imposibil de făcut sau de nădăjduit pentru cei care dădeau daruri. (3) Poporul roman nu dorea cu atîta înflăcărare nici un alt spectacol decît să-l vadă pe Tigellinus dus la moarte și nici nu înceta în toate stadioanele și teatrele de a-l cere. Poporul a fost uimit de un edict al împăratului, care spunea că Tigellinus nu va trăi multă vreme, fiind mistuit de boală, și ruga poporul să nu fie crud și să nu facă din domnia sa o tiranie. (4) Poporul tare s-a umplut de mînie, dar Tigellinus și Vinius au început să rîdă, Tigellinus a adus sacrificii pentru salvare și a pregătit un mare ospăț, iar Vinius, după

ce s-a ridicat de la masa împăratului, s-a dus să chefuiască la Tigellinus, ducînd cu sine pe fiica sa, care era văduvă. Acesta după ce a băut, a spus că va da fiicei lui Vinius douăzeci și cinci de miriade de sesterți și a poruncit primei sale concubine să-și scoată colierul de la gît și să-l dea fiicei lui Vinius, iar colierul valora cincisprezece miriade de sesterți.

18 De atunci chiar măsurile bune erau criticate, așa cum a fost măsura care a fost luată cu privire la gallii care dăduseră ajutor lui Vindex. Într-adevăr, se socotea că măsura fusese luată nu din liberalitatea împăratului, ci fiindcă corupseseră pe Vinius și obținuseră de la el iertarea tributurilor și obținerea dreptului de cetățenie romană. Din această cauză poporul ura domnia lui Galba, iar ostașii care nu primiseră donativul făgăduit la început erau duși de nădejdea că împăratul, dacă nu le va da cît le promisese, le va da cel puțin atît cît le dăduse Nero. Dar Galba, cînd a auzit că ostașii sînt mîniați, a rostit o vorbă demnă de un mare comandant, zicînd că el recrutează pe soldați nu-i cumpără. Cînd ostașii au auzit, au fost cuprinși de o mare ură împotriva lui Galba și de o mare amărăciune. Astfel, ei credeau că nu numai Galba gîndește astfel, el pentru sine, dar că va legiui acest obicei și va învăța și pe împărații care vor urma să facă la fel. (2) Totuși mișcările la Roma erau încă ascunse și fiecare, văzînd că Galba este prezent, își stăpînea și-și ostoia dorința de înnoire și, neîntrezărind nici o mișcare de schimbare, își concentra în sine și-și ascundea nemulțumirea și revolta. Dar soldații care luptaseră mai înainte sub comanda lui Verginius iar acum se aflau în Germania sub comanda lui Flaccus, socotind că merită mari recompense pentru lupta pe care o dăduseră împotriva lui Vindex, dar nu primiseră nimic, nu puteau fi potoliți de comandanții lor. Iar pe Flaccus însuși, care era slăbit cu totul fiziceşte din cauza podagrei și care nu cunoștea situația, îl disprețuiau cu totul. Și, o dată, avînd loc un spectacol, iar tribunii militari și centurionii, așa cum

este obiceiul romanilor, strigau să trăiască împăratul Galba, la început soldații au făcut zarvă, apoi cum tribunii și centurionii continuau rugăciunea, au zis: „Dacă este vrednic".

19 Deoarece și alte lucruri de acest fel erau luate în rîs de legiunile de sub comanda lui Tigellinus, procuratorii lui Galba îi trimiteau scrisori, prin care i le aducea la cunoștință, iar el, temîndu-se, fiindcă era disprețuit nu numai din cauza bătrîneții, dar și din cauza inculturii, s-a gîndit să înfieze pe unul dintre tinerii familiilor cu vază și să-l lase moștenitor la tron. (2) Era însă Marcus Otho[31], un tînăr cu vază în ceea ce privește neamul din care se trăgea, dar încă din copilărie se dedase plăcerilor de care se lăsase corupt ca puțini dintre tinerii romani. Era, așa cum spune Homer despre Alexandru, soțul Elenei, numindu-l soțul Elenei cu părul frumos, pentru că nu avea nimic altceva care să-i aducă glorie, îl numește după numele soției, tot așa Otho ajunsese celebru în Roma datorită căsătoriei lui cu Poppaea, pe care o iubea Nero, cînd era căsătorită cu Crispinus, dar, temîndu-se de soția și de mama lui, împăratul a pus pe Otho ca s-o corupă. (3) Nero îl avea pe Otho prieten și oaspete datorită nestăpînirii lui și, deși adesea era luat în rîs de el într-un chip nedemn de un om liber, josnic, îi plăcea de el. Se zice că o dată Nero avea un unguent de mare preț și a stropit cu el pe Otho. Acesta, a doua zi, l-a primit pe Nero la el și deodată a dat drumul din multe părți unor tuburi de argint și de aur, care aruncau cu un jet de apă mir de mare preț. (4) Iar Otho, corupînd pe Poppaea pentru Nero și trezindu-i nădejdi, a despărțit-o de soțul său. Ducîndu-se deci la Otho ca soție, acesta nu s-a mulțumit să aibă legături cu ea, ci suferea greu că Nero îi este rival, iar Poppaea, după cum se spune, se bucura de această rivalitate. Într-adevăr, se spune că l-a refuzat pe Nero, cînd Otho era absent, fie că voia să evite ca Nero să se satură de ea, fie că așa, cum spun unii, se temea de căsătoria cu împăratul, dar nu se da în lături să-i fie

amantă, datorită nerușinării. Otho deci a fost în primejdia de a fi ucis de împărat și este ciudat că Nero și-a ucis soția și sora pentru Poppaea, dar a cruțat pe Otho.

20 Dar Otho s-a bucurat de bunăvoința lui Seneca[32] care l-a convins pe Nero să-l trimită ca guvernator de provincie în Lusitania. Otho s-a comportat cu destulă bunăvoință și blîndețe față de supuși, știind bine că această slujbă îi fusese dată ca un fel de ușurare și ascundere formală a exilului. Cînd Galba s-a desprins de supunerea împăratului, Otho, cel dintîi dintre guvernatorii de provincii, i s-a alăturat și, aducînd cu sine tot aurul și argintul pe care-l avea în cupe și în mese, i l-a dat ca să-l transforme în bani și i-a mai făcut cadou și pe sclavii care știau cum să servească cu pricepere pe comandant în viața de toate zilele. (2) Și, îndeobște, îi era credincios lui Galba și dădea dovezi că nu este mai prejos de nimeni în experiența vieții și, cînd Galba se ducea spre Roma, Otho a mers cale de mai multe zile în același vehicul cu el. Între oamenii și tovarășii de drum ai împăratului, a cultivat cu o deosebită grijă pe Vinius și i-a dat daruri și i-a făcut pe plac, mai ales că-i conceda primul loc. Al doilea loc îl deținea temeinic datorită lui Vinius. Evitarea invidiei o realiza prin aceea că se arăta mereu gata să dea ajutor celor care-i cereau și era mereu accesibil și omenos, nu numai cu unii, ci cu toți. (3) Dar foarte multe lucruri le obținea el pentru soldați, și pe mulți îi ridica în grad, căci multe le cerea de la împărat, iar pentru altele ruga pe Vinius și pe liberții Icelus și Asiaticus, căci aceștia dispuneau de o foarte mare putere printre oamenii de la curtea împăratului. Ori de cîte ori îl avea pe Galba oaspete, Otho căuta să corupă cohorta de gardă a împăratului, dînd fiecărui soldat cîte un ban de aur și prin mijloacele prin care se părea că cinstește pe împărat, el corupea de fapt soldații.

21 Cînd deci Galba delibera cu privire la adoptarea unui succesor, Vinius a recomandat pe Otho, dar el n-a făcut acest lucru dezinteresat, ci în vederea căsătoriei

fiicei sale, căci se înțeleseseră ca Otho s-o ia în căsătorie după ce va fi adoptat de Galba și desemnat moștenitor la tron. Dar era mereu evident că Galba pune interesul public mai presus de interesul particular și încearcă să adopte nu pe acela care să-i placă lui mai mult, ci care să fie cît mai folositor poporului roman. (2) Se părea că Galba n-ar fi ales pe Otho nici cel puțin moștenitor al averii sale, știindu-l nestăpînit și dedat luxului și copleșit de o datorie de cinci mii de miriade de sesterți. Ascultînd deci pe Vinius cu bunăvoință și în liniște, a amînat deliberarea pentru alt moment. Numind deci el consul și coleg la domnie pe Vinius, se spunea că la începutul anului avea să proclame pe moștenitorul său. Armata primea cu plăcere ca Otho să fie numit împărat înaintea oricui altuia.

22 Dar cînd Galba șovăia încă și delibera, îi atrag dintr-o dată atenția evenimentele din Germania. Într-adevăr toți soldații îl urau pe Galba la fel, pentru că nu le dădea donativul promis. Îi mai aduceau și învinuiri speciale pentru că, după părerea lor, Galba îl înlăturase pe Verginius Rufus cu dezonoare, că gallii care luptă cu ei au primit daruri, că cei care nu se dau de partea lui Vindex sînt pedepsiți, căruia singur Galba îi este recunoscător, că-l cinstește după moarte și-i aduce cinstiri publice, ca și cînd acela l-ar fi proclamat împărat al romanilor. (2) În timp ce aceste lucruri se spuneau pe față prin tabără, a venit ziua întîia a lunii ianuarie, pe care romanii o numesc Calendele lui ianuarie. Iar cînd Flaccus i-a convocat ca să depună jurămîntul pe care-l depun, după obicei, soldații împăratului, ei s-au dus și au răsturnat statuile lui Galba apoi, după ce au depus jurămînt de credință față de senatul și poporul roman, s-au împrăștiat. (3) Atunci comandanții au fost cuprinși de teamă ca nu cumva anarhia să ducă la răscoală. Atunci unul dintre ei a zis: „Ce facem, tovarășilor de arme? Nici nu alegem alt împărat, nici nu păzim pe acela care există acum, ca și cînd am căuta să evităm nu pe Galba, ci, în general, pe ocîrmuitor și faptul de a fi cîrmuiți? Să lăsăm deci

pe Hordeonius Flaccus, care nu este altceva decît umbra și chipul lui Galba, dar cale de o zi de la noi se află Vitellius, celălalt comandant onorabil și care, într-un anumit fel, a domnit împreună cu împăratul Claudius, iar el însuși a arătat că sărăcia care-i este luată în rîs de unii nu este altceva decît dovadă strălucită a bunătății și mărinimiei. Haide, să-l alegem pe acesta și să arătăm lumii întregi că noi sîntem mai buni să alegem un împărat decît iberii și lusitanii[33]". (4) În timp ce unii dintre ostași erau de acord cu această propunere, iar alții, nu, un acvilifer[34] s-a dus și a anunțat pe furiș lui Vitellius[35], care în timpul nopții cina cu mai mulți la el. Răspîndindu-se vestea în tabără, a pornit a doua zi de dimineață, cel dintîi Fabius Valens, comandantul unei legiuni, însoțit de o ceată mare de călăreți, și a proclamat împărat pe Vitellius. (5) Acesta, cu cîteva zile mai înainte, părea că refuză și se dă înlături de la demnitatea de împărat, temîndu-se de mărimea puterii, dar atunci se spune că, plin de vin și de mîncare, la miezul nopții, s-a înfățișat soldaților și a îngăduit să i se pună numele de Germanicus, dar a refuzat pe cel de împărat. Îndată însă și armata pe care o comanda Hordeonius Flaccus, lăsînd la o parte acele frumoase și democrate jurăminte față de senat, a jurat că va da ascultare ordinelor lui Vitellius împăratul.

23 În acest fel deci a fost proclamat împărat Vitellius în Germania. Aflînd despre aceste schimbări, Galba n-a mai amînat adopția. Și cunoscînd că unii dintre prietenii săi intervin pentru Dolabella, iar alții pentru Otho, iar el nu-l aproba pe nici unul, deodată, fără să spună nimic, a chemat pe Piso, fiul lui Crassus și al Scriboniei. Pe Crassus îl ucisese Nero. Piso era un tînăr care avea bune înclinări de la natură pentru practica tuturor virtuților, apoi era cumpătat și serios și a coborît în tabără ca să-l proclame împărat. (2) Dar, cînd a ieșit din tabără, i s-au arătat mari semne rele, iar cînd a început în parte să vorbească, în parte să citească, a tunat de atîtea ori și a fulgerat și o așa de mare ploaie și întuneric s-a lăsat asupra taberei și cetății, încît era evident că divinitatea

nu aprobă și nici nu laudă adopția care nu se făcea spre binele imperiului. Pe de altă parte, soldații erau și atunci prost dispuși și mîniați, pentru că nu li se dăduse încă darul. (3) Cei de față au admirat pe Piso[36] pentru că, judecînd după glasul și după fața lui, primea o astfel de putere fără să fie uimit, dar nu însă insensibil. Dimpotrivă, pe fața lui Otho s-a văzut că suportă cu amărăciune și cu mînie faptul că i se refuzase conferirea domniei, de care el se socotise vrednic și pe care fusese atît de aproape s-o obțină. Faptul că n-o obținuse era pentru Otho o dovadă a dușmăniei și relei-voințe a lui Galba. De aceea, temîndu-se pentru viitor, fiindu-i frică de Piso și acuzîndu-l pe Galba și mîniindu-se pe Vinius, a plecat plin de multe și rele sentimente. Dar prezicătorii și haldeii[37] nu-i îngăduiau nici să-și facă vreo nădejde, nici să renunțe cu totul, și mai ales Ptolemeu[38], care întărea prezicerea pe care i-o făcuse mai înainte, cînd spusese că nu Nero îl va ucide, ci va muri înaintea lui și va fi învingător Galba și va domni peste poporul roman. Văzînd deci că prezisese cu adevărat un lucru, cerea să nu-și piardă nădejdea nici în privința celorlalte preziceri. Dar nu mai puțin îl încurajau și cei care de formă gemeau pe ascuns și se căinau prefăcîndu-se că sufăr cu el, căci — ziceau ei înduraseră mari nedreptăți. Dar cei mai mulți care se duceau la el și-i atîțau indignarea și se căinau împreună cu el erau dintre prietenii lui Tigellinus și Nymphidius, care mai înainte fuseseră la putere, iar acum erau îndepărtați și umiliți.

24 Printre aceștia se aflau Veturius și Barbius, dintre care unul era ajutor de centurion, iar celălalt transmițător de parolă, căci așa se numesc ei care își îndeplinesc serviciul prin vestitori și cercetași. Cu aceștia s-a dus Onomastus, libertul lui Otho, și pe unii i-a corupt trezindu-le nădejdi, iar pe alții dîndu-le bani, cînd deja ei erau putrezi și nu aveau nevoie decît de un pretext. Într-adevăr, nu era caracteristica unei armate sănătoase ca în timp de patru zile să-și schimbe credința, căci numai patru zile au trecut între adopție și uciderea lui Galba.

Într-adevăr romanii l-au ucis cu șase zile mai înainte de ziua a optsprezecea înainte de Kalendele lui februarie. (2) În acea zi dis-de-dimineață Galba aducea un sacrificiu în Palat, în prezența prietenilor, iar sacrificatorul Umbricius, luînd în mînă măruntaiele victimei, a spus, nu pe ocolite, ci direct, că vede semnele unei mari schimbări și tulburări cu viclenie, care stau ca o primejdie deasupra capului împăratului, încît divinitatea doar că nu pusese pe Otho în mîna lui Galba, ca să-l aresteze. Într-adevăr, Otho se afla în spatele lui Galba și lua aminte la cele spuse și arătate de acesta. Libertul Onomastus, care ședea lîngă Otho, tulburat și transpirat de teamă, i-a spus că veniseră arhitecții și-l așteaptă acasă. Acesta era consemnul pentru momentul în care Otho trebuia să întîmpine pe soldați. Spunînd deci Otho că a cumpărat o casă și că vrea să arate vînzătorilor anumite părți suspecte, a plecat și, coborînd prin casa căreia-i zic Tiberină, s-a dus în for și s-a oprit la coloana — unde se termină toate drumurile care străbat Italia.

25 Aici se spune că n-au fost mai mulți de douăzeci și trei aceia care l-au primit și l-au salutat ca împărat. De aceea, Otho, deși nu-și moleșise sufletul după trîndăvia și moliciunea corpului, ci era întreprinzător și curajos în primejdii, totuși atunci s-a temut. Dar cei care erau de față nu-l slăbeau, ci, înconjurîndu-l cu săbiile scoase, dădeau porunci să i se transporte lectica în care se afla, în timp ce Otho striga că este pierdut și grăbea pe cei care purtau lectica. Cîțiva cetățeni au auzit acele strigăte, dar mai mult se mirau decît se tulburau, văzînd puținătatea celor care îndrăzneau să săvîrșească fapta. (2) În timp ce Otho era astfel purtat prin for, l-au întîmpinat alții, tot pe atîția, apoi lor li s-au alăturat alții, cîte trei sau patru. Apoi, strîngîndu-se toți într-un grup, cu săbiile scoase mergeau înainte numindu-l pe Otho Caesar. Martialis, tribunul militar care era însărcinat cu paza taberei, după cum se spune, neștiind de complot, a fost impresionat de această acțiune neașteptată și, fiind cuprins de frică, i-a lăsat să intre. Iar cînd Otho a fost

înăuntru, nimeni nu i s-a mai împotrivit, căci cei care nu cunoșteau cele ce se petreceau și, aflîndu-se, după un plan, înconjurați de cei care știau, i-au urmat la început cîte unul sau doi de frică apoi, fiind convinși, s-au alăturat cu toții. (3) Lui Galba i s-a adus la cunoștință de îndată faptul, cînd încă sacrificatorul era de față și avea măruntaiele în mînă, încît și aceia care nu aveau încredere în astfel de preziceri și nici nu le dădeau atenție, atunci au fost profund impresionați și au admirat semnul. În timp ce o mulțime de oameni de tot felul năvălea din for, pe Galba l-au înconjurat Vinius și Laco și cîțiva liberți cu săbiile scoase, iar Piso, pășind înainte, a întîmpinat pe paznicii palatului. În timp ce cohorta ilirică își avea sediul în porticul Vipsania, Marius, un om bun, a fost trimis ca să cîștige de partea lui Galba pe soldați.

26 În timp ce Galba se gîndea dacă este bine să iasă din palat, iar Vinius nu-l lăsa, iar Celsus și Laco îl dojeneau pe Vinius aspru, a venit o știre insistentă cum că Otho fusese ucis în tabără. Și, după puțin timp, a fost văzut Iulius Atticus, nu un om de rînd, care făcea parte din garda palatului, venind în grabă cu sabia scoasă din teacă și spunînd că a ucis pe dușmanul lui Caesar. Apoi, dînd la o parte pe cei care înconjurau pe Galba, i-a arătat sabia însîngerată. Galba, privindu-l, i-a zis: „Cine ți-a poruncit"? Omul a răspuns că jurămîntul de credință pe care-l depusese îi poruncise, iar mulțimea striga că foarte bine făcuse și aplauda, Galba urcîndu-se în lectică a pornit, voind să aducă sacrificii lui Jupiter și să se arate ostașilor. (2) Cînd a pătruns în for, întocmai, ca suflul puternic al unui vînt, l-a întîmpinat zvonul cum că Otho este stăpîn pe tabără. Și, așa cum se întîmplă de obicei într-o astfel de mulțime, în timp ce unii strigau să se întoarcă, alții să meargă înainte, alții să aibă curaj și încredere, iar lectica era purtată încoace și încolo, ca pe valurile mării înfuriate, au apărut mai întîi călăreți, apoi pedeștri armați, venind în for prin bazilica lui Paul[39], strigînd, într-un singur glas: „Particularul să se retragă". Mulțimea a început să alerge, nu ca să fugă în dezordine

de frică, ci ca să ocupe porticele și părțile ridicate ale forului, ca la un spectacol. (3) Attilius Vergilio[40] a culcat la pămînt statuia lui Galba și acesta a fost începutul războiului, după care au aruncat cu sulițe în lectică. Dar cum n-o nimereau au pornit cu pumnalele scoase din teacă. Nimeni nu se împotrivea și nu le rezista, în afară de un om, pe care, singurul dintre atîtea zeci de mii, l-a văzut soarele demn de imperiul roman. Era Sempronius Densus, un centurion care nu primise nici o binefacere particulară din partea lui Galba dar numai din dorința de a veni în ajutorul binelui și legii, a stat în fața lecticei. Apoi punînd mîna pe vița cu care obișnuiesc să pedepsească pe cei care merită lovituri, striga la cei care se năpusteau și le poruncea să cruțe pe împărat. Apoi, cum ei s-au luat la harță cu el, a scos sabia și a rezistat mult timp pînă cînd a fost rănit la genunchi și a căzut.

27 În timp ce lectica se deplasa spre lacul Curtius[41], Galba care purta platoșe era lovit de soldații ce se năpusteau asupra lui. Galba, întinzînd gîtul, a spus: „Faceți acest lucru, dacă este în interesul poporului roman". A primit deci multe răni în picioare și în brațe, dar l-a ucis, după cum se spune, un oarecare soldat care făcea parte din legiunea a XV-a. Unii spun că pe Galba l-a ucis Terentius, alții Arcadius, iar alții Fabius Fabulus, despre care se istorisește că a tăiat capul lui Galba și l-a învăluit în manta și așa l-a luat, căci din cauza cheliei nu putea fi prins. Cei care erau cu el nu-l lăsau să-l ascundă, ci-i cereau să dea pentru toți în vileag fapta de mare bărbăție pe care o făcuse. Atunci el a fixat de vîrful lăncii capul unui bătrîn conducător, așezat și mare pontifice și consul, și apoi a pornit în fugă, întocmai ca bacantele, întorcîndu-se brusc din cînd în cînd și agitînd lancea care era plină de sînge. (2) Cînd i-a fost prezentat capul, se zice că Otho a spus: „Asta nu este nimic, tovarăși, arătați-mi capul lui Piso!" Dar nu după mult timp a sosit și capul lui Piso, căci tînărul fusese rănit și fugise, apoi fiind urmărit de un oarecare Murcus, a fost ucis lîngă templul Vestei[42]. (3) A fost ucis și Vinius, care a recunoscut că

fusese părtaș al conjurației împotriva lui Galba. El striga că este ucis fără ca Otho să consimtă. Dar ostașii au tăiat și capul lui și capul lui Laco și le-au dus lui Otho, cerînd daruri pentru fapta lor. Așa cum spune Archiloch:

„Au căzut șapte morți, pe care i-am călcat în picioare,
Dar sîntem zece mii de ucigași".

Tot așa atunci mulți care nu luaseră parte la măcel, mînjindu-și mîinile și pumnalele cu sînge le arătau lui Otho și, fluturînd foi de hîrtie, cereau daruri. Desigur, după liste au fost găsiți mai în urmă o sută douăzeci și cinci, pe care Vitellius[43] i-a căutat și, găsindu-i, i-a ucis. (4) A venit în tabără și Marius Celsus. În timp ce mulți îl acuzau că convinsese soldații să dea ajutor lui Galba, iar mulțimea striga să-l ucidă, Otho n-a voit. Temîndu-se însă să li se împotrivească, a spus că nu-l va ucide atît de repede, căci vrea să afle unele lucruri de la el. Îndată deci a fost convocat senatul.

28 Și ca și cînd ar fi fost alții sau ca și cînd zeii ar fi fost alții, s-au întrunit și au depus jurămînt de credință lui Otho, jurămînt pe care l-a depus și el, dar nu l-a respectat. L-au numit și Caesar și Augustus, în timp ce morții zăceau fără cap, îmbrăcați în haine de consuli, aruncați în for. (2) Apoi, neavînd ce face cu capetele, pe al lui Vinius l-au dat fiicei sale, în schimbul sumei de două mii cinci sute de drahme, capul lui Piso l-a obținut soția sa Verania cu multe rugăminți, iar capul lui Galba l-au dat în dar sclavilor lui Patrobius. Luîndu-l deci aceiași, împungîndu-l și batjocorindu-l în toate felurile, l-au aruncat în locul în care execută pe cei condamnați de împărați. Locul acela se numește Sessorium. Corpul lui Galba l-a luat Priscus Helvidius, la permisiunea lui Otho și l-a îngropat noaptea libertul Argeios.

29 Aceasta a fost viața lui Galba, un om care nu era mai prejos decît mulți romani, nici în ceea ce privește neamul, nici în ceea ce privește bogăția, ci, dimpotrivă, care și prin bogăție, și prin neam a fost cel dintîi dintre

romanii de pe vremea lui, după ce a slujit sub cinci împărați, cu faimă și cu cinste. Galba a doborît pe Nero, mai mult prin faima decît prin puterea de care dispunea. Nimeni n-a socotit vrednic de domnie pe vreunul dintre tovarășii lui Galba, dar ei înșiși s-au socotit vrednici de domnie. Galba însă, fiind chemat și auzind că i se spune împărat și oferind numele său îndrăznelii lui Vindex, a făcut ca răscoala lui Vindex, care se numea mișcare și răscoală, să se transforme în război civil, după ce a căpătat autoritatea unui comandant. (2) De aceea, socotind că nu el a pus mîna pe evenimente, ci că el este la dispoziția evenimentelor, cerea să domnească peste cei linguşiți și îmblînziți de Tigellinus și Nymphidius, așa cum Scipio, Fabricius și Camillus guvernaseră peste vechii romani. Copleşit de bătrînețe, la arme și în tabără era un comandant integru, de vechi moravuri, dar, dîndu-se pe mîna lui Vinius, Laco și liberților care puneau totul la mezat, așa cum s-a oferit Nero celor mai nesătui, n-a lăsat pe nimeni care să dorească domnia lui, dar pe mulți i-a lăsat dorindu-i moartea.

OTHO

NOTIȚĂ INTRODUCTIVĂ

Viața și, mai ales, scurta domnie a lui Otho a pus încă o dată în lumină realitățile economice, sociale, politice, militare și morale, pe care le-am subliniat cu ocazia discutării activității lui Galba. Nu este deci nevoie să mai insistăm asupra lor. Am vrea să stăruim însă asupra unei note caracteristice, care-l deosebește pe Otho de Galba. Astfel, Galba a ajuns la tron datorită faimei sale militare și calităților sale reale de bun ostaș și de bun gospodar, dar a fost pierdut de lipsa de tact politic și din cauza extremei severități morale într-o societate de mult pradă lăcomiei și tot soiului de rele care decurgeau de aici. Dimpotrivă Otho a ajuns la tron mai ales datorită abilității sale de a se apropia de sufletele ostașilor, fără să fi dat dovadă de deosebite calități militare.

Viața lui a fost al doilea act dintre cele trei, cîte s-au jucat la Roma, pînă cînd la tron a venit Vespasian și cu el Roma și-a găsit stabilitatea atît de grav primejduită în timpul perindării pe tron a lui Galba, Otho și Vitellius. În drama, al cărui erou principal a fost Otho, a reieșit destul de clar faptul că forțele militare și, îndeosebi, gărzile pretoriene au avut un cuvînt greu de spus, dar, cum ostașii priveau la propriile lor interese, neavînd nici ocazia și nici posibilitatea de a înțelege gravele probleme cu care era confruntat Imperiul roman, lupta s-a dat nu între concepții opuse cu privire la abordarea problemelor economice sociale și politice la ordinea zilei, dar între coterii, în care intriga și corupția au jucat cel mai mare rol.

Cititorul va găsi expuse la Plutarh toate datele esențiale cu privire la originea, educația, activitatea lui Otho pînă a ajuns împărat și în timpul cît a domnit. Cu Plu-

tarh, în linii mari, este de acord Tacitus, în cărțile I și II ale celebrelor sale Istorii. *Suetonius a scris și el biografia lui Otho. Unele amănunte se pot găsi la Flavius Iosephus,* Bellum Iudaicum, *la Aurelius Victor,* Caesares, 7, *și la Clement Alexandrinul,* Stromata, *I, 21. Dar Tacitus, Suetonius și Plutarh constituie izvoarele de bază, unde cititorul va găsi expuse faptele esențiale, a căror narare aici nu-și mai are rostul.*

Mult mai interesant ni se pare a pune în lumină atitudinea lui Plutarh față de evenimentele pe care le narează și față de eroii dramei și, desigur, în primul rînd față de Otho.

Plutarh, așa cum a făcut și în „Viața" lui Galba, nu-și pune întrebarea cu ce probleme economice, sociale și politice era confruntat Otho, pentru ca, apoi să-l judece după modul cum a încercat să le rezolve. Biograful este preocupat de nararea faptelor și din felul cum le expune, se vede simpatia sau antipatia, aprobarea sau dezaprobarea lui față de un personaj sau altul.

Biograful laudă pe Otho, pentru că: era moderat; (cap. 1); a pedepsit pe Tigellinus, dînd astfel satisfacție opiniei publice (cap. 2); a ridicat statuile lui Nero și n-a mai făcut nici un rău (cap. 3); a avut grijă de mama lui Vitellius (cap. 5) și a pus capăt războiului dus de romani împotriva romanilor, hotărînd să se sinucidă (cap. 15). Atît de caldă este aprobarea pe care o exprimă Plutarh cu privire la acest gest al lui Otho, încît redă un mare fragment din presupusul discurs pe care l-a rostit Otho înainte de a se sinucide.

Evident că biograful nu-și cruță criticile atunci cînd faptele se îndepărtează de la linia morală pe care o vea mereu în vedere ca un ideal care trebuie urmărit. Astfel el relatează, cu o repulsie abia reținută, felul cum Otho și Vitellius s-au insultat reciproc (cap. 4), aruncîndu-și unul altuia fapte de care se făcuseră amîndoi vinovați. Plutarh pune în lumină cu destulă insistență lipsa de experiență militară a lui Otho (cap. 4; 9,1; 11,3), și re-

prosul cel mare pe care-l face biograful lui Otho, îl constituie faptul că s-a opus amînării luptei de la Bedriacum.

După felul cum aprobă sau critică Plutarh faptele lui Otho se vede clar că biograful ar fi voit ca Otho să fie mai bun militar să pună capăt tulburărilor armate, să întărească puterea imperială grav zdruncinată de evenimentele sîngeroase, în care romanii luptau împotriva romanilor.

Un mare rol l-au avut însă soldații, iar Plutarh trebuie să ia, implicit sau explicit, atitudine cu privire la comportarea și la acțiunile lor. Biograful este foarte iritat de indisciplina care domnea în rîndurile lor (cap. 5,3), de faptul că erau moleșiți și roși de viciile de la Roma, de faptul că nu s-au putut măsura cu ostașii lui Vitellius (cap. 9,1), de rușinoasa lor comportare la Bedriacum, unde au luptat prost (cap. 12). Dar biograful subliniază aproape patetic dragostea și fidelitatea lor pentru Otho (cap. 15 și 16). Într-un cuvînt, Plutarh ar fi dorit ca Otho să fie un mai bun ostaș, soldații să fie mai disciplinați și călîți și să se pună capăt cît mai curînd vărsării de sînge între romani. Din punct de vedere moral biograful are perfectă dreptate, dar el nu se întreabă dacă, în condițiile economice, social-politice și militare în care s-au desfășurat aceste conflicte armate, puteau fi ele evitate.

Marele serviciu pe care l-a adus Plutarh istoriei și istoriei literare scriind această biografie constă în expunerea bogată a faptelor esențiale și în căldura și umanitatea care îl caracterizează pe biograf. Dăm acum cîteva citate care ilustrează atitudinea lui Plutarh față de evenimentele și principalii eroi ai dramei.

Otho creează impresia unei domnii promițătoare. *„Exilaților de pe vremea lui Nero, care se întorseseră în timpul domniei lui Galba, care erau senatori, le-a dat averile pe care le mai găsiseră nevîndute. De aceea fruntașii cetății și cei care dispuneau de cea mai mare influență și care erau îngroziți mai înainte, la gîndul că nu un om, ci un geniu rău sau o pedeapsă se abătuse asupra statului, au început să aibă nădejdi mai bune, ca în fața unei domnii pline de promisiuni" (cap. 1).*

Otho n-a mai făcut nimănui nici un rău. *După ce a mulțumit poporul, oferindu-i această dreaptă plăcere [îndepărtarea lui Tigellinus], n-a mai produs nimănui vreun rău, apoi, făcînd pe placul mulțimii, n-a mai refuzat la început ca în teatre să fie numit Nero. Și cînd unii au adus în public statuile lui Nero, nu i-a împiedicat" (cap. 3,1).*

Otho a pus capăt războiului sinucigîndu-se. *„La noi se află și senatul și soțiile și copiii dușmanilor lor. Dar războiul nu se duce împotriva lui Hanibal, nici împotriva lui Pyrhhus, nici împotriva cimbrilor, pentru apărarea Italiei, dar luptîndu-ne cu romanii, noi facem rău patriei, fie că învingem, fie că sîntem învinși. Căci binele învingătorului este un rău pentru patrie. Să credeți că pot mai frumos să mor decît să domnesc. Căci nu văd de ce mare folos voi fi romanilor, dacă voi învinge, cît văd că voi fi de un mare folos dacă mă voi sacrifica pentru pace și concordie și pentru ca Italia să nu mai vadă o astfel de zi" (cap. 15). Reamintim faptul că nu se cunosc cuvintele pronunțate de Otho în acele momente și că deci istoriografii și-au imaginat ei înșiși discursul. Plutarh însă pune în gura acestui erou o idee care-l frămînta, și anume necesitatea de a se pune capăt vărsării de sînge.*

Aceste pasaje ne arată care sînt faptele săvîrșite de Otho și aprobate de Plutarh. Tot ceea ce nu concorda cu această atitudine este criticat de biograf.

Dragostea și fidelitatea soldaților față de Otho. *„Dar, după cît se pare, nici un tiran sau rege dintre cîți fuseseră mai înainte nu erau stăpîniți de o dorință atît de vie de a domni, cît erau soldații aceia de a fi comandați și de a asculta pe Otho. Această dragoste pentru Otho nu i-a părăsit nici cînd a murit, ci a continuat să dăinuiască, transformîndu-se într-o neîmpăcată ură împotriva lui Vitellius" (cap. 17,4). Evident, gîndește biograful implicit, dacă acești soldați ar fi fost disciplinați și buni luptători, ar fi asigurat victoria lui Otho, iar această victorie ar fi putut pune capăt vărsării de sînge între romani.*

Socotim că aceste citate sînt suficiente spre a ilustra în esență atitudinea explicită sau implicită a biografului față de evenimente.

Faptele prin ele însele conferă narației o savoare cu totul deosebită pe care talentul de povestitor al lui Plutarh o sporește și mai mult.*

---

* A se vedea bibliografia la *„Viața" lui Galba.*

1 Noul împărat, dis-de-dimineață, urcîndu-se pe Capitoliu, a adus un sacrificiu. Apoi, poruncind ca Marius Celsus[1] să vină la el, l-a salutat și i-a vorbit cu multă umanitate și l-a îndemnat să uite mai degrabă motivul pentru care a fost întemnițat decît să-și amintească de eliberare. Dar Celsus n-a răspuns nici fără noblețe, nici fără judecată, ci a zis că însăși natura acuzării este o dovadă a caracterului său, căci se făcuse vinovat într-adevăr pentru că se oferise garant lui Galba, căruia nu-i era cu nimic îndatorat. Cei de față au fost plăcut impresionați de amîndoi, iar armata i-a lăudat. (2) În senat, Otho a rostit multe cuvinte liberale și omenoase, iar timpul în care mai avea să fie el consul, l-a dat lui Verginius Rufus, iar pe cei pe care-i desemnase Nero consuli, i-a păstrat în demnitățile lor. Pe cei care erau mai în vîrstă sau se bucurau de faimă, acordîndu-le slujbe preoțești. Exilaților de pe vremea lui Nero, care se întorseseră în timpul domniei lui Galba, care erau senatori, le-a dat averile pe care le mai găsiseră nevîndute. De aceea fruntașii cetății și cei care dispuneau de cea mai mare influență și care erau îngroziți mai înainte, la gîndul că nu un om, ci un geniu rău sau o pedeapsă se abătuse asupra statului, au început să aibă nădejdi mai bune, ca în fața unei domnii pline de promisiuni.

2 Dar în același timp pe toți romanii nimic nu i-a umplut atît de mult de bucurie și nu i-a apropiat de Otho cît a făcut atitudinea lui față de Tigellinus. Într-adevăr, Tigellinus[2] nu-și dădea seama că ispășește pedeapsa chiar prin boli trupești de nelecuit și prin teama de pedeapsă care-l stăpînea și pe care cetatea o cerea ca o datorie.

Oamenii cu minte socoteau ca o ultimă pedeapsă nelegiuitele și infamele lui rostogoliri printre femei impure de moravuri ușoare, în fața cărora mai palpita nestăpînirea lui, cînd era aproape muribund, considerînd că aceasta echivalează cu multe morți. Îi irita totuși faptul că el mai privește lumina soarelui, în timp ce el făcuse ca atîția oameni să n-o mai privească din cauza lui. (2) A trimis deci Otho pe cineva la Tigellinus care se afla la țară lîngă Sinuessa[3]. Căci aici își petrecea viața și erau acolo multe nave cu care ar fi putut fugi.

Pe trimis a încercat dîndu-i aur să-l convingă să-l ierte, dar cum nu l-a putut convinge, i-a dat darul, dar l-a rugat să aștepte pînă se rade. Dobîndind această îngăduință, și-a tăiat el singur gîtul.

3 După ce a mulțumit poporul, oferindu-i această dreaptă plăcere, n-a mai produs nimănui vreun rău, apoi, făcînd pe placul mulțimii, n-a refuzat la început ca în teatre să fie numit Nero[4]. Și cînd unii au adus în public statuile lui Nero, nu i-a împiedicat. Cluvius Rufus[5] spune că în Spania au fost aduse niște diplome din acelea prin care se trimit pe purtătorii de ordine. În acestea la numele lui Otho era adăugat numele de Nero. Totuși dîndu-și seama că fruntașii și nobilii cetății sînt indignați de acest lucru, a încetat. (2) În timp ce domnia lui de la început se contura astfel mercenarii i se ofereau cu greu, îndemnîndu-l să nu aibă încredere în ei și să-i îndepărteze, fie că se temeau cu adevărat, fie că acesta era pentru ei un pretext să acționeze și să pornească război. (3) Crispinus a fost trimis de Otho însuși la cohorta a XVII-a, ca s-o aducă de la Ostia. El s-a pregătit în timpul nopții și a început să pună armele în căruțe așa că atunci cei mai îndrăzneți au început cu toții să strige că Crispinus nu pregătește nimic sănătos, ci că senatul pune la cale o schimbare, iar armele se transportă împotriva Caesar-ului, nu pentru Caesar. (4) Cuvîntul acesta a pus stăpînire pe mulți și a început să-i atîțe, și unii au început să pună mîna pe căruțe, iar alții au ucis pe cei care se împotriveau și pe Crispinus însuși. Apoi cu toții, chemîndu-se unii pe alții, au pornit spre Roma, ca să dea ajutor Caesar-ului. Și aflînd că Caesar se află la cină cu optzeci de senatori, au pornit spre palat, zicînd că acum este momentul să ucidă pe toți dușmanii lui Caesar. (5) Orașul, cuprins de teama de a fi devastat, producea o mare zarvă, iar în palat se alerga încoace și încolo, iar Otho se afla într-o teribilă încurcătură. Astfel, temîndu-se de oameni, el însuși era spaimă pentru ei, și-i vedea cum îl privesc cu ochii ațintiți, fără glas și consternați, mai ales că unii veniseră cu soțiile la cină. A trimis pe prefecți cu porunca de a vorbi soldaților și de a-i liniști, în timp ce a ridicat de la masă pe oaspeți și le-a dat drumul pe alte uși. Și cu greu au putut să fugă printre mercenarii care dădeau buzna spre sala de mese, întrebînd unde sînt dușmanii lui Caesar. (6) Atunci Otho, stînd în picioare pe patul său, le-a făcut multe îndemnuri liniștitoare și i-a rugat și n-a cruțat nici lacrimile și cu greu a izbutit să-i întoarcă. A doua zi le-a dăruit fiecăruia cîte o mie două sute cincizeci de drahme, apoi s-a dus în tabără și a lăudat mulțimea soldaților pentru bunăvoința pe care i-o arătaseră și pentru avîntul lor. Spunînd apoi că sînt cîțiva care se insinuează în tabără cu intenții rele spre a calomnia moderația lui și statornicia lor le-a cerut să-i înțeleagă îndignarea și să-i pedepsească împreună cu el. Cu toții au lăudat propunerea și l-au îndemnat s-o pună în aplicare, iar el, luînd numai doi, de a căror pedepsire era sigur că nimeni n-o să se supere, a plecat.

4 Cei care-l mai iubeau încă pe Otho și mai aveau încredere în el s-au mirat de această schimbare, iar alții socoteau că acestea sînt măsuri politice necesare dictate de împrejurare, luate spre a face pe placul mulțimii, avînd în vedere războiul. Căci se și vestise că Vitellius într-adevăr luase în primire puterea și forța militară a unui împărat. Mereu soseau pterofori[6] care spuneau că neîncetat i se alătură cîte cineva. Alții spuneau că armatele din Pannonia, din Dalmația și din Mysia, împreună cu comandanții, îl aleseseră comandant pe Otho. Repede a

sosit și de la Mucianus[7] și de la Vespasianus[8] scrisori binevoitoare, dintre care unul avea sub comanda lui mari oști în Siria, iar altul în Iudeea. (2) Încurajat de aceste scrisori, Otho i-a scris lui Vitellius, îndemnîndu-l să aibă gînduri ostășești și i-a oferit să-i dea bani și o cetate în care va putea trăi în liniște mai ușor și mai plăcut. I-a răspuns și Vitellius lui Otho, la început ironizîndu-l, dar după aceea au început și unul și altul să se insulte în scrisori, aruncîndu-și vorbe de ocară, fără să spună lucruri neadevărate, ci aruncîndu-i fiecare celuilalt în față, nu fără motiv, dar în chip ridicol, fapte urîte de care se făcuse vinovat și unul, și celălalt.

E greu de spus care dintre ei avea o cantitate mai mică de îmbuibare de moliciune, de lipsă de experiență în războaie și de datorii contractate pentru lipsurile îndurate anterior. (3) Vorbindu-se despre multe semne și arătări, unele dintre ele porneau din zvonuri fără surse sigure și erau deci supuse îndoielii, dar toți au văzut pe Capitoliu frîul zeiței Victoria căzut din mînă ca și cînd n-ar mai fi putut să-l țină, iar pe insula din mijlocul Tibrului s-a văzut statuia lui Iulius Caesar întoarsă cu fața de la apus spre răsărit, deși nu avusese loc nici un cutremur de pămînt și nici o suflare puternică de vînt. Acest lucru se spune că s-a petrecut în zilele în care Vespasianus a început să pună mîna pe putere în mod clar. (4) Iar semnul întîmplat cu Tibrul toți îl considerau rău. Astfel, era anotimpul cînd toate rîurile au apă din plin, dar niciodată mai înainte nu se ridicase atît de mult și nici nu distrusese și nimicise cu revărsarea lui atîtea lucruri, inundînd o mare parte a cetății și, mai ales, acea parte a orașului în care depun grîul pentru vînzare, încît mai multe zile a dăinuit o mare lipsă de grîu.

5 Iar cînd s-a vestit că Caecina și Valens, legați ai lui Vitellius, au ocupat Alpii, la Roma, Dolabella[9], un patrician, a dat de bănuit mercenarilor că pune la cale lucruri noi. Otho, fie că se temea de el, fie că se temea de un altul, l-a trimis la Aquinum[10]. Recrutînd la Roma pe cîțiva care să meargă cu el, printre aceștia a fost și

Lucius, fratele lui Vitellius — fără să-i adauge și fără să-i suprime ceva din onoarea pe care o avea. Cu multă seriozitate s-a îngrijit și de mama și de soția lui Vitellius, ca să nu aibă nici o grijă. Prefect la Roma a lăsat pe Flavius Sabinus, fratele lui Vespasianus, fie că voia ca prin aceasta să aducă un omagiu lui Nero — căci Sabinus primise de la el demnitatea, iar Galba i-o luase — fie că voia să arate și mai mult bunele sentimente pentru Vespasianus și să cîștige încrederea lui Sabinus. (2) El însuși deci a rămas la Brixillum, un oraș al Italiei situat lîngă rîul Padus. Comandanți ai armatelor a trimis pe Marius Celsus, pe Suetonius Paulinus[11], pe Gallus[12] și pe Spurina[13], oameni cu vază, dar nu puteau să se folosească de propriile lor planuri, cînd aveau comanda, din cauza indisciplinei și îndrăznelii soldaților lor. Soldații nu voiau să mai asculte de alții, gîndind că împăratul de la ei dobîndise puterea. (3) Dar nici situația dușmanilor nu era cu totul bună, căci nici soldații lor nu se supuneau comandanților, ci erau feroci și mîndri din aceeași cauză. Totuși ei aveau experiența în războaie și, obișnuiți cum erau, nu fugeau de oboseală, iar aceștia erau moleșiți de trîndăvie și de viața liniștită pe care o duseseră multă vreme, căci trăiseră mai mult pe la teatre, la adunări și lîngă scenă, iar acum voiau ca prin violență și fălosie să se prefacă că refuză sarcinile, sub cuvînt că ei sînt prea puternici, ca să le facă, și nu că sînt incapabili să le execute. (4) Iar Spurina, încercînd să-i forțeze, era cît pe ce să fie ucis de ei. Apoi nu i-au cruțat nici o insultă și violență, ci l-a numit trădător și nenorocirea intereselor și treburilor lui Caesar. Unii dintre ei s-au dus noaptea, beți, la cortul lui, cerîndu-i bani de drum, pentru că, ziceau ei, trebuie să se ducă la Caesar, ca să-l acuze în fața lui.

6 Dar salvarea situației a venit, și pentru Otho, și pentru Spurina, de la insultele pe care le-au proferat soldații de la Placentia. Astfel soldații lui Vitellius, năpustindu-se asupra zidurilor cetății, luau în batjocură pe soldații lui Otho, care ședeau pe crenelurile cetății, numindu-i scenici

și dănțuitori de pirichiu[14] și spectatori la jocurile Pitice și Olimpice[15], dar neștiutori și care nici măcar n-au văzut războaiele și care se mîndesc că au tăiat capul unui bătrîn neînarmat [numind pe Galba], dar care n-ar fi îndrăznit să pornească pe față la lupta cu un bărbat adevărat. (2) Iar soldații de pe ziduri așa de tare au fost revoltați și mîniați de insultele care li se aduceau, încît s-au dus cu toții în fugă la Spurina și au cerut să se folosească de ei și să ia comanda, fiindcă nu se vor da înapoi de la nici un pericol. Înfierbîntîndu-se o aprigă luptă la ziduri și fiind aduse multe mașini de război, au învins soldații lui Spurina și au respins pe adversari, producînd un mare măcel și au scăpat astfel un oraș care înflorea printre primele în Italia. (3) De altfel, soldații lui Otho erau mult mai plăcuți la întîlnire decît soldații lui Vitellius, și cînd era vorba de particulari, și cînd era vorba de cetăți. Într-adevăr, comandantul soldaților lui Vitellius era Caecina, un om care nu era plăcut, nici la vorbă, nici la înfățișare, ci era nesuferit și antipatic, cu corpul lui uriaș, care purta pantaloni și mîneci, ca gallii, și care vorbea prin semne chiar cu comandanții romani. Soția lui, însoțită de un escadron de cavalerie alcătuit din soldați aleși, mergea călare împodobită cu mare fast. (4) Dimpotrivă, Fabius Valens[16], celălalt comandant, nu se mai putea sătura, în lăcomia lui, nici prin prădăciunile pe care le făcea la dușmani, nici prin tot felul de furturi și de mituri de la aliați, ba chiar se părea că atît de încet mersese, încît pierduse prima luptă. Sînt unii care învinuiesc pe Caecina că s-a grăbit să dobîndească el victoria, mai înainte de a sosi celălalt, dar care, în rest, a făcut mai puține păcate, și prin faptul că n-a dat lupta la timp și nici n-a depus mult avînt — aproape că a dus la prăbușire întreaga situație a Vitellianilor.

7 Într-adevăr, fiind respins de la Placentia, Caecina a pornit spre Cremona, alt oraș mare și îmbelșugat. Atunci Annius Gallus a pornit să dea ajutor lui Spurina la Placentia, iar cînd a auzit că locuitorii Placentiei sînt în drum, iar că cei de la Cremona sînt

în primejdie, și-a dus acolo armata și și-a așezat tabăra în apropiere de dușmani, apoi și de la ceilalți fiecare a venit în ajutorul comandantului. (2) Caecina a ascuns mulți ostași în locuri povîrnite și păduroase, apoi a poruncit călăreților să dea iureș, iar cînd dușmanii îi vor ataca, să se retragă, cîte puțin, pînă cînd, ducîndu-i așa, să-i atragă pînă la locul cursei, acest lucru a fost denunțat de niște dezertori ai lui Celsus. Acesta deci, pornind în calea dușmanului, cu călăreți aleși, și urmărindu-i cu multă atenție și încercuind pe cei care se aflau la pîndă și tulburîndu-i, a chemat pedeștrii din tabără. (3) Și se pare că, dacă ei s-ar fi dus la timp, n-ar mai fi rămas nici un dușman, ci ar fi zdrobit toată armata care era cu Caecina și ar fi ucis pe toți, dacă ar fi atacat cu cavaleria. Dar Paulinus, venind în ajutor prea tîrziu, a fost învinuit că a comandat armata mai prejos de faima lui. Dar mulți dintre ostași îl acuzau de trădare și-l iritau pe Otho, fălindu-se că victoria li se datorește lor, iar că, dacă lucrurile n-au ieșit așa cum trebuie, este din vina comandanților. (4) Dar Otho nu avea atît de mare încredere în ei, cît dorea să nu pară că nu are încredere. A trimis deci la armate pe fratele său Titianus și pe prefectul Proclus, care avea de altfel toată conducerea, iar Titianus era numai cu numele. Paulinus și Celsus căutau să profite de numele sfetnicilor și prietenilor, dar în afaceri nu aveau nici o putere. (5) Dar situația era tulbure și la dușmani, mai ales la Valens. Și, vestindu-se lupta care s-a dat la locul cursei, au fost cuprinși de mînie că aceia nu au venit în ajutor și au murit atîtea mii de oameni. Izbutind cu greu să-i convingă și să-i liniștească cînd erau gata să arunce cu pietre în el, a pornit armata și și-a unit forțele cu ale lui Caecina.

8 Iar Otho, venind în tabără la Bedriacum, care este o cetate mică nu departe de Cremona, a început să țină sfat cu privire la luptă. Proclus și Titianus erau de părere, avînd în vedere că armatele erau pline de însuflețire, în urma recentei victorii, să dea bătălia și să nu stea pe loc slăbind avîntul armatei și așteptînd să vină Vitel-

lius din Gallia. Paulinus însă a spus că dușmanii au totul la dispoziție și că nimic nu le lipsește, dar că Otho are o armată considerabilă, întru nimic mai mică decît cea de față, care trebuie să vină din Mysia și din Pannonia, dacă va avea în vedere interesul său și nu pe al dușmanului. Într-adevăr, el va avea la dispoziție ostași întru nimic mai avîntați decît sînt ei acum, cînd sînt mai puțini la număr, dacă vor vedea că li se adaugă mai mulți luptători, ci vor da lupta într-o situație mai prosperă. Pe lîngă acestea, zicea el, zăbava este în interesul lor, deoarece au la îndemînă tot ceea ce le trebuie, dimpotrivă zăbava va aduce dușmanilor lipsa de cele necesare, deoarece vor zăbovi pe teritoriul dușman. (2) Zicînd acestea Paulinus, Marius Celsus a trecut de partea lui. Annius Gallus nu era de față, ci era îngrijit în urma unei căderi de pe cal, dar Otho i-a scris și el a răspuns că este de părere să nu se grăbească, dar să aștepte armata din Mysia care este pe drum. Dar nu i-a convins, ci au fost puternici și au învins cei care au îndemnat la luptă.

9 Fiecare menționează o cauză diferită. Dar, în mod evident, soldații gărzilor pretoriene, cărora li se vorbea, păstrînd rînduiala unei gărzi, atunci pentru prima dată au gustat din adevărata militărie și doreau cu ardoare petrecerile nerăzboinice și sărbătorile din Roma și nu erau supuși și nu puteau fi stăpîniți, cînd se grăbeau la luptă, ci se gîndeau ca din drum să prade pe dușmani. Se pare însă că nici Otho însuși n-a mai putut rezista în fața necunoscutului, nici n-a mai putut răbda să aibă gînduri bune din cauza neobișnuinței și a slăbiciunii în fața primejdiei și, doborît de gînduri parcă, și-a acoperit fața și a pornit în grabă, ca și cînd și-ar fi dat drumul la întîmplare de pe o prăpastie. Și acest lucru l-a povestit oratorul Secundus[17], care i-a fost secretar lui Otho. (2) Se putea auzi cum unii spuneau că ambele armate erau cuprinse de impulsul de a se uni și că mai ales au căzut de acord să aleagă pe cel mai bun dintre comandanții de față, iar dacă nu, atunci, convocînd senatul, să lase pe seama lui alegerea împăratului. (3) Și nu este nepotrivit

cu adevărul că, deoarece nici unul dintre ei nu se învoia cu cei care fuseseră proclamați împărați, noian de gînduri au cuprins pe ostașii adevărați și harnici și care mai aveau minte: își spuneau că este urît și înfricoșător ca suferințele de care se plîngeau cetățenii că și le provocaseră sau le îduraseră unii de la alții din cauza lui Marius[18] și Sylla[19] apoi din cauza lui Caesar[20] și Pompeius[21] și le fac ei pentru procurarea demnității de împărat, pentru nesăturarea și violența lui Vitellius sau pentru viața de moliciune și de nestăpînire a lui Otho. Celsus, dîndu-și seama că acestea sînt gîndurile lor, a început să tărăgăneze, sperînd că decizia va veni fără luptă și oboseală, dar și Otho, de teamă, a grăbit lupta.

10 El, apoi, s-a retras iarăși la Brixillum[22], săvîrșind și de data aceasta o greșeală, nu numai prin faptul că a îndepărtat respectul real și ambiția luptătorilor, dar și prin faptul că, luînd pe cei mai curajoși și mai cu avînt dintre călăreți ca și pedestrași în gardă a sa personală, a decapitat puterea armatei. (3) S-a întîmplat că în acele zile s-a dat și lupta de la Padus, cînd Caecina încerca să forțeze trecerea, iar soldații lui Otho se sileau să înainteze și să treacă. Dar cum nu aveau nici un rezultat, au pus în nave torțe pline cu rășină și smoală, iar vîntul, suflînd pe deasupra apei, a dus spre dușmani materia inflamantă. Producîndu-se, la început, fum, apoi flăcări mari, dușmanii au fost puși în neorînduială și, sărind în rîu, au răsturnat și navele și s-au predat și dușmanilor făcînd mult haz? Iar germanii, luptînd corp la corp cu gladiatorii lui Otho, i-au înfrînt la o insuliță a rîului și au ucis pe mulți dintre ei.

11 În timp ce se petreceau aceste lucruri, iar soldații lui Otho de la Bedriacum se năpusteau cu mînie, cerînd lupta, Proclus i-a scos din Bedriacum și i-a dus la luptă așezînd tabăra la cincizeci de stadii de oraș atît de neîndemînatic și de ridicol, încît, deși era primăvară, iar cîmpiile de primprejur aveau multe ape și rîuri care curgeau continuu, a suferit totuși de lipsă de apă. (2) A doua zi el

voia să pornească pe drumul care-i ducea la dușmani, dar Paulinus nu era de părerea aceasta, căci — dușmanii se aflau la o sută de stadii — credea că trebuie să aștepte și să nu se obosească și să dea lupta veniți imediat de pe drum împotriva unor oameni bine înarmați și puși în rînduială, cu calm, în timp ce ei înșiși parcurg o cale atît de lungă printre animale de povară și acoliți[23]. (3) Pornindu-se de aici o discuție în contradictoriu, printre comandanți, a venit de la Otho un călăreț, dintre așa-zișii numizi, care poruncea să nu stea pe loc și nici să nu piardă timpul, ci să ducă deîndată oastea împotriva dușmanilor. Atunci ei, ridicînd tabăra, au pornit. Dar Caecina, aflînd despre sosirea dușmanilor, s-a temut și s-a tulburat și, părăsind rîul și lucrul în grabă, a pornit spre tabără. Fiind deci înarmați cei mai mulți ostași și primind consemnul de la Valens, în timp ce punea legiunile în ordine de bătaie, a trimis înainte pe cei mai buni călăreți.

12 Atunci deodată se răspîndește zvonul printre ostașii aflați în prima linie, din ce sursă nu se știe, care zicea că comandanții vitelliani au să treacă de partea lor. Cînd s-au apropiat deci de ei, i-au salutat prietenește numindu-i tovarăși de arme. Dar deoarece aceia n-au primit salutul cu bune sentimente, ci, dimpotrivă, au răspuns cu mînie și cu vorbe dușmănoase, cei care i-au salutat au fost cuprinși de descurajare, iar ceilalți au fost pradă bănuielii că cei care-i salutaseră sînt trădători.

Și acest lucru i-a tulburat mai întîi, cînd ei se și luaseră la harță cu dușmanii. Apoi și în privința celorlalți totul se petrecea în dezordine, dar multă neorînduială au cauzat și bagajele care erau amestecate cu luptătorii, apoi multe gropi mai constituiau pentru ei și locurile pline de adînciturі și de șanțuri, pe care luptătorii, încercînd să le ocolească, erau siliți să lupte de-a valma și pe grupuri izolate cu dușmanii. (3) Numai două legiuni — căci așa numesc aceste corpuri de oaste romanii — numite ale lui Vitellius Rapax[24], iar cea a lui Otho Adiutrix[25], desfășurîndu-se într-o cîmpie deschisă și netedă și dînd o luptă după toate regulile, au rezistat multă vreme

pe cîmpul de bătaie. Oamenii lui Otho erau robuști și curajoși, dar abia atunci luau contact cu lupta și cu războiul, iar ostașii lui Vitellius, obișnuiți cu multe bătălii, erau bătrîni, care trecuseră de floarea vîrstei. Cînd deci soldații lui Otho s-au năpustit asupra lor, le-au luat vulturul, după ce i-au respins, ucigînd aproape pe toți cei care se aflau în linia întîia, iar aceia, cuprinși de rușine și de mînie, au ucis și pe Orphidius[26], legatul acelei legiuni, și au luat drept pradă multe steaguri. (4) Împotriva gladiatorilor care aveau faima că au experiență și curaj în lupta corp la corp, Alfenus Varus[27] a pus pe batavi. Aceștia sînt cei mai buni călăreți ai germanilor, și locuiesc pe o insulă a fluviului Rin. Împotriva lor puțini dintre gladiatori au rezistat, încît au luat-o la fugă spre rîu și au dat peste cohortele dușmanilor, care erau așezate acolo și de care au fost respinși și uciși cu toții. Dar dintre toți, în chipul cel mai rușinos au luptat soldații din garda pretoriană, care nici măcar n-au avut curajul să se ia la harță cu dușmanii, ci, fugind printre ostașii care nu fuseseră încă înfrînți, i-au umplut de frică și de tulburare. Și totuși mulți dintre soldații lui Otho au înfrînt pe dușmanii care se aflau în fața lor și s-au năpustit prin mijlocul dușmanilor învingători și au ajuns pînă la tabăra lor.

13 Dintre comandanți nici Proclus[28], nici Paulinus[29] n-au îndrăznit să intre cu ei în tabără, ci a luat-o pe alt drum, căci se temeau de ostași, care dau vina înfrîngerii pe comandanți. Annius Gallus, în oraș, a început să încurajeze și să mîngîie pe cei care se strîngeau de la luptă, zicînd că fusese egală și că în multe părți ale frontului învinseseră pe dușmani. (2) Marius Celsus, convocînd pe cei care dețineau vreo răspundere, le-a spus să se sfătuiască în comun, deoarece, în urma unei astfel de nenorociri și după măcelul atîtor cetățeni, nici Otho, dacă este om bun, poate nu va mai voi să încerce sorții bătăliei. Într-adevăr Cato[30] și Scipio, nevoind să cedeze lui Caesar, care repurtase victoria de la Pharsalus, sînt învinuiți că au prăpădit oameni mulți și buni în Africa, cînd nu era

necesar, deși ei luptau pentru libertatea romanilor. De rest, soarta s-a arătat aceeași pentru toți și nu-i lipsește pe oamenii buni de un singur lucru, anume de a se sfătui și a chibzui bine cu privire la evenimente, chiar cînd suferă eșecuri. (5) Zicînd acestea, a convins pe comandanți. Cînd au încercat însă gîndurile soldaților, au văzut că doresc pacea, iar Titianus îndemna la începerea tratativelor de pace. Atunci Celsus și Gallus au hotărît să meargă și să înceapă discuții cu Caecina și Valens. Dar cînd mergeau ei, i-au întîmpinat niște centurioni, zicînd că oastea a și fost pusă în mișcare și merge la Bedriacum, iar ei au fost trimiși de comandanți să trateze pacea. Celsus, lăudîndu-i, le-a cerut să meargă cu el și să întîlnească pe Caecina. (4) Cînd erau aproape Celsus a trecut printr-o primejdie. Din întîmplare, călăreții care fuseseră învinși la locul ambuscadei, tocmai o porniseră înainte. Cînd l-au văzut deci pe Celsus apropiindu-se, de îndată au început să strige și au pornit spre el. Dar centurionii, postîndu-se în fața lui Celsus, i-au oprit. Și, în timp ce ceilalți comandanți strigau să-l cruțe, Caecina, aflînd care era situația, a pus repede capăt neorînduielii călăreților și, salutînd prietenește pe Celsus, a pornit cu ei la Bedriacum. (5) În acest timp, Titianus se căia că trimisese soli și a expediat pe cei mai îndrăzneți soldați la ziduri și a chemat și pe alții să vină în ajutor. Dar Caecina, avîntîndu-se cu calul și întinzînd mîna dreaptă, nimeni nu s-a mai împotrivit, ci cei de pe ziduri au salutat pe soldați, iar alții, deschizînd porțile, au ieșit și s-au amestecat cu cei care veniseră. Nimeni n-a făcut nici un lucru rău, ci salutînd și dîndu-și mîna dreapta, au jurat toți pentru Vitellius și au trecut de partea lui.

14 Așa spun cei mai mulți dintre martorii oculari cu privire la desfășurarea luptei, dar observă ei înșiși că nu știu clar fiecare lucru în parte, din cauza neorînduielii și a inegalității. Cînd eu am trecut prin cîmpia aceea, Mestrius Florus[31], fost consul, care era dintre cei care-l urmaseră pe Otho nu de bunăvoie, ci de nevoie, mi-a arătat un templu vechi și mi-a spus că după luptă a văzut acolo

o grămadă așa de mare de morți, încît cei de deasupra atingeau acoperișul templului. Cercetînd care este cauza, nici el însuși n-a descoperit-o, dar nici de la altul n-a aflat-o. Este verosimil ca în războaiele civile să moară mulți oameni, cînd se produce o înfrîngere, pentru că nu se iau prizonieri, căci învingătorii nu se pot folosi de ei. Totuși îngrămădirea unor atît de numeroase cadavre nu-și găsește o explicație mulțumitoare.

15 La început, cum este firesc în astfel de împrejurări, Otho a primit o știre neclară, apoi, cînd au sosit cîțiva răniți aducînd vești nu este de mirare că prietenii lui Otho nu-l lăsau să renunțe și căutau să-l încurajeze, dar încrederea soldaților a întrecut orice închipuire. Într-adevăr, nimeni dintre ei n-a plecat, n-a trecut de partea dușmanilor, și nici unul n-a fost văzut că se interesează de treburile lui, cînd împăratul era desperat, ci toți, la fel, se duceau la ușile lui, îl numeau împărat, iar cînd el pornea, ei se plecau și luîndu-i mîinile, strigînd și implorîndu-l, căzîndu-i în genunchi și plîngînd, îl ruga să nu-i părăsească, să nu-i predea dușmanilor, și să se folosească de ei, cît timp mai respiră, de corpurile și de sufletele lor pentru el. Aceste implorări le făceau toți la fel. Unul dintre soldații cei mai obscuri, întinzînd pumnalul, a zis: „Să știi, Caesar, că toți sînt pregătiți să facă la fel pentru tine“ și s-a omorît. (2) Dar nici un fapt dintre acestea nu l-a mișcat pe Otho, ci cu fața senină și nemișcată, întorcîndu-și privirea peste tot, a zis: „Această zi, tovarăși de arme, o socotesc mai fericită decît aceea în care m-ați făcut împărat, cînd văd că voi sînteți astfel de oameni și-mi cereți astfel de lucruri. Dacă am fost demn de ocîrmuirea romanilor, trebuie să-mi jertfesc viața pentru patrie. (3) Știu că victoria pentru dușmani nu este nici temeinică, nici durabilă. Se vestește că armata noastră din Mysia nu este drum de multe zile de aici, și a și urcat Marea Adriatică. Asia, Siria și Egiptul și armatele care poartă război împotriva iudeilor sînt cu noi. La noi se află și senatul, și soțiile și copiii dușmanilor. Dar războiul nu se duce împotriva lui Hanibal, nici împotriva lui

Pyrrhus, nici împotriva cimbrilor, pentru apărarea Italiei, dar luptîndu-ne cu romanii, noi facem rău patriei, fie că învingem, fie că sîntem învinşi. Căci binele învingătorului este un rău pentru patrie. Să credeţi că pot mai frumos să mor decît să domnesc. Căci nu văd de ce mare folos voi fi romanilor dacă voi învinge, cît văd că voi fi de un mare folos dacă mă voi sacrifica pentru pace şi concordie şi pentru ca Italia să nu mai vadă o astfel de zi".

16 Zicînd acestea şi respingînd pe aceia care încercau să insiste şi să-l îndemne, a poruncit prietenilor să se depărteze. Tot aşa a făcut şi cu senatorii care erau de faţă. Iar celor care nu erau de faţă, le-a scris şi tot aşa a scris şi cetăţilor, pentru ca să fie trimişi acasă cu cinste şi în siguranţă. Apoi, chemînd la sine pe Cocceius, fiul fratelui său, a început să-l încurajeze şi să-l îndemne să fie fără teamă şi să nu-i fie frică de Vitellius, a cărui mamă, şi copii, şi soţie fuseseră păziţi de el ca propriile sale rude. A adăugat că nici n-a voit să-l înfieze, ci a amînat adopţia pentru ca, dacă avea să fie împărat, să domnească împreună cu el, iar dacă va cădea, să nu piară împreună cu el. Apoi a mai spus: „Un singur lucru te rog să nu uiţi, dar nici să nu-ţi aminteşti prea des, anume că ai avut un unchi împărat". (2) Retrăgîndu-se după aceasta, după puţin timp s-a auzit zgomot şi strigăte la uşa lui. Astfel soldaţii ameninţau pe senatorii care plecau că-i vor ucide, dacă vor pleca, şi nu vor rămîne pe loc, părăsind pe împărat. Otho a plecat iarăşi să vadă ce este, temîndu-se pentru senatori, iar faţă de ostaşi nu se mai comporta blînd şi rugător, ci se uita cu mînie şi asprime pentru zarva făcută de ei şi le-a poruncit să plece, iar ei s-au supus şi s-au retras.

17 Către seară a fost cuprins de sete. A băut puţină apă, apoi mult timp a examinat tăişul celor două pumnale, pe care le avea, după care pe unul l-a dat, iar pe celălalt l-a pus la subsuoară şi, chemînd sclavii, cu multă dărnicie le-a oferit bani, unuia mai mult, altuia mai puţin, nu pentru că ar fi cruţat banii altora, ci orientîndu-se cu atenţie după meritele fiecăruia. (3) După ce a dat drumul sclavilor, în timpul nopţii a dormit, aşa încît paznicii camerei sale de culcare îşi dădeau seama că doarme adînc. Cînd se revărsau zorile, a chemat pe un libert, pe care-l însărcinase cu trimiterea senatorilor, i-a poruncit să se intereseze dacă porunca sa fusese îndeplinită şi aflînd că fiecare obţinuse cele ce-i erau necesare la drum, a zis: „Du-te şi te arată soldaţilor; dacă nu vrei să mori ucis urît de ei, sub cuvînt că mi-ai fost de ajutor să mă omor". (3) De cum a ieşit libertul din cameră, aşezînd sabia drept cu vîrful în sus şi ţinînd-o cu amîndouă mîinile, s-a aruncat de sus în ea, încît doar a gemut, cînd a simţit durerea şi a făcut pe cei de afară să audă. Copiii au început să plîngă şi tot oraşul împreună cu tabăra a fost cuprins de jale iar soldaţii, strigînd, au dat buzna la uşi şi se tînguiau şi se căinau că nu păziseră pe împărat şi nici nu-l împiedicaseră să moară pentru ei. (4) Nimeni dintre cei care erau cu el nu l-a părăsit, ci, împodobindu-l şi pregătind un rug, l-au dus în arme, iar cei care se grăbiseră să ia pe umeri şi să poarte patul mortuar erau plini de bucurie. Dintre ceilalţi unii căzînd în genunchi, îi sărutau rănile, unii îi luau mîinile în mîna lor, unii se prosternau de departe. Alţii, aruncînd torţe pe rug, s-au sinucis, deşi nu primiseră nici o binefacere evidentă din partea mortului, nici nu se temeau că vor suferi vreo pedeapsă cruntă din partea învingătorului. Dar, după cît se pare, nici un tiran sau rege dintre cîţi fuseseră mai înainte nu erau stăpîniţi de o dorinţă atît de vie de a domni, cît erau soldaţii aceia de a fi comandat şi de a asculta de Otho. Această dragoste pentru Otho nu i-a părăsit nici cînd a murit, ci a continuat să dăinuiască, transformîndu-se într-o neîmpăcată ură împotriva lui Vitellius.

18 Celelalte lucruri îşi au locul lor unde pot fi spuse. Soldaţii, dînd pămîntului rămăşiţele lui Otho, i-au făcut un mormînt care nu trezea invidia nici prin înălţime, nici prin fastul inscripţiei. Cînd am fost la Brixillum, am vă-

zut un mormînt modest care purta această inscripţie, a cărei traducere ar suna aşa: „Memoriei lui Marcus Otho". (2) Otho a murit în vîrstă de treizeci şi şapte de ani, a domnit trei luni. În urma lui au rămas tot atît de mulţi critici ai vieţii sale pe cît de numeroşi au fost aceia care i-au lăudat moartea.

Ducînd o viaţă întru nimic mai bună decît a lui Nero, a murit într-un chip mult mai nobil. (3) Iar soldaţii, cînd Pollion, celălalt prefect, le-a poruncit să depună jurămînt de credinţă lui Vitellius, s-au mîniat. Apoi, aflînd că mai sînt de faţă cîţiva senatori, i-au lăsat să plece, şi au încredinţat comanda lui Verginius Rufus, s-au dus înarmaţi la casa lui şi au început iarăşi să-l cheme şi să-l îndemne să domnească sau să fie sol pentru ei. (4) Dar Verginius Rufus socotea că este o nebunie să primească domnia peste cei învinşi, cînd n-o primise peste cei învingători. Să trimită soli la germani, care se părea că fuseseră violentaţi împotriva aşteptărilor de către el, s-a temut, dar, fără ca cineva să observe, a ieşit pe alte uşi. Cînd soldaţii au aflat, au depus jurămînt de credinţă lui Vitellius şi, alăturîndu-se trupelor lui Caecina, au fost iertaţi.

NOTE

PHOCION

[1] Demades, fiul lui Demeas, orator atenian, născut pe la 380 î.e.n. Prins și eliberat de Filip în bătălia de la Chaeroneea a mijlocit pacea între rege și Atena. De atunci a rămas în politică un partizan al curentului macedonean.

[2] Antipatros din Tyros, filozof stoic, a avut drept profesori la Rhodos pe Stratocles, un elev al lui Panaitios. El a introdus pe Cato în filozofie. Vezi Cicero, *Despre îndatoriri*, II, *Diogenes Laertios*, VII, 139.

[3] Cicero, este vorba despre orator.

[4] Constituția lui Platon împărțea populația cetății în trei categorii: 1) filozofii = conducătorii cetății; 2) militarii = paznicii cetății; 3) agricultorii și negustorii = cei ce aprovizionează cetatea. Constituția prevedea suprimarea averii particulare.

[5] Drojdia lui Romulus prin care Cicero înțelege pe populari.

[6] Alcibiades, vezi Plutarh, *Vieți paralele*, vol. II, București, 1966.

[7] Epaminondas din Teba, celebru comandant de oști și om politic.

[8] Themistocles, vezi Plutarh, *Vieți paralele*, vol. I, București, 1968.

[9] Aristides, vezi Plutarh, *Vieți paralele*, vol. I.

[10] Numa Pompilius, unul dintre cei șapte regi legendari ai Romei despre care se spune că a pus bazele principalelor instituții religioase romane. Potrivit legendei, el se caracteriza prin înțelepciune, teamă de zei și spirit pașnic.

[11] Agesilaos, vezi Plutarh, *Vieți paralele*, IV, București, 1968.

[12] Idomeneus din Lapsaeos, prietenul și elevul lui Epicur, a scris opere cu caracter istoric, biografic, cultural.

[13] Glaucippos, fiul oratorului lui Hyperides, a scris o cuvîntare împotriva lui Phocion.

[14] Hyperides, celebru orator atenian din secolul al IV-lea î.e.n. elev al lui Platon și Socrate. În procesul lui Harpalos a

fost adversar al lui Demosthenes cu care s-a împăcat mai tîrziu.

15 Cu Platon în Academie, adică într-o atmosferă de înalte discuții filozofice.

16 Xenocrates din Chalcedon, urmaș al lui Speussipos la conducerea Academiei lui Platon (339—314 î.e.n.).

17 Duris din Samos (secolul al III-lea î.e.n.). istoric literar și istoric al artei, a scris opere cu caracter anecdotic biografic. Elev al lui Teofrast, puternic influențat de cuvîntul aristotelic.

18 Chares, camerier al lui Alexandru cel Mare, a scris o istorie a faptelor acestui rege.

19 Zenon din Citium (315—264 î.e.n.), elev al filozofului Crates, întemeietorul stoicismului.

20 Polyeuctos din Sphettos, localitate în Atica, bărbat de stat atenian și orator prieten cu Demosthenes, adversar al lui Alexandru cel Mare.

21 A se vedea Plutarh *Vieți paralele*, vol. IV.

22 Chabrias din Axione, celebru comandant de oști atenian, elev al filozofului Platon. A repurtat mai multe victorii împotriva perșilor, spartanilor, tebanilor. A căzut la Chios în anul 357 î.e.n., luptînd ca trierarh.

23 Boedromion corespunde lunii septembrie.

24 Eubulos, fiul lui Spintharos din Probalinthos, orator și om de stat atenian. Născut spre sfîrșitul secolului al V-lea î.e.n. a fost investit în 354—50 cu administrarea finanțelor cetății și a rămas celebru pentru buna sa chivernisire. După căderea Olimpului (348 î.e.n.) a încercat să constituie o Ligă împotriva lui Filip.

25 Aristophon din Azenia, strateg atenian, a luat parte la supunerea insulei Ceos în 363 î.e.n.

26 Demosthenes, vezi Plutarh, *Vieți paralele*, vol. IV, Editura Științifică.

27 Lycurgos, orator și om de stat atenian, prieten cu Demosthenes și adversar al regelui Filip. Celebru administrator al finanțelor publice, s-a îngrijit de restaurarea unor monumente publice.

28 Diopeithes din Sunion a condus, în anul 346 î.e.n., un grup de coloniști din Atica în Chersones, a luptat împotriva macedonenilor. A fost apărat de Demosthenes.

29 Menestheus, fiul lui Iphicrates, celebru comandant de oști. Vezi și Cornelius Nepos, *Iphicrates*.

30 Leosthenes, comandant de oști atenian, a jucat un rol de seamă în războiul „lamiac".

31 Pericles, vezi Plutarh, *Vieți paralele*, vol. I.

32 Aristides, Plutarh, *Vieți paralele*, vol. I.

33 Solon, vezi Plutarh, *Vieți paralele*, vol. I.

34 Arhiloh din Paros, celebru poet liric grec, secolul al VII-lea î.e.n. Versurile sale se caracterizează prin pasiuni violente și sinceritatea expresiei.

35 Plutarh, tiran în Eretreea pe la 350 î.e.n. a jucat un rol șters în evenimentele contemporane.

36 Thallos, fiul lui Cineas, personaj cunoscut din acest pasaj.

37 Glaucos fiul lui Polymedes, cunoscut numai din acest pasaj.

38 Zaretra, fortăreață în Eubeea.

39 Perinthos, oraș în Tracia.

40 Nisaia, port în Megarida.

41 Heliaia, locul în Atena unde se adunau cei șase mii de judecători și apoi corpul celor șase mii de judecători, trași la sorți printre cetățenii care împlineau treizeci de ani, numiți heliaști, repartizați în zece secții, de cinci sute fiecare.

42 Sicofant: 1) denunțător al vînzătorilor de smochine prin contrabandă, 2) calomniator.

43 Charidemos din Oreos, comandant de oști mercenar, a obținut încă în urma vitejiei arătate în războiul calcidic dreptul de cetățean atenian. În 361 este ales strateg, în 357 întărește pozițiile atenienilor în Chersones. În 352, în 350 și în 340 luptă împotriva lui Filip, la Amfipolis și Olint. Figurează împreună cu Demosthenes pe lista atenienilor ceruți de Alexandru să-i fie predați.

44 Sfatul elenilor, adică sfatul alcătuit din reprezentanții cetăților elene.

45 Echecratides, personaj obscur.

46 Athenodor din Imbros, fiul unei familii de cleruchi din Imbros, a slujit ca mercenar în armata persană în anul 360 î.e.n., comandant al regelui trac Berisades. Credincios perșilor, el

a luptat împotriva lui Alexandru cel Mare care l-a luat prizonier.

47 Demaratos și Sparton, personaje obscure.

48 Mylasai, oraș în Caria.

49 Elaia: 1) oraș în Eolida; 2) port în Epir; 3) fîntîni în Beoția.

50 Melite, insula Malta.

51 Coreg: 1) conducătorul unui cor; 2) cel care suportă cheltuielile pentru echiparea unui cor și în general pentru reprezentația dramatică; 3) persoană care susține cheltuielile necesare unui lucru.

52 Apobatul, călăreț care la serbări prezenta sărituri de pe cal.

53 Phiditii, prînzuri comune la care luau parte toți spartanii trecuți de douăzeci de ani și la care fiecare aducea o provizie de făină, vin, brînză, smochine și bani.

54 Fruntașii diferitelor curente ale opiniei publice.

55 Pytheas, fruntaș atenian, născut pe la 356 î.e.n. adversar al lui Phocion, a combătut propunerea de zeificare a lui Alexandru cel Mare (324 î.e.n.), a acuzat pe Demosthenes în procesul lui Harpalos.

56 Harpalos, prieten din copilărie și vistier al lui Alexandru cel Mare. În timp ce acesta se află în India, Harpalos a fugit cu cinci mii de talanți la Atena, unde și-a făcut mulți adepți, dîndu-le bani. Antipater a cerut să-i fie predat. Susținătorii lui de la Atena s-au opus. Demosthenes a cerut ca banii aduși de Harpales să fie depuși pe Acropolă, iar cei care se lăsaseră corupți să-i restituie. Harpalos a fugit în Creta, unde a fost ucis.

57 Asclepiades, personaj obscur.

58 Stadion; 1) măsură de 600 picioare în Grecia de 625 la Roma; 2) alergare în stadiu (= loc de alergare); 3) spațiu pentru dans.

59 Dolichul războiului = lungimea războiului.

60 Lamia, oraș principal al melienilor, situat lîngă muntele Othrys, celebru prin asedierea lui Antipatros în iarna 323/22 î.e.n.

61 Antiphilos din Atena, ales comandant al trupelor grecești în războiul „lamic" la sfîrșitul anului 323 î.e.n. Cunoscut mai ales din pasajele acestei biografii. Vezi și: Diodor, XVIII, 13, și urm.; Plutarh, *Vieți paralele*; Camillus, 19,5.

62 Micio, personaj cunoscut din acest pasaj.

63 Ramnous, oraș în Atica.

64 Menon din Pharsalos, comandant de cavalerie, a luat parte la bătălia în care a căzut Leonnatos, în anul 323.

65 Bătălia de la Cranon s-a dat la 5 septembrie 322.

66 Cadmeia, citadela Tebei, întărită de legendarul Cadmos.

67 Crateros, macedonean, celebru comandant de oști al lui Alexandru cel Mare.

68 Munichia, astăzi Castella, peninsulă și port în Atena.

69 Callimedon, supranumit Carabos, retor, dușman înverșunat al lui Phocion, partizan al curentului filomacedonean.

70 Dodonidele, preotesele de la Dodena.

71 Cistele sacre, un fel de coșuri, în care se purtau la ceremonii obiectele sacre.

72 Cantaros: 1) numele unui erou după care s-a numit o parte a portului Pireu; 2) poet aparținînd vechii comedii.

73 Calauria, insulă în golful Saronic, în fața Troizenei. A se vedea și Plutarh, *Demosthenes*, în *Vieți paralele*, III, București, 1968.

74 Cleonai, oraș în Argolida, azi ruinele de la Clenia.

75 A se vedea Viața lui Demosthenes în, *Vieți paralele*, vol. IV.

76 Antigonos, fiul lui Filip, supranumit „cu un singur ochi", comandant al trupelor pedestre ale lui Alexandru cel Mare, satrap al Frigiei mari, unul dintre aprigii luptători pentru împărțirea regatului faimosului rege.

77 Munții Ceraunia se află în Iliria, Tainaron = azi Capul Matapan.

78 Xenocrates, vezi nota la Dion.

79 Metoicionul, un fel de impozit plătit de străinii domiciliați la Atena.

80 Mina valora o sută de drahme.

81 Daimon = 1) zeitate, a cărei natură în concepția lui Platon se situa între natura zeilor din Olimp și a oamenilor; 2) spirit, bun sau rău.

82 Casandoros, fiul lui Crateros, s-a născut pe la 350 î.e.n. N-a luat parte la expediția din Orient a lui Alexandru cel Mare. A fost foarte activ în luptele pentru împărțirea moștenirii lui Alexandru cel Mare, care s-au desfășurat între Antigonos, Ptolemaios, Lysimachos, Polysperchon.

[83] Agonotet = 1) organizator și prezident al jocurilor publice; 2) cel care susține cheltuielile necesare unui lucru îndeobște public.
[84] Philomelos din Lampetra, cunoscut din acest pasaj.
[85] Atimia = privarea parțială sau totală de drepturile de cetățean.
[86] Charicles, personaj cunoscut din acest pasaj.
[87] Solon din Plateea, personaj obscur.
[88] Deinarchos, fiul lui Sestratis din Corint, născut pe la 360 î.e.n., a venit la Atena pe la 342, unde a studiat retorica și filozofia, a scris pledoarii plătite pentru alții. A scris peste șasezeci de cuvîntări, dintre care s-au păstrat numai cele rostite împotriva lui Demosthenes, Aristogeiton Philodes.
[89] Cleitos: 1) Comandant de oști al lui Alexandru cel Mare, a salvat viața regelui la Granicos. A fost numit comandant al cancelariei și guvernator al Bactrianei. A fost ucis de Alexandru cu propria-i mînă; 2) Comandant de oști care a readus, sub comanda lui Crateros, pe veteranii lui Alexandru în Macedonia. A luptat împotriva atenienilor în timpul războiului lamic.
[90] Ceramicos: 1) Cartierul olarilor; 2) piață în Atena; 3) loc unde se înmormîntau ostașii căzuți în războaie.
[91] O măsură de otravă, atît cît trebuia — nu se știe precis cît spre a ucide un om.
[92] Munychion, lună atică, corespunzînd astăzi aproximativ perioadei 15 aprilie 15 mai.
[93] Conopion, personaj obscur.

CATO

[1] A se vedea, Plutarh, *Vieți paralele*, vol. II.
[2] Livius Drusus. A se vedea viața lui Tiberius Gracchus.
[3] Quintius Pompedius Silo, *mars de origine*, ales consul în 91 î.e.n. *de coaliția* „aliaților" Romei; a pornit asupra capitalei cu zece mii de oameni și, după ce a repurtat o victorie asupra lui Caepio în 90, a fost înfrînt de Caecilius Metellus, în anul 89.
[4] Reprezentație sacră dată de tineri.

[5] Se pare că este vorba despre Pompeius Magnus.
[6] Este vorba de proscriși.
[7] Antipatros din Tir, filozof stoic, prieten cu Cato, a scris un tratat *Despre îndatoriri*, iar un altul *Despre univers*.
[8] Basilica Porcia se afla în partea de apus a Comitium-ului, fusese ridicată de Marcus Porcius Cato, supranumit „Censorius", în anul 184 î.e.n.
[9] Quintus Caecilius Metellus Pius Scipio, tribun al plebei în 59, pretor în 55, consul cu Pompeius în ultimele zile ale anilor 52, a comandat, la Pharsalus, mijlocul liniei de bătaie a lui Pompeius; înfrînt la Thapsus în 46, s-a sinucis.
[10] Archiloch, cunoscut poet liric grec din secolul al VII-lea î.e.n., celebru prin versurile sale virulente îndreptate împotriva lui Lycambe, care refuzase să-i dea în căsătorie pe fiica sa Neobule.
[11] C. Laelius, prietenul lui Scipio cel bătrîn, care a luat parte la luptele date în 211, împotriva orașului Carthago Nova, a învins pe Syphax, pe care l-a adus, în lanțuri, la Roma. Consul în 190, a întemeiat colonii în Gallia Cisalpina, s-a distins prin cultură și oratorie.
[12] De la Spartacus, celebrul conducător al răscoalelor sclavilor.
[13] Lucius Gellius Poplicola, pretor în 94, consul în 72, a înfrînt pe Crixus, dar a fost înfrînt de Spartacus.
[14] Nomenclator era numele sclavului sau libertului care însoțea pe stăpîn și-i comunica numele persoanelor care-l întîmpinau și-l salutau. Stăpînul li se adresa pe nume, ceea ce le făcea o deosebită plăcere.
[15] Athenodor din Tarsós, supranumit Cordilion, șef al bibliotecii din Pergam. În 70 a urmat pe Cato la Roma, în a cărui casă a murit.
[16] Deiotarus, tetrarh în Galatia, a deținut și o parte din Armenia Minor și din Pont, apoi rege al întregii Galatii, în timpul războiului civil a dat ajutor mai întîi lui Pompeius, apoi lui Caesar. Vezi discursul lui Cicero, *Pro rege Deiotaro*.
[17] Ora a treia a zilei, adică între 8—9 ora noastră.
[18] Pesinus, oraș situat în domeniul tolistoboilor, lîngă Sangarios în Galatia. Tolistoboii locuiau în tetrarhia lui Deiotarus.
[19] Quintus Lutatius Catulus Capilonus, fruntaș intransigent al grupării politice a optimaților, consul în 78, a combătut

BIBLIOTECA ... PEDAGOGIC

legile Gabinia (67) și Manilia (66) care-i confereau lui Pompeius, prima comandă a războiului împotriva piraților, iar cea de-a doua comandă împotriva lui Mithridate.

[20] Marcus Lollius, coleg cu Cato, necunoscut altfel.

[21] Publius Clodius, celebrul adversar al lui Cicero.

[22] Crassus trecea drept cel mai bogat om din Roma, Lucullus cel mai rafinat și dedat unei vieți de plăcere, iar Cato cel mai auster.

[23] Quintus Caecilius Metellus Nepos legat al lui Pompeius în 67, tribun al plebei în 62, ca și adversarul său Cato. A interzis lui Cicero să rostească obișnuita cuvîntare la depunerea consulatului, la finele anului 63 î.e.n.

[24] Lucius Licinius Murena, ales consul în anul 63 pentru anul 62, a fost dat în judecată de Servius Sulpicius și de Cato, sub cuvînt că, în propaganda electorală, a cumpărat voturile alegătorilor. A fost apărat de Cicero, care a rostit celebrul discurs *Pro Murena*, și a fost consul în 62.

[25] Decimus Iunius Silanus, colegul lui Murena, în anul 62. În calitate de *consul designatus*, la 5 decembrie 62, cînd s-a discutat pedeapsa conjuraților lui Catilina, s-a pronunțat pentru pedeapsa cu moartea, pentru ca, după intervenția lui Caesar, să-și revizuiască părerea.

[26] Un fel de stenograf.

[27] Publius Clodius Thrasea Paetus, senator ucis pe timpul lui Nero, din cauza opoziției pe care o făcea regimului. A scris o biografie a lui Cato. Vezi Tacitus, *Ann.*, 13, 49.

[28] Quintus Hortensius, celebrul orator, reprezentant al curentului asianic la Roma, supranumit *rex fori* (regele forului). În multe procese a pledat împotriva și alături de Cicero. Reprezentant al aristocrației senatoriale.

[29] Marcus Calpurnius Bibulus, soțul Porciei, fiica lui Cato, consul în 59, cu Caesar, a cărui lege agrară a combătut-o. În timpul războiului civil dintre Caesar și Pompeius, a comandat flota lui Pompeius, împotriva lui Caesar, dar fără succes.

[30] Publius Cornelius Lentulus Sura, cvestor în anul 81, pretor în 75, consul în 71, pretor a doua oară în 73, a luat parte la conspirația lui Catilina, după a cărui plecare a rămas la

Roma, a fost prins că intrase în legătură cu alobrogii și executat la 5 decembrie 63.

[31] Este vorba despre Metellus Nepos.

[32] Templul Dioscurilor, adică templul lui Castor și Pollux.

[33] Caius Memmius, cvestor în Spania, în anul 76 î.e.n., pretor în 58, guvernator în Bitinia în 57, prieten cu Catullus și Lucretius. Vezi Catul, 10, 28; Cicero, *Pro Balbo*, Suetonius, *Caesar*, 23.

[34] Lucius Calpurnius Piso Caesoninus, pretor în anul 61, socrul lui Caesar, consul cu Gabinius, în 58, guvernator al provinciei Macedonia în 57, violent atacat de Cicero în discursurile *Pro Sestio* și *De provinciis consularibus*.

[35] Munatius, prietenul lui Cato, personaj obscur.

[36] Quintius Caecilius Metellus Numidicus, pretor în anul 112, consul în anul 109, a repurtat mai multe victorii împotriva lui Iugurtha, a intrat în triumf la Roma, în anul 106, cînd a primit porecla de Numidicus. În anul 100 î.e.n. a plecat de bunăvoie în exil, fiindcă n-a voit să depună jurămînt că va respecta legea agrară adusă de L. Apuleius Saturninus.

[37] M. Favonius, din Tarracina, s-a exercitat în arta retorică la Rhodos, a combătut legea agrară a lui Caesar în 59, *aedilis plebis* în 53, pretor în 49, iertat de Caesar după bătălia de la Pharsalus, a luptat la Philippi, alături de Cassius și Brutus, a fost ucis din ordinul lui Octavianus.

[38] Aulus Gabinius, tribun al plebei în 67, a propus legea prin care i se conferea lui Pompeius comanda războiului împotriva piraților; consul în 58, proconsul în Siria în 57—55, violent atacat de Cicero în discursul *De provinciis consularibus*.

[39] Ptolemeu al XI-lea, cel tînăr, care în anul 58 a lăsat tronul moștenire Romei.

[40] Canidius, prieten cu Cato, personaj obscur.

[41] Ptolemeu al XI-lea, rege al Egiptului, în timpul domniei căruia a început decăderea regatului, precum și amestecul din ce în ce mai mare al romanilor în treburile Egiptului.

[42] Thrasea Paetus, orator pe vremea lui Nero, ucis din cauza opoziției pe care o făcea împăratului. A scris o biografie a lui Cato. Vezi Tacitus, *Ann.*, 13, 49; 16, 21—35.

[43] Teofrast, celebrul elev al lui Aristotel, autorul lucrării *Caractere.*

[44] Barca, personaj obscur.

[45] Cenchreae, unul din porturile Corintului.

[46] Lucius Marcius Philippus, cvestor în anul 71, pretor în 62 și consul în 56. Vezi Cicero, *Ad Atticum*, 5, 12, 3; 10, 4, 10; 13, 52, 1; Suetonius, *Augustus*, 1.

[47] Întîlnirea a avut loc la Luca în anul 56, aprilie.

[48] Lucius Domitius Ahenobarbus, *aedilis curulis* în 61, pretor în 58, consul în 54. În timpul războiului civil dintre Caesar și Pompeius, a predat Corfinium lui Caesar, a apărat Massialia, a comandat aripa stîngă a frontului la Pharsalus, unde a fost ucis.

[49] Crassus și Pompeius au fost consuli a doua oară în anul 55 î.e.n.

[50] Publius Vatinius, *tribunus plebis* în 59, pretor în 54, consul în 47 (o singură zi), instrument politic în mîinile lui Caesar.

[51] Caius Trebonius, cvestor în 60, tribun al plebei în 55, a propus *lex de provinciis consularibus, legatus* al lui Caesar în Gallia și Britannia, la izbucnirea războiului civil a fost în tabăra lui Caesar, *consul suffectus* în 46, a fost unul dintre conjurații care l-au ucis pe Caesar.

[52] *Imperator* =1) cel care deține *imperium* (putere supremă pe care o avea comandantul de oști); 2) titlu de onoare dat de soldați comandantului învingător pînă cînd intra în triumf. *Dux* = comandant de oști.

[53] Demetrios din Phaleron s-a născut pe la 350 î.e.n. Elev al lui Teofrast, prieten cu Dinarchos, trimis, în anul 322, cu Phocion, tot la Antipater. La 318 osîndit în lipsă la moarte, a guvernat zece ani Atena (318—308). Alungat de pe tron de Demetrios Poliorcetes, s-a refugiat la Teba și apoi în Macedonia.

[54] Apollodoros, discipolul lui Socrate, cunoscut din dialogurile lui Platon.

[55] Curio, prietenul lui Favonius, adversar al triumvirilor, *aedilis plebis* în anul 53, pretor în 49, a criticat lipsa de organizare a mobilizării lui Pompeius, a luat parte la bătălia de la Pharsalus. A fost iertat de Caesar, la a cărui ucidere n-a luat parte. La Philippi a fost de partea lui Brutus și Cassius. A fost prins de Octavianus și ucis.

[56] Agonotetul, organizator și prezident al jocurilor.

[57] Scipio, candidatul la consulat cu Milo, dorea să se prevaleze în primul rînd de gloria celebrei familii a Scipionilor.

[58] Plautius Hypsaeus, candidat la consulat cu Milo, partizan al lui Pompeius, al cărui *proquaestor* în Orient fusese.

[59] Titus Annius Milo (Papianus), tribun al plebei în 57, pretor în 55, a luat în căsătorie pe Fausta, fiica lui Sulla. Candidat la consulat în 52, a ucis pe Clodius și a fost apărat de Cicero în celebrul discurs *Pro Milone.*

[60] Corăbii liburnice, nave de transport.

[61] Titus Labienus, celebrul legat al lui Caesar. A se vedea Războiul gallic, Editura Științifică.

[62] Regele Iuba I, fiul lui Himpsal al II-lea, rege al Numidiei în 50 î.e.n., adversar al lui Caesar, sprijinitor al lui Pompeius, după înfrîngerea partizanilor lui Pompeius la Thapsus, în 46 î.e.n. s-a sinucis.

[63] Adrumetum sau Hadrumetum, cetate în Africa, azi Suza.

[64] Apollonides stoicul, filozof atestat numai în acest pasaj.

[65] Demetros din Byzantion, filozof peripatetic. Cu privire la activitatea lui există o serie de controverse între savanți. Vezi și Diogenes Laertios, V, 83, Athenaios, *Deipnosophistai*, X, 452.

[66] Lucius Iulius Caesar, partizan al lui Pompeius în timpul războiului civil dintre Caesar și Pompeius, a comandat, în anul 46 î.e.n., flota în Sicilia; a fost cvestorul lui Cato. A predat lui Caesar cetatea Utica. A fost iertat de dictator, apoi ucis.

[67] Băutura sau *secundae mensae* sau *comissatio* începea după ce se termina cu mîncarea.

[68] Este vorba despre dialogul *Phaidon.*

[69] Philippi, localitate situată în sudul Macedoniei.

[70] Este vorba despre Caius Iulius Caesar Octavianus, nepotul și fiul adoptiv al lui Caesar, viitorul împărat Augustus.

AGIS

[1] Ixion, personaj legendar.
[2] Sofocle, marele poet tragic.
[3] Teofrast, celebrul discipol al lui Aristotel, autorul faimoasei lucrări *Caractere*.
[4] Euripontizii, descendenții din Eurypon, străbunul unei familii regești din Sparta.
[5] Agesilaos, vezi Plutarh *Vieți paralele*, vol. IV, 1968.
[6] Mandurium, oraș în Italia, în timpul sabinilor.
[7] Mesapii, locuitori ai ținutului cu același nume, în sudul Italiei.
[8] Megalopolis, cetate în sudul Arcadiei.
[9] Agiazii, nume colectiv al mai multor regi ai Spartei, numiți Agis.
[10] Bătălia de la Plateea împotriva perșilor, de care este vorba aici, s-a dat în anul 479 î.e.n.
[11] Seleucos, fiul lui Antiochos, la moartea lui Alexandru cel Mare și-a păstrat comanda călărimii.
[12] Retra, decret cu putere de lege; lege.
[13] Ptolemeu al III-lea Evergetes (246—221), fiul lui Ptolemaios al II-lea Philadelphos și al Aresinoei I.
[14] Periecii, locuitorii liberi ai unei cetățui laconiene, în afară de Sparta.
[15] Geronții, adică membrii gerousiei (= adunarea bătrînilor) la Sparta.
[16] Pasiphae, a se vedea discuția de erudiție mitologică pe care o inserează Plutarh în cursul expunerii faptelor.
[17] Thalamai, oraș în Laconia în apropiere de golful messenic.
[18] Phylarchos (aproximativ 150—100) a scris o istorie în douăzeci și opt de cărți, tratînd despre evenimentele care s-au petrecut de la începutul domniei lui Pyrrhus pînă la moartea lui Ptolemeu Evergetul.
[19] Terpandru, dacă nu se referă la muzicant, este personaj obscur.
[20] Thales, celebrul filozof ionian, care a afirmat că la baza tuturor lucrurilor se află un singur element comun: apa.
[21] Pherecydes, personaj obscur.
[22] Timotheos, personaj obscur.

[23] Heraclizii, urmașii care, potrivit legendei, aveau de strămoși pe Heracle.
[24] Atena Chalcioicos zeița Atena care locuiește într-un sanctuar de bronz (la Sparta).
[25] Tegeea, oraș în Arcadia (azi ruinele de la Piali).
[26] Registre care se numesc claria.
[27] Leonidas cel bătrîn a căzut la Thermopilay, în 480 î.e.n., rezistînd împotriva perșilor care năvăleau din nord.
[28] Aratos, a se vedea „Viața" lui, în acest volum.
[29] Baton din Sinope, istoric și filolog, secolul al III-lea î.e.n.
[30] Amphores, Demochares, Arcesilaos, personaje obscure, cunoscute cu acest prilej.

CLEOMENES

[1] Sphairos Boristenitul, filozof stoic, a studiat mai întîi pe Zenon apoi pe Cleanthes, coleg cu Chrysippos.
[2] Zenon din Citium, a se vedea nota la *Viața* lui *Zenon*.
[3] Leonidas cel bătrîn, rege spartan care a căzut luptînd la Thermopilay.
[4] Xenares, personaj obscur.
[5] Megalopolitani, locuitori ai orașului Megalopolis, situat în Arcadia.
[6] Caphuae, orășel în Arcadia, azi Caphua.
[7] Methydrion, azi are numele Palatia, localitate în Arcadia.
[8] Pallation, oraș în Arcadia.
[9] Lycaion, azi Diaphorta, munte situat în sud-vestul Arcadiei, unde se afla un templu închinat lui Zeus.
[10] Mantineia, oraș situat în Arcadia.
[11] Phylarchos, vezi viața lui *Agis*, nota respectivă.
[12] Lydiadas din Megalopolis a condus un corp de armată în bătălia de la Mantineia, după care a înlăturat conducerea arcadiană în Megalopolis și a luat el însuși conducerea ca tiran. Vezi și Polybios, II, 44, 5.
[13] Pasiphae, vezi la *Agis*, nota respectivă.
[14] Heraia, oraș în Ionia.
[15] Orchomenos, oraș situat în Beoția.

[16] Sisitionul eforilor, adică masa, locul unde luau masa eforii.
[17] Therycion și Phoibis, personaje obscure.
[18] Mothaces vine de la cuvîntul grecesc μὸθαλες, erau copii, fii de oameni liberi, de proastă condiție socială, crescuți cu tinerii spartani.
[19] Agylaios, personaj atestat numai în acest pasaj.
[20] Laconica sau Laconia, provincie a cărei capitală era Sparta.
[21] Sarisa, lance macedoneană.
[22] Agoge (ἀγωγὴ) , educația spartană.
[23] Concizia laconică era celebră și în antichitate și astăzi.
[24] Tricliniu, adică sufragerie, în care comesenii luau masa întinși pe paturi.
[25] Maza, pîine de orz.
[26] Pherae în Ahaia, spre deosebire de Pherae în Tesalia.
[27] Dymai sau Dyme, azi Campania, oraș în Ahaia.
[28] Hecatombaion, lună greacă, corespunde, aproximativ lunii iulie.
[29] Lerna, cetate situată în Argolida.
[30] Antigonos, supranumit Doson sau Epitropos, nepotul lui Antigonos Gonatas, fiul lui Demetrios cel frumos. Vezi Plutarh, *Aràtos,* 45, *Aemilius Paulus,* 8; Polybios, II, 52; Pausanias, II, 9, 2.
[31] Acrocorintul, citadela Corintului.
[32] Tritaii, locuitori ai cetății Tritaia, situată în Ahaia.
[33] Antigoniile, sărbători în cinstea lui Antigonos.
[34] Gimnaziul Kylarabis, gimnaziu ridicat în onoarea lui Kylarabis la Argos.
[35] Nemeea, cetate și cîmpie; nemeene, jocuri care se țineau aici în Argolida.
[36] Phyrrhus, vezi Plutarh, *Vieți paralele,* vol. IV.
[37] Cleonai, cetate în Argolida, azi minele de la Clenia.
[38] Phlius, localitate în Argolida.
[39] Troizena, cetate în Argolida.
[40] Epidaurus, cetate în Argolida.
[41] Hermione, cetate în Argolida.
[42] Tritymalos din Messena, cunoscut din acest pasaj.
[43] Geraneia, lanț de munți în Megarida.
[44] Oneia, lanț de munți la sud-vest de Corint.
[45] Lehaion, port al Corintului.

[46] Heraion templul Herei în Argolida.
[47] Aristoteles, personaj obscur.
[48] Timoxenos, strateg al aheenilor în anii 225/4; 224/3; 223/22; 221/220; 216/215. Vezi Plutarh, *Aratos;* Polybios, N, 6, 7, 7, 6, 10.
[49] Psalidele: 1) un fel de foarfece; 2) obiect rotund.
[50] Leucaspist scutier.
[51] Selasia, cetate în Laconica.
[52] Rhoiteion, promotor în Troada, azi Hitepeh, cu monumente care purtau același nume.
[53] Helicous, oraș în Arcadia.
[54] Aigion, oraș în Ahaia.
[55] Polybios, faimosul istoric.
[56] Romfaia, sabie cu două tăișuri.
[57] Phlious, cetate în Argolida.
[58] Oligyrtos, personaj obscur.
[59] Demades, vezi nota 1 la viața lui *Phocion.*
[60] Archidamos cel bătrîn, vezi Thucydides, *Istoria războiului peloponesiac,* Editura Științifică, indicele de nume.
[61] Damoteles, personaj obscur, cunoscut numai din acest pasaj.
[62] Stadiu, măsură de lungime = 187 m.
[63] Cythion, port în Laconica.
[64] Aigialia, insulă între Citera și Creta.
[65] Ginecocrație, domnia femeilor.
[66] Thiasos, cortegiu la sărbătoarea zeului Dionysos.
[67] Nicagoras din Messena, cunoscut mai ales pentru acest pasaj. Vezi și Polybios, V, 37.
[68] Sambucă, un fel de harpă triunghiulară.
[69] Marea Mamă a zeilor, numita Cybele sau Cybebe, adorată mai ales în Frigia.
[70] Canopus, azi cu numele AbuKir, oraș în Egipt.
[71] Tainaros, azi capul Matapan.

TIBERIUS GRACCHUS

[1] În textul grec este ἀποδεδωκότες care, între altele, înseamnă „a da la iveală", „a explica".
[2] Este vorba despre perechea: Agis și Cleomenes.

[3] Censura conferea celui care o deținea o deosebită strălucire.
[4] Era greu de ajuns o singură dată la consulat — treapta cea mai înaltă în *cursus honorum* (ierarhia magistraturilor), cu atît mai mult prestigiu dobîndea cel care era ales consul a doua oară.
[5] Publius Corneliu Scipio, născut pe la 235 î.e.n., a salvat viața tatălui său în bătălia de la Ticinus, *aedilis curulis* în 212, guvernator al Spaniei Taraconese în 211. Consul în 205, debarcă la Utica în 204, învinge pe cartaginezi în 203, an în care îl înfrînge pe Hanibal în bătălia de la Zama în 202, este primul care intră în triumf și capătă cognomenul de Africanus.
[6] Scipio cel tînăr, ginerele Corneliei, mama Gracchilor, se numea Publius Cornelius Scipio Aemilianus Africanus, fiul lui Lucius Aemilius Paulus, adoptat de Publius Cornelius Scipio, augur, în 180. Publius Cornelius Scipio Aemilianus Africanus s-a distins la Pydna, în anul 168. Consul în 146, a cucerit Cartagina, pe care a distrus-o; a întemeiat, împreună cu o comisie a senatului, provincia Africa, a intrat în Roma în triumf și a primit cognomenul de Africanus.
[7] Dioscurii, Castor și Pollux, frații gemeni, fiii lui Zeus și ai Ledei.
[8] Cleon atenianul, fiul lui Cleainetos, celebru demagog atenian, a dat în judecată pe Pericles și pe Anaxagoras. În 427 a propus executarea mitilenienilor care se răsculaseră, iar în 423 ridicarea contribuției aliaților din ligă. Strateg în 422, a căzut toamna în bătălia de la Amphipolis. A se vedea, Thucydides, *Războiul peloponesiac,* Editura Științifică, 1966.
[9] Drusus care l-a criticat pe Tiberius Gracchus că-și cumpărase mese delfice este Marcus Livius Drusus Senior, partizan al senatului, coleg cu Caius Gracchus, supranumit *patronus senatus,* consul în 112, a învins pe scordisci și a obținut triumful.
[10] Mese delfice, mese de tip delfic, trepiede de lux, lucrate în bronz.
[11] În grecește λίτρα, un as roman.
[12] Drahmă, șase oboli.

[13] Adică la vîrsta legală. Pentru tribunatul plebei vîrsta legală era de 17 ani.
[14] Augurii erau un colegiu de preoți care preziceau viitorul observînd anumite mișcări ale unor păsări (zbor, cîntec etc.).
[15] Appius Claudius Pulcher, consul în anul 143 î.e.n., a învins pe Salasieni, a intrat la Roma în triumf, censor foarte sever în 137, a făcut parte din comisia agrară în 133.
[16] *Princeps senatus,* senatorul care era înscris primul pe lista senatului și căruia i se cerea înaintea tuturor părerea.
[17] Este vorba despre membrii colegiului augurilor.
[18] Cel de-al doilea Scipio cu care a fost Tiberius în Libia, vezi nota 6.
[19] Caius Fannius, analist, retor, cu formație filozofică, a luptat, în 146, cu Tiberius Gracchus în Africa. A scris *Annales* de la întemeierea Romei pînă în zilele sale.
[20] Cvestorul era un fel de administrator financiar.
[21] Numantia, cetate situată în Spania.
[22] Caius Hostilius Mancinus, consul în 137, a încheiat tratatul despre care este vorba: în 136, a fost exclus din senat și apoi reprimit.
[23] Ergastule cu barbari, închisori pline cu sclavi străini.
[24] Caius Laelius, fiul lui C. Laelius (prieten cu Scipio Africanus Maior) numit sapiens, prieten cu Scipio Africanos Minor, adversar al Gracchilor. Vezi Cicero, *De officiis,* 2, 11, 40, *Brutus,* 58, 211.
[25] Diophanes din Mitilene, celebru retor, cunoscut pentru prietenia lui cu Tiberius Gracchus.
[26] Blossius din Cumae, cunoscut prin pasajul acesta.
[27] Antipatros din Taras, elevul lui Diogenes din Babylon, profesorul lui Panaitios.
[28] Spurius Postumius, orator de seamă, tovarăș de arme cu Tiberius Gracchus la Numantia.
[29] Marele pontifice era cea mai înaltă treaptă în colegiul preoților la Roma.
[30] Publius Mucius Scaevola, *tribunus plebis* în anul 141, pretor în 136, consul în 133, adversar al lui Tiberius Gracchus, celebru jurist și orator. Vezi și Cicero, *Epistulae ad Atticum,* 12, 5, 3; *De oratore* 1, 37, 170; *Brutus* 28.

[31] Claudius Appius, vezi nota 15.
[32] Marcus Octavius, cunoscut pentru opoziția lui față de legile lui Tiberius. Vezi Cicero, *Brutus*, 25; 95; Velleius Paterculus, 2, 2, 3.
[33] În latinește termenul consacrat era *veto* (mă opun).
[34] Schimbarea hainelor în semn de doliu; cînd erau pradă unei mari nenorociri, romanii se îmbrăcau cu haine de culoare închisă nu-și mai tundeau părul, nu se mai rădeau.
[35] Era greu de marcat terenul luat din *ager publicus* de terenurile proprietate personală.
[36] Vezi nota 12.
[37] Attalus al III-lea Philometor, fiul lui Eumenes, a domnit între anii 138 și 133.
[38] Eudemos din Pergam, personaj obscur.
[39] Titus Annius Luscus, fost consul în 153. Vezi Cicero, *Brutus*, 79 Titus Livius, Periocha, 58.
[40] Sponsio, un angajament luat cu prestare de pămînt de către un datornic că va achita datoria pretinsă de un creditor.
[41] Lucius Tarquinius Superbus, fiul lui Lucius Tarquinius Priscus, a urmat la tron lui Servius Tullius. Tarquinius Superbus, a cărui domnie, spre sfîrșit, s-a transformat în tiranie, a fost alungat de pe tron — potrivit legendei — în anul 509 î.e.n.
[42] Marcus Tullius Flaccus, partizan al Gracchilor, membru în a doua comisie pentru împărțirea ogoarelor, consul în 125, *tribunus plebis* în anul 122.
[43] Publius Cornelius Scipio Nasica, consul, cu Manius Acilius Glabrio, în anul 191 î.e.n.
[44] Ropale (măciuci). Scitale (ciomege).
[45] Aristonicos, fiu nelegitim al lui Eumenes al II-lea, regele Pergamului, după moartea lui Attalus al III-lea, s-a afirmat ca pretendent la succesiunea tronului, lăsat moștenire romanilor. Înfrînt de Crassus în 131 și de Perperna în 130, a fost adus la Roma, unde a fost ucis.
[46] Cornelius Nepos, cunoscutul scriitor, prieten cu Cicero, Catullus și Atticus. Din scrierile sale s-au păstrat cîteva fragmente dintr-o scrisoare adresată lui C. Gracchus de Cornelia, mama Gracchilor.

CAIUS GRACCHUS

[1] Vettius, personaj obscur.
[2] Adică aristocrația senatorială.
[3] Consulul Orestes.
[4] Regele Micipsa, fiul și urmașul la tron al lui Massinissa, regele Numidiei. A înfiat pe Iugurtha, fiul bastard al fratelui său. Romanii au purtat un greu război cu Iugurtha. Vezi Sallustius, *Bellum Iugurthinum.*
[5] Răscoala de la Fregellae a avut loc în anul 125.
[6] Studiul atic număra 600 de picioare grecești și 625 de picioare romane, adică 177,6 m.
[7] Caius Fannius, consul în anul 122 î.e.n. Vezi și Cicero, *Brutus* 991; 299; *De oratore*, II, 270; *Ad Atticum*, XII 5,3; Sallustius, *Historiae*, 14.
[8] Livius Drusus, cunoscut mai ales pentru acțiunile sale menționate de Plutarh. Vezi și Cicero, *Brutus*, 10; Plinius, *Naturalis historia;* Appian, *Războaiele civile*, I, 101.
[9] Dreptul de cetățenie latin acordat de Roma după ce a fost cucerit Latiul și Italia. Locuitorii din Latiu se situau, juridic, între cetățeni și străini.
[10] Publius Cornelius Scipio Aemilianus Africanus a luat parte la bătălia de la Pydna în anul 168, tribun militar în Spania în anul 151 î.e.n., apoi în Africa în 149, consul în 147, a cucerit și distrus Cartagina în anul 146 î.e.n.
[11] Adică în Africa.
[12] În grecește zeița Iuno se numește Hera.
[13] Lucius Opimius, pretor în 125 î.e.n., calitate în care a înăbușit răscoala de la Fregellae, colonie o Romei, pe care a distrus-o. A fost respins la alegerile de consuli din anul 123 pentru 122, dar a fost ales în anul 122 pentru anul 121. Vezi și Cicero, *Pro Plancio*, 71; Velleius Paterculus, II, 6,4; Valerius Maximus, II, 8,4; Appian, *Războaiele civile*, I, 113; Marțial, I, 26, 7; II, 40,5 5, III 26,3; IX 87,1.
[14] În latinește *socii iuris Italici* „aliați cu drept italic" își păstrau autonomia în ceea ce privește administrația internă, puteau bate monedă, aveau jurisdicție proprie, dădeau Romei numai trupe auxiliare (pedestrași și marinari). În poli-

tica externă erau supuși Romei, neavînd dreptul să încheie nici un tratat, fără asentimentul acesteia.

15 Rîsul sardonic (rîs amar).

16 Pompeius și Licinius, personaje obscure.

17 Eriniile, zeițele care urmăreau pe cel care săvîrșise o crimă.

18 În Tibru.

19 Reformă judiciară a lui Caius Gracchus consta în aceea că pe listele de pe care urmau să se aleagă membrii curților de judecată figurau cavaleri.

DION

1 Sossius Senecio a fost guvernatorul unei provincii (vezi Plinius, *Epistole*, 4,4), consul în anul 99, iar a doua oară în anul 107, sub Traian. Plutarh i-a dedicat mai multe lucrări.

2 Simonides, autorul unei istorii care trata despre Dion. Vezi Diogene Laertios, IV, 5.

3 Academia: 1) grădina lui Academos, erou legendar, pe malul Cefisului, în apropiere de Atena, unde Platon, celebrul filozof, se întîlnea cu discipolii săi; 2) școală filozofică întemeiată de Platon.

4 Dionysios cel bătrîn, celebrul tiran al Siracuzei (430—367 î.e.n.).

5 Hermocrates din Siracuza, fiul lui Hermon, celebru comandant siracuzan (sfîrșitul secolului al V-lea î.e.n.).

6 Gelon, celebrul tiran al Siracuzei (485—478).

7 Timaios din Tauromenium (346—250), cunoscutul istoric grec. A scris o istorie a Siciliei în treizeci și opt de cărți în care a inclus și Italia și Cartagina.

8 Adică Platon.

9 Filozofii pitagoreici, adepți ai sistemului filozofic al lui Pitagora.

10 Philistos din Siracuza, om politic, ostaș și istoric. Opera sa trata istoria Siciliei de la origini pînă pe vremea lui Dionysios cel tînăr.

11 Theodotos și Heracleides, personaje obscure.

12 Speusippos, nepotul de soră și urmașul lui Platon la conducerea Academiei (347—339).

13 Timon de Phlius, născut între 320—315 î.e.n., elev al lui Stilpon, a scris versuri intitulate Silloi = versuri de batjocură, versuri satirice, în care înfățișa figuri din Hades, mai ales umbrele filozofilor, pe care-i prezenta discutînd.

14 Ptoidoros din Megara, zelos partizan al regelui Macedoniei Filip al II-lea, cunoscut mai ales din acest pasaj.

15 Archytas, născut la Tarent, matematician, om de stat, comandant de oști și filozof pitagoreic. Celebru prin legăturile pe care le-a avut cu Platon. S-a ocupat mai ales de armonia sunetelor.

16 Archedemos, personaj obscur.

17 Aristippos din Cirene, elevul lui Socrate, care a dezvoltat mai ales partea practică a filozofiei profesorului său. Aristippos susținea că fericirea este scopul vieții, iar mijlocul de a o procura este plăcerea. (De aici și numele de hedonism — *hedone* = plăcere — dat curentului filozofic reprezentat de Aristippos).

18 Triacontoră, corabie cu treizeci de rînduri de vîsle.

19 Eudemos din Cipru, prieten cu filozoful Aristoteles, căruia i-a dedicat dialogul *Despre suflet.*

20 Timonides din Leucas, personaj cunoscut din această biografie.

21 Zacynthos, insulă situată în marea Ionică.

22 Alcimenes, personaj obscur.

23 Vînturile etesiene, vînturi care suflau dinspre nord-vest pe Marea Egee, timp de patruzeci de zile, în timpul caniculei.

24 Theopompos din Chios, născut pe la 376, elevul lui Isocrates, orator și istoric. El a scris: 1) *Hellenica,* în 22 volume, trata evenimentele de la 410—394; 2) *Philippica,* în 58 de cărți, o istorie a lui Filip al II-lea, regele Macedoniei.

25 Corăbii strongile, corăbii cu forma rotundă.

26 Iapigia, ținut în sudul Italiei.

27 Aparctios, vînt care sufla dinspre nord, identificat adesea cu Boreas.

28 Cercine, insulă situată lîngă coasta Africii, aproape de Sirta Mică.

29 Sirtele erau bancuri de nisip. Celebre erau cele două sirte — Sirta Mare și Sirta Mică — pe coasta Lybiei.

30 Ecnomios, munte în Sicilia, lîngă Himera. Prima mențiune este cea din acest pasaj.

tica externă erau supuși Romei, neavînd dreptul să încheie nici un tratat, fără asentimentul acesteia.

15 Rîsul sardonic (rîs amar).

16 Pompeius și Licinius, personaje obscure.

17 Eriniile, zeițele care urmăreau pe cel care săvîrșise o crimă.

18 În Tibru.

19 Reformă judiciară a lui Caius Gracchus consta în aceea că pe listele de pe care urmau să se aleagă membrii curților de judecată figurau cavaleri.

DION

1 Sossius Senecio a fost guvernatorul unei provincii (vezi Plinius, *Epistole*, 4,4), consul în anul 99, iar a doua oară în anul 107, sub Traian. Plutarh i-a dedicat mai multe lucrări.

2 Simonides, autorul unei istorii care trata despre Dion. Vezi Diogene Laertios, IV, 5.

3 Academia: 1) grădina lui Academos, erou legendar, pe malul Cefisului, în apropiere de Atena, unde Platon, celebrul filozof, se întîlnea cu discipolii săi; 2) școală filozofică întemeiată de Platon.

4 Dionysios cel bătrîn, celebrul tiran al Siracuzei (430—367 î.e.n.).

5 Hermocrates din Siracuza, fiul lui Hermon, celebru comandant siracuzan (sfîrșitul secolului al V-lea î.e.n.).

6 Gelon, celebrul tiran al Siracuzei (485—478).

7 Timaios din Tauromenium (346—250), cunoscutul istoric grec. A scris o istorie a Siciliei în treizeci și opt de cărți în care a inclus și Italia și Cartagina.

8 Adică Platon.

9 Filozofii pitagoreici, adepți ai sistemului filozofic al lui Pitagora.

10 Philistos din Siracuza, om politic, ostaș și istoric. Opera sa trata istoria Siciliei de la origini pînă pe vremea lui Dionysios cel tînăr.

11 Theodotos și Heracleides, personaje obscure.

12 Speusippos, nepotul de soră și urmașul lui Platon la conducerea Academiei (347—339).

13 Timon de Phlius, născut între 320—315 î.e.n., elev al lui Stilpon, a scris versuri intitulate Silloi = versuri de batjocură, versuri satirice, în care înfățișa figuri din Hades, mai ales umbrele filozofilor, pe care-i prezenta discutînd.

14 Ptoidoros din Megara, zelos partizan al regelui Macedoniei Filip al II-lea, cunoscut mai ales din acest pasaj.

15 Archytas, născut la Tarent, matematician, om de stat, comandant de oști și filozof pitagoreic. Celebru prin legăturile pe care le-a avut cu Platon. S-a ocupat mai ales de armonia sunetelor.

16 Archedemos, personaj obscur.

17 Aristippos din Cirene, elevul lui Socrate, care a dezvoltat mai ales partea practică a filozofiei profesorului său. Aristippos susținea că fericirea este scopul vieții, iar mijlocul de a o procura este plăcerea. (De aici și numele de hedonism — *hedone* = plăcere — dat curentului filozofic reprezentat de Aristippos).

18 Triacontoră, corabie cu treizeci de rînduri de vîsle.

19 Eudemos din Cipru, prieten cu filozoful Aristoteles, căruia i-a dedicat dialogul *Despre suflet*.

20 Timonides din Leucas, personaj cunoscut din această biografie.

21 Zacynthos, insulă situată în marea Ionică.

22 Alcimenes, personaj obscur.

23 Vînturile etesiene, vînturi care suflau dinspre nord-vest pe Marea Egee, timp de patruzeci de zile, în timpul caniculei.

24 Theopompos din Chios, născut pe la 376, elevul lui Isocrates, orator și istoric. El a scris: 1) *Hellenica*, în 22 volume, trata evenimentele de la 410—394; 2) *Philippica*, în 58 de cărți, o istorie a lui Filip al II-lea, regele Macedoniei.

25 Corăbii strongile, corăbii cu forma rotundă.

26 Iapigia, ținut în sudul Italiei.

27 Aparctios, vînt care sufla dinspre nord, identificat adesea cu Boreas.

28 Cercine, insulă situată lîngă coasta Africii, aproape de Sirta Mică.

29 Sirtele erau bancuri de nisip. Celebre erau cele două sirte — Sirta Mare și Sirta Mică — pe coasta Lybiei.

30 Ecnomios, munte în Sicilia, lîngă Himera. Prima mențiune este cea din acest pasaj.

[31] Gelaii, locuitorii orașului Gela, situat în Sicilia.
[32] Ținutul Reginum, în jurul orașului Regium, în sudul Italiei.
[33] Caulonia, colonia greacă în Bruttium, regiune situată în sudul Italiei.
[34] Leontinii, locuitorii cetății Leontinum, din Sicilia.
[35] Înălțime în nord-estul Siracuzei.
[36] Macrai, stînci înalte în nordul Acropolei Atenei.
[37] Anapos, rîu în Sicilia.
[38] Prosagogides, raportor, spion.
[39] Callipos din Atena, elevul lui Socrate.
[40] Achradina, cartier în Siracuza.
[41] Cratere, vase mari, în care se amesteca vinul cu apa și din care se scotea cu cupa.
[42] Pentapyla (cu cinci porți), cartier în Siracuza.
[43] Novaculă, instrument de ras.
[44] Ephoros din Cumae, născut pe la 408 î.e.n., elev al lui Isocrates, autor al unei istorii universale, care trata faptele de la întoarcerea Heraclizilor pînă la asedierea Perinthului (340 î.e.n.).
[45] Latomiile, cariere de piatră, servind de închisoare la Siracuza.
[46] Nypsios din Neapole, personaj obscur.
[47] Archonides și Telesides, personaje obscure.
[48] Hellanicos din Lesbos (496—411 î.e.n.). Opera sa avea mai mult un caracter cronologic, datorită efortului de a pune în ordinea anilor diferitele legende.
[49] Pantopolion, prăvălie unde se vînd tot felul de lucruri, bazar.
[50] Efeb, tînăr de optsprezece ani, care, după ce era supus unui examen, docimasia, era înscris în registrele demului din care făcea parte.
[51] Lycon din Siracuza, personaj obscur.

BRUTUS

[1] Iunius Brutus, este vorba de Marcus Brutus care, împreună cu M. Tarquinius Collatinus, a alungat pe ultimul rege, instituind republica.
[2] Servilius Ahala, *magister equitum* (comandant al cavaleriei) al lui L. Quintus Cincinnatus, în anul 439 î.e.n., a ucis pe

Spurius Mellius, care voia să fugă, spre a nu fi arestat.
[3] Spurius Mellius, ucis de Servilius Ahala, fiindcă, potrivit tradiției, voia să instaureze dictatura.
[4] Econom, un fel de administrator.
[5] Posidonios, celebrul filozof, istoric, cercetător al naturii, născut la Apameea pe la 135 î.e.n. A vizitat Roma, unde și-a făcut mulți prieteni, s-a stabilit la Rhodos. În filozofie, în general, a fost de acord cu sistemul stoic al lui Panaitios, al cărui elev a fost.
[6] Cato, a cărui „Viață" se află în volumul de față.
[7] Academia, numită veche, nouă și medie, pentru a arăta diferitele faze prin care a trecut filozofia lui Platon.
[8] Antiochos din Ascalon, filozof, întemeietorul așa-zisei „A cincea Academie" (vezi Cicero, *Tusculane*, V, 107, Academica, II, 69).
[9] Empylos, retor grec, cunoscut mai ales din această biografie.
[10] Pergam, cetate situată în Asia Mică.
[11] Patareni, locuitori ai orașului Patara, situat în Licia, unde se afla un celebru templu al lui Apollo.
[12] Xantienii, locuitorii cetății Xanthos, situată în Licia.
[13] Este vorba despre bătălia de la Thapsus, care s-a dat în Africa.
[14] Erau mai mulți pretori la Roma.
[15] Ligarius, apărat de Cicero, în faimosul discurs *pro Ligario*.
[16] Statilius, cunoscut numai din această împrejurare.
[17] Marcus Favonius, născut pe la 90 î.e.n., a studiat la Atena și la Rhodos, slab orator, partizan fervent al lui Cato, adversar al triumvirilor.
[18] Pacuvius Antistius Labeo, unul dintre conjurații care au asasinat pe Caesar. A pierit în bătălia de la Philippi în anul 42 î.e.n.
[19] Decimus Iunius Brutus Albinus (85—42 î.e.n.) a luat parte, sub comanda lui Caesar, la lupta împotriva lui Vercingetorix. În timpul războiului civil a comandat flota lui Caesar la Massilia (în anul 49 î.e.n.). Numit de Caesar guvernator al Galliei, apoi cvestor în 48, a luat parte la conjurația împotriva lui Caesar. Asediat la Mutina (43 î.e.n.) și înfrînt a trecut de partea lui Octavianus, pe care l-a părăsit și a venit la Brutus în Macedonia. Părăsit de legiuni și trădat

de prietenul său Camillus, a fost ucis din ordinul lui Antonius.

[20] Exedra, sală de ședințe a senatului în teatrul lui Pompeius.

[21] Lucius Tillius Cimber, partizan al lui Caesar, a luat parte la asasinarea dictatorului. A comandat, sub Brutus și Cassius, flota și a căzut la Philippi. Vezi Plutarh, *Caesar*, 66; Appian, *Războaiele civile*, 2,117; Cicero, *Ad Familiares*, 6,12,2.

[22] Publius Servilius Casca Longus. Despre activitatea lui în conjurația împotriva lui Caesar, vezi și Cicero, *Philippicae*, 2, 27; Plutarh, *Caesar*, 66,2; Appian, II, 492.

[23] Uciderea lui Clodius, al cărui corp a fost adus în for, a pricinuit incendiul Curiei, localul în care se întrunea senatul.

[24] Caius Helvius Cinna, fiind partizan al lui Caesar, în anul 44, a propus destituirea tribunilor plebei Caesetius și Merullus. Ucis la funeraliile lui Caesar, fiind confundat cu unul dintre asasini. Prieten cu poetul Catul a scris poemul *Smirna*.

[25] Plutarh numește pe tînărul Octavianus „Caesar".

[26] Eleea sau Velia se află situată pe coasta de sud est a Italiei, în Lucania.

[27] Întîlnirea dintre Hector și Andromaca este descrisă de Homer în *Iliada*.

[28] L. Calpurnius Bibulus, al treilea fiu al lui Calpurnius Bibulus și al Porciei. Amănunte la Cicero, *Ad Familiares*, II, 17, 6; *ad Atticum*, XII. 32, 2; *ad Brutum*, I, 7, 1; 14, 1; Appian, IV, 38.

[29] Theomnestos din Naucratis, filozof academi,c urmașul lui Aristos, care era fratele lui Antiochos din Ascalon.

[30] Cratippos din Pergam, filozof peripatetic, a trăit în secolul I î.e.n. A fost profesorul lui Marcus Tullius Cicero, fiul oratorului.

[31] Fiul lui Cicero se numea, ca și tatăl său, Marcus Tullius Cicero, a studiat la Atena.

[32] Carystos, oraș pe coasta de sud a Eubeei.

[33] Cetatea Demetrias se afla în Tesalia, fiind întemeiată de Demetrios Poliorcetul.

[34] Epidamnos și Apolonia se află pe coasta Dalmației.

[35] Bulimia = foame sfîșietoare.

[36] Bouthotos, oraș maritim în Grecia în fața insulei Corcira.

[37] Byllis, oraș pe coasta Iiriei.

[38] Lucius Cornificius, cunoscut mai ales drept comandant al lui Octavianus împotriva lui Sextus Pompeius. Consul în 35 și guvernator al provinciei Africa, a obținut triumful în 32. Vezi Appian, V, 86.

[39] Marcus Vipsanius Agrippa, ginerele lui Augustus, consul în 37 î.e.n., apoi în 28 și 27 împreună cu Augustus. Vezi Tacitus, *Anale*, I, 1—2.

[40] *Vadimonium deserere* (a nu-și ține cuvîntul dat de a se prezenta la înfățișare).

[41] Publius Silicius, cunoscut mai ales din acest pasaj, confirmat și de Appian, III, 39 și de Dio Cassius, XLVI, 49.5.

[42] Q. Hortensius, fiul celebrului orator Q. Hortensius Hortalus. Vezi Suetonius, *Doisprezece cezari*; *Caesar*, 31,1; Appian, II, 37.

[43] Licienii, locuitori ai Liciei, situată în Asia Mică.

[44] Naucrates, demagogul, cunoscut numai din acest pasaj.

[45] Xanthos, oraș în Licia.

[46] Pelusium, oraș maritim în Egipt.

[47] Iliada, cuvîntarea lui Nestor prin care încearcă să împace pe Agamemnon cu Ahile.

[48] Straja a treia începea la miezul nopții.

[49] Stena, regiune în Macedonia.

[50] Simbolon, localitate în Tracia.

[51] Cînd făceau sacrificii, obișnuiau să-și pună cununi pe cap.

[52] Este vorba despre înfrîngerea și uciderea lui Crassus la Carrhae, în anul 54.

[53] Filozoful Nicolaos din Damasc, a doua jumătate a secolului I î.e.n. Autor al unei istorii a împăratului Augustus și o istorie universală în 144 de cărți, din care s-au păstrat fragmente. A mai scris: tragedii, comedii, o istorie a plantelor etc.

[54] Valerius Maximus, cunoscut din acest pasaj.

ARTAXERXES

[1] Longimanus (mînă lungă).

[2] Mnemon (cel care-și amintește).

[3] Deinon, istoricul, a compus o istorie a perșilor în trei volume,

dintre care fiecare cuprinde mai multe cărți. Plutarh îl citează pentru a corecta și completa pe Ctesias.

[4] Ctesias din Cnidos, medic al lui Artaxerses Mnemon și al Parysatidei.

[5] Demaratos, sfetnicul lui Xerxes cel bătrîn, a se vedea Herodot, *Istorii*.

[6] Pasargadas, loc de inițiere, azi Murghab.

[7] Prăjitură de fructe uscate (nuci, smochine) și presate.

[8] Arbore care produce rășină.

[9] Este vorba despre Xenofon istoricul, autorul celebrelor opere *Anabasis* și *Hellenicele*.

[10] Un fel de veșmînt pe care-l purtau femeile persane de dedesubt.

[11] Scitală: 1) băț pe care se înfășura strîns o curea, iar pe curea se scria o depeșă secretă, care nu putea fi citită decît de către dregătorul căruia i se trimitea, și care avea un băț de aceleași dimensiuni cu cel pe care fusese înfășurată; 2) depeșa însăși; 3) conținutul depeșii.

[12] Măsură de șase picioare.

[13] Cunaxa, localitate în apropiere de Babilon.

[14] Cadusienii, popor care locuia în regiunea Mării Caspice.

[15] Caunian, locuitor al cetății Caunos, în Caria.

[16] Un cotil = 0,27 litri.

[17] O miriadă = zece mii.

[18] Acinaces, sabie cu două tăișuri.

[19] Cariatidele = 1) preotese ale zeiței Artemis din Carya; 2) statui ale femeilor care suportau pe capul lor greutatea arhitravei și capitelului.

[20] Phoinix, plantă, o specie de palmier.

[21] Thimbron sau Thibron, renumit comandant de oști spartan. Vezi Xenofon, *Helenicele*, III, 1, 5 și urm. și Diodor, XIV 36, 2.

[22] Dercyllidas, spartan, unul dintre cei mai renumiți comandanți de oști lacedemonieni. Amănunte la Thucydides. *Istoria războiului peloponesiac*, VIII 60, 1; Xenophon, *Hellenicele*, III, 1.

[23] Agesilaos, vezi *Vieți paralele*, vol. IV.

[24] Timocrates din Rhodos, personaj obscur.

[25] Conon atenianul, fiul lui Timotheos, celebru comandant de oști, născut pe la 444 î.e.n.

[26] Bătălia de la Aigos Potamos s-a dat în anul 405, în fața cetății Lampsacos. Flota ateniană era comandată de Conon. Spartanii erau sub comanda lui Lysandros.

[27] Pacea lui Antalcydas a fost încheiată între Sparta și Persia în anul 386, după ce fusese pregătită de navarhul spartan Antalcydas, de unde și numele.

[28] Ismenias din Teba, celebru prin calitățile sale de ostaș și diplomat, prieten cu Pelopidas.

[29] Timagoras din Atena, cunoscut mai ales din această împrejurare. Vezi și Xenofon, *Hellenicele*, VII, 1 și urm.

[30] Heraclides din Cumae, personaj obscur despre care se crede că a scris o istorie a perșilor.

[31] Candisul, mantie cu mîneci la perși.

[32] Un fel de tiară, pe care o purtau regii perși.

ARATOS

[1] Polycrates, descendent al lui Aratos, cunoscut prin acest pasaj.

[2] Chrysippos, al treilea mare conducător al școlii stoice, s-a născut în Soloi, în Cilicia, pe la 280 și a murit pe la 205.

[3] Dionysodores din Troizena, personaj obscur.

[4] Pindar, celebrul poet liric grec.

[5] Cetatea Sicion, azi ruinele de la Vasilichi, în nordul Argolidei.

[6] Cleon tiran, în Sicion, personaj obscur.

[7] Timocleidas și Cleinias, tiran în Sicion, personaje obscure.

[8] Pentathlon, luptă care se compunea din cinci probe: alergarea, trînta, pugilatul, săritura, aruncarea cu discul.

[9] În grecește înseamnă, între altele, „vas de băut". Am dat o traducere mai expresivă.

[10] Deinias și Aristoteles, personaje obscure.

[11] Nicocles, personaj obscur.

[12] Periandru, celebrul tiran al Corintului (vezi Herodot, I, 23 și urm.).

[13] Alcmeon, personaj obscur.

[14] Mirtilos, personaj obscur.

[15] Etolienii, locuitorii Etoliei, regiune în Grecia centrală.

[16] Antigonos Doson, nepotul lui Antigonos Gonatas, fiul lui Demetrios cel frumos.
[17] Ptolemeu, vezi nota la „Viața" lui Cleomenes.
[18] Arcesilaos, fiul lui Seuthes din Pitane, localitate în Eolida, născut pe la 315 î.e.n. Șef al Academiei după moartea lui Crates. Punînd accentul pe orientarea sceptică, Arcesilaos a deschis epoca așa-zisei „Academii medii".
[19] Euphranos, personaj obscur.
[20] Xenophilos, personaj obscur.
[21] Caphisias, personaj obscur.
[22] Aristos, personaj obscur.
[23] Nemeea, localitate în Argolida.
[24] Ecdemos și Mnasitheos, personaje obscure.
[25] Methona, localitate în Argolida.
[26] Maleea, cap în Laconia.
[27] Adria, Marea Adriatică.
[28] Frurarhul, comandantul unei trupe de gardă.
[29] Nauclerul, proprietarul; conducătorul unei corăbii.
[30] Apelles, celebrul pictor, s-a născut la Colophon. A pictat portretul lui Filip al II-lea, și pe cel al lui Alexandru cel Mare, regele Macedoniei. Una dintre picturile sale celebre era: *Afrodita ieșind din valuri.*
[31] Aristratos, partizan al lui Filip, tiran în Sicionia. Vezi și Plinius, *Naturalis historia,* XXXV, 109.
[32] Melanthos, personaj obscur.
[33] Polemon Poriegetul s-a născut la Ilion, apoi s-a stabilit la Atena pe la sfîrșitul secolului al III-lea și începutul secolului al II-lea î.e.n. A făcut călătorii în Grecia și Italia. A scris în diferite domenii: o istorie a citadelei Atenei, o descriere a drumului de la Atena la Eleusis, o periegesă a Troiei, istorii ale unor cetăți, scrisori etc.
[34] Nealces, pictor celebru, cunoscut mai ales pentru prietenia lui cu Aratos. Vezi Plinius, *Naturalis historia,* XXXV, 142; Plutarh, *Moralia,* 99 b.
[35] Caledonia, partea de nord a Britaniei.
[36] Chares din Mitilene, personaj din suita lui Alexandru cel Mare, a scris o istorie a faptelor acestui rege. Nu se poate determina economia acestei lucrări.
[37] Bătălia de la Maraton s-a dat în anul 490 î.e.n.

[38] Pelopida din Teba, vezi Plutarh, *Vieți paralele,* vol. II.
[39] Amoibeus, celebru cîntăreț de pe la mijlocul secolului al III-lea î.e.n.
[40] Persaios, fiul lui Demetrios din Citium, unul dintre cei mai vestiți elevi ai lui Zenon, întemeietorul stoicismului.
[41] Theophrastos, celebru filozof, elev al lui Aristotel. Theophrastos este celebrul autor al lucrării *Caractere.*
[42] Zenon din Citium, născut pe la 336 î.e.n., elev al filozofului cinic Crates. A întemeiat școala stoică.
[43] Heraiul și Lehaiul = Heraion, templul zeiței Hera în Argolida; Lehaion, port al Corintului.

GALBA

[1] Iphicrates, celebru comandant de oști atenian, secolul al IV-lea î.e.n. Vezi și Xenophon, *Hellenica,* IV 4, 9; Diodor, XIV, 86, 3; Frontinus, *Stratagemata,* II, 1, 6; Cornelius Nepos, *Iphicrates,* 3, 2.
[2] Paulus Aemilius, vezi Plutarh, *Vieți paralele,* vol. II.
[3] Filozoful Platon.
[4] Demades, a se vedea *Phocion,* nota 1.
[5] Pheraios, este vorba despre un tiran din Pherae.
[6] Împărații își luau și numele de Caesar de la Caius Iulius Caesar.
[7] Nymphidius Sabinus, fiul Nymphidiei, o libertă celebră prin frumusețea ei, care avea trecere chiar la împăratul Caligula. Nymphidius pretindea că tatăl său era Caligula (Tacitus, *Annales,* XV, 72). Altă versiune spunea că tatăl lui era gladiatorul Martianus. În 65 î.e.n. a fost prefectul gărzii pretoriene. Împreună cu Tigellinus s-a bucurat de favoarea lui Nero, pe care l-a părăsit însă cînd a început să se clatine.
[8] Ophonius Tigellinus, prefect al gărzii pretoriene cu Nymphidius Sabinus. Vezi Tacitus, *Annales,* XIV—XV.
[9] Numele întreg al lui Galba era, înainte de a fi împărat, Servius Sulpicius Galba, iar ca împărat imperator Caesar Servius Sulpicius Galba.

[10] Este vorba aici despre Augustus.
[11] Caius Iulius Vindex s-a născut pe la 25 e.n. în Aquitania, propretor în Gallia în anul 67 e.n. Vezi și Tacitus, *Istorii,* I, 8, 51; IV 57; Cassius Dio, LXVIII, 2.
[12] Lucius Clodius Macer, legat al armatei în Africa, în anul 68 î.e.n., comanda legiunea III-a Augusta și trupele auxiliare. Vezi și Tacitus, *Istorii,* IV, 49; Suetonius, *Galba,* 11.
[13] Verginius Rufus, cunoscut mai ales în împrejurările arătate de Plutarh. Vezi și Tacitus, *Istorii.*
[14] Clunia, cetate în Spania.
[15] Titus Vinnius Rufus, personaj cunoscut mai ales în împrejurările arătate de Plutarh. Vezi și Tacitus, *Istorii,* I, 48; Dio Cassius, LIX, 18, 4.
[16] Mauriscus, personaj obscur.
[17] Este vorba de împăratul Caligula, care o domnit între anii 37—41 e.n.
[18] În legătură cu Poppaea, în afară de amănuntele pe care le dă Plutarh, vezi și Tacitus, *Annales,* XI, 1; Suetonius, *Otho,* 3; Dio Cassius, LXIII, 3.
[19] Fabius Valens, născut la Anagnia, era *legatus* al legiunii I în Bonn. Vezi și Tacitus, *Istorii,* III, 62; I, 53; 57; Dio Cassius, LXIV.
[20] Hordeonius Flaccus, guvernator în Germania de sus, cunoscut mai ales pentru acțiunile relatate de Plutarh. Vezi și Tacitus, *Istorii,* I, 9; II, 97; IV, 13; V, 26.
[21] Azi orașul Narbonne.
[22] Gellianus, cunoscut numai din cele relatate de Plutarh.
[23] Cornelius Laco, prefect al gărzii pretoriene sub Galba, cunoscut mai ales din evenimentele relatate de Plutarh. Vezi și Tacitus, *Istorii,* I, 13; 26; Suetonius, *Galba,* 14.
[24] Tigellinus, vezi nota 8.
[25] Clodius Macer, vezi nota 12.
[26] Clodius Celsus, de origine din Antiohia, celebru pentru prietenia lui cu Nymphidius și Tigellinus.
[27] Este vorba despre Mithridates al VII-lea. Și-a pierdut tronul, a venit la Roma, unde a trăit 20 de ani și a fost ucis din ordinul lui Galba. Vezi și Tacitus, *Annales,* XII, 15—21.
[28] Cingonius Varro, cunoscut din evenimentele relatate de Plutarh. Vezi și Tacitus, *Annales,* XIV, 45; *Istorii,* I, 6, 37.

[29] Publius Petronius Turpilianus, cunoscut mai ales din împrejurile arătate de Plutarh. Vezi și Tacitus, *Istorii* I, 37; *Annales,* XIV, 39; *Agricola,* 16 și Zonaras, XII, 3.
[30] Helius Polycletius, Petinus, Patrobius, personaje obscure.
[31] A se vedea „Viața" lui în acest volum.
[32] Este vorba despre Seneca filozoful.
[33] Comparația se face cu ostașii care se aflau în Iberia și în Lusitania.
[34] Acvilifer, soldat care purta steagul, în vîrful căruia era un vultur.
[35] Vitellius, care avea să fie împărat după Otho. Vezi Tacitus, *Istorii,* Cartea a II-a; Suetonius, *Vitellius.*
[36] Piso, fiul lui Crassus și al Scriboniei, adoptat de Galba, vezi Tacitus, *Istorii,* I, 10 și urm.
[37] Haldeii, numiți și mathematici, pentru că pretindeau că prezic viitorul după poziția stelelor, pe care o calculau.
[38] Ptolemeu, personaj obscur.
[39] Basilica lui Paul se afla în sud-vestul Romei.
[40] Atilius Vergilio, personaj obscur.
[41] Lacul Curtius, lac în forul roman, mai tîrziu asanat.
[42] Templul Vestei se afla pe via Sacra.
[43] Vitellius, care avea să fie împărat.

OTHO

[1] Marius Celsus, consul *designatus,* pentru anul 69. Vezi și Tacitus, *Istorii,* I, 31.
[2] Tigellinus, vezi „Viața" lui Galba, nota 8.
[3] Sinuessa, localitate în Campania.
[4] Pentru că lui Nero îi plăceau teatrele.
[5] Cluvius Rufus, consul înainte de anul 41 e.n. Bogat, bun orator, s-a bucurat de mare trecere la curtea lui Nero și a supraviețuit dramaticelor evenimente din anul 69. A scris *Annales,* operă pe care a folosit-o și Tacitus.
[6] Pterofori (în grecește = cel care poartă aripi), curieri imperiali.
[7] Mucianus, cunoscut mai ales pentru faptele relatate de Plutarh.

[8] Vespasianus, viitorul împărat, care a domnit între anii 69—79 e.n. Vezi Suetonius, *Cei doisprezece Cezari*, Editura Ştiinţifică.
[9] Dolabella, personaj obscur.
[10] Aquinum se afla în Laţiu.
[11] Caius Suetonius Paulinus, *legatus praetorius* în 42 e.n., a luptat împotriva maurilor. *Legatus Britanniae*, mai tîrziu, a învins tribul britanic numit *brigantes*. Consul în 66, comandant al trupelor lui Otho în 69. Vezi şi Tacitus, *Agricola*, 14 şi urm.; *Dio Cassius*, LXII, 7; Tacitus, *Istorii*, I, 87; 90; II, 23.
[12] Gallus, personaj obscur.
[13] Spurina, personaj obscur.
[14] Pirichiu, dans care comportă adesea mişcări obscene.
[15] Pentru un ostaş era un semn de decadenţă a privi la jocurile de la Olimpia.
[16] Fabius Valens, vezi „Viaţa" lui Galba.
[17] Oratorul Iulius Saecundus, prieten cu Quintilianus, personaj în *Dialogus de oratoribus*, scris de Tacitus.
[18] Caius Marius, a se vedea „Viaţa" lui, în *Vieţi paralele*, vol. III.
[19] Sylla, vezi Plutarh, *Vieţi paralele*, vol. III.
[20] Caesar, vezi Plutarh, *Vieţi paralele*, vol. III.
[21] Pompeius, vezi Plutarh, *Vieţi paralele*, vol. IV.
[22] Brixillum, oraş în Gallia de dincolo de rîul Pad, azi Bersello.
[23] Acoliţi, slujitori care însoţeau o armată.
[24] *Rapax* (răpitor).
[25] *Adiutrix* (ajutător).
[26] Orphidius, personaj obscur.
[27] Alfenus Varus, personaj obscur.
[28] Proclus, comandant, personaj obscur.
[29] Paulinus, personaj obscur.
[30] A se vedea „Viaţa" lui Cato, în acest volum.
[31] Mestrius Florus, consul, celebru pentru prietenia lui cu Plutarh. Poate să fi fost consul *suffectus* în anul 67/68. Vezi şi Suetonius, *Vespasianus*, 22.

INDICE

ABANTIDAS, tiran în Siracuza, se instalează tiran; *Aratus,* 4; întinde curse lui Aratus; 2; moartea lui. 4.

ABOECRITUS, comandant de oşti beoţian, moartea lui: *Aratus,* 27.

ACCA-LARENTIA, doica lui Romulus şi Remus, sacrificiile pe care i le aduceau romanii: *Romulus,* 4.

ACILLAS, ministru al regelui Ptolemeu, este însărcinat cu uciderea lui Pompeius: *Pompeius,* 83 şi urm.; porneşte împotriva lui Caesar un război primejdios 55; Caesar îl ucide: 87.

ACRO, rege al ceninilor, declară război romanilor şi este ucis de Romulus: *Romulus,* 19.

AFRANIUS, locotenent al lui Pompeius, supune tribul arabilor de la muntele Amanus: *Pompeius,* 41; este izgonit de Caesar din Spania: 42.

AGATOCLES, fiul lui Lysimachos, porneşte împotriva lui Demetrios şi-l pune într-o situaţie periculoasă: *Demetrios,* 55.

AGESILAOS, originea, educaţia, caracterul: *Agesilaos,* 1; îl alungă pe Leutichidas de pe tron: 2; este însărcinat cu comanda războiului împotriva perşilor: 5; duşmănia cu Lysandros: 7; cucereşte mai multe cetăţi în Frigia: 9; înfrînge pe Tisaferne: 10; este numit comandant suprem al oştilor pe uscat şi pe mare: 10,12; întrevederea cu Pharnabazos: 14; calităţile sale, rechemarea la Sparta, revine în Beoţia: 16—18; este rănit la Coroneea: 21; sărbătoreşte la Delfi jocurile Pitice, cîştigă pe duşmani de partea sa: 20—23; alungă pe argieni din Corint: 24; tratatul lacedemonienilor cu regele perşilor: 27, 28; achită pe Sphodrias: 21; porneşte un război în Boeţia: 31; boala lui: 31; bătălia de la Leuctra: 34; Epaminondas inva-

Titlul *Vieţilor* în care se găseşte capitolul respectiv este subliniat. Cînd este vorba despre aceeaşi *Viaţă* se dă numai cifra capitolului.

ABANTIDAS, tiran în Siracuza, se instalează tiran; *Aratus*, 4; întinde curse lui Aratus; 2; moartea lui. 4.

ABOECRITUS, comandant de oşti beoţian, moartea lui: *Aratus*, 27.

ACCA-LARENTIA, doica lui Romulus şi Remus, sacrificiile pe care i le aduceau romanii: *Romulus*, 4.

ACILLAS, ministru al regelui Ptolemeu, este însărcinat cu uciderea lui Pompeius: *Pompeius*, 83 şi urm.; porneşte împotriva lui Caesar un război primejdios 55; Caesar îl ucide: 87.

ACRO, rege al ceninilor, declară război romanilor şi este ucis de Romulus: *Romulus*, 19.

AFRANIUS, locotenent al lui Pompeius, supune tribul arabilor de la muntele Amanus: *Pompeius*, 41; este izgonit de Caesar din Spania: 42.

AGATOCLES, fiul lui Lysimachos, porneşte împotriva lui Demetrios şi-l pune într-o situaţie periculoasă: *Demetrios*, 55.

AGESILAOS, originea, educaţia, caracterul: *Agesilaos*, 1; îl alungă pe Leutichidas de pe tron: 2; este însărcinat cu comanda războiului împotriva perşilor: 5; duşmănia cu Lysandros: 7; cucereşte mai multe cetăţi în Frigia: 9; înfrînge pe Tisaferne: 10; este numit comandant suprem al oştilor pe uscat şi pe mare: 10,12; întrevederea cu Pharnabazos: 14; calităţile sale, rechemarea la Sparta, revine în Beoţia: 16—18; este rănit la Coroneea: 21; sărbătoreşte la Delfi jocurile Pitice, cîştigă pe duşmani de partea sa: 20—23; alungă pe argieni din Corint: 24; tratatul lacedemonienilor cu regele perşilor: 27, 28; achită pe Sphodrias: 21; porneşte un război în Boeţia: 31; boala lui: 31; bătălia de la Leuctra: 34; Epaminondas inva-

Titlul *Vieţilor* în care se găseşte capitolul respectiv este subliniat. Cînd este vorba despre aceeaşi *Viaţă* se dă numai cifra capitolului.

dează Laconia: 35; slăbiciunea Spartei, înaintarea lui Epaminondas, Agesilaos îl respinge, bătălia de la Mantineea: 36—41; Agesilos pierde stima grecilor, pleacă în Egipt, trece de partea lui Nectanabis, moare: 42—47.

AGESILAOS, unchiul lui Agis, cade de acord cu Agis asupra reformelor: *Agis* 6—8; se opune la împărţirea bunurilor: 14,15; rapacitatea şi lăcomia, este salvat de fiul lui Leonidas: 15—21.

AGESISTRATA, mama lui Agis, moartea ei: *Agis*, 21.

AGIATIS, văduva lui Agis, moartea ei: *Cleomenes*, 47.

AGIS, originea, caracterul, *Agis*, 4; eforturile pentru a introduce la Sparta vechile reforme, disputa dintre Agis şi Leonidas: 8—12; Leonidas este detronat, Agis şi Cleombrotos alungă pe eforii care-l restabiliseră pe Leonidas: 12, 13; Leonidas se urcă din nou pe tron, Agis este prins şi ucis: 16—22.

AGNONIDES, acuză pe Phocion de trădare: *Phocion*, 37.

AGRIPPA, acuzatorul lui Cassius: *Brutus*, 32; comandă aripa stîngă la Actium: *Antonius*, 72; ia în căsătorie pe o fiică a Octaviei, o repudiază şi se căsătoreşte cu Octavia, văduva lui Marcellus; 95.

ALCIBIADES, nobleţea neamului, frumuseţea, prietenia cu Socrate, tinereţea, căsătoria: *Alcibiades*, 1—7; elocinţa, intră în activitatea politică, rivalitatea cu Nicias, contribuie la exilarea lui Hyperbolos şi unelteşte contra lui Nicias: 10—16; înşeală pe lacedemonieni şi întemeiază o ligă împotriva lor: 15—17; viaţa sa de plăcere, simpatia atenienilor pentru el: 17—18; expediţia din Sicilia, în care este numit comandant împreună cu Nicias: 20—22; este acuzat de mutilarea Hermelor: 22—23; pleacă în Sicilia, dar este rechemat la Atena pentru a fi judecat, dar nu vine şi este condamnat la moarte, în absenţă: 24—26; Alcibiades se stabileşte la Argos şi apoi la Sparta: 27—29; se retrage la satrapul Tisaferne, află de tulburările din Atena, descopere trădarea lui Phrynichos: servicii aduse Atenei: 34—35; rechemarea, victoriile asupra lacedemonienilor, asupra lui Mindaros şi Pharnabazos, intrarea triumfală în Atena, expediţia împotriva spartanilor, a eşecurilor, din nou acuzat, se refugiază în Frigia, unde este ucis: 36—48.

ALEXANDROS, rege al Macedoniei, înştiinţează pe Aristides că Mardonios are de gînd să ia prin surprindere pe greci: *Aristides*, 25.

ALEXANDROS, tiran în Pherae, împotriva căruia este trimis Pelopidas: *Pelopidas*, 18—19.

ALEXANDRU CEL MARE, originea, caracterul, educaţia şi instrucţia: *Alexandru* 1—10; urcarea pe tron: 11—13; înfrînge Teba: 15—16; întrevederea cu Diogene: 18; trece rîul Granicus: 20,21; supune Cilicia, Fenicia şi Pamfilia, taie nodul Gordian: 23—25, bătălia de la Issus: 26; comportarea lui faţă de învinşi: 25—32; asediul cetăţii Gaza, fondarea Alexandriei, consultă oracolul lui Iupiter Ammon: 33—39; bătălia de la Gaugamela: 43—46; reface cetatea Plateea: 47; cucereşte Susa şi Persia: 49—50; înfrînge pe sciţi: 61; se căsătoreşte cu Roxana: 62; moartea lui Philotas şi Parmenion, uciderea lui Cleitos: 66—70; moartea lui Callisthenes şi a lui Demaratos: 75; plecarea în India; expediţia în India: 78—88; căsătoria cu Stateira, moartea şi înmormîntarea lui Efestion, boala şi moartea lui Alexandru: 89—100.

ALEXANDROS, fiul lui Cassandros, pune la cale un complot împotriva lui Demetrios, care însă îl asasinează: *Demetrios*, 40—41.

ALEXAS DIN LAODICEA, trimis la Herodes, trădează pe Antonius, şi este pedepsit: *Antonius*, 80.

AMAZOANELE, războiul lui Alexandru cel Mare cu ele: *Alexandru*, 61.

AMBIORIX, comandant de oşti gal, atacă armatele lui Cotta şi Titurius, îi înfrînge şi porneşte împotriva lui Quintus Cicero, dar este înfrînt de Caesar: *Caesar*, 27.

AMPHARES, efor, predă pe Agis duşmanilor, obţine condamnarea la moarte a lui Agis şi a unchiului său: *Agis*, 21.

AMULIUS, este ucis de Romulus şi de Remus: *Romulus*, 9.

ANACHARSIS, întrevederea lui cu Solon: *Solon*, 6.

ANAXAGORAS, filozof, dascălul lui Pericles: *Pericles*, 6; sărăcia lui: 28; acuzat de impietate este scăpat de Pericles: 49.

ANAXARCHOS, filozof, consolează pe Alexandru cel Mare de moartea lui Cleitos, dispută cu Callisthenes: *Alexandru*, 72.

ANDOCIDES, orator atenian, este acuzat că a mutilat Hermele, scapă de condamnare, acuzînd pe alţii: *Alcibiades,* 25.

ADROCLES, orator atenian, acuză pe Alcibiades de impietate prin intermediul unor sclavi şi străini: *Alcibiades,* 23.

ANDROCLIDES, scapă pe Pyrrhus, cînd era prunc, de ucigaşi: *Pyrrhus,* 2.

ANDROCOTTOS, rege indian, puterea sa: *Alexandru,* 80.

ANDROMACHOS, trădează pe Crassus: *Crassus,* 38.

ANGELOS scapă pe Pyrrhus de ucigaşi: *Pyrrhus,* 2.

ANTONIUS, orator, moartea: *Marius,* 48.

ANNIUS, întrebare grea pe care o pune lui Tiberius Grachus: *Tiberius Gracchus,* 17.

ANTALCIDAS, om politic, vorbele adresate lui Agesilaos: *Agesilaos:* 31; onoruri primite de la perşi: *Artaxerses,* 27.

ANTICRATES, spartan, ucide pe Epaminondas: *Agesilaos,* 40—41.

ANTIGENES, gelozia lui împotriva lui Eumenes: *Eumenes,* 17.

ANTIGONOS, proclamat rege al Macedoniei: *Demetrios,* 18; refuză să aducă pe Eumenes la domnie, îi declară război, bătut de Eumenes, liga împotriva lui: *Eumenes* 3—27.

ANTIGONOS GONATAS, funeraliile tatălui său: *Demetrios,* 62; bătut de Pyrrhus, onoruri funebre făcute lui Pyrrhus: *Pyrrhus,* 46; încearcă să cîştige pe Aratos, bucuria sa indecentă după ce-l ocupă, moartea: *Aratos,* 16, 35.

ANTIGONOS III, este ales comandant suprem al trupelor pe uscat şi pe mare, cere să i se predea cetăţuia Corintului, primeşte cu mari onoruri pe Aratos: *Aratos,* 46—50; este oprit de Cleomenes la munţii Onieni, înfrînge pe Cleomenes la Selasia, ocupă Atena şi tratează pe locuitori cu umanitate: *Agis,* 45—62; moare în Macedania: *Demetrios,* 32.

ANTIGONOS, regele evreilor, este lipsit de statele sale şi decapitat: *Antonius,* 37—38.

ANTIOCHOS CEL MARE, este înfrînt de Cato la Termopile: *Cato Censorius,* 19; se căsătoreşte cu fiica lui Cleoptolemos, trece în Asia: *Flamininus,* 22.

ANIOCHUS, fiul lui SELEUCUS, pasiunea sa pentru Erasistrata: *Demetrios,* 43.

ANIOPA, regina AMAZOANELOR, se căsătoreşte cu Teseu: *Teseu,* 13.

ANTIPATER, se retrage în cetatea Lamia, învinge pe greci la Cranon, grecii trimit o solie la el, grecii siliţi să primească o garnizoană: *Phocion,* 27—34; Antipater trimite oameni spre a prinde pe Demosthenes, care se otrăveşte, atitudinea sa faţă de oratori: *Demosthenes,* 37—39.

ANTISTIA, soţia lui Pompeius: *Pompeius,* 4—8.

ANTONIUS, origine, caracter, tinereţe: *Antonius* 1—5; tribun al poporului şi partizan al lui Caesar: 6; la Pharsalus comandă flancul stîng al armatei lui Caesar: 10; oferă diadema lui Caesar la Lupercale, atitudinea după uciderea lui Caesar: 15—16; constituie al doilea triumvirat cu Octavianus şi Lepidus, 19; lupta împotriva lui Brutus şi Cassius, 22; prima parte a romanului de dragoste cu Cleopatra, 23—31; reconcilierea cu Octavianus, 33—34; a doua parte a romanului de dragoste cu Cleopatra, expediţia împotriva parţilor, ruptura cu Octavianus, atitudinea faţă de Octavia, 56—62; războiul cu Octavianus, moartea, 63—93.

ANTONIUS (MARCUS), orator, moartea lui: *Marius,* 48.

ANTONIUS CRETICUS, tatăl lui Antonius triumvirul, caracterul său: *Antonius,* 1—5.

ANTONIUS (CAIUS), fratele triumvirului, activitatea sa în timpul războiului civil, moartea: *Brutus,* 30—32.

ATYLLIUS, lictor, insultele aduse Fulviei, moartea: *Caius Gracchus,* 62.

ANTYLLUS, fiul lui Antonius şi şi al Fulviei: *Antonius,* 29—30.

APELLES, studiază pictura la Sicionia; *Aratos,* 13, 14.

APELLICON DIN TEOS, Sulla pune stăpînire pe biblioteca lui: *Sulla,* 32.

APOLLOCRATES, fiul lui Dionysios cel tînăr: *Dion,* 40.

APPIUS CLAUDIUS, respinge propunerile lui Pyrrhus: *Pyrrhus,* 12.

APPIUS CLAUSUS, părăşeşte ţinutul sabin şi se stabileşte la Roma: *Poblicola,* 24—28.

ARATOS, salvat cînd era prunc, tinereţea: *Aratos,* 34; face proiectul să elibereze Sicyon şi încearcă să escaladeze zidurile cetăţii; 5,6; izbuteşte să cucerească cetatea, pe care o introduce în Liga aheeană: 7—15; călăto-

ria în Egipt, Antigonos vrea să-l facă să se certe cu Ptolemeu: 10—16; cucerirea Corintului: 17—26; încearcă să cucerească cetatea Argos: 27—33; bate pe Aristippos care este ucis: 34; victoria asupra etolienilor la Pellene: 35; încearcă să ia prin surprindere Pireul, pe care-l redă atenienilor: 41; atacă Mantineia: 42; împiedică pe Cleomenes să intre în Ligă: 45; refuză ofertele lui Cleomenes: 45; este bătut de etolieni: 53; se retrage de la curtea lui Filip, care-l otrăvește: onoruri funebre care i se aduc la Sicionia: 59.

ARATOS, fiul, reproșuri amare pe care le aduce lui Filip, moartea: *Aratos*, 59, 60.

ARCHELAUS, locotenentul lui Mithridates, bătut de Sulla la Orchomenes, încheie pace: *Sulla*, 27—31.

ARCHIAS, comedianul, încearcă să facă pe Demosthenes să iasă din templu: *Demosthenes*, 35.

ARCHIDAMIA, bunica lui Agis, ucisă: *Agis*, 21.

ARCHIDAMOS, rege al Spartei, salvează pe spartani de o răscoală a hiloților: *Cimon*, 24; este amendat pentru că se căsătorise cu o femeie scundă: *Agesilaos*, 2.

ARCHIDAMOS, fratele lui Agis, este ucis de efori: *Agis*, 21.

ARCHIMEDES, geniul său, problemele de care se ocupă, Hieron îl însărcinează cu apărarea Siracuzei cu ajutorul invențiilor, efectele teribile ale mașinilor sale, moartea lui: *Marcellus*, 19—25.

ARCHYTAS, filozof, ia pe garanție pe Dionysios că-și va respecta cuvîntul dat lui Platon: *Dion*, 21.

ARETE, fiica lui Dionysios cel bătrîn, este căsătorită cu Dion: *Dion*, 6; este silită de Dionysios cel tînăr să se căsătorească cu Timocrates: 24; Dion o ia din nou de soție: 56; este asasinată și aruncată în mare de Icetes: 61, 62.

ARIADNA, dragostea ei pentru Teseu: 16, 17.

ARIAMNES, sfat perfid pe care-l dă lui Crassus: *Crassus*, 26.

ARIASPES, fiul natural al lui Artaxerses, moartea lui: *Artaxerxes*, 28.

ARIOVISTUS, rege al germanilor, bătut de Caesar: *Caesar*, 22.

ARISTIDES, originea, cauzele diferendului cu Temistocles: *Aristides*, 2—5; spiritul lui de dreptate: 5; integritate în administrarea finanțelor, respectul pentru Miltiades: 6—9; exilat și apoi rechemat de Themisthocles, întrevederea dintre cei doi bărbați de stat: 8—17; se duce la Sparta ca să grăbească trimiterea de trupe: 18; înștiințat că Mardonius vrea să atace pe greci; 38; taxă impusă grecilor de Aristides, sărăcia sa proverbială pînă la moarte: 38—44.

ARISTION, tiran, în Atena, portretul, atitudinea lui în timp ce Sulla ataca Atena, moartea: *Sulla*, 17—28.

ARISTIPPOS, tiran în Argos, încearcă să ucidă pe Aratos, asediat de Aratos, moartea: *Aratos* 30—34.

ARISTOMACHOS, exilat din Sicionia, se asociază cu Aratos pentru eliberarea patriei: *Aratos*, 3.

ARISTOMACHOS, tiran în Argos, negocierile cu Aratos, numit comandant suprem, moartea: *Aratos*, 32—39.

ARISTOMAHA, soția lui Dionysios cel bătrîn: *Dion*, 3.

ARISTON, pilot al lui Nicias: *Nicias*, 31.

ARISTOTELES, filozoful, ar fi prevăzut cucerirea Romei de către galli; Andronicos din Rhodos îi publică operele: *Sylla*, 25—26; este însărcinat cu educația lui Alexandru: *Alexandru*, 8, 9; răceala între el și Alexandru: 73.

ARIUS, filozof din Alexandria, stima pe care i-o arată Caesar, obține de la Caesar iertarea lui Philostratos: *Antonius*.

ARRIDAIOS, fratele lui Alexandru cel Mare: caracterul, demența: *Alexandru*, 100.

ARSAMES, fiul natural al lui Xerxes: *Artaxerses*, 38.

ARTABAZOS, rege al Armeniei: aduce ajutoare lui Crassus, îl sfătuiește să vină în Armenia, aduce trupe lui Antonius, pe care apoi îl părăsește, este dus la Alexandria în lanțuri: *Crassus*, 22—30; *Antonius*, 35—55.

ARTAGERSES, comandantul cadusienilor, ucis de Cyrus la bătălia de la Cunaxa, iar fiul său primește mari daruri: *Artaxerses*, 12, 13.

ARTAXERSES, nașterea, caracterul, declarat succesor al lui Darius, Cyrus, fratele său, se pregătește de revoltă: *Artaxerses*, 1—3; Cyrus îi declară război, bătălia de la Cunaxa, moartea lui Cyrus, Artaxerses îi taie mîna dreaptă: 6—15; daruri oferite

acelora care au rănit și ucis pe Cyrus 15; ridică pe greci împotriva spartanilor, 22; reconcilierea cu Parysatis, 25; războiul cu cadusienii, pacea, alte evenimente, 27—38.

ARTEMIDOR DIN CNIDOS, înștiințează pe Caesar de complot: *Caesar*, 71.

ARTEMON, inventează mașini de război de care se servește Pericles la asediul Samosului: *Pericles*, 40.

ARUNS, fiul lui Tarquinius, ucis de consulul Brutus: *Publicola*, 11.

ASCALIS, rege al maurisienilor, învins de Sertorius: *Sertorius*, 10.

ASPASIA, nașterea, caracterul, atașată de Pericles, acuzată de impietate, Pericles legitimează copiii avuți cu Aspasia: *Pericles*, 39—59.

ASPASIA DIN FOCEA, nașterea și educația, caracterul, metresa lui Cyrus, apoi concubina lui Artaxerses, preoteasă a Dianei: *Artaxerses*, 31—35.

ATHENODOR CORDYLION, convins de Cato să vină în tabăra lui: *Cato Uticensis*, 3.

ATOSA, fiica lui Artaxerses, apoi soția lui: *Artaxerses*, 27—33.

BARSINA, soția lui Memnon, iubită de Alexandru cel Mare: *Alexandru*, 19.

BESSUS, fiul lui Darius, pedepsit de Alexandru cel Mare: *Alexandru*, 59.

BIBULUS, consul, colegul lui Caesar, se opune la reformele colegului său: *Cato Uticensis*, 38; *Pompeius*, 49.

BLOSSIUS DIN CUMAE, încurajează pe Tiberius Gracchus să nu țină seama de relele preziceri, cuvintele spuse în senat după moartea lui Tiberius, se sinucide: *Tiberius Gracchus*, 21 și urm.

BOCCHORIS, sentință uimitoare dată de acest rege: *Demetrios*, 31.

BOCCHUS, rege al Numidiei, predă pe Iugurtha romanilor: *Marius*, 10.

BRENNUS, rege al gallilor, răspunsul său dat solilor romani: *Camillus*, 18.

BRUTUS (IUNIUS), pedepsește pe propriii săi fii cu moartea: *Publicola*, 7, 8.

BRUTUS (LUCIUS), fiul lui Iunius Brutus, conspiră în favoarea Tarquiniilor și este condamnat la moarte: *Publicola*, 6—11.

BRUTUS, tatăl lui Iunius Brutus, asasin al lui Caesar, apără Mutina împotriva lui Pompeius: *Pompeius*, 16—18.

BRUTUS (MARCUS), asasinul lui Caesar, educația, familia, studiile: *Brutus*, 1—5; studiază filozofia lui Platon, însoțește pe Cato în Cipru, îmbrățișează partida lui Pompeius, este primit de Caesar; demnități primite de la Caesar, conspiră contra lui: 6—11; ia parte la uciderea lui Caesar, se opune la uciderea lui Antonius, furia poporului contra ucigașilor lui Caesar, Brutus se refugiază la Atena: 12—29; se poartă uman cu aliații, supune anumite cetăți, cearta cu Cassius: 30—39; Philippi; moartea: 40—57.

BRUTUS (ALBINUS), îndeamnă pe Caesar să se ducă la ședința senatului, unde a fost asasinat.

CANDIUS, ofițer, roman, îndeamnă pe Antonius să expedieze pe Cleopatra și să dea bătălia pe uscat, apoi părăsește trupele pe care le comanda: *Antonius*, 69—76.

CAPHYS, trimis de Sulla să ia bogățiile din templul de la Delfi, înșală pe dușmani și aduce lui Sulla ajutorul dorit: *Sulla*, 20—22.

CARBO, urmează lui Cinna la conducerea treburilor: *Pompeius*, 9.

CARNEADES, filozof, vine la Roma, unde uimește pe romani, dar Cato vrea să-l alunge: *Cato Maior*, 34.

CASCA, lovește primul pe Caesar: *Caesar*, 70.

CASSANDROS își bate joc de străinii care-l adoră pe Alexandru: *Alexandru*, 96, 97.

CASSIUS, conspiră împotriva lui Caesar: *Brutus*, 12.

CATILINA, crud, conspiră: *Caesar*, 7; *Cato Uticensis*, 27; *Cicero* 15; candidat la consulat, conspirația, moartea: *Cicero*, 15—30.

CATO CENSORIUS, familie, origine, renume, vitejie: *Cato*, 1—2; urmează lecțiile filozofului Nearchos, și studiază filozofia greacă, Valerius îl atrage la Roma, se atașează de Fabius Maximus și refuză să treacă în Africa, moravurile, integritatea, cuvintele sale memorabile: 5—12; consulatul și expedițiile în Spania, triumful, campaniile în Tracia și în Grecia, zelul său pentru dreptate, candidat la censură: 12—22; severitatea, virtuțile domestice, educația dată fiului său, conduita față de sclavi, cămătăria, atitudinea față de filo-

zofie, a doua căsătorie, misiunea în Cartagina, moartea: 23—42.

CATO (MARCUS), fiul precedentului, minuni de vitejie împotriva lui Perseu la Pydna, moartea: *Paulus Aemilius*, 22; *Cato Maior*, 40.

CATO UTICENSIS naşterea, caracterul, educaţia, dragostea pentru fratele său, studiază filozofia şi retorica: *Cato Uticensis*, 1—10; căsătoria cu Atilia, primele campanii sub comanda lui Gellius, stabileşte disciplina în armată, onoruri funebre date fratelui său Caepion: 10—13, primirea făcută lui Pompeius, refuză darurile lui Deiotarus, cvestura, tribunatul, servicii făcute lui Cicero în timpul conjuraţiei lui Catilina: 11—26; se opune ca Pompeius să intre cu armata în Roma, critici aduse lui Pompeius, contra lui Caesar: 26—46; după bătălia de la Pharsalus retragerea în Africa, se sinucide la Utica: 47—78.

CATO, fiul precedentului, moartea lui eroică la Philippi: *Brutus*, 58.

CATULUS, comandant împotriva cimbrilor: *Marius*, 25.

CAECILIUS, retor, încearcă să facă o paralelă între Cicero şi Demosthenes; *Demosthenes*, 3.

CAECINA, comandantul de oşti a lui Vitellius, faptele lui de arme: *Otho*, 8—22.

CENTAURI, luptele lor cu lapiţii: *Teseu*, 30.

CAEPION, fratele lui Cato: *Cato Uticensis*, 8—18.

CAESAR, duşmănit de Sulla, fuge în Orient, este prins de piraţi, talentul său oratoric, căsătoria cu Pompeia, numit mare pontif, bănuit că a participat la conspiraţia lui Catilina: *Caesar*, 1—7; repudiază pe Pompeia, pretura în Spania, întemeierea primului triumvirat, consulatul: 8—14; cucerirea Galliei: 15—28; războiul civil între Caesar şi Pompeius: 29—57; aventura politică-militară-erotică cu Cleopatra: 53—56; luptele împotriva armatelor republicane în Africa, sinuciderea lui Cato; 57—59; luptele din Spania: 59—60; dictator perpetuu, reformele, aspiraţia la titlul de rege, asasinarea: 61—76.

CAESAR AUGUSTUS, nepotul lui Caesar, cere să reintre în drepturile de moştenitor al lui Caesar: *Cicero*, 57; *Brutus*, 21—26; se împacă cu Antonius, proscripţiile, căsătoria cu Clodia, fiica Fulviei: *Antonius*, 27—28; bătălia de la Actium, deplînge moartea lui Antonius, se duce în Egipt, ordonă înmormîntarea Cleopatrei alături de Antonius: 70—91.

CAESAR (LUCIUS), unchiul după mamă al lui Antonius, este proscris de triumviri, sora sa îl scapă din mîna ucigaşilor: *Antonius*, 21, 22.

CAESARION, fiul lui Caesar şi al Cleopatrei, este ucis din porunca lui Augustus: *Antonius*, 89.

CETHEGUS, complicele lui Catilina, este ucis: *Cicero*, 30.

CHABRIAS, comandant de oşti atenian, influenţa lui Phocion exercitată asupra lui: *Phocion*, 7.

CHARICLES, ginerele lui Phocion, devine prietenul lui Harpalos: *Phocion*, 24.

CHARON, oferă casa sa lui Pelopidas, ajunge polemarh, curajul şi generozitatea, ucide pe Archias, rivalităţile cu Pelopidas: *Pelopidas*, 7—20.

CHELONIS, fiica lui Cleombrotos, părăseşte soţul şi pleacă în exil, apoi, revenind, îl salvează de la moarte şi pleacă cu el în exil: *Agis*, 17—22.

CICERO, originea, numele, naşterea, studiile, apărarea lui Roscius din Ameria, prima călătorie în Grecia: *Cicero* 1—4; cvestura în Sicilia, procesul lui Verres, viaţa particulară, pretura, discursul pentru Pompeius, consulatul, conspiraţia lui Catilina: 5—30; duşmănia cu Clodius, exilul, întoarcerea, apărarea lui Milo, proconsulatul în Cilicia: 31—47; războiul civil, Pharsalus, Cicero aşteaptă pe învingător la Brundisium, împăcarea cu Caesar: 48—54; activitatea sa în timpul dictaturii lui Caesar, divorţul de Terenţia, moartea Tulliei, bătălia Filipicelor, proscris, ucis: 55—65.

CICERO (QUINTUS), fratele oratorului: *Cicero*, 63.

CICERO, fiul oratorului, colegul lui Augustus la consulat, răzbună pe tatăl său: *Cicero*, 65.

CIMON, naşterea, caracterul, tinereţea, reaua conduită, căsătoria cu sora sa, vitejia la Salamina, strategia, fapte de arme la Byzantion şi Scyros, aduce la Atena osemintele lui Teseu: *Cimon*, 1—9; dărnicia şi devotamentul său pentru binele obştesc, politica împotriva perşilor, pacea cu perşii: 8—19; cucereşte insula Thasos, acuzat de luare de mită, achitat, dă aju-

tor spartanilor împotriva hiloților: 20—23; ostracizat și rechemat, înfrînge flota perșilor, moartea, cenușa este adusă în Atica: 24—27.

CINEAS, portretul, conversația cu Pyrrhus, trimis la Tarent, Cineas și Fabricius: *Pyrrhus*, 15—28.

CINNA, alungat din Roma de Octavius, se unește cu Marius, împreună cu Sertorius ucide pe bardiai: *Marius*, 43 și urm.

CINNA, poetul, este luat drept un asasin al lui Caesar: *Brutus*, 24.

CLEARCHOS, aduce ajutor lui Cyrus, este cauza înfrîngerii de la Cunaxa, este ucis de Tisaferne: *Artaxerses*, 8 și urm.

CLEOMBROTOS, ajunge pe tronul Spartei, după căderea lui Leonidas: *Agis*, 13 și urm.

CLEOMENES, caracterul, își propune să execute proiectele lui Agis, bate pe aheeni, recheamă pe Archidamos, fratele lui Agis, propune restabilirea legilor lui Lycurg, devastează ținutul megalopolitenilor: *Cleomenes*, 1—14; cucerește Pellene și Argos, surprinde cetatea Megalopolis, bătut la Selasia, pornește în Egipt, moartea: 15 și urm.

CLEON, respinge pacea propusă de spartani, acuză pe Nicias, se opune la pacificarea Greciei: *Nicias*, 8 și urm.

CLEONYMOS DIN SPARTA, invită pe Pyrrhus să meargă împotriva spartanilor: *Pyrrhus*, 36 și urm.

CLEOPATRA, regina Egiptului, seduce pe Caesar, obține de la el tronul, naște un fiu puțin după aceea: *Caesar*, 53 și urm.; întrevederea cu Antonius, pasiunea lui Antonius pentru Cleopatra îl îndepărtează de Octavia: *Antonius*, 21—56; războiul cu Augustus, bătălia de la Actium, sinuciderea, Augustus ordonă să fie înmormîntată lîngă Antonius: *Antonius*, 57 și urm.

CLEINIAS, tatăl lui Aratos, ucis de Abantidas: *Aratos*, 2.

CLEISTHENES, alungă pe pisistratizi și dă legi atenienilor: *Pericles*, 3 și urm.

CLEITOS, salvează viața lui Alexandru cel Mare la Granicos, vorbește prea îndrăznеț față de Alexandru, moartea: *Alexandru* 19 și urm. și 58 și urm.

CLODIUS (PUBLIUS), nașterea, caracterul: *Caesar*, 9 și urm.: relații cu Pompeia, soția lui Caesar, procesul pîngăririi misterelor: 10 și urm.; *Cicero*, 63; obține exilul lui Cicero: *Cicero*, 40 și urm.; este asasinat de Milo: 47.

COCCEIUS, nepotul lui Otho: *Otho*, 21.

COLLATINUS, consul cu Iunius Brutus, soțul Lucreției: *Publicola*, 3 și urm.

CONON, comandant de oști atenian: *Lysandros*, 13 și urm.

CONOPION, funeraliile lui Phocion: *Phocion*, 42.

COPONIUS, comandant la Carrhae: *Crassus*, 37.

CORIOLANUS (MARCIUS), originea, caracterul, preferințele lui pentru activitatea militară, cucerește Corioli, alte succese militare: *Coriolan*, 1—14; susține nobilimea, candidează la consulat, dar este respins, se opune la distribuirea de grîu plebei, dat în judecată, condamnat la moarte, se retrage la volsci: 15—22; pornește cu ei război împotriva Romei, ajunge la porțile Romei, unde mai multe solii nu izbutesc să-l înduplece să se îndepărteze de Roma, abia solia femeilor romane și implorările mamei sale îl înduplecă, moartea: 23 și urm.

CORNELIA, mama Grachilor: *Tiberius Gracchus*, 2; refuză să se căsătorească cu Ptolemeu, regele Egiptului, poporul îi ridică o statuie de bronz: *Caius Gracchus*, 33—34.

CORNELIA, văduva tînărului Crassus, se căsătorește cu Pompeius: *Pompeius*, 35; asistă la asasinarea lui Pompeius: 77—86.

CRASSIANUS, moartea lui la Pharsalus: *Caesar*, 52.

CRASSUS, nașterea, educația, bogăția, avariția, elocința, fuga în Spania, strîns atașat lui Sulla: *Crassus*, 1—7; prietenia cu Caesar și Pompeius, războiul cu Spartacus, înfrîngerea lui Spartacus, Crassus, consul: 8—16; bănuit că a luat parte la conjurația lui Catilina, primul triumvirat cu Caesar și Pompeius: 17—20; expediția contra parților, moartea: 21—43.

CRASSUS, fiul precedentului, face acte de vitejie în războiul tatălui său contra parților și este ucis: *Crassus*, 30—37.

CRATEROS, unul dintre comandanții de oști ai lui Alexandru, afecțiunea macedonenilor pentru el: *Eumenes*, 8 și urm.

CRATESICLEA, mama lui Cleomenes, se căsătorește cu Megistonous, în interesul fiu-

lui său: *Cleomenes,* 8 și urm.

CRESUS, întrevederea lui cu Solon: *Solon,* 35 și urm.

CRISPINUS, primește ordinul de a aduce o cohortă lui Otho și este ucis de soldați: *Otho,* 6 și urm.

CURIO, tribun al plebei, cîștigat de Caesar, care-i dă o mare sumă de bani, face politica lui Caesar: *Pompeius,* 60 și urm.

CYRUS CEL TÎNĂR, fratele lui Artaxerses, nașterea, caracterul, conspiră contra lui Artaxerses, bătălia de la Cunaxa, moartea lui Cyrus: *Artaxerses,* 1—17.

DAMON, ucide pe comandantul garnizoanei din Cheroneea, alte fapte de arme: *Cimon,* 1—5.

DAMOPHANTE, comandant al cavaleriei eoliene: *Philopoemen,* 9.

DANDAMIS, filozof indian: *Alexandru,* 35—36.

DARIUS, fiul lui Artaxerses, este declarat succesor de tatăl său: *Artaxerses,* 31 și urm.

DARIUS CODOMANUL, se pregătește să împiedice intrarea lui Alexandru în Asia, bătălia de la Issus, este asasinat de Bessus: *Alexandru,* 19 și urm.

DEIOTARUS, rege al Galatiei, primește pe Cato Uticensis: *Cato Uticensis,* 15.

DEMADES, orator atenian, caracterul, elocința, obține de la Alexandru cel Mare iertarea oratorilor atenieni: *Demosthenes,* 5—38.

DEMARATOS DIN CORINT, împacă pe Alexandru cu Filip: *Alexandru,* 12 și urm.

DEMETRIOS POLIORCETUL, nașterea, caracterul, bătut de Ptolemeu, cucerește Babilonul, vine la Atena, căreia-i redă libertatea: *Demetrios,* 1—12, asediază Megara, restabilește constituția democratică la Atena, se căsătorește cu Eurydice, pornește în Cipru: 13—17; primește titlul de rege, dragostea sa de cultură, asediază cetatea Rhodos: 18—24; alungă pe Cassandros din Grecia, desfrîul, succese în Peloponeș, pasiunea pentru Lamia: 24—31; liga împotriva lui Demetrios și Antigonos, înfrîngerea, atenienii refuză să-l primească, căsătorește pe fiica sa cu Seleucus: 32—37; asediază Atena, pune la cale asasinarea lui Alexandros, regele Macedoniei, este proclamat

rege al Macedoniei, asediază Teba, jefuiește Epirul, desfrîul și orgoliul îl fac odios supușilor: 38—49; o ligă a regilor împotriva lui, fuga, război împotriva lui Lysimachos, relegat în Chersonesul Siriei, moartea: 50—63.

DEMETRIOS DIN PHALERAI, tratat bine de Demetrios Poliorcetul: *Demetrios,* 9.

DEMETRIUS, libertul lui Pompeius, creditul de care se bucura pe lîngă stăpînul său: *Pompeius,* 43.

DEMOCHARES, despre moartea lui Demosthenes: *Demetrios,* 30.

DEMOCLES, se sinucide din cauza lui Demetrios: *Demetrios,* 30.

DEMOSTHENES, comandant de oști atenian, poartă război în *Sicilia* alături de Nicias: *Nicias,* 30 și urm.

DEMOSTHENES, oratorul, originea, studiul elocienței, primele exerciții, pledoariile împotriva tutorilor săi, insuccesele în public, îndîrjitele pregătiri și exerciții, eforturile pentru a-și corija defectele: *Demosthenes,* 1—14; activitatea politică, perioada Filipicelor, febrilă intervenție pentru gruparea forțelor împotriva lui Filip, bătălia de la Cheroneea: 15—22; moartea lui Filip, o nouă ligă a grecilor împotriva lui Alexandru, procesul cununei, Demosthenes se lasă cîștigat de banii lui Harpalos, condamnat, fuge din închisoare, la moartea lui Alexandru atenienii îl recheamă, din nou exilat și condamnat la moarte, refugiul la Calauria, se otrăvește: 23—39.

DIONYSIOS CEL BĂTRÎN, tiran al Siracuzei, soțiile, conversațiile cu Platon, pe care-l vinde ca sclav, moartea: *Dion,* 1—12.

DIONYSIOS CEL TÎNĂR, nașterea, caracterul, moravurile, cheamă pe Platon în Sicilia, recheamă pe Philistos din exil, Platon se întoarce în Grecia, Dionysios îl recheamă, răul tratament pe care îl oferă Dionysios lui Dion: 6—21; forțează pe soția lui Dion să se căsătorească cu Timocrates; războiul cu Dion, părăsește citadela: 22—40; predă lui Timoleon cetățuia, este trimis la Corint, vorbe de spirit: *Timoleon,* 1—18.

DINOCRATES DIN MESSENA, caracterul, face prizonier pe Philopoemen, îl otrăvește, moartea: *Philopoemen,* 27—30.

DIOGENE CINICUL, vizitat de

lui său: *Cleomenes*, 8 și urm.

CRESUS, întrevederea lui cu Solon: *Solon*, 35 și urm.

CRISPINUS, primește ordinul de a aduce o cohortă lui Otho și este ucis de soldați: *Otho*, 6 și urm.

CURIO, tribun al plebei, cîștigat de Caesar, care-i dă o mare sumă de bani, face politica lui Caesar: *Pompeius*, 60 și urm.

CYRUS CEL TÎNĂR, fratele lui Artaxerses, nașterea, caracterul, conspiră contra lui Artaxerses, bătălia de la Cunaxa, moartea lui Cyrus: *Artaxerses*, 1—17.

DAMON, ucide pe comandantul garnizoanei din Cheroneea, alte fapte de arme: *Cimon*, 1—5.

DAMOPHANTE, comandant al cavaleriei eoliene: *Philopoemen*, 9.

DANDAMIS, filozof indian: *Alexandru*, 35—36.

DARIUS, fiul lui Artaxerses, este declarat succesor de tatăl său: *Artaxerses*, 31 și urm.

DARIUS CODOMANUL, se pregătește să împiedice intrarea lui Alexandru în Asia, bătălia de la Issus, este asasinat de Bessus: *Alexandru*, 19 și urm.

DEIOTARUS, rege al Galatiei, primește pe Cato Uticensis: *Cato Uticensis*, 15.

DEMADES, orator atenian, caracterul, elocința, obține de la Alexandru cel Mare iertarea oratorilor atenieni: *Demosthenes*, 5—38.

DEMARATOS DIN CORINT, împacă pe Alexandru cu Filip: *Alexandru*, 12 și urm.

DEMETRIOS POLIORCETUL, nașterea, caracterul, bătut de Ptolemeu, cucerește Babilonul, vine la Atena, căreia-i redă libertatea: *Demetrios*, 1—12, asediază Megara, restabilește constituția democratică la Atena, se căsătorește cu Eurydice, pornește în Cipru: 13—17; primește titlul de rege, dragostea sa de cultură, asediază cetatea Rhodos: 18—24; alungă pe Cassandros din Grecia, desfrîul, succese în Peloponeș, pasiunea pentru Lamia: 24—31; liga împotriva lui Demetrios și Antigonos, înfrîngerea, atenienii refuză să-l primească, căsătorește pe fiica sa cu Seleucus: 32—37; asediază Atena, pune la cale asasinarea lui Alexandros, regele Macedoniei, este proclamat

rege al Macedoniei, asediază Teba, jefuiește Epirul, desfrîul și orgoliul îl fac odios supușilor: 38—49; o ligă a regilor împotriva lui, fuga, război împotriva lui Lysimachos, relegat în Chersonesul Siriei, moartea: 50—63.

DEMETRIOS DIN PHALERAI, tratat bine de Demetrios Poliorcetul: *Demetrios*, 9.

DEMETRIUS, libertul lui Pompeius, creditul de care se bucura pe lîngă stăpînul său: *Pompeius*, 43.

DEMOCHARES, despre moartea lui Demosthenes: *Demetrios*, 30.

DEMOCLES, se sinucide din cauza lui Demetrios: *Demetrios*, 30.

DEMOSTHENES, comandant de oști atenian, poartă război în *Sicilia* alături de Nicias: *Nicias*, 30 și urm.

DEMOSTHENES, oratorul, originea, studiul elocienței, primele exerciții, pledoariile împotriva tutorilor săi, insuccesele în public, îndîrjitele pregătiri și exerciții, eforturile pentru a-și corija defectele: *Demosthenes*, 1—14; activitatea politică, perioada Filipicelor, febrilă intervenție pentru gruparea forțelor împotriva lui Filip, bătălia de la Cheroneea: 15—22; moartea lui Filip, o nouă ligă a grecilor împotriva lui Alexandru, procesul cununei, Demosthenes se lasă cîștigat de banii lui Harpalos, condamnat, fuge din închisoare, la moartea lui Alexandru atenienii îl recheamă, din nou exilat și condamnat la moarte, refugiul la Calauria, se otrăvește: 23—39.

DIONYSIOS CEL BĂTRÎN, tiran al Siracuzei, soțiile, conversațiile cu Platon, pe care-l vinde ca sclav, moartea: *Dion*, 1—12.

DIONYSIOS CEL TÎNĂR, nașterea, caracterul, moravurile, cheamă pe Platon în Sicilia, recheamă pe Philistos din exil, Platon se întoarce în Grecia, Dionysios îl recheamă, răul tratament pe care îl oferă Dionysios lui Dion: 6—21; forțează pe soția lui Dion să se căsătorească cu Timocrates; războiul cu Dion, părăsește citadela: 22—40; predă lui Timoleon cetățuia, este trimis la Corint, vorbe de spirit: *Timoleon*, 1—18.

DINOCRATES DIN MESSENA, caracterul, face prizonier pe Philopoemen, îl otrăvește, moartea: *Philopoemen*, 27—30.

DIOGENE CINICUL, vizitat de

Alexandru cel Mare: *Alexandru,* 17—19.

DION, caracterul, prietenia cu Platon, oferte făcute lui Dionysios cel tînăr, pe care-l îndeamnă să studieze filozofia, curtizanii îl fac suspect lui Dionysios, care-l exilează în Italia: *Dion* 1—15; pleacă în Grecia, unde este primit cu onoruri, porneşte război împotriva lui Dionysios, intrarea în Siracuza, unde este comandant suprem împreună cu Heraclides, intrigile lui, Heraclides împotriva lui, Dion fuge din Siracuza: 16—38; se retrage la Leontium, porneşte la Siracuza, victoria asupra trupelor lui Dionysios, asasinat de propriii săi soldaţi: 39—74.

DIONYSIOS, fratele lui Erginus, asemănarea cu fratele său contribuie la eşecul lui Aratos în cucerirea citadelei Corintului: *Aratos,* 23.

DIOPEITHES, prezicător, activitatea lui în legătură cu Agesilaos: *Lysandros,* 47.

DOLABELLA, tribun al plebei, propune abolirea datoriilor, relaţiile lui cu Caesar: *Antonius,* 8—13.

DOMITIANUS, împăratul roman, reface pentru a patra oară templul lui Iupiter Capitolinus 1: *Publicola,* 17,18.

DOMITIUS (LUCIUS), candidează la consulat împreună cu Crassus şi Pompeius: *Pompeius,* 10.

DOMITIUS AHENOBARBUS, împotriva căruia este trimis cu oaste Pompeius în Africa: *Pompeius,* 12.

DRACON, legile sale la Atena: *Solon,* 22.

DROMICHAITES, rege al geţilor, este făcut prizonier de Lysimachos: *Demetrios,* 49.

DROMOCLIDES DIN SPHETTOS, decret nelegiuit pe care-l propune lui Demetrios: *Demetrios,* 17.

AIGEUS, tatăl lui Teseu: *Teseu,* 1—20.

AIGIAS, cămătar din Sicyon, legăturile lui cu Aratos: *Aratos,* 19.

ELPINICE, sora lui Cimon, intervenţia sa pe lîngă Pericles: *Pericles,* 43; viaţa sa dezordonată: *Cimon,* 1—5.

EPAMINONDAS, caracterul, prietenia cu Pelopidas, curajul său: *Pelopidas,* 4; activitatea lui alături de Pelopidas: 5 şi urm., ia prin surprindere Sparta, respins de Agesilaos, bătălia de la Mantineia: *Agesilaos,* 35 şi urm.

ERGINUS ajută pe Aratus să cucerească citadela Corintului: *Aratos,* 17.

ESCHINES, oratorul, activitatea lui împotriva lui Demosthenes: *Demosthenes,* 14—30.

EUMENES, naşterea, se ataşează lui Filip, regele Macedoniei, trece în serviciul lui Alexandru cel Mare, după moartea lui Alexandru ia parte la împărţirea regatului, el se stabileşte în Cappadocia, fiind de partea lui Perdicaas, repurtează o victorie împotriva lui Neoptolem, respinge propunerile făcute de Antipater de a părăsi pe Perdicaas: *Eumenes,* 1—8: bătălia împotriva lui Crateros, care este ucis în luptă, condamnat de macedoneni îşi plăteşte trupele, se retrage în oraşul Nora, întrevederea cu Antigonos, trece în Macedonia, opreşte înaintarea lui Antigonos, Antigonos şi Teutames conspiră contra lui, Eumenes este predat lui Antigonos care-l ucide prin foame: 9—26.

EURIPIDES, poetul tragic, soldaţii cîntă versurile lui: *Nicias,* 41.

EURYBIADES, comandant suprem spartan, disputa lui cu Themistocles; Vorbele celebre spuse de Themistocles: *Themistocles,* 14.

EURYCLES, fiul lui Yachares, la Actium porneşte să urmărească corabia lui Antonius: *Antonius,* 36.

FABIUS MAXIMUS, origine, caracter, triumful asupra ligurienilor, numit dictator, prudenţa lui încurajează pe romani: *Fabius Maximus,* 1—12; victorie asupra lui Hanibal, răscumpără prizonieri vînzînd propriile sale bunuri, Minucius, împotriva sfatului său, atacă pe Hanibal, dar se expune primejdiei, Fabius sare în ajutorul lui, forţează pe Hanibal să se retragă, demisionează din dictatură: 13—23; sfaturi date lui Paulus Aemilius, dezastrul de la Cannae, Fabius încurajează pe cetăţeni, porneşte contra lui Hanibal, cucereşte Tarentul, triumfă a doua oară, se opune războiului în Africa, moartea: 24—41.

FABRICIUS, este trimis în solie la Pyrrhus, judecata lui Pyrrhus asupra lui Fabricius, Fabricius înştiinţează pe Pyrrhus, că medicul său voieşte să-l ucidă: *Phyrrhus,* 23 şi urm.

FANNIUS, pentru care Caius

Gracchus solicită consulatul şi-l obţine: *Tiberius Gracchus*, 27.

FAVONIUS, amicul lui Cato, al cărui edil devine, ironii la Pharsalus, Brutus şi Cassius admit să ia parte la disputa lor: *Pompeius*, 72; *Caesar*, 50; *Brutus*, 39.

FIMBRIA, asediază pe Mithridate la Pithane: *Lucullus*, 6.

FLAMININUS (TITUS QUINCTIUS), caracterul, este numit consul, trimis împotriva lui Filip, regele Macedoniei, victoria repurtată asupra lui Filip: *Titus Quinctius Flamininus*, 1—5; blîndeţea lui atrage de partea romanilor mai multe populaţii din Grecia, propunerea lui să redea libertatea Greciei, atrage pe tebani de partea sa, bătălia cu Filip, victoria lui Flamininus, pacea acordată lui Filip 6—12; obţine de la senat să redea libertatea deplină Greciei, grija lui ca s-o asigure, pacea cu Nabis, tiranul Spartei, numit ambasador pe lîngă Prusias, căruia-i cere pe Hanibal: 6—30.

FLAMININUS, fratele precedentului, este alungat de Cato din senat: *Cato Maior*, 25.

FLAVIUS SABINUS, fratele lui Vespasianus, obţine de la Otho guvernarea Romei: *Otho*, 6, 7.

FLORA, curtezană romană, legăturile cu Pompeius: *Pompeius*, 2.

FULVIA, văduva lui Clodius, se căsătoreşte cu Antonius, caracterul ei: *Antonius*, 12.

FULVIUS, prieten intim cu Caius Gracchus, este acuzat că a ucis pe Scipio Africanul, luptă împotriva lui Opimius, este asasinat cu fiul său cel mai mare: *Caius Gracchus*, 26—51.

GABINIUS, propune un proiect de lege care conferă lui Pompeius comanda războiului împotriva piraţilor, consul cu Piso: *Pompeius*, 24 şi 50.

GABINIUS, fost consul, restabileşte pe Ptolemeu Auletul pe tron: *Antonius*, 4.

GALBA (SERVIUS) nu votează pentru Paulus Aemilius onorurile triumfului: *Aemilius Paulus*, 36.

GALBA, împăratul, naşterea, comportarea în guvernarea Spaniei, se pune în fruntea revoltaţilor conduşi de Vindex, află că senatul l-a numit împărat: *Galba*, 1—11; Galba primeşte solia senatului, Nymphidius Sabinus este gelos de trecerea lui Vinius la Galba, încearcă să se substituie lui Galba, dar este ucis: 12—17;

Galba se comportă tiranic, ucide garda marină, care se arată insolentă, încearcă să adopte la domnie pe Pison, este ucis: 18—35.

GELLIUS, însărcinat să comande războiul împotriva sclavilor, încearcă să confere lui Cato onorurile neobişnuite: *Cato Uticensis*, 8—14.

GEMINIUS, trimis în Orient, ca să împace pe Antonius cu Octavia: *Antonius*, 64—66.

GENTIUS, rege al ilirilor se aliază cu Perseus, de care este însă trădat, perfidia faţă de romani, este despuiat de tron de Anicius: *Aemilius Paulus*, 13—14.

GAYSILOS, rege spartan, împacă pe Heracleides cu Dion: *Dion*, 56.

GIGIS, otrăveşte pe Stateira din ordinul Parysatidei: *Artaxerses*, 23.

GLAUCIAS, instrumentul de care se serveşte Marius ca să-l exileze pe Metelus: *Marius*, 301.

GLAUCIAS, rege al ilirilor, ia pe Pyrrhus sub protecţia sa: *Pyrrhus*, 3.

GRACCHUS, se căsătoreşte cu Cornelia, fiica lui Scipio Africanul, moartea sa: *Tiberius Gracchus*, 1,2.

GRACCHUS (Tiberius), educaţia, asemănări şi deosebiri de caracter între cei doi fraţi, căsătoria lui Tiberius, campaniile lui Tiberius sub comanda lui Scipio Africanul cel tînăr, cvestura, salvează armata lui Numantia: *Tiberius Gracchus*, 1—8; face proiectul de lege agrară care prevedea să se dea pămînt din domeniul public, cetăţenilor săraci, dar Octavius, tribun al plebei se opune, Tiberius propune un proiect de lege care-l demite pe Octavius din magistratură, proiectul de lege agrară este adoptat: 9—14; Tiberius pune soţia şi copiii sub protecţia publică, propune o lege prin care se reglementa modalitatea administrării moştenirii lui Attalus, Flavius Flaccus şi avertizează că un complot este urzit împotriva lui, Nasica porneşte în fruntea unui grup, îl asasinează, iar corpul lui este aruncat în Tibru: 15—27.

GRACCHUS (CAIUS), fratele lui Tiberius, este angajat să meargă pe urmele lui Tiberius, cere oraşelor din Sardinia să ofere haine soldaţilor romani, este ales tribun al plebei: *Caius Grachus*, 1—7; legile sale, agrară, frumentară, judiciară, militară, cere tribunatul pentru a treia oară, moartea: 8 şi urm.

LAMACHOS, numit comandant suprem cu Nicias și cu Alcibiades: *Nicias*, 20 și urm.

LAMIA, curtezană, pasiunea lui Demetrios Poliorcetul pentru ea: *Demetrios*, 30 și urm.

LENTULUS, complicele lui Catilina: *Cicero*, 22.

LENTULUS (LUCIUS CORNELIUS), strigătele lui în senat împotriva lui Caesar, alungă din senat pe Antonius și pe Curios, debarcă în Egipt, este prins și ucis: *Cato Uticensis*, 60.

LEONIDAS II, rege spartan, intrigi contra lui Agis, acuzat de Lysandros, este alungat de pe tron, pe care-l redobîndește, se căsătorește cu fiica lui Agis: *Agis*, 6 și urm.

LEONNATOS, primește poruncă de la Alexandru cel Mare să consoleze pe soția și pe cele două fiice ale lui Darius: *Alexandru*, 28 și urm.

LEOSTHENES, fiul lui Antipater, se închide în cetatea Lamia: *Phocion*, 25.

LEOTYCHIDAS, trece drept fiu natural al lui Alcibiades: *Agesilaos*, 2 și urm.

LEPIDUS (MARCUS), este numit consul prin intervențiile lui Pompeius, care-l alungă apoi din Italia, și moare în Sardinia: *Pompeius*, 13 și urm.

LEPIDUS, triumvirul, este forțat de propriii săi soldați să predea legiunile lui Antonius, face parte din triumvirat și pune pe propriul său frate pe lista de proscripții: *Antonius*, 18 și urm.

LICINIA, soția lui Tiberius Gracchus, încearcă să-l împiedice să se ducă în for: *Tiberius Gracchus*, 46 și urm.

LICINIUS STOLO, autorul unei legi agrare: *Camillus*, 53.

LIGARIUS, acuzat în fața lui Caesar, apărat de Cicero, este achitat și apoi conspiră contra lui Caesar: *Cicero*, 54; *Brutus*, 12.

LIMNUS conspiră contra lui Alexandru cel Mare: *Alexandru*, 75.

LIVIUS DRUSUS, este împins de senat contra lui Caius Grachus: *Caius Gracchus*, 39.

LUCRETIA, soția lui Tarquinius Collatinus, moartea ei este cauza imediată a expulzării Tarquiniilor: *Publicola*, 2 și urm.

LUCULLUS, familia, elocința, cunoașterea limbii grecești, face politica lui Sulla, este trimis în Egipt, unde este bine primit de Ptolemeu, Fimbria îi propune să atace pe Mithridates pe mare, victorie repurtată asupra lui Mithridates, Sulla îl pune educator al fiului său, ales consul, însărcinat cu comanda războiului împotriva lui Mithridates: *Lucullus*, 1—10; vicisitudinile acestui război, în care, la început, Lucullus repurtează succese împotriva lui Mithridates, dar este paralizat din cauza prea marei severități și a imenselor eforturi impuse soldaților: 11—42; încercarea lui Lucullus de a învinge pe parți, răscoala în armată, Clodius seamănă revolta printre soldați, care refuză să-l urmeze, de aceea la Roma Pompeius este ales înlocuitorul lui Lucullus: 42—52; întrevederea între Pompeius și Lucullus care, la Roma, obține cu greu onorurile triumfului: 53, 54; repudiază pe Clodia și se căsătorește cu Servilia, viața de lux, alianța cu Cato, împotriva lui Caesar și Pompeius, moartea: 55—61.

LYCURGOS, rege al Spartei, călătoriile, legile, moartea: *Lycurgos*, 1—45.

LYSANDROS, originea, caracterul, educația, comandant al flotei în războiul peloponesiac, victorie repurtată asupra atenienilor, atitudine față de Callicratidas, care este trimis să-l înlocuiască: *Lysandros*, 1—6; Lysandros ia din nou comanda flotei, ajutat de Cyrus el repurtează o primă victorie asupra atenienilor, atitudinea lui față de cetățile grecești, asediul Atenei, cucerirea, după o îndelungată rezistență, distrugerea zidurilor Atenei, guvernarea celor treizeci, insolența și cruzimea lui, rechemarea la Sparta, 7—21; este înșelat de Pharnabazos, ajută pe Agesilaos să se urce pe tronul Spartei, însoțește pe Agesilaos în războiul împotriva perșilor, demersurile lui pentru a schimba regimul politic la Sparta, moartea lui survenită în asediul cetății Haliarte; 22—37.

LYSIADES, tiran în Megalopolis, caracterul, părăsește tirania și afiliază cetatea Megalopolis la Liga aheeană, ucis de Cleomenes într-o bătălie: *Aratos*, 36—38; *Cleomenes* 29 și urm.

LYSIMACHOS, ura împotriva lui Demetrios Poliorcetul, făcut prizonier de Dromichaites, este pus în libertate, face o coaliție cu Seleucus și Ptolemeu împotriva lui Demetrios, forțează pe Pyrrhus să meargă împotriva lui Demetrios, împarte cu Pyrrhus

cetățile Macedoniei: *Demetrios,* 28—52.

MACHANIDAS, tiran al Spartei, ucis de Philopoemen: *Philopoemen,* 16.

MAGON, comandant de oști cartaginez, părăsește acțiunea pornită pentru cucerirea Siciliei: *Alcibiades,* 43.

MAMERCUS, tiran în Catana, se aliază cu Icetas împotriva lui Timoleon: *Timoleon,* 34.

MANCINUS, consul, campania lui contra cetății Numantia: *Tiberius Gracchus,* 3 și urm.

MANILIUS, acuzat de mită, apărat de Cicero: *Cicero,* 12.

MANIUS ACILIUS, trimis împotriva lui Antiochus cel Mare: *Cato Censorius,* 19.

MANIUS CURIUS, repurtează o victorie asupra lui Pyrrhus, refuză aurul adus de semniți: *Cato Censorius,* 11—12.

MANLIUS, respinge atacul gallilor dat asupra Capitoliului: *Camillus,* 35 și urm.

MARCELLUS, nașterea, caracterul, curajul, primele fapte de vitejie, ales consul pornește împotriva gallilor, triumful, spoliile opime, consacrate lui Iupiter: *Marcellus,* 1—12; Hanibal impune romanilor dezastrul de la Cannae, Marcellus este spada Romei, victorii asupra lui Hanibal la Nola și Neapole, ales consul a doua și a treia oară, noi succese repurtate asupra lui Hanibal, trece în Sicilia, asaltul Siracuzei, Archimedes împotriva lui Marcellus: 13—32; acuzat de siracuzani, consul a cincea oară, pornește iarăși împotriva lui Hanibal, cade într-o cursă, unde este ucis: 32—42.

MARCIA, fiica lui Marcius, soția lui Cato, căsătorită apoi cu Hirtensius și din nou cu Cato: *Cato Uticensis,* 1 și urm.

MARDONIUS, rămîne în Grecia după plecarea lui Xerxes, intră în Atica, atac împotriva spartanilor, moartea lui la Plateea: *Aristides,* 13 și urm.

MARIUS, caracterul, primele campanii, tribunatul, pretura, locotenentul lui Metellus în Africa, vine la Roma unde este ales consul: *Marius,* 1—8; înlocuiește pe Metellus la comanda războiului împotriva lui Iugurtha, care este predat de Bocchus lui Sulla, cvestorul lui Marius, ura neîmpăcată dintre Marius și Sulla: 9—11; războiul împotriva cimbrilor și teutonilor,

Marius numit salvatorul patriei — triumful: 12—30; războiul împotriva aliaților, acțiunea lui Marius în acest război, comanda războiului împotriva lui Mithridates, fuga lui Marius din Roma, revenirea, uciderea partizanilor lui Sulla, moartea lui: 31—52.

MARIUS CEL TÎNĂR, fiul precedentului, caracterul, lupta împotriva dușmanilor tatălui său, lupta împotriva lui Sulla, este ucis la Praeneste: *Marius,* 37 și urm.

MARIUS CELSUS, Otho îi salvează viața, este de părere să se amîne lupta împotriva lui Vitellius, se duce să trateze pacea cu Caecina și Valens: *Otho,* 1 și urm.

MASSINISSA, rege al Numidiei, Cato Censorius este trimis să cerceteze diferendele sale cu cartaginezii: *Cato Censorul,* 40.

MEGISTONOUS, ia în căsătorie pe mama lui Cleomenes: *Cleomenes,* 38.

MELANTAS, eunucul Parysatidei, pune la cale otrăvirea Stateirei: *Artaxerses,* 20 și urm.

MENENIUS AGRIPPA, potolește disensiunile dintre patricieni și plebei: *Coriolan,* 5 și urm.

MEGABATIS, eunucul lui Artaxerses, este ucis din ordinul Parysatidei: *Artaxerses,* 18 și urm.

MESALLA, rolul lui în bătălia de la Actium: *Brutus,* 60 și urm.

METELLUS (NUMIDICUS CAECILIUS), conduce războiul împotriva lui Iugurtha, alege pe Marius de locotenent, este înlocuit de Marius, exilat și rechemat din exil: *Marius,* 6—32.

METELLUS PIUS, comparație între el și Sertorius, luptele lui Metellus cu Sertorius: *Sertorius,* 12—27.

METELLUS, tribun al plebei, aduce proiecte de legi potrivnice senatului, silit să părăsească Roma: *Cato Uticensis,* 31—37.

METELLUS, tribun al plebei, încearcă să oprească pe Caesar de a lua bani din tezaurul public: *Caesar,* 51.

MINUCIUS, comandant de cavalerie, se împotrivește planurilor de campanie ale lui Fabius Maximus, în absența lui Fabius angajează o bătălie împotriva lui Hanibal, dar este bătut, Hanibal îi vine în ajutor: *Fabius Maximus,* 8—14.

MILTIADES, comandant atenian, învinge pe perşi la Maraton: *Aristides,* 9; *Cimon* 4.

MITHRIDATES, răneşte pe Cyrus în bătălia de la Cunaxa, Artaxerses îi trimite daruri: *Artaxerses,* 12—18.

MITHRIDATES, fiul lui Ariobarzanes, întemeiază regatul Pontului: *Demetrios,* 4 şi urm.

MITHRIDATES, situaţia regatului său, pacea de la Dardanos, încheiată cu Sulla, face noi pregătiri de război, bate pe Cotta pe uscat şi pe mare: *Sulla,* 31 şi urm.; *Lucullus,* 9 şi urm; asediază Cyzicul, Lucullus îi răpeşte flota, Lucullus bate pe Mithridates şi pe Tigrane: 43 şi urm.; este închis în tabăra sa de Pompeius, Tigrane pune un preţ pe capul lui, cînd aude revolta fiului său se sinucide: *Pompeius,* 33—44.

MITHRIDATES DIN PONT, ucis din ordinul lui Galba: *Galba,* 17.

MONASES, partul, se refugiază la Antonius: *Antonius,* 37.

MONIMA, soţia lui Mithridates, viaţa, moartea: *Lucullus,* 26.

MENESTHEUS, fiul lui Peteus, răscoală pe atenieni împotriva lui Teseu: *Teseu,* 51 şi urm.

MUNATIUS PLANCUS, se ceartă cu Cato Uticensis: *Cato Uticensis,* 32 şi urm.

MURENA (LUCIUS), dat în judecată de corupţie electorală şi apărat de Cicero: *Cato Uticensis,* 26.

MUCIUS SCAEVOLA, încearcă să asasineze pe Porsenna: *Publicola,* 19 urm.

NABIS, tiran la Sparta, învinge pe Philopoemen într-o bătălie navală, este trădat şi ucis de etolieni: *Philopoemen,* 19.

NECTANABIS, este ajutat de Agesilaos să se urce pe tron: *Agesilaos,* 44 şi urm.

NEOPTOLEMOS, fost comandant de oşti al lui Alexandru cel Mare, moare într-o luptă cu Eumenes: *Eumenes,* 1 şi urm.

NEOPTOLEMOS, împarte tronul cu Pyrrhus, care-l asasinează: *Pyrrhus,* 3 şi urm.

NERO, proclamă la Corint, libertatea Greciei, revolta lui cînd aude că Galba s-a răsculat: *Galba,* 1 şi urm.

NICAGORAS din Messena, irită pe Ptolemeu contra lui Cleomenes: *Cleomenes,* 25; indus în eroare de Antigonos, lasă să se ocupe cetăţuia Corintului; 26 şi urm.

NICIAS, comandant de oşti atenian, caracterul, influenţa, timiditatea, liberalitatea, superstiţia, politica defensivă, succese militare, cearta cu Cleon în legătură cu insula Sphacteria, izbuteşte să facă pace între atenieni şi spartani: *Nicias,* 1—14; se uneşte cu Alcibiades şi exilează pe Hyperbolos, ales comandant împreună cu Alcibiades şi Lamachos pentru războiul din Sicilia, pe care-l combătuse, acţionează încet începerea ostilităţilor: 15—22; continua lui tactică de prudenţă şi încetineală prelungeşte ostilităţile pînă la sosirea lui Gylippos în Sicilia, silit să se retragă este prins şi ucis împreună cu Demosthenes: 23—41.

NICOCLES, tiran în Sicionia, se salvează printr-o subterană, cînd este atacat de Aratos: *Aratos,* 1—10.

NORBANUS, bătut de Sulla: *Sulla,* 23, 24.

NORBANUS, partizanul lui Antonius, este bătut de Brutus şi Cassius: *Brutus,* 44.

NUMA, rege al romanilor, caracterul, originea, incertitudinea timpurilor în care a trăit, instituţiile sale religioase: *Numa* 1 la fine.

NYMPHIDIUS SABINUS, profet al pretoriului, prestigiul la Roma. Aspiră la domnie, este ucis: *Galba,* 8 şi urm.

NYPSIUS din Neapole, este bătut de siracuzani pe mare: *Dion,* 46 şi urm.

OCHOS, fiul lui Artaxerses, înşelat în speranţele sale: *Artaxerses* 35 şi urm.

OCTAVIA, sora lui Augustus, soţia lui Antonius, drama vieţii ei: *Antonius,* 25 şi urm.

OCTAVIUS, tribun al plebei, se opune la votarea proiectului de lege agrară depus de Tiberius Gracchus, care-l demite din slujbă, Cornelia se opune la descalificarea lui: *Caius Gracchus,* fiul.

OCTAVIUS, consul, alungă pe Cinna şi este ucis de oamenii lui Marius: *Marius,* 43.

OCTAVIUS, ofiţer al lui Crassus, ucis de perşi: *Crassus,* 38.

OLTHACUS, încearcă să-l asasineze pe Lucullus, dar eşuează: *Lucullus,* 23.

OLYMPIAS, mama lui Alexandru cel Mare, superstiţia ei, bănuită de a fi provocat moartea soţului ei Filip, ucide un mare număr de oa-

meni, bănuiți de a fi otrăvit pe Alexandru: *Alexandru,* 5 și urm.

OPIMIUS, consul, abrogă legile lui Caius Gracchus, însărcinat să vegheze la securitatea publică, bănuit de a se fi lăsat corupt de Iugurtha moare acoperit de disprețul public: *Caius Gracchus,* 28 și urm.

OTHO (MARCUS), tribun al plebei, vrea să rezerve locuri speciale cavaleriei lor în teatru: *Cicero,* 15.

OTHO, împăratul, ucide pe Tigellinus, ia numele de Nero, potolește răscoala legiunii a 17-a, repurtează un succes asupra trupelor lui Vitellius: *Otho,* 1—8; un nou succes, ofițerii săi sînt de părere să nu angajeze bătălia decisivă, dar el nu-i ascultă, dă bătălia decisivă, după înfrîngere se sinucide: 9—23.

PACORUS, rege al parților, bătut de Ventidius, piere în timpul acțiunii: *Antonius,* 35.

PANSA, bate pe Antonius: *Antonius,* 18.

PANTAUCHUS, comandant de oști al lui Demetrios, dă luptă cu Pyrrhus: *Pyrrhus,* 8.

PANTEUS, prietenul lui Cleomenes, se sinucide deasupra cadavrului lui Cleomenes: *Cleomenes,* 47.

PARMENION, comandantul de oști al lui Alexandru cel Mare, atitudinea lui în timpul bătăliei de la Arbela, moartea: *Alexandru,* 43 și urm.

PARYSATIS, mama lui Artaxerses și a lui Cyrus, încearcă să urce pe tron pe Cyrus, se răzbună crud pe ucigașii lui Cyrus, otrăvește pe Stateira, soția lui Artaxerses, se ceartă apoi se împacă cu Artaxerses, îl face să se căsătorească cu propria-i fiică: *Artaxerses,* 1 și urm.

PATROCLES, împiedică pe Seleucus de a da ajutor lui Demetrios: *Demetrios,* 56.

PAULUS AEMILIUS, colegul lui Varo în bătălia de la Cannae, este ucis: *Fabius Maximus,* 27.

PAULUS AEMILIUS, nașterea, familia, caracterul, primele fapte de arme, ajuns consul este însărcinat cu comanda războiului împotriva lui Perseus: *Aemilius Paulus,* 1—10; fazele războiului împotriva lui Perseus, care este înfrînt, dar vine tratat de Aemilius, toată Macedonia este cucerită, dispoziții înțelepte luate în Grecia: 11—32; expediția în Epir, revenirea în Italia, triumful la Roma, pierde pe

cei doi fii ai săi, censura, moartea: 22—43.

PAUSANIAS, rege la Sparta, comandă pe lacedemonieni în bătălia de la Plateea: *Aristides,* 18 și urm.

PAUSANIAS, rege al Spartei, împacă pe atenieni între ei și reprimă ambiția lui Lysandros: *Lysandros,* 34 și urm.

PAUSANIAS, macedonian, ucide pe regele Filip, iar atenienii îi decretează o cunună: *Alexandru,* 13.

PAUSANIAS, conduce pe Demetrios în Chersones, *Demetrios,* 40 și urm.

PELLA (LUCIUS), acuzat de mituire, este condamnat de Brutus: *Brutus,* 40.

PELOPIDAS, nașterea, caracterul, căsătoria, prietenia cu Epaminondas, situația grea în care se găsea Teba, planul lui Pelopidas de a elibera Teba, executarea acestui plan, vicisitudinile luptei: *Pelopidas,* 3—13; Pelopidas este numit beotarh, războiul tebanilor împotriva spartanilor, victoriile tebanilor conduși de Pelopidas, bătălia de la Leuctra, cîștigată de Pelopidas și Epaminondas, incursiunea lor în Laconia: 14—24, ambasadele sale pe lîngă tiranul din Pherae și în Persia, moartea lui într-o bătălie împotriva tiranului din Pherae: 25—40.

PERDICCAS, complice al Roxanei în uciderea Stateirei: *Alexandru,* 100.

PERICLES, gloria, familiei sale, educația, intră în viața publică, elocința, restrînge puterile Areopagului, exilează și recheamă pe Cimon, exilează pe Thucydides, fiul lui Melesias: *Pericles,* 1—24; incoruptibilitatea, economia propriei lui case, activitatea militară, atins de ciumă în timpul războiului peloponesiac moare: 25—58.

PERPENNA, partizan al lui Sertorius, vine în Spania cu o puternică armată, complotul împotriva lui Sertorius, care este ucis, Perpenna este ucis de Pompeius: *Sertorius,* 30—40.

PERSEUS, regele Macedoniei, caracterul, bătut și făcut captiv de Aemilius Paulus apare la Roma în triumful acestuia: *Paulus Aemilius,* 12.

PERSEUS, filozoful, Antigonos îi încredințează citadela Corintului: *Aratos,* 17.

PETICIUS, primește pe vasul său pe Pompeius, după bătălia de la Pharsalus: *Pompeius,* 73.

meni, bănuiți de a fi otrăvit pe Alexandru: *Alexandru,* 5 și urm.

OPIMIUS, consul, abrogă legile lui Caius Gracchus, însărcinat să vegheze la securitatea publică, bănuit de a se fi lăsat corupt de Iugurtha moare acoperit de disprețul public: *Caius Gracchus,* 28 și urm.

OTHO (MARCUS), tribun al plebei, vrea să rezerve locuri speciale cavaleriei lor în teatru: *Cicero,* 15.

OTHO, împăratul, ucide pe Tigellinus, ia numele de Nero, potolește răscoala legiunii a 17-a, repurtează un succes asupra trupelor lui Vitellius: *Otho,* 1—8; un nou succes, ofițerii săi sînt de părere să nu angajeze bătălia decisivă, dar el nu-i ascultă, dă bătălia decisivă, după înfrîngere se sinucide: 9—23.

PACORUS, rege al parților, bătut de Ventidius, piere în timpul acțiunii: *Antonius,* 35.

PANSA, bate pe Antonius: *Antonius,* 18.

PANTAUCHUS, comandant de oști al lui Demetrios, dă luptă cu Pyrrhus: *Pyrrhus,* 8.

PANTEUS, prietenul lui Cleomenes, se sinucide deasupra cadavrului lui Cleomenes: *Cleomenes,* 47.

PARMENION, comandantul de oști al lui Alexandru cel Mare, atitudinea lui în timpul bătăliei de la Arbela, moartea: *Alexandru,* 43 și urm.

PARYSATIS, mama lui Artaxerses și a lui Cyrus, încearcă să urce pe tron pe Cyrus, se răzbună crud pe ucigașii lui Cyrus, otrăvește pe Stateira, soția lui Artaxerses, se ceartă apoi se împacă cu Artaxerses, îl face să se căsătorească cu propria-i fiică: *Artaxerses,* 1 și urm.

PATROCLES, împiedică pe Seleucus de a da ajutor lui Demetrios: *Demetrios,* 56.

PAULUS AEMILIUS, colegul lui Varo în bătălia de la Cannae, este ucis: *Fabius Maximus,* 27.

PAULUS AEMILIUS, nașterea, familia, caracterul, primele fapte de arme, ajuns consul este însărcinat cu comanda războiului împotriva lui Perseus: *Aemilius Paulus,* 1—10; fazele războiului împotriva lui Perseus, care este înfrînt, dar vine tratat de Aemilius, toată Macedonia este cucerită, dispoziții înțelepte luate în Grecia: 11—32; expediția în Epir, revenirea în Italia, triumful la Roma, pierde pe

cei doi fii ai săi, censura, moartea: 22—43.

PAUSANIAS, rege la Sparta, comandă pe lacedemonieni în bătălia de la Plateea: *Aristides,* 18 și urm.

PAUSANIAS, rege al Spartei, împacă pe atenieni între ei și reprimă ambiția lui Lysandros: *Lysandros,* 34 și urm.

PAUSANIAS, macedonian, ucide pe regele Filip, iar atenienii îi decretează o cunună: *Alexandru,* 13.

PAUSANIAS, conduce pe Demetrios în Chersones, *Demetrios,* 40 și urm.

PELLA (LUCIUS), acuzat de mituire, este condamnat de Brutus: *Brutus,* 40.

PELOPIDAS, nașterea, caracterul, căsătoria, prietenia cu Epaminondas, situația grea în care se găsea Teba, planul lui Pelopidas de a elibera Teba, executarea acestui plan, vicisitudinile luptei: *Pelopidas,* 3—13; Pelopidas este numit beotarh, războiul tebanilor împotriva spartanilor, victoriile tebanilor conduși de Pelopidas, bătălia de la Leuctra, cîștigată de Pelopidas și Epaminondas, incursiunea lor în Laconia: 14—24, ambasadele sale pe lîngă tiranul din Pherae și în Persia, moartea lui într-o bătălie împotriva tiranului din Pherae: 25—40.

PERDICCAS, complice al Roxanei în uciderea Stateirei: *Alexandru,* 100.

PERICLES, gloria, familiei sale, educația, intră în viața publică, elocința, restrînge puterile Areopagului, exilează și recheamă pe Cimon, exilează pe Thucydides, fiul lui Melesias: *Pericles,* 1—24; incoruptibilitatea, economia propriei lui case, activitatea militară, atins de ciumă în timpul războiului peloponesiac moare: 25—58.

PERPENNA, partizan al lui Sertorius, vine în Spania cu o puternică armată, complotul împotriva lui Sertorius, care este ucis, Perpenna este ucis de Pompeius: *Sertorius,* 30—40.

PERSEUS, regele Macedoniei, caracterul, bătut și făcut captiv de Aemilius Paulus apare la Roma în triumful acestuia: *Paulus Aemilius,* 12.

PERSEUS, filozoful, Antigonos îi încredințează citadela Corintului: *Aratos,* 17.

PETICIUS, primește pe vasul său pe Pompeius, după bătălia de la Pharsalus: *Pompeius,* 73.

PEUCESTAS, bătut de Antigonos: *Eumenes,* 24.

PHARNACES, fiul lui Mithridates, se răscoală împotriva tatălui său: *Pompeius,* 44; *Caesar,* 57.

PHIDIAS, contribuie la înfrumusețarea orașului Atena: *Pericles,* 23.

PHILA, văduva lui Crateros, ajunge să fie soția lui Demetrios: *Demetrios,* 16 și urm.

PHILIPPOS, rege al Macedoniei, tatăl lui Alexandru cel Mare, neînțelegeri domestice, educația dată lui Alexandru, este asasinat de Pausanias; *Alexandru,* 5 și urm.

PHILIPPOS, medicul lui Alexandru cel Mare, acuzat că voia să otrăvească pe rege: *Alexandru,* 25.

PHILIPPOS, fiul lui Demetrios, seduce pe soția lui Aratos, pe care-l otrăvește, este bătut de romani: *Aratos,* 58—60.

PHILISTOS, istoric grec, alungat din Sicilia de Dionysios cel bătrîn, este rechemat de Dyonisios cel tînăr, judecăți formulate asupra lui de istoricii Timaios și Euphoros: *Dion,* 13 și urm.

PHILOCRATES, sclavul lui Caius Gracchus, își omoară stăpînul la ordinul lui, apoi se sinucide și el: *Caius Gracchus,* 51.

PHILOPOEMEN, originea, educația, caracterul, înclinațiile către faptele de arme, primele sale fapte de arme în Creta, reforma în armată, victoria asupra lui Machanidas, tiranul Spartei: *Philopoemen,* 1—16; recucerește Messena, trece în Creta, este bătut la Nabia, unește Lacedemona cu Liga aheeană, se împotrivește romanilor în Liga aheeană, este făcut prizonier și otrăvit de Deinocrates: 17 și urm.

PHILOTAS, fiul lui Parmenion, descoperă conjurația pusă la cale împotriva regelui de către Lymnus, este ucis din ordinul regelui: *Alexandru,* 65 și urm.

PHILOTAS, medic: *Antonius,* 31.

PHOCION, nașterea, caracterul, atașamentul față de Chabrias, se pregătește pentru activitatea politică și militară, repurtează în Eubeea o victorie asupra oștilor lui Philippos, regele Macedoniei, sfătuiește pe Alexandru să-și îndrepte oștile spre perși: *Phocion,* 1—20; soțiile lui Phocion, atitudinea lui față de Harpalos și la vestea morții

lui Alexandru, ambasada la Antipater, tirania lui Antipater, osîndit la moarte, căința atenienilor, pedepsirea acuzatorilor: 21 și urm.

PHOCUS, fiul lui Phocion: *Phocion,* 24 și urm.

PHOIBIDAS, cucerește cetățuia Tebei: *Pelopidas,* 7.

PHRAATES, regele parților, contra lui Antonius: *Antonius,* 42.

PINDARUS, libertul lui Cassius, taie capul stăpînului său: *Dion,* 26 și urm.

PIRITOUS, prietenia lui cu Teseu: *Teseu,* 28.

PISISTRATE, cum ajunge tiran la Atena: *Solon,* 40.

PISO, Galba îl adoptă: *Galba,* 33.

PLATON, filozoful, călătoria în Sicilia, relațiile lui cu Dionysios cel bătrîn și cu Dionysios cel tînăr, certurile și împăcările cu cei doi tirani, rezultatul încercărilor sale: *Dion,* 4 și urm.; 13 și urm.

POLYSPERCHON, minte pe atenieni, arestează pe Phocion: *Phocion,* 35 și urm.

POMPEIUS, nașterea, caracterul, comportamentele, femeile, primele fapte de arme, iese în calea lui Sulla cînd acesta vine din Orient, faptele lui de arme în Gallia și în Africa, Sulla se împotrivește la triumful lui, pe care totuși îl obține: *Pompeius,* 1—16; luptele împotriva lui Sertorius alungă pe Lepidus din Italia războiul împotriva sclavilor, consul cu Crassus, legea Gabinia, războiul împotriva piraților, războiul împotriva lui Mithridates: 17—44; triumful, cearta cu aristocrația senatorială, primul triumvirat, Caesar în Gallia, Cicero este exilat, lupta lui Pompeius pentru rechemarea lui Cicero, întîlnirea de la Luca: 45—53; cearta cu Caesar, războiul civil dintre Caesar și Pompeius, Pharsalus, moartea lui: 53 și urm.

POMPEIUS STRABO, tatăl lui Pompeius: *Pompeius,* 1 și urm.

POMPEIUS (SEXTUS), fiul lui Pompeius, bătut de Caesar la Munda: *Caesar,* 69; *Antonius,* 30.

POMPEIA, soția lui Caesar, relațiile ei de dragoste cu Clodius: *Caesar,* 9.

POMPILIUS LAENAS, convorbire cu Caesar înainte de asasinarea acestuia: *Brutus,* 14.

PORCIA, fiica lui Cato, căsătorită cu Bibulus: *Cato Uticensis,* 27.

PORSENNA, asediază Roma: *Publicola,* 16 şi urm.

PORUS, făcut prizonier de Alexandru: *Alexandru,* 81 şi urm.

POTHEINOS, determină pe Ptolemeu să ucidă pe Pompeius: *Pompeius,* 80 şi urm.

PROCULEIUS, trimis de Octavianus să prindă pe Cleopatra vie: *Antonius,* 87.

PRUSIAS, regele Bitiniei, predă pe Hanibal romanilor: *Titus Quinctius Flamininus,* 27.

PTOLEMEU LAGOS, bate pe Demetrios: *Demetrios,* 6 şi urm.

PTOLEMEU EVERGETUL, intră în Liga aheeană: *Aratos,* 28 şi urm.

PTOLEMEU PHILOPATOR, ucide toată familia lui Cleomenes: *Cleomenes,* 20.

PTOLEMEU AULETUL, repus pe tron de Gabinius: *Antonius,* 2.

PTOLEMEU DIONYSOS decide să ucidă pe Pompeius: *Pompeius,* 84.

PTOLEMEU, regele Ciprului, alungat din domnie, se otrăveşte, bogăţiile sale sînt aduse la Roma: *Cato,* 44.

PUBLICOLA, caracterul, modestia, victoria asupra etruscilor, legile sale, războiul împotriva sabinilor, moartea: *Publicola,* 1 şi urm.

PYRRHUS, caracterul, domneşte cu Neoptolemos în Epir, victoriile asupra lui Antipater, cucerirea unei părţi din Macedonia: *Pyrrhus* 1—12; părăseşte Macedonia, dă ajutor Tarentului împotriva romanilor, victorii în Macedonia, împotriva lui Antigonos, apoi în Laconia, moartea lui în atacul contra cetăţii Argos: 13 şi urm.

PYTHAGORAS, profesorul lui Numa: *Numa,* 12 şi urm.

REMUS, fratele lui Romulus, vezi *Romulus.*

ROMULUS, naşterea, Romulus şi Remus sînt alăptaţi de o lupoaică, disputa dintre cei doi fraţi, uciderea lui Remus, fundarea Romei, instituţiile lui Romulus, răpirea sabinelor, războaiele cu Fidenae şi Veii, dispariţia lui Romulus: *Romulus,* 1 şi urm.

ROSCIUS DIN AMERIA, acuzat de paricid, apărat de Cicero: *Cicero,* 4.

RUBRIUS, tribun al plebei, propune restabilirea Cartaginei: *Caius Gracchus,* 18.

SARPEDON, educator al lui Cato Uticensis: *Cato Uticensis,* 4 şi urm.

SATURNINUS (LUCIUS APULEIUS), partizanul lui Marius, propune legi agrare, este asasinat din ordinul lui Marius: *Marius,* 29 şi urm.

SATYROS, actor comic, sfătuieşte pe Demosthenes să nu se descurajeze: *Demosthenes,* 6 şi urm.

SCIPIO AFRICANUS, victoriile lui asupra cartaginezilor în Spania, bunăvoinţa cu care tratează pe Hanibal în Africa, cu care are apoi o întrevedere în Efes: *Fabius Maximus,* 36.

SCIPIO METELLUS, socrul lui Pompeius, după bătălia de la Pharsalus se retrage la curtea regelui Iuba, bătut de Caesar la Thapsus: *Cato Uticensis,* 61.

SCIPIO AEMILIANUS, al doilea Africanus, moartea lui misterioasă: *Tiberius Gracchus,* 24.

SCIPIO NASICA, învăluieşte armatele lui Perseus, părerea sa asupra distrugerii Cartaginei, moare în exil la Pergam: *Tiberius Gracchus,* 22 şi urm.

SELEUCUS MICANOR, cucereşte Babilonul, tratează rău pe Demetrios Poliorcetul, relegat în Chersonesul Siriei: *Demetrios,* 32 şi urm.

SEPTIMULEIUS, aduce lui Opimius capul lui Caius Gracchus: *Caius Gracchus,* ultimul capitol.

SERTORIUS, faptele sale de arme în războaiele contra cimbrilor şi teutonilor, în Spania, se aliază cu Marius, ucide patru mii de sclavi, instrumentele cruzimii lui Marius, pleacă în Spania apoi în Africa: *Sertorius,* 1—13; victoriile lui asupra comandanţilor de oşti romani, înfiinţează o şcoală romană în Spania, victorii repurtate asupra lui Pompeius şi Metellus, ucis de o conspiraţie urzit de Perpenna: 14 şi urm.

SERVILIA, sora lui Cato Uticensis, relaţiile ei cu Caesar: *Cato Uticensis,* 22.

SERVILIUS AHALA, ucide pe Spurius Melius: *Brutus,* 1 şi urm.

SEXTUS (LUCIUS), primul consul din popor: *Camillus,* 56.

SILANUS (DECIMUS IUNIUS), consul ales în anul 63, părerea sa asupra pedepsei care trebuia dată conspiraţiilor, *Cicero,* 27.

SOCRATES, prietenia cu Alcibiades: *Alcibiades*, 1 şi urm.

SOLON, origine, caracter, întrevederea cu Anachasis, cucerirea Salaminei, legile, călătoriile, moartea: *Solon*, 1 şi urm.

SOPHOCLES, poetul tragic: *Cimon*, 12.

SOSIS, acuzaţia lui calomnioasă împotriva lui Dion: *Dion*, 40.

SOSO, sora lui Abandidas: *Aratos*, 3.

SPARTACUS, răscoala lui, victoriile asupra armatelor romane, înfrînt de Crassus: *Crassus*, 8 şi urm.

SPEUSIPPOS, determină războiul între Dion şi Dionysios: *Dion*, 26 şi urm.

SPHODRIAS, *Agesilaos*, 27 şi urm.

STATILIUS, imită pe Cato Uticensis: *Cato Uticensis*, 72 şi urm.

STATEIRA, soţia lui Artaxerses, ucisă de Parysatis: *Artaxerses*, 1 şi urm.

STATEIRA, fiica lui Darius, este luată în căsătorie de Alexandru: *Alexandru*, 90 şi urm.

STRATOCLES, propune decrete nelegiuite în favoarea lui Demetrios: *Demetrios*, 24 şi urm.

STRATON, prietenul lui Brutus, îl ajută să se sinucidă: *Brutus*, 59 şi urm.

SURENA, comandant de oşti part, înfrînge pe Crassus: *Crassus*, 37 şi urm.

SULLA (LUCIUS CORNELIUS), originea, caracterul, activitatea lui în Africa în legătură cu capturarea lui Iugurtha, activitatea în războiul cu aliaţii, războiul civil: *Sulla*, 1—9; comandant al războiului împotriva lui Mithridates victoriile asupra lui, pacea de la Dardanos: 10—30; războiul civil, asaltul asupra Romei, dictatura, proscripţiile, retragerea de la conducerea statului, moartea; 31 şi urm.

SYNALOS, conducătorul insulei Minoa: *Dion*, 27.

TACHA, comandant de oşti egiptene atrage pe Agesilaos: *Agesilaos*, 44.

TARQUINIUS SUPERBUS, alungat din Roma: *Publicola*, 1 şi urm.

TATIUS, guvernează cu Romulus: *Romulus*, 26 şi urm.

TAXILOS, întrevederea cu Alexandru cel Mare: *Alexandru*, 79.

TELESINUS, samnit, rolul lui în războiul cu aliaţii: *Sulla*, 38.

TERENTIA, soţia lui Cicero: *Cicero*, 28 şi 44.

TEUTAMOS, ura lui împotriva lui Eumenes: *Eumenes*, 21 şi urm.

THALES, întrevederea lui cu Solon: *Solon*, 7 şi urm.

TEBA, soţia tiranului Alexandru din Phaerae, se duce la Pelopidas la închisoare şi-l consolează, îşi ucide soţul: *Pelopidas*, 25 şi urm.

THEMISTOCLES, originea, caracterul, rivalitatea cu Aristides, comandant împotriva perşilor, rechemarea lui Aristides, bătălia de la Salamina, exilul, moartea: *Themistocles*, 1 şi urm.

THEODOTUS, retor, îndeamnă pe Ptolemeu să ucidă pe Pompeius: *Pompeius*, 84.

THEOPHANES din Lesbos, îndeamnă pe Pompeius să se îndrepte spre Egipt: *Pompeius*, 72.

TIRIBAZOS, salvează viaţa lui Artaxerses, la Cunaxa, face pace cu cadusienii, conspiraţia cu Darius, este ucis: *Artaxerses*, 79 şi urm.

TISAFERNE, satrap persan, caracterul, primeşte pe Alcibiades, este ucis de Artaxerses: *Alcibiades*, 28 şi urm.; *Artaxerses*, 5 şi urm.

TITINIUS, ofiţerul lui Cassius, se sinucide: *Brutus*, 52.

TREBONIUS, ucide pe nepotul lui Marius: *Marius*, 16.

UMBRICIUS, prezicător: *Galba*, 29.

VALERIA, sora lui Hortensius, se căsătoreşte cu Sulla: *Sulla*, 45.

VALERIUS, fratele lui Publicola, este ales consul, bate pe sabini: *Publicola* 23.

VARRO, consul, este bătut de Hanibal la Cannae: *Fabius Maximus*, 12 şi urm.

VENTIDIUS, este trimis de Antonius să înfrunte pe parţi, bate pe Pacorus, i se acordă triumful: *Antonius*, 35.

VERCINGENTORIX răscoala lui împotriva lui Caesar, înfrîngerea şi uciderea: *Caesar*, 26.

VERGINIUS RUFUS este chemat la tron, dar refuză: *Galba*, 10.

VERRES (CAIUS), acuzat de sicilieni şi de Cicero: *Cicero*, 7.

VINDEX, se răscoală împotriva lui Nero, scrisoarea trimisă lui Galba, se sinucide: *Galba*, 7.

VINIUS, comandantul unei cohorte pretoriene, rolul lui pe lîngă Galba: *Galba*, 4 şi urm.

VITELLIUS, se proclamă împărat, victorii asupra lui Otho: *Otho*, 4 şi urm.

VOLUMNIA, mama lui Coriolan: *Coriolan*, 34 şi urm.

XENARES, îl îndepărtează pe Cleomenes de la proiectele sale de reformă: *Cleomenes*, 4 şi urm.

XENOCRATES, filozof: *Phocion*, 29.

XERXES, rege al perşilor, invadează Grecia, bătălia de la Salamina, fuga: *Themistocles*, 3 şi urm.

CUPRINS

Notiţă introductivă 7
PHOCION 13

Notiţă introductivă 47
CATO MINOR 55

Notiţă introductivă 119
AGIS 125

Notiţă introductivă 145
CLEOMENES 151

Notiţă introductivă 185
TIBERIUS GRACCHUS 193

Notiţă introductivă 215
CAIUS GRACCHUS 221
Comparaţie între Agis, Cleomenes şi fraţii Gracchi . . . 237

Notiţă introductivă 243
DION 247

Notiţă introductivă 295
BRUTUS 303

Notiţă introductivă 353
ARTAXERSES 361

Notiţă introductivă 391
ARATOS 399

Notiţă introductivă 445
GALBA 453

Notiţă introductivă 479
OTHO 485

Note 501
Indice 535